

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MEKTEB-İ EDEB

Arakel Tozluyan

Çeviren

Yrd.Doç.Dr. Sevim BİRİCİ

MEKTEB-İ EDEB

Arakel Tozluyan

Çeviren

Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ

© 5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri kanununca kaynak gösterilerek bile olsa alıntı yapılmaz, herhangi bir şekilde çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

ISBN

978-605-85877-0-0

Kapak

Bülent Yılmaz

Düzelti

Yakun KARAKAŞ

Dizgi/Mizanpaj

Bülent YILMAZ

İletişim Telefonu

0422 336 22 21 - 0424 218 74 00

Baskı

YILMAZ MATBAACILIK & YAYINCILIK

Yeni San. Sit. 3. Cad. 1. Sokak No:19 Malatya

Tel: 0.422 336 22 21

E-mail: yilmaz_matbaacilik@hotmail.com

MEKTEB-İ EDEB

Arakel Tozluyan

Çeviren

Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	7
Mekteb-i Edeb	
BİRİNCİ KISIM	9
Mukaddime	9
Mekteb-i Edeb.....	9
Ebeveyne Muhabbet ve Hürmet.....	13
Hakikat Yahut Doğru Söylemek.....	19
İncâz-ı Vaat.....	22
Sevgili Olmak.....	26
İyilik Etmek.....	26
Riyakârlık.....	30
Hilim ve Hiddet	31
Tahsil-i İlim	36
İdare-i Zaman ve Lisan	39
İnsaniyetperverlik Yahut Nezaket ve Zarafet.....	41
Sefih, Hodpesend, Mûteâlim Adamlardan Tevakki.....	49
Sefihler	49
Hodbin ve Hodpesend Adamlar.....	52
Mütefelsifler.....	54
Minnettarlık - Nankörlük.....	56
Az Söyle	61
Çalışmak, Uyumak ve Yemek Hususlarında İtidal.....	68
Yemek.....	72
Riyazet-i Bedeniye.....	73
İstikamet.....	74
İyi Düşünmek.....	78
Zemmâmlık.....	82
İsraf ve İmsak.....	84
Mekteb-i Edeb.....	91
İKİNCİ KISIM.....	93
Teşvikât - Mükâfat	93
Davadan İctinâb.....	95
Müşavere.....	97

İttirâd-ı Meşreb.....	100
Medyunlara Merhamet.....	102
Keremkârlık Yahut İyilik Etmek.....	104
Sahib-i Fazilet ve Müstehak Olan Fukaraya Yardım.....	110
Adâb-ı Lutf ve Kerem.....	116
Efendilik Vazifeleri.....	122
Hoş Geçiniş	129
Vukuf-ı Tam ve Kemâl-i Basiret Üzere Muhakeme Eyle.....	132
Dostlarla Muamele-i İhtiyatkârânenin Lüzumu	137
Hem Nevine Saadet Bahş Ol.....	139
Cenâb-ı Hakk'tan Servet ve Azimet Değil, İlim ve Hikmet İste.....	143
Hademe ve Amele Hakkında Olunacak Muamele.....	150
Zevceynin Vezâif ve Hukuk-I Mütakâbilesi.....	152
İntihâb-ı Ahbap	161
Kötülüğe Mukabil İyilik.....	168
İşret.....	171
Vazife.....	175
İstizâ, Latife, Ta'riz	179
Tahkirâta Af İle Mukabele.....	182
Ketm-i Esrar.....	189
"Adem-i Tekebbür ve İhanet"	196
Tevazu, Hürmet, Riayet	196
Namus	202
Düello	205
Aşk ve Alaka.....	208
Sulh ve Salah, Nifak ve Şikâk	215
Mesut Olmak İsteyen Adam Arzularını Tadil Etmeli.....	217
Felaketlere Sabır ve Mukavemet.....	220
Balo.....	231
Tiyatro.....	233
Oyunlar.....	236
Hatime-i Mekteb-i Edeb	239
Âkil ve İyi Adam	239
Kaynakça.....	252
Sözlük.....	253

ÖN SÖZ

Babıali'deki ilk kitapçı dükkanlarından biri gazete dağıtıcılığı yapan Arakel Tozluyan Efendiye aittir. Arakel Tozluyan Efendi Babıali'deki dükkanını 1875 yılında İstanbul'da açmış ve yayın çalışmalarını uzun süre devam ettirmiştir. Arakel Tozluyan Efendi 1912 yılında öldükten sonra oğlu Leon Efendi bir müddet işi devam ettirmiş 1914 yılında yayınevi kapanmıştır. Yayınevi olarak birçok çeviri ve telif kitap yayınlanmıştır (1891-1894). Adı daha sonra Osmanlı Kütüphanesi olarak değiştirilen yayınevinde Ahmet Rasim, Besim Ömer Paşa (Akalin), Beşir Fuat, Halide Edib (Adivar), Muallim Naci, Sami Paşazâde Sezai, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), İsmail Safa gibi yazarların telif ve çeviri eserleri yayımlanmıştır.

Yayınevinde ağırlıklı olarak Fransızca ve Türkçe ders kitapları basılmıştır. Muallim Naci ile birlikte hazırlanan Talim-i Kıraat ve Mekteb-i Edeb adlı okul kitapları çok tutulmuş ve en az yüz baskı yapmıştır.

Kitapçı Arakel tarafından hazırlanan ve tashihinin Muallim Naci tarafından yapıldığı iki kısımdan oluşan Mekteb-i Edeb (1306) adlı kitabı günümüz alfabesiyle hizmete sunmak istedik. Kitabın Birinci Kısım Mukaddimeyle birlikte yirmi dört başlıktan, İkinci Kısım ise Hatime-i Mekteb-i Edeb bölümüyle birlikte otuz iki başlıktan oluşmaktadır. İçerik olarak bir topluluk içerisinde yaşayan kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallarını belirten Ahlak Dersi Kitabıdır.

Kitabı günümüz alfabesine çevirirken; çevirimizde kitabın sayfa numaralarını metin içerisinde gösterdik. Dipnotlar kitaba aittir. Bilinmeyen kelime ve tamlamaları sözlük olarak ekledik.

Çalışmamız sırasında gözden kaçan veya bilinmeden yapılan eksiklik ve hataların hoş görülmesi dileğiyle yazım sırasında yardımını esirgemeyen Sıtkı NAZİK'e ve yabancı özel isimlerin okunmasında yardımcı olan Abdulhalim AYDIN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Sevim BİRİCİ

Elazığ 2013

MEKTEB-İ EDEB

BİRİNCİ KISIM

MUKADDİME

(s. 3) Sâye-i maârif vâye-i hazret-i pâdişâhide milkimizde ulûm ve fûnûn ve ta'lim ve terbiye ilerledikçe ihtiyar etmiş olduğum kitapçılık mesleğinde erbâb-ı mütâlâ'a ile müellif ve mütercimler beyninde bir vasıta-i neşriyat olmakta bulunduğum için kesb-i server ve iftihâr etmekteyim.

Rağbet-i umûmiyenin temâyülâtına nazaran hisâbü'l-meslek neşrine vasıta olduğum âsâr arasında her nev' kitab bulunabilmesi umur-ı zaruriyedendir. Lakin bunlar meyânında âdâb ve ahlâkın ve terbiye-i umûmiyeye 'âid âsâr ne kadar çok bulunsa maddeten edeceğim intifâ' ma'nâ edeceğim (s. 4) istifadeye nisbetle az bile olsa bu kabilden olan âsârın neşrine vasıta olmayı gönül dahi ziyade arzu ediyor. Her zaman menfa'at-i şahsiyemden evvel menâfi-i umumiyei gözetenlerden ve kendi menfa'atimi umumun menâfii içinde arayanlardanım.

Emel-i âcizanemin muktezayâtından olmak üzere öteden beri erbâb-ı kalem ve iktidarı teşvik ederek (Elif-bâ) dan bed' ile müntehi bir sınıfın okuyacağı derslere kadar sühulet-bahş ve müfi birer kitap vücuda getirmek arzusunda bulunmaktayım.

İşte ashab-ı fikir ve vicdan tarafından takdir edileceğini ümit eylediğim şu mülâhazâta mebnî bundan dört sene mukaddem bir elif-bâ-yı Osmanî ve bir de kıraat kitabı meydana getirilmesi esbâbına teşebbüs olunmuş idi (s.5).

Elif-bâ için hem kitabette mahir hem de bir hayli zaman mekteplerde muallimlik ettiği cihetle bu yolda küllî behreyi haiz olan ve Cerîde-i Fûnûn-ı Askeriye ve Tercüman-ı Hakikat gazetesi muharrirlerinden bulunan Muhammed Tevfik Efen-diye müracaat edilmiştir.

Tevfik Efendi (mükemmel elif-bâ-yı Osmanî) namıyla bir elif-bâ tertib etmiştir. Bunun bir gün evvel meydan-ı istifadeye vaz'ını arzu etmekte isem de elif-bânın hurûf ve sûret tab'ı ismine tamamıyla mutabık olmak üzere bazı nevâkısının ikmâli beklenmekte ve şimdiki haliyle yani biraz noksanıyla neşr olunmaktan ise ba'de'l-ikmâl tab ve ihracı tensip edilmektedir. İnşallah karîben onun da neşrine muvaffak olurum.

Kıraat kitabı ise marifet-i acizânemle kütüb-i(s. 6) muhtelifeden ahzen intihâb ve tertib ve dört kısma taksim olunarak birkaç seneden beri mevkî'-i intişara ve vaz edilen (talim-i kıraat) nam eseridir.

Kelâm-i memnuniyet ve mefharetle itiraf ederim ki talim-i kıraatin bulduğu rağbet derece-i fevkalâdedir. Elif bâ-yı Osmanîyi de iktidarım dâhilinde güzel ve umumen sühulet-bahş olacak bir yolda neşreder isem onun dahi rağbet-i umumiyye mazhar olacağında şüphe etmiyorum.

Talim-i kıraatin bulduğu rağbet beni o yolda bir eser daha vücuda getirmeye sevk etmiştir. Bu dahi (Mekteb-i Edeb) namıyla meydana va'z eylediğim şu eserdir.

Mekteb-i Edeb'in mündericâtı itikâd-ı 'âcizânemce pek ziyade nafidür. Kitabın nazar-ı kemterânemde hâiz olduğu meziyet-i mümtazeden uzun uzadıya bahs (s.7) etmeye lüzum göremem. Burası kariyin-i kiram nezdinde elbette istediğimden a'lâ tayin edecektir. Şu birkaç satırlık ifadenin bu türlü arzına cüret etmekle nezâket da-iresinden çıkmıyorum. Zannederim çünkü bu şeref kitabın müelliflerine münhasırdır. Burada benim ifade ettiğim hizmet olsa olsa bağ ve bahçeleri gezip dolaşarak kalbe en ziyade ferah veren latif çiçekleri ham ve geçkin olmamak üzere dimağa en ziyade lezzet-bahş olup vücuda nafi bulunan meyveleri toplayarak ufacak bir emek ücretiyle aileme dağıtmış olmaktan ibaret kalıyor.

Bi'l-münasebe şurası dahi arz olunur ki mekteb-i edeb vakıa bir meahizin ter-cümesi ise de hasebül-icap birçok yerleri tayy olunduktan maada mündericâtının (s.8) ahlak ve adab-ı Osmanîyeye tevfiği ve kadr-i kitabın bir kat daha terfii zım-nında münasip mahallerine hariçten bir takım cümel ve fıkârât-ı müfide dahi ilâve kılınmıştır.

Mamafih bu kadar muvaffakiyet kitabın birinci tab'ı içindir. Yoksa Talim-i kıraatın ilk tab'ı ile ikinci ve üçüncü tab'ında lüzum görüldüğü üzere nasıl ıslah ve ikmâl olunacak ise Mekteb-i Edebin dahi tekrar tab' olunmak şerefine nâil olacağı zamana kadar birtakım kütüb-i ahlakiye vesaire tettebbu' olunarak elde edilecek fıkârât-ı hükmiye vesairenin zemminden geri durulmayacaktır.

Herkeşçe malum olduğu üzere insan sehv ve hatadan salim olamayacağına bi-naen mekteb-i edebin içinde (s.9) görülecek bazı esmânın suret-i tahririnde vesai-reden ba'z güne yanlışlıklar görülür ise evvela kariyin-i kirâmın afflarını dileriz. Saniyen bu babda ihtârât-ı hayr- hâhânede bulunacak olanların ihtârâtını ma'a't-teşekkür kabul edeceğimizi arz eyleriz.

Vâkıâ âdâb ve ahlak-ı umumiyeye hizmet edecek kitaplar bizde eksik değildir. Fakat âdâb ve ahlak-ı umumiyeye hizmet eder bu gibi kitaplara ihtiyacımız o kadar ziyadedir ki mevcut bulunanlar derece-i ihtiyacımıza nisbetle cüziyât mesâbesinde kalır.

Erbâb-ı dikkate malumdur ki bir milletin efradı ne kadar hüsn-i terbiye görmüş ve buna ne kadar ehemmiyet vermiş ise o millet o kadar kuvvet bulmuştur. Bu kuvvet ise ahlak-ı (s.10) hasene dersinin semeresi olarak heyet-i mecmuanın yekdiğere muavenet-i mütেকabilde bulunması vazifesini öğrenmekle hâsıl olur.

Bir âdem ile hasbihal edilecek olsa açılacak birinci söz kesatın her tarafta hü-küm sürmekte olduğuna ve istifade edecek işi bulunmadığına dair olur. Lakin bu sözü tamamıyla doğru olmak üzere kabul edemeyiz. Bizim için en ziyade lazım olan üç şey vardır. Birincisi yekdiğërimize emniyet-i kâmile hâsıl etmek. İkincisi beynimizde selb-i emniyet edecek hal ve hareketimiz var ise görüp ıslah etmek. Üçüncüsü dahi yekdiğërimize muavent-i mütেকâbilde bulunmak hiss-i ulûviyyesini tanmamiyle uyandırmaktır.

Mesela birçok sahib-i ticaret ve servet âdemler (s.11) görürüz ki gerek kendi servetlerinin tezayüdüne hizmet ve gerek muhtacına muavenet etmek niyetiyle sermaye verecek âdem ararlar da bulamazlar.

Beride birkaç bin kuruşa hatta 500-200-100 kuruşluk sermayeye muhtaç sanatkârlar görülür ki sermaye ittihâ edecek para bulamayıp “yevm-i cedit, rızk-ı cedit” yolunda zoraki geçinmeye mecbur bulunurlar. Bir de ötede birisinin binlerce lirası olur da her türlü ci icra eder ve daha ne türlü sefâhette bulunacağını düşünür.

Beride öyleleri de vardır ki virân hânelerinde karanlıkta oturup aç yatarlar. Kışın yalın ayak, çıplak gezerler. Kömürleri, odunları olmadığından titrer dururlar (s.12).

Gerçi her yerde muhtacına sadaka veriliyor. Muavenet olunuyor. Lakin bu babda erbâb-ı cehlin hesab ve hissiyatı ile fezâil-i ahlakiye ve kemâlât-ı insaniye derisi almış olanların hesab ve hissiyatı bir değildir. Birisi husûsi diğeri umumi birisi mahdud, diğeri gayr-i mahduddur.

Umumun menfaati namına bir davet-i meşrûa vuku’ bulsa efkâr-ı efrâdın başka başka merkezlerde bulunduğunu ve herkesin ayrı ayrı kendi menfaatını aramakta olduğunu görürüz. Hâlbuki mükemmel ahlak dersi alanlar böyle bir sırada yek-vücut hem-efkâr olurlar.

Bunun da sebebini aradığımızda ebnâ-yı nev’imize lâıyk olduğu veçhile şefkat ve merhametimiz olmadığını ve yüreklerimizde muavenât-ı mütেকâbile hissiyatı bulunmadığını buluyoruz (s. 13).

Bunlar hep ders-i ahlakın noksanı semeresi değil midir? Âlemde hem-cinsine muhabbet ve merhamet gibi mukaddes bir borç ve muhtacına - iktidarı dâhilinde - muavenet gibi leziz bir şey var mıdır? Bu hissiyât-ı âliye malik olan yalnız ken-

di yakınında bulunanlara değil dünyanın öbür ucunda düşâr-ı felâket olduğunu kemâl-i teessüfle işittiği hem-cinsine dahi muavenete şitâb eyler.

Fransa ile Prusya muharebesinde Almanlar galib gelip Fransızlar mağlup oldukça herkes taaccüp eder dururdu. Fakat sonradan erbâb-ı dikkate malum oldu ki bunun başlıca sebebi o tarihe gelinceye kadar Almanların tehzib-i ahlak-ı umûmiyeye Fransızlardan ziyâde ehemmiyet vermeleri olmuştur.

Bu hal yalnız Fransa için değil bütün dünya için (s. 14) mûcib-i intibâh olmalıdır. Evladımıza yalnız Fransızca İngilizce öğretmekte olmamızı medâr-ı iftihâr addetmemeliyiz. Bunlara en ziyâde ahlak dersi vermeye çalışmalıyız. Zira insaniyet sade malumat ile değil hüsn-i ahlak ile kâimdir.

Ta'lim-ı kıraatdan umumun etdiği istifâdeden husûle gelen şerefin bir kısmı da kitabın musahhihi olan edib âli-kadr Muallim Naci Efendi hazretlerine aiddir.

Mekteb-i edebin dahi şu bahtıyarlıktan mahrum kalması tecviz olunamadığından anun tashihi dahi edib-i müşârün-ileyhe ihale kılınmış ve bu suretle nefâset-perverânın bir kat daha celb-i memnuniyetine çalışılmıştır (s. 15).

MEKTEB-İ EDEB

EBEVEYNE MUHABBET VE HÜRMET

Ebeveynimiz hakkında muhafaza-i muhabbet ve ifâ-yı hürmet tabiatın birinci derecede gösterdiği bir vazife-i insaniyettir. Bu vazifeye riayetle ebeveynimize muhabbet ve hürmet eylemez isek kime muhabbet ve hürmet edeceğiz.

Hâlik celle celaluhu hazretleri bizi envâr-ı akl u fikr ile tenvir buyurduğu zaman kalbimizde bu vazifenin lüzum-ı ifâsına hükm eder bir his ibdâ' etmekle beraber buna dair emirler dahi itâ eylemiştir.

Kütüb-i ilâhiyede buyuruluyor ki:

“Ebeveynine muhabbet ve hürmet ederek anların rızasını tahsil eden evlad dünya ve ahirette rif'at ve saadet bulur. Dünyada tûl-i ömür ile muammer ve berhordâr ve ahirette mesûbât-ı celileye nâil ve kâmkâr olur.” (s. 16)

Kütüb-i mukaddesinde hikmet-âميز nasihatler ile memlu bulunan (Sirak) babında şöyle var olmuştur.

- Dinleyiniz evlâdlar¹ ebeveynlerinizin sözlerini nasihatlerini dinleyiniz! Onları muhafaza ve icra ediniz ki muammer olasınız. Cenâb-ı Hak ebeveyne tazimi ve tekrimi evladlar üzerine farz etmiş ve buyurmuştur ki: “Peder ve maderine tazim ve tekrim eden evlâd cem-i hazâin etmiş gibidir. Bir gün gelir ki kendisi de evlâdlarından mesrur olur. İhtiyaç günlerinde Cenâb-ı Hak recâsını istimâ' ve kabul eder. İhtiyacâtını def' ve ref' eyler. Cenâb-ı Hakdan havf eden evlat ebeveynine muhabbet ve hürmet eder. Onlara arz-ı itaat ve hizmetten hiçbir vakitte geri durmaz.

Demek oluyor ki ebeveyninize daima muhabbet, riayet, itaat hizmet etmek boynumuza borçtur. Üzerimize farzdır. Bir derecede ki ne kadar büyürsek ne kadar

1 “evlâd” kelimesi müfred makamında dahi istimâl olunur.

büyük rütbelere nail olsak yine sebab-i vücudumuz bâis-i hayatımız olan peder ve maderimiz hakkında bu vezâifi icra etmeye borçluyuz.

Vezâif-i mezkûrenin icrası ise kendilerine daima hüsn-i muamelede bulunmak nasihatlerini tutmak bilcümle muâmelât (s. 17) ve teşebbüsâtta re'y ve rızalarını tahsil etmek mümkün mertebe elem ve kederlerini izâle eylemek, uzakta bulundukları zaman sık sık name ve hediye göndermek. Yakında iseler sık sık ziyaretlerine gitmek. Elhasıl her vecih ile kendilerini hoşnut ve memnun etmeye çalışmak. Hal-i hayatlarında dualarını alıp vefatlarından sonra bir hayrül-halefe yakışacak surette lisandan düşürmemekle olur.

“El-cezâir” de bazı esirânın fidyeleri verilerek kayd-ı esaretten halas edilmişler idi. Bunlar bulundukları mahalden artık gitmek üzere iken eşkıyadan biri oraya diğer birkaç esir getirdi. Halas edilen esirlerden birinin pederi bunların içinde bulunmakla baba oğul birbirini tanıdılar heman ağlaşarak yekdiğerin boynuna sarıldılar. Oğul ihtiyar pederinin düçar-ı kayd-ı esaret olduğunu görünce biçarenin o haline terahhümen yerine kendisi kalmak üzere pederini kurtarmak istedi. Esirlere “ben daha güçlü, kuvvetliyim. Esirlere tahmil edilen hizmetleri daha iyi ifa edebilirim pederimin yerine beni kabul edin de onu azat eyleyin” yollu birçok niyazlar eyledi.

Eşkîya buna muvafakat gösterdiler. Fakat reisleri böyle (s.18) hamiyetli ve fedakâr bir evlâdın kayd-ı esarete kalmasını reva görmeyip pederini kendisine bağışlayarak salıverdi. Beraberce sevinerek yerlerine avdet eylediler.

Muhabbet-i hakikiye laf ile değil işte böyle fiilen ibraz edilmelidir. Ebeveynini muhabbet-i hakikiye ile seven evlâd her hususda hatta böyle fedakârlıkları icâb eden hallerde isbât-ı keyfiyyet eder. Mugayir-i şer ve kanun olan ahvalden mâ'ada her bir emir ve nehiyelerini icra eyler.

Evlâdlar bilmiş olunuz ki siz kendi ebeveyninize ne güne muamele eder iseniz sizin evlâdlarınız ve madunlarınız da size öyle muamele edeceklerdir. Eğer onlara vâcib ve layık olduğu vecih ile hürmet ve riayet eder iseniz siz de evlâdlarınızdan aynıyle o hürmet ve riayeti görürsünüz. Bilakis haklarında ihanet ve tahkir-i tecviz eyler iseniz size de evlâdlarınız öyle muamele ederler. Bir pederin evlâdı kendisine bir derecede ihanet ettiler ki kollarından tutup çekiştirerek haneden dışarı atmak istediler. Bu suretle kapının eşiğine kadar götürüldükte peder-i muhakker âvâz-ı bülend ile dedi ki: “Yeter zalimler! Yeter! Ben de pederimi buraya kadar sürüklemiş idim.” (s.19)

Cenâb-ı Hak böyle kıymet-nâşinâs ve nankör evlâdları bu suretle mücâzât eylediği gibi pederlerine hürmet ve riayet edenleri de dünya ve ahirette feyzyâb ve nail-i mükâfat eyler.

Çin şebâbından birinin pederi memuriyetini su-i istimâl etmiş olmasından dolayı idâm cezasıyla mahkûm oldu. Oğlu derhal vali-i beldenin nezdine gidip ayaklarına kapanarak pederinin yerine kendisinin idâm olunmasını rica eyledi.

(Mandaren)² “Acaba bu fedakârlığı kendiliğinden mi ihtiyar ediyor!” diye çocuğu istintak eyleyip kendisinin derece-i safvet kalbine layıkıyla vakıf olduktan sonra keyfiyeti Çin imparatoruna arz ile zuhur-ı iradeye muntazır oldu. İmparator, pederinin hayatını oğluna bahsettikten başka çocuğu bir iftihar nişanesiyle de taltif eyledi. Lakin oğlu “Bu nişan ahaliye daima pederimin kabahatini yâd ettirir.” diyerek kabul etmedi. İmparator çocuğun böyle bir mülâhaza-i dakikada bulunuşunu müteacciben tahsin etmekle beraber onu sarayına kabul ile taht-ı himâyesine aldı. Çocuk bu vecih ile günden güne nail-i terakki ve mazhar-ı hüsn-i teveccühe umumî olarak nihâyet vükelâ-yı devlet sırasına geçdi (s.20).

Vaktiyle (Kastilya) ve (Lion) eyaletleri kralı olan Ferdinand’ın veliahdı bulunan (Alfons) ebeveyni hakkında kemâl-i hürmet ve itâ’at ibrâz etmek hususunda bir numune-i fevkalade göstermiş idi. Kral kable’l-vefat Kastelya krallığını kendi hüsn-i rızasıyla biraderine terk etmesini veliahdı bulunan Alfons’a tavsiye eylediği sırada Alfons cevaben “Pederim! Size itaat şân ve şerefi bence veliahtlıktan ziyade sevgili ve kıymetlidir. Eğer mevki-i ‘âlinize biraderimi daha layık ve münasib adeder iseniz, krallığınızı ona ihsan etmenize dahi razıyım. Ben sizin emirlerinizi o emr-i ilâhiye makamında tutar ve itaat ederim.” dedi.

Bu sözler kralın yüreğine öyle hüsn-i tesir etti ki aziz oğlunun şu kelâmı üzerine gözlerinden eşk-i şefkat rızân olduğu halde vefat eyledi.

İsveç krallarından üçüncü Güstav köyün birinden esb-süvâr hareket olduğu sırada çeşmeden su almakta olan bir köylü kızı gördü.

Çeşmeye takrib ederek andan bir su istedi. Kız kemâl-i edeb ile suyu verdi. Kızın etvârı kralın pek (s.21) hoşuna giderek “Kızım! Benimle beraber Stokolm’a gelir misin? Orada seni mevki-i ikbâle is’âd ederim” dedi. Kız cevaben “Va’d-i ‘âlinizin beni te’mîn ettiği vecih ile bir ikbâl ve devlete mazhar olmak arzusunda bulunsam bile bu teklifinizi kabul etmek mümkün değildir. Zira validem biçare fakire ve marize olup benden başka bir muayyeni de yoktur. Âlemde hiçbir devlet ve ikbâl için bu vazife-i mukaddesemi terk edemem.” dedi.

Bunun üzerine kral terahhüm edip “Validen nerededir?” diye sual eyledi. İşte şu görünen sefâlet-nüma ve küçük kulübededir.” diye oturdukları yeri gösterdi. Kral içeri girip ottan bir yatak üzerinde yatmış olan biçare hastayı görünce bu hazin manzaradan müteessir olarak kendisine hitaben “Haline çok acırım valide!” dedi. Zavallı hasta şu cevabı ita eyledi: “Efendim! Benim bir danecik kızım olmamış olsaydı daha ziyade acınacak bir hale gelirdim. Merhametli kızım elinden geldiği kadar bana teselli vererek eyyam-ı hayatımı temdide çalışıyor. Berhordâr olsun. Cenâb-ı Hak ecrini ihsan eylesin!” dedi. Bunun üzerine pek rikkat-engiz bir surette ağlamaya başladı. Kral merhamete gelerek (s. 22) kıza hitaben “Kızım! Hizmetinde devam et” diye çıkarıp bir kese verdi. “Ben seni daha sair suretle de memnun ederim. Adiyo sevgili kızım! Bilmiş ol ki ben senin kralınım!” sözünü de ilave ederek avdet eyledi.

2 Çin ve kila ve velâtine ıtlak olunur.

Istoklom'a muvâsılatından validesine kayd-ı hayat ile bir maaş bağlayıp mûmâ-ileyhânın vefatından sonra dahi o maaşın kıza intikalini emreyledi.

Tabiiyyundan (Bilinus)'un vefatını mucip olan Vezüvâ yanardağı feverân ettiği esnada biraderzâdesi bulunan küçük (Bilinus) da familyasıyla beraber mezkûr yarıardağın civarında bulunan (Mizenew) şehrinde ikamet ediyordu.

Dağın ateşler saçmaya başlaması üzerine şehir-i mezkûr sekenesi firar ile canlarını kurtarmak kaydına düştükleri zaman Bilinus tehlikenin kendine ait olan cihe-tini asla düşünmeyerek validesini kurtarmaya çalışıyordu. Validesi müsinn ve hasta olduğu cihetle oğluyla beraber yürüyemediğinden ve eğer oğlu bunu sırtına alıp götürecektse kendisine ağırlık vererek çabuk gitmesine mani olacağından mûmâ-ileyhâ ile beraber yanmak tehlikesine düşeceği mülahazasıyla yalnız nefsinin kurtarmaya bakmasını oğluna tavsiye (s.23) ve birçok yeminlerle tavsiyelerinde ısrar göstermiştir. Fakat Bilinus bir türlü azminden dönmedi. Validesini ateşler içinde bırakarak yalnız nefsinin selamete çıkarmaya onunla beraber ateşler içinde yanmayı tercih ile validesini cebren haneden çıkardı.

Mûmâ-ileyhâyı elleri üzerinde tutarak götürmekte iken dağın bağrından berhevâ olan küller kıvılcımlar üzerlerine dökülmekte olup ortalığı duman bürüyerek gökyüzünü kaplamış ve gündüzü dehşetli bir geceye tahvil eylemiş olduğundan gözgözü görmez olduğu ve hayatlarını tehdit eden ateş alevlerinin zulmet-âميز dınlığından başka bir delilleri bulunmadığı halde (Bilinus) yine ye's ve fütür getirmeyip süratle ilerlemekte ve bir yandan validesine teselli verecek sözler söylemekte idi. Nihayet bir derya-yı mevvac halini kesbeden ateşler içinden geçip be-avn-ı Al-lahu Tealâ nefeslerini sahil-i selamete çıkarmaya muvaffak olabildiler.

Böyle faziletleri hiçbir vakitte semeresiz bırakmak şanından olmayan Cenâb-ı Hak ve Münci-i Mutlak hazretleri oğlunun sevgili validesini fedakâr oğluna, oğlunu da bi-çâre validesine bağışlamakla haiz oldukları faziletin mükâfatını vermiştir (s.24).

Ebeveyn ve evlat muhabbeti en ziyade işte böyle yerlerde zahir olur. Evlâdın ebeveyne en ziyade borçlu oldukları vakit ise onların ihtiyarlık zamanıdır.

Bir çocuğun hissiyât-ı rakikasını mübeyyen olan atideki rikkat-engiz ve ibret-âميز vakayı müteessir olmadan kim okuyup geçebilir.

Bir çocuk bir mekteb-i fûnûn-ı askeriye dâhil olup her gün bir parça yavan ekmek veya beraberce bir miktar da çorba ile kanaat edip sair yemeklerden yemez idi.

Müdür-i mektep çocuğun şu halini işitince bunun bir riyazet-i fevkaladeden ileri geldiği zannına düşerek kendisini bir dereceye kadar ta'zir ve takdir eyledi. Çocuk mektûm tuttuğu sebebi beyan etmeksizin yine o halde devam gösterdi. Mektebin nâzırı bulunan baron (Verney Baydüs) çocuğun yine evvelki halde devam etmekte olduğunu haber alarak kendisini huzuruna çağırıp mektebin usul ve nizamına mugayir böyle bir halde bulunması ne kadar abes olduğunu ve herhalde mektebin usul ve nizamına tevfi-k-i hareket etmesi lazım geldiğini lisan-ı münasible çocuğa anlatmakla beraber bu halin sebebinin çocuğa sual eyledi.

Çocuk sükût edip asla cevap vermeyince nâzır (s.25) sebebini söyleyemeyecek olur ise kendisini mektepten tard edeceğini tehdit makamında beyan eyledi artık ketm-i râza imkân kalmadığını anlayan çocuk o zaman dedi ki:

“Efendim! Mademki merak buyuruluyor doğrusunu arz edeyim: benim pederimin evinde yediğim, bir miktar katıksız siyah ekmekten ibaret idi. Ekmek ile beraber yemek için hanemizde ekseriya katık bulunmazdı. İttiğimiz de münhasıran su olup başka türlü meşrubat bulamaz idik. Hâlbuki burada beyaz ve bol ekmekle güzel çorba yiyorum. Bu ise benim için büyük ve mütemadi bir ziyafet sayılır. Ebeveynimin hal-i sefalette bulunduklarını düşündükçe bundan ziyade bir şey yiyemiyorum.”

Mektebin nâzır ve hamisi ile müdürü çocuğun bu ifadesinden o kadar müteessir oldular ki gözyaşlarını zapt edemezlerdi. Çocuğun bu hissiyat-ı latife ve metanet-i kalbiyesinden müteacib oldular. Bunun üzerine (Baron Verney) tekrar çocuğu isticvâba başlayıp “Mademki pederin Fransız ordusunda hizmet-i askeriye de bulunmuş nasıl olmuş da kendisine bir maaş tahsis edilmemiş.” dedi. Çocuk “Efendim pederim bunun için bir sene uğraştı muvaffak olamadı. Nihayet çaresiz ve parasız kalarak (Versay)’de borç etmekte (s.26) istemeyerek bu talebini terke mecbur olup böyle düçar-ı zaruret oldu.” cevabını verdi.

(Baron Verney) kemâl-i rikkat ve ra’fetle çocuğa teselli vererek “Pek ala! Nasiye-i halinden anlaşıldığı üzere mademki hakikat-i keyfiyet budur. Size senevi beş yüz lira maaş tahsisini vaat ederim. Bir de o kadar fakir oldukları anlaşılan peder ve maderin sana elbette cep harçlığı da vermemişlerdir. Şimdilik al, işte sana harçlık olmak üzere üç adet altın veriyorum. Kral tarafından pederine tahsis kılınacağında şüphe etmediğim maaşın dahi altı aylığını hemen şimdi irsal ederim.” dedi.

Çocuk kemâl-i sürur ve teşekkür ile “Bu parayı nasıl göndereceksiniz?” diye sual edip müşârün-ileyhe de “Ben onun kolayını bulurum.” deyince çocuk tekrar ibrâz-ı rû-yi niyâz ile elindeki altınları uzatarak “Mademki böyle kolaylığınız vardır. Bana ihsan etmiş olduğunuz şu altınları da beraber göndermenizi rica ederim. Zira benim burada paraya ihtiyacım yoktur. Benim için hiçbir şey eksik değildir. Lakin biçare pederime sair evlatları için şiddet lüzumu olabilir.” diye paranın kabul ve irsali için ibram eyledi (s.27).

Ana baba hakkında bu kabilden olan vezâif-i mukaddeseyi ifa ile memur iken vazifelerini ferâmuş eden evlat nankör ve kâfir-i nimet olmak üzere tanınır.

Bu hususta evlatların vaki olan kusur ve kabahatleri ekseriya esasen ebeveyn-den neşet eder. Zira eğer onları iyi ve terbiyeli bir yolda büyütmüş olsalar semere-i hüsn-i terbiyelerini iktitâf ederlerdi. Bununla beraber ebeveynin kusuru evlatlarının kabahatlerini takip ve takbihten vareste kılınmayacağı gibi tahfif de edemez. Zira bu hususta ebeveynin dahi az çok bâz güne a’zâr-ı meşruaları olmuş olabilir.

Yalnız ebeveynimize değil bütün akraba ve müte’allikatımıza ve büyüklerimize, hamilerimize veli ve vasilerimize muallim ve mürebbilerimize dahi layıkıyla hürmet ve riayette bulunmamız vaciptir.

Ezcümle matbu' mufahham veli nimet bî-minnetimiz padişahımız efendimize ve evliya-yı umur hazarâtına ve bilcümle ümerâ ve küberâ ve memurin-i kirâma itaat ve hürmet ve riayet vecibe-i zimmetimizdir.

Büyükler yeryüzünde Cenâb-ı Hakk'ın azimetinin birer tasviri ve nizam ve intizam-ı âlemin muhafızları olduklarından her vech ile sezâvâr-ı tazim ve tekrîmdirler. Nice adamlar vardır ki şayân-ı medh olan bir şey-i sebeb-i hakikiyesini bilmedikleri cihetle kadh ederler (s.28).

Ne kadar cahil ve mütemeddih adamlar da vardır ki bilmedikleri ve bilemeyecekleri bir şeyi biliriz diye iddia ve hüküm eylerler.

Sinn u sâlleri, fazl u kemâlleri, nam u şanları, servet u sâ mânları vesaireleri cihetiyle nas beyinde maddi ya manevi surette nüfuz ve tesir peyda eyleyerek temeyyüz etmiş olan mütehayyizân beldeye, elhasıl menafî-i umumiyyeye hadim olan bilcümle zevât-ı kirâma dahi alâ merâtibihim hürmet ve riayet etmek üzerimize elzemdir.

Erbâb-ı şebâbımızdan bazıları henüz hiçbir şeyden malumatları olmadığı halde her bir şeyi bilmek davasındadırlar.

Sairlerinin bildiklerini ve ettiklerini beğenmeyip küstahlık ve hodbinlik ederler ve bir tavr-ı hakimane takınıp kendi bildiklerini ve ihtiyar adamları temeshurda bulunurlar ve bunları bin türlü elfâz-ı teşnî'ye ile hakir ederler ki asla caiz değildir. İnsan her ne hal ve sıfatta bulunursa bulunsun asla meziyet ve hasiyet-i şahsiyesine bakmayarak ihtiyar adamlara lazime-i hürmet ve riayeti hüsn-i ifada kusur etmemeli zira insan hıfz-ı hakla büyüyüp o muhterem sinn u sâle vasıl olmak şerefine nail olduğu halde kendisi dahi mer'a ve muhterem olmak ister. Binaenaleyh o mertebeye vasıl (s.29) olmuş bulunanlara bu vecih ile muamele etmek vaciptir. Atinalının biri bir tiyatroya giderek oturacak bir mahal arayıp durmakta olduğu halde bunu öteden birkaç cahil delikanlı görüp yanlarına gelmesi için işaret ettiler. Biçare ihtiyar yer verecekler diye yanlarına gelince ortaya alıp kendisiyle eğlenmeye başladılar. Zavallı adam bir mahal bulamayıp nihayet ayakta kaldı. Tiyatroda hazır bulunan Isparta elçileri biçarenin ayakta durduğunu görünce derhal ayağa kalkıp kemâl-i tazim ve tekrim ile yanlarında oturttular. Bu hali seyreden erbâb-ı temaşa dahi alkışlarla tahsin ettiler. Bu halde ihtiyar "Atinalılar iyiliği tanırılar lakin Ispartalılar icra edebilirler." dedi.

HAKİKAT

- Yahut-

DOĞRU SÖYLEMEK

Doğru söylemek cemiyet-i beşeriye içinde yaşayan insanın birinci vazifesidir. Kuvve-i natıka insanların efkâr (s.30) ve mütalaasını yek diğere suhuletle beyan edebilmesi ve bu sayede medar-ı müstakil-i terakkiyât olan telâhuk-ı efkârın husule gelmesi için verilmiş bir mevhibe-i ilahidir. Binaenaleyh sözü kizb ve riyaya alet ittihaz etmek onu maksad-ı tabiiye mugayir olarak su-i istimal eylemek demektir.

Cemiyet-i beşeriye arasından Maazallah Teâlâ hakikat bütün bütün merdûd ve mefkûd olacak ve insanın yüreğinin bir tercüman-ı hakikiyesi makamında bulunan onun kizbini gizlemeye bir alet ittihaz kılınacak olur ise insanlar yek diğerle muaşeretle ne suretle kesb-i emniyet edebilecekler ve ne vech ile emin olacaklardır.

Ah! Cemiyet-i beşeriye arasında hüsn-i muaşeret üzere bulunan insanlar bey-ninde sözü ve özü doğru olan bir adam ne kadar kıymetli ve muhterem bir zat-tır! Her kim kendisi ile beraber bir söz söyleyecek ve bir iş yapacak ise bir dek ve dubâraya uğramayacağından iğfal tuzağına düşmeyeceğinden emin olur. Efkar ve mutalaâtını hissiyâtını tesmimât ve tasvirâtını ve en mühim mukarrerâtını doğru-ca beyan etmekten çekinmez. Öyle adamın lisanı bir alet-i hakikattir. Yalan onun mukaddes dudaklarını leke-dâr edemez. Nur-ı hakikat bir cevher-i (s.31) saf ve sadedir ki onun mebbe ve meâhizi semadır. Her nev' kemâlât ile müzeyyen olduğu halde semadan sudur ve ona layık olan insanların kalplerine nüzul eder. Binaena-leyh insan hakikati sevmeye ve kizb ve riya içinde bile arayıp bulmaya borçludur.

Hükemâdan birinin kavlince lisan-ı kâzib bir alettir ki sahibini nihayet endâhte-i çâh-ı mezellet ve namını ilelebet leke-dâr eder.

Hazret-i Süleyman buyurur ki: “Yalancıların ömrü bir ömr-i muhakkirdir. Da-ima ve her yerde hakirdirler. İzdırâbât-ı kalbiyeden hiçbir vakit azade olamazlar. Kizb insanı halk ve Hâlık yanında menfur ve hakaretle yaşamaya mecbur eder.”

Akil ve kâmil adam kizbiyâtta yalnız içtinap değil, daima nefret eder, insan: {Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah}

Kuluna itimat ile mevtini mucip olacağını bilse bile yine doğruluktan ayrılmalıdır.

Nitekim İmam Ali kerremallahü vechehu hazretleri “La mürüvvetü'l-kezûb” ya-ni “Yalancıda mürüvvet olmaz.” buyurmuştur. Her dinde haram olan yalanı irtikâb eden adamda (s.32) insaniyet aramamalıdır. Zira insaniyetin mukteziyâtından biri de yalan söylemeyip doğru söylemektir. Yalan söyleyen adam muktezâ-yı insani-yete riayet etmiyor demek olacağından ondan mürüvvet ümidinde bulunmak abes olur.

Vaktiyle Afrika'nın (Dakest) şehrinin metropolidi olan Aziz (Permûs) nam zat-mecûs imparatorlarından birinin katletmek istediği fakir ve bigünah bir adamı hanesinde hıfz etmiş idi. Nihayet merkûmî taharri eden adamlar yerini haber alıp rahip nümâ-ileyhin hanesinden cebren almaya geldiklerinde ne inkâr ne de teslim edemeyeceğini söyledi. Şahs-ı mahfuzu elde etmeye muvaffak olmak için tahammül olunamayacak derecede işkenceler ettiler ise de bunlara mukavemet ederek azminde sebat eylediğinden bir türlü muvaffak olamadılar. Nihayet kendisini imparatorun huzuruna çıkardılar. Onda dahi istivcâb olundukta yine kemâl-i sebat üzere cevap ita eylemekle imparator onun hissiyat-ı fazilânesinden dolayı izhar-ı taaccüp ile biçare adamı kendisine bağışladı. Bu vaka-yı hâki olan Aziz (Ogüst) der ki: "Şu aziz ne kadar şayan-ı senadır! Bu kadar işkencelere tahammül ile hakikati sevmekten ayrılmadı!" (s.33)

Yalancılıktan nefret etmeli. Bir adam sözüne sohbetine kasti veya dikkatsizlikle ve hatta latife tarzında bile asla yalan karıştırmamalı. Namuslu adam için yalan söylemek hiçbir vakitte caiz değildir. Yalancılıktan hiçbir fayda hâsıl olmadıktan başka insan bir kere kizb ile iştihar edince doğru söyleyecek olsa bile artık ona kimse inanmaz ve bu yüzden pek çok mazarrat görür. Binaenaleyh yalancılıktan ve yalancından yılandan kaçınır gibi kaçınmalıdır.

Vakıa yalancılar her vakit yalan söylemeyi bazı kerede doğru söyler ise de yalancının hiçbir sözüne itimat etmek kâr-ı akil değildir. Bilakis doğrulukla maruf olan adamın sözüne o kadar itimat edilir ki kendisini tanıyanlar onun sözünün doğruluğuna yemin edebilirler. Öyle bir adamın her sözü yemin ile müsavidir. Zaten doğru sözlü adam kavlini teyit için yemin etmeye katâ lüzum görmeyip:

"Meyân-ı râstgûyân muhabbette yemin olmaz." mazmunuyla âmil olur. Daima her ne söyler ve her ne söz verir ise onu kemâliyle icra eder.

Kizb ve hile ile bazılarının dedikleri gibi eğer sahihen zayıf halden veya başkalarının taht-ı nüfuzunda bulunmaktan (s.34) münbais ise bazı kadınlarda görülen hakikat-şinâslığa ve doğrulağa bir fazilet-i fevkalade nazarıyla bakılmak lazım gelir. Mamafih bu faziletin erkeklere nispetle kadınlarda daha az bulunmakta olduğu malumdur.

Kadın kısmına ale's-seviye verilen terbiye öyle bir halde bulunuyor ki sözlerine yalan karıştırmaya tabii olan meylânlarının günden güne artmasına bâdi oluyor.

Kütüb-i ilâhiyede muharrer emsal-i selimânda kizbiyattan neşet eden mazaratlar hakkında bast-ı makâl eylediği sırada atideki sözler irat olunmuştur.

"Yalan söyleyen ağız ruhu öldürür. Yalanı mürtekip olan şahit asla mücâzâtsiz kalmaz. Yalan söyleyen herhalde mahvolur. Her kim ufak tefek işlerde doğruluktan şaşmayı bir eğlence sayar ise çok sürmez büyük işlerde dahi kendisini doğruluktan ayrılmak tehlikesine ilkâ eder. Zira insan ilk icrasında güçlük gördüğü ve mevânie tesadüf ettiği şeye gide gide me'lûf olarak onda kolaylık ve hatta haz duyar. Binaenaleyh insanı halk ve Hâlık yanında menfur ve muharrik eden böyle bir hale duçar olmaktan içtinap ve her hususta daima doğruluğu iltizam ve icra eylemelidir (s.35).

Dünya her ne kadar yalancı ve mürtekip ve hilekârlarla dolu ise bile yine hakikat ve sadakate vacip olan riayet ve hürmeti ifada insan kâmilten kendisini geri alamaz. Hatta hakikat ve sadakatleri yüzünden kendilerini mağdur ve mazlum görenler bile bilahare hakkaniyet-i meydana çıkıp arz-ı didar edince vâlih ve hayran olurlar. Herkes her vakit mürâi hilekâr adamdan nefret eylediği gibi hak-şînâs ve sadık adamlara da daima safvet-i kalb ve selamet-i efkâr-ı âsârını görmeyi arzu eyler. Safvet-i kalbiye ve efkâr-ı selime hakikati seven ve daima hakikat ve sadakati iltizam eden adamın bir alamet-i farikasıdır, fakat bu hasâil-i memdûha gerek kendisinin ve gerek başkalarının mazarratlarını mucip olmamak için bunları basiret ile mezc ve tadil eylemelidir. Binaenaleyh basirete mugayir görünen ve tabiat-ı maslahata muvafık olmayan ve akıl ve hikmete karşı bulunan her hâl ve hareket bir hakikat gibi arz-ı didar etse bile onu hakikat olmak üzere telakki etmek asla caiz değildir.

Bu kusurda bulunan adamlar bilmeyerek onunla iftihar ederler ise de hakikatte ıslah ve tashihi pek güç bir keyfiyettir (s.36). Böyle adamlar kusurlarından dolayı takbih ve ta'yib olundukları halde bu kusur kendilerinde fitri ve tabii olup ne düşünürlerse onu söylemekten başka ellerinden bir şey gelmemekte olduğu cevabını verirler. Hâlbuki insanların bazı hususâtta yek diğere riayeten hicap etmeleri ve birbirine âsâr-ı şefkat göstermeleri vacip olduğunu bilmek istemezler. Bir adam ne kadar fazıl ve kâmil olursa olsun başkalarının kendi hakkında her düşündükleri ve her söyledikleri kendisine ihbar olduğu halde ondan dolayı müteessir ve mükedder olmamak kabil değildir. Binaenaleyh insana ar ve hicap ne kadar lazım ise basiret dahi o kadar lazımdır.

Şöyle ki: İnsanın vücudu çıplak olmak ne kadar ayıp ve abes ise kerem ve mürüvvet-nam maksatları tahtında hadden aşırı küstah olmak dahi o kadar ma'yûb o kadar menfur bir haldir.

Her düşündüğünü söylemek iddiasında bulunan adam her söylediğini düşünmez. Şöyle ki: Sâfderunluk ekseriya büyük basiretsizlik addolunur ve büyük büyük mazarratları mucip olur.

İnsan lisanını hıfz etmeyip ağzına geleni söylemek (s.37) hadsiz hesapsız zarar ve ziyanlara hatta mucip-i mevt olacak hallere duçar olabilir. Bundan insana arız olacak fenalıkların en küçüğü görüşüp konuştuğumuz adamların hakkımızda olan teveccühlerini ve dostluklarını kayıp ve emniyetlerini selp etmektir. Bununla beraber mürâi ve müdâhin olmaktan hakkı ve doğruyu söylemek evlâdır. Fakat akıllı adam bu hususta dahi bir hatt-ı evsat üzere hareket eder. Muhatabının nefsine gîrân gelecek ve hoşlanmayacağı hakikati söylemekten hazer eder veya hoşlanacağı bir tarz ile söyler. Ma'âşiri bulunduğu insanlar ile hoş geçinmek için safvet-i kalb ile beraber hareket-i basiretkârânede bulunmak lazım olduğunu bilir ve işte bu iki hasletin mezcinden husule gelecek hal-i mutedil üzere hareket eder.

İnsan gerek nefsine ve gerek sairine zarar melhuz olan şeylerde hakikati söylemek hususunda kemâl-i teenni ve basiret üzere davranmalıdır. Mamafih mürâilik ve müdâhinlik eylemekten de gereği gibi sakınmalıdır. Vakıa insan mürailik ve

müdâhinlik ile ekseriya dost kazanamadığı doğruyu söylemekle de düşman kazanır ise de bu vecih ile kazanılacak dostluktan hakk-ı iltizam etmek evlâdır. Binaenaleyh (s.38) sairine hoş görünmek için müdâhine etmek asla caiz değildir.

Safvet-i kalbiyenin kıymetini tanıyan bazı alicenâp adamlar kendilerine doğruyu söyleyen düşmanları müdâhin ve mürâi dostlarına mürecceh tutarlar.

Vaktiyle Makedonya hükümdarı olan (Filip) saffet-i kalbiye ve ahlak-ı memduha ile muttasıf olan adamları sever ve onlara riayet ederdi. Hükümdar müşarün-ileyh bir bazı esirlerin mübâyasında hazır bulunduğu sırada dikkatsizlikle kendi vakarına yakışmayacak bir vaazda bulunduğunu görmekte olan Kırnas'ı görmezlikten gelerek haber vermedikleri ve kendisini ikaz etmedikleri halde üseradan biri kendisine ihtar-ı keyfiyete cesaret eyledi. Bunun üzerine müşarün-ileyh "Bu adam kayd-ı esaretten kurtulup azat olsun. Kendisinin dostlarımdan biri bulunduğunu bilmezdim." demiştir.

İNCÂZ-I VAAT

Namus ve itibarını seven ve onu kaybetmek istemeyen (s.39) adam sözünü ve vadini yerine getirmeye onu tamamıyla icra etmeye sâî olmalıdır. Kemâlât-ı insaniye ile mütehalli olmak arzusunda bulunan adamın başlıca vazifelerinden biri de incâz-ı vaatdir. İnsan-ı kâmil en ufak şeylerde bile vadini incâz etmek en mühüm vazife-i insaniyeden olduğunu bilir. Ufak şeylerde nakz-ı vaat eden adam çok sürmez büyük şeylerde dahi vadinde sadık olmamakta karar kılar.

(Deprepo)³ nam zat vakit huzuru tayin olunan mahalde bulunmayı nefsi için bir şân addediyordu.

Âlemde vaat edip de bir adamı intizarda bırakmak gibi fena bir şey olamayacağı edna mülâhaza ile anlaşılabilir.

Bir vaat haksız olmadığı ve incâzı mutlak surette nâ-kabil icra bulunmadığı halde hiçbir sebeple icrasından geri durulmak caiz değildir.

Pederinden ziyade nam-dar ve fakat onun gibi de bedbaht olan (Pompeyus) nam hükümdar (Ogüst) ve (Markus (s.40) Antonyus) nam hükümdarlar ile davayı saltanat ve istiklal hususunda rekabet ederdi. Müşarün-ileyhüma hükümdarlar bir muharebede terk-i silah ve mütareke edildikleri zaman yek diğere ziyafet keşide ederlerdi. (Pumpeius)'un bu iki rakibi bir gün sefinenin içinde kemâl-i emniyet ve huzur-ı kalb üzere kendisiyle taam etmekte oldukları halde taifelerden biri kendisini bir tarafa alarak atideki teklifi eder:

"Şu vakt-i fırsatta fikrime mütebâdir olan bir muamelenin icrasına müsaade edecek olur isen az vakitte bütün dünyaya malik olursun. Bahtın sana yaverdir. Bu

3 Fransa meşâhir-i şu'arasından (Nikolayus Buvalode Perepo) nam zat olup Paris'te 1636 tarih-i miladisinde tevellüt ve 1714 senesinde vefat etmiş bir zat-ı âli-kadrdir.

kuvvetli darbe ile – eğer murat eder isen – bundan bir çaryek sonra düşmanların mahvolur gider.”

Pumpeyus buna rû-yi rıza göstermeyerek “Onlar yürek saflığıyla bana geldiler ben ise âleme sahip olmaktan ziyade sözüme sahip olmak isterim.” cevabıyla mer-kuma mukabele eylemiştir.

Tarih bundan daha ziyade alicenabâne ve kahramanâne vakaları bize isal eylemiştir.

Fransa krallarından birinci Cevanın’ın daima söylemek mutadî bulunan atide-ki söz bu kabildendir. (s.41)

“Hakikat ile saffet-i kalb dünyadan kalksa hükümdarların ağzında ve yüreklerinde bulunmak farzdır.”

Uğradığı felaketlerden daha büyük bir ruha malik olan bir kral bir muharebede esir düşerek kendisinin bir vadine itimaden kayd-ı esaretten azat edildi. Lakin buna mukabil taahhüt ettiği şartların cümlesini icraya muvaffak olamadığı cihetle yalnız namusunun ve fezâil-i insaniyesinin muhafazası için hürriyetini terk ile İngiltere kralının muhibbesine avdet ve üç sene orada kaldıktan sonra terk-i dağdağa-i hayat eyledi.

Hristiyanlığın Françeski tarihi salıklarından (Dilürye) nam rahip dahi buna benzer bir sadakat ve şecaat ibraz ederek güzel bir mükâfata nail olmuştur.

Rahip mumaileyh bir defa sair Lusidaniler ile beraber Hintlilerin ellerine esir düştü. Esirlerin halâsı için gidip lazım gelenlerle müzakere etmek üzere kendisine müsaade olunması rica eyledi. Kambaya kralı rahibin avdet etmeyeceğinden havf ile müsaade etmek istemedi. Bu hal rahip mumaileyhin malumu olunca belinden rahiplere mahsus ipini çıkarıp rehin-i sadakat olmak üzere krala (s. 42) teslim ve bu vech ile azimetine dair istihsal-i ruhsat eyledi.

Ne fayda ki esirlerin halâsı hususunda icra eylediği müzakere semeresiz kalarak o hamiyetli rahip yine kayd-ı esarete avdet eylemeye mecbur oldu. Kral onun bu sadakatine taaccüple içlerinde böyle fazıl adamlar bulunabileceğinden dolayı Lusidanya ahalisi hakkında bir hüsn-i teveccühe peyda ve bilcümle esirleri bilâ-fidye kayd-ı esaretten reha eyledi. Ne güzel sadakat! Ne güzel mükâfat!

Cümleden ziyade yemin ile müeyyed bulunan vaatler kemâliyle incâz eylemelidir. Hak Teâlâ Hazretleri yalan yemin ve half-i vaat eden adamların bu âlemde dahi hissi ve aleni surette ceza-yı sezarlarını verdiği malum ve müsellemdir. Binaenaleyh tekrara hacet olmadığı üzere namus ve itibar-ı insaniyesini muhafaza ve Cenab-ı Hakkın mücâzâtından nefsinin vikaye temek üzere insan half-i vaatten hazer etmelidir. Sîrâk akvâl-i hekimânesinden biri olarak der ki:

“Her kim yemin ile ahit ve şart ettiği şeyi icra etmez ise günahını beraber götürür. Her kim fuzuli yemin eder ise hiçbir vech ile tebrie-i nefis edemez.”(s.43)

Mecusiler putperestler bile bu hususta aynı efkâra hizmet ederlerdi.

Şöyle ki (Ganya) muharebesinden Mecus imparatoru (Anipağ) on nefer esire yemin verdirerek Roma’ya gitmelerine müsaade eyledi. Şu şart ile ki külliyyet üzere

esir düşen düşman Roma askerlerinin fidyeleri ifa olunmadığı halde yine avdet etsinler. Bunların bazıları ahitlerinde vefa etmediler.

Bu vefakâr olmayanları kendi hükümetleri tarafından müfettişler lede't-teftiş memuriyetlerinde tard ve tebid ile avam-nas sırasına geçirdiler. Askerlerin birine dahi yeminine karşı bir muamele-i mefsedetkârânede bulunduğundan dolayı ayn-ı vech ile muamele olundu. Zira yemini hile ile tevil etmek half-i ahit ve vaat eylemekle müsavidir.

Suret-i meşruada edilen vaadin incâzını bize emreden hakikat olduğu gibi bazı kere ondan bizi men eden de yine hakikattir. Binaenaleyh meşâhir-i hükemâ-yı kadimeden Çiçeron der ki: "İhâfe ve iğfal ile edilen vaadin incâzına insanın borçlu olmadığını herkes teslim ve tasdik edebilir."

Bunun için insan aziz olan hayatını kurtarmak veya evini ve emval ve eşyasını zaya'dan vikaye etmek üzere (s.44) haramilerden ve o kabileden olan adamlara mecburi olarak bir gûne ahit ve vaatte bulunur ise böyle mecburi olan vaatlerin incâzına asla borçlu olamayacağı derkârdır. Bir fenalık yolunda edilen vaat dahi bu kabilen olarak asla icrası caiz değildir.

Vaktiyle İspardiya kralı olan (Eksilaryüs) kendi tebaasından birinin ibramâtına dayanamayarak bir şey vaat etmiş idi. Muahheren arız amik ve amik düşündükte gayr-i meşru olduğunu anlayarak icrasından ibâ eyledi. Merhum İsbardiyalı bu vaadin icrasını musirren talep edince kral ona cevaben bu talebi gayr-i meşru olup binaenaleyh icra edemeyeceğini açıktan açığa beyan eyledi. Bunun üzerine merhum yine "Krallar icra edemeyecekleri şeyi vaat etmemelidirler." deyince müşarünileyh "Tebaalar⁴ da kralların veremeyecekleri bir şeyi istememelidirler." cevabıyla muka-bele eyledi.

Hamiyet, sadakat, hakkaniyet perverlik vaat olunan bir şeyin icrasını amir ve onun bir muhafızı makamında olduğu gibi akıl ve hikmet ve basirette insan için her nevi (s.45) mevâ'idin bir rehberi mesabesinde bulunmak şarttır. Binaenaleyh kolay kolay bir şey vaat eden adamlarda akıl ve hikmet ve basiret mefkûd olduğuna hükmolunur. Zira en kolay zannolunan veya basirete mugayir bulunan bir vaadin bile icâzında memulün gayrı olarak bin türlü müşkilat ve mevâni' zuhur ve nedameti icap edebilir.

Vaktiyle arz-ı Filistin kralı olan (İrût) bir ziyafette kızına "Dile benden ne diler-sin?" diyerek her ne dilerse vereceğini va'd eyledi. Kız da pederinin günaha girmedikçe veremeyeceğini bildiği bir şeyi istedi. Pederi basiretsizliği cihetiyle zaten vaadinde hata etmiş olduğu halde bu va'di gayr-i meşru geri almak istemediği cihetle bir azim ve hataya daha düştü. Şöyle ki "kendisinin mer'i ve muhteremi ve Hazret-i İsa'nın muammidi bulunan Cenâb-ı Yahya'nın başını naçar kestirip vermeğe mecbur oldu."

İnsan arız ve amik düşünmeksizin kimseye bir şey vaat etmemelidir. Zira kolay ve çabuk vaat eden adam yine kolay ve çabuk vaadini ayakaltına almaya da mecbur olur. Binaenaleyh insan kudretinin mâ-fevkinde bulunan veyahut hata ve günaha

4 Bu da evlat kabilindedendir.

girmeden icrası kabil olmayan şeyleri vaat etmekten (s.46) begayet hazer etmelidir. Bir de bir şeyi evvela çok vaat edip de sonra az vermekten az şeyi vaat edip de sonra vaat olunan miktardan ziyade vermek evla ve daha makbuldür.

Kardinal Mazarin Fransa kralı 14.Lui'ye dahi çok defa aynı surette icra-yı vaat etmesini telkine çalışır ve her vakit ona "Fransızlara daima vaat et lakin icrasını kayt etme." der idi. Kardinal kendi biraderinin kızını prensin birine tezvîc etmeye muvaffak olup muahhiren bir erkek avlat tevellüt ettiği müjdesini getiren adama kemâl-i meserretinden büyük şeyler vaat etti bunun üzerine çok sürmeyip çocuk oldu. Müjdeci bir defa sırasını düşürerek bu vaadini kendisine ihtar edince Kardinal "Aman ondan bahsetme kederimi tazellersin!" cevabıyla mukabele eyledi.

İnsan kendi rahatını ister ise az vakit zarfında icrasında bulunamayacağı şeyleri vaat etmemeli ve bahusus yüz­süz adamlara mümkün mertebe az vaatte bulunmalıdır. Yoksa vaadini ihtardan baş alamayıp üzerine mu'cizlik davet etmiş olur. (s.47) Hediye olmak üzere vaat edilen şeylerden kabul edecek olan adamın memulünden iyi ve ziyade olmak lazımdır.

"Birbirinize hediye gönderiniz ki sevişesiniz." Mealinden olan "أوباحت أودايت" hadis-i şerifinin mukteza-yı münifi üzere insanların yek digere hediye gönderen celb-i hatır eylemek husûl-i kemâl muhabbete vesile olduğundan adât-ı müstah-senedendir.

İnsanın kendisine -velev cüzi olsun- bir hediye gönderen zat hakkında nasıl bir incizâb-ı deruni his eylemekte olduğunu herkes nefsine müracaatla anlayabilir.

Badiye nişin bir Arap'ın hulefâdan birine -badiye gibi saray-ı halifede dahi su pek kıymetlidir- zu'miyle bir testi yağmur suyu takdim etmesi üzerine müşarü-nileyh tarafından bu hediye-i naçizin nasıl bir memnuniyet-i fevkalade ile kabul olunduğu ve zavallı Arap'a "çoban armağanı çam sakızı" kabilinden olan hediye-sinden dolayı ne kadar ihsan eylediği Mevlana Celaleddin kaddessallahu sırrahu hazretlerinin Mesnevi-i Şerifinde bir tafsil ile beyan buyurulmuştur.

Tarih-i miladın 1746 senesinde (Şarl Edwart) nam kral kaybetmiş olduğu İngiltere krallığını yeniden ele geçirmek (s.48) üzere İskoçyalıların imdat ve muavenetlerine güvenerek İskoçya'ya geçti.

Oradan (Kolludîn) nam mahalle karib bir meydan-ı muharebede (Komberlanet) dukasının muavenetiyle birkaç defa nail-i muzafferiyet olduktan sonra oturup biraz aram edecek emin bir mahal bulamayarak dört ay müddet adadan adaya dağdan dağa serseri gezmeye mecbur oldu.

Bu sırada Londra hükümeti tarafından kendisini hayyen veya meyyiten her kim bulup getirir ise ona otuz bin Sterlin altın verileceği vaat edilmiş olduğu mesmû' olarak ele geçmekten havf ediyordu.

Böyle her taraftan taziyik olunarak nihayet kendisini o belde bulunan zadeğândan birinin yed-i hıfzına teslim etmekten başka bir çare bulamadı. Bu iltica ettiği adam ise kendi hilafgirâni fırkasından olup tabii kendisine düşman bulunduğu kendince dahi malum olduğu halde nihayet onun huzuruna çıkarak ber-veç-i ati-yi ifade hal eyledi:

“Senin eski krallarının bir halefi senden bir ekmek ile bir kat elbise ister. Bana düşman olduğunuzu bilirim mamafih üzerimde görülen âlâim-i sefalet ve izhar ettiğim emniyet (s.49) sizi kendi faziletinizden ayırmayacağından da eminim. Şimdiye kadar beni setr etmekte olan şu esvabı alınız ki bir gün Britanya krallığına nail olduğum vakit bana getirebilesiniz!”

Böyle bir sefalet-i azimi üzerine zadedğandan bulunan o zatın kalbi rikkate gelecek onun muhtaç olduğu her şeyi ita ile kendisini o derece temin etti ki sonra ihtifâ eden iki katlı bir Fransız gemisine irkâben Britanya’ya oradan da Paris’e geçirdi. Lakin Londra hükümeti bunun şu haline vakıf olarak zade-i mumaileyhi itham ile bir divan-ı âli huzuruna celp eyledi.

Mumaileyh huzur-ı hükumette vakayı beyan ederek “İçinizden kim şu vaka-dan benim yaptığımdan başka bir şey yapabilirdi?” cevâb-ı savâbıyla mukabele eyledi. Bu vech ile hakkında herkesin hüsn-i teveccühünü celp edip bütün Avrupa tarafından onun bu hareketi tasvip olundu. (s.50)

SEVGİLİ OLMAK

Sevgili olmak ne kadar kolay olduğunu ve sevgili olmakta ne kadar büyük haz bulunduğunu herkes hissetmiş olsaydı âlemde sevgili olmaya çalışmayan adam kalmazdı. Vakıa herkes sevgili olmayı arzu eder ve ondan bir haz duyar ise de sevgili olmanın tarik ve kaidesini bilen pek az bulunur. Bu kaide ise sevilecek işler yapmaktan ibaret bir fazilettir.

Bu babda (Ovityus) “Sevgili ola ki sevilesin.” demiş.

Sevgili olmak isteyen her hususta mezkûr kaideyi hatırından çıkarmamalıdır. Zira herkes sevgili olmak için lazım gelen vesaitin kâffesini şamdır. O vecih ile ömrümüz oldukça telezzüz edebileceğimiz latif payidar bir lezzet ile mütena’im oluruz. Başkasına sevgili olabilmış olduğumuzu bilmek öyle büyük bir lezzettir ki âlemde başka hiçbir şeyde his olunamaz. Fena bir adam yoktur ki her fenallığıyla beraber yine herkese sevgili olmaya az çok çalışmasın herkesten kusurunu mümkün merteye setre çalışması da buna bir delil-i kavidir. (s.51)

İYİLİK ETMEK

İnsana servet ve azameti için

değil iyiliği için iyi denir

(Jenon)

Başkalarına iyilik ve hizmet etmek arzusu herkesin kalbini celp eylemek için emin bir vasıtaadır. Binaenaleyh servet, asalet, nüfuz erbabı kendi mallarıyla nü-

fuzlarıyla, itibarlarıyla, şöhretleriyle ve sair bin türlü vesait-i hasene ile diğerlerine iyilik ve muavenet etmeye muktedir oldukları halde niçin herkesten ziyade iyilik etmeye az rağbet ederler. Acaba kendileri de bir gün başkalarına muhtaç olabileceklerini der-hatır etmezler mi?

Bu gün elinden gelen bir hizmet ve muavenetle sairlerine sevgili olmayı istemeyen ve onlara çeşm-i tahkir ile bakan adamlardan hangisi bilahare hiç birine muhtaç olmayacağından emin olabilir? Hakikatte bundan ferd-i aferide emin olamaz. Kendi kendine kâfi ve ihtiyaçtan müstağni yalnız bir Mevlâdır.

Sairlerini sevmek ve onlara elden gelen muaveneti etmek hususunu akıl ve diyanet bize emir ve tenbih etmemiş olsa bile (s.52) menafi-i zatiyemiz dahi bunu icap edecek idi. Yalnız nefesine iyi olan adam kötü, haksız ve menfurdur. Zira böyle adam cemiyet-i beşeriyenin iyiliklerini menafi'ini bilâ-mukabele tâsârruf etmek ister. İmdi ya saiernin iyiliklerinden hisse-mend olmaktan geri çekilmeli veyahut adalet ve insaniyetin icap ettiği vech ile kendisi de sairlerine muavenet eylemelidir.

İnsan sairleri tarafından kabul edildiği hizmet ve muavenete mukabil kendisi de sairlerine arz-ı hizmet ve muavenet etmeye borçlu değil midir? İfa-yı vezâif-i mütekâbileden geri durmak büyük haksızlık değil midir?

Bu bapta (Metastazyu)' nun atideki sözü pek doğrudur:

“Älemde mahzâ nefsi için yaşayan yaşamaya değil, doğmaya bile layık değildir.”

Kendi hemcinsleri bulunanlara muavenet etmek istemeyen böyle küstah adamlar Cenâb-ı Hakk'tan ne yüz ile istimdat edebilirler? Biz ibadullahı kardeşimiz makamında kabul etmek istemediğimiz halde Cenâb-ı Hakk'ın bizi ni'am-ı celile-iyle himaye etmesine ne vech ile layık olabiliriz.

Kavanin-i celile-i tabiiyenin sanii olan Cenâb-ı Hakk (s.53) cemiyet-i beşeriye icat eylediği zaman insanı yek diğerle teavün ve tenâsurda bulunmak için halk eyledi. Bu öyle bir hakikat-i müslimedir ki hükemâ-yı kadîmeden Eflatun ile Aristo yalnız akıl ve hikmet nuruyla bu hakikate vakıf olabilirler. Bunlar kendi mülâhazat-ı hükmiyelerinde “Biz yalnız kendimiz için doğmamışız. Vatanımız, ebeveynimiz, ehlibba ve akrabalarımız ve ale'l-umum insanların üzerimizde hukuk-ı mukaddesi vardır.” demişlerdir.

Älemde her şey insan için halk olunduğu gibi insanlar dahi yekdiğerleri için halk olunmuşlardır ki muavenet-i mütekabile ile birbirlerinin ihtiyacatını def etsinler. Mademki öyledir, bu hususta tabiatın maksad-ı muhakk-ânesine ittiba' ve cemiyet-i beşeriyenin iyiliğine kudretimiz yettiği mertebe hizmet etmek üzerimize farzdır. Bu ise muavenet ve mütekabile ile cemiyet-i beşeriyeyi yek diğere rapteden revabıt-ı müstereke-i insaniyeyi daima te'yit ve te'kide çalışıp yekdiğerimize elden geldiği mertebe iyilik etmekten ibaret olan bir vazife-i insaniye olduğu muhakkaktır.

Meşhur kardinal (Albrön) – ber-veçh-i âti hikâye olunan vakadan anlaşılacağı üzere -ifa eylediği bir hizmet-i hasene sayesinde pek büyük şan kazanmıştır. (s.54)

Şöyle ki: (Kampisterun) namında bir Fransız şairi İtalya'da seyahat eylediği esnada Roma dükalığı memaliğinden geçerken haydutlar üzerine hücum ile elbisesine varıncaya kadar soydular. Kampisterun nim üryan halinde civarda bulunan köye iltica eyledi. Albrun da bu mahalde reis-i cemiyet idi. Şair oradan ilerleyebilmek için mumaileyhten bir kat esvap ile bir miktar akçe imdadına mazhar oldu. Birkaç sene sonra Kampisterun İtalya muharebesinde Fransızların generali bulunan Vandum dükasının nezdinde hizmet-i hitabete tayin edildi. Bu vech ile velinimetinin bulunduğu mahale karib düştü. Bu sırada dukaya o belde ahalisinden birinin lüzumu olmakla şair mumaileyhe velinimeti olan Albrun'un celb-i münasibi olacağını dukaya söylemeyi cemiye eyledi.

Reis-i cemiyet Albrun dükasının nezdine davet olunarak dükanın sadaka müvezziliği hizmetine tayin edildi. Duka sonra kendisini İspanya'ya götürdü. Orada Orsiyun prensesinin hüsn-i teveccühünü kazanarak Vandum'un vefatından sonra onun hizmetine nasb olundu. Muahiren Parma dükalığı tarafından Madrid saray kraliyesi nezdine (s.55) maslahat-güzâr tayin olunarak İspanya kralı 5. Filip'in kızı Parma prensesi Elizabet ile akd-i izdivaca muvaffak oldu. Bu münasebetle müşarünileyhe kralın darü'-şurasına girip kardinal oldu ve daha sonraları İspanya devletinin vükela riyaseti mesnedine kadar teali eyledi.

Servet ve kudret sahibi olan adamların sairlerine faik bulunan meziyetleri ancak daima hemcinslerine muavenet etmeye muktedir olabilmelerinden ibarettir. Servet ve şanın hüsn-i istimalinden ziyade latif ve leziz ne vardır?

Birçok adamlar alelumum nankörlük hüküm sürmekte olduğunu ve iyilikleri su-i istimal edildiğini bahane ederek iyilik etmemelerinden dolayı tebrî-i nefis etmek isterler. Hâlbuki bu özür makul değildir. Ettiğin iyiliğin zayı olmamasını ve bu sebeple sana ondan nedamet gelmemesini ister isen edeceğin iyiliği hüsn-i istimal etmeye çalışmaktan hali kalmamalısın. Âsâr-ı cemile bırakmaya ve cemiyet-i beşeriyenin husul-ı terakkisine menafî-i umumiyeye hizmet edecek şeylere sarf-ı evkât etmelisin. Efrada dahi iyilik ettiğin vakit maksadın yine umumun menafîine hizmet olmalıdır. Kütüb-i mukaddesenin ahkâmı dahi bunu icab eder. (s.56)

Vaktiyle Adice nehri tuğyan ederek (Verune) köprüsünün orta kemerinden maada her yerini yıkıp harap etmiş idi. Bu köprü'nün orta kemeri üzerinde bir kulübe olup içinde de sefil bir aile sakın oluyordu. Hane halkı ellerini açarak nehrin iki kıyısında bulunan adamlardan muavenet dilerlerdi. Çok sürmeyip bu temelin temelleri dahi suyun şiddet-i cereyanından sarsılıp herkesin gözü önünde yıkılmaya yüz tuttu.

Bu hengâmede (İspûlurîn) dükası her kim kayıkla gidip bu biçareleri kurtarır ise yüz altın vereceğini vaat eyledi. Lakin gidecek kayığın gark olması veyahut yıkılmaya yüz tutmuş olan kemerin yıkıntısı altında kalması dahi muhtemel olduğundan bunca ahaliden kimse cesaret edemezdi.

Bu sırada oradan geçmekte bulunan bir köylü bu işe vakıf olarak edilen vaadi de işittiği gibi derhal bir kayığa atılıp var kuvvet pazısını küreklere vererek mezkûr

kemerin altına çattı ve kulübedeki insanların büyük küçük cümlesini bir ip vasıtasıyla kayığa indirinceye kadar bir yandan sarsılmakta olan kemer temelinin önünde durup (s.57) hepsini sahil-i selamete çıkarmaya muvaffak oldu.

Müşarünileyhe duka taaccüple beraber izhar-ı memnuniyet eyledi. Vaat etmiş olduğu meblağı köylünün önüne koydu. Lakin köylü bir tavr-ı âlicenâbâne ile cevaben “Ben hayatımı satmam. Ben çalışkanlığım sayesinde ıyâl u evladımı geçindiribilirim. Bu meblağı o biçare familyaya ver ki benden ziyade ihtiyaçları vardır.” dedi.

Kanun-ı muhabbet vakıa bizi hemcinsimize alelumum mümkün mertebe muavenet ve iyilik etmeye sevk eder ise de bunların içlerinden fukara ve zuafâ takımına muavenet etmek bu faziletin şayan-ı sena olan envaından biridir. Zira ashâb-ı iktidara ve itibara arz olunan hizmet ise muavenetten maksat ekseriya mukabilinde onların hürmet ve riayet ve hüsn-i teveccühlerine mazhar olmak gibi bazı menafi-i zatiye ümidine mebni olmamak muhal kabilindendir.

Bir de iyilik etmek hususunda bazı defa aldanmak istemez isek bir iyilik edeceğimiz vakit ihtiyat ve basiret üzere davranmalıyız. Yani ettiğimiz iyilikten asıl maksat ne ise o maksada hizmet edip etmeyeceğini hatta ondan bir gün mazarrat eseri görülüp görülmeyeceğini düşünmeli. (s.58) Elhasıl su-i istimali kabil olmayacak iyilikleri etmeliyiz.

İnsan birine bir iyilik ettiği vakit yüzünde beşâset ve sözünde letafet mevcut olmalı. Âsâr-ı mürüvvetcârâne ve insan-ı niyet perverâne ibraz eylemeli. Yalnız iyilik etmek kâfi değildir. İyilik etmenin tarz ve kaidesini bilmeli karşıdakine makbule geçecek bir tarzda iyilik etmeli ve makbule geçtiğinden emin olmalı.

Bir iyiliği kabul edenlerin çoğu iyilikten ziyade iyilik eden adamın tavrına muhabbet ederler. Edilen iyilik esnasında bir bed muamele veya adap ve haysiyete dokunacak bir hal müşahade ederler ise mükedder ve müteessif olurlar. Şöyle ki: Edilen iyilik ne kadar büyük olsa iyilik edilen adamın bir kusur ve kabahatini yüzüne vurmamak, işine mukayyet olmadığı ve işini bilmediği cihetle böyle sairlerinin muavenetine muhtaç olduğuna dair söz söylemek herhalde mürüvvetsizlik ve terbiyesizlik eseridir. Çünkü bu yolda edilen takdir ve ta'yib böyle muhtaç-ı muavenet olan bi-çâregânın duçar oldukları elem ve kederi tezyit edeceği cihetle kıyas-ı nefis nokta-i nazarından bakıldığı halde bu yolda muamele asla tecviz olunamaz.

Binaenaleyh her hususta ittiba etmekteyiz icap (s.59) eden kıyas-ı nefis kaide-i külliyesini böyle hususlarda asla hatırıımızdan çıkarmamalıyız ki ettiğimiz iyilik hem makbul hem de semere-bahş olsun.

Birine edilen iyilik gadrı mucip veya bir mazarratı müntic olmak asla caiz değildir. Bu yolda edilen iyilik hakikatte iyilik olmaktan başka ayn-ı hatadır. İyilik insanın hasâis ve kemâlât-ı insaniyesini teşkil eden güzel ve sevimli teçhizattan biri ise de adalet ve hakka niyet ondan daha azizdir.

İnsan kendi malının gayrı olan emvalden sehâvet etmek pek kolaydır. Lakin bu yolda olan sehâvet asla caiz ve makbul değildir. İnsan iyilik ve sehâveti asıl ken-

di mal-ı helalinden etmek lazımdır. Yoksa bundan gasp edip bir diğerine iyilik ve sehâvet etmek Ayasofya'da dilenip Fatih'te sadaka vermeye benzeyeceği cihetle kat'a caiz değildir.

Sairlerine iyilik etmek yalnız atıyye ve hediye münhasır olmayıp insan eliyle, diliyle, nüfuz ve itibarıyla dahi birçok iyilikler edebilir. Mesela tarik-i selametten 'udûl ile dalalet'e düşen bir adamı nasâyih-i nafia-i lâzime ile doğru yola sevk etmek bir biçareyi kazaen veya hataen (s.60) düştüğü bir beladan kurtarmak birine bildiği bir şeyi tarif etmek, bir fena halde bulunduğu görüldüğü takdirde onu ikaz etmek gibi şeyler hep birer iyiliktir. Elhasıl insan-ı kâmil iyilik etmekten duyduğu hazzı başka hiçbir şeyden duymaz.

RİYAKÂRLIK

Müdâhin ve riyakâr adam zehrini

bal içinde ihfâ eder

(Ovidyus)

Riyakâr olan adam sairlerinin meşreplerine vakıf olarak kendisini de onlara uydurmaya etvâr ve efkârını tahkik ve tetkik ederek kendisini onların tab'ına hoş gelecek surette göstermeye çalışır.

Bu sıfat onunla muttasıf olan adamın maksat ve suret-i istimaline göre tesiri hâsıl eder. Yani niyet-i memduha ile istimal ederse makduh olur. (s.61)

Bu sıfatı hüsn-i istimal eden adam başkasının ve hatta dostunun zevkiyât-ı meşru'asına hissedar olur ve misillü mahzuziyetleri kendisi de icat ve irat eder. Lakin gayr-ı meşru olanlarını da ne kabul eder ne de dostuna layık görür.

Hüsn-i muaşeretten maksat dostuna yaranmak ise de kendi haysiyet ve vakarını kırarak bir muamelede bulunmayıp onu da daima muhafaza etmeye çalışır.

İşte yaranmak dediğimiz şeyin hüsn-i istimal ve meşru ve Memduh olan cihetleri ve alametleri bunlardan ibarettir.

Bu sıfatı su-i istimal'e me'lûf olan şahıs ise ahlakı bozuk bir sefihe çatar. Onun dil-hâh-ı vecih ile bin türlü televvün-i efkâr ve etvâr satar. Hu ve hevesine her nevi meyliyât-ı gayr-ı meşru'asına hizmet ve ittiba eder. Onun mizacını anlayarak meşrebine ve kyfine muvafık sözler söyler. Şöyle ki: onun tahkir ettiği şeyi kendi de tahkir ve takdir ettiği şeyi takdir eyler. O irtikâb-ı menahi ederse kendi de eder. Kendi her vecih ile onunla hem-efkâr gösterir. Onun kusurlarını, fena meyliyâtını bile tahsin eder. Esvabını amal ve harekâtını, hâsılı (s.62) her bir şeyini ona uydurur. Bazıları bu misillü adamlara "yaranıcı" tesmiye ederler ise de dalkavuk ıtlak olursa daha münasip olur.

Bazı ashab-ı servet ve şöhretin etrafını ihata eden birtakım mürâi ve medahin adamlar görülür. Bunlar onlara yaranmak ve hoş görünmek için her rezaleti kabul

ederler. Onların hoşlarına gidecek her şeyi maymun gibi taklit ve hoşlanmayacakları her şeyi yanlarından tebid etmeye mümkün mertebe çalışırlar. Onların bazı uygunsuz hallerini tahsin ve kendilerini yüzlerine karşı medh ederler. Başkalarına karşı ise enva-ı tezyîfât ve tarizât ve hatta tahakkümât-ı şedide ile muamele eylerler. Elhasıl yaranmak için her nevi rezalet ve habaseti mürtekip olurlar. Böyle adamlara ahbap ve yaran denilebilir mi? Kat'â!

Bunlar insan değil canavar makulesi şeylerdir. Böyle televvün-i efkâr ve etvâr ile me'lûf olan ve bukalemun gibi enva-ı elvan gösteren ve her boyaya boyanan kimselerde bazı kere iyilik de müşahade olunursa da makbul olamaz.

Bu makule haşerattan mümkün mertebe uzak durmalı zira böyle canavarlardan her türlü fenalık görülmesi melhuz olup (s.63) bunların kendileriyle görüşen adamın malına, ırzına, namusuna, itibarına, meziyet ve haysiyetine elhasıl aziz canına bile mazarratı vardır.

Hutebâ ve bülegâ-yı kadimeden (Kilyos) nam zat bir gece bir Romalı ile bir mahallede birlikte taam ve sairleriyle akd-i meclis musâhabet eder. Bu adam tab'an mahcup bir adam idi. Mecliste gerek hatib-i mumaileyh gerek sairleri her ne söyledikleri ise "Evet! Öyledir." demekten başka bir şey söylemezdi. Bunun üzerine artık hatibin canı sıkılıp "Be hey adam! Allah aşkına bir sözümü de cerh et ki ayrı ayrı adam olduğumuz belli olsun demiştir."

Başkalarına yaranmak için iyi yürekli olmalı. Onların dilhâhına mutâbaat ve efkârına muvafakat etmek hususunda da büyük basiret lazımdır. Bu cümle ile beraber şer'an ve kanunen memnu ve adap ve ahlak-ı haseneye mugayir olan ve aide-i hüsn-i muaşeret ve sıfat-ı insaniyete yakışmayan ma'yûbâtan bulunan hal ve hareketlerini de ta'yîb ve takbih etmek için büyük cesaret lazımdır. Hâlbuki insanlar alelumum kendi kusurlarını (s.64) göremediklerinden ekseriya sairlerinin riya ve medahinesini hüsn-i telakki etmeye kendilerini mecbur ve hatta muhtaç görüyorlar ise de bu halden de tevakki etmek elzemdir.

HİLİM VE HİDDET

Asıl şecaat sabırdadır.

(Hz. Süleyman)

Asıl galip hiddetine galebe edendir.

(Teu Frast)

Tabiatın insana bahşettiği hasaisten bir de mülayemet mizacıdır. Bazı âdem tabiatın bu güzel mevhibesinden mahrum bulunur ise de içtihat ile dahi iktisabı kabil olduğundan insan onu kesp etmeye ceht ve ikdam eylemelidir. Yalnız bir güzel sığfata malik olmak için insanda gayret ve şecaat lazımdır.

Rehabinden Françeskus nam zat tab'an bu güzel sıfattan mahrum ve hadidü'l-mizaç olup kendisinin bu haline yine kendisi vakıf olur olmaz derhal ıslah-ı nefis etmek merakına düşerek kesb-i hilm etmeye muvaffak oldu. (s.65)

Şübbân-ı zadeğândan biri müşarünileyhe nasılsa hasım olarak bir derece ona kin bağladı, adavetini o kadar ileri götürdü ki bir gün hademe ve tevâbi'yle beraber hanesinin önüne gidip kelmeler gibi av'ave ve şamataya başlayarak etmediği hakaret kalmadı. Bu kadarına dahi kani olmayıp cebren haneden içeri duhûl ederek ve onun bulunduğu odaya çıkarak yüzüne karşı sebb eyledi. Rahip ise hilmâne yüzüne bakarak asla mukabele eylemedi. Habis-i merkum rahibin bu sükûtu da kendisini tahkir demek olduğuna zâhib olarak daha ziyade kudurup birtakım tahkirâtta daha bulundu. Yine sükût ile mukabele görünce bırakıp savuştu.

Bu vakada orada hazır bulunanlar azim-i taaccüp ile aziz mumaileyhe "Bu kadar tan ve teşnie nasıl tahammül edebildiniz?" diye sual edince "Yüreğim helecan ve heyecan içinde olduğu zaman duyduğum hiddet ve şiddete galebe etmek üzere sükût etmeyi ahd etmiş olduğumdan sabreyledim. Onun ateş-i hiddet ve vahşetini ab-ı sükût ve sükûn ile itfa etmeseydim başka ne ile edebilirdim? Ateşler içinde kalan bir biçareyi yanmaktan kurtarmak borcumuz olduğu gibi hiddet (s.66) ve şiddet ateşine yanmakta olan bir adamı kurtarmaya dahi borçlu değil miyiz?" cevabını ita eyledi.

Böyle hadidü'l-mizaç ve şedidü't-tab' olan büyükler ve küçükler işte bu azizin faziletinden ibret alarak ateş-i tabiatlarını ab-ı sükût ve sükûn ile teskin etmelidirler. Buna muvaffak olmak ne kadar güç ise menafi'i dahi o kadar çoktur. Meşhur Sîrâk der ki.

"Evladım! Her hususta hilm ve sabır ile muamele et. Zira bu vech ile büyük büyük işler görmüş olmaktan ziyade makbul ve muteber olursun."

Sıfat-ı hilm ve mülâyemetle muttasıf olan adamı herkes sever, ona herkes hürmet ve riayet eder, herkes kendisi ile muaşeret ve murafakât etmek ister. Hadidü'l-mizaç, şedidü't-tab' olan adamdan ise herkes nefret eder.

Hiddet-tab' öyle fena bir haldir ki bu halde bulunan adam her yerde menfur ve nihayet bed-baht ve makhûr olarak münferiden yaşamaya mecbur olur. Zira hiddet ve şiddete tahammül edecek adam pek az bulunur. Elhasıl bu tabiat insan için büyük bir kusurdur ve insan bu kusurdan tecrid-i nefis etmeye ceht etmez veya muvaffak olamazsa pek çok mazarratını görür. (s.67)

Emsal-i Süleyman'da varit olduğu üzere Hz. Süleyman buyurmuştur ki: "Kolayca hiddet ve şiddete meyyal olan adamın bu haline kim tahammül edebilir?"

Vakıa hasbe'l-beşeriye her insan mecbûl-i arz ve noksandır. Hiçbirimiz kusurdan hali değiliz lakin hiddet ve şiddetle melûf olan adam cümleden bedbahttır. Binaenaleyh büyük kusur kendisinde bulunan adam bu zalim ateşi bütün bütün itfa edemese bile mümkün mertebe teskin etmeye çalışmalıdır. Zira bu halden insana arız olan ziyanın had u hesabı yoktur.

Vakıa yaratılışın dahil-i azimi olduğu inkar edilmez ise de kendi mizacını anlayarak ıslahına çalışmayan adam bu hususa adem-i takayyüdünden naşi bir kat daha kusurlu ve kabahatli addolunur. Öyle adamlar da vardır ki böyle fena militanlarını zapt etmeye çalışmadıktan başka fena surette imrâr-ı eyyam ederek bu fena hallerini kat kat teşdit ederler. İnsan bu misillü illet u haleti yüreğinde saklamak ve onun taht-ı zapt ve istilasında bulunmak bir kabahattir.

“Nasayih-i Hükmiyye” nam kitabın müellifi bu misillü adamlara hitap ederek der ki: (s.68)

“Tabiat dağlarda tepelerde bulunan tabii mağaraları böyle hiddet ve şiddetleri galip olan adamlara mesken olmak üzere icat etmiş ki böyle adamlar cemiyet-i beşeriyeden kaçıp oralara iltica ve ihtiyar-ı uzlet etsinler.”

Hâlbuki bu da nafiyledir. Zira bu mizaçta bulunan bir adam her nereye gitse hiddet de refiki makamında beraber gider. Adam bulamazsa orada taşlar topraklar ile dövüşür. Onun hiddet ve şiddeti kendisinin hâkimi kendi de bedbaht bir esiridir.

5. asr-ı miladın meşahir-i müellifininden (Kasyanus) nam zat der ki:

“Yalnız olduğum ve hariçten hiçbir sebebiyet veren olmadığı halde bazen elimdeki kaleme lüzumundan ziyade kalın veya ince yazdığı için hiddetleniyordum. Bazen de iyi kesmediği için kalem tıraşa ve çakmak taşına kızardım. Bir halde ki cemadattan olan bu şeylere adeta insan gibi lanet ederdim.”

Fransa krallarından 4. Hanrı'nın rical-i devletinden (Gayriyun) namında bir zat bir şeyden dolayı bazıları tarafından itham olunmuş idi. Mumaileyhe tebrie-i zimmet etmek üzere (s.69) kralın huzuruna çıktı. Lakin hilm ve basiret üzere cevap vermeyip tebrie-i zimmetten derhal muhalefete ve ondan hiddete gelince kral huzurundan defini emreyledi. Gayriyun yine kralın olduğu mahale doğru dönüp aynı hareket-i küstahânede bulundu. Hazır bulunanlar kralın hiddetinden kızarıp bozarmakta olduğunu görünce içlerinden birinin kılıcını kaparak merkumu telef etmesinden havf eylediler ise de yine kral kendini zapt ile merkum def olup gittikten sonra huzzâra müteveccih olarak “Tabiat beni hadidü'l-mizaç etmiş. Tabiatımda bulunan bu kusura vakıf olduğum gibi nefsimi zapt ve ıslah etmeye çalıştım. Hiddetin fena bir müşâvir olduğunu bi't-tecrübe bilirim. Bu defa yine ona galebe çalmaya muvaffak olduğuma böyle sizin gibi muteber şahitlerim bulunduğundan dolayı arz-ı şadmani eylerim.” dedi.

Hiddet, merhametsiz ve hamiyetsiz bir zalime benzer ki kendi vahşet ve zulmüne itaat edenlere fena surette mücazat eder. Nasayih-i mazarrasını çok pahalı satar. Hiddetine tabi olan adam nice ıslahî nâ-kabil felaketlere ve cinayetlere müptela olur. Bu hal ise insan için ıstırab-ı şedit-kalp nice netayîç-i vahime mehlikeyi intaç eder. (s.70)

(Demonakis) nam feylesof bir defa bir Ispartalı'nın hiddete gelerek bir esire pek çok itap ve ikâb eylediğini görünce “Sen de bu esire müşabih oldun!” dedi.

İnsan hiddet ve şiddet arasında her ne yapacak olur ise mugayir-i akıl ve hikmet ve neticesi ekseriya acı bir nedamet olur. Şöyle ki bazı kere bir dakikalık hiddet insanın bütün ömrünü zehirler ve insan öyle şiddetli ve sürekli bir acı duyar ki müddet-i ömründe o acıyı unutamaz.

Hiddet eden adam evvel ve ahir ta'yib olunur. Hiddet eden adam hiddetinden dolayı hiçbir vakitte ve hiçbir vecih ile tebrî-i nefis edemez. Ve bu cihetle ıstırap-ı kalbe duçar olur. Nihayet kusurunu anlayarak nadim ve mahcup kalır. Ve hasmından ekseriya özür ve af dilemeye kendisini mecbur görür ise de ekser eşhas-ı kibir ve vakarlarına yediremediklerinden bir türlü özür ve af dilemeye tenezzül etmezler. Hâlbuki insan yanılarak ıstırap-ı kalbini muceb olacak bir hareket-i irtikâp ettikten sonra özür ve af dileyerek huzur-ı kalbini iade etse elbette evladır.

Hiddet hıfz-ı sıhhat nokta-i nazarından bakıldığı halde nefis-i emmâreyi teşkil eden sair müsteheyât-ı nefsâniyenin cümlesinden (s.71) ziyade insanın vücuduna zararı olan bir hal olduğu anlaşılır. Bu hal insanın kalbini bir ateş-i suzân ile işgal edip kanını galeyana getirir. Beynini yerinden sarsar alt üst eder. Elhasıl maazallah teala tekerrür edecek olursa bina-yı vücud-i insaniyi tahrip ve az vakitte yolunu kabristana takrip eyler.

Hülasa Sîrâk'ın dediği gibi hiddet ve gazab insanın ömr-i azizini kısaltır. Nice adamlar görülmüştür ki hal-i hiddetlerinde an-ı vahitte düşüp terk-i hayat etmişlerdir.

Tarihte hasâis-i hasenesi senalarla zikredilen imparator "1.Valantine" adi bir muytâbın mahdumu olduğu halde kendi şecaat ve sair hisâl-i âliyesi ile imparatorluk makamına ka'id olmuş iken ekseriya mutadı olan hiddete nihayet kurban gitmiştir.

Müşarünileyhe bir gün bazı süferânın etmiş oldukları teklifler üzerine nihayetinde cereyan eden bir müzakere ve mübâhese esnasında o derece hiddet ve şiddete geldi ki kan başına sıçrayarak derhal düşüp vefat eyledi. Kadınların tab'ân erkeklerden ziyade hiddet ve şiddetleri seri'ül'l-galeyan olduğu cihetle bu kusurdan tebrî-i nefis etmek (s.72) hususunda erkeklerden ziyade çalışmalıdırlar. Vakia tabiat buna mukabil onlara erkeklerden ziyade nezahet ve letafet de vererek erkeklerin menafiine hadim ve onlara bir medar-ı teselli olmak üzere kendilerini bu güzel iffetlerle teçhiz etmiş ise de hiddet ve şiddetleri zamanında cinsiyetlerine mahsus olan bu halleri külliyyen ferâmuş eyledikleri maatteessüf müşahede olunmaktadır.

Kadınlar bu vech ile kanun-ı tabiatı pây-mâl veya makasid-i tabiata hizmet etmekten imtina etmiş olacaklarından kendilerinin dahi ondan zarar görecekləri der kârdır. Zira bu hale erkekler tahammül edemeyeceklerinden onların menfurı olduktan başka kendi letafet-i tabiilerine de irâs-ı halel ederek güzellikleri ve sıhhatleri bozulur harap olur.

Kadınlar hiddetin sıfat-ı insaniyeyi ne derecede tağyir ettiğini ve sıhhat ve letafetlerine ne mertebe muzır olduğunu bilseler müddet-i ömürlerinde ondan içti- nap üzere bulunurlardı. Ne fayda ki alelumum bu hale vakıf olmadıklarından hem

kendilerini mutazarrır hem de erkeklerini müteneffir etmekten hali kalmamaktadırlar.

Binaenaleyh ömr-i azizlerini böyle kadınlarla geçirmeye mecbur olan erkek gibi bedbaht adam yaktır.

Sîrâk bu kabilden olan erkekler için der ki “ Öyle (s.73) kadınla yaşamaya mecbur olmaktan aslan yahut ejderha ile taayyüşe mecbur olmak evladır.”

Bu misillü kadınlara bir mesel-i ibret olmak üzere vakıa-i atiyе zikrolunur.

Böyle hadidü'l-mizaç kadınlardan birinin bir davası olup netice-i mahkemede kaybettiğinden dolayı hiddete gelerek bir divan kâtibinin nezdine gidip birden bire ifade-i lisan ile başına enva-ı kelimât-ı tahkirye yağdırır.

Kâtip mumaileyhe asla eser-i tehevür göstermeyerek yalnız yanında bulunan ve birlikte gelmiş olan erkeğe “Bu senin zevcen midir?” diye sual eyler. Zavallı adamcağız da “Evet!” deyince mumaileyhe “Size çok acırım, al kendisini eve götür.” der.

Vakıa hiddetten hazer etmek herkese vacip ise de alelhusus büyük zatlarca daha ziyade mühim ve lazımdır. Zira alelumum azamet gururu ve bu da hiddeti tev-lit eder. Mamafih alicenap olan eâzım ekseriya hiddetlerini zapt ve teskin etmeye muktedir bulunurlar.

14. Lui'nin rical-i devletinden (Luzyen) nam zat bir gün müşarünileyhin huzurunda pek ziyade küstahlık ettiği halde kral asla hiddete gelmeyip ancak “Eğer kral (s.74) olmamış olaydım sana karşı hiddet edecektim!” demiştir. Müşarünileyhe kral başka vakitlerde dahi hiddetinin haddini asla tecavüz etmezdi. Odacılarından biri bir gün erimiş mumu kazaen müşarünileyhin ayağına döktü. Kral hiddetlenecek yerde kemâl-i hilm ile “Bir daha böyle bir dikkatsizlik etmemeye dikkat et!” dedi.

Hilm ve hiddet hakkında şimdiye kadar söylenen sözlerden anlaşılacağı vech ile insan bu âlemde dahi saadetini temin etmek ve cemiyet-i beşeriyenin rahatını bozarak herkesin nefretini üzerine davet etmemek ve bilakis hüsn-i teveccühlerini celp eylemek, hem kendinin hem de hemcinsi bulunan adamların menafiini gözetmek ister ise hiddet ve şiddetini ve gayr-ı meşru olan müşteheyâtını tadil ile ıslah-ı nefis etmeye gayret etmelidir.

Hükemâ-yı kadimeden biri bu bapta daima atideki sözü tekrar ederdi:

“Hiddet ateş gibidir. Ateşin daha alevlenmeden önü alınmak lazımdır. Yoksa çabuk alevlenir. Bir kere iyice alevlendikten sonra ise artık önü alınmak muhal olur.” (s.75)

TAHSİL-İ İLİM

Cehalet koca bir milleti
esâret altına alır
(Ahmet Mithat)

İlmin ulüvv-i kadrini ber-veçh bihterin
ispat eder şehadet-i hel yestevi'llezine
(Muallim Naci)

Hazret-i ârayış-bahş hilkat ve malik-i mutlak tabiat celle şâne tahaddüs-i kitap-ı hayat-ı beşeriyenin birincisi olan sin-i sabâveti hemen bütün bütün insanın heyet-i bedeniyesini teşkil ve tekmile hasr buyurmuştur. Bu sin-i mübareği müteakip olan sin-i bülûğ ki kuvve-i müdrike ve kuvve-i mefkûre ve mümeyyizenin hâb-ı gaflet-i sabâvetten bîdâr perde-i muzlim-i cehalet aletinden henüz bîdâr olduğu zaman saadet-i iktirandır. Cenâb-ı Hakk'ın nev-i mümtaz insana bahş eylediği bilcümle ni'âm-ı celile ve mevâhib-i cemilenin en kıymetlisi olup sermayesi hayat olan vaktin en azizi ve en leziz kısmı işte bu zamandır. Bir çocuğu ebeveyni ve velileri bu vakt-i zî-kıymetin ziyâ'ından dolayı halk ve Hâlık nezdinde evlatlarından ziyade kendileri mesuldürler. Zira kendilerinin memur ve mükellef oldukları vezâifin başlıcalarından biri de zamanın kıymet ve meziyet-i azimesini ve onun suret-i hüsn-i istimalini evlatlarına güzelce (s.76) tefhim etmektir. Her şeyden ziyade bu hususa dikkat etmelidirler. Üdebâ-yı Osmaniye'den biri demiştir ki: "En müessir silah marifettir. Hepimiz bu silah ile mücehhez bulunmaya son dereceye kadar çalışmalıyız."

Ey sin-i bulûğa reside olan nevcevân! Nas beyninde şeref-mend olmak istersen her şeyden ziyade aziz olan zaman-ı şebâbını beyhude yere geçirmekten begayet hazer eyle! Her şeyden ziyade izâ'a-i vakit ve ifâte-i fırsattan tevakkî ve tahsiline teşebbüs ve devam eylediğin ulûm ve fûnûn meyanında cümleden ziyade bu fen-i mühimde terakki eyle!

Hadika-i fikrinde mağrûs olan eşcâr-ı müsmire-i terakkiyâtın nev-bâvesi yani meyvesi bu olsun.

Hikmet ve kudret-i ezeliyenin sana tahsis eylediği hademât ve vezâifi layıkıyla icra etmelisin.

Müddet-i ömr-i azizinin nevbahar ve germâsi olan sin-i hadâsetinde ömrünün fasl-ı harif ve sermâsi olan sin-i kemâl ve pîri için iktiza edecek zahâiri idhâr eylemelisin. Hadâset-i sininde hadika-i fikrine her ne eker isen sin-i kemâl ve pîride ancak onu iktitâf edersin mezra-ı fikrine şimdi fazilet tohumları zer' eyle ki o vakit fazilet-i semereleri iktitâf edesin. (s.77)

İnsanın müddet-i ömründe nail olabileceği saadet ancak iş bu sin-i hadâsetin hüsn-i istimaline mütevakıftır. Onun su-i istimalinde ise her nevi fenalık melhûzdur.

Bir genç muallimleri tarafından kendisine verilen derslerden nasihatlerden hakkıyla müstefit olmağa ve vaktinin bir dakikasını bile fevt etmemeye gayret etmelidir.

Geçen zamanın iadesi mümkün değildir. İnsanın en kıymetli zamanı eyyam-ı cevânî olduğu halde hayfa ki kıymeti bilinmez.

Ettiğin sa'y ve gayretin bir gün mükâfatını verecek olan tali'in meydan-ı vasi'-i tahsilin nihayetinde senin oraya muvâsalatına muntazır olmadığını kim keşfedebilir.

Unfuvân-ı cevânide tahsil-i ulûm ve fûnûn ve sanayî'e müştak bulun ki seni ârâmğâh-ı saadete irşat ve îsâl edecek en yakın ve en müstakim bir tarik-i selamet-i refik var ise o da ancak tarik-i tahsildir.

Çalış çalışmayı sev ki ber-hordâr olasın! Atalet ve batâleti seven tembeller gibi olma! Bunlar akşamdan sabaha ve belki öğleye kadar yatarlar sonra kalkıp beyhude oyunlar ve bi-faide eğlencelerle aziz vakitlerini zayi ederler.

Bunlar bakiye-i ömürlerini dahi o yolda imrâr ederler. (s.78) Ve neticede henüz hayatın ne lezzetini almış ve ne izzetini bilmiş olmadıkları halde bir zaman mihnet-i dünyayı çektikten sonra câm-ı zehr-alûd-ı memâtı çekip giderler.

Oğlum! O nev-residegân-ı hod-perestân gibi olma ki onlar günlerinin hemen kısm-i a'zamını kendi tezyinatlarına hasrederler. Süslerine, düzenlerine bakarlar kadınlar gibi aynanın önüne geçip uzun uzadıya kendilerine çeki düzen verirler. Lavantalar, pudralar sürünürler. Bu misillü tezyinatın cümlesi zait ve bi-itibar ve insana ciddi bir yakışık vermekten başka mucib-i ardır.

Evkât-ı azizeni böyle muzır şeylerle imrâr etmekten ise eline bir kitap-ı fevâid-i nisap al da oku! Ah insana okumak ne kadar faydalı ve lüzumludur! Kuvve-i hafızanın servet-i malumatını teksir eder. Kuvve-i mefkûre ve muhayyilesini tevsî ve tezyin eyler. Kuvve-i mümeyyize ve muhakemesini takvim ve tahkim eder. İştihâsını tebdil ve tanzim ve efkâr ve mütalaasını tashih ve ıslah eyler. İyi ve doğru mütalaa ve muhakeme etmeyi talim eder. Elhasıl efkârını tenvir ve a'lâ ve kalbini tasfiye ve hissiyat-ı ulviye ile imla eyler. Adap ve ahlakını tehzib ve terbiye ruhuna safa ve selamet bahşeder. Fazâil-i ahlakiye ve kamâlât-ı insaniyeye (s.79) sevk ve mazhar-ı zevk ve şevk eyler. Kitaplar insanın sevgili nâsihları ve hakikatli muhiple-ridir ki bizi taciz etmekten nasâyih-i nafi'a ita ederler. Bizi tekdir ve ta'zir etmeden kusurlarımızı bize beyan eylerler. Hukuk ve vezâîfimizi ihtar ve hâb-ı galetten bizi bidâr ederler. Bir gûne adem-i hoşnudumuzu mucib olmadan hem bizi eğlendirir hem de nefsimizi ıslah ederler.

İbnü'l-Mübarek kendisine "Cenâb-ı Hak sana bu akşam vefat edeceğini bildir-se ne yapardın?" diyen bir adama "Tahsil-i ilme çalışırdım!" cevabını vermiştir.

(Aragon) kralı (Alfons) derdi ki: "Kitaplar benim sevgili dostlarım, hakikatli müsteşarlarımdır, zira riyakârlık ve medahinlik etmeksizin bana vazielerimi ilâm ve ihtar ederler."

Kitaplar bizim kusura bakmaz ve hatır-mânde olmaz ehlibba ve refikamızdır ki istediğimiz vakit bizimle ülfet ederler istediğimiz zaman da bize gücenmeden giderler. Hatta köylük bir yerde veya cüheladan müteşekkil bir cemiyet içinde bulunsak bile zevk ve şevk refakatleriyle bizi zevk-yâb ve şevk-yâb ederler. Nev'-i ben-i

beşerin fikr-i mücidânesinin azimetinin isâr-ı maziye ve akvam-ı sâlifinin keşfiyât ve muhtereât ve bilcümle vukuatını (s.80) gözümüzün önüne getirip bize seyir ve temaşa ettirirler. Onlar o safa-bahş menbalardır ki ömrümüzün her hal ve zamanında cereyan ederler ve her sinde hatta hayatın artık en az lezzet-yâb olduğumuz sin-i gîride bile bize ezvâk-ı bi-şumâr bahşederler.

Kitapların bahş eylediği bu ezvâk-ı saire-i dünyeviyyenin hiçbirine makis olmayıp hemîşe teceddüt ve taaddüt eder. Her arzu eylediğimiz zaman yanımızda amadedir.

Okumak insanın müddet-i hayatında bürün bütün varestede kalamadığı mihnet ve meşakkat-ı dünyanın merâretini ve şedâ'id-i dehrin tesirini tadil eder. İnsana hemen her hal ve kârında 'ârız olabilecek hüzn ve kederi ref' eder. Bütün bütün ref' edemese bile tahfif ve tadil eyler. Kısmen ve muvakkiten olsun ferâmuş ettirirler. Ekserya hal ve hiddetle insana 'ârız olan kelâl ve melali izale için bir deva-yı müessirdir.

Daima refakat ve musahabetinden hoşlandığımız zevatın mülakatına nail olmayız. Hoşlanmadığımız adamlarla refakat ve musahabet etmekten ise yalnız durmak evladır. Hâlbuki hal ve hiddette sair bir meşguliyet bulunmaz ise yalnızlık da bize (s.81) gîrân gelir. Ah! İşte böyle hallerde kütüb-i müfide mütâlaasıyla meşgul olsak ne kadar müstefit oluruz! Ne kadar tenşit-i kalp ve tefrih-i ruh ederiz. Elhasıl me'külât-ı gıdayı cisim olduğu gibi iyi kitaplar da gıda-yı candır!

Kitaplar bizden fersah fersah uzakta bulunan adamların hüner ve marifetlerini bize isâl ve talim ve ezmine-i kadimede zuhur eden meşâhir-i akvâmı bize getirip takdim ederler. Bunlar kendi âsâr-ı pâyendeleriyle bize refakat, eğlenceli istifâdeli birçok malumatlarıyla bizi terbiye eylerler. Elhasıl birer mısbâh-ı ziya-pâş gibi bizi tenvir ve tarik-i selamet refik-i saadete irşat ederler.

Mademki böyledir. Oku! Evladım oku! Kemâl-i zevk ve şevk ile oku! Bu kıymetli ve müfit şeylerden layıkıyla müstefit ve mütelezziz olacak surette oku! Her halde istifade edeceğinden emin olmak için evvela okuyacağın kitabı güzel intihap eyle! İnsanın adap ve ahlakını ifsat ve semt-i sefahat ve sefaletle irşat edecek kitaplar da vardır. Onları zinhar okuma! Semtine bile uğrama!

Âlemde mevcut olan kütüb-i mütenevvia ve muhtelifeyi okumak için insanın ömrü pek kısadır. Kifayet etmez. Bunun (s.82) için dünya ve ahirette insanın saadet ve selametini kâfil olan kütüb-i nafiayı okumak kâfidir.

Yalnız okuyup geçmek de kifayet etmez kemâl-i itina ile oku! Okuduğun şeyleri güzelce anlamak için tekrar be tekrar oku! Fakat yalnız anlamak da kifayet etmez. Anladıktan sonra 'ârız ve 'âmik mütalaa ve muhakeme eyle! Şayan-ı kabul olanlarını kabul ve mucibince hareket et. Unutmamak için bunları yine vakit vakit nazar-ı mütalaadan geçir ki zihnine güzelce yerleşsin. Acele ile çabuk çabuk okuyan adam ne okuduğunu anlayabilir ne de hızında tutabilir. Kitaplar et'ime gibi olup taam iyi ve kolay hazmedilmek bizi güzel tağziye etmek için aheste aheste yemek ve iyice çiğnemek lazım olduğu gibi mütalaa-ı kütübde dahi te'niye riayet lazımdır.

Adamın biri çok kitap okumuş olmasından dolayı hükemadan (Aristiyus)'un yanında iftihar edip dururken hekim "sahihü'l-mizaç ve kaviyü'l-bünye olan adamlar alelumum çok yiyenler olmayıp iyi hazmedenlerdir." der.

Bir şey öğrenmek çok kitap okumaya mütevakıf değildir. Bir kitabı iyi olmak şartıyla birkaç defa tekrarlamak kâfidir. (s.83)

Her şeye müteallik mevaddan az çok kesb-i malumat etme arzusu evham-ı hod-perestânenen ve asrımızın muhayyilât-ı dil-firibânesinden neşet etmiş bir haldir. Bu hal insanın cehl-i mürekkeple ittisafını mucip olur ki hiçbir şeyden bir haber-i sahihi olmadığı halde her şeyi bilirim zanneder. Böylelere müteâlim ve hod-pesend ıtlak olunur. Çok şey bilmek isteyen adam alelumum hiçbir şeyi ciddi ve esaslı surette bilemez.

Oku fakat ömrün oldukça lüzumu görülecek ve her hal ve hareketinde sana numune-i imtisal olacak ve kanun-ı ittihaz edebilecek şeyleri oku! Ziyade âlim görünmek için değil, ziyade iyi ve ziyade kâmil olmak için oku!

Mesela bir tarihi ve hikâyeyi veya romanı eğlence tarzında okumayıp ondan kendince bir fayda istihrac etmek için oku!

Meşâhirden birini bütün hareket ve sükûnâtına bir numune-i imtisal etmeyecek ve onun meslek-i müstakimine gitmeyecek olduğun halde onların tercüme-i ahvalini okumaktan sergüzeştlerini dinlemekten ve onlardan bunca zaman sonra dünyaya gelmekten ne fayda hâsıl olur? Güzellik tevârihte veya kütüb-i sâirede okuduğun birtakım erâzil ve esâfilin hiç birinden (s.84) iyi olamadığın takdirde okuduğun neye yarar. Okuduklarından gerek nefisine ve gerek başkalarına bir fayda hâsıl edemediğin halde kuru okumaktan ne zevk alınır?

Bir de her vakit yalnızca okumayıp bazı vakitte senden ziyade âlim ve akil birisiyle birlikte oku ve onunla teât-i efkâr et, ki bu suretle yalnızca okumaktan daha ziyade müstefit ve mütelezziz olursun.

İDARE-İ ZAMAN VE LİSAN

Vakit nakittir

(İngiliz cümeli)

İnsanın nukut ve emvalini ve emanet ve emniyetini nasıl hüsn-i idare ve muhafazaya borçlu ve bunların istimal ve istihlâkında ne mertebe takayyüt ve tāsârruf lazım ise idare-i zaman ve muhafaza-i lisan hususunda belki daha ziyade tāsârruf ve takayyüt lazımdır. Hatta sair her şeyde gayr-i meşru olan hal idare-i zaman ve lisan hususunda meşru olabilir.

Dost-dârân-ı hikmetten meşhur Teu Frast daima derdi ki: "Vakitten ziyade sevgili ve kıymetli hiçbir şey yoktur. (s.85) Binaenaleyh vaktini su-i istimal eden müsriflerin sair her nevi su-i istimalât ve isrâfât için mesul tutulmalardan ziyade mesul tutulmaları iktiza eder."

Akil adam vaktin kıymetini bilir. Daima bir işle meşgul olur. Meşguliyeti sever. İştigali insanın bir muhibb-i hakikisi ve teselli-bahş makamında tutar. Meşâgil-i meddiye-i âdiyesine ara sıra bir fasıla vererek istifadeli ve eğlenceli kitaplar mütalaasıyla aram eder. Bu yolda edilen aram insanın fikrini malumat-ı nafia ve latife ile tezyin eder. Ataletten neşet edecek ıstıraptan ve herze-gûluktan muhafaza eyler.

Ulema-yı sâlifeden birinin demiş olduğu gibi “insanın en ziyade yalnız olmadığı vakit ancak yalnız olduğu zamandır.” zira insan hal u hiddette sairlerinin efkârından ziyade kendi efkârından müstefit olur.

Uzun uzadıya konuşmak ve mübahaseye girişmekten kaç! Zira uzun mübahaseler hemen ale's-seviye mazarrattan hali değildir. Zira muacciz ve hatalı olur.

Ehemmiyetsiz şeyler çokluk tab'a hoş gelmez. Tab'a ziyade (s.86) hoş gelenler ise daima hatadan salim olmaz. Bunun için çok sözden kaç ki çok hataya düşmesin.

Akvam-ı âlem meyanında herhangi kavim az sevimliyi itiyat etmiş ve zamanı hüsn-i idare ve istimal edebilmiş ise âlemde en akil ve en mesut olan kavim de o kavim olmuştur. Meselâ akvam-ı kadime meyanında (Lâkedemonya)lılardan ziyade terakki bulan ve şayan-ı taaccüp bulunan bir cumhuriyet görülmemiştir. Lakin idare-i zaman ve lisan hususunda da onlardan ziyade ihtiyatkâr bir devlet olmamıştır? Bunların sözleri o kadar muhtâsâr, sual ve cevapları o kadar kısa idi ki bu tarz ifadeleri ihtisar-ı kelimelerine bir numune-i imtisal olagelmıştır. Hala (Lakonik tarzı) tabiriyle sarfıyun-ı ecnebiye indinde makbul ve muteberdir. Bunlara mütecâvir olan akvamdan biri vakta ki Lakedemonya'ya dâhil etmek üzere hücum alametleri ve tehdidât gösterdiler. Düşman tarafından irsal olunan bir tehdit nameye cevap olmak üzere yalnız şu (Eğer) lafzını yazıp gönderdiler. Tarihte görüldüğü üzere bunların en mühim tahrirâtlara verdikleri cevaplar hemen ale's-seviye bir heceli kelimelerden ibaret bulunurdu. Kendilerinin vaz-ı kanunu bulunan (Likürk)'ün tavsiye eylediği kanun-ı sükût (s.87) kaidesine en yakın olmak üzere bu tarz ifadeyi bulmuş ve itiyat etmişler idi.

Bülegâ-yı Arap'tan birine “Sözün en güzeli hangisidir?” dediklerinde “Yanı sıra başka bir söze muhtaç olmayandır.” demiş.

İdare-i kelimelerinde bu kadar ihtiyatkâr olan bu kavim tāsâruf-ı zaman hususunda dahi az ihtiyatlı davranmazlardı. Vakti her nevi servetten kıymetli tutarlar ve en mukaddes bir şey olmak üzere telakki ederlerdi. Kemâl-i süratle geçmekte olan vakitten istifade etmek kemâl-i süratle cereyan eden selin önünden kütük kapmaya benzer. Vakt-i cahiliyette bile zamanın bu kadar kıymeti bilinmiş olduğu halde içinde yaşamakta olduğumuz bu asr-ı münevverde vakte ne kadar riayet olunmak ve vakti ne kadar bilinmek lazım geldiği müstağni-i beyandır.

Ebnâ-yı beşerin ömr-i kasirine nazaran vakit pek kısa ve pek seriü'l-mürurdur. Lakin yine nice adamlar vardır ki vakit kendilerine pek uzun görünür. Pek grân gelir. Vakitlerini nasıl geçireceklerini bilmezler atalet ve bataletten kendilerine uşanç gelerek biraz eğlenelim vakit geçirelim derler. Hâlbuki kendileri vakti değil vakit kendilerini geçirmekte olduğunu anlamazlar.

Bak şu birtakım işsiz güçsüz adamlara bak! Gerek erkek (s.88) gerek kadın uzun uzadıya hanelerinde yan gelip oturduktan ve yattıktan sonra kalkıp saatlerce aynanın önüne geçerek kendilerine çeki düzen verirler! Ya bir teferrüç-gâha veya bir temaşa haneye veyahut birine vizite vermeye giderler veya tavla, dama, kâğıt ve sair gibi türlü türlü oyunlar ve eğlencelerle aziz vakitlerini geçirirler. Ays u işrete ve zevk ve sefahate dalarlar. Şehâvet ve huzûzât-ı nefsâniyelerini icra ederler. İcrasıyla memur ve mükellef oldukları vezâif-i insaniyeyi ise bütün bütün unuturlar. Bu vazifelerinin adem-i icrasından dolayı dünya ve ahirette halk ve Hâlık nezdinde mesul olacaklarını hatır ve hayallerine bile getirmezler. Bunlar her gün her hal ve sinde bulunan adamların olduklarını gördükleri halde yine mütenebbih olmazlar.

Meselâ iki üç gün evvel sağ ve salim gördükleri bir adamın vefatı haberini alarak taaccüp ederler. Hâlbuki kendilerinin halleri de onlardan başka bir şey olmayacağını düşünmezler. Bir hayır için beş kuruş beş para sarf etmek istemedikleri halde bir sefahat için beş yüz belki beş bin kuruş telef ederler. Bu yolda sarf ve telef edilen paralarla fukara ve biçare-gâna imdat ve muavenet edilse nice açlar doyarlar. (s.89) ve kendileri de belki daha ziyade zevk duyarlar idi.

İnsan ne kadar zevk ve sefaya salık ve ne kadar servet u sâ mânâ malik olsa er geç bir gün gelecek ki kaffesi unutulacak, cümlesi bizi terk edecek yalnız hayrat ve hasenatımız var ise o baki kalacaktır.

Nice adamlar böyle sonlarını düşünmeden bütün müddet ömürlerini zevk ve sefahatle geçirdiler ve nihayet her şeyden mahrum kaldılar. Bir takımı da nacak bir kısmını o yolda geçirebilip diğer kısmını da kemâl-i nedamet ve mahrumiyetle imrâr ettiler. Akil olan adamlar işte bunları göz önüne getirerek dakika fevt etmeyip âlemde ibkâ-yı nam edecek ve dünya ve ahirette feyz-yâb olacak surette ömür geçirmelidir.

İNSANİYETPERVERLİK

Yahut

NEZAKET VE ZARAFET

İnsan anladılar ki îde kalbî rakiki

Âlâm benî nev'î ile kesb-i melâlet

(Ziya Paşa merhum)

İnsaniyetperverlik öyle güzel bir sıfattır ki bununla muttasıf (s.90) olan adam cemiyet-i beşeriyenin e'âli evâsıt ve esâfil sınıflarının herhangi kendisine müracaat eder ise kemâl-i mürüvvetle kabul ve daire-i iktidarı dâhilinde vaki olacak meşru arzularını ve makbul dileklerini icra etmeye çalışır.

Bu güzel sıfat hükümdarların rical-i devlet ve rüesa-yı millet olan e'âzımın ashap-ı sâ mân u şân olan zevatın bir sınıf-ı farikası olsa sezadır.

Bir adam gerek bulunduğu hal ve mevki iktizasınca ve gerek hasep ve nesebi veyahut kendi sa'y ve gayreti sayesinde sairlerinden ne kadar temeyyüz etse ne derece âlâ bir makamda bulunsan kendi madununda bulunanları o kadar hilm ve tevazu ile kabul ve ihtiyacât-ı meşrularını izale etmeye borçludur.

Ey hemcinsleri bulunan insanların hüsn-i teveccühlerini muhabbet-i kalbiyelerini celp etmeye talip olan adamlar! Bu talebinizde muvaffak olmak isterseniz evvel be evvel insaniyetperver olunuz! Halim ve selim olunuz! Terbiyeli olunuz! Hemcinsleriniz olan insanlar ile öyle bir hüsn-i muaşeretle bulununuz ki muhabtabınız bulunan adamlar refakatinizden ayrıldıkları vakit kemâl-i memnuniyetle ayrılınsınlar. Hatta ayrılmak bile istemesinler. Hasebü'l-icap ayrıldıklarında gittikleri yerlerde sizi medh (s.91) ü sena etsinler zikr-i cemil ile sizi daima yâd eylesinler. Huzurunuzda çıkıp da ifade-i hal etmekten çekinen adamların havflarını ref' ve muamele-i lütufkârane ile ricalarını kabul ve ihtiyaçlarını izale ve kendilerine hürmet ediniz.

Hiddet ve şiddet gurur ve kibir gibi ahlak-ı mezmûmeyi üzerinizden def ve teb'îd ve ahlak-ı haseneyi tahsile olan sa'y ve gayretinizi tezyit ediniz. Zira o misillü sıfat-ı mezmûme azimetinizi artıramadıktan başka vakar ve haysiyetinizi de kırar ve nihayet üzerinize herkesin nefretini davet ederek herkesten ziyade kendinizce envaı mazarratı muceb olur.

İnsaniyetperverlik vezâif-i insaniyeden olmasıyla beraber sairlerinin gerek hürmet ve gerek riayet ve gerek hüsn-i teveccüh ve muhabbetlerini celp etmeye de bir vasıta-i 'uzmâdır ki vesait-i saire buna nispetle dun mertebede kalır.

Ashap-ı servet ve şöhrat ve erbap-ı itibar ve iktidarda görülmekte olan dârât ve saltanat, debdebeli ve şaşaalı bir parlaklık o saadetlerden mahrum kalanların güç-i can ile malik olabildikleri cüzi münevverliği karartır. Adem-i hoşnudilerini muceb olur. Haset ve garaz ve adavetlerini davet eder. Meziyet ve haysiyetlerini kıra, kuvve-i şevk (s.92) ve gayretlerini yorar. Lakin mürüvvet ve insaniyet ahlak ve terbiye bilakis kendi iktidar ve itibarıyla makamât-ı âliyyeye nail olan zatları bile madumuna tenezzül ettirir. Hatta haset ve garaz ve adavetlerini muhabbete tebdil eder.

İnsaniyetperverlik herkesin yüreğini celp ve şefkat ve hürmetini davet eder. Buna muvaffak olmak için insan çok zahmet çekmez. Zira çok defa bir güzel söz, bir faydalı nasihat, bir terbiyeli ve tatlı bakış hoşlanacak bir hal, bir tebessüm bile insaniyetperverlik alameti sayılır. Binaenaleyh bir küçük kendi büyükleri tarafından gördüğü muamele-i latifkârânenen dolayı hisseylediği bir haz üzerine biraz düşünecek olursa kendisinin de kendi madununda bulunanlara o muamelede bulunması lazım geleceğini anlar.

(Tebrajân) nam imparator muamele-i mürüvvetkârânenen çok zevk-yâb olur ve tebaasından herkes hakkında o vecih ile muamele etmekten pek hoşlanırdı. Bir

defa bazıları kendisini bu halden geçirmek isteyip bu suretle azamet ve haşmetine nakısa-i arız olacağını dermeyân eylediler.

Müşarünileyh onlara cevaben “Ben eğer avam-ı nistan biri (s.93) olmuş olaydım nasıl imparator ister idiysem ahalimin de öyle imparatoru olmayı isterim.” dedi.

Asıl büyüklük halim ve selim olmakta ve madununda bulunanlara tenezzül ve tevazu göstermektedir. Zira bu hal bir büyüğün vakar ve azimetine asla halel getirmekten başka kendisini daha ziyade mer’i ve muhterem kılar. Can u gönülden sevdidir.

İmparator 2.Jozef’un da meşrebi bu idi herkese lütuf ve mürüvvetle muamele etmekten pek mahzuz olurdu. Müşarünileyhe bütün Avrupa’yı geşt u güzâr edip herkese âsâr-ı muhabbet ve mürüvvet göstererek umumun râğbet ve teveccühünü celp eylemeğe muvaffak olmuştur.

Elhasıl insaniyetperverlik, mürüvvetkârlık azimet-i hakikiyenin birer alamet-i farikasıdır. Kibir ve gurur gibi büyük kusurlar ise azimet-i kâzibenin nişaneleridir. Böylelerinin nezdine müracaata mecbur olan biçareler ne diyeceklerini düşünmekten ziyade nasıl yanlarına takarrüp edeceklerini ve ne vecih ile muamele eyleyeceklerini ve mukabilinde ne türlü muamele görecekları mülâhaza etmek mecburiyetinde bulunurlar.

Alp dağları üzerinde sakin olan zadedğândan biri bulunduğu iklimin tesiri iktizasınca fena surette bir terbiye (s.94) görmüş ve herkesle daima adavet üzere bulunmuş idi. Bu adamın eski hasımlarından biriyle haksız bir davası olup ikame-i dava etmek üzere Cenova’ya gitti. Ne yapıp yapıp haklı çıkmak üzere çok tertipler ve tedbirler kurdu. Bunun için kemâl-i mürüvvet ve insaniyetle me’lûf ve maruf olan (Jan Nagrûni) namında bir dükânın nezdine giderek ricada bulunmaya azim eyledi. Onun bir hal-i vaktini gözeterek nezdine duhul etti. O dahi kendisini kemâl-i hürmet ve mürüvvetle kabul ve davasını dikkat-i kemâl ile istimâ’ eyledi.

Merkum nihayet davasını etrafıyla güzelce ifade ettikten sonra “Rica ederim! Bu davama bir nazar-ı hâkimane değil pederâne surette bakınız!” sözüyle hatim-i kemâl eyledi.

Mumailiyh merkumun davasının butlanını keşif ile “Bu davanızı ihtiyar meclisine çıkarmaktan başka bir şey elimden gelmez.” cevabını verdi. Fakat âriz ve amik mütalaa ettikten sonra bunu yapmak da mülâhazasına el vermediğinden aheste aheste merkumun davası batıl ve binaenaleyh kendisi de haksız olduğunu ve esbab-ı butlanını kendisine yegân yegân kendisine beyan ile bu davadan vaz geçmesini ve böyle haksız davaya tutulacak (s.95) olur ise mahv ve perişan olacağını söyledi ve birtakım nasayih-i nafia ve teşvikât-ı mukni’a ile böyle çürük bir davaya tutulmaktan hasmıyla sulh olarak memleketine davet etmesi evla olacağını suret-i dostane ve halisânede dermeyan edince merkumun ra’fet-i kalbiyesi bir derece harekete geldi ki gözlerinden yaş akmaya başladı. Ve derhal hasmıyla barışıp gözyaşlarıyla mae’t-teşekkür müşarünileyh ile vedalaşarak memleketi canibine müteveccih oldu.

Bu vech ile merkumun hüsn-i teveccühe ve muhabbetini câlip olan mumai-leyhe dukanın birkaç aydan sonra vuku-i vefatı haber-i küdüret eserini alarak o derece mükedder oldu ki bütün hanesi halkını başına cem ile ağlayarak “ Siz de benim elem ve kederime iştirak edin! Zira berâet ve rahat-ı kalp ile bugün yanınızda bulunmak ikbaline nail oluşum Jan Nağrûnî nam hayır-hah ve mürüvvetkâr dukanın sayesinde ki bu gün onun haber-i irtihalini aldım. Haydi! Kalkın! Hepimiz birden duaya başlayalım ki Cenâb-ı Hak müteveffanın bize göstermiş olduğu mürüvvet ve muhabbetin ecir ve mesûbâtını ihsan buyursun! Onun ruhuna rahmet eylesin!” dedi.

Mürüvvet ve insaniyet hakkında şimdiye kadar söylenen sözler (s.96) e’âzım ve ekâbire mahsus olmayıp herkes kendi hal ve mevki ve sınıf ve sıfatına göre bu vazife-i muhaddese ile mükelleftir. Şöyle ki: bunu kendilerine vazife edinmeyenler ve icrasında kusur edenler halkın nefret ve adavetlerini davet etmiş olacaklarından tabii ve mutlak surette mazarratını görürler. Sairlerine imdat ve muavenet etmek, yekdiğeri hoşnut ve memnun eylemek herkese muamele-i mürüvvetkârânede bulunmak insaniyetin başlıca levazımından ise de bunlar kemâlât-ı insaniyenin tamam-ı husulü için kifayet etmeyip adap ve terbiye iktizasından bulunan hüsn-i muaşeret ve musahabetin dahi inzıamıyla lazıme-i insaniyet-i ikmâl olunabilir.

Sözünde sohbetinde ve her bir hareketinde basiret üzere davranmak ve herkese kemâl-i nezaket ve letafetle muamele etmek lazımdır. Elhasıl her şeyi sıfat-ı insaniyete yakışacak surette icra eylemek ve her sözü hal ve mevkie münasip düşecek tarzda söylemek dahi insaniyeti tezyin eden fazâil ve mahâmid cümlesindendir. Bu güzel sıfat ile muttasıf bulunan adam her hâlükârda muvaffak ve herkes nazarında meri ve muteber olur. Bu vech ile vezâif-i insaniyesini icra hem de herkesin hatırını tatyib ve onları kendisinden (s.97) hoşnut ve memnun eylediği gibi herkese dahi kendisini hoşnut ve memnun edecek muamele ve mukabele etmeye bir mecburiyet vermiş ve cümleden hüsn-i muamele ve mukabele görmeye hak kazanmış olur.

İnsanların amel-i ağılebi kendileriyle muaşeret ve muamelatta bulundukları adamların kendi haklarında medh ü senada bulunmaları daima lisan-ı sitayişle yâd olunmaları ve hatırları tatyib edilmesidir. Bu takdirce asıl insaniyet herkese layık olan hürmet ve riayeti icra etmek herkesin kadir ve haysiyetini tanımak. Elhasıl temayülât-ı meşrualarını hoşnut etmekten ibarettir.

İzahtan müstağni olduğu üzere bu hususta dahi riyakârlık ve müdahane etmek ve hulûs çakmak ve mahzâ karşısındakine yaranmak için yalan-ı irtikâp eylemek ve sair ma’yûbâtın olan şeyleri yapmak asla caiz değildir. İnsaniyet-i hakikada bulunmak isteyen adam bu misillü

ma’yûbâtı asla kabul etmez. Hakikatte şayan-ı medh ü sena olmayan bir adamı ve bir şeyi sairlerine yaranmak için veya dostluğa binaen medh etmez. Böyle hususlarda bir adamın herhalde hatırını tatyib etmek için irtikâp-ı kizbi ve ma’yûbâtın olan sair şeyleri (s.98) insan hasbe’l-icap kabule mecbur olsa bile bu yolda icra edilecek insaniyeti hakikat yoluna feda eylemelidir.

Bazıları insaniyet-i hakikiye hakkında yanlış efkâra zâhib olarak bu misillü ma'yûbâtta olan bazı şeyleri insaniyetten addederler ve insaniyet namına icra eylerler ise de bu suret bazı efkâr-ı batıldan neşet etmiş olup yoksa efkâr-ı selime ashabı indinde kat'a kabulüne cevaz ve mecal yoktur. Bir de bazıları kalp ve batında olmadığı halde suret-i zahirede insaniyet ve hüsn-i hal alametleri izhar ederler ve mahzâ terbiyeli ve nezaketli görünmek üzer bir suret-i insaniyet takınırlar ise de bunun da bir kalb-i politikadan ibaret olduğu bu hususta az çok ta'mik fikir edenlerce zahir olur.

Binaenaleyh büyük küçük bu misillü sahte insaniyetten tevakki ve mücanebet ederek daima asıl insaniyetli zevat ile bil-muaşere onların hüsn-i hallerine taklit ve asıl insaniyet yolunda tevakki etmeye sa'y ve gayret eylemelidirler. Bu vecih ile insan az çok kemâlât-ı insaniyeye malik olabilir ise de tekmil-i insaniyet için insanda bir nezaket-i fitriye ve istidat-ı tabii bulunmak da şart-ı azamdır. Sairleri taciz etmemek (s.99) için kendi rahatsızlığını ihtiyar etmek ve taciz olunduğunu bildirmeksizin geçiştirmek menfaat-ı zatiyesini menafi-i umumiye uğrunda feda etmek ve başkaları mutazarrar olmamak için kendisi mutazarrar olmak gibi güç şeyler dahi kemâlât-ı insaniye mütemmimâtından olup bu ise insanın fitratında merkûz olmadığı halde kesbî alarak ona malik olmak muhal ender muhaldır.

İnsan-ı kâmil ve hakiki olup onda sebat ve devam üzere bulunmakta olan en müşkül cihet işte budur. Bu güçlük ise yalnız fitratında böyle nezaket ve letafet bulunmayanlara mahsus olmayıp hasâil-i mezkûreye az çok malik bulunanlar dahi bu hususta hayli güçlük çekerler. Bunun için bazıları birçok hususlarda ibraz-ı insaniyet-i kâmile edebildikleri halde bazı kerede sıfat-ı insaniyete mugayir bir hal ve harekette veya bu misillüleri ta'yib eylemek asla reva olmaz.

Bir şeyde insanın kendi efkâr-ı mahsusası tarafında tercih ve terviç edilmekte olan temayülât ve inhimâkâtı vaka haddi zatında memduh olabilir ise de bu bapta basiret ve itidal üzere hareket olunmak vecâibden ma'duddur. (s.100)

Malumatları çok olan zevatın çok da insaniyetli olmaları nadiren görülür. Zira kendi hoşlanmadıkları adamlar hakkında öyle ince politikalar ve nezaketler istimal etmek kendilerine güç gelir. Çok malumatlı adamların bedbahtlıkları şundandır ki pek az adamlar kendilerinden hoşnut olabildikleri gibi kendileri de az adamlardan memnun olabilirler. Lakin böyle malumatlı adamlardan biri nezaketli olacak olur ise sair nazik adamların cümlesine faik olur. Zira malumatı da nezaketine inzımam ederek her şeyi en ziyade yakışıklı surette icra eder. Her sözü en ziyade hal ve mevkie münasip surette söyler. Her hal u makali ziyadesiyle parlak ve makbul olur.

Ecnebi mütehayyiz ricalinden al harmani giymek rütbesini ihraz etmiş olan (Polinyâk) nam zat böyle hem çok malumatlı hem de pek nezaketli bir adam idi. Bir gün (Mayen) dukasıyla esna-yı musahabetinde yek diğere bazı latif sual ve cevaplar iradiyle mübahase etmekte oldukları halde dükânın zevcesi dahi lakırdıya karışarak (Polinyâk)'a bir latife olmak üzere "Benimle bir saat beyninde ne (s.101) fark vardır?" diye sual eyledi. Polinyâk da "Madam! Saat vakti ihtar eder siz ise onu unutturursunuz!" cevabını verdi.

Bu derece nazik nezaketler sair iyilikler gibi umuma ait olmadığı gibi suret-i mutlakta elzem dahi değildir. Bu cümle ile beraber cemiyet-i beşeriye duhule kesb-i liyakat etmek üzere adap-ı insaniye iktizasından bulunan hareket-i basiretkârâne, hüsn-i tabiat adât ve ahlak-ı nasa vukuf gibi hasâis ve hasâil-i memdûhaya malik olmak lazımdır.

Adap-ı hasene-i insaniyeye malik olan zat sairleri tarafından kendisine karşı zuhura gelen bir kusuru kolayca affeder. Hatta kabahatliyi duçar-ı hacâlet etmemek üzere kemâl-i maharet ve nezaketle muamele kabahatliyi ta'yib ve takbih bile etmez veya mümkün mertebe tahfif eder ve öyle şeylerin kusur ve kabahatten bile ma'dûd olmadığını söyler.

Kral 14. Lui'nin birader-zâdesi olan Burgonya dukası "Feyânderade" Fransa ordusuna kumandan olduğu esnada askerin içinde ihtiyar bir zabıt var idi ki usul-i teşrifattan ziyade kendi hizmet ve sıfat-ı askeriyesinde kesb-i şöhrat ve maharet etmiş idi. Bir gün dukadan (s.102) istihsal-i müsaade etmeksizin onun taam sofrasına oturdu. Muahharen bu ettiğinin bir kusur olduğunu fehm ile dukadan istifa duka kemâl-i nezaket ve insaniyetle zabıt-ı mumailiye "böyle birlikte taam ettikçe ben sana usul-i teşrifatı öğreteyim. Sen de bana usul-i muharebe ve maharet-i askeriye talim et." diyerek hem onun bu vecih ile bir kusurda bulunmuş olduğunu zarifane ima, hem de biçareyi müsaadesiz sofraya başına çökmüş olmaktan dolayı hâsıl olacak mahcubiyetinden incâ eyledi.

Elhasıl adap-ı insaniyeden olan bu sıfat suret-i münasebede hüsn-i istimal olunur ise muamelât-i insaniyenin zineti makamına kail olur.

Küçük adamların bu kabilden olarak büyük adamlardan görecekları muamelât-i cemile ne kadar ehemmiyetsiz olsa yine ehemmiyetle telakki olunarak büyük iyilikler sırasında tutulur.

Bu sanatkâr-ı mahirin elinden çıkmış olan bir cevherin parlaklığını güzelliğini seyreyle! O kadar suver-i muhtelifede şulelenir ki in'ikâs ettikçe nurunu iktibas eylediği kevâkib ve mesâbihten daha ziyade parlak görünür. Cevf-i arzdan (s.103) yeni çıktığı vakit ise ancak bir iki defa nazarımızı kendisine celp edebilir.

İşte bu taş nazar-ruba bir parlaklık kesp etmek için bir mahir üstadın yed-i maharetine muhtaçtır ki kendisinin parlaklığını gözden nihan eden bilcümle mevânî'i def ile şaşaa-i nazar-rubasını zahire ihraç etmek üzere tecelliye ve tasfiyeye kadir olsun.

İnsanın dahi suret-i kalbi ve letafet-i ruhu bunun gibi olup etvâr-ı hasene ve adap-ı müstahsene ile munceli olmadıkça en güzel hasâisi bile zir-i perde-i hafâda kalarak ondan ne sahibi ve ne de başkası müstefit olamaz.

İşte bunun gibi bir üstad-ı mâhir makamında buluna adap-ı ahlak ve terbiye-i insaniye dahi bir adamın hilkatinde merkûz olan cevherin bilcümle hasâil ve fazâlini zahire bil-ihraç envâr-ı meknûzesini zîver-bahş inzar ve kıymet-i hakikiyesini izhar eder. Hasâs-i zatiye ve bilcümle meziyet ve haysiyetini meydana koyar. Elhasıl adamın sıfat-ı insaniyesini ikmâl eden şey ancak adap ve etvâr-ı insaniyedir.

Nice adamlar vardır ki adap ve etvâr-ı müstahseneyi cami olan terbiyeden mahrum olduklarından veya hüzn-i terbiyelerinde (s.104) kusur eylediğinden malik oldukları büyük büyük hassiyetler güzel güzel sıfatlar semeresiz kalır. Veya güç hal ile semere-bahş olur.

Kemâl-i adap ve hüsn-i terbiye birçok dost edinmekten ziyade insana lazımdır. Zira insan dostsuz da olabilir ama refiksiz ve şeriksiz olamaz. Adap ve terbiyesiz ise ne müşareket ve ne de muaşeret ve ne de refakat kabil olamaz.

İnsanların muhabbet-i kalbiyelerini, ittifaklarını sulh ve salahlarını elhasıl cemiyet-i beşeriyenin suret-i muntazamada vâyedâr-ı saadet olabilmesini kâfil olan şeylerin başlıcası edep ve terbiyedir.

Papalardan olan 4.(Keygames)'in tercüme-i halinde görülen bir vaka-i tarihiye kendisinin muceb-i şân ve şerefi olduğu gibi bize de bir misal-i ibret olsa sezadır.

Mumaileyh adı bir rahip olduğu halde Polonya şehrinde bir manastırda tesadüfen Lyon'dan oraya yeni gelmiş olan küstah bir delikanlıya rast geldi. Merhum delikanlı muhabbet arasında mumaileyhe hitaben "Şu ruhban grubu sifle ve sailesini asla sevmez isem de yolum düştüğünden manastırı temaşa etmek için buraya geldim." dedi. Rahip cevaben (s.105) "Belki yemek odasında onları sevebilirsiniz. Tenezzül eder iseniz biraz ferahlanmak için yemek odasını teşrif ediniz." dedi. Merhum onun bu davetini kabul eylemek ve odasına gidince meyanelerinde bir uzun mübahase açıldı. Merhum delikanlı onun adap-ı mübahasesine zekâsına o derce meftun ve kendisinden o kadar memnun oldu ki yalnız kendisiyle ekseriya mülakat edebilmek ve ondan müstefit ve mütelezziz olmak için iki ay kadar Polonya'da ikamet ve bade kemâl-i mesrûriyetle vatanına davet eyledi.

Şu vakadan istinbât olduğuna göre hüsn-i adap ve terbiye tabiatın insana bahş eylediği atayanın en müessiridir. Her şeyden ziyade calip-i kulûb ve her sıfattan ziyade mahbuptur. Şöyle ki bazı kere insan bununla düşmanına bile galebe çalarak düşmanlığını dostluğa tebdil etmeye kendisini mecbur kılar.

9.Şarl zamanında vuku bulup bütün Fransa'yı bir harabe-zara çeviren büyük muharebe-i mezhebiye ve siyasiyede meşhur (Montayn) kendi (Periğur) nam kale-i mahsusiyesine çekildi. Bir gün meçhulü'l-ahval birinin öteden beri koşarak ve güya düşmandan firar sureti göstererek (s.106) kalenin burç ve bedenine doğru gelmekte olduğu görüldü. Nihayet kaleye vusul ile içeriye duhul eyledi. Mumai-leyhin yanına çıkarak güya bazı ehıbbasıyla birlikte bir mahale gitmekte oldukları halde üzerlerine bir bölük asker hücum ile eşyalarını gasp ve gâret ve içlerinden karşı duranlarını mahv ve telef etmiş ve bazılarının da kendisi gibi firara muvaffak olmuş olduklarını ifade ve beyan eyledi.

Montayn merhumun bu ifade-i kâzibesine inanarak kabul eyledi ise de bu gelen adam meğher hilaf-girân fırkalarından birinin reisi olup askeri ile sözü bir ederek bu desiseyle birer ikişer gelerek kaleye duhul ve kendisini telef etmek azminde bulunuyorlarmış. Bunun üzerine çok geçmedi diğer iki nefer atlı dahi kapının önünde görüldüğünü hademesi haber verdi. Evvelce içeri girmiş olan adam güya

bilmiyormuş gibi gelenlerin kimler olduğunu teşhis etmek üzere dikkatlice baktıktan sonra “Tanıdım, tanıdım bunlar da firara muvaffak olan refiklerimdendir!” deyince Montayn kemâl-i mürüvvet merhametle onları da kabul eyledi. Üzerinden çok geçmedi, bir takım atlı daha gelip kalenin içi insan ve hayvanlar ile doldu. O vakit (s.107) Montayn hatasına vakıf olup başına geleni bildi ise de artık olan olmuş ve çaresiz kalmış idi. Hemen hiç evvelki tavır ve hareketini bozmayarak misafirlerini kabul ve defe şitâb ve mükemmel bir sofrâ tedarik ederek cümlesini itam eyledi. Reisleri mumaileyhin ibraz eylediği kemâl-i adap-ı mihman nevâziden o derece memnun oldu ki niyet-i fasidesinden vazgeçip kemâl-i teşekkürle avdet eyledi.

Her kim başkalarının kadir ve haysiyetini tanıır, kıymet ve meziyetini takdir ve namus ve itibarını vikaye eyler, hatırını gözetir ise herkes ona ibraz-ı muhabbet eylediği gibi her kim böyle şeyleri kayıt ve vazife etmez veyahut mugayirini icra eder ise herkes de ona adavet ve kendisine nefret eder.

Adap-ı hasene ile mel’ûf ve muttasıf olan adam muhatabı herkim olsa kemâl-i adap üzere cevap verir. Hal ve mevki ve sin ve salca başkalarından büyük olan veya kendilerini öyle zanneden mütekebbir ve küstah adamlar gibi tekebbür ve tefahür etmez. Bunlar ise kemâl-i kibir ve gururlarından naşi kendi madunlarında bulunanların sözlerine dikkat etmezler. Cevap vermezler yahut tahkir-âmîz bir tarz ile cevap vererek onların kalplerini şikest ederler. Hâlbuki onlara cûzi bir tevazu ve tenezzül (s.108) ile muamele etmiş olsalar idi böyle dil-şikenlik etmemiş olacaklarından başka onların muhabbet-i samimiyelerini celp etmiş olurlar idi. Bir de adap-ı hasene ashâbı başkalarını kendi efkârlarına hadim ve tabi etmek istemezler. Bu halleri de kendilerini herkese sevdilir ve aratır.

18. asrın ukala ve üdebasından meşhur (Fontanel) bu kadar dost edinip nasıl hiçbir düşman peyda etmemiş olduğunu kendisine sual edenlere “Her şey kabildir her adam haklıdır.” sözleri ile muvaffak olduğu cevabını vermiştir.

Adap ve terbiye-i ashâbı kabul ve adem-i kabulünde bir beis olmayan efkâr hakkında kendi efkârını tercih ve tervîç için inat ve ısrar edip durmaktan ise böyle çok hususlarda telif-i efkâr etmek evla olacağına kani olurlar. Vicdanına kendinin veya muhataplarının namus ve itibarına din ve mezhebine bir mazarratı olmayan şeylerde itilaf-ı efkâr etmeye çalışarak muarazayı men ve münazaayı teskin eder. Eğer bazı kere hakikati zahir olan hususlarda mukaddes-i hakikat namına olarak başkalarının efkârına karşı (s.109) gelmek icap eder ise kemâl-i nezaket ve ihtiyat üzere mukavemet eder.

İnsan bulunduğu mahalin adap ve ahlakına örf ve teamül-i beldeye ve usul ve adet-ı memlekete riayet etmek dahi edep ve terbiye iktizasındandır.

Şöyle ki Paris’te hüsn-i atvârına taaccüp edilen bir adam başka bir mahalde aynı hal ve harekette bulunduğu görüldükte ta’yîb ve tezyîf edilebilir. Hüsn-i ada-bın yalnız mahal ve mevkice değil hal ve şanca dahi tarz ve şekli başkalaşır. Mesela sıfat-ı ruhaniyede bulunanların etvâr ve adabının tarzı cismaniler gibi olamaz. Zira kendi sıfat-ı ruhaniyeleri cismanilerin tavır ve tarzını taklide manidir. Bunun için

herkes sözünün sohbetinin ve tavır ve hareketinin yalnız başkalarının değil kendi hal ve sıfatına ve sin ve sâline dahi muvafık ve münasip olup olmayacağını mûlahaza etmelidir.

SEFİH, HODPESEND, MÜTEÂLİM ADAMLARDAN TEVAKKİ

Sefihler adamı baştan çıkarırlar. Hodpesendler taciz ederler. Müteâlimler de izaç eylerler. Böyle adamlarla sık sık (s.110) görüşecek olursanız büyük bir zarara uğrarsınız ki o da kendilerine uymak ve benzemektir.

Âlemde birer büyük güruh teşkil etmekte olan bu üç sınıf halk ile muhâlatât sarî bir illet gibidir. Binaenaleyh bu sunûf-ı saliseye mensup olan adamlar güzelce teşhis edilerek refakat-i muvânesetlerinden mübâ'adet olunmak üzere birbirinden ayrı ayrı bahsetmemiz lâzımeden görülür.

Akil adam bunların divaneliklerine gülme yahut ağlamak için değil, onları iyice tanıyıp da kendilerine uymaktan ve benzemekten sakınmak için huy ve hünerlerini teftiş ve tecessüs eder.

İnsanların ahvalini tecessüs etmek her nevi tecessüsâtta faydalıdır. Fakat bu tecessüs mücerret merak gibi su-i niyet gibi bir esasa mübteni olmayıp ahlak-ı red-diye kesb-i vukuf ile gerçekten iyi adam olmak ver sairlerinin bu yolda tashih-i etvâr ve efkâr etmelerine muavenette bulunmak maksadına mebni olmak şartıyla! Ahlak-şinâşlğın başlıca mevzu ve gayesi budur. Bu cihetle her nevi ulumdan bâlâter addolunur. (s.111)

Ey gençler siz ki talim ve terbiyeye talip ve rağipsiniz. Dikkat ediniz kimlerden sakınmak lazım olduğunu öğreniniz.

SEFİHLER

Âlemde insanın düşeceği tehlike ve muhataraların en hakiki ve en umumisi su-i emsal ve fena refikin su-i tesiridir.

Emsal kadar insanı teşvik edebilecek hatip-i belîği yoktur. Su-i emsale tabiatta tereddüt eder gibi olsak da istediğimizi söyler ve gördüğümüzü yaparız. Tarik-i isâette fersah fersah ileri gideriz. Çok zaman olur ki evvelce müşahedesinden dehşet hissettiğimiz nazar-ı nefretle baktığımız mefâsidde terakki etmeyi bile kendimiz için şan ve şeref addederiz.

Tevârih-i mezhebiye müelliflerinden İskenderiyeli (Keygames) nam aziz ile Kayseriyeli (Usepyus) rivayet ederler ki havariyyûndan (Yuhanna) Asya kilisesini ziyaret ettiği esnada bir çocuğa tesadüf etti ki terbiye görürse iyi (s.112) bir adam olacağını ümit eder idi. Şu ümide mebni bu çocuğu bir zaman bizzat terbiye ettikten sonra oradan ayrılacağı vakit dahi kendisini şehrin metropolitinin daire-i terbiyetine ihale ve teslim eyledi. Metropolit çocuğun hüsn-i terbiyesine takayyüt

edeceğini vaat ve deruhte ederek o vech ile bir zaman sa'y ve ikdam eyledi ise de sonraları çocuk hadden aşırı serbesti bularak akranı bulunan sefiş çocuklara refakat ve mütâbaat ederek baştan çıktı. Bu çocuklar daima zevk ve sefahate mail olup yavaş yavaş onu da kendilerinin uygunsuz hallerinden hisse-mend eylediler. Nihayet fenalıkta, yaramazlıkta o kadar ileri gittiler ki bayağı haydut kesilip bir harami çetesi teşkil ile onlara reis ve kendisi cesur ve cerbezeli olduğundan cümleden ziyade zalim ve bî-rahm oldu.

Azizi birkaç sene sonra yine şehir-i mezkûra gelip metropolitin nezdine giderek teslim etmiş olduğu bu emaneti görmek istedi. Metropolit kemâl-i mahcubiyetle çocuğun şimdi bir haydut-reis olup refikleriyle beraber bir dağda bulunduğunu ma'e't-teessüf beyan eyledi. Mumaileyh bunun üzerine metropoliti tazir ve takdir (s.113) ettikten sonra bir ata binerek tarik-i dalaletle sapan bu çocuğu taharri etmeye başladı. Yolda meşhur çetenin pişdarlarına rast gelmekle kendisini derdest etmek istediklerinde cevaben "Ben de zaten bunun için geldim. Beni reisinizin nezdine götürünüz." dedi.

Her ne hal ise reislerinin yanına gittiğinde reis onu gördüğü gibi havf ve haşyetinden naşı kemâl-i hal ve hicap ile fırara yüz tuttu ve yüzünü setr eyledi.

Hal-i şeyhuhatta bulunan aziz "Kaçma benden evladım kaçma! Niçin zayıf ve silahsız pederinden kaçyorsun? Korkma! Henüz ıslah-ı nefse kabiliyetin vardır, icap ederse bu uğurda feda-yı can etmeye de hazırım. Sözüme itimat eyle de dur! Oğlum, dur!" diye arkasından haykırarak koşardı.

Delikanlı bu rikkat-engiz sözlerden müteessir olarak ve utandığından gözlerini yere dikerek durdu ve silahlarını kırıp attıktan sonra gözyaşları dökerek gidip azizin ayaklarına kapandı. Aziz onu der-aguş etti ve memnun olarak alıp hanesine götürdü. Tekrar meslek-i fazilete salık olmadıkça kendisini bırakmadı. (s. 114)

Fena sözlerin muhill-i adap ve ahlak olduğu hakkında Kütüb-i mukaddeste var olan kelimeler fena refikin dahi ahlaka su-i tesiri olduğunu mutazammındır. Müddet-i medîde ita olunan hüsn-i talim ve terbiyeden husule gelen güzel semere bir fena refikin enfâs-ı zehr-nâkı ile az zaman zarfında bozulup berbat olduğu görülmüştür.

Meşhur (Kersun) rivayet eder ki müddet-i medîdeden beri ahlak-ı hasene ve evsaf-ı hamidesiyle sairlerine hüsn-i ibret olan delikanlının biri sonradan nasılsa bir fena refike çatarak onun su-i tesiriyle ahlakı bozuldu gitti. Az müddet zarfında sefahatin semeresi olan zaruret ve sefaleti kemalini bularak nihayet hastalandı. Çok pişman oldu ama nedamet fayda vermedi. Bu hale gelmesine sebep olan refikine lanet okuyarak meysen vefat eyledi.

Ey fazileti seven pederler ve valideler! Evlatlarınızın sevk ettiğiniz tarik-i fazilette devam etmelerini arzu ederseniz su-i emsalin mazarrat-ı mehlikesinden kendilerini vikayeye itina ediniz. Onları bu mehlikeden muhafazaya ne kadar dikkat etseniz azdır.

Erbap-ı şebâbdan beri bir taraftan hadâset-i sinî iktizasınca (s.115) zaten hararet-i aziziyeye mağlup bulunduğu diğer taraftan âlemde her gün, her saat, her

dakika gözü önünde bulunan muhill-i ahlak olan su-i emsal kendisini mehâlike doğru sevk etmekte olduğu halde onu siz mümkün mertebe muhafaza etmeyecek olur iseniz artık kendisi bu seylab-ı sefaletle tâb-âver olamayarak naçar girdap-ı sefaletle duçar olur gider.

Mademki hal böyledir evvelce kendisini bu mehlikelere karşı tahkim ve takviye ediniz nesâyih-i nafi'anızı tekrar ve tezkârdan geri durmayınız ve emsal-i hasene-i zatiyenizle kendilerine hüsn-i ibret olunuz.

Tarik-i fazilette devam ve sebatları görülmedikçe nesâyih-i nafi'a ve müessire itasından dür olmayınız. Her şeyden ziyade kimlerin refakatlerinden sakınmaları lazım geldiğini kendilerine bildiriniz en ziyade şayan-ı ihtiraz olan bu şeyleri onlara muhabbet-i müşfikâne ve nasâyih-i mukni'a ile tefhim ediniz.

Gençlere evvel emirde yalancı adamlardan içtinap hususunu tavsiye etmek elzemdir. Yalancılar ekseriya başkalarının hesabına olarak ta'yiş ederler. Kendi menfaatlerini halkın mazarratında ararlar. Şunu bunu aldatmaya, bâd-ı hevâ yiyip içmeye (s.116) istikraz namıyla akçe alıp iade etmemeye, alelumum sade dilânî ve alehusus cevânânî iğfâl ve izlâl eylemeye ve bunların ellerinde olanları bi't-takrip çarpmaya muvaffak olmadıkça müsterih olamazlar. Bir de bi-edebâne sefahatleri hayal-i fasitlerince zevk ve sefa addeden ve bir garip tavr-ı müftehirâne ile daima bu çıkmaz yola giden bed-ahlak sefih müsrif delikanlıların mukarenetinden erbab-ı şebâb tahzîr edilmelidir.

Bu sefihâ güruhu insaniyetten o kadar baid bir vadi-i hezelânda pûyândırlar ki namuslu bir adamın namusunu lekedâr etmek ve zükûr ve inâsdan iğfâl edebilecekleri gençleri baştan çıkarmak gibi fazâhatlar bunların indinde belki vukuât-ı adiyeler belki de hadisât-ı sâire sırasında tutulur.

Birtakım ihtiyarlar da vardır ki bir ayakları çukurda olduğu halde henüz mayişet-i sefihâneden usanmış ve o zamana kadar bu yolda gösterdikleri tekâpülere kanmamış olduklarından meslek-i bi-edebîde devam edip giderler.

Bunlar dahi vacibü'l-içtinap olmakta sair ashap-ı şenaatten geri kalır şeyler değildir.

Elhasıl gençler o misillü adamların mukarenetinden fevkalade (s.117) ihtiraz etmelidirler ki ahlâk-ı hamide ve itikâdât-ı deniyelerini muhafazaya muvaffak olabilsinler.

Efkâr bozukluğu fesat-ı ahlakı intaç, ahlak bozukluğu ise kalbi ve ruhu ifsat eder.

Âsâr-ı mütenevvi'a-ı tarihiyyesi olan (Karaguvârları) sin-i sabavetinde (Kavzinse) şehrinde cüzviyyetler marifetiyle talim ve terbiye edilmiş idi. Roma'da bulunan dayısı kendisini ruhban sınıfına dahil etmek istemeyip nezdine çağırdı ise de Garaguvârları bu teklife ruy-ı rıza göstermedi. Kendi vatani bulunan Milano şehrine avdet ve orada iki sene kadar ikamet eyledi. Bu müddet zarfında hiç karışanı bulunmayan Garaguvârları bazı mülhit ve dinsiz adamlarla ihtilaf ve muvâneset ettiği cihetle küçük yaşında öğrenmiş olduğu mebdâî-i mezhebiyesini kâmilan ferâmuş ve dinsizliği muhibbâne der-âgûş etmiştir.

Bir müddet sonra bir yolculukla (Akvabendente) Şehrinden mürur ettiği esna-da dayısı mezkûr şehrin metropoliti olmuş bulunduğundan onu ziyaret zımmında nezdine azimet ve çend gün ikamet eyledi. Musahabet arasında mezhep bahsi açıldıkça asla hicap ve ihtiraz etmeyip (s.118) sonradan hâsıl etmiş olduğu efkâr-ı sakimeyi serbestçe beyan eylemekten hiç çekinmedi. Dayısı bunun şu haline karşı izhar-ı teessüfle beraber “Evladım! Bu gidişle Allah seni büyük bir dinsiz olmaktan esirgesin! Ba'de-mâ bir daha evime ayak basma!” sözleriyle kendisine mukabele eyledi. Dayısının bu mütalaa-i mükâşefânesi muahharen bir dereceye kadar zuhur etmiştir.

Şöyle ki:

Karaguvurları Cenevre'ye gidince orada bulunan Galvinilerin biriyle muarefe peyda etmekle refte refte onun efkârına kapılarak meslek-i sakimine sülûk etmiş ve Galvin mezhep ve mesleğini aleni kabul ile ile'n-nihayetü'l-ömr o yolda girmiştir.

Bu mezhebe müteallik bazı âsâr telif etmiş ise de âleme karşı kendini kendi kalemiyle bed-nam etmekten başka bir netice hâsıl edememiştir.

Merkum epeyce âlim bir adam olduğu halde ilmini böyle su-i istimal etmesinden dolayı bi'l-ahire duçar-ı fakr ve zaruret olarak ve hiçbir taraftan imdat ve muavenet bulmayarak Amsterdam şehrinde meysusen ve füceten vefat edip akıbet binân-ı cihana bir ibret-i müessire göstermiştir. (s.119)

HOD-BİN VE HOD-PESEND ADAMLAR

Hod-bin ve hod-pesend adam nas beyinde daima rezil ve bed-nam olur.

Asrımızın müelliflerinden biri bu sıfat-ı mazmûmeyi güzelce tarif etmiş bulunduğundan bu tarifâtın mühim ve müfit parçalarını şurada zikir ve beyan edelim. Ta ki hod-binliğin ve hod-pesendliğin ne kadar fena ve çirkin bir şey olduğu anlaşılsın. Terbiyesiz kalmış veyahut su-i terbiye almış olan çocuklar ve büyükler kendi sıfatlarını müellifin tasvirâtı içinde mirat-ı mücellada görür gibi görüp tanıyabileceklerdir. Mumailihin tarifâtı ber-vech-i atidir:

Şöhret-i kâzibeye tab'an meyyal olan hod-bin ve hod-pesend adam her ne söyler ve her ne yaparsa cümlesi riyakârane bir nümâyışten ibarettir. Kendisini herkesten yukarı göstermek istediği halde cümlelerin menfuru olup herkesten aşağı görünür.

Büyükler ile üns ve ülfet üzere bulunmaya çalışır. Akrana ve emsaline kemâl-i kibir ve gurur ile muamele eder. Muamelatı madununda bulunanlar tarafından dahi tahammül olunur şey değildir. (s.120) Herkese buyurur. Cümleye hâkim olur. Halkı alelumum tahkir eder. Selam versen görmezlenir. Bir şey söyleyen dinlemez. Başka biriyle söyleşerek sözünü keser. E'âzım ve ekâbir arasında açılan bir mühim mübahase esnasında gözünün ucuyla onlara bakar. Başkalarını hedef-i tariz ve istihza eder. Bu haline tahammül etsek de tahammül etmeyip kovsak da kendisi için

müsavidir. Her ikisini de nefsince medar-ı iftihar add eyler. Tesadüfen seni kendi arabasına bindirse en ziyade rahatsız olacağın bir mahale oturtur. Hiçbir şeyden haber ve malumatı olmadığı halde, ulumdan, kanundan, sanayiden, felsefeden bahseder. İkide bir de kendi maiyetinde bulunan adamların kulağına bir şeyler fısıldar. Birden bire yerinden kalkıp gider. Bu vecih ile güya mühim bir şey unutmuş da birden bire hatırına gelmiş gibi görünmek ister. Hâlbuki hakikatte mesela hanesine yemek yemeye gider. Bir mecliste bulunduğu zaman kendisine sahih veya gayr-i sahih pusula ve mektuplar getirtir. İrat ve masrafını uzun uzadıya hesap eder hâlbuki tecessüs olunsa cüzi bir irat ve maaşı olup idare ve iaşesine bile kifayet etmeyecek derecede bulunduğu anlaşılır. Bunula beraber yine her şeyi vaktin modasına uydurmaktan geri kalmamaya çalışır. (s.121)

Arabasına nasıl bakar ise hanesine de öyle bakar. Terzisi ile nasıl muamele eyler ise tabibi ile de öylece muamele eder. Akraba ve müteallikâtından biri fakir veya şöhretsiz olsa onu tanımak istemez. E'âzım ve efâhim ile münasebet-i dostanede bulunduğunu beyan ile iftihar eder. Hâlbuki öyle zatlar ile görüşmüş ve söyleşmiş bile değildir. Belki de onlardan bir selam bile alabildiği yoktur.

Hod-bin ve hod-pesend olan adamın akli, fikri kendi tezyinat ve tecemmülâtıyla, tekliât ve teşebbüsâtıyla sairine tefevvuk ve teferrüt etmektir. Günden güne, yeniden yeniye divanelikler etmeyi sever. Yeniden yeniye zevkiyât ve lu'biyyât peyda eyler. Her şeyi yeni her sözü yenidir. Şöyle ki kendisi herkesin ve bahusus kadınların madhekesi ve hatta maskarası olduğu halde yine kendisini âlim ve hâkim sanır. Kendini herkesten ziyade akil belleyip sairlerini teçhil eder. Kendi akıl ve zekâsını o kadar beğenmiş ve buna o derece kani olmuştur ki kendince artık ondan ziyadesi tasavvur olunamaz.

Hod-bin ve hod-pesend adam safsatakâr ve ahmak adamlara nispetle evsat derecede bulunur. Şöyle ki: Ne sahip-i safsata (s.122) kadar küstahlığı, ne de ahmak kadar belâheti yoktur. Lakin adamı taciz ve tenfir etmek hususlarında onlar ile müsavidir. Ahmak adamın o kadar cesareti yoktur ki hod-bin ve hod-pesend olabilsin. Hod-bin ve hod-pesend adamın da o kadar akli yoktur ki akildir denilsin.

Bazı mertebe akıl ve zekâyâ malik olsa bile onunla dalalete düştüğünden layık-ı vecih ile istimal edemez. Bu halde bile harekât ve sekenât-ı tasni'ât ve taklidâtın ibaret kalır ve kendisi âlemin maskarası olur.

İngiltere hükemâsından biri bir vaka nakleder ki bu vaka böyle hod-bin ve hod-pesend adamlar hakkında avam-ı nasın dahi aynıyla bu efkârda bulunduklarında delalet eder bir haldir.

Şöyle ki: Bir gün Londra'da bir teferrücgâhtan avdet ettiğim esnada karşımdan bir hizmetkâr gelip o sırada zihnimi işgal etmekte olan mütalaanın silsile-i cereyanını ihlal etti. Hizmetkârı elinde küçük bir fino köpeği var idi. Ta karşımda olan bir çayırılığın üzerine usul ile vaz' eyledi. Okşayarak hayvanı yürümeye teşvik ederdi. Hayvan ise 'ânûd bir şey olup biraz da semiz ve kayıtsız olduğundan herifin teşvikâtına bir türlü ehemmiyet vermeyip (s.123) çayırın üzerinde serildi yattı. Ben

de sabredemeyip “Biraz ayağınla dürtüştür ki sözünü dinlesin.” dedim. Merhum da cevaben “Ayak değil el bile dokunduramam. Eğer Sezar’ı⁵ ayak ile dürtüştürmeye cesaret ede idim evden mutlaka kovulur idim. Zira evin kadını kendisini fevkalade sever.” dedi. Bunun üzerine taaccüp ederek “Zannederim ki sizin hanım müteehhile olmamalı.” dedim. “İzdivaç edeli on sene oldu.” cevabını verdi. “Evladı var mı?” diye sordum. “Yedi tane” dedi. “Yedi evladı olduğu halde nasıl oluyor da bu densiz hayvanı seviyor? Öyleyse kendisi de hayvan gibi bir şey imiş! Nasıl kendisinin hizmetinde devam edebiliyorsun?” dedim. Merhum da cevaben “efendim kader beni böyle hizmetkâr sınıfına koydu. Ben de kaderime muti oluyorum. Efendilerim beni her ne hizmete koşarlar ise itaat ve kanaat ederim. Şimdi de bu hayvanın muhafazasına memur oldum. Vakıa bu hizmet hoşnut olacak bir hal değildir. Lakin evvelki halim bundan çok fena idi. Zira hod-bin ve hod-pesend bir adama hizmet ediyor idim. Kendisinin meyliyât ve zevkiyâtı ve kibir (s.124) ve nahveti bana çektirmedik eziyet bırakmaz idi. Her bir emrine ser-füru etmek ve hemen icrasına koşmak icap ederdi.” dedikten sonra yine hayvanına müteveccihen “Gel! Sevgili Sezar’ım gel! eski efendime hizmet etmekten sana hizmet etmek evla olduğunu itiraf ederim.” diyerek hayvanı yerinden kaldırıp şarkı okuyarak Çezar’ı yürütmeye başladı.

Müellif mumaileyhe bunu hikâye ettikten sonra bu hususta kendi mütalaasını da ilave-i güftâr ederek der ki:

O hizmetkârın hizmet-i aşinalığı benimkinden iyi imiş. Hakikat! İnsan bazı ke-re bulunduğu hali madununda bulunan adamlarla mukayese etse pek ziyade müstefit olur. Bu tarik ile insanın daima kendi halinden hoşnut olabileceği derkârdır. İnsanın kendisini böyle “abdü’l-i kelb” denilecek bir hale koyması ve bir köpeğin muhafazasına memur ve hadim olmak gibi muhakkir bir halden kendisini hoşnut edebilmesi veyahut hod-bin ve hod-pesend bir adamın hizmetinde ve taht-ı itaatinde bulunması hakikaten hikmetten mutahassıl teselliyât-ı azime sayesinde olabileceğini itiraf ederim. (s.125)

MÜTEFELSİFLER

Mütefelsif deyince malumatı olmayan veya biraz malumatı olup da kendisini âlim-i hakiki yerine koyarak büyük büyük söylenen, hikmet ve hakikatten dem vuran züppe ve zevzek adamlar anlaşılır ki bunlar ahval-i âlemden ziyade kitabete aşına olurlar ve bir şeyi layıkıyla mütalaa ve muhakeme edemeyip ancak papağan gibi söz söylemeyi ve fazla olarak bir de öğünmeyi bilirler. Hikmet-fürüş olmak, âlim görünmek isterler. Cahiller içinde âlimlik satarlar. Kendilerinin çokluk mülâhaza ve mütalaaya iktidarları olmadığından gerek sairlerinin eskâr ve mütalaâtını ağır ve tatlı satarlar. Kendilerinden bir şey düşünmeyip sairlerinin düşündükleri ve bildikleri şeylere az çok vakıf olmayı kâfi sayarlar. Elhasıl ancak sairlerinin emval

⁵ Hayvanın ismi.

ve eşyasını yüklenen havana benzerler. Söylediklerini eski ve yeni bazı zevzek müelliflerin âsârıyla ispata çalışırlar. Cahiller ve kadınlar yanında Farisi, Arabi ve yarı Türkçe yarı Fransızca söylerler. Hâlbuki bu lisanların her birinden belki üçer beşer lügat ancak bilirler veya onları da doğru bilmezler. Böyle Farisi, Arabi ve Fransevi (s.126) söylemek yalnız taallüm için olmayıp ekseriya söylediklerini yanındakilerine de anlatmak işlerine elvermediği içindir. Bunlar kibir ve nahvet ve şöhret-i kâzibe ile me'lûf olup her şeye yalnız itiraz etmek için ağız açarlar. Hep söyledikleri hile ve hidâ'dan ibarettir. Bütün sözlerinin zan ve zehaplarının aynıyla bir hatifin sözü gibi telakki edilmesini isterler. Kendi söylediklerinin esbap ve delâili yoktur. Hâlbuki başkaları hep ne söyleseler esbap ve delâilini sorarlar.

Meşhur (Ruşfur)'un dediği gibi bu hal kesbi olmaktan ziyade bir fikrin noksanı ve hastalığıdır. Şöyle ki, avam-ı nas içinde bile bir nevi müteâlimi vardır ki bu halde bulunduklarının farkında bile değildirler. Bunlar mahza bir şey bildiklerini halka göstermek isteyenler ile bir de bilmediklerini bilmeyen cehl-i merkep ashabından olanlardır. Gerek bildikleri ve gerek bilmedikleri işin içine sokulup öyle değil şöyledir diyerek başkalarının sözlerini tashihe kalkışırlar. Bilir bilmez iddialar ederler.

Böyle zevzek müteâlimin biri bir gün (Repir) nam imparatorun bir yanlış lafzını tashihe cesaret eyledi. (s. 127) Küstahlığı o kadar ileri götürdü ki müşarünileyhin akrabasından biri müdâhene tarikiyle imparatorun bu lafzı Latince olup Latin kaidesine doğru olduğunu iddia edince merhum müteâlim "İmparator adama ancak hukuk-ı medeniye verebilir. Hukuk-ı lafiye veremez." diyerek mukabele eyledi.

Her kim malumatını malumâtını münasebetsiz bir mekân ve zamanda ibraz etmek ister ise şöhret-i kâzibe harisi olduğunu beyan eder. Veya belâhetini ve terbiyesizliğini gösterir.

Ulum ve fûnunu kesp etmeye çalışmak ehem ve elzem ise de öyle malumâtımı göstereyim derken hamakatini göstermek kâr-ı akıl değildir. Bu misillü cahil mu-sahhih ve münekkitletler her ne kadar bir hâkim-i zalime benzerler ise de yine âlim adamlar böylelerinin makâdirini tanırırlar. Mamafih hiçbir şey bilmeyen cahillerin ne haysiyetleri olabilir? Vukuat-ı yemiye daima cehaletin mazarratını göstermez mi? İnsanın cehaleti daima kendisine mucip ar ve şeyn olmaz mı? Hâlbuki ilim insanın efkârını tenvir ve tezyin ve malumâtını tevsi eder ve esna-yı musâhabette sözüne sohbetine kuvvet ve ziyet vermeye âlâ bir vasıta olur. İşte bunun için âlimler demişlerdir ki: "Akıl olan ömrünün birinci kısmını ölümler ile ikinci kısmını (s. 128) diriler ile ve son kısmını kendisiyle söyleyerek geçirmek lazımdır."

Bununla beraber "İnsan bir odaya kapanıp gece gündüz amik vasi bir ilim tahsil etmek hırs-ı şânbaşâsına tabi olmak lazımdır." demek de istemeyiz zira hadden aşırı ilim tahsiliyle meşgul olmak dahi insanı elem-nâk eder ve fevkalade it'âb-ı fikir etmek insanı duçar-ı meskenet ve hatta sersem eder. Tahsil-i ilim lazımdır ama insana ilim-i idare ve iâşe her şeyden elzemdir. Malumât-ı amika ve sathıye meyanında orta bir tarik tutmalı. Şöyle ki. İnsanın fikri tezyin ve teşhiz edilmeli ama pek o kadar tahmil de edilmemeli. İnsan it'âb-ı zihin etmeksizin kuvve-i hafızasını terbiye etmelidir. Malumât ve tasvirâtını tevsi etmeli lakin onlarla nûma-

yiş ve alayış etmemelidir. Bilakis malumât-ı hâsıla kendi kendine görünmek üzere hal-i tabiide bulunmalıdır. Elhasıl her bir şeyde iktiza ettiği gibi bu hususta dahi hadd-ı itidali tecavüz etmemelidir.

Bu bapta hâkim Eflatun'un meslek-i mutedili şayan-ı senadır. Müşarünileyhe Sicilya'dan Yunanistan'a avdet eylediği (s.129) sırada Olimpiya şehrinden geçerek o esnada oynamakta bulunan olimpiyat lu'biyyâtını temaşa etmek üzere birkaç gün bazı ecânib ile beraber orada kaldı. Lu'biyyâtın hitamından sonra birlikte Atina'ya gittiler. Onları evinde misafir etti. Bunlar bir gün meşhur Sokrat'ın şakirdi büyük Eflatun'u görmek arzusuyla oraya geldiklerini beyan ile kendilerini götürüp görüş-türmesini rica ettiklerinde tebessüm eyleyerek "Eflatun benim!" dedi.

MİNNETTARLIK – NANKÖRLÜK

Minnettarlık öyle bir vazife-i mukaddestir ki evvelen Cenâb-ı Hakk'ın şaniyen birinci derecede velinimetimiz bulunan ebeveynimizin ve bade her ne vech ile olur ise olsun az çok -velev bir yudum su bulunsun- doğrudan doğruya veya dolayısıyla bize bir güne iyilikleri vaki olmuş olan bilcümle evliya-yı niam efendilerimizin hukukunu iyiliklerini tanımak görmüş olduğumuz nimetlerini unutmamak ve ondan dolayı Cenâb-ı Hakk'a ve kendilerine arz-ı şükran eylemek ve mukabilinde elimizden geldiği kadar arz-ı hizmet ve ubûdiyyet etmek velhasıl bir (s.130) yudum suyun bile hakkını unutmamak hususlarını şamdır.

İfa-yı vazife-i minnetdârî ve şükür güzârîde kusur eden adam merdud hatta kelbden de alçak olur. Zira kelbin kendisine bir lokma ekmek veren adamı pek çok seneler geçtikten sonra bile tanıdığı vaki ve mücerribdir. Böyle nân ve nimet hakkı bilmez, iyilik tanımaz adamlara nankör veya kâfir-i nimet denir. Kibrin hasmı Allah olduğu gibi kâfir-i nimetin hasmı da yine Allah'tır. Nankör olan bir adam ekseriya dünyada dahi ceza-yı sezasını bulur.

Hâlbuki nankörlük ne kadar makdûh ise o kadar da kesirü'l-vukudur. İnsanlar içinde nice yılanlar görülür ki perver-şayan oldukları sineyi sokarlar. Mamafih böyle melunların melaneti duyulur duyulmaz derhal ceza-yı sezalarını bulurlar.

Kayâsıra-i kadimeden (Mika'il Kâlâfân), (Zu'e) nam imparatoriçenin eliyle serir hükümdarıyla geçmiş olduğu halde dört ay sonra velinimetini nefy eyledi. Ahali bu nankörlüğü görünce ziyadesiyle hiddet ederek der kendisini hal' ile gözle-rini oyarak bşr manastıra hapsedtiler.

Hız. Süleyman "İyiliğe karşı kötülük eden adamın hanesinden sefalet asla tebâ'üd etmez." buyurmuştur. (s.131)

Seyahat-nâme-i umumî tarihinde mervidir ki mülûk-i Hindiyeden (Mânevâ) bir gün nehre düşer. Esirin biri derhal suya atılıp saçlarından tutarak sahil-i selamete çıkarır. Melik-i müşarünileyhin aklı başına gelir gelmez evvela kendisini kurtaran adamın sorar. Söylerler. Derhal huzuruna celp eder. Herkes esirin bu büyük

iyiliğine mukabil büyük bir mükâfata nail olacağını ümit eder. Zalim ve nankör melik ise kemâl-i hiddetle “Bir melikin başına, saçına el dokundurmaya nasıl cüret ettin!” diyerek derhal esirin katlini emreyleyler.

Bu zalim bir gün haremlelerinden biri ile beraber bir kayığa binerek sahil-i nehirde ayş u işrete dalmış olduğu halde suya düşer. Haremi derhal tutup çıkarmaya muktedir olduğu halde hiçbir harekette bulunmayıp bî-kaydâne durur.

Melik imdat etmediğinden dolayı kendisini tekdir ve ta’zîre başlayınca haremi “Efendim! Esirin vakası hatırıma geldi de cesaret edemiyorum!” cevabını verir.

Ehil-i tamahtan biri içinde yüz adet dukât altını bulunan kesesini kaybeder. Fakirin biri mezkûr keseyi bulup başına bir şapka almak niyetiyle içinden bir adedini alır ve kesenin sahibini bulup içinden bir adet altınını almış (s.132) olduğunu bilaitirâf keseyi kendisine iade eder ise de tamahkâr “Yüz dukât tamam olmayınca keseyi kabul etmem.” der. Fakir pek çok rica eder, kabul ettiremez. Nihayet fakiri huzur-ı zabıta celp ederek ikame-i dava eyler. Zabıt tarafeynin iddialarını istima’ ettikten sonra keseyi eline alıp tamahkâra hitaben “Senin kaybetmiş olduğun kesede tamam yüz dukât var idi diyorsun, değil mi?” diye tekrar sual eder. Merkum da “Evet! tamam yüz dukât var idi.” deyince zabıt “Öyleyse bu kese senin değildir, zira bunda doksan dokuz adet dukât vardır.” diyerek keseyi bulmuş olan fakire iade eder.

Pek çok adamların gösterdikleri minnettarlık alametleri sûri ve sathidir. Vakıa iyilik her insanda az çok minnettarlık hissi tevhit eder ise de müddet-i medide devam etmeyip iyilik de iyiliği eden adam da unutulur gider.

Hükemâ-yı kadimeden birine “İnsanda en evvel fena bulan şey nedir?” diye sormuşlar. “Gördüğü iyilikler!” cevabını vermiş.

Roma papalarından 5.(Senedüs) bu hususta güzel bir misal-i ibret göstermiştir. (s.133)

Müşarünileyh adi bir familyadan olduğu ve kemâl-i fakr ve zaruret içinde bulunduğu bir zamanda Roma’ya azimet etmiş ve bir hizmet bulamadığı için tes’ile mecbur olmuş idi. Lakin yevmi eline geçen sadaka cüzi bir şey olup hem def-i cû’ etmeye, hem de elbise almaya kifayet etmediğinden kendinde açlık hissettikçe “Acaba bir şey alıp yiyeyim mi? Yoksa bazı kere aç kalarak ayağıma bir parça pabuç giyeyim mi?” diye düşünür dururken dükkâncının bir görüp kendisinin elbette bir gam ve kederi olduğunu nasiye-i halinden keşif ile sebep-i endişesini sual eyledi. Senedüs o kadar saf ve sade zarifane ve kâmilâne bir tavır ile beyan-ı hal eyledi ki dükkâncı gayet müteessir olup kendisini birkaç gün iâşe ve idare edebileceğini beyan ile teselli verdikten sonra alıp hanesine götürdü. Birkaç gün it’âm ve en’âm etti.

Mürur-i zaman ile müşarünileyh 5. Senedüs unvanıyla papalığa intihap edilince derhal vaktiyle lütfunu görmüş olduğu dükkâncıyı tahattur ederek mazhar-ı mükâfat ve bu vech ile nimet-şinâslığını ispat etmiştir.

Minnettarlık hususunda bazı hayvanların bile bize ibret-i (s.134) müessire verdikleri vardır. Ehil-i salıp tarihinde mahkî olan vaka-i atıye pek acayip ve ibret-âmîzdir.

(Limuzen) eyaleti asilzâdegânından kemâl-i şecaatle meşhur (Gupredus Dola-tur) namında bir zat bir gün birkaç refikiyle beraber bir orman kurbundan geçerken müthiş bir arslan iniltisi işitti. Bu enin-i hazin hayvanın bir fena hale duçar olmuş olduğunu ima eder idi.

Bunun üzerine müşarünileyh insaniyet ve şecaati iktizasınca pervasızca ormana doğru koşmaya başladı. Refikleri her ne kadar kendisini bırakmamak istediler ise de bir türlü muvaffak olamadılar. Nihayet mahal-i vakaya yetişerek cesim ve müthiş bir yılanın aslana sarılıp sokmakta olduğunu gördü. Rikkat-i kalbiyesi öyle bir surette heyecana geldi ki bade'l-halas hayvanın kendisine hücum edebileceği ihtimaline dahi ehemmiyet vermeyerek derhal kılıcını çekip yılanı parladı. Bıçare aslanı halas eyledi. Aslan müncisini tanıyıp irâs-ı şüphe etmeyecek bir surette yanına sokularak arz-ı teşekkür makamında ayaklarını yalamaya başladı. Bununla beraber hayvan velinimetine o derece arz-ı muhabbet eyledi ki bir dakika yanından ayrılmak istemez idi. Nereye gitse beraber gider (s.135) ve kimseye ilişmeyip yalnız bazı düşmanlara tesadüf olunduğu zaman hücum etmek üzere delikanlının işaretine muntazır şudur ki sahibinin Fransa'ya avdet edeceği zaman kaptanlardan hiçbiri bu hayvanı sahibi ile beraber gemiye kabul etmediğinden sahil-i deryada terk-i mecbur olup sahibi yalnızca râkib oldu. Sefine semt-i maksuda müteveccihen hareket edince hayvan artık ârâma imkân bulamayarak kemâl-i tesir ve ıstırabından denize atılıp geminin arkası sıra yüzmeye başlamış ve nihayet takati kesilerek gark olmuştur.

İnsan kendini minnettar göstermekten asla çekinmemeli. Bahusus icap-ı hal ve mevkie göre aleni surette dahi arz-ı mahmidet ve beyan-ı memnuniyet etmelidir. Zira alenen izharı lazım gelen bir minnettarlığın ızmârı bir nevi küfran-ı nimet alameti sayılır. Bazı adamlar gördükleri bir iyiliğe mukabil kendileri de hemen bir iyilik ederek uzun uzadıya minnettarlık bar-girânı altında kalmayı istemezler ise de bu hususta pek de istical etmek münasebetsiz olacağından kaide-i nezaket ve zarafet (s.136) iktizasınca asla layık ve caiz değildir. Binaenaleyh bu hususta ne o kadar istical, ne de o kadar imhâl ve ihmal edilmemelidir.

Nankör adamlar gördükleri iyiliği bi't-tab' pek tez unutmakta oldukları gibi menfaat-perest adamlar da kendinde mevcut olmayan bir minnettarlık suretini göstermeye münhemik ve fırsatçıdır. Bunların daima âsâr-ı minnettarı göstermeye çalışmaları inzâr-i evliya-yı ni'âmı celp ile daha büyük iyiliklere nail olmak maksadına mebni olduğundan nimet-i nâ-şinâs görünmekten gayet hazer edip daima minnettarlık gayretini güderler. Muhafaza-i menâfi'-i zatiye dahi bunu icap eder. Nice velinimetler de vardır ki böyle hallerden mahzûz olarak daha büyük iyilikler ederler.

Elhasıl hakiki ve samimi minnettarlıklar pek nadir görülür. Ve ale'l-ekser dünyada nankörler bulunur ise de bu hal-i ashâb-ı insaniyetin şu büyük faziletten mah-

rumiyeti icap etmez, zira iyilik ve minnettarlık ne kadar kıymetli ve âlâ bir fazilet ise mugayiri dahi o kadar fena ve alçaktır.

Fransa krallarından 11. Lui'ye bir mahalden on bin liralık bir hediye gelip o esnada yanında bulunan kurenâ ve nedimâsına hitaben "Bu hediyeyi taksim için kabul etmek istemiyorum. (s.137)

İçinizden her kimin bana büyük bir hizmeti bir iyiliği vaki olmuş ise çekinmeyip söylesin. Ona vereceğim." dedi. Her biri etmiş olduğu hizmeti mümkün mer-tebe a'zâm ile ortaya koydu. Müşarünileyhin mahsusiyesi bulunan zat da menfaat-perestlikte onlardan aşağı kalmaz idi ise de onlardan ziyade hoş-gû olduğundan sıra kendisine gelince kemâl-i zarafet ve nezaketle "Efendim! Kulunuz zaten bahr-ı eltâfınıza müstagrık olduğumdan yeniden mazhar-ı eltâfınız olmayı arzu etmeye hakkım olamaz. Ancak şimdiye kadar nail olduğum ni'am-ı celilenize kesb-i liyakat etmeyi düşünüyorum." cevabını verdi. Kral bu cevaptan pek hoşlanarak mezkûr 'atiyeyi kendisine layık gördü.

İnsanın iyilik etmeye iktidarı baki oldukça karşısında az çok minnettarlar bu-lunur. Lakin hakikatsiz dostlar gibi nankörler de vakt-i zarurette malum olur. Bu şive-i nimet-şinâsı kâzib ve fasit olup asıl nimet-şinaslık odur ki insan onu kendisi-ne bir vazife ifâ ve icra eder. Şöyle ki: vakıa heyet-i içtimaiye-i insaniyede vaki olan iyiliklerin pek çoğu edenin menafî'ine olarak icra olunmakta ise de iyilik hususun-da insan esbaba değil (s.138) âsâra yani edilen iyiliğe nazar etmelidir. Hatta her hususta insan bu vecih ile düşünecek olsa daha ziyade sahip-i safa-yı ruh ve fikir-i hakka makrûn olduğunu göstermiş olur.

Bir iyilik eden adamın maksat ve niyeti her ne olur ise olsun onu kabul eden adam daima minnettarlık vazifesini kâmil olmaktan hali değildir. Akil olan ve az çok hakkı tanıyan adam daima kendini minnettarlık vazifesiyle mükellef bilip bu vazifenin hafi ve celi surette mümkün mertebe icra ve ifasına vesile arar.

Eğer iyilik edenin iyiliği kendisinin iyilik etmekten hoşlandığı veyahut mün'im-i aleyhe hoş görünmek murat eylediği için olduğu onun revîş-i halinden keşif olunur ise bu halde iyiliği kabul eden adam yalnız minnettar kalmakla ve kendini minnet-tar tanımakla kanaat etmeyip daha ziyade bir iyilikle mukabele etmelidir. Arazi-i münbite gibi ki kabul ettikleri tohumun herhalde birkaç mislini iade eder. Bahusus iyiliğini gördüğün bir adam sana müracaat ve arz-ı ihtiyaç ettiği veya bir vecih ile onun hal-i müzayakada bulunduğu vakıf olduğun halde hemen imdadına ye-tişmek ve daha ziyade âsâr-ı (s.139) minnettarı ibraz etmek kaide-i minnettarî ve şükür-güzârî iktizasındandır.

İngiltere krallarından 8.(Henri)'nin ricalinden Baron (Wolsey) bazı hasutla-rının ilkâ'ât-ı garazkârâneleri üzerine kralın nazarından düştü. Herkes kendisini hain-i vatan telakki ederek görüşmekten bile havf ve hazer ederdi. Vaktiyle kendi-sinden muavenet görmüş hatta kendisinin vesâtet ve himâyeti ile mesnet ve man-sıba geçmiş olan adamlar meyanında (Fic Vilemes)'dan ma'adası kendisini terk ey-lediler. Duçar-ı fakr ve zaruret oldu. Kimse bir muavenette bulunmadı. Yalnız (Fic

Vilemes) biçarenin evsaf-ı medh ü sena ve duasını tesâhub ve kendisini bazı güne muavenetlerle müteselli etmekten çekinmez idi. Hatta bir iki gün kendi çiftliğinde misafir ederek ikram ve ihtiram eyledi. Bu hal kralın mesmu'ı olunca hiddet ederek mumailey Vilemes'i nezdine celp eyledi ve birtakım tekdir ve ta'zirlerle böyle "hain-i devlet" diye ilan olunan bir adamı ne cesaretle tesâhub ve hanesinde misafir edebildiğini sual eyledi. Mihman-nevâz mumaileyhe de vech-i ati üzere cevaba mübâderet etti. (s.140)

"Zat-ı haşmet-me'âblarının daimasadık bir bendesiyim, ne hakikatsiz bir bende olmak ve ne de terbiyesiz bir adam bulunmak istemem. Hemen kabul ettiğim adam ne bedbaht memurdur ki ve ne de devletinizin mücrimi! O benim eski dostum ve muhibbim, hatta velinimetimdir. O bana ekmek verdi. Beni himaye etti. Onun vasıtasıyla bu hizmete nail oldum. Bu günkü servet ve ikbalimin rahat-ı bâlımın, saadet-i halimin sebep-i mahza odur. Bu halde kendisine mümkün mertebe teselli vermeye çalışmamak elden gelir mi? Herkesten ziyade nankör mü olmak icap ederdi? Hakikatsiz bir dost olmak mı lazım gelir idi?

Kral şu cevaptan müteessir olup tahsin eyledi. Bunun üzerine hakkında hüsn-i teveccühü arttıkça arttı. Şöyle ki: Az vakit içinde general payesine terfi ve daha sonraları müsteşar-ı mahsus ve kâtip-i hususi tayin eyledi. Wolsey'in de Londra kalesine gönderilmesini emretmiş ise de biçare altmış yaşında olduğu halde yol zahmetine tâb-âver olamayarak hastalanıp yolda terk-i dağdağa-i hayat eylemiştir. Müteveffa vefatına karîb bir zamanda şu güzel sözleri söyledi:

"Ah! Eğer dünyevi sahibime ve padişahıma ettiğim sadakati (s.141) semavi ve uhrevi sahibime ve padişahıma etmiş olaydım. Bu ihtiyarlık halimde hakkımda bu kadar muamele-i şedide istimalini asla reva görmez ve beni böyle yüz üstüne bırakmaz idi!"

Meşâhir-i hükemâdan Çiçeron minnettarlık vazifesi neden ibaret olduğunu şöyle icmal ediyor: İyilikte başlıca iki şeye nazar olunur: Biri kabul olunan iyilik veyahutan dan husule gelen menfaat, diğeri de iyiliği edenin muhabbet ve mürüvvetidir. Evvelkine sürat ve adalet ile mukabele edilir. İkincisinin eser-i cemili ile'n-nihayetü'l-ömr ferâmuş edilemez ise de buna hakkıyla mukabele edilmek kabil değildir. Yani hiçbir vech ile mukabele olunamaz. Bundan da şu kaide-i umumiye çıkar ki kabil-i mukabele olan bir iyiliğe mukabele etmek iktidarını haiz olup da mukabele etmeyen adam nankör olduğu gibi bir de mukabele ettikten sonra iyiliğini gördüğü adamı bütün bütün unutup kendisini artık beri'ü'z-zimme zannederek hin-i hacette muavenet borçlu tanımayan adam dahi nankör addolunur.

Elhasıl kabul ettiğimiz her iyilik bir manevi zincirdir ki bizi iyiliğini kabul ettiğimiz bir adam ile ile'n-nihayetü'l-ömr (s.142) rapteder. İş bu zinciri kırmak istenmek ise muaşeret-i insaniyenin esası ve her heyet-i içtimaiyenin medar-ı devamı bulunan muhabbet-i mütekaile ve kanun-i adaletle karşı bir cinayet-i müthişedir. Nerede bir rabita-i münasebet var ise oradan bir vazife tevellüt eden ile iyiliği kabul eden adamlar meyanında bulunan münasebetten ziyade muhik olabilir? Mademki öyledir kabul edilen bir iyiliği feramüş etmeyerek ile'n-nihayetü'l-ömr muhafaza

etmek ve daima minnettar görünmekten ziyade şayan-ı itina hangi vazife olabilir? Âlemde iyilik gariptir.

Nice nankör adamlar vardır ki velinimetlerinin iyiliğini, anmak bile istemezler.

Nice iyilik eden adamlar da vardır ki ettikleri iyiliği lisanlarına almak bile istemezler.

AZ SÖYLE!

Az söylemek büyüklerden ziyade küçüklere lazım ve münasiptir. (s.143) Bu hal hem kendilerini meri kılar. Hem de istifadelerini muceb olur.

Meşhur Sirak'ın kavlince büyükler söylemeli fakat akilâne sözler söylemeli. Küçükler de dinleyip az ve gayet edibane söylemeli. Hatta kendilerine düşen hususlarda bile kemâl-i ihtiraz ile söyleyip bildikleri bazı şeyleri de bilmezlikten gelmek dahi lazımdır. Büyükler söz söyledikleri vakit küçükler sükût ve dikkat ile dinlemeli ve yalnız bildikleri şeyler hakkında ahiz-i malumat etmek üzere söylemelidirler.”

Âlimin birine “Bu kadar ilmi nasıl tahsil ettin?” diye sual ettiklerinde “Dikkatle dinleyerek ve bilmediğini bilenlerden sorup öğrenerek!” cevabını vermiş.

Bir çocuğun talim ve terbiyesi hususunda mevcut olan vesaitin en iyisi az söylemek ve çok dinlemek ve bilmediğini sual etmek ve söylenen sözler üzerine kendi kendine mülâhaza edip onlardan kendilerine bir fayda-yı muceb olacaklarını zapt ve kabul ve faydasız veya zararlı olanlarını da reddetmektir. Elhasıl bir küçük adam için az söylemek ve çok dinlemek hem faydalı hem de makbuldür. (s.144)

Bu halde çocuk eğer zeki ve akil ise onun bu adap ve hicabı kendisini herkese takdir ve tahsin ettirir. Değil ise kendisinin bu hali onun uslu ve terbiyeli olduğuna haml olunarak kusurunu örter.

Hükemâdan (Teu Frast) bir mecliste birinin asla söz söylemediğini görünce kendisine “Akil isen söylemediğin için kabahatlisin, yoksa yine oldukça akil sayılırsın.” dedi. Kütüb-i mukaddesede dahi varit olmuştur ki: “İktidarsızlığını setreden malumatını ketm edenden evladır.” Hatta divane bile sükût edebilse akıllı zannolunur. Sükût sair meziyetleri olmayanların bir meziyet-i mahsusaları olsa sezadır. Hâlbuki ale's-seviye çok sevilenler onlardır ki kendilerine sükût vaciptir.

Cahilin hiçbir şey üzerine idare edecek efkârı olmadığından her bir şey üzerine serbestçe söz söyler. Malumatı sathi ve bî-esas olan da çok gevezelik eder. Sel suyuna benzer ki bir arşın bile derinliği olmadığı halde büyük bir şarılta ile akar. Bir meclis-i musahabette kendisine dinlemek düşen adam çok ve yüksek söyler ise kendisinin (s.145) akılsız ve saygısız olduğunu göstermiş olur. Bunun için çok söyleyen hikmet-fürûşlar gibi olmayıp az söylemeyi itiyat etmelidir.

Bir de sözü kemâl-i adap ve yerine göre hicap ile söylemelidir, zira hicap öyle bir perdedir ki setrettiği şeyin kıymetini tezyit eder. Akıllı görünmek isteyen adam öyle görünmeye istical etmemeli, zira bu halde acele mugayir-i akıl ve hikmettir.

Sairlerinden ziyade akıllı ve malumatlı görünmek hırs ve hevesi bizi bilakis olduğumuzdan ziyade akılsız ve malumatsız göstermeye bir vasıta-i mutlakadır.

İnsan akıl ve zekâsı ve malumat ve dirayeti üzerine kendince ne kadar emin olsa, ne kadar kanaat hâsıl etmiş bulunsa yine sairlerine öyle olduğunu anlatmak hususunda pek az defa muvaffak olur ve hırs-ı şanda bulunduğunu ima eyledikten sonra herkesin nefretini de davet etmiş bulunur.

İnsan kuvve-i fikrîye ve kudret-i kelâmîyesini servet-i nakdiye ve maliyesi gibi idare ve tâsâruf etmeli, zira az söylemek demekle bütün bütün dilsiz gibi sakit olmayı tavsiye etmiyoruz. Kelamda itidal almet-i hikmet olduğu gibi bütün bütün sukût da belahat nişanesidir. Akılsız adam (s.146) hiçbir şey söylemediği gibi hiçbir şey üzerine de muhakeme edemez. Bazı kere de sözde batâet ve ihtisar, kısa ve sathî bir malumata delalet eder. Çok sık söylemek de çok efkâr sahibi olmaktan neşet eyler. Bu ise öyle bir tabiatıdır ki güzel olduğu kadar da tehlikelidir. Bu muhakeme-i sahihe ile hareket-i basiretkârâne buna mülhak olmaz ise memduh olamaz. Her ne kadar hüner ve eserimiz olsa hal ve mevkie göre her şeyi bilmek zannında bulunan ve çok şey söyleyen akılsız adam da söylemeye başladıkta birden bire âlim görünür ise de çok sürmez foyası meydana çıkar gülünç olur. Sairlerine faik görünmekten ihtiraz eden âlimin bu ihtirazı sairlerine bir nevi hürmet ve riayet demek olduğundan kendisi de makbul ve muteber olur.

Hüner ve marifet uzun müddet setr olunamayıp akıbet meydana çıkar bir maddenin cevher misillü akıbet-i meziyet-i mektûme ve meknûzesi cila-bahş-ı uyûn olur.

Sükût etmekte güçlük çeken adam âlim olamaz. Bunun için âlimler her şeyde olduğu gibi sözde dahi itidali tavsiye etmişlerdir. (s.147)

Meşâhir-i hükemâdan Pisagor'un kendi şakirtlerine büyük bir tembihi de: "Ya sükût edin ya da sükûtta iyi şeyler söyleyin!" kelamı idi.

Ulûm ve fûnûn sanayi ve hikmetin mehd-i zuhuru olan Mısır-ı kadimde bulunan heyâkil meyanında bir heykel de sükût namına rekz edilmiş idi. Bu heykel bir parmağını dudakları üzerine koymuş bir vaz'da tasvir olunmuş idi. Güya bu suretle ahaliye fazilet-i sükûtu tavsiye ediliyor idi.

Filhakika itidal üzere idare-i lisan etmek gibi makbul şey var mıdır? Bilakis şar şar akan sel suyu gibi gevezelik etmek kadar da makdûh şey var mıdır? Geveze bilir bilmez söyler. Söylediği sözün hal ve mevkie münasip olup olmadığını düşünmez. Hiçbir şeyi gizlemeyi bilmez. Her ne görse, her ne işitse ve her neden şüphe etse derhal herkese işâa eder veya şuna buna gizlice söyler. Herkesi kendisine dost ve sırdaş sanır. Hâlbuki kendisi hiçbirinin dostu ve sırdaşı değildir. Her gün ötekinin berikinin evinde dükkânında ne olmuş ne olmamış en ufak tefek şeyleri bile anlamak ister ve herkesin nam ve şanına namus (s.148) ve itibarına ve haysiyetine dokunacak sözleri derhal hafi ve celi surette herkese ilan ve işâa eder. Böyle adam bulunduğu şehrin fesat-ı bûrisidir. Bu ahlakta bulunan adamın yedi mahalleye değil yedi memlekete mazarratı vardır.

Meşhur (Siramed) böyleler hakkında der idi ki: “Geveze ve zevzek adam, bulunduğu şehrin medar-ı dehşetidir. Herkese dehşet verir.”

Sözünün önünü arkasını düşünmeyerek diline geleni söyleyen herkesin yanında merdûd ve menfur olur. Böylelerini dinlemeye mecbur olan adama ne kadar sabır ve tahammül lazımdır! başına ne kadar büyük bir beladır! Tarife hacet yoktur.

Prens (Konden) bir mahale götürmek üzere gevezenin birini arabasına alır. Merkurum o kadar gevezelenir ki prens dinlemekten aciz kalıp uykusu gelir. Uyuklamaya başlar. Merkurum geveze onun uyuklamakta olduğunu görerek elbisesinden çekip onu uyandırınca prens “Ya bırak uyuyayım yahut beni uyutma!” demiş.

Böyle muttasıl kendilerini dinletmek isterler. Muhataplarının muazzap olacağını asla hatırlarına getirmezler bunun için herkes kendilerinden nefret eder. (s.149)

Her kimin iyi ve az söylemekte mahareti olmaktan başka sükût edecek kudreti de yok ise acınacak bir halde bulunur. Lakin bunları dinlemek mecburiyetinde bulunanların hali daha ziyade acınacak bir haldir.

Uzaktan bir gevezenin geldiğini gördüğümüz vakit kendisine tesadüf etmek ve söze tutulmamak için yolumuz değiştiririz. Kazara tesadüf ettiğimiz halde mümkün mertebe çabuk ayrılmaya çalışırız. Ayrıldığımız vakit üzerimizden ağır bir yük atmış gibi seviniriz.

Sözünü dinletmek ve refakatinden halkı hoşnut etmek ister isen, sözlerinin ardı kesilmez nâkilân-ı rivâyât gibi olmayıp nakledeceğin sözün veya bir hikâyenin teferruatını bertaraf ederek yalnız mühim cihetlerini muhtâsarca beyan ile ve nevbet ver ki herkes de bildiğini söylesin.

Herkesten ziyade şuna ihtimam eyle ki bir kere söylediğin sözü muhatap ve müstemi'ini taciz edecek surette bir daha tekrar etmeyesin. Zira bu da gevezelik ve cehalet alametidir.

Böyle geveze nâkillerden birinin kusurunu bir gün alenen yüzüne vurdular. Merkurum asla kendini bozmayarak kemâl-i adap ve tarz-ı müstetâb üzere “Bırak ki hikâyemi vakit vakit (s.150) tekrar ve tezkâr edeyim de unutmayayım.” cevabını verdi.

Çok söyleyenler ekseriya kudret-i muhakemelerinden ziyade kuvve-i hafızalarını istimal ederler. Bunun için ale'seviye çok söyleyen adamların sözleri beyhude şeylerdir. Bunlar o ağaçlara müşabihtirler ki yapraklarının çokluğu cihetiyle semere-bahş olamazlar. Bunlar bazı kere iyi şeyler söyleseler bile söyledikleri lüzumsuz ve faydasız müfit olmayıp kaybolur gider.

Böyle muttasıl söylemek arzusu insana öyle şeyler de söylettirir ki bilahare herhalde sevilmez söz söylettiğinden dolayı pişman eder. Elhasıl lisanı zapt etmek hiffet-i akıl ve zayıf fikirden neşet eder bir haldir. Akıl ve fikri tam ve salim olan adam ise temeddüh etmek yani övünmek istemez. Çok düşür, az söyler ve daima güzel ve iyi şeyler söylemek ister. Her vakit açık olan ağız içinde değerli bir şey bulunmayan kilitsiz bir sandığa müşabihtir. Hatta o güzel söyleyenler bile dinleyeni usandırıp taciz etmek istemezler ise mümkün mertebe az ve kısa söylemelidirler.

Hadden aşırı kesret-i kelim dinleyeni usandırdığı gibi söyleyenin de zihnini uyuşturur. Kalp galeyana gelip sözde (s.151) gittikçe kesp-i hararet ederek insanın mâ-fî'z-zamiri görünmeye başlar. Bunun için ashap-ı basiret söylemekten ziyade dinlemeye müştaktır. Zira hem çok hem iyi söylemek kabil olmadığını ve hıfz-ı lisan mucip-i selamet-i insan olduğunu bilirler.

Hükemâdan (Kesenograt) bir mecliste “Niçin sen de bir şey söylemiyorsun?” diye sual edenlere “Söylediğim için çok defa pişman oldum ama sükût ettiğimden dolayı asla nadim olmadım.” cevabını vermiştir.

Sükût ve hıfz-ı lisan kemâlât-ı insaniyeyi teşkil eden hassaların en nadiri ve Cenâb-ı Hakk'ın insana bahş eylediği atiyelerin en kıymetlisidir.

Hükemâ-yı şuara-yı Arap'tan biri de (Mâ in nedimte 'al'el sükûti marreten ve lekad nedimte 'al'el kelami miraren) beytini inşat eylemiştir.

Meşâhir-i hükemâdan Zenon'un halka-i tedrisine dâhil olmak isteyen gezeze'nin birinden hakim müşarûnileyh iki kat ücret istedi ama yine az istedi.

Elhasıl hiffet-i lisan tedavisi nâ-kabil olan emrazdan (s.152) ma'düddur. Bu bapta emsal-i selimânda dahi atideki kelim-ı hakimane varit olmuştur.

“Hemen söylemeye vesile arayan adamdan akilâne sözlere değil, divanece söz-lere muntazır ol!”

Çok söylemek mutadî olan adam hiçbir şeyi setr ve ketm yalnız edemez. Lakin aklı başında olan adam yalnız söylenmesi icap eden söz söyleyebilir. Hıfz-ı lisan kemâl-i basiret ve dirayet alametidir. Bunun için Sîrâk der ki: “Cahillerin kalpleri ağızlarında, âlimlerin ise ağızları kalplerindedir.” Hazret-i Ali'nin (Kerremallahu vecheh) dahi bu mealde bir kelâm-ı hakimâneleri vardır ki erbap-ı iman ve irfan nezdinde miyar-ı ketm-i esrar hükmünde tutulmakta ukala-yı ümmet-i Muhammediye tarafından ifa-yı hükmüne daima itina edilmektedir.

Adamın biri bir gün meşhur (Turkvatutasu)'yu fena surette istihza eyledi. Müşarûnileyh hiç aldırmaıyıp kemâl-i sükût ile mukabele edince yanında bulunanlardan biri “Böyle tahkirâta karşı sabredip mukabele etmemek için insan divane olmamalı!” dedikte müşarûnileyh “Yanılıyorsunuz, zira divane sükût etmeyi bilmez.” cevabını vermiştir.

“Lisanı idare edebilmek büyük bir hikmettir. Her ilimden (s.153) ziyade ehem ve enfa'dır. Herkesle sulh ve salah üzere yaşamayı ister isen lisanına sahip ol. Her kim lisanını muhafaza eder ise ruhunu muhafaza eder. Her kim lisanına geleni söyler ise çok belalara felaketlere düşer.” diye emsal-i selimânda varit olmuştur.

“Fî-hıfzü'l-lisan selametü'l-insan” gibi nice cümel-i celile bize nâ-be-mahal söz söylemekten ihtiraz ile sükût-ı hakimaneyeye mülazemet etmeyi tavsiye eylemektedir.

Safa-yı kalp selamet-i ruh, az söyleyen adamın bir mükâfat-ı bahtiyarânesidir. Emsal-i selimânda da varit olduğu üzere çok söyleyen herhalde günahattan emin ve salim olamaz. İltizam-ı sükût hakkında bu tasrih bazı kere uzun fakat nafi ve

mültezem olan kelimaları da men etmez. Lakin kesret-i kelimada ekseriya hataya düşülmek ve adap ve ahlaka mugayir söz bulunmak dahi melhuz olmakla herhalde kesret-i kelimadan ihtiraz olunmasını tavsiye ederiz. Elhasıl selamet-i nefsinin meziyet-i zatiyesini seven adam sükûtu da sevmek lazımdır.

Vakıa az söylemek eser-i hikmettir. Fakat ne söyleyeceğini iyi düşünmek daha büyük bir hikmettir. Bunun için insan (s.154) hiçbir şeyi iyice düşünmeden söylememelidir.

Ne kadar adamlar vardır ki sözü söyledikten sonra onun üzerine imal-i fikir ederler. Şeyh Sadi aleyhi'r-rahme hazretlerinin "Hiçbir şey söylemediğin surette seninle muaraza eden bulunmaz. Fakat bir söz söylediğin halde senden onun delilini isterler." mealinde olan:

Ne gofte ne dâred kesi ba-tû kâr
Ve liken çü gofti delileş beyâr

Beyti bu bapta düsturu'l-amel tutulmaya şayan-ı cümlelerdendir.

Hâlbuki bir defa söz ağızdan çıktıktan sonra artık düşünmek fayda vermez. Düşünülmenden söylenen, ağızdan kaçan bir sözün ne kadar büyük fenalıkları ve büyük nedameti mucip olduğu nice defalar görülüp işitilmiştir.

Hıfz-ı lisana başlıca esna-yı mübahase ve musahabette dikkat olunmak lazımdır. Böyle sıralarda ne kadar çok dikkat ve basiret üzere davransak yine azdır. Sairlerinin hüsn-i teveccühlerini calip olmak bahtiyarlığı her şeyden ziyade insan kendi lisanını muhafaza ve ber-nizam ve intizam tahtında idareye muktedir olmaktan husule gelir. (s.155)

Her kim sözünü kemâl-i huzur ve rahat-ı kalp ile ve hal ve mevkie münasip bir suretle muhtâsarca söyler ve sairlerini kemâl-i dikkatle dinler ve icabına göre tevazu eyler ve gülecek bir söz zuhur etse bile adap ve hicap üzere tebessüm eder ise musahabetinde bulduğu adamların cümlesi tarafından mazhar-ı râğbet ve riayet olacağı şüphesizdir.

Bu hususta bilinmesi lazım gelen kavaid-i hüsn-i muaşeret ve musahabet gayet mühim ve müşkül olup kemâlât-ı insaniye ve akıl ve hikmetin muhafazasını tavsiye ettiği cihetle bazı kavaid-i mühimmenin burada icmalen zikir ve beyanını tensip ederiz:

Büyüklerden hicap ve yanlarında çok söylemekten içtinap eyle ki bu hicap ve içtinabın seni herkese sevgili ve hüsn-i teveccühlerine mazhar eder. Kim sevmez o genci ki büyüklerin sözlerini kemâl-i dikkatle dinler ve kendisine düşen sözün kemâl-i adap ve hicap üzere muhtâsarca söyler.

Küçüklere düşen sözler büyüklerin hoşlanacağı ve bazı bilmedikleri meselelerin istizahına dair olacak sözlerdir. Güzel bir fıkra, kıssa, bir latife, akilane bir söz, güzel bir mütalaa öğrendiği ulum ve fûnûndan bir bahis gibi. Fakat "Ben bilirim

siz bilmezsiniz.” demek gibi bir tarz (s.156) ve tavır ile olmayıp sadece öğrendiğini beyan etmek yolunda olmalıdır.

Heyet-i içtimaiye-i beşeriyenin medar-ı iftiharî olan adamlar gibi olamaz isen bari herkese bir bar-ı girân da olma! Onları taciz etme!

Çok söyleyen adam izhar-ı malumat edeyim derken cihanı küstürür. Herkesin kendine göre akli vardır. Yalnız kendini akıllı göstermek isteyen, akılsız olduğunu meydana koyar. Bir başkasının sözüne dikkat ve emniyet eder, ehemmiyet verir isek başkası da bizim sözümüze dikkat ve emniyet eder. Ve ehemmiyet verir. Biz başkasının efkâr ve mütalaasını tahsin eder isek o da bizimkini takdir eder yoksa efkâr ve mütalaamız bizce ne kadar doğru, ne kadar âli olsa kabul olunmaz. Başkaları söylediği vakit biz dinleyip sükût etmeliyiz. Nevbet-i sohbet bize gelince biz de hal ve mevkie göre bildiğimiz söylemeliyiz. Bilmediğimiz de sorup öğrenmeliyiz. İnsan söylemekten ziyade dinlemekten müstefit olur. Herkes söyleyenden ziyade dinleyen adamdır hoşlanır. (Söyleyenden dinleyen arif gerek!)

Terbiyeden mahrum olanlar dinlemekten ziyade söylemek (s.157) isterler. Başkalarının söylediklerine ihâle-i sem’ itibar etmezler. Yalnız kendi sözlerini ileri sürerler. Başkalarına da söylemeye nöbet vermezler. Veya bitirmeden -en terbiyeli bir tarz olmak üzere- “Sözünü bal ile kestim!” diyerek ikide bir de sözünü kat’ ederler ve daha iyice anlamadan “Diyeceğinizi anladım!” derler ki bu haller yalnız terbiyesizlik değil belki hıfvet-i akıl ve noksan-ı muhakeme alametidir.

İnsanda bu kusur öyle ale’s-sevîyedir ki yalnız geveze ve zevzek adamlarda değil bazı terbiyeli adamlar meyanında bile çok defa zuhura gelmektedir.

Sözünde, sohbetinde kati bir suret-i hakimane bir tavır ve hareket göstermekten hazer eyle, zira kendi efkâr ve mütalaasının sairlerince bir kanun ve kaide ittihaz olunmasını veya bir hatt-ı hareket olmak üzere telakki edilmesini isteyen adama tabii herkes adavet ve husumet eder.

Efkâr ve mişvârında inat ve ısrar eseri gösterme! Efkârın sairlerinin rey ve mütalaasından iyi ve onlara müreccah görünse bile telif-i efkâr etmeye çalış! Bu husus bazı zararsız şeylerde sairlerinin efkârına muvafakat etmeye borçlu olduğun ve yahut mecbur olduğun vakit “Belki (s.158) ben efkâr ve mütalaamda yanılıyorum siz benden daha iyi bilirsiniz.” diyerek ruy-i muvafakat göster, zira bu husus hayisîyetine dokunmaktan başka kıymet ve meziyetini artırır. Herhalde yine sen kârlı çıkarsın.

Bazı defa mübâhase et! Lakin geveze, hadidü’l-mizaç, müte’annid, mütemerrid ve lafzen adamlarla mübâhase eyleme! Zira Sîrâk’ın dediği gibi böyle adamlarla mübahase etmek ateşin üzerine odun koymaktır.

Mübâhase her kim ile olursa olsun eğer usul ve kaide ve edep ve terbiyeye muvafık surette cereyan etmez ise daima muzırdır, zira çok defa encam-ı münazaa ve muarazaya müncer olur.

Vakıa musademe-i efkârdan bârika-i hakikat çıkmak mültezem ise de çok defa öyle şerareler de sıçar ki ateş-i sûzân-ı hiddet hane-i dili ihrâk eder.

Mebahisler mutedil-üd-dem, halim, selim, muhik ve munsif olacak ve efkâr ve ârây-ı sâibeyi kabul edecek yerde çok defa kendi reylerini -velev yanlış olduğunu bilseler bile- tercih etmek üzere musır, müte’annid, ve mütemerrid olurlar. Ekseriya yanlış olduklarını bildikleri halde yine hatalarını itiraf (s.159) etmek istemezler. Hatada ısrardan korkmazlar, utanmazlar da onu itiraf ve hakkı kabul etmekten arlanırlar. Hâlbuki bundan kendilerine bir fayda hâsıl olmadıktan başka ancak cehaletlerini izhar etmiş olurlar.

Bununla beraber vakıa sairlerinin az çok efkâr-ı muhikkalarına muvafakat etmek vacip ise de butlanı meydana olan bazı efkâr-ı batılayı nezaket ve terbiye veya müdâhene için kabul etmek de caiz değildir. Böyle hususlarda hakikat tarafını tutup mümkün mertebe hatalarını tashih etmeye çalış. Muvaffak olmadığın halde kemâl-i edep ve itidal ile sözüne hitam ver veya tebdil-i kelâm ile bahis-i diğere nakil-i makâl eyle.

Mübahasede hiddet ve şiddet eseri göstermek inat ve ısrar etmek bir adamın kesret-i mertebesinde kibir ve gururunu gösterir. Bunun için başkalarının efkârına galebe etmek tarafını tutmaktan ru-yı muvafakat göstermek evla ve enfadır.

Herhangi meselede olursa olsun kendini bildiğin miktardan ziyade âlim göstermek sevdasında bulunma! Zira bu hal akıl-ı kasır ve cehil-i mürekkep alameti-dur. Hiç bilmediğin (s.160) veya layıkıyla vakıf olamadığın şeyden bahsetme! Zira bu vecih ile bilahare bilmediğin bir şey meydana çıkar da mahcup ve ma’yûb olursun! Musâhabet arasında mazhar-ı teveccüh ve râğbet olmak ister isen bir sözün çok arkasına düşme. Başkalarına yalan görünen veya (fehmetmeye kudretleri olmadığından) kabulü kendilerine gîrân gelen bir hakikat veya fikir-i musırrâneyi teşâhub etme! Zira hiçbir faydayı müfit olmadıktan başka mazarrattı olması da melhuzdur. Muhatapların olan adamların derece-i malumatı anlaşıldıktan sonra daha ileri gitme. Anlayamadıktan sonra artık ne desen itiraz ederler. Hatta istihza derecesine bile varırlar. Meclis-i musâhabet ve muaşeretinde mazhar-ı râğbet ve riayet olmak sanatı kemâl-i nezaket ve zarafetle söz söylemekten ziyade sairlerinin hoşlanmayacağı sözü söylemekten ibarettir. Bu yolda muamele etmek nezaket-i tab’ ve zarafet-i akıl ve zeka alametidir. Avrupa meşâhir-i şuarasından (Rasin) oğluna daima der idi ki:

“Bazı e’âzim tarafından bu kadar mazhar-ı teveccüh oluşum, bu kadar iltifat görüşüm zannetme ki nefâis-i eş’arım içindir. (Korney) benimkinden yüz kat ziyade güzel eş’âr nazmeder. (s.161) Lakin yüzüne bile bakmazlar. Onun âsârının letafeti yalnız kendi aktörlerinin ağzındadır ve sâmi’ânı taciz eder. Ben ise kimseyi taciz etmeksizin eş’arımı dinlettirim. Eş’arım hakkında harf-i vahit bile söylemem. Şevk-engiz sözler söylemeyi herkesin müteazziz olacağı sözlerle tenşit-i kulûb eylemeyi kâfi addederim. Maksadım ibraz-ı maharet ve ilan-ı marifet olmayıp ancak eş’arımı mütalaaya râğbet buyuran zevatın malumatını takdir etmektir. Binaenaleyh “duka” Cenaplarının saatlerce yanımdan ayrılmak istemediğinin sebebini bilsen yanımda olsan da görsen şaşarsın. Yanımdan kıyam edinceye kadar ancak üç dört defa söz söylerim. O da kendisini söylemeye teşvik içindir. Müfârekat ettiği vakit benden ziyade kendisinden mahzûz olarak gider.”

ÇALIŞMAK, UYUMAK VE YEMEK HUSUSLARINDA İTİDAL

Çalışmak – insana arız olan emraz ekseriya her şeyde hadd-i itidali tecavüz etmekten neşet eder haden (s.162) aşırı çalışmak insanın vücudunu yorar. Hadden ziyade tahsil-i ilme sa'y olmak zihni it'âb eyler. Kesret-i meşâgil ise ruhu tazyik eder.

Sirâk demiş ki: “Oğlum! Meşâgil-i kesire-i muhtelifeye girişme. Zira tehlike-lidir. Eğer teşebbüs ettiğin şeylerin cümlesine dikkat etmek istersen tâb-âver olmazsın. İşlere galebe edeyim derken kendin onların mağlubu olursun.”

Mamafih şu nasihatten maksat insan içinde müseyyeb olmak, işine mukayyet olmamak, her işini kendi eliyle yapmayıp başkalarının ellerine bırakmak değildir. Mümkün mertebe kendi işini kendi eliyle bitirmeye çalışmaya ve üzerine çok iş alıp da her birine yetişememekten ise az işe teşebbüs edip de uhdesinden gelemeyeceği işi üzerine almamayı tavsiyeden ibarettir ki sair hususlarda olduğu gibi bu hususta dahi basiret ve itidal üzere davranmak lüzumunu gösterir. İş insanın fikrini işgal etmeli ama zihnini yormamalı bunun için müddet-i medide fikri işgal etmeyip bir eğlence ile fasıla vermeli. Alelumum üç saatten ziyade bir iş ile meşgul olmamalıdır.

Ara sıra bir fasıla verilerek cüzi aram edilir ise (s.163) insanın fikri, ruhu ferah-yâb olur ve daha ziyade şevk ile yeniden işe mübaşeret eder. Bu halde kuvve-i hafıza takviye-i istidat ederek fikir katı' olur. Zihin vüsat bulur. Mütalaası parlak ve muhakemesi iyi olur. Bu vech ile zayı olmuş zannettiğin vakti bulmuş olursun. İşlerin duçar-ı batâet olmayıp evvelkinden daha ziyade süratle ilerler. Bu suretle sıhhatin de halelden vikaye edilmiş olur. Zira müddet-i medide devam eden meşguliyetler sıhhat-ı vücuda hâlel irâs eder.

(Gasyanus) nakleder ki: azizlerden biri keklük besliyor idi. Avcının biri görünce taaccüp etti. Aziz bunu hissederek avcıya, “O elindeki nedir?” diye sual edince merkum da “Yaydır.” cevabını verince aziz “Niçin daima yayı kurulu bulundurmazsın?” diye sordu. Avcı da cevaben “Daima kurulu kalırsa kuvveti azalır. Lazım olduğu vakit derece-i matlûbede işe yaramaz.” dedi. Bunun üzerine aziz “Öyleyse bizim fikrimizin de bazı kere arama muhtaç bulunduğuna taaccüp etme. Zira biz de fikrimizin yayını daima kurulu tutacak olur isek kuvveti azalır. Kuvvetlice bir iş ile iştilal etmek istediğimiz vakit tâb-âver olamaz.” dedi. (s.164)

Ale'd-devam tahsil ile meşgul olmak da insana muzırdır. Zira fikir dahi vücut gibi farımak istidadındadır. Vakıa tahsil hadd-i itidalde olur ise fikrin gıdasıdır. Lakin gıda-yı maddinin çoğu mideyi ifsat ettiği gibi bunun da hadden aşırısı fikri bozar ve zihni yorar. Bunun için akıl olan adam tahsil-i ilim hususunu mizacına ve tahammülüne muvafık surette bir intizam altına almalıdır. Öyle üç senede ancak tahsil olunabilecek bir şeyi üç ayda tahsil etmeye kalkışır ise ömür-i azizini tenkis etmiş olacağı şüphesizdir. Bu yolda tahsil-i ilim etmenin zarardan başka mahsulü olamaz.

Meşhur Paskal on altı yaşında olduğu halde ilim-i hendeseye müteallik öyle güzel bir makale kaleme aldı ki bütün mühendisler tahsin ve taaccüp ettiler. Lakin on sekiz yaşına balığ olduktan sonra duçar-ı zayıf olup daima inhıraf-ı mizaç ile imrâr-ı eyyam ve bu hal ile yine derin ilimleri tahsile devam eder idi. Nihayet otuz dokuz yaşında olduğu halde vefat eyledi. Ömrünün son senelerinde fikrinde zayıf-ı târî olarak durduğu yerde sayıklardı. Yanında müthiş bir uçurum olup hemen içine düşecek gibi görür idi. (s.165)

Lügat-ı tarihiye müellifi (Morari) nam zat dahi hadden aşırı meşâgil-i ilmiyesi uğrunda kurban gidip otuz sekiz yaşında olduğu halde vefat eyledi.

Hadden aşırı meşguliyet ne kadar tehlikeli ise hadden aşırı atalet ondan ziyade tehlikelidir. Atalet pas gibidir. Daima istimal edilmeyen aletler istimal olunanlardan ziyade paslanır.

Atalet meftûr olduğumuz hasâ'is-i memdûha ve hasâ'il-i hamidemizi bozar. Ba-talet kalbimizde tab'an merkûz ve meknuz olan fazilet filizlerini boğar. Arazi-i haliye daima hâr u haşakdan başka bir şey husule getirmedigi gibi atalet dahi fikrimiz arazisinde muzır dikenler ve beyhude otlar bitirir.

Boş duran adam fenalık düşünmek ve ekseriya düşündüğü fenalığı icra etmek tehlikesinde bulunur. Bazı kere atalet senelerce çalışarak edinmiş olduğumuz bir fazileti bir saatin içinde mahvetmeye kâfidir. Elhasıl atalet şehvât-ı nefsâniyenin keskin bir silahı makamındadır. Bir şeyin esbabı ref' olunmadıkça âsârı def olunamayacağı tabiidir. Şehvât-ı nefsâniye ve müsteheyât-ı beşeriyye karşı bir sedd-i mümanaat olabilecek şeylerden biri de meşguliyettir.

Rehâbeynden biri bir gün reis-i ruhanisine gelip "Mihnet-i dünya (s.166) beni iğvâ ediyor. Nefsimi şediden tazyik ve iz'âc ediyor. Ne yapmak lazım gelir?" diye sual ve istimdat eyledi.

Reis şeci'âne mukavemet etmeye kendisini teşvik ve bir de kendisine meşguliyet bulup bir düziye onunla meşgul olmasını emretti. Birkaç aydan sonra reis-i rahihip mumaileyhe tesadüf eylediğinde "Nasıl? Yine mihnet-i dünya seni iğvâ ediyor mu?" diye sual edince "Meşguliyetten nefes alamıyorum. İğvâya düşecek vakit mi alıyor?" cevabını vermiş.

"Nefsin seni işgal etmezden evvel sen nefsin işgal et." demek olan "Eşgâl nef-seke kable an teşkaleke." kelamı dahi haslet-i mezmûme-i ataletten insana pek çok mazarrat tertip edeceğine gösterir bir nasihattir.

Meşâgil-i mutedilenin bize başka bir faydası da vardır ki o da saadetimizin hasım-ı hânegisi bulunan usançtan bizi muhafaza etmesidir. Âlemde usanç ataletten neşet edegelmiştir. Daima kemâl-i iştîyak ile refikler, eğlenceler aramakta olduğumuzun sebebi hep ataletten neşet eden usancımızı def etmek için değil midir?

Hâlbuki meşguliyeti seven adam kendi kendine kelâl (s.167) ve melalini def edebilir. Akil olan adam hiç boş durmaz. Kendine daima münasip bir meşguliyet bulur. Evkât-ı tatiliyesini bile hem eğlenceli hem istifadeli şeylerle imrâr eder. Ne iş olursa olsun velev ki biraz itibardan sâkıt bir hizmet bulunsun tenezzül eder

bir meşguliyet ne kadar dün mertebede olsa yine boş durmaktan iyi olduğunu bilir. Meşâgil-i hadimâne ve hademât-ı memlukâneye girmekten dahi asla ar etmez. “Boş durmaktan boşuna çalışmak evladır.” denilmiştir.

Hazret-i Mevlana “kaddesallahu sırrahu” Mesnevi-i Şerif’te:

Dûst dâred dûst in âşüftegî

Gûşiş-i beyhûde bih ez-hoftegî

Buyurmuştur ki “Böyle çalışkanlığı Cenâb-ı Hak sever. Boşuna çalışmak yatıp uyumaktan evladır.” demek olur.

Çalışkan adam bazen bir miktar istirahat etmek isterse bile o da boş durmak hoşlandığı için olmayıp ancak görecekt işlerini sırasına koymak içindir.

Uyku en lüzumlu ve en faydalı şeylerden olduğu halde muzır olabilir. Daima hemen her şeyde kötülük iyiliğe karındır. Şöyle ki her iyi şeyde haddini tecavüz ederse fenalık tebyin eder. (s.168)

Uyku Cenâb-ı Hakk’ın insana bahş eylediği mevâhib-i latife ve lezizeden biridir. Bazı hastalıkların önünü alır. Bedeni takviye eder. Meşguliyetten arız olan sıkleti tahfif ve ref’ eder. Ömrün küdurâtını tadil eyler.

Uykunun tatlı rahat-bahş olmasını arzu edersen bu bapta dahi akıl ve hikmet ve tabiata ittiba etmeye çalışmalısın.

Cenâb-ı Rabbü’l-âlemin karanlık vakti hâb-ı rahata tahsis buyurmuştur. Bunun için gündüz uyuyup da gece uyanık durmak mugayir-i tabiattır. Sairlerinin uyudukları vakit uyanık durmayı kendine şan sayma. Bundan kat’-ı nazar gece uyanık durup da gündüz uyumak veya sabahleyin pek erken veya gece vakti kalkmak muzır-ı sıhhat ve afiyettir.

Uykunun vaktini tahsis eden hikmet onun müddet-i imtidâdını da tayin eder. Ale’s-seviye gerek gençlere ve gerek ihtiyarlara yedi saat uyku kâfi olduğu hakkında ekser ittiba müttefiktir.

Uykunun kesreti vücuda rehavet, zihne gabavet îrâs eder. Yatak kürsi-i sefahat ve mesken-i şehvet ve mehleke-i fazilettir. Bunun için yataktan geç kalkmayı itiyat eden adamlar afiyetlerini muhafaza edecek yerde ihlal etmiş olurlar. (s.169)

Sabahın havası her vakitten ziyade sıhhat-bahş ve safadır. Bahusus köylük mahallerde! Onu her kim teneffüs eder ise kesp-i kuvvet ve sıhhat eder. Sabahın serinliği kanı serinleştirir. İnsanın ruhuna safa verir. Damarlarına hayat-ı taze bahş eder. Lakin nazik bir yatağın sıcaklığı ve odada uzun müddet hapis olunan hava insanın sıhhatini ihlal eyler.

Uyku için ale’s-seviye erken yatıp erken kalkmak kavaid-i külliye-i sıhhiyeden dir. Bu husus insanın hem sıhhatini hem de servetini muhafazaya medar-ı kilittir. Zira uzun müddet uyumanın yalnız ruha ve cisme değil emir-i idare ve iâşeye dahi mazarrat-ı azimesi vardır.

Meşguliyet mucip- servet olduğu gibi hâb ve gaflet ve atalet de muris-i zaruret-tir. Alelumum daima iyilik iyiliği ve fenalık da fenalığı davet eylediği müsellemdir.

Hikmet-i selimânda “Uykuyu sevmeye duçar-ı zaruret olmayasın. Bîdâr ol ki feyiz ve bereket bulasın. Biraz uyur, biraz uyuklar, biraz da oyalanırsan bir de bakarsın ki fakr bir sa’î-i serî’ül-hareke gibi gelir çatar ve bir düşman-ı müsellaht misillü karşına çıkar. Lakin gayretli ve bîdâr olur isen mahsulâtın bol olur. Fakr da senden uzak (s.170) durur.” kelam-ı nâfi’ mesturdur. Ey uzun müddet yatakta kalan çocuklar, gençler, büyükler! Hikmet-i selimândan olan şu nasâyih-i mukaddeseden de müstefit olunuz.

“Ne zamana kadar uyuyacaksın? Ey tembell! Ne vakit uyanacaksın? Ne vakte kadar gözlerini ovuşturup duracaksın? Nice bir böyle gerinip, esneyip bir taraftan öbür tarafa dönüp duracaksın? Nice bir böyle başını yastıktan kaldırıp koyacaksın? Böylelikle lanet-i ilâhiye üzerine gelip evini fahşiyât ve vahşiyât ile doldurur. Fakr ve zaruret senden daha zenginlerin hanelerine girdiği gibi senin evine de serbestçe girer. Atalet o kadar yavaş yürür ki fakr arkasından çabuk yetişir.”

Mutedil bir istirahat, muntazam bir uyku sıhhatin esbap-ı külliyesindendir. İmdi vaktiyle ve lüzumu kadar uyuyan, ruhu şehevât-ı şedide ile bî-huzur ve uzun müddet meşguliyet-i fevkalade ile vücudu duçar-ı zayıf ve fütur olmayan adam yatınca uyur. Uykusu derin ve rahat olur. Tabiat bir hâb-ı mutedil ile iktifa eder. Vücut da yeniden kesp-i kuvvet edince uyanır. Ekseriya esnaf ve köylülerde görül-düğü gibi kemâl-i sıhhat fart-ı neşât üzere kalkıp işiyle meşgul olur. (s.171) Ve feyiz ve bereket evine vusul bulur. Hâlbuki ifade-i câh gaflet ve atalet ve müptelâ-yı zevk ve sefahat olan adamların uykusu alelumum bir intizam tahtında değildir. Yatakları vakti tayin eden kanun-i tabiat olmayıp ancak zevk ve sefahatleridir. Gâhi vakitsiz uyku bâsâr. Gahi uykuya intizar ederler. Uyku ise gözlerinden uçar. Ne kadar uyumak isteseler o kadar kendilerinden uzak kaçır vücutları duçar-ı zayıf ve inhiraf olur. Ömür-i azizleri inkıraz bulur. Elhasıl bunların hâb ve rahatları hiçbir şeyleri muayyen ve mukannen değildir.

Servet ile mali ve her nevi meşguliyetten hali olan ve şehevât-ı nefسانيye ve müşteheyât-ı dünyevîyeye tabi bulunan bazı adamlar vardır ki küll yevm ayş u iş-ret ve zevk ve sefahat beliyyesine müptela olarak hem kendilerinin hem de halkın hâb ve rahatlarını selp ve bu vech ile herkesin nefret ve adavetini celp ederler. Küll yevm yiyip içmekten ve gezip tozmaktan bizar oldukları halde uyumak üzere yata-ğa düşerler. Lakin sıklet-i mide ve hararet-i vücut kendilerini taciz ve tazyik eder. Rahat uyku uyuyamazlar. Cüzi uyusalar bile o da tatsız ve rahatsız bir uykudur. Mahûf (s.172) rüyalarla doludur. Nihayet böyle mahûf bir rüyadan müteessiren uyanırlar bakarlar ki vücutları kesp-i kuvvet edecek yerde duçar-ı zayıf olmuş ve inhiraf-ı mizaç kendilerini izaç etmekte bulunmuştur. Heyhat! Heyhat! Uyku insa-nın vücudunu takviye, kanını tasfiye ile kendine bir hayat-ı taze bahş edecek yerde kanı galeyana ve kalbi heyecana gelerek insanın sıhhati bozulur. Vücudu üzülür ve nihayet mahvını müceb olur.

İşte buralarını idrak ve mülâhaza eden, aziz ömürlerini seven küçükler ve büyükler vaktiyle yatıp kalkmalı, hadd-i itidal üzere yiyip içmeli ve her hususta kemâl-i itidal üzere imrâr-ı eyyam etmeye çalışmalıdırlar.

YEMEK

Ayş u işretten, akşam sabah yiyip içmekten başka bir şey düşünmeyen adamlar gibi olma! Görünür ki bunlar yalnız yiyip içmek ve gezip tozmak için doğmuşlardır. İnsan yemek için yaşamayıp yaşamak için yemelidir.

Nefis taamları sev! Lakin nefsinden ziyade başkaları (s.173) için sev! Nefis taamlara mugaddi taamları tercih et! Nefis taamlardan ise mugaddi yemekleri ihtihap eyle! Şikem-perverân gibi taamda nefâis-perest olma! Nefâis taama ihtihân galip olsa bile daima ve bahusus başkalarıyla beraber hem-bezm taam olduğun vakit ona galebe etmeye çalış! Mesela “Şu veya bu taam nefistir. Şu veya bu taamı çok severim.” gibi sözler söyleme! Bir miktar daha yemeye ihtihân baki olduğu halde yemekten geri çekil! Hadden aşırı yiyip içmekten ziyade insanın sıhhatini taşıyır eden şey yoktur. Her şeyden ziyade muhill-i sıhhattir.

Prencesin biri gayet obur idi. Zâ’ikasına muvafık gelen taamları o kadar çok yer idi ki bir gün kendisine “Bu hal ile ömrünü kısaltırsın.” dediklerinde bir tebesüm ederek “Kısa fakat iyi!” cevabını verdi. Filhakika genç çağlarında terk-i hayat eyledi.

O kadar muharebelere, o kadar meşakkatlere karşı tâb-âver olan İskender-i Kebir-i Rumî ayş u işrete müptela ve her nevi zevkiyât ve huzûzâta tabi olduğundan çok muammer olamayıp otuz iki yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

Oburluk insanı (hayvandan aşağı demeyelim) behâim (s.174) derekesine tenzil eder. Hayvanlar çok defa havâyiv-i zaruriyeye ile iktifa ederler.

İskoçya kralı 14. Şarl riyazet-i bedenle me’lûf olduğu gibi riyazet-i taam hususunda dahi dikkatli idi. Bir miktar mutedil taam ettikten sonra atına binip geşt ü güzâr eder idi.

Esna-yı muharebede geceleri kuru yere serilmiş bir saman yatağında başı açık olduğu ve üzerinde bir paltodan başka bir şey olmadığı halde yatar uyurdu. Bu vech ile vücudu o kadar kuvvet buldu ki hadden aşırı hizmet ve zahmetler bile kendisini yenemez idi. Her nevi mihnete mukavemet eyler idi.

Hal-i sadelikte bulunan bir esnaf ve bir çiftçi ile bir nefâis-perestin sıhhat ve afiyet ve tab’ ve mizaçları arasında görülen fark-ı azim nedendir? Tarz-ı ta’yişleri iktizasından değil mi? Evvelkilerin yiyip içtiği, giyip kuşandığı şeylerin adılığı berikilerin ise tabiata mugayir hal ve hareketleri bunu icap etmez mi? Bunu kim inkâr edebilir? Sofraları enva-ı et’ime-i nefise ve hamur işleri ve enva-ı müskirât ve meşrubat ile doludur. Bunların nazar-rübâ ve calip-i iştiha manzaraları ekseriya insanı haddinden fazla yiyip içmeye (s.175) tergib ve teşvik eder. Bu vech ile mideye arız

olan sıklet hazmı ta'sib ve bedenin bilcümle ameliyatını taklip eyler. Bundan kat-ı nazar henüz yediklerini hazmetmeden yine taam vakti gelir. Açlık duymadan yine sofraya oturlar. Adad olunan enva-ı et'imenin ve içkilerin güzel kokuları ve renkleri ve nefis tatları ve çeşnileri kendilerini yemeye davet eder. Yemek isterler. İştihamız yok derler. Bazı şeylerle güya iştihalarını açarlar. Bari yalnız şundan bundan olsun yiyelim derken az çok hepsinden de yiyerek yine midelerini doldururlar. Yine sıklet duyarlar. Hâlbuki yine mütenebbih olmazlar. Bu vecih ile mide fesadına veya sair bir gûne hastalığa duçar olmasalar bile bütün ömürlerini hasta gibi geçirirler. Hayatları noksan bulur. Vücutları daima inhirafa duçar olur.

Riyazet-i taam ise bilakis vücuda takviyet verir. Sıhhati muhafaza eder. Ve bu vecih ile rahat yaşar.

Mülûk-i İrâniyeden biri Mustafa Han Hazretleri nezdine bir tabip göndermiş idi. Tabip mumailiye saraya dâhil olunca evvela saray halkına ne kadar ve ne vakit yemek yiyiyorsunuz diye sual eyledi. Onlar da "Karnımız acıktığı zaman yeriz henüz doymadan sofradan kalkarız." cevabını verince "Öyle (s.176) ise benim burada işim yok!" diyerek hemen ayağı tozuyla avdet etmiş.

Elhasıl riyazet-i taam sıhhati tevlit ve hayatı temdit eder. Sirâk der ki: "Sefahatle nice adamlar öldüler. Erbap-ı riyazet ise ömürlerini tatvil ettiler."

Ceneve hükemâsından biri der ki: "Riyazet ve meşguliyet insanın iki mahir tabibidir. Meşguliyet iştihayı teşvik eder. Riyazet de onu tadil eyler."

Azizin bir hastalanıp birkaç tabip celp eyledi. Bunlar tertip-i edviye ve tedavi hususunda ittifak edemediler. Nihayet aziz cümlesini def ve o vakte kadar yemekte olduğu nefis taamları da sofrasından ref' ile riyazete başladı. Bu vecih ile şifa-yâb olduktan başka vücudu evvelkinden ziyade kesp-i kuvvet ve sıhhat eyledi.

İştihayı teheyyüç eden baharatın i'lası yine iştihanın kendisi olduğuna ittibaca çoktan kanaat hâsıl olmuş ve bunun iktisap ve muhafazası ise ancak riyazet ve meşguliyete mütevakıf olduğu cidden anlaşılmıştır.

Hükemâdan biri "Tatlı bir akşam taamı etmek için hafif bir gündüz taamı etmeli." demiş. (s.177)

Hükemâ-yı kadimeden meşhur (Sokrat) riyazet-i taam ile riyazet-i bedeni birlikte icra ederdi. Her gün akşama kadar ayakta durur ve gezinir idi. Bir gün bazıları tarafından sebebi sual olundukta "İştihali bir akşam taamina hazırlanıyorum. Zira iştihâ her nevi baharattan aladır." cevabını verdi.

RİYAZET-İ BEDENİYE

Riyazet-i taamdan sonra riyazet-i beden dahi muhafaza-ı sıhhat ve vücuda elzem olan vesaitin başlıcalarından biridir.

Zira beden uzun müddet hareketsiz kalır ise hazm-ı taam, cereyan-ı dem ve amelîyat-ı saire-i bedeniye müşkilâta duçar ve bu vecih ile emrazın vukuuna su-

medar olur. Bunun için kaiden bir kâr ve amelde bulunan adamlarda ekseriya bir eser-i rehavet, bir gûsîşlik görülür. Zira bu hal insanın ahlât-ı ratbiyesini teksif eder. Midneyi kuşatır. Bütün vücudu bir rekâket istila eyler ve bedenın bilcümle ameliyat-ı dâhiliyesini müşkilata düşürür.

Hareket ve meşguliyet ise bilakis taravet rutubetini muhafaza eyler ve daima ruha bir hayat-ı taze bahş eder. Bu vecih (s.178) ile vücut her nevi emrazdan salim kalır. Bununla beraber inşirah-ı kalp dahi elzemdir. Elhasıl hareket ve riyazet-i beden, inbisat-ı ruh gibi hastalığın önünü alacak şey yoktur.

(Levince) nam İtalyalı bir tabip doksan yaşına baliğ olduğu halde kuvve-i hafızasını, kuvve-i bedenini sıhhat ve vücudunu elhasıl bilcümle havas-ı dâhiliye ve hariciyesini kemâliyle muhafaza eylemiş idi. Bunun sebebini sual edenlere şu cevabı verirdi:

“Kuvve-i hafıza ve mefkûremin sebep-i muhafazası masumiyet-i etvârımdır. Sıhhat-i vücudumun hikmeti ise riyazet-i beden ve ferahi-i kalbim olmuştur.”

Fikir şenliği rahat-ı kalbe, rahat-ı kalp de ismet-i vicdana mütevakkıftır. Elhasıl hüsne-i hal ve hareket meserreti ve meserret de sıhhati tevlit eder.

İSTİKAMET

İstikamet, sözünde işinde doğru olup kimseyi aldatmak sevdasında olmamaktır. Bu sıfat insanda başlıca bir hasısadır ki herkese elzemdir. Her iyilik bunun tahdında müstetirdir.

Her iyiliğin esası ve her insanın başlıca bir (s.179) vazifesidir. Her adam ebnâ-yı cinsinden bu sıfatı bekler. Zira ticaret ve malumat-ı nas bununla kaimdir.

İstikamet esasen kıyas-ı nefis kaidesi üzerine müessistir. Kıyas-ı nefsin mebdעי ise vicdandır. Bununla beraber bir diyanete merbut olmadıkça tamamıyla payidar olamaz.

İnsan-ı kâmil olmak isteyen adam kendisinde bu sıfatı ispat etmeye borçludur. Bu başlıca bir vazifedir ki insanların yek diğerden talep etmeye hakları vardır. Her kim bunu vazife edinip de ötekini berikini aldatmaya kalkışır ise hem cinsinin bu hakk-ı sarihini gasp etmiş olacağından bilahare kendisi mutazarrır olup ceza-yı sezasını bulur. Bu vazifeye güzelce muttali olup kemâliyle icra etmek için ber-vech-i âti biraz daha izah edelim:

Kütüb-i ilâhiyede “Başkalarının sana etmelerini istemediğin muameleyi sen de başkalarına etmeyi reva görme.” buyurulmuştur. Bu kaide adalet-i tabiiyenin başlıca bir esası olup o kadar muvafık-ı tabiattır ki herkesin ruhunda kalem-i kudretle yazılmış ve en sade-dil olanların bile fehim ve idrakine muktedir olabilecekleri kadar açık ve sade bir hakikat bulunmuştur.

Başkalarının seni aldatmak, mutazarrır etmek hakkında bir (s.180) gûne gadri tecviz eylemek gibi işlerde bulunduklarını istemediğin halde bunları sen nasıl baş-

kalarına karşı icra etmek istersin? Bu husus bazı emsal-i iradiyle daha ziyade tarif ve izah olunur.

14. Lui'nin karinasından biri kaim pederiyle meyanlarında vaki olan bir davayı bir dava-yı mahkeme-i rüesa divanına havale etmesini rica eylediği sırada müşarü-nileyhe "Efendim zat-ı haşmet-meâb ger bendenizin lehimde bir söz söyler iseniz kâfidir!" demesine cevaben "Ah işte beni izaç eden de o bir sözdür! Lakin eğer kaim pederinin yerinde olsa idin o bir sözü söylememi ister miydin?" demiştir.

Âlemde fazıl kâmil adamlar pek nadir bulunur. Fazıl kâmil geçinen adamlar pek çok olup fakat çoğunun fazıl ve kemâlleri sûrî ve hayalidir. Nice adamlar vardır ki haddizatında fena oldukları halde iyi görünmek isterler. Bunlardan birinin iyi ve sade-dil bir adamla bir işi, bir muamelesi vaki olunca onunla akd-i mukavele eder. O sade-dil adam da âlemi kendi kalbi gibi bildiğinden ve kendisi kimseye hile etmeyi bilmediğinden sairlerinin kendisine edebilecekleri hileden nefsinin vikaye etmeyi hatırına bile getirmez. Öteki (s.181) ise bunun şu halinden bil-istifade mukaveleye yalnız kendi menâfî'ine hadim bir bend sokuşturur ki o sade-dil adamın mazarratını mucip olur.

Bir başkası diğerinden mahir ve müstait olup ötekinin o kadar mahareti bulunmamasından bala istifade onunla yalnız kendisinin müstefit olacağı bir muamelede bulunur. Yine bir başkası meramını ele getirmek için karşısındaki adamı birtakım vahi vaatlerle aldatır. Bir diğeri de birine dostluk sureti göstererek onun ya malına yahut ırzına tecavüz sevdasında bulunur.

Ötede sefih delikanlı biri bir zaman shevât-ı nefsâniye ve hevâ vü hevesine tabi olup olanca varını çürüttükten sonra giriftar olduğu zaruret-i iktizasından olarak hal ve şanını bildiği ve asla sevmediği ve sevemeyeceği çirkin, fakat zengin bir kız ile izdivaç etmek ister. O zavallı kız veya ebeveyn ve velileri kendisinin ibraz eylediği sûrî-i hâhiş ve muhabbete aldanarak muvafakat gösterir. Çok geçmez aldanmış olduklarını anlayarak pişman olurlar. Bu türlü izdivacın akıbeti neye müncer olacağı adi mülhaza ile anlaşılabilir. Yek diğerden ayrılmakla veya o halde kalmakla ne fayda hâsıl olur? (s.182) Kavga eksik olmaz. İtibarı kalmaz. İyi ve namuslu adamlar kendisine daima nazar-ı tahkir ile bakarlar. Bu yolda izdivaç etmekten evvelce ne kadar müstefit oldu veya olmayı kurdu ise ondan birkaç kat ziyade mazarrat görür. İşte bunlar hep noksan-ı istikametten neşet eden hallerdir.

İstikamete mugayir olarak vaki olan bu hallere karşı istikamet, sadakat ve haki-katin güzel güzel misallerini de irat edelim ki iyi ve kâmil adam olmak isteyenler o güzel hal ve sıfatlara gıpta ederek tarik-i saadet refik-i istikamete salık olsunlar.

(Akarun) nam şair-i meşhur şairliğin adama servetten ziyade şöhet getirmekte olduğuna sairleri gibi kanaat hâsıl etmiş olduğundan malik olduğu bir iki parça emlakten birini satmaya mecbur oldu. Lakin kıymet-i hakikasını bilmeyerek (Noble) namında birine altı bin iskût⁶ bedel ile fûrûhte eyledi. Bundan dolayı pek

6 İskût meskûkât-ı 'atikadan olup üç frank kıymetindedir. Fransızcası ecu (ekü)dur.

de memnun oldu. Fürûht olunan bu mülk uzak bir mahalde olup (Noble) dahi görmeden almış olduğundan bir gün mahsus mebi'-i mezkûru görmeye (s.183) gitti. Görünce mahzûz oldu. Avdetinde gelip (Akarun)'u bularak "Sen zannettin ki bana sattığın mülk altı bin iskût ancak eder. Aldanmışsın ben onun kıymetini sekiz bin iskût tahmin ettim." diyerek iki bin iskût daha verdi ve birçok ibram ile kabul ettirdi.

Nice adamlar vardır ki bu (Noble)'nin yerinde olmuş olsa idiler hiç seslerini çıkarmayıp böyle bir alış veriştten memnun olarak yerlerinde otururlar ve bu bapta vicdanlarını teskin etmek için bin türlü sebep bulup kendi kendilerine hak verirler idi. Ekser nasın menafii şahsına arzusu vicdanlarına galip olduğundan böyle hususlarda pek çok esbap-ı hakika bulmak hususunda mahirdirler.

Bir muharebede Almanyâ'da ordu kumandanı bulunmuş olan meşhur (Turin)'in askeri ile civarda bulunan bi-taraf bir şehirden geçeceği şehir-i mezkûr ahalisinin melhuzu olmakla başka bir taraftan geçmesi için ricacı gönderip yüz bin de iskût hediye irsal ettiler. Kumandan ricacılara cevaben "Bu meblağı kabul edemem, zira benim fikrim zaten oradan geçmek değil idi." diyerek ret ve iade eyledi.

Doğru adam olmayı ve kendine doğru adamdır (s.184) dedirtmeye çalışmayı kendine şan bil! Her nevi desiseden sakın! Zira ekseriya sairlerini iğfal edip düşürmek üzere tuzak kuran adam kurduğu tuzağa kendi düşer.

Roma meclis-i ayanının 'âtîü'-z-zikir adalet ve istikameti şayan-ı takdir ve taaccüptür.

Roma memalik-i mütecaviresinden (Ardiya) ve (Arakya) nam beldeler ahalisi bir memleket için muharip olup iki taraf da mezkûr memleketin kendilerine ait olduğunu iddia ederler idi. Nihayet ikisi de muharebeden yorulup adalet ve istikameti müslim olan Roma ahalisinin hükmüne kani olacaklarını kendilerine arz ve beyan ile hükümlerine muntazır oldular. Roma ayanı ahd-i meclis ederek birçok tahkikat ve tetkikattan sonra mezkûr memlekete kendilerini daha ziyade müstahak görüp o vecih ile hükmettiler. Roma'nın ihtiyar meclisi bu vakadan dilgîr olarak Roma ahalisinin o vakte kadar müslim olan alicenaplıklarına ve adalet ve istikametlerine karşı böyle bir hükümde bulunmaları şan ve şöhretlerini lekedâr edeceğini ahali-i mütecavirenin bu bapta vaki olan ümitlerini boşa çıkaracağını mülhaza ile bu efkâr-ı harisâne (s.185) lerini tebdil etmeye çok çalıştılar. Çabaladılar ise de bir türlü muvaffak olamadılar.

(Ardiya) ahalisi kendilerini ziyade muhik görüp hakk-ı sarihlerini silah-ı bedest olarak ele getirmeye kıyam eylediler. İhtiyar meclisi meclis-i ayanın bu hükmünü görmediğini ve bundan dolayı dil-gîr olduğunu fakat eğer terk-i silah ile işi kendilerine havale ve itimat ederler ise ileride kendilerini hoşnut edeceklerini ve iştikâyâ hiçbir mahal bırakmayacaklarını makam-ı teminde beyan eyledi. Onlar da kemâl-i emniyet ile vaatlerine itimat ve terk-i silah eylediler.

Az vakitten sonra (Ardiya) üzerine başka bir taraftan öyle bir hücum vuku buldu ki memleketleri harap ü yebâb olmak tehlikesine düştü. O vakit derhal Ro-

ma ihtiyar meclisi tarafından verilen bir emir üzerine büyük bir kuvve-i imdadiye yetişerek hücum eden düşmanı püskürttü. Bu vech ile selamet buldular.

Bu işi Ardiya ahalisi kendilerinin hukuk-ı mağsubelerine karşılık tutarak ihtiyar meclisinin bu dostluğundan dolayı azr-ı teşekkür ve beyan-ı memnuniyet eylediler. Lakin meclis buna da kanaat etmeyerek ne yapıp yapıp be-gayr-i hak gasp (s.186) edilmiş olan memleketi de kendilerine iade eyledi.

Akil, fazıl, kâmil olan adam her nevi kizbiyât ve iğfâlât şaibesıyla lekedâr olmaktan içtinap eder ve kizb ile namını lekedâr ederek büyük menfaatler elde etmekten ise zaruret içinde kalmayı tercih ile öyle şeyleri irtikâp etmez. Buna bir misal olmak o misillü ahvalden hazer edilmek üzere atideki vakayı irat ederiz:

(Sicilya) kralı (Don Petro)'nun öz kardeşi prens Rolandus bir muharebe-i bahriyede mağlup olarak tutulup kayd-ı esarete duçar olmuş idi. Kendisini salıvermek için on iki bin florin isterler idi. O esnada hem güzel hem de zengin (Gamlela) namında Mesinalı bir kız bu hale vakıf olunca kendisiyle izdivaca tenezzül eder ise meblağ-ı matlubu verip kendisini halas eyleyeceğini beyan eyledi. O da derhal ruy-i muvafakat gösterip o vech ile senetleştiler. Lakin halas olduktan sonra kızın asaletsizliğini sebeb-i irâe ederek half-i vaat ile akit-i izdivaçtan rücu eyledi. Gamlela ise aleyhinde mahkemeye arz-ı ıstikâ ve ihkâk-ı hakk olunmasını istid'â etti. (Rolandus)'ı celp ederek kızın davasını istimâ' (s.187) ve mezkûr senedi tetkik ile vaadini incâz etmesini hüküm-i icbar eylediler. Nihayet çaresi kalmayıp bazı refikleriyle beraber kızın hanesine giderek hakkında vaki olan bu ihaneti unutmasını rica ve izdivaca hazır olduğunu beyan eyledi.

Gamlela cevaben "Dur ben zaten tarziyemi istihsal eyledim. Zanneder misin ki şimdiye kadar benim seni reddetmeye kalbim tahammül edebilir idi? Ben kral hanedanına mensup bir zevce malik olmak arzusunda olduğum cihetle seni zevciyete davet ettim. Sen ise half-i vaat ettiğin dakikadan itibaren hasep ü nesebini inkâr etmiş oldun. Binaenaleyh artık seni kabul etmemeye ahdettim. Adiyu! Git lekedâr elini başkasına ver! Ben senin vaadinden de verdiğim meblağdan da vaz geçtim!" deyince Rolandus bu sözlere hayran ve nazar-ı ber-zemin-i mahcubiyet olarak revan oldu.

Muamelat-ı nasta ale's-seviye öyle zannolunmuştur ki bey' ü şirâ tarafeyn rızasıyla hâsıl olur. Yani tarafeyn razı olduktan sonra bir şeyi her kaça ister isek alıp satabiliriz. Hatta tarafeynin cehalet ve zaruretinden de istifade (s.188) olunabilir. Hâlbuki bu efkâr çok fasit ve hatalıdır. Bu başkasını aldatmak isteyerek kendi kendini aldatmaktır. Zira bu hal istikamete adalet ve hakkaniyete velhasıl insanın vicdanına ve kıyas-ı nefis kaidesine mugayirdir.

Bir şeyin eğer kıymet-i hakikiyesi bayice ve müşterice malum değil ise bir bile-ne sormak lazımdır. Eğer malum ise ondan ziyadeye satmaya veya eksigine almaya çalışmak haksızlıktır. Aldatmadır. Hatta bayi def ve zaruret için bilerek kıymetinden aşağı verse bile almak caiz değildir. Vakıa satılmamış kalmış olan bir mal ve meta veya sair talipleri bulunmayan bazı eşya biraz kıymet-i hakikiyesinden dūn

fiyat ile alınıp satılabilir ise de alacak adam daima sairlerinin sefaletinden istifade mugayir-i şan-ı insaniyet olduğunu göz önüne getirerek karşısındakini de gadirden vikaye ve kıyas-ı nefis kaidelerine riayet etmelidir. Zira bu misillü menfaatleri mürtekip olan adamın sair hususta dahi adem-i istikametine hüküm olunur. (s.189)

İYİ DÜŞÜNMEK

Her hususta iyi muhakeme ederek işi etrafıyla mülâhaza etmeye “iyi düşünmek” derler. İnsanda bu istidadın vücudu nadir ve alelîtlak “istidat” tabir olunan hassaya faiktir.

Vakıa insanda bu ikinci hassa bir lütuf-i Hudâ’dır ki buna mazhar olan bahtıyarın zihni her şeyi zapt eder. Efkâr-ı kemâl suhuletle yek digere ilhak eyler. Güzel güzel tasvirât ibraz eyler. Elhasıl zannedersin ki her şeye yeni bir suret ve taze hayat verir.

Bu bir kuvve-i müessiredir. Bazı kere fikirde öyle bir zarafet husule getirir, fikre öyle bir feyzân verir ki kemâl-i surat ve maharetle efkârı cem ve tertip eder. Hatta yek digere mübâyin görünen efkârın meyanelerinde doğru ve memulün gayrı olan münasebâtı bulup kemâl-i suret ve suhuletle izah ve yek diğerle telif eyler.

Bazen bir tâir-i bala-pervaz gibi yükseklere te’âli eyler. Derhal mevki-i matluba vusul bulur. Hünerli, marifetli, sanatlı (s.190) şeyler ihtira eder. Sairlerinin istinbât edebilecekleri kadar efkârını kısmen izah ve kısmen setr ile beraber biraz da tamik-i fikir ve mütalaa eyleyip bulmalarına meydan verir.

İnsandaki fikir-i mevcudenin bu semere-i latifesi bir basiret-i kâmile ile birleşmiş bulunursa tabiatı artık ondan bedi ve latif bir şey tasavvur olunamaz.

Çi fayda ki bu iki bu iki güzel hassa ekseriya birleşmez.

Mukarin-i basiret olmayan fikir-i mucidâenin çokluk değeri yoktur. Belki çok defa faydadan ziyade mazarratı mucip olur. Zira basiretten hali olan fikir-i mucit bu halde bir serkeş ata benzer ki insanı üzerinden düşürür veya koşa koşa nihayet bir uçuruma ilkâ eder. Yahut bir şihâba müşabihtir ki kevkeb suretinde görünerek insanı iğfal eyler.

Subh-ı kâzib gibi daima insanı aldatır. Vaktini işini şaşırtır. Bunun için bazı âlimler demişlerdir ki: “Fikir-i mucit nefis-i emmârenin elinde bir alettir ki insana büyük büyük hatalar ettirir.” Hakikat! Nice adamların bu istidatları hem kendilerine hem de başkalarına mazarratları müceb olduğu mücerreptir. Lakin basiret böyle olmayıp tabiatın insana bahş eylediği hasâisin en kıymetlisi ve en ehemmiyetlisidir. Basiretten başka (s.191) her şey insanı dalalete düşürür. Ama basiretten insana hiçbir vakitte zarar gelmez. Kusurlarımızın, hatalarımızın en çoğu akıl-ı kâsir fikir-i haşirden değil, basiretsizlikten neşet eder. Âlemde akıl az ve gayr-ı akıl çok olmasının hikmeti âlemde basiret pek az adama müyesser olmakta bulunmasıdır. Bunun için basiretsiz adam divane makulesinden ma’dûddur. Basiret ise işi etrafıy-

la düşünmek yani dür-bîn ve dür-endîş olmak ve bir şeyin zımnında ne doğacağını evvelden keşfetmekten ibarettir.

İyi düşünen adam kâr ve harekette her hatvesini kaide-i basiret üzere atar. Akıl ve hikmetin tahtit eylediği mesâliği kendisine hatt-ı hareket ittihaz eder. Bir akide-i düşvar-küşâde, müşkülât-ı takat-fersâya tesadüf eylese arîz ve amîk düşünür. Bir şeyin aksini mülâhaza eder. Muhakeme-i musîbe ile ercah tarafını bulur. Delâil-i kaviye ve muknî'ası olmadıkça bir şey hakkında hüküm vermez. Ber-karar ittihaz etmez. Karanlıkta yürüyüp yolunu şaşırmaktan veya yoldan geri kalmaktan ise aydınlık olduğu kadar gidip ışığın bittiği yerde durmayı evla görür. Ehl-i basiret olan adam hiçbir kimse hakkında fena düşünmez. Gördüğü işittiği şeylere (s.192) daima iyi mana verir. Bu ise daima menfur olan kötülüğü tahsin ettiği için olmayıp bir şeyin fenalığına çabuk inandığından ve kolayca hükmetmek istemediğindendir. Kendince mümkün olduğu kadar bir şeye iyi mana vermeye çalışır. Mümkün mer-tebe bir şeyi pâka çıkarmaya gayret eyler. Sairleri hakkında su-i efkârda bulunmak-tan ise hüsn-i efkârda bulunup da aldanmış olmayı mürecceh bulur. Başkalarının divanecesine teşebbüs ettikleri şeyleri görerek kendisi onlardan akıl bulunduğu mülâhazasıyla tefahhur etmez. Sairlerinin faydasız eşhastan ma'dûd görerek nefsin faydalı addetmez. Başkalarını har ve hakir görerek kendisini ne mertebede ise on-dan yukarı tutmaz. Başkalarının fenalıkları cihetiyle onları tahkir etmek veya on-lardan iyi olmasından dolayı temeddüh eylemek şaibelerinden müberradır. Ancak onların fena hallerinden ibret alarak kendisi daha iyi olmaya, daha ziyade ıslah-ı nefis etmeye kendi sabır ve tahammülünü ve ilim ve tecrübesini artırmaya gayret eder. Kendisi sairlerinin kusurlarını gördüğü vakit kendisinde o yolda bir kusur olup olmadığını teftiş eyler.

Nefsinde öyle bir kusur eseri bulursa derhal ıslahı çaresine bakar. Hatta başka-larının felaketlerinden bile hakimâne (s.193) istifade eder. Onların uğradıkları zi-yandan ibret alır. Onlara benzememeye olan sa'yını artırır. Elhasıl onların bilcümle ahval ve ef'âlinden kendisi mütenebbih olur. Daima kendisinin hataya düşmekte olan aczini mülâhaza ile sairlerinin hatasını nazar-ı af ile görmeye veya kendile-rini bir suretle mazur tutmaya nefsin alıştırır. Kendisi ahval ve efkâr-ı sakime ve ahlak-ı zemimenin baş düşmanı olduğu halde yine kabil-i af ve mazeret olan halleri mümkün mertebe mazur tutmaya ve nazar-ı af ile görmeye amade bulunur. İşte bu muamele-i memduha ve akilâne sayesinde heyet-i içtimaiye-i beşeriyenin ittihat ve selameti payidar olur. Bu yolda bulunan adam da fezâili seven ve kıymetini bilen adamlar yanında makbul olup feyiz bulur.

(Çiçeron)'un atideki güzel nasihatini tahattur edelim:

"Her hal ve hareketimizde Cenâb-ı Hakk'ın ruhumuzda hazır ve nazır oldu-ğunu fikir edelim ve böyle bî-atiye-i uzmâ-yı ilâhiyeye münasip olmayan ef'âl ve efkârdan uzak duralım."

En büyük bir istidadı haiz olan adam eğer bir denî ruha (s.194) malik ise ken-disnin bu istidadı en değersiz olur. Bu denâet-i ruh insanın güzel güzel hasâis ve hasâilini ve büyükbüyük mahâmid ve fezâilini karartır. Muhsenât-ı nadiresini ifsat

eder. Asalet ve şöhritle yüksek bir mevkide bulunacak adamı enva-ı nas menzilesine tenzil eyler.

Bilakis hissiyât-ı âliye malik olmak gibi asalet ve azameti izaz eden ve halkın hüsne-i teveccühe ve riayetini calıp olan hiçbir şey yoktur.

Tarih-i miladın 1745 senesinde İngiltere kral-zadesi olan (Şarl Edward) nam prens İskoçya'da büyük bir muharebeyi kaybederek firar etmekle galipler tarafından takip olunmuş idi. Müddet-i medide sefil ve ser-gerdan olarak gezdi. Daima kendisini takip ve taharri edenlerin ellerine düşmek tehlikesinde bulunmakta idi. Kendisini bulup getirene azim mükâfatlar vaat olunmuş idi. Bir gün piyade olarak on fersah mesafe kat etti. Açlıktan ve yorgunluktan bayılmak derecesine gelerek orada kendi lehine olmadığını bildiği bir asil-zadenin hanesine iltica eyledi. Hele bu adam asalet, hissiyat-ı âliye malik olmaya mütevakkıf olduğuna kanaat hâsıl etmiş olan takımdan idi. (s.195)

Bu adamdan mümkün mertebe muavenet buldu. Bunun üzerine mihman-nevâz mumaileyhe onu hanesine kabul etmiş olmasından dolayı itham olunarak divan-ı harbe celp edildi. Bir şecaat-i fâzılâne ile hâkimlerin huzuruna çıkarak "Müsaade buyurunuz. Siz beni isticvâb etmeden size bir şey sorayım." dedi. Kendisine müsaade olunmakla atideki suali irat eyledi:

"Sizin içinizde kim o kadar alçak ve korkak olabilir idi ki hanesine İngiltere kral-zadesi iltica eyledikte kabul edemesin?"

Bunun üzerine reis ile aza-yı meclis kemâl-i ihtiram ile hep ayağa kalkarak kendisinin avdetine müsaade eylediler.

Efkâr ve hissiyât-i âliye malik olmak alicenâplığı işte böyle acayip ve müessirdir. Bunun için ey oğul! İyi düşünmek şerefine nail olmak ister isen servet ve azimetin ile her yapmaya muktedir olduğun işi icra eylemeye kalkmayıp akıl ve hikmet ve adalete muvafık düşenlerini icra eyle! Her muktedir olduğun şeyi yapacak olur isen nihayetinde nadim ve mahcup olursun! Medar-ı umurun zillet-i menfaat-peresti olmasın! Menafi-i şahsiyeye perestiş etmeyip namus ve fazileti sev! Menfaat-i (s.196) zatiyenden ziyade umurun menâfi'ini gözet!

İspanya kralı 9. (Alfons) asil-zade unvanı almış ve her vecih ile zatını bu sığata müstahak göstermiş idi. Bazıları bir muharebede sulh edecek olur ise Floransalılar ile Venediklilerden iki yüz bin dükât altından ziyade sulh ve tazminat akçesi alabileceğini kendisine ihbar eylediklerinde "Ben sulhu bağışlayabilirim ama sata-mam!" cevabını vermişti.

Efkâr-ı âliye ashâbı işte bu vecih ile hareket ederler. İşte bu vecih ile güzel güzel faziletler, büyük büyük işler meydana getirir. Bu sıfat ve hâssiyata malik olan adam daima umur-ı âliye ile iştigal eder. Hamiyet ve fazilete mugayir olan şeyler ne kadar menafi'-i zatiyesine hadim olsa, ne kadar fevâid-i azimeyi müstelzim bulursa reddeder. İşte bu misillü hissiyat-ı âliye ile idi ki Roma ile Laktemun ahalisi dünyayı kendilerine hayran ettiler. Tarih bunların umûr-ı âliye ve vakayı'-i alicenabânesiyle memlûdur.

Mülûk-i İraniyeden (Keyhüsrev) (Laktemunlu)'ların kralı bulunan (Leonidas) eğer kendine tarafgir olur ise bütün Yunan krallığını ona vereceğini vaat eyledi. Müşarünileyh (s.197) ise "Haksızlıkla Yunanistan krallığına malik olmaktan ise vatanım için ölmeyi tercih ederim." cevabını verdi.

Roma meşâhîrinden (Guryus Kendadus) Samaniyalılara galebe ettiği esnada bir gün onların elçilerini nezdine kabul eyledi. O sırada kendisi de bir çömlekte yemek pişirmekte idi. Bunun bu hal-i fakr ve sadegisini görünce çok taaccüp edip kendisine bir vâfir altın takdim ederek kendi taraflarını tutmaya teşvik eylediler. "Altın edinmekten ziyade altını olanlara hükmetmeyi severim." sözüyle altınlarını kendilerine iade eyledi.

Hükkâm-ı kiram ve memurin-i izam herkesten ziyade hissiyat-ı âliyye malik ve herkesten ziyade tarik-i adalet ve sadakate salık olmaya borçludurlar.

İngiltere ricalinden olup bir divan-ı 'âli kâtibi bulunan meşhur (Thomas Morr) bu bapta şu güzel misali getirmiştir ki daima zikir-i cemil ile yâd olunmasını mucip olmuştur.

İngiltere asil-zadegânından birinin büyük bir davası olup kendisi her ne kadar haklı idi ise de yine neticesi lehinde hüküm olunacağına tereddüt ediyordu. Bunun için davasının (s.198) hüsn-i netice bulmasına medar olmak üzere kâtip mumaileyhe gümüşten mamul bir çift zi-kıymet ve musanna sürahi irsal etti. Kâtip de mezkûr sürahiye menekşe şurubuyla imla ve iade eyledi. Nihayet davası zaten haklı olmakla lehine hüküm olundu. Kâtip-i şöhet-şî'âr bu bapta kendince iyi kanaat hâsıl etmiş idi ki hediye kabul eden hâkim ne kadar adil olsa her halde tarik-i adaletten bir hatve olsun udûl eder ve adaleti satın almak isteyene havale-i sem' itibar eden onu satmaya da tez karar verir.

(Lyon) şehremini ve ticaret nazırı Baron (Vegas) da bu hususta güzel bir misal-i irâe eylemiştir:

Bir gün ekmekçi esnafı müşarünileyhin nezdine giderek idare edemediklerinden bahis ile ekmeğin terakki-i fiyatına müsait olunmasını rica eylediler. Müşarünileyh bu tekliflerinin ba'de't-tahkik icabına bakacağını beyan eyledi. Merhumlar gidecekleri sırada usul ile yazıhanenin üzerine iki yüz altın koyup avdet ettiler. İki üç günden sonra tekrar müracaat eylediklerinde şehremini cevaben "Esbap ve delâiliniz tetkik eyledim. Mizan-ı adalet muvafık bulamadım. Ekmek fiyatının tezyit edilmesiyle ahalinin bu bapta duçar-ı gadir ve müşkilat olmasına (s.199) bir sebep-i muhik göremiyorum. Bırakmış olduğunuz altınları da memleketin iki hastanesine tevzi olunmak üzere gönderdim. Zannetmem ki siz de bundan ziyade bir hayır için bırakmış olarsınız. Mademki böyle iyilikler etmeye muktedirsiniz, zannetmem ki öyle dediğiniz gibi sanatınızda zarar-dide olarsınız." diyerek merhumları duçar-ı mehcubiyet eyledi.

ZEMMÂMLIK

Zemmâmlık bir adamın aleyhinde fena söylemek, falan adam şöyledir böyledir diyerek onu zemmeylemektir. Bu ise insaniyete mugayir olan ahvalden olup büyük bir adildir. İftira denilen rezile dahi buna inzimam ederse artık büyük bir alçaklık hükmüne girer.

Bir zemmâmın ağzından çıkan söz on zemmâmın lisanından geçinceye kadar her biri ona birer söz ilave veya tebdil edeceğinden bütün bütün şekli değişip başka bir heyete girer ve iftira makamına kaim olur.

Bir adamın aleyhinde hilaf-ı vaki söz söylemek silahsız (s.200) bir kimsenin üzerine müsellah olarak hücum eylemek kabilindendir ki artık bundan büyük hak-sızlık olamaz. Binaenaleyh her kim bir adamı zem ile onun şan ve şöhretini veya namus ve itibarını şikest ederse ayn-ı katil addolunur. Zira zem eylediği adamdan öyle bir şey gasp veya izale etmeye kastediyor ki hayattan ziyade aziz ve lezizdir. Ehil-i namus olan bi-günah bulunan bir adam için tîr-i zehirnâk iftiraya hedef olmak gibi büyük bedbahtlık olamaz. İftira denilen şeyin bir zehir-i katil gibi bir defa merâreti intişar edecek olur ise artık dâhil olduğu vücudu kâmilen istila edeceğinden önü alınmak muhal derecesine varır. İftira öyle bir ateştir ki bir adamın hane-i namus ve itibarını kâmilen ihrâk edemese bile yakamadığı teri de karartmaya mu-vaffak olur.

Bir zemmâmın zemiyâtından neşet eden ziyan kabil-i tazmin değildir. Seyf-i lisan öyle semnâk ve darbesi öyle katidir ki çok defa cerihası kabil-i tedavi olmaz.

Namus ve itibar öyle nazik ve latif bir şeydir ki inkisardan vikayesine ne kadar itina kılınsa yine azdır. Namus ve itibarını muhafaza eden adam şayan-ı itibar olmayan adamın bile az çok (s.201) malik olduğu itibardan mahrum olmasından havf ile onu dahi vikayeye çalışır.

(Arakonya) kralı (Alfons) bir bazı karinasıyla beraber bir cevahir tacirinin mağazasına gider. Alacağı şeyi alarak avdet eder. Mağazadan bir miktar tebâ'üd eder etmez cevahirici arkasından koşarak büyük ve zî-kıymet bir elmas eksik olduğunu beyan eder.

Kral derhal maiyetinde bulunanlarla geri dönüp mağazaya gider ve bir kab-ı dakik getirterek kendisi ile beraber ellerini kapalı olarak onun içine daldırıp açık olarak çıkarmalarını adamlarına emreder.

Evvela kendi bu hareketi icra ederek cümlesine de icra ettirir. Sonra dakik-i mezkûr bir tahta üzerine boşaltılarak sirkat olunan elmas zahire ihraç olunur.

Sârikin namus ve itibarını vikaye etmek üzere istimal eylediği şu tedbir ve zarafet müşârunileyhin azamet-i ruhuna ve zarafet-i fikrine delalet eder bir şan ve şeref olsa seza değil midir?

Hele kadınlar alelumum erkeklerden ziyade zemmâm oldukları için itham olunurlar ise de bu hal ekseriya bir niyet-i fasideye (s.202) mebni olmayıp söyleyecek çokluk başka bir ley bulamadıklarından neşet eder.

Zemmâmların alelumum insanda zeme şayan bir şey bulup başkalarına söylemeleri o şeyler kendilerinde hiç bulunmadığı veya başkalarında az bulunduğu veya onlardan hoşlanmadıkları için olmayıp ya bir niyet-i fasideden veya kendilerini o misillü ma'âyibden âri göstermek maksadından ileri gelir. Yoksa eğer kendilerinin kusurları olmasa veya başkalarından az olsa idi başkalarını zem etmekten o kadar hoşlanmazlardı.

Birtakım zemmâmlar vardır ki bunların zemmiyâtı daima başkalarının şayan-ı ta'yib olan kusurlarına ve hatta her şeye vakıf olmaya tab'an meraklı veya başkalarında gördükleri her şeyi sairlerine söylemek hususunu kendilerine mahza bir sermaye-i sohbet olmak üzere ederler. Zira bunu etmeyecek olurlar ise söyleyecek başka söz bulamazlar.

Balada zikri sebk ettiği vech ile bazılarının zem (s.203) etmekten maksatları mahza kendilerini halka şaibe-i kusurdan beri göstermekten ibaret ise de bu kendi elleriyle kendilerine kuyu kazmak kabilindendir. Zira başkalarında görüp zem ettiği kusurların kendilerinde dahi olup olmadığını teftiş etmeye halkı mecbur etmiş olurlar.

İnsan kendi hal ve hareketlerini iyice teftiş edecek olur ise başkalarını zem etmek şöyle dursun, kendinde o kadar kusurlar bulur ki gerek kendisinin ve gerek halkın nazarında şayan-ı zem olduğunu ve hatta başkaları kendisini medh ü sena etseler bile ona layık olmadığını ve hakkında edilen sitayişlerin çoğu vahi olduğunu anlar.

Şeyh Sadi Bağdat'ta Nizamiye Medresesinde derse devam etmekte iken refikasıdan birinin kendisine haset ettiğini görünce hocasına "Dersimi layıkıyla öğrendiğim için falan efendi bana haset ediyor."diyerek refikinden şikâyet eder. Muallim de cevaben "Refikin hasedi sana hoş gelmiyor ama sen de onun gıybetinden hoşlanıyorsun. O bu hal ile hüsrân yolunu tutmuş gidiyor. Sen de bu hal ile ona yetiyeceğinde hiç şüphe etme!" demiş.

Bunun için insan namus ve itibarını muhafaza etmek (s.204) ve nazar-ı halkta olmak ister ise hiçbir kimseyi bir vecih ile zem etmemelidir.

Bazıları zannederler ki bu hal ile başkalarının gözlerine hoş görünürler, hâlbuki şu sıfat cühela-yı sebükmağzandan başkasının hoşuna gitmeyip herkesin nefretini davet eder. Zira bu hal zikir olunduğu üzere ya haset veya adavet eseridir. Bu isinde'l-ukala kat'a makbul olmadıktan başka büyük bir kabahat olmak üzere telakki olunacağında şüphe yoktur. Eğer hiçbir garaz ve maksada mebni olmayıp da mahza cehalet eseri veya deni bir tabiat alameti ise daha ziyade maddüh olacağı şüphesiz olmakla her iki halde de zemmâm daima şayan-ı nefrettir.

Yalnız zemmâm değil zemmâmiyâtı istimâ' ve kabul eden dahi müsavi surette menfurdur. Bunun için "Kulaklarının önüne dikenden bir çit çek de zamâmı istimâ' etme!" emri bazı kütüb-i ilâhiyede mesturdur.

Emsal-i Süleyman'da dahi "Yağmur bulut ve dumanı dağıttığı gibi sakin bir çehre ile zemmâmın kelimât-ı muzlimesini dağıtmak lazımdır." sözü varit olmuştur. (s.205)

Hele nüfuz ve tesirleri halka hâkim ve sıfat-ı memuriyetleriyle ahlak-ı umumiyyenin muhafazasına hadim olanlar bu fena halden daima hem kendileri begayet ihtiraz etmeli, hem de bu halde bulunanları tekdir ile ağızlarını kapamaya çalışmalıdır.

Azizlerden biri oğluna nasihat olarak der idi ki:

“Oğlum! Zinhar müsaade etme ki bir kimse senin yanında başkalarını hataya düşürecek veya birinin namus ve itibarına ve şan ve şöhretine îrâs-ı hâlel edecek bir söz söylemeye cüret etsin.”

14. Lui bundan gayet muhteriz olduktan başka kendisinin yanında bir gûne zemmiyâta mütecâsir olmaları mazhar-ı itap eder idi. Böyle birinin aleyhinde onun namus ve itibarına dokunacak bir söz işitildiği halde kimseye söylemeyip unutmalı ve söylemeye bir gûne mecburiyet hasıl olmadıkça söylememelidir.

15. Lui'nin zevcesi dahi bu hususta o kadar muhteriz idi ki bir aleyhinde zemmiyâttan bir söz işittiğinde asla inanmadıktan başka sahih olduğu meydana çıktığı halde onu mazur tutmaya çalışır ve o tir-i sem-alûd zemmiyâta hedef olanı sayan-ı merhamet görür idi. (s.206)

Elhasıl sağlar aleyhinde asla zemmiyât caiz olmadığı gibi mevta hakkında dahi kat'a tecviz olunamaz.

İSRAF VE İMSÂK

Varidat ve mâsârifini muvazene ederek masrafını iradına uydurmayan adam ileride sefalet çekmeye hazırlanmalıdır.

Ekser halkın sefalet ve harabiyetini mucip olan şey muvazenesizliktir. Ekser nas servet ve iktidarlarına göre değil, şan ve şöhretlerine ve arzu-yı tabiatlarına göre masraf ederler. Hırs-ı şan ve sefahatten tevellüt eden israfât zahirde zevkli, safalı, şanlı, şerefli bir tarik ile insanı fakra sevk eder.

Bu tarike salık olanlar birtakım akılsız adamlardır. Gerçi mutedil ve muntazam surette icra edilen zevk ve safa tabii olup tabiat kendi kudret ve azimetine göre insanlara kemâl-i sehâvetle atiyeler bahş eylediği gibi onları kemâl-i sehâvetle istimal etmekten de men etmez. Lakin ifrat mertebesinde edilen zevk ve safaları, yolsuz sefahatleri, israfları men eder ve birtakım zait masrafların ve muhrup zevk ve safaların (s.207) servet ve kudretimizin haricinde ve adap-ı hasene ve ahlak-ı hamideye mugayir olarak icra edilen nâ-meşru' hallerin cümlesini akıl ve basiret reddeder.

İşte bu misillü mâsârifâtta edilen imsâk bilcümle ukala indinde memduhtur. Mesela birtakım işi gücü olmayan ve uyuyup oynayan tembel hademenin çokluğu ne işe yarar.

Kadınların birtakım gülünç tezyinatı ve her nevi hilyâta olan inhimâkâtı o kadar zî-kıymet ve fakat seriü'z-zeval olan birtakım şeyler için edilen israfât ne işe yarar? Vaka adap ve ahlak-ı umumiye dâhilinde tâsârruf dairesinde zuhura gelen

teceddüdâta ittiba etmek caiz ise de ne çare ki çok defa bazı akıllı adamlar bile sairlerine uymak için birtakım abesiyâtta olan şeyleri ihtiyara mecbur oluyor.

Gerçi herkesin hal ve iktidarına göre kendine yakışacak surette elbise giymesi meslek-i tevazua daha muvafık düşer. Hele kadınların tezyinatı ismet ve hicap olmak lazımdır. (s.208)

Ağniyâ evladı bulunan bazı şeban ve az vahit zarfında temevvül eden zenginler ekseriya müsrif olurlar. Servet ve kudretlerinin suret-i istimalini bilmezler. Zanne-derler ki yaver olan bahtları asla kendilerinden yüz çevirmeyecektir.

Vakıa herkes suret-i meşruada iktisap ettiği şeylerin mutâsârrıfıdır. Lakin ifrat mertebesinde sarf ettiğimiz ve yine ifrat mertebesinde imsâk eylediğimiz halde varidatımız ne kendimize ne de başkasına yaramayacağından bundan hâsıl olacak mazarratlardan dolayı inde'l-halk gayr-ı makbul oluruz. İsrâfât gerçi umumun gözlerini kamaştıran bir parlaklık olduğundan tama ve imsâk kadar merdûd ve gülünç ise de israf ile varidatını telef edip de her şeyden mahrum kalan adam bilahare erbap-ı imsâktan ziyade gülünç ve muhakkar olur. Hatta icra-yı zevk ve safa ve sefahat ettiği esnalarda bile herkesin tan ve teşnî'ine tesadüf eder. Kâzib ve sahte dostlar etrafını ihata ederler. Kendisini sevmek ve hürmet ve riayet etmek suretini gösterip beraber yer, içer ve gezerler. Böyle kendi masraflarıyla yiyip içip eğlenen ve beslenen dalkavukların yalandan sitayişlerini istimâ' ve kabul ve onlara itimat eyler. Bunlar kendisini daima medh (s.209) ede ede ve daima keyif ve mizacına göre gide gide tek mil-i varidatını cürütünceye kadar tatlı tatlı konuşurlar. Hâlbuki bir taraftan da kendisini temeshur ederler. İşte böyle nâ-becâ ve ifrat mertebesinde masraflarla terbiyeli adamlar indinde menfur olurlar.

İki müsrif adam yek diğerle rekabet edercesine birbirinden ziyade birtakım nâ-becâ masraflar etmeye gayret ederlerdi. Bunu gören bir adam "Bana öyle görünür ki bu adanlar bir hastane kapısında durup evvel içeri girmek üzere icra-yı resm-i teşrifât ediyorlar." demiş.

İsrâf ateşe müşabihtir ki kendisini tegaddi eden maddeyi bir an evvel telef etmeye çalışır. Masraf-ı akıbet tese'üle muhtaç olarak başkalarına müracaata mecbur olur. Lakin kimseden muavenet bulamaz. Zira sehâvet insana dost kazandırır. Fakat israf nankör kazandırır. Kendisinin beslediği adamlar muahiren kendisini tanımaz. Mücerrib, sadık, ehîbbâ ve akrabası kendisinin zaruret ve sefaleti eğer başka yüzden olmuş olsa muavenet edecekler idi ise de bu yüzden düştüğü cihetle bir kabahatli nazarıyla bakarak kendisini reddederler. (s.210)

Bu vech ile çaresiz kalarak ve eski bahtiyarlık haşini der-hatır ederek mustarip olup durur. Bunun için müsrif mümsikten ziyade sefil addolunur. Zira müsrif bütün sefaletini hisseder ve giriftar olduğu sefalet zaruri ve mecburidir. Mümsik sefaleti ise ihtiyari ve kendisince gayr-ı mahsusidir. Müsrif hıyan-ı israfâtında ne kadar ziyade zevk duyarsa ondan mahrum kalınca o kadar çok acı duyar.

Hükemâ-yı Yunanniyeden (Diyojen) bir gün bir müsrifin zeytin ekmek yemeye mecbur olduğunu görünce "Eğer evvelden beri daima böyle taam etmiş olsaydın şimdi böyle sefilâne taam etmeye muhtaç olmazdın." demiş.

Müsrif az vakit zarfında ölecek gibi masraf eder. Mümsik ise daima yaşayacak gibi davranır. Kendisini bütün varidatını terke mecbur edecek dakika takrip ettikçe onlara daha ziyade sarılır. Nihayet ecel gelip yetişerek kendisini sarıldığı malların içinden çekip çıkarır. Cümlesini zaten kendisinin mevtine muntazır bulunan haris veresine terk ettirir. Bu mallar ne kadar uzun müddet ve külfet içinde (s.211) teraküm etmiş idi ise o kadar az zaman içinde sarf edilir.

Mademki hal böyledir insan mümsik olmayıp da servetini hüsne-i istimal etse, kendine nâfi' ve mukteza olan şeyleri tedarik eylese, muhtaç olanlara muavenet ve akraba ve ehlibâsını hoşnut ederek onların hürmet ve riayetlerini mesruriyetlerini celbe çalışsa bade'l-vefa kendisini zikir-i cemil ile yâd ettirecek iyilikler etmiş olsa daha iyi olmaz mı?

İnsan daima kendi kendini kolay aldatmakta olduğu gibi bu hususta dahi müsrif daima kendisini sehâvetli ve mümsik de idareli kıyas eder. Bu vecih ile hadd-i itidali tecavüz eylerler. En büyük ve müstakim mikyas-ı hikmet ve insaniyet ise itidaldır.

Yerine göre idare ve yerine göre cömertlik eden adam daima muteber olur ve sefaletten masun kalır.

Müsrifin biri hükemâ-yı kadime-i Yunaniyeden Sokrat'a parasız kaldığından dolayı arz-ı isticâ edince hâkim "ettiğin masraflardan kat' ederek kendi kendinden akçe istikraz et." demiş. (s.212)

Varidatını hüsne-i istimal ile mâsârif-i zâideden içtinap eden kimse kendi güzelce geçindikten sonra nice fakirleri dahi sevindirebilir.

Bir zenginin oğlu pederine "Nasıl bu kadar zengin olabildin?" diye sual edince pederi o sırada yanmakta olan iki mumun birini söndürerek "Oğlum! Ondan kolay şey mi var? Yalnız zaruri olan şeylerle kanaat et. Bir mum ile işini görebildiğin halde iki mum yakma!" demiştir.

Varidatını hapis edip lüzum-ı hakikiyesi görülen yerde istimal etmek üzere hıfz etmek ise idaredir. Bunun için icabına göre sehâvet etmek israf değildir.

Vaktiyle (Anversa)'da meşhur tüccardan Cevânî nam zat bu kaideyi kendisine meslek ittihaz eylemiş idi. Bu adam 5. Şarl'a iki milyon frank ikraz etmişti. Bir gün kralı hanesine davet eder. Mutantan surette bir ziyafet keşide ederek nefis taamlar çıkarır. Lakin en sonra getirilen bir taam krala en ziyade nefis görünür. Çünkü tacir mumaileyh kralın deyn-i senedini kokulu ağaçlarla (s.213) memlû bir tepsi derununda olduğu halde sofraya getirip mezkûr ağaçları ateşleyerek senedi yakmıştır.

Kral taaccüp ederek böyle yapmasının sebebini sual edince "Efendim! Lütfen ve tenzilen hane-i acizânemi teşrif buyurmakla borcunuzu eda ettiniz." cevabını vermiştir.

Böyle hale göre edilen masraf çok defa ekâbirin hoşuna giderek bu masrafı ihtiyar edenlerin daha ziyade bahtiyarlıklarını mucip olmuştur. Bununla beraber bazı fevkalade hususlar müstesna olarak israf alelittlak mazmûm ve divanece bir kusur addolunur. Zira varidat kimseye bir iyilik vaki olmaksızın beyhude sarf edilmiş olur.

Müsrif adam ale'l-ekser fazilet icra edemez. Daima varidatını beyhude yerlere sarf eder. Ötede bir fakire on kuruş vermez. Beride on lirayı boş bir şey için telef eder. Hâlbuki fazileti seven adam daima iyilik etmeye muktedir olmak ve kendisi de muhtaç kalarak kimseye bar olmamak için malını muhafaza eder.

Vazife-i adaleti bâis-i şan ve şeref olacak şeylerden (s.214) yukarı tutar birine bir maaş bağlamaktan ise o para ile bir vazife icra eder. Birine bir ihsan etmekten ise bir diğerine mükâfat eylemeyi sever.

Müsrif ise sehâvetli görünmek için birtakım nâ-ehil adamları ihsana gark eyler. Hiçbir mecburiyeti olmadığı halde şuna buna mahza medar-ı iftihar olmak üzere ikram eder. Nihayet asıl vazifelerini icra etmeden ölür gider.

Bunun için insan gerek israf ve gerek imsâktan müsavat üzere uzak durmalı ve bu mugayir hadlerin vasatında bir hadd-i mutedil tutmalıdır. Şedit bir ıstırap-ı kalp, mukadderât-ı ilâhiye hakkında mazmûm bir emniyetsizlik, mahûf haller, halden dolayı hadsiz hesapsız teşekkîler, kesret-i mâsârif ve nedret-i kesp u kâr hususlarında çekilen müşkilat, mazarr endişeler ve su-i efkâr ufak tefek şeyler için bile inceden inceye hesaplar ve beyhude meşakkatler ve ülfeti külfetine değmez bin türlü zahmetleri mucip olan şeyler hep israfâtan neşet eder hallerdir ve bu vecih ile insan çok defa korkmakta olduğu sefaletе duçar olur.

İnsan bazı kere ufak bir masraftan kaçındığı cihetle büyük bir fenalığa meydan verir. Mesela yolculukta veya bir hastalık (s.215) zuhurunda ve başka şeylerde derhal icap eden mâsârifi ihtiyar edemediğinden dolayı bilahare büyük büyük masraflara giriftar, hatta bazı kere mevte bile duçar olur.

Akçe insana iyi bir hizmetkâr olacak yerde fena bir efendi olur. Sandıklarımızda hapis olunan altınların ve gümüşlerin hiçbir değeri yoktur. Ne vakit çıkarıp da hüsne-i istimal edecek olur isek o vakit faydası görülür. Böyle sandıkta saklanan paralar toprağı semirtmek için bir yere teraküm ettirilen gübreye müşabihdir ki ancak toprağa yayıldığı zaman faydası zahir olur.

Siraküse kralı (Diyonisyus) tebaasından birinin define saklamış olduğunu işite rek onu çıkarıp kendisine getirmesini emir eyledi. Merhum da define-i mezkûrenin bir kısmını getirip teslim ederek bakisini de alıp diyar-ı diğere gitti.

Orada malını safa-yı hatırla sarf ederek geçiniyordu. Bu hal kralın mesmû'ı olunca merkumu celp ederek "Mademki malını hüsne-i istimale başladın, artık bendeki malına da malik olmaya müstahak oldun." diyerek zapt etmiş olduğu akçesini kendisine iade eyledi. (s.216)

Birkaç sözde taam ve ziyafet hususunda edilen birtakım zait masraflar hakkında söylemek faydadan halî değildir. Bazıları zannederler ki bir ziyafette yemeklerin envay çok olur ise makbul olur. Hâlbuki sofrâ üzerinde elzem olan hizmetleri ve davetlilerin şan ve şöhretlerine göre icap eden tedarikâtı asla nazar-ı dikkate almazlar. Bu ise hiç makbul ve caiz değildir. Zira ehıbbâ ve akrabaya ve bahusus ecânibe verilen ziyafetlerde hususi aranılan şey sofrâ üzerinde her şeyden ziyade temizlik ve sadelik hükmetmek ve hürmet ve riayette kusur edilmemektir.

Taamlar ise davetçinin hal ve iktidarına göre mutedil olmalıdır.

Sokrat bir gün birkaç ehıbbâsına bir ziyafet keşide eder. Ehibbâsından biri bakar ki meydan da büyük bir tedarikât görünmüyor, beyan-ı taaccüp ederek niçin tedarikât-ı mahsusada bulunmadığını sual edince hâkim “Davetlilerim iyi zatlar ise bu kadarı da kifayet eder. Değil iseler bu bile çoktur.” cevabını vermiştir.

Eslafımız bu hususta bizden akil idiler. Onların ziyafetleri taamları gerçi bizimkiler gibi müteaddid ve mutantan (s.217) değil idi ise de bizim ziyafetler gibi şevk aver idi. Onların ziyafetlerinden maksat bol bol taamlardan ziyade güzel güzel eğlenmek idi. Şöyle ki onların taamlarının envai az, fakat zevkleri çok ve safa-bahş idi. Biz ise şevk ve zevkten ziyade taamların mütenevvi ve mutantan olmasına bakarız. Zannolunur ki mahza yemek yedirmek için ziiiyafet veririz. Elhasıl ziyafetlerde davetlileri memnun edip bir güne taciz etmemek üzere lazım gelen masraflardan ziyadesi israf addolunur.

Eğer bu şartlara dikkat olunmayıp da lazıme-i hürmet ve riayette kusur olunur ise bu hal davetlilere ziyafet değil ayn-ı ihanet sayılır.

Tamakârın biri bir ziyafet verdiğiinde davetlilerine “Buyurun! Buyurun! Benim hazırladığım yemekler size bi-huzurluk ve hazımsızlık vermez.” diyerek güya onları yemeğe teşvik edince davetlilerden biri de “Yanılıyorsunuz böyle yemeklerin hazmı çok güçtür.” demiştir.

Eğer ansızın misafirler zuhur ederse hazırda ne var ise onu ikram etmek caiz ve kâfidir. Zira bazı (s.218) şeyler tedarik etmek üzere onları sabra mecbur etmekten hazırda bulunanları ikram etmek evladır.

Âlimin biri böyle habersizce gelen misafirlere hazırda bulunanı ikram ederek atideki sözü söylemeyi adet edinmiş idi.

“Affediniz dostum! Mademki geleceğinizi haber vermeyi münasip görmemişsiniz, şimdiki halde siz benimle taam ediniz de başka vakit geleceğinizi haber verecek olur iseniz o vakit ben de sizinle taam ederim.”

SON

FİHRİST**Sahife**

MUKADDİME	3
EBEVEYNE MUHABBET VE HÜRMET	15
HAKİKAT, YAHUT DOĞRU SÖYLEMEK.....	29
İNCÂZ-I VAAT	38
SEVGİLİ OLMAK	50
İYİLİK ETMEK	51
RİYAKÂRLIK.....	60
HİLİM VE HİDDET	63
TAHSİL-İ İLİM.....	75
İDARE-İ ZAMAN VE LİSAN	84
İNSANİYETPERVERLİK	89
SEFİH, HODPESEND, MÜTEÂLİM ADAMLARDAN TEVAKKİ.....	109
SEFİHLER	111
HODBİN VE HODPESEND ADAMLAR.....	119
MÜTEFELSİFLER.....	125
MİNNETTARLIK – NANKÖRLÜK	129
AZ SÖYLE.....	142
ÇALIŞMAK, UYUMAK VE YEMEK HUSUSLARINDA İTİDAL.....	161
YEMEK.....	172
RİYAZET-İ BEDENİYE.....	177
İSTİKAMET.....	178
İYİ DÜŞÜNMEK.....	189
ZEMMÂMLIK.....	199
İSRAF VE İMSAK.....	206

EVVELCE İLK DEFA OLARAK TAB VE NEŞR OLUNAN 2. KISIM MEKTEB-İ EDEB'İN FİHRİSTİ:

	<u>Sahife</u>
TEŞVİKÂT-MÜKÂFAT.....	3
DAVADAN İCTİNÂB.....	8
MÜŞAVERE.....	12
İTTİRÂD-I MEŞREB.....	20
MEDYUNLARA MERHAMET.....	26
KEREMKÂRLIK-YAHUT İYİLİK ETMEK.....	30
ADAP ve LÜTUF VE KEREM.....	65
EFENDİLİK VAZİFELERİ.....	76
HOŞ GEÇİNİŞ.....	93
VUKUF-I TAM VE KEMÂL-İ BASİRET ÜZERE MUHAKEME EYLE.....	103
DOSTLARLA MUAMELE-İ İHTİYÂTKÂRÂNENİN LÜZUMU.....	114
HEM NEVİNE SAADET BAŞ OL.....	120
CENÂB-I HAK'TAN SERVET VE AZİMET DEĞİL, İLİM VE HİKMET İSTE.....	132
HADEME VE AMELE HAKKINDA OLUNACAK MUAMELE.....	137
ZEVCİYENİN VEZÂİF VE HUKUK-I MÜTEKÂBİLESİ.....	142
İNTİHÂB-I AHBAP.....	164
KÖTÜLÜĞE MUKABİL İYİLİK.....	180
İŞRET.....	186
VAZİFE.....	196
İSTİHZÂ, LATİFE, TARİZ.....	206
TAHKİRÂTA AFV İLE MUKABELE.....	214
KETM-İ ESRAR.....	232
TEVAZU VE RİAYET.....	239
NAMUS.....	266
DÜELLO.....	271
AŞK VE ALAKA.....	282
SULH VE SALAH, NİFAK VE ŞİKÂK.....	302
MESUT OLMAK İSTEYEN ADAM ARZULARINI TADİL ETMELİ.....	306
FELAKETLERE SABIRVE MUKAVEMET.....	313
BALO.....	342
TİYATRO.....	348
HATİME-İ MEKTEB-İ EDEB.....	363

MEKTEB-İ EDEB

Musahhihi

Muallim Naci

“Mütalaa tab’a gelen kelâl ve melalin
en müessir bir devasıdır. Hiçbir kedere
musadif olmadım ki bir saatlik mütalaa
onu izale etmiş olmasın.”

(Monteskiyö)

Adamın havaniyeti yemekle,
insaniyeti okumakla kaimdir.
(Kemal Bey)

Vatanımızda sakin her sınıf halkın zükûr, inâs, büyük, küçük bilcümle efradına elverişli olmak üzere müteaddit kütüb-i ahlakiyenin tetebbu’ıyla vücuda getirilmiş bir meahiz-i muteberden bilâ intihap cem ve tertip edilmiştir. Herkesin anlayabileceği bir tarz-ı ifade ile insanı rezâilden terhib, fezâile tergib eyler. Sadakat, istikamet, adalet gibi fezâil-i âliye-i ahlakiye ile muttasıf olan bazı hükemânın ve tarihçe maruf bulunan birtakım erbab-ı zekânın edebi ve hikemi akvâlini ve numune-i edep ve hikmet olan amalini hâhi ve havidir. Hülâsa: tezhib-i ahlak-ı umumîyeye cidden çok medar olacak birçok nasâyih ve fıkırâtı câmi bir kitab-ı nafi olmakla hakikaten “Mekteb-i Edeb” unvanına layıktır.

Müessisi: Kitapçı Arakel

Temsil-i sâni-Kısm-ı sâni

Maarif Nezareti-i Celilesinin Ruhsatıyla

İstanbul

(10 Mavyân) Şirket-i Mürettebiye Matbaası-Babıali Caddesi numara 52

1306

MEKTEB-İ EDEB

İKİNCİ KISIM⁷

TEŞVİKÂT - MÜKÂFAT

Bir adam teşvikât ve mükâfat hususunda sehâvetten ne kadar tebâüd eder ise haksızlığa o kadar tekarrüb etmiş olur.

Bir muharebe esnasında neferâtta biri fevkalade ibraz-ı şecaatle beraber kollarını da kaybetmesi üzerine refikleri kndisini alıp generalin huzuruna götürmüşler.

General mükâfeten yirmi dört kuruş verince mecruh demiş ki: “Generalim galiba bir çift eldiven kaybettim zannediyorsunuz!”

Mükâfat hususunda hisset şayan-ı takbihtir. İbraz edilen hizmet ve sadakate mümkün mertebe suret-i lâykada mükâfat edilmesidir.

Dördüncü Henri Fransa kralı olduğu zaman Sandali-i Kraliye kuuduna muavenet edenlere kemâl-i sehâvetle mükâfat etti.

Ashab-ı müracaatın kesreti az bir zamanda kendisine mükâfat-ı adilâneyi ferâmuş ettirdi ise de muahiren bu babda vaki olan kusurunu itiraf ederek tashih-i meslek eyledi. (s.4)

Ümerâ-yi askeriyeden biri yekçeşm, yekdest ve topal olduğu halde müşarünileyhe bir arzuhâl takdim ederek ibraz ettiği şecaat ve hidemâtından bahr ile mükâfat-ı lâyık talep eyledi.

7 Mukaddime-i kitapta vaat ve beyan olunduğu üzere kitabın yalnız ikinci kısmının bu defaki tabında hayli milli fıkralar ilave edilmiştir.

Kral ise arzuhâli okuduktan sonra “Bakalım!” cevabını verdiğinden mumaileyhe dahi “Efendim! Kralım! Eğer ben de vazifemi ifade “Bakalım!” demiş olsa idim şimdi böyle yekçeşm ve yekdest kalmazım!” dedi.

Bu cevâb-ı cesurâne üzerine kral hiddetlendi ise de merkurumun vatan uğrunda ihtiyar ettiği fedakârlığı ve bunun delil-i celilesi olan ita-yı muattalasını medar-ı af addederek teskin-i hiddet ve merkurumu mazhar-ı mükâfat eylemiştir.

11. Lui de bazı su-i halleri ile beraber (Ravellannova) nam generalin ibraz etmiş olduğu şecaate mükâfat-ı lâyık ile mukabele etmiştir.

Bu general ateşler, kılıçlar içinde geçerek Genernova nam şehri zapt etmiş idi. Kral kendisinin maharet ve şecaatini bizzat müşahade ederek muharebeden sonra ileyh boynuna bir altın kordon takmış ve “Dostum! Bu muharebede hadden aşırı şecaat ibraz ettiniz. Haddinizi tecavüz eylediniz. Bunun için sizi zencir-bend etmek lazım geldi. Sizi başka defalarda istihdam etmeyi arzu eylediğimden sizi bütün bütün kaybetmek istemedim.” demiş.

Eâzım ve ekâbirin başlıca vezâifinden biri de ceddi ve nafi âsâr-ı (s.5) ashabına mükâfat etmektir. Bu ise servet ve azimetlerinin hüsn-i istimaline en güzel ve münasip bir vasıttır.

Zikr-i cemillerinin elsinede ebediyyen dair olmasını isteyenler için bundan ala bir tarik olamaz.

(Ogüst Mekenas) hulefâ-yı Abbasiye’den Harun Reşid ve 10. (Leon) nam papa gibi, ciddi âsâr ve hidemât ashabına layıkıyla mükâfat eden eâzım ve ekâbirden biri de 14. (Lui)’dir ki bu meslek-i âlisi sayesinde memalik-i aramgâh-ı ulemâ-yı âlim olmuştur.

14. (Lui) (Kulber) nam hâkim-i meşhuru sarayına almış ve eyyam-ı saltanatında bilcümle âsâr hidemât-ı nâfia ashabını mükâfat-ı lâyıkaya nail eylemiştir.

Harun Reşid’in zamanı ulemasından olup illet-i ‘âmâyâ duçar olmuş bulunan Ebu Muaviye der ki:

Bir gün Reşid ile birlikte taam etmiş idim. Bir şahıs elime su döktü. O aralık Harun “Ya Ebâ Muaviye! Eline kim su döktü biliyor musun? dedi. “Hayır” dedim. “Ben döktüm” dedi. “Ya emîra’l-müminin! Bunu ilme ve ulemaya olan hürmetinizden yapıyorsun” dedim. “Evet” dedi.

İngiltere kralı 2. Şarl İngiltere’de icat oluna bir nevi çalar saatten birkaçını hediye olarak 14. Lui’ye irsal etmiş idi.

Bu saatler öyle bir tarzda yapılmış idi ki görüldüğü zaman nereden ve nasıl açılacağı bir türlü anlaşılamazdı. Bunların (s.6) muhteri’i bütün şöhet ve menfaati kendisine münhasır kılmak üzere bir yol bulmuş idi. Bu saatler bozulduğu zaman başka saatçiler açıp da tamir edemez idi. Nihayet saatlerden biri bozuldu. Tamir olunmak üzere kralın saatçi başısı bulunan (Martino)’ya tevdi edildi. Mumaileyh bunu bir türlü açamayınca Mösyö Külber’e “Bu saati (Garmel) tarikati sâlikânından bulunan bir genç rahipten başka kimse açamaz sanırım. Eğer o da açamaz ise

İngiltere'ye iade olunmaktan başka çare yoktur.” diyerek saati teslim eyledi.

Saatçi başını böyle medh ü sena ettiği rahip (Sabastiyanus) nam zat idi ki mumaileyhin mekanik fenninde mahareti fevkalade meşhur idi. Mezkûr saat kendisine irae olundukta bu hizmetin ne kadar kıymetli olacağını bilmediği halde hemen açıp tamir ettikten sonra iade eyledi.

Birkaç gün geçtikten sonra Mösyö Kulber rahip mumaileyhi davet eyledi. Rahip ise sebebini bilmediği cihetle helecan ve telaş ile icabet etti.

Mösyö Külber encümen-i maarif azasından iki zat ile beraber mezkûr saati açmasından dolayı kendisini medh ü sena ederek saati kimin olduğunu kendisine beyan ve bu iki zatın kendisine muayyen ve müzahir olacaklarını vaat ile sanatını ileri götürmeye sa'y ve gayret etmesini kelimât-ı maşuka ile tavsiye eyledi.

Bir teşvik-i maddi olmak üzere rahip mumaileyhe şehri (s.7) altı yüz frank maaş tahsis ve bir seneliği defaten ita olundu.

Bu mükâfata nail olan rahip henüz on sekiz yaşında idi. Kulber'in teşvikâtı üzerine gayret ve cesareti o kadar arttı ki mekanik fenninde asrının feridi oldu.

Meşhur (Büyük Petro) ve (Frederik) nam Prusya kralı Henruran muarif-mendan asrı celp ile maaşât-ı vafiye tahsis ve mükâfat-ı azime ita eyledikleri için müddet-i kalile zarfında zir-i idarelerinde bulunan memalik, envâr-ı maarif ve sanayiyle münevver olmuştur.

Bu iki hükümdar kizb ve riyayı hakikat ve istikameti tefrik ve temyiz hususunda pek ziyade mahir olup vefakârân ve sadakatmendanın hakkını kâziblerin gasp etmesine meydan vermeyerek layık oldukları mükâfatı ita ederlerdi.

“Hacer-i hikmeti veya tabir-i aherle iksir-i azam denilen tılsım taşını buldum!” diyerek mükâfat-ı azime talep eden yalancı bir kimyagere Papa 10. Leon boş bir kese vererek “Mademki altın yapmayı biliyorsun yapacağın altınları derununa vaz etmek için yalnız bir keseye ihtiyacın kalmış. İşte onu da ben sana ihda ediyorum.” demiştir.

10. Leon daima ulûm ve fûnûnu himaye ederek İtalya'da edebiyatı cedit eylemiştir. Böyle şarlatanlara asla iltifat etmemiş, gayret-i ciddiye ve âsâr-ı müfide ashabını daima teşvik ve taltif etmiştir. (s.8)

DAVADAN İCTİNAB

Münazaa bahusus davalar pek çok aileyi harap etmiştir.

Bazı adamlar davalarını kazanmak için enva kizb ve riyayı irtikâp ederler. Hasımlarına tahkir-âmiz sözler söylerler. Bu gibi hareketler davalarını ispat ve müdafaa medar olmaktan başka hasımlarının husumetini tezyit ve işlerini müşkilat-ı azimeye duçar eder. Mutazzarrır olurlar. Hile ile bir işte muvaffak olanlar hareketlerini bir maharet addederler.

Bir işte hakkımız olup olmadığını iyice mülâhaza etmeden davaya kıyam etmemeliyiz.

Her davada biz haklı olmayıp bazı kere de hasmımız haklı olabileceğini düşünmeliyiz. Bir de haksızlığımız tebeyyün edip de davamızı kaybedecek olursak artık adavetten farîğ olmalıyız.

Bazı akraba arasında vuku bulan bir davadan dolayı rişte-i muhabbet münkatı olarak adavet evlattan evlada intikal eder. İtibarını servet ve iktidarını, hatta hayatını bile tehlikeye düşürür. Kazanılacağı meçhul olan bir davanın her şeyden (s.9) mukaddes olan namus-i azizimizle beraber kaybolmayacağından nasıl emin olabiliriz?

Vakıa hakkımızı talep etmeye salahiyetimiz vardır. Bunun için Hâkim-i Mutlak hazretleri rûy-i zeminde dahi bir hükümet-i meşruanın lüzumunu ferman buyurmuştur.

Hükümet olmasa idi âlem mücrimlerle dolardı. Lakin hikmet ve basiret ve insaniyet menfaat-i hakikiyemizi tehlikeye ilka edecek kadar şiddetle hakkmükümüzü talep etmeyi tecviz eder mi? Dünyanın fani ve bî-karar olan menâfi'i faziletlerimize mukabil mev'ûd olan mükâfat-ı uhreviye ile kâbil-i kıyas olur mu?

Mademki hal böyledir muhib-i sulh ve salah olalım. Kendi hakkımızı tanımakla beraber refikimizin hakkını da tanıyalım.

Âlemde düşman peyda etmemek düşmana galebe etmekten evladır. Bunun için hasmımızla işimizi daima sulhen tesviye etmeye çalışmalıyız. "Es-sulhu seyyidü'l-ahkâm"

Muarazaya meydan vermemek davayı kazanmak demektir.

Bazı kere haklı olsan bile ikame-i davadan begayet ihtiraz etmelisin. Mümkün ise başka surette telif-i beyan etmek evladır.

İki çocuk beyninde mütekevvin ceviz davası diğer bir çocuk tarafından şu suretle fasl ve rüyet olunmuştur.

Bu çocuklar yolda giderlerken bir ceviz bulmuştur. Bunların biri cevizi görüp haber vermiş öteki de eğilip yerden (s.10) almış. Biri "Ben gördüm. Ceviz benimdir." diğeri de "Yerden ben aldım. Benimdir." diye münazaa ederler iken diğer bir çocuk gelip "Cevizi bana veriniz. Ben sizi uzlaştırayım." diyerek cevizi alıp kırmış ve içini kendi yedikten sonra kabuğunun nısfını birine, nısf-ı diğerini öbürüne vererek "İçî bana kabukları da size düştü!" demiş.

Davadan sakın! Lakin davadan ihtiraz ettiğini de beyan etme. Yoksa her halde üzerine davayı davet etmiş olursun. Davaya karşı ibraz-ı cesaret et. Fakat elden geldiği kadar başka suretle men-i davaya muvaffak olmaya çalış. Zira dava her kim ile olursa olsun ne kadar haklı bulunur ise bulunsun uzlaşmak kabil olduğu halde davaya kıyam etmek akılsızlıktır.

Bahusus akraba meyanında sürülen davayı her halde iki tarafın da zarar ve ziyanını ve belki de bir tarafın bütün bütün harabiyetini mucip ve adavet-i daime-

yi müstelzim olacağından asla caiz değildir. Bahusus ufak tefek şeyler tarafından inâdi ile büyüyerek iddia olunan şeyin kıymetinden ziyade mâsârîf vukua gelir.

Terbiyesiz adamın biri Sokrat'ı fena surette tahkir etmiş. Hakim-i müşarünileyh mukabele etmeyince yanında bulunanlar "Nasil sabrediyorsun? Da'vâ etsene!" demeleri üzerine müşarünileyh de "Ne söylüyorsunuz?" eğer hayvanın bir bana bir çifte ve tepme vurmuş (s.11) olsa idi aleyhinde da'vâya kıyam etmekliğim caiz olur muydu?" diye mukabele etmiş.

MÜŞAVERE

"Veşâvirhüm fi'l-emr" ferman hikmet meyanına Tevfik-i hareket edenler pek çok hatadan kurtularak müstefit olurlar.

Hız. Süleyman "Her hususta istişare ile hareket edenlerin mürşit ve hadisi hikmettir." buyurmuştur.

Hasta bir tabip kendisini diğer tabiplere muayene ve tedavi ettirmeye nasıl muhtaç ise bir adam da ne kadar âlim ve kâmil olursa olsun müşavere-i umurda sairlerinin reyine muhtaçtır.

İnsan bazen kendinden az malumatı olanlardan bile hekimâne reyler alır.

Cenâb-ı Hasan Basri bir gün meclis irfanından bulunanlara bilmünasebe "en-nasü salise" yani insanlar üç sınıftır dedikte bazı huzzâr bu sınıfların beyanını rica etmeleriyle cevaben: "Birincisi tam adam, ikincisi yarım adam, üçüncüsü ise adam değildir." demiştir.

Kendisinden bunların tarifini dahi temenni eylediklerinde "Birincisi sahib-i rey olduğu halde umurunda erbabıyla meşverete râğbet (s.12) eden, ikincisi sahib-i rey olup meşverete tenezzül etmeyen, üçüncüsü dahi sahib-i rey olmamakla beraber meşverete lüzum görmeyendir." izahatını vermiştir.

Akiller kimden olursa olsun işittikleri halde nasihatten istifade ederler.

İnsan kendi malumatına itimat etmeyip daima diğerleriyle müşavere eylemelidir.

Müşavere işin derece-i ehemmiyetine göre olmamalıdır. Yani icap-ı hale nazaran az veya çok kimselerin reyine müracaat olunmalıdır.

Birinden bir şey sorduğun vakit reyini riyasızca telakki et. Gariptir ki bazı adamlar mahza kendi reylerini tahsin ve tasdik ettirmek için sairlerinin reyine müracaat ederler.

Akil olan adam esna-yı müşaverede kendi rey ve arzusuna mugayir olan reyleri de-savâb olduğu takdirde- bila-tereddüt kabul eder.

(Anlesi) namında meşhur ressam âsârını enzâr-ı ammeye vaz' ettiği sırada kendisi de arkalarına gizlenerek erbab-ı temaşanın muhakemelerini dinler ve buldukları kusurları savâb görürse tashih edermiş.

(Güdü) namında bir müverrih de yeni telif ve neşir eylediği bir tarihin ne yolda telakki eylediğini anlamak için tebdil-i kıyafet ederek bir kütüphaneye gider oturur. Orada bulunan bazı ulema (s.13) ve üdeba meyanında cereyan eden mübâhaset ve müsâhabet arasında kendi tarihine dair de bir bahis açılır. Her biri mütalaasını beyan ederken sonra erbap-ı ilimden (Lekoynet) namında bir zat dahi: “Bu tarihte hayli nefis ve ala şeyler vardır. Müverrihin mütalaaları da savâbdır. Fakat vukuat-ı menkülede asıl arzu olunan mevsûkiyyet idi.” Der ve ispat-i müddea zımında tarihin bazı sahifelerini irâe eyler.

(Güdü) ise ses çıkarmaksızın kemal-i dikkatle itirazât-ı vakayı istimâ’ edip herkes kendinden sonra münekkidin isim ve şöret ve mahal-i ikametini öğrendi. Kıyafetini değiştirip doğruca muterizin hanesine gitti. (Lekoynet) ise maceraya vakıf olunca itizara ve istifa-yı kusura müsâra’at etti.

Fakat müverrih vaki olan tenkidât-ı muhikkânenen dolayı arz-ı teşekkürle beraber tarih hakkındaki tenkidât ve mütalaât-ı sairesini de beyan eylesini rica eyledi.

(Lekoynet) her ne kadar bu ricayı evveleminde kabul etmemek istedi ise de müverrihin ibramı üzerine muvaffakata mecbur olarak tarihi beraber okumaya başladılar.

(Lekoynet) tenkidâtını riyasızca beyan eyledi. Müverrih tenkidât-ı vakiyadan pek ziyade memnun olarak tarihin ikinci tabında bir hayli yerini mahv ve ispat etti. (s.14)

İşte her müellif böyle intikâd-ı muhikkâneyi kabul etse hem kendisi hatadan kurtulur hem de kari’in müstefit olur.

Hâlbuki ekser muallimler eserlerini gösteriş edercesine beğendiklerinden hatiatını görmek istemedikleri gibi görüldüğünü de istemezler.

(Sirak) demiş ki: “Evladım! Müşaveresiz bir şey yapma ki sonra pişman olmasın.”

Ahmak kendi bildiklerine güvenerek müşavereye tenezzül etmezler. Bunlar kendilerini başkalarından ziyade âlim zannettikleri veya başkalarından ziyade âlim göstermek istedikleri cihetle eğer başkalarıyla müşavere edecek ve onların ârâ-yı saibesine ittibâ’ eyleyecek olurlar ise ilimlerine noksan isnat olunacak sanırlar.

Bu hal evveleminde ehemmiyetsiz görünür ise de neticesi vahimdir. Zira hodbinklik ve inat ve ısrar gibi türlü türlü etvâr-ı nâ-pesendide hep bundan tevellüt eder.

Bunlar ise insanı her halükârda mutazarrır eyler. Tetkik edilecek olursa ekser fena adamlar kimsenin sözünü dinlemediklerinden fena oldukları görülür.

Roma imparatorlarından meşhur (Neron) hükemâdan (Pirus) ve (Senega)’nın nasâyih-i hekimânesiyle amil olduğu müddetçe âlem kendisini medh ü sena ederdi. Lakin sonraları bazı mürai (s.15) ve müdâhinlerin sözlerine kapılarak boğulduğundan halkın tevccühünü gaib eylemiştir.

Müşaverelerini bir dost gibi dinle! Reylerini bir hâkim gibi muhakeme et. Hangisi daha savâb ise onu kabul ve icra eyle!

Nasihat verdiğin adamlardan biri reyini kabul etmeyip de başkalarına ittibâ' edere ise sakın gücenme! Verdiğin rey savâbdan dolayı bir sana gücenecek olursa müteessir olma! Zira haklı bir şikâyetle sebebiyet vermekten ise haksız bir şikâyetle duçar olmak evladır. İntihap edecek müşavirin ketum ve sahib-i fazilet olmasına dikkat et!

Bir müşavirde aranacak şey müşavere olunacak meseleye vukuf ve ihtisasıdır.

Karanlıkta olanlar ışığa muhtaçtırlar. Akil odur ki daima kendisinden ziyade zekâ ve malumata malik adamlarla müşaverede kusur etmez. Bir de müşavirin mefaât-perest olmaması menafi-i hakikiyeyi bilmesi lazımdır. Vakıa böyle adam bulmak biraz güçtür.

İnsan ekseriya 'ıyâl ü evladının, akraba ve ehîbbâsının, hatta kardeşinin bile rey ve nasihatine ittibâ' etmemekte mazurdur. Bunun için müşavirlerin ne kadar mu'temet olsalar yine onların yüreklerini tanımak, efkâr ve mişvarlarını iyice anlamak lazımdır. Zira bunlardan çoğunun senin menfaatlerinden ziyade kendi menfaatlerini gözetmesi ve kendi menfaatlerine muvafık rey vermesi muhtemeldir. (s.16)

(Sirak) demiştir ki "Oğlum! Öyle akil ve fazıl gerçekten seni sever ve hayrını ister dindar bir adamı kendine müşavir intihap et ki karanlıkta yanlış bir adım atacak olur isen irşada muktedir olsun. Bununla beraber sen de öyle bir vicdan-ı pak ile muttasıf ol ki seni daima semt-i selamete sevk eylesin. Zira vicdan-ı pak gibi bir nasih-ı kâmil bulmazsın. Bunun için de Cenâb-ı Hakk'a tevekkül eyle ki tevfikât-ı ilâhiyesini sana rehber eylesin."

Kütüb-i ilâhiyede mestur olduğu üzere (Rubiyet) namında bir zat evladına şu nasihatı vermiştir:

"Evladım! Sen daha sabisin. Senin kemale vasıl oluncaya kadar çok adamların nasihatine muhtaçsın. Lakin dikkat et ki kendine fena bir müşavir intihap etmeyesin. Ukala ve fuzelâ ile müşaveresiz mühim bir işe zinhar teşebbüs etme. Daima Cenâb-ı Hakk'ın imdat ve muavenetini de talep eyle ki tevfikât-ı rabbaniye sana rehber olmadıkça hiçbir işte muvaffakiyet-i kâmile hâsıl edemezsin."

Tarih-i miladın 1717'sinde 6.Şarl vükelasından (Okinyus)'u bir muharebede kumandan tayin eylediği sırada "Akıl ve dirayetine emniyet-i kâmile var ise de sana bir müsteşar da vermek isterim." diyerek Hz. İsa'nın murassa ve üzerinde "kumandanlar kumandanı" muharrer olan bir (s.17) tasvirini ita eyledi. Bu suretle irşat ve teşci edilen kumandan nail-i muzafferiyat-ı azime olarak avdet eylemiştir.

Olur olmaz adamlar ile müşavere etme. Zira her biri birer şey söyleyerek seni tereddüde düşürürler. Muhtelif reyler muhtelif ilaçlara benzer. Bir hastaya birçok ilaç verilir ise hangisini istimal edeceğini şaşırır. Bunun için bir şeyi iki üç ehil-i vukufan sormak kifayet eder.

Kendi işin için diğerlerinden rey talep et. Lakin başkalarının işine kolay kolay rey verme. Ekseriya evvel iyi ve musib görünen reylerin bilahare fena olduğu gö-

rülür. Zira ibtida keşif olunamayan bazı cihetler fevka'l-me'mûl vakalar işi bütün bütün işi değiştirir. Hâsılı müşaverede pek ziyade müdekkik ve dûr-endîş olmak lazımdır.

Evâmir-i ilâhiye iktizasınca insanlar yek digere ya malen ya amelen veya ilmen ve lisanen muavenete borçlu olduğundan müracaat edenlere vicdan-ı sahih üzere rey vermekte kusur etme. Kendilerini herkesten ziyade âlim zannedenler veyahut halka öyle göstermek isteyen cahiller gibi rast geldiğine nasihat vermeye hasis olma! Senden rey talep edenler müstahak ise sen de müsta'id mümkün mertebe doğru ve emin bir tarik göstermek hasbe'l-insaniye vazifendir. Şu kadar var ki senden rey talep eden adam her (s.18) ne mevkide bulunursa bulunsun asla hatıra gönüle bakmayarak reyini nazikâne beyan eylemelisin.

İngiltere krallarından biri bir gün meclis-i vükelada oturur iken “Meclise danışmaksızın ahaliden bir vergi alabilir miyim?” diye sual eyledi. Vükeladan biri cevaben “Alabilirsiniz efendim!” dedi. Bunun üzerine kral bir başkasına “Sen ne dersin?” deyince “Evet, şimdi alabileceğinize dair rey veren refikimden alabilirsiniz!” cevabını verdi.

ITTİRÂD-I MEŞREB

Halavet-i ruh, safa-yı kalp, letafet-i tabiat, zarafet, nezaket, mürüvvet, insaniyet, hüsn-i muaşeret, adap, hüsn-i etvâr, elhasıl hasâ'il-i memduha ve fezâ'il-i ahlakiyenin cümlesi insanın cemiyet-i beşeriyeye duhul ve kabulüne birer vasıta-i hasene ise de insanda ittirâd-ı mizaç mefkûd veya nakıs olur ise yine herkes ondan nefret eder. İnsanın tavrında televvün, yani efkâr ve etvârında kararsızlık ve sebat-sızlık olur ise refakat ve muaşeretlerinde bulunduğu adamları teb'îd ve en sevgili dostlarını bile yavaş yavaş kendisini terke mecbur eder.

Bu halde bulunan adam ehliyetli ve malumatlı bile olsa şu (s.19) kusuru cihetiyle yine menfur olur. Herkes onun kendinden bi-huzur olarak ve ekseriya me'mûlun gayr-i vaki olan harekâtından nefret ederek daima harekât-ı gayr-i muttaridesine tabi olmaktan ise ondan kat'-ı alaka eyleyerek bir tarafa çekilmek evla olacağını bi'l-mulahaza dostluğun reddine karar verirler.

Binaenaleyh dirayet ve ehliyeti ve kemâlâtı noksan olduğu halde meşrebi muttarid olan bir adam ondan ziyade fazıl ve kemali olup da mizacı kararsız olan bir adama daima tercih olunur.

Bazı akıllı adamlarda görülen mizaç ittirâdsızlığı âlemde sahibine mucip zat olacak ve nazar-ı nefretle müşahede olunacak fena şey yoktur. Mesela bir cemiyette hazır bulunanlar meyanında mütefennin ve muhterem bir zat meclis-i meserret ve muhabbet arasında birden bire hiddetlenerek cereyan eden adi bir mübahaseyi bile muarazaya çevirmek gibi rahatı selp edecek bir hal ve harekette bulunsa kendini terk ve bir daha mülaki olmamak üzere ondan tebâ'üd etmez misiniz?

Bu gibi adamlar ile yaşamaya mecbur olanların hali pek acınacak bir haldir. Böyle olan adam bir bed-huydur ki hali, etrafında bulunan adamlara daima dehşet verir. Bunun için insan hem izzet-i nefsinı vikaye hem de sairlerini bu misillü hâlât ile taciz olunmaktan muhafaza zımnında küçük yaştan böyle huyları terke çalışmalıdır. (s.20)

Kendi namus ve itibarını tanıyan adam için âlemde en büyük bir ceza varsa o da sairlerinin nefretlerine müstahak olmaktır.

İnsan herhangi sin ve salda olsa ve her ne sıfat ve halde bulunsa lazım gelen ve saite teşebbüs ederek mizaç ve meşvârını tadile çalışmalıdır. Ahval ve etvârını öyle bir ittirâd üzere bulundurmalıdır ki kimse kendi refakat ve muaşeretinden içtinap etmesin veya bir güne adem-i hoşnudiye muceb olmasın.

Bazı adamlar gibi “Benim artık sinim kemale erdi. Bundan sonra ıslah-ı nefis edemem.” demeyip sin ilerledikçe daha ziyade ıslah-ı nefse gayret olunmalıdır. Zira sin-i hadâset öyle bir sevimli şeydir ki insanda görülen kusur ve kabahatleri mazur tutmaya ve affetmeye herkesi imale eder.

İttirâd-ı mizaç hilm ve mülayemet kendilerine müracaat eden avam-ı nâsın ricalarını istimâ’ ile onlara hüküm-ferma olan ümerada herkesten ziyade bulunmak iktiza eder.

İspanya krallarından II. Filip bu bapta şayan-ı imtisal bir tavır-ı halimâne göstermiştir.

Bütün gece emirnamelerini kendi eliyle yazmak müşarünileyhin mutadı idi. Ser-kâtibi de bunları zarfa koyup adreslerini yazmaya memur idi. Bir gece kâtibe uyku galebe edip bir emirnamenin yazısını kurutarak zarfına koymak için (s.21) üzerine rîg ekeceği zaman rîgdânı ele alacak yerde uyku sersemliğiyle mürekkep hokkasını alıp emirnamenin üzerine döktü. Kâğıdı ve ortalığı berbat etti. Kral bu hali müşahede edince hiddet etmeyip ancak hokka ile rîgdânı göstererek “Bu hokkadır, bu da rîgdândır!” dedi ve mezkûr emirnameyi yeniden yazmaya mecbur oldu.

(Tales) nam hekim-i meşhurun “kendini bil!” nasihar-ı hikmet-âميزini hatırdan çıkarmamak daima faidelidir. Hatta her vakitten ziyade bir heyecan-ı kalbe duçar olarak bir taraftan hiddet ve şiddetimizi teskin ve kuvve-i meneviyemizin mukavemetine galebe etmeye kendimizi mecbur ve muhtaç gördüğümüz bir zamanda onu tahattur etmek elzemdir.

Başkalarının nezdinde sevgili olmak ister iseniz daima onlara dostluk gösteriniz. Kimseden hoşlanmayan adamdan alelumum herkes de hoşlanmaz. Refakat ve cemiyetten zevkyâb olmak ister isek biz de cemiyet-i beşeriye meyanında herkesi hoşnut etmeye çalışmalıyız. Herkesin sizi sevip hürmet ve riayette bulunmasını ister iseniz siz de herkese kemâl-i edep ve nezaketle muamele ediniz. Bu veçhile herkesin yüreğini hüs-n-i teveccüh ve muhabbetlerini celp edebilirsiniz.

Hız. Süleyman’ın dediği gibi refakati sevimli olan adam öz kardeşimizden ziyade bize sevgili ve makbul olur. (s.22)

Bazı adamlar “Bir adam her adama yaranamaz. Bazı adamlara yaranmak kifayet eder.” zehabında bulunarak herkese yaranmaya çalışmak istemezler ise de bu hesapları çok yanlışır. Zira insan ne kadar çok adama yaransa teşebbüsâtında da o kadar sairleri tarafından muavenet görür ve muvaffak olur.

Meşhur (Fenelon) bu dediklerimizi ispata kâfi ve güzel bir misal göstermiştir. Müşarünileyhin sair hiçbir hususta düşmanı bulunmadığı halde yalnız âsâr-ı âliyesini çekemeyen bazı hasutları var idi. Bunlar mütefennin ve mütecessis bir adam müşarünileyhe dostluk sureti göstererek yakından onun her bir hal ve hareketini teftiş ve tecessüs etmek üzere bir zaman kendisinin mahal-i memuriyeti bulunan (Kambera) şehrine gönderdiler. Zikrolunan müfettiş birkaç ay şehir-i mezkûrede ikamet ve müşarünileyhin ef’âl ve ahvalini tamamıyla teftiş ve tecessüs ettikten sonra âsâr-ı âliye ve efkâr ve etvâr-ı âlempesendânesine o derece meftun oldu ki sebeb-i vürudunu gözyaşlarıyla ikrar eyledi.

Bunun üzerine öyle âlim, halim, selim bir adamı nezd-i devlette müttehem ve maznun göstermeye vesileci olan adama düşman oldu ve pürhiddet olarak müşarünileyhe veda ile Paris’e avdet etti.

Müşarünileyh yalnız mahal-i memuriyetinde bulunan halkın değil, hatta birçok meşhur ecnebilerin dahi hürmet ve muhabbetlerine mazhar olmuş idi. Ezcümle İspanya hanedan-ı kralisi, vuku bulan bir muharebede her (s.23) ne vecih ile olursa olsun müşarünileyhe (Fenelon)’a muavenet ve sıyanette çalışıyorlar idi.

Vükeladan Ogünyus ile Malbûr dukası ordu erzak memurları tarafından zapt olunmamak için mezarlarını muhafaza ve mahsulâtını Kambera’ya nakletmek üzere hasseten asker sevk ederler sair gûne muavenetlerde bulunurlar idi. Başkalarına bizi sevdirecek şeylerin başlıcası sözümüz, sohbetimiz, tavır ve hareketlerimizdir. Ekseriya görülen büyük hizmetler ve edilen büyük sehâvetler latif bir muamele ve zarif bir mükâleme kadar makbul ve muteber olamaz. Âlemde meşhur ve muteber olan kadınlar hüsn-i cemâl ve fazl ve kemâl sahibeleri olmayıp sözlerini, sohbetlerini bilen intizam üzere hareket edenlerdir.

MEDYUNLARA MERHAMET

Bir medyun duçar-ı zaruret ve sefalet olsa veya vaktinde tediye-i din etmeye muktedir olmasa ve mühlet-i talep ve ricasında bulunsa kendisini merhametsizcesine tazyik ve taciz etmek caiz değildir. Bu halde temdidi-i müddet ve ata-yı mühlet etmek yalnız mürüvvet ve insaniyet eseri olmayıp menfaat-i şahsiye ve muhabbet-i zatiyemiz dahi bunu icap eder.

Ey menfaatperest ve merhametsiz alacaklılar! Böyle hususlarda (s.24) kardeşlerinize ne veçhile muamele eder iseniz bir gün de başkalarının size o veçhile muamele edeceklerini acaba tahattur etmiyor musunuz?

Bir hizmetkârın efendisine bin kuruş borcu var imiş. Efendi bu alacağı kâmilten başışlamış olduğu halde hizmetkâr hemen yüz kuruş alacağı bulunan bir borçlusuna rast gelerek derhal hükûmete bi'l-müracaa merkumu tevkif ettirmiş.

Medyunlarına bu veçhile muamele edenler halkın hiddetlerini ve Hakk'ın gazabını üzerlerine davet etmekten korkmazlar mı? Cenâb-ı Hak fukaranın ve zaifanın hamisi ve gaddarların muntakimi olduğunu bilmezler mi?

Zadegândan birinin Kont (Süvasun)'a birçok borcu var idi. Merhum nasılsa duçar-ı zaruret olmuştu. Tekmilini vermeye iktidarı olmadığından bir gün müşarüneyihin nezdine giderek borcunun nısfını bağışlamasını rica etmiştir. O müürüvvetkâr ve insaniyet-perver zat da medyuna cevaben "Mademki bunu rica etmek için zahmet çekip bana müracaat ettin borcun olan meblağın nısfını zaten ödemiş oldun. Bu ihtiyarına bıraktığın diğer nısfını da rica ederim bir hediye makamında kabul et!" demiştir.

Bu misal-i ibret-âmize imtisal etmek ancak bu hareketi 'iyâl ü evladına muceb gadr, kâr ve kesplerine muris-i sekte olmayacak derecede zengin bulunan ehil-i servete mahsus olup (s.25) yoksa alelumum herkese tavsiye olunamaz.

Malumdur ki böyle hususlarda müzayakada bulunan ve hal ve mevkileri bu misillü sehâvete müsait olmayan ne kadar sahi olsa kendisi de bilahare duçar-ı zaruret olmamak için başkalarını deynlerinden taciz ve hatta bazen az çok tazyik etmeye kendilerini mecbur görürler.

Fakat insan müsait bir hal ve mevkide bulunduğu halde borçlusuna emân-ı zaman vermek adeta tecebbür kabilinden olur. Zira bu halde biçare borçlu 'iyâl ü evladının nafaka ve kuvvet-i lâ-yemûtundan keserek ve mâ mülkünü bi'z-zarure dün fiyat ile satıp borcunu vermeye çalışarak ve daha ziyade sefaletle duçar olur.

Böyle hususlarda borçlulara verilen biraz mühlet onları ihya ve aksi hal ifna eder.

İnsan kıyas-ı nefis etmeli, kendisi öyle müsâib-i düyuna giriftar olsa dâyin de kendisine bu yolda muamele eylerse razı olur mu?

İyi dâyin medyununa müsaade ettikten başka borcunu kazanıp vermek için ona kesp ve ticaret yolu da gösterir. Elinden gelirse tekrar para da verir. Lakin bu yolda müsaade ve iyilik arlı, namuslu, işine mukayyet olup da başına bir felaket gelerek borca giriftar olanlara layıktır. Böyle dâyinden hangi medyun müteşekkiri kalmaz? Böyle medyuna dâyin nasıl müsaade ve muavenet etmez? Eğer medyunun iyi adam ise veyahut sen iyi diye bellemiş, muavenet (s.26) etmiş isen neye korkuyorsun? Niçin telaş ediyorsun? Er geç eda eder. Sen de hem biçareyi tazyik etmiş olmakla mükedder olmazsın, hem de ona müsaade etmiş olmakla zevk-yâb olursun. Eğer medyun bir dostun ise onu tazyik ederek dostluğunu kaybedersin. Bu veçhile meblağ-ı matluptan daha bir şey kaybetmiş olursun.

Medyun namusunu vikaye edecek bir zat ise zaten kendisi borcunun tediyesine muktedir olmadığından dolayı mahcup ve senden ziyade mükedder olacağından

emin ol. Zira namuslu bir adam bir diğerine borçlu kalmaktan ziyade hiçbir şeyden mükedder olmaz.

İnsan böylesine biraz müsaadeli davranmakla her servetten ziyade büyük bir nimete malik olmuş olur. Şöyle ki bu veçhile hem iyi adamların hüsn-i teveccühlerini kazanmış olur, hem de minnettar bir dost edinmiş bulunur. Bunun için Hz. Süleyman der ki: “İyi bir nam her nevi servetten ala ve hüsn-i muamele birçok sim ve zerden evladır.”

KEREMKÂRLIK

Yahut

(İYİLİK ETMEK)

İnsaniyet ebnâ-yı cinsimize muaveneti icap eder. Muarrefemiz olmayan (s.27) bir adamın ahval-i ıstırap-aludına karşı bizi tesire sevk eyler.

(Detenken) muharebesinden sonra bir Fransız askeri ziyadece mecruh olduğu halde İngiltere kraliçesi (Humberland)’ın çadırı yanına götürülmüş. O sırada cerrahlar başka mecruhlar ile meşgul olup yalnız bir cerrah kraliçenin cerihasını tedavi etmekte imiş. Müşarünileyhe çadırının yanına getirilen mecruhun ah u figanından fevka’l-hadd müteessir olarak cerraha “Git o Fransız neferini tedavi et belki onun cerihası benimkinden şeditir. İhtimal ki kendine bakacak başka cerrah yoktur.” diyerek bir emir-i alicenâbâne vermiştir. Kraliçenin bu hareketi o muharebede kazandığı muzafferiyetten daha şanlıdır.

Berbat sefil bir adam gördüğümüz vakit his eylediğimiz merhamet ve şefkat, ta’yib olunacak bir za’f-ı kalp eseri değildir. Tabiidir.

Cenâb-ı Halık-ı Mutlak insanların cemiyet üzere yaşamalarını takdir buyurmuştur. Bunlardan bazılarının mesrur ve mesut, bazılarının da bedbaht ve gamnâk olmaları zaruridir. İşte bu ikinci sınıfa muavenet için Hakk Teâlâ hazretleri kalbimize rikkat hemcinslerimizden birinin ıstırap ve sefaletini gördüğümüz vakit müteessir olmaklığımız ve imdat ve teselliyete şıtap etmekliğimiz bu havas-ı celile icabındandır.

Tarih-i miladın 1745 senesinde Fransızların kazanmış oldukları (s.28) (Kontini) muharebesinden biraz sonra İngiltere Devleti İngiltere’de kalan askerlerden milel-i müttefika ordusuna bir kuvve-i muavene göndermeye karar verdi. Bu askerler meyanında bir bölük var idi ki içlerinden en münasipleri intihap edilmek üzere azimet etmeleri için zabıtânına emir vermiş idi.

O gün orada içtima eden seyirciler meyanında on altı yaşında bir kız enzâr-ı dikkati celp eylemiştir. Bu kız köylü esvabını lâbis olup mükedder görünüyordu.

Mezbûre intihap olunacak askerlerden birinin zevcesi idi. Zevci ashap-ı servetten birinin oğlu olup pederi kendisini askerden kurtarmak için pek çok çalışmış ise de muvaffak olamamış idi. Bu delikanlı kaviyyü'l-bünye bir adam olduğu için pederinin iltiması reddedilmiş idi. Nihayet bahren i'zâm olunacak askerlere idhâl edilince zevcesi feryada başladı. Şiddet-i teessüründen bayıldı. Aklı başına geldikten sonra generalin yanına gidip ayağına kapandı.

Bu manzara-i hüzn-âver hazır bulunanları umumen müteessir edip yalnız generale tesir edemedi. Biçare kadın meyus olup dedi ki: “Öyle ise ben de zevcimle beraber gider ve her tehlikede kendisine refik ve muayyin olurum.” Bu sırada bir delikanlı generale tekarrüle: “Efendim! Bu biçareler birbirlerini severler. Mesudiyetleri yekdiğerin vücuduyla kaimdir. Hem de bu zavallı kadın hamiledir. Benim ne zevcem var, ne kimsem. Bu biçarelere merhameten beni bedel olarak (s.29) kabul buyurunuz da muharebeye ben gideyim. Her türlü mihnet ve meşakkati çekmeye ve ifa-yı hüsn-i hizmet etmeye muktedirim.” dedi.

Bunun üzerine general “Askerliğe hevesin var mı?” diye sorunca merkurum “Asla hevesim yok. Ne kadar akçe verilir ise verilsin askerliğe dehâlet edemem. Fakat bu biçarelere acıdım.” cevabını verdiğinden general kemal-i taaccüle yüzüne baktı.

General bu vakadan o kadar müteessir oldu ki delikanlının ricasını kabul ile kızın zevcini askerlikten af eyledi. Kızın kocası bunu kabulde hayli imtina gösterdi ise de delikanlının ibrâmiyla muvaffakata mecbur oldu. Bu vakayı müşahede edenler pek ziyade müteessir olup delikanlının alicenâbına delalet eden şu hareketini ber-suret-i fevkaladede alkışladılar.

(Araguna) kralı (Büyük Alfons) askeriyle dolu bir geminin gark olmak üzere bulunduğunu görüp hemen imdadına yetişilmesini emretmiş. Lakin bu emrin icrasına teşebbüs etmek görünür bir kazaya atılmak demek olduğundan kimsenin kımıldamadığını görünce kendisi kayığa atlayıp imdada koşmuş. Müşarünileyhin maiyeti bu azmine mani olmak istediklerinden demiş ki: “Bu biçarelerin gark olduklarını seyretmekten ise kendilerine refakat etmeyi tercih ederim.

Vacibü'l-Vücudun bize bahş eylediği bu hiss-i ulviyi tezyide (s.30) gayret ediniz. İnsanları muhabbet-i hakikiye ile seviniz. Şakirtlerinizin sin ve sâline göre nasihatler verip daima bu hissi tahrike çalışınız.

Hükemâdan biri demiştir ki: “Her şey ve hatta bazı hissiyât-ı âliye bile sa'y ile hâsıl olur.”

İsveç devleti ayan meclisi azasından biri kralın oğlunu talim ve terbiyeye memur olan zata: “Şakirdini al da fakir amele takımının kulübelerine götür. Onların sefaletlerini yakından göster ve ahali kendisinin huzûzâtına hizmet etmekle mükellef olmayıp bilakis kendisinin ahalinin esbab-ı mesudiyetini istihsale memur olduğunu güzelce talim ve tefhim et.” Demiştir.

Duygusuz adamlar bir büyük istidat-ı fitriden mahrum demektir. Duygusuzluk insanı ifsat ve vahşi eder. Bütün âlem ile olan münasebetini münkatı' eyler. Gerek nefsimizde ve gerek akran ve emsalimizde olan ve saadet-i umumiyeye hadim

olmaksızın kendi saadetlerimizi istihsale müsaade etmeyen muhabbet-i kerime ve adileye mukabil diğer haksız bir hubb-i nefis vardır ki insan her şeyi kendisi için olmuş addederek birtakım hukuk ve imtiyazâtı nefsine hasr eyler. Daima kendi menfaatini sairin mazarratında arar. Lakin her dakika arzularına nail olmak için bin türlü müşkilata tesadüf eder.

İnsanlar fitraten yek diğere müsavi olup ellerinden geldiği kadar birbirlerine muavenet etmeye borçludurlar. Erhap-ı servet ve kudret miktarınca muavenete mükelleftirler. Akraba ve taallukata ve dostluk ve vatandaşlık revâbıtıyla bize merbut olan kimselere daha ziyade muavenete borçluyuz. Vicdan-ı âli ashabı sair ebnâyı cinsinin kederine de iştirak eder.

Hükümeti iyi başlayıp fena surette hitam bulan meşhur (Neron) bir mahkûmun idam hükmünü tasdikan vaz'-ı imza eylediği sırada "Keşke yazı yazmak bilmeseydim!" diye izhar-ı teessüf eylemiştir.

(Beşinci Şarl) seyahati esnasında bir memleketten geçerken bir politika müttehiminin ihtifâ etmiş olduğunu haber verene demiş ki: "Bana gelip onun ihtifâ ettiği mahalli haber vereceğine benim buraya geldiğimi kendisine haber vermiş olsaydın daha münasip olurdu."

Kayâsıra-i Rum'dan (Cülyüs) dahi seyahati esnasında fena bir havaya tutularak bir fakir köylünün evine iltica etmeye mecbur oldu. Lakin kendisi için istihzar edilen odanın içinde bir hasta olduğu ve mezkûr hanede ondan başka oda olmadığını anlayınca orada beytûtete gönlü razı olmadı. Mihmandarına "Büyük adamlara iyi yerler takdim etmek lazım ise de hastalara da münasip ve rahat mahller vermek borçtur." diyerek o gece civarda bulunan bir mağara içinde yattı.(s.32)

(Türen) nam general ahval-i mürüvvetmendânesi sayesinde (asker babası) unvanını ihraz eylemiş idi.

Bir muahrebede Fransız ordusunun fena surette duçar-ı hezimet olması üzerine müşarünileyh ricat eden askerlerin hassa ordusu tarafından tahkire duçar olabilmesi mülâhazasıyla gece gündüz bihuzur idi. Böyle bir hal vukua gelmemesine de fevkalade gayret ediyordu. Böyle bir hücum ve ricat esnasında yere düşmüş bir nefer gördü ki yürümeye ve ayak üzerinde durmaya mecali kalmamış, bir ağacın altına düşmüş mevt-i haile muntazır bulunmuş idi. Bu manzara fevkalade tesirini mucip olmakla derhal atından inip mecruhu ayağa kaldırdı. Atına bindirdi. Kendisi de piyade olarak arkasından gitmeye başladı. Böylece bir hayli mesafe kat ettikten sonra bir arabaya tesadüf ederek neferi oraya nakletti. Generalin bu muamele-i insaniyetkârânesi şanına şan katarak kendisine "sevgili asker babası" gibi bir unvan-ı âli tevcihine sebep oldu.

Meşhur (Baron Sallu) bir yaz gecesi maiyetinde Paris divan-ı devlet müsteşarı (Jurnal) gazetesinin ser-muharriri ile maiyetinde bir hizmetkâr da olduğu halde gezmeye çıkmış idi. Hanesine avdet ederken bir köşe başında önlerine müsellaah bir adam çıkıp para kesesini istemiş. (Sallu) demiş ki: "Bir adam karşısına çıktın ki çok parası yokrur. Benim yalnız üç altınım var. (s.33) Hüsn-i rızam ile sana vere-

bilirim.” Bunun üzerine sârik bir şey demeyip üç altını alıp gitmiş. (Sallu) hırsızın nereye gideceğini öğrenmek üzere uşağına takip ettirmiş. Sârik hayli mesafe kat ettikten sonra bir ekmekçi dükkânına gidip ekmek almış. Oradan da on on iki hane uzakta bir eve dâhil olup dördüncü kata çıkmış. Kendi odasına girip zevcesine ve çocuklarına “İşte size bir ekmek ki bin bela ile ele geçirilebilmiştir. Açlığınızı def ediniz. Bunu da bilmiş olunuz ki bu günlerde kanun beni asacaktır. Sebebi de sizsiniz.” demiş. Acı acı ağlamakta olan zevcesi de mümkün mertebe zevcini teskin ettikten sonra ekmeği alıp açlıktan bayılmak derecesine gelmiş olan dört tane çocuğuna tevzi eylemiş.

Uşak müşahedâtını kâmilten efendisine hikâye eyledi. Ertesi gün (Sallu) hizmetkârıyla beraber sârikın bulunduğu eve gidip hane sahibinden tahkik-i ahvaline ibtidâr eyledi.

Hane sahibi dedi ki: “Sorduğunuz adam bir terzidir. İyi bir adam ise de birkaç çocuk sahibi olduğundan gayet fakirdir.”

Müşarünileyhten bu malumatı aldıktan sonra terzinin odasına gidip kapıyı çaldı. Kapı açılınca parçaları üzerinden dökülmekte olan yırtık elbiseli bir kadın ile saman içinde yuvarlanmakta (s.34) olan dört nefer küçük çocuk ve eski esvaplı, solgun çehreli ve fakr u zarureti nâsiye-i halinden belli bir adam görünce taaccüp eyledi. Biçare adam evvelki akşam üzerine hücum ettiği zat olduğunu derhal tanıyarak hemen ayağına kapandı. Bir hizmet ve meşguliyet bulunmadığı cihetle ‘ıyâl ü evladını infak için evin eşyasını kâmilten sattığını beyan ve nihayet sâika-i zaruret ile sirkate ictisâr eylediğini ikrar etmesiyle beraber kendisini bütün bütün mahv eylememesini ağlayarak niyaz eyledi.

Baron Sallu ise “Korkam! Ben sizi mahv etmeye gelmedim. Biliyorum ki terzisin. İşte sana otuz altın! Bunu sermaye ittihaz et. Çalış! Çoluk çocuğunu besle. Eğer iyi gayret ettiğini işitir isem seni himaye edeceğimi vaat ederim.” diyerek veda eyledi.

Af ve ihsan tatlı, güzel bir arzudur. Büyük bir fazilettir ki bizi hemcinsimize imdat ve muavenet etmeye ve onlara fayda-bahş olmaya teşvik eder. İnsan-ı fani lütuf ve ihsanı ile ibkâ-yı nam gibi bir hayat-ı maneviyeye nail olur.

Hâkim-i meşhur (Pisagor) daima der idi ki: “Mevahib-i ilâhiyenin en alası hakikati söylemek ve hemcinsine iyilik etmektir.”

Ancak muavenet, lütuf ve inayet müstahak olanlar hakkında ibzal olunmalıdır. (s.35)

(Ruşfuko) demiş ki: “Pek çok adamlar vardır ki onlara iyilik etmek kötülük etmek gibidir.”

(Anitus) da demiştir ki:

“Müstahak olmayanlara edilen iyilik kötülükten ma'duddur.”

Sahib-i Gülistan Sadi “Kötülere merhamet etmek iyilere zulüm ve eza, zalimlere affeylemek mazlumlara cevri ü cefa etmek gibidir.” demiş.

Hükemâdan (Sirak) da demiştir ki:

“Bir adama ettiğin iyiliğin makbul olup olmayacağını mülâhaza eyle. Müstahak olanlara iyilik et ki emeğin boşa gitmesin.”

Meşahir-i küremâdan biri de Hz. Ali'nin biraderi Cafer Tayyar'ın mahdumu Abdullah hazretleridir.

Hız. Muaviye irtihal edip oğlu Yezid yerine geçer. Abdullah hazretleri hasbe'l-iktiza Şam'a gidip Yezid'in huzuruna çıkar. Yezid “Pederim sana ne kadar maaş verirdi.” diye sual eder. Müşarünileyh bir kere bin dirhem verdiğini söyleyince Yezid “Bir mislini daha zam ile seni ibkâ ettim var miktarınca babama dua et.” diyerek iade eyler.

Bunu duyan Şam ahalisinden bazıları “Ne demek olsun mal-ı müsliminden bu kadar meblağ bir adama ita olunur mu?” diye müdahale-i muaheze eylediklerinde, Yezid “Onun sehâsına nispetle yemin ederim ki bu malı ona vermiyorum. Bütün Medine ahalisine (s.36) veriyorum.” der ve muterizleri ilzam için arkasından bir casus gönderir. Müşarünileyh'in filhakika bir ay zarfında aldığı meblağı casus gelip haber vermiştir.

Muavenete bilhassa şayan olanlar kesirü'l-'ıyâl olmakla beraber fakr u zarurete duçar olmuş bulunanlardır. Böyleler muavenetimize müracaat etmezden evvel biz onların imdadına yetişmeliyiz. Bu misillülerin gözyaşlarını silmeye ve teselli vermeye muvaffak olduğunuz dakikada kalbinizde manevi bir meserret tecelli eder.

Böylelerinin kederlerini def eylediğiniz halde zavallıların sizden ne kadar hoşnut olacakları kabil-i tarif değildir. İnsan için bu âlemde hemcinsinin yüreğini celp etmek mukabeleten âsâr-ı minnettârı görmekten ziyade meserret-bahş bir hal var mıdır?

Roma rüesâ-yı ruhaniyesi ser-âmedânından (Mazarin) (Kiyet) namında bir rahibin kendi aleyhinde bir hicviye yazmış olduğunu duyarak hanesine davet eylemiş. Rahip mumaileyhe de hicviyeyi gayet rumuzlu yazdığı için kabil-i tevil adde-derek icabet etmiş.

(Mazarin) evvela birtakım nazikâne sözlerle şairin şiirindeki letafeti takdir ve tahsin ettikten sonra “Bilirsiniz ki ben size pek çok hürmet ederim. Lakin şimdiye kadar size bir iyilikte (s.37) bulunmadığının sebebi, başkalarına iyilik etmekten baş alamadığım olmuştur.” demiş.

Biçare rahip mahcubane reisinin ayağına kapanmıştır.

Mazarin derhal rahibi ayağa kaldırır ve yanında sicil memuru bulunan (Frejus) eyaleti piskoposuna münhal bir mesnet-i ruhani var mı?” diye sual eyler. O da “Evet dört bin altın iratlı bir mesnet var.” deyince Mazarin rahip mumaileyhe hitaben “Kiyet işte o mesnedi sana tevcih ettim. Hukuk-i dostaneyi daima muhafazaya çalış.” demiştir.

Bunun üzerine rahip sabıkasına muadil bir methiye tanzim edip velinimetine takdim etmiş, (Mazarin) de kemal-i nezaketle kabul eylemiştir.

Talha ebi (radiyallahu anh) hazretlerine ehıbbâsından biri bir gün bi'l-müracaâ müzayaka-i halinden bahis ile bir miktar iane talep eder. Müşarünileyh cevaben "Vallah birader! Nakdim yoktur. Lakin dün yüz bin dirheme bir bağ aldım. Git onu sat da ihtiyacını def et." diyerek ibraz-ı âsâr-ı keremkârı buyurmuşlardır.

Herkes böyle güzel misallere imtisal ve ittiba' edemez. Bunlar âlicenâplığın nişane-i kahramanıdır. Pek çokları da bunları icra edebilecek kadar servete malik değildir.

Birtakımı da ihtiyat ve basirete mugayir hareket etmemek mülâhazasıyla bu gibi âlicenâplardan imtina ederler. (s.38)

Evvelce dediğimiz veçhile insan kendi ve iktidarına ve herkesin ihtiyacâtına iyiliklerini idare etmek lazımdır.

Ekser adamlar muahheren iyilik etmekten geri durarak evvelki etmiş oldukları iyiliklerin semeresini de kaybederler.

Bir adam iyilik etmeye muktedir olduğu müddetçe ondan geri durur ise evvel ki etmiş olduğu iyilikleri de menfaat-i şahsiyesi için etmiş olduğunu veya evvel iyilik ettiği zatı artık sevmediğini ima eder.

Elhasıl dostluk ve iyilik ateşe benzer ki bir taraftan yakılmaz ise söner gider.

Yunan tarihi bize bu bapta ibret-âmiz ve rikkat-engiz bir misal irâe etmiştir.

(Enahsahur) nam filozof pek fakir olduğu cihetle şakirdi meşhur (Perikles) kendisine medar-ı ta'yîş olmak üzere her ay bir miktar para verirdi. Birkaç seneden sonra (Perikles) riyaset-i umur-i devlete geçti. Meşâgil-i kesiresi arasında hâcesini unuttu. (Enahsahur) bu yüzden gayet mükedder olarak açlıkla ölmeyi tasım etmiş idi.

Bir gün bu niyetle yere düşüp yattı. kebesi ile de başını örttü. Bu hal (Perikles)'in mesmû'ı olunca mumaileyhin nezdine (s.39) gidip "Ben senin nasihat ve meşveretine daha çok zaman muhtacım." diyerek nefsine kıymamasını rica eyledi.

Bunun üzerine hâkim-i müşarünileyh başını kaldırıp dedi ki: "Kandil ışığına ihtiyacı olan yağın eksik etmemelidir."

Dostlarının zaruret içinde olduklarını duyduğın vakit onların müracaat eylemelerine intizar etme. Sefaletlerini beyan etmek için hissettikleri hicaptan ve senden muavenet talep etmekte olan güçlükten kendilerini esirge. Onları mahcup etmemek için güzel tedbirler taharri eyle.

Avukat (Petro) namında bir zat servetten ziyade şöhrete münhemik olduğundan ihtiyarlığında zarurete dâyinleri tarafından şediden tazyike duçar olması üzerine kitaplarını dün baha ile satmaya mecbur olmuş idi. Hâkim-i meşhur (Desproa) bunu haber alınca derhal nezdine azimet ve satacağı fiyata bir sülüs zammıyla kitapları iştira eyledi. Lakin bedeli olan meblağı saydığı vakit öyle bir şart beyan etti ki dostu da müteaccib oldu. Şaart-ı mezkûr icabınca kendisinin vefatına kadar kitaplar avukatın yanında kalacak, vefatından sonra kendisinin kütüphanesine nakil olunacak idi.

İyilik dostluk kazanır ve düşmanları bile dost eder.

(Sirak) demiştir ki: “Dostuna vefatından evvel iyilik et. Hakiki keremkârlığın ve iyiliğin vakti insanın ber-hayat olduğu vakittir. (s.40) binaenaleyh artık servetine sahip olmadığın zamanda yani hîn-i vefatında iyilik etmeye intizar etme!”

Kütüb-i İslamiye’de mesturdur ki:

Eslaf-ı kiramdan bazıları kendilerine kardeş ittihaz ettikleri vakit adamların vefatlarından sonra ‘iyâl u evlatlarını kırk sene kadar gözetip muavenet etmekten geri durmazlar idi. Onların çocukları pederlerinden başka bir şeyden mahrum kalmazlardı. Bazıları da dostlarının hanelerinden ihtiyaçlarını sorup anladıktan sonra lazım olanı onların haberi olmaksızın hanelerine gönderirler idi. İşte tam kardeşlik böyle olur.

Hakiki dostlara yalnız hayatlarında iyilik etmeyi kâfi addetmeyip dostluğunu kabirden öteye dahi tevsi eyle.

Ölümlle kaybettiğimiz dostlara yalnız gözyaşı fayda vermez. Onların ‘iyâl u evlatlarına dahi iyilik etmeye borçluyuz. Onlar bizim fikrimizde yâd-ı cemil ile ağzımızda medh ü sena ile ve yüreğimizde muhtaç kalan çocuklarına iyilik etmek hissiyatıyla yaşamalıdır.

Ümeradan biri dostlarının birini kayıp eyledi. Bu adam servet bırakmadığı halde on bin frank da borçlu olarak iki küçük evlat terk etmiş idi. Müteveffanın dostu bunun üzerine derhal hizmetkârlarını, arabalarını ve bilcümle tekellüfâtını başından def ederek şehrin mahallât-ı ba’idesinden birinde sakin oldu. Her gün oradan yaya olarak memuriyeti başına gelir idi. Bazıları kendisini tamakârdır (s.41) başkaları da akılsızdır diye ta’yib ederlerdi. Lakin iki sene sonra tekrar şan şöretini âleme irâe eyledi. Zira bu müddet zarfında etmiş olduğu tāsârruf ile yirmi bin frank artırıp bu meblağın nısfını dostunun borçlarına diğer nısfını onun çoluk çocuğu menfaatine olarak faize verdi. Dostluk ve iyilik için ne büyük ibret! Ne ala misal!

SAHİB-İ FAZİLET VE MÜSTAHAK OLAN FUKARAYA YARDIM

Harekât-ı memdûha ashabından iken bilahare zarurete duçar olanlar en ziyade müstahak-ı himayetdirler. Bunlar meyanında bulunacağı şüphesiz olan hastalar, ihtiyarlar ise cümleye tercih olunmalıdır.

Fakir bir kadının yalnız bir kızı var idi ki medar-ı tesellisi bundan ibaret idi.

Bu kadın bir gün kızı ile beraber mevki-i ikbalde bulunan ve erbap-ı sehâvetten olan (Fanara) nam zata müracaat ederek “Zengin bir adamın hanesinde isticar eylediğimiz küçük bir odanın kirası olan beş (iskot)ı veremediğimiz için bu gün haneden dışarı atılacağız.” dedi ve sebep-i sefaletlerini öyle bir ar ve hicap ile beyan eyledi ki müşarünileyh fevkalade müteessir olarak kadının servetten ziyade fazileti

sevdiğini ve duçar-ı sefalet olmalarına da bu (s.42) halin sebebiyet verdiğini anladı. Derhal bir pusula yazıp kendi sandukkârına ibraz olunmak üzere kadına teslim eyledi. Kadın ise sandukkâra dedi ki: “Efendim benim istediğim îâne bu kadar değil idi. Zannederim ki yanlışlıkla pusulaya ziyade yazılmış.” Bunun üzerine sandukkâr şüphe ederek efendisine müracaat etti. Efendisi pusulayı yazıp okuyunca “O kadının haline nazaran sahihen yanlış yazılmış!” diyerek elli iskotu beşyüze iblağ etti. Meblağ-ı mezkûrun fazlasını da kızına çeyiz yapmak üzere kabulünü kadından rica eyledi.

Sandukkârın içinde en makbulü maddiyattan ziyade manevi şeylere sarf olundu.

Bir insanı sefaletten kurtarmaya veya bir işle meşgul etmeye sebep olan sadaka inde'l-lah ve inde'n-nas makbuldür. Delalet ve adalete sebep olan sadakaya ise sadaka namı vermek caiz değildir.

İran şahlarından biri fukaradan birine merhameten külliyetli bir meblağ ihsan eyledi. Fakat biraz sonra o fakir israf ve sefahati hasebiyle yine zarurete duçar olarak üstü başı yırtık pırtık olduğu halde sarayın önüne geldi. Şah-ı müşarünileyh bunu görünce yanında bulunan ulemadan birine dedi ki: “İşte benim iyiliğimin semeresi! Kendisine ne kadar para verdiğimi görürsün. O lütfun neticesi de gör! Benim iyiliklerim kendisini fesada düşürdü evvelki sefaletinden şedit bir sefalete duçar eyledi.” (s.43)

Âlim mumaiylehe şu cevabı verdi: Fi'l-vaki öyledir. Çünkü yalnız gayret ve meşguliyyete hadim olmak üzere verilmesi lazım gelen bir şeyi atalet ve batalet uğrunda istimal ederek bir şahsa verdiniz!”

Sadakayı, merhameti, iyiliği hüsn-i istimal lazımdır. Sadaka iyilik ya bir şahsın medar-ı şevk ve gayreti olmamalı veyahut bir fakir hastanın hayatını tehlikeden kurtarmalıdır.

Bu cümle ile beraber sair güne duçar-ı sefalet olanları da kayırmaktan bütün bütün geri durmamalıdır.

Vakıa sadakaları alanlar meyanında nâ-layık olanlar da bulunmak melhuzdur. Ancak mademki bunları herkesçe ve her zaman tefrik etmekte müşkilat vardır. O halde reddetmekten ise birkaç para veya bir lokma ekmek vermek evladır.

(Elenora) nam imparatoriçe fukara-perverlikte gayet meşhur idi. Lakin fakirler kendisini gayet tasdi' ve taciz ederlerdi. Bunun için bazı kere bir mahale azimet ettiğinde aleni gitmeyip hafiyen giderdi. Hâlbuki yine fakirler kendisinin azimetini ber-takrip duyarak başına toplanırlardı. Bazen böyle bir hal vukuunda beraber akçe almamış olduğundan nadim olurdu biçarelerin feryat ve istimdadına dayanamayıp o sırada rast gelenlerden akçe istikraz ederek kendi eliyle onlara tevzi eylerdi. Bu kadar fukara ve zaifâ (s.44) bazı eşirra da bulunabileceği ve kendisinin merhametini su-i istimal edenler de bulunduğuna garaipten değildir.

Bir gün gayet sefil halde görünen beş sâile tesadüf ederek bunlara birer altın in'âm eyledi. Birkaç dakika sonra merkumlar tebdil-i kıyafet ederek tekrar geldiler.

İmparatoriçe evveleminde kendilerini tanımazlıktan gelerek bu defa yalnız beşine bir altın ita edip “Bunu da alınız. Lakin sizden başka daha çok fakirlerim bulunduğunu hatırlınızdan çıkarmayınız.” dedi.

Birine sadaka verdiği ve muavenet eylediğin vakit acele et.

Tacizden kurtulmak için hâh nâ-hâh verilen sadakanın ve edilen iânenin eciri pek azdır.

Hazret-i Ömer bir gece şehri gezer iken bir evden bir kadın avazı işir. Dinler. Kadın çocukların aç ve susuz kaldığını tezkâr ile feryat etmekte olduğunu Hz. Ömer işitince ağlayarak hanesine gelir. Omuzuna bir çuval un alır, o hatunun hanesine gider. Kendi eliyle odun yarar, ateş yakar. Bir testi ile su getirip yemek pişirir. Çocukların önüne kor, onlara yedirir bu kadar lütuftan sonra da kadından özür diler.

Bir kaht zamanında Medine-i Münevver’de bir deve keserler. Fukaraya taksim ederler. Hz. Ömer’in kölesi de devenin semiz yerinden alır pişirir. İftar vakti Cenâb-ı Faruk’un önüne kor. Hz. Ömer (s.45) bu eti o gün kesilmiş olan devenin eti olduğunu kölesinden sual ile anlayınca “Burada bunca fakir var. Benim yiyeceğim vardır. Onların imdadına yetişmek vazifemdir.” diyerek o eti dul bir kadının hanesine gönderir.

Sadaka nazikâne bir tavırla ita olunmalıdır. Ekşi yüzle, eğri bakışlarla, tahkirâmiz sözlerle verilen para ve emeğe “sadaka” namı verilemez. Bu suretle verilen para sahibini müteessir etmese bile kabul edeni dil-hûn eyler.

Ey bazı mağrur ve mütekebbir zenginler! Düşününüz ki tahkir ve terzil ettiğiniz o eski püskü ve yırtık esvaplar altında ve size dehşet-bahş olan sefalet içinde bulunan ebna-yı cinsinizin ve figan-ı daimileri merhamet-i ilâhiyeyi tehyîç edip sizi musibet-i nâgehaniye duçar edebilir. Unutmayınız ki Cenâb-ı Hakk size ettiği bunca lütuf ve inayete mukabil sizin fukaraya muavenet etmenizi talep ediyor. Mükellef haneleriniz zi-kıymet elbiseniz sim ve zer ile müşaşaa olduğu halde bir fakir ve hakire kendisini soğuktan muhafaza etmek için birkaç esvap vermekte niçin tereddüt ediyorsunuz? Sizin sofralarınız et’ime-i nefise ile mâlâmâl iken aklıktan bayılmakta olan bir fakire bir lokma ekmek vermeyi neden çok görüyorsunuz? Turfanda veya son defa olmak üzere fahiş fiyatlarla satılan meyveleri alıp ekeli ettiğiniz ve hatta o meyveleri mevsiminin gayrında yetiştirdiğiniz (s.46) ve yirmi ailenin iâşe ve infakına kifayet edecek kadar kıymetli me’kulâtı bir oturuşta yuttuğunuz halde aç ve bi-ilaç kalan ebna-yı cinsinize bir lokma ekmek vermeye vicdanınız nasıl kail oluyor?

Zevk ü sefanız için külliyyetli paralar sarf etmekten çekinmediğiniz halde fukaraya niçin beş on para vermiyor ve bunlar meyanında bulunan ve çalışmaya arzu ve iktidarı olup da sermayesi olmayan ve bir iş bulamayanları muktedir iken niçin bir işe koymuyorsunuz?

Nâ-becâ masraflarınızı müptezel hayvanlara kadar tevsi edersiniz. Onları güzelce beslersiniz hâlbuki ötede hemcinsiniz bulunan bir adamın aklıktan ölmekte

olduğunu görür de müteessir olmazsınız. Acaba onların indinizde hayvanlar kadar da mı ehemmiyetleri yoktur? Kedilere, köpeklere yemek hatta yediğiniz yemeklerden verirsiniz. Hâlbuki ötede hemcinsinizden olan birinden bir lokma ekmeği bile diriğ edersiniz.

Size yakışan çar-güne iktidarınızla ve onların ihtiyacıyla mütenasip bir surette muavenet etmektir. Eğer çok servetiniz yok ise bari müşfik olunuz! Az serveti olanlar da ihtiyacı olanlara velev cüzi olsun yine muavenet etmelidirler.

İyilik etmek için adamın hazinelere malik olması lazım değildir. Pek çok adam- lar vardır ki tavsiyeye bir teselliye cüzi (s.47) bir yardıma bir lokma ekmeğe muhtaçtırlar. Hiç olmazsa yalnız bu gibilere iane eylemelidir.

Hükemâ-yı kadimeden (Dopit) demiştir ki: “Evladım! Sadaka ver. Hiçbir fakir- den yüz çevirme ki Cenâb-ı Hakk'ın nazar-ı merhameti de sana müteveccih bulunsun. İktidarına göre merhametli ol. Çok zengin isen çok ver. Servetin mutedil ise itidal üzere ver. Fakat daima istekle ver.”

Sadaka iktidar olunan bir hazine ve ikraz olunan bir meblağdır ki ona muhtaç olabilecek bir gün için tedarik ve istihzar etmiş olursun.

Sadaka belâyânın define sedd-i sedîd olduğu gibi ömür-i insaniyenin kemâl-i sıhhat ve afiyetle inkizâ-pezir olacağına dahi kâfildir. Velhasıl sadaka Rabbü'l- âlemîn indinde makbul bir ameldir.

Meşhur madam (Dasiye)'nin iktidar-ı ilmiyesi kadar fukara-perverliği de var idi.

Muhtacına iane için daima nefsinin tazyik ve izaç eder idi. Bir gün zevci derece-i servetini der-meyan ve sadakalarının lüzum-ı tenzilini kendisine beyan eyledi. Mumailleyhe cevabında “Bizi idare ve iâşe eden varidatımız olmayıp ancak sadakalarımızdır. Onlar bizi Cenâb-ı Hakk'a sevdirebilir.” dedi.

Muhtacına vereceğin parayı kaybedeceğinden havf etme. Lakin kendi heva ve hevesin için sarf eder isen onu kayb (s.48) etmiş olacağını iyi bil. Servetinin senden evvel gidip ahirette teraküm etmesini ister misin? Onları fukaraya tevzi et. Onlara ne teslim eder isen yalnız sana kalacak olan odur. Bakisi senin için hep kaybolmuş demektir.

Mülûk-i Emeviyyeden Ömer b. Abdülaziz'in gayet zi-kıymet bir yüzüğü var idi. Mücevhirciler bu yüzüğün kıymetini takdirden aciz idiler. Bir sene Bağdat'ta bela-yı kaht u galâ hüküm-ferma olup ahali açlıktan helak olmak derecesine geldi.

Cenâb-ı Ömer, ahaliyi beldenin duçar olduğu ateş-i kaht u galâya karşı bî-kayd bulunmayı tecviz etmeyip mezkûr yüzüğü fûruht eder. Bir hafta kadar kahtzedegân memleketi açlıktan helak olmaktan kurtarır. Bazı nâ-kesler böyle bir zi-kıymet yüzüğü elden çıkardı diyerek kendisini zem ve ta'yib ettiler.

Bu zemmiyyet Cenâb-ı Ömer'in sem'ine vasil olunca ağlayarak şu kelam-ı hikmet-encamı söyledi: “Reaya müptela-yı kaht u galâ olduğu halde bir hükümdarın mail-i ziyet olması caiz değildir. Yüzüğüm olmaması benim için ayıp sayılmaz

ama ahalisi beldenin afet-i kaht u galâ ile duçar-ı helak olması hiçbir veçhile hoş görülmez. Civanmert o kimselerdir ki umumun menfaatini menafi-i şahsiyesine tercih eder ashab-ı fazl u kemâl başkaları mükedderü'l hal oldukları zaman kendileri mesrur ve fariğü'l-bâl olmak sevdasında bulunmazlar.”

Hayatın ile beraber terk ve kaybedeceğin serveti onlara ver. (s.49) Sâriklerin sirkat ve ecelin mahrum edebileceği hazineleri kimsenin mahrum ve gasp edemeyeceği bir mahal olan ahirete gönder. Ber-hayat oldukça muhtacına muavenet eyle. Zira hal-i hayatta hayır ve menfaatin daha büyük olur. Ba'de'l-vefat vasiyet edilen hayrat ve hasenat ise başkasının akçesiyle sadaka vermeye benzer. Sadaka toprağa tevdi edilen tohum gibidir ki ekseriya bu dünyada dahi feyizli hasılat husule getirir.

Fisebilillah verilen sadaka ve iane asla zarureti intaç etmez.

Hâkim-i fazıl (Baron Şasental) asil ve zengin bir kadın ile teehhül etmiş idi. Biçaregân için tedarik ve istihzar etmiş olduğu zahireyi kaht u galâ sebebiyle az vakit zarfında yine muhtacına vere vere tüketmiş ve yalnız kendi iâşesine kifayet edecek miktar buğday ve bulgur kalmış idi. Müşarünileyhe bunu görünce asla fütur getirmezdi. Kaht ise günden güne teşdit ederek fukaranın adedi tezayüt ediyor idi. Böyle bir sırada nice adamlar vardır ki sadaka ve ianelerini bile kat' ederler. Lakin Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden emin olan Şasental ber-mutat sadakalarını itada asla kusur etmedi. Allah da fevka'l-memur vasıtalarla kendisinin imdadına yetiştirdi. Bu suretle Şasental harman vaktine kadar sadakalarını vermeye muvaffak oldu.

(Elenor) nam imparatoriçe hayli biçaregâna sadaka ve ianeler eder idiyse de daima azar azar eder idi. Zira sadaka azar azar ve fakat muttasıl yağın yağmur gibi olmalıdır. Malumdur ki azar (s.50) azar yağın yağmur sağanaklı yağın yağmurdan ziyade arza nafidir.

Bazıları derler ki fakir pek çoktur. Hangi birmuine muavenet edelim? Vakıa fukara çok lakin niçin o kadar çokturlar? Niçin o kadar sefildirler? Servet-i umumiyenin kısım-ı azamı beş on kişinin elinde kaldığı için değil mi?

Fukara ne kadar çoğalsa sadakayı dahi o nispette çoğaltmak lazımdır. Bazıları da “Vakit ve hal fenadır veya fena olabilir.” derler.

Zalim ve gaddar zenginler! Vakit ve hal fena ise kimler için fenadır? Acaba sizin için mi fenadır ki her hal ve zamanda sizin şeyiniz eksik olmaz? Yoksa fukara için midir ki onların her vakit her şeyi eksiktir?...

Vakit ne kadar dar olsa o kadar ziyade onlara imdat ve muavenet etmeye olan borcunuz artar. Vakit dar ve fena olsa bile yine bütün darlık sıkıntı hep fakirler içindir. Vaktin darlığına yalnız fukaralar kurban gidiyor.

Muhtacın çok olduğu vakit başka vakitlerden ziyade ibraz-ı sehâvet ve muavenet etmeniz lazım gelmez mi?

Bunun için siz de masraflarınız tadil ve tenzil etmelisiniz ki onlara daha ziyade imdat etmeye muktedir olasınız.

Bahtın tağyirâtından havf ediyorsunuz veyahavf etmek (s.51) suretini gösteriyorsunuz. Lakin bu havf mukadderât-ı ilâhiyeye karşı bir harekettir.

Halden şikâyet ve istikbalden havf edersiniz. Lakin bu korkunuz ne vakit muhtacına muavenet etmekten bahs olunur ise o vakit zuhur eder.

Hâlbuki bu çok defa büyük büyük servetleri bile mahvetmeye müstait olan türlü türlü oyunlar ve zevk ü sefa ve sefahatinizden asla havf etmezsiniz. Dersiniz ki: "Herkes kendi derece-i mertebesinin haysiyetini muhafazaya borçludur." Güzel! Biz de size sual ederiz ki: "Sizin en birinci ve en muteber hal u şân sıfatınız hangisidir? Diyanet ve insaniyetiniz değil mi? Şân-ı diyaneti her hal ve sıfattan ziyade muhafazaya borçlu değil misiniz? Gerek diyanet ve gerek tabiat ve insaniyet nokta-i nazarından bakıldığı halde eğer biraderleriniz makamında bulunan sefillere terahhüm etmez ve acımaz iseniz diyanet ve insaniyetinizi bir dereceye kadar lekedâr etmiş olmaz mısınız?

Bir de dersiniz ki: "Fakirin ehl-i servetin yalnız zevâidi üzerinde hakkı olabilir. Benim ise zait bir şeyim yoktur." Doğru! Tama'nız şöhet-perestliğiniz, zevk ü sefa ve sefahatiniz hasebiyle zait bir şeyiniz yoktur. Lakin tama'nızı, sim u zere, hırsınızı vahi arzularınızı, ifrat mertebedeki masrafınızı tadil eder iseniz servet ve varidatınızın ne kadar zait olduğunu görürsünüz.

Size sıklet veren ve sairlerine mucip-i nefret olan zîb (s.52) ve ziynetinizi dârât ve ihtîşamınızı eksiltiniz. Kesret-i sadaka yüzünden duçar-ı harabiyyet olabileceğiniz için havf etmekten ziyade sizi suhuletle harap ve perişan etmeye müstait olan oyunlardan havf ediniz.

Oyun masraflarınızı doldurduğunuz altınların ve gümüşlerin bir kısmını da fukaraya tevzi ediniz. Yazık değil midir ki binlerce biçaregânı infak ve işeye kifayet edecek kadar külliyetli mebâliği türlü türlü oyunlar ve eğlenceler ve seyirlere sarf ediyorsunuz? Ekseriya iştiharınız için verdiğiniz mükellef ve mutantan ziyafetlere bir hat tayin ediniz. Göreceksiniz ki muhtacına muavenet edecek ne kadar zait mebâliğiniz olacaktı! Onlar ile ne kadar fukara ve zaifa infak ve işe olunabilecek tir!

Savua dukası 9. Aleksandır'ın nüdemâsından biri bir sürü av köpeği besler ve bunlar için külliyetli meblağ sarf eyler idi. Bir gün onları beslemek için ne kadar masrafa muhtaç olduğunu hikâye eylediğinden duka kemâl-i tehevvrle demiş ki: "O kadar kelb besleyeceğine fukarayı besle ki nail-i ecr-i azim olasın."

Sadaka vermek hususunda hırs-ı şân ve azimete veyahavf heva ve hevesimize değil, diyanet ve akıl ve hikmete müracaat edelim. Zira bunlar gerek çoğun gerek azın arasında daima müsavat tarikiyle hareket etmekte oldukları için lazım ve farz olanı bize talim ve her türlü iğfalâtan bizi muhafaza edebilirler. (s.53)

Akıl ve diyanet muntazam bir hanenin ta'yîşine, evlâd u 'iyâlin terbiyelerine ve herkesin hal u şânına layık şeylerin icrasına mukteza olmayan şeyleri zait addeder.

(Mücahid) demiştir ki: "Hayra ne kadar çok ekçe ve mal sarf olursa israf değildir. Batıla habbe bile sarf edilse israf edilmiş olur." Bunun içindir ki umur-i hayri-

yede pek çok para sarf eden bir zata dostlarından biri “İsrafta hayır yoktur.” demesi üzerine o da “Hayırda israf yoktur.” cevabıyla mukabele etmiştir.

Nefs-i emarenin arzu ve icat eylediği şeyleri, iffet ve ismetin mugayiri bulunan ziyinetleri, hâsılı her türlü israfâtı akıl ve diyanet zait addeder.

Ey erbâb-ı servet ve azimet! Hakir ve fakirleri müteselli etmek üzere onlara hakkıyla vermeye borçlu bulunduğunuz şeyin servetinizin hangi kısmı olduğunu bilmelisiniz. İçinizde öyleleri de vardır ki kendi iktidarlarına göre pek çok sadaka vermeleri lazım gelir iken verdikleri cüzi bir şey bile gözlerine büyük görünür.

Hükemâ-yı kadimeden birine “Muhtacına muavenet etmenin kaidesi nedir?” diye sual etmişler. O da “Bizim ihtiyacımızın haricinde kalan şeyleri vermektir.” demiş.

Ferdinand nam Arşidük muahharen Lombardiye krallığı vekâletini (s.54) ihraz eylemiş idi. Bir gün fukara-perverlikte şayan-ı takdir ve imtisal bir misal irae etmiştir:

Müşarünileyhin validesi (Maria Tereze) nam imparatoriçenin huzurunda kendisinin İtalya’ya azimet edeceği gün gayet şaşaalı ve mutantan surette bir şehr-âyîn icra edileceğinden bahis olunduğu sırada duka derin bir mütalaaya dalıp bir ah-ı serdi müteakip gözyaşları dökmeye başladı. İmparatoriçe ise bu hali görünce bihuzur ve müteaccib olarak sebebini sual eyledi.

Duka cevaben dedi ki: “Valideciğim! Benim için bu kadar merasim icra olundu. Bu kifayet etmez mi ki bir şehr-âyîn daha icra kılınmak murat buyuruluyor? Bunun için külliyyetli masraf vukua gelir. Bunu eğer bir zevk addedebilir isek o da devamsız bir zevktir.”

“Buğdayın fahiş fiyatı nice familyaları duçar-ı fakr ediyor. İmdi bir şehr-âyîn için sare olunacak meblağ muhtacına ianede istimal etsek daha iyi olmaz mı?”

İmparatoriçe oğlunun şu fukara-perverliğini görünce fevkalade memnun oldu ve derhal kendisini der-aguş eyledi.

Bunun üzerine imparatoriçe oğluna derhal büyük bir meblağ verilmesini emreyledi. Duka da meblağ-ı mezkûru hemen o gün bir suret-i hafiye ve münasibede muhtacına tevzi etti. Ferdası (s.55) gün kemâl-i beşâsetle validesinin huzuruna dâhil olarak kucağına atıldı ve böyle bir kâr-ı hayırda bulunduğundan dolayı “Sevgili valideciğim ne güzel şehr-âyîn! Ne güzel şenlik!” diyerek izhar-ı sürur eyledi.

ADAB-I LÜTUF VE KEREM

İhsan hususunda sürat müstahsendir. Bir gün evvel edilecek ihsan bir gün sonrakenden ziyade badi-i şükran olur. Lütuf ve kerem bila ivaz ve kemâl-i hoşnudî ile icra edilmelidir.

Meşhur (Mayorto) nam fazıl, Prusya kralıyla beraber muharebeye gider iken esir olup Viyana’ya götürüldü.

Toskana'nın büyük dukası ki -muahiren I.Françesko unvanıyla imparator olmuştur- böyle meşhur bir zatı görmeyi arzu eder. Kendisini celp ve tazim ve tekrım ile kabul ederek "Süvarilerin hücumları esnasında yağma edilen eşyanız için tees-süf ettiniz mi?" diye sual eyledi. (Mayorto) cevaben "Yalnız (Graham)'ın imal-i kerdesi olup tarassudât-ı kevâkib için istimal etmekte olduğum bir güzel saati kurtarmayı arzu ederdim." dedi.

(s.56) Dukada öyle bir murassa saat olduğundan fâzıl-ı müşarünileyhe atâ' ederek dedi ki: "Süvariler sana bir latife etmek istemişler. O saati bana getirip verdiler. Alınız! Ben de size iade ediyorum."

İhsan için bundan daha nazikâne bir tavır olur mu? Güçlük bir şeyi vermektir. Verdikten sonra güler yüz göstermekte ne güçlük vardır?

Bir şey ihsan ettiğin vakit muhatabını tekdir etmek gibi bir harekette bulunmak asla caiz değildir. Verdiğin vakit ellerinden ziyade yüzünde sahavet görülmelidir.

Bir şeyi verenin çehresinde nümâyân olan ubüset atıyyeyi kabul edenin kalbini dağdâr eder. İhsanın kıymetini tenzil eyler.

Bazıları (Mazaran) kardinalden "Atıyyeyi terbiyesizce sana veriyor." diye şikâyet ederlerdi.

(Büsu) nam kont da bir gün bu müştekilere cevaben "Şikâyet hakkınız yoktur. Başkalarından ziyade müşarünileyhe teşekkür etmeye borçluyuz. Zira atıyye ve ihsan eylediği zaman üzerimizden minnettarlık vazifesini ref ediyor." demiştir.

(Sirak) diyor ki: "Evladım! İyiliklerine kalbi incitici sözler karıştırma."

14. Lui atıyye ve ihsanlarına daima birtakım iltifat-âmir sözler ilave eylemeyi itiyat etmiş idi. (s.57)

(Nim) şehrinin kürsi-i ruhanisi (Fileşih) nam rahib-i meşhure ihsan eylediği zaman müşarünileyh Lui demiş ki:

"Hademâtının mükâfatını bu kadar geç verdiğinden dolayı taaccüp etme. Zira İpskoposluk vermekle senin vaazlarından mahrum kalmayı istemez idim!"

(Sen Jermen Döper) nam eyalet kürsüsü hali kalır kalmaz (Destere) nam kardinali tayin ederek ona da demiş ki:

"Furstenberg kardinalinin vefatını işitince seni derhal tayin ettim. O mesnedi ben de rica etmeklikle, hatta arzu bile eylemeklikle meydan verdim."

Senden bir şey talep olunduğu zaman icrası mümkün ise tekrar ricaya hacet bırakmayıp derhal icra eyle. Başkalarının ilhâhına mahal vermek hakiki sahavet değildir. Tacizden kurtulmak için edilecek lütuflara "lütuf" namı verilemez.

Kavm-i necib Arap'tan biri müzâyaka-i hale duçar olup kerimâdan birinin hanesine müracaat ve arz-ı hacet eder. Kerim-i mumailiyh hayliakçe verdikten sonra ağlayara odasına gider. Zevcesi zevcinin böyle ağladığını görünce "Galiba verdiğin paraya acıdın, pişman oldun da onun için ağlıyorsun. Keşke bir özür beyan edeydin de vermeyeydin." der. Zevci "Bu zannın çok yanlıştır. Ben onun için ağlamıyorum. Biçarenin ihtiyacına niçin (s.58) evvelden vakıf olamadım da kendisini müracaata mecbur ettim diye ağlıyorum." cevabını verir.

İstenildiği günde verilmesi mümkün olan bir şey verilmeyip de yevm-i ahire tehir edilir ise yarı ve kusurlu verilmiş sayılır. İntizarda bırakmaktan ise derhal reddetmek evladır. Tervici mümkün olmayan müracaatları derhal reddetmek bir nevi iyilik sayılır.

Zâdegândan biri Lusidanya kralı II. (Celev)'in sarayına gidip bir iş iltimas etti. Kral derhal cevab-ı red verdiğiinden mültemis arz-ı teşekkür eyledi. Kral "İltimasınızın reddedildiğini anlamadınız mı?" diye sual edip mumaileyhte cevaben "evet kralım! Anladım da onun için arz-ı teşekkür ediyorum. Zira zat-ı haşmet-meâbınız yekten reddetmekle bendenizi uzun müddet saraya gidip gelmekten ve asla nail olamayacağım bir şeye nafil intizar ile muzdarip olmaktan vikaye buyurmuş oldunuz." dedi.

Bu sözü kralın pek hoşuna gidip evvelce reddetmiş olduğu iltimasını kabul ve icra eyledi.

Bir iltiması yoluyla kabul etmek ne kadar makbul ise esbâb-ı muhikka beya-nıyla reddetmek dahi o kadar memduhtur. Eğer senden talep edilen şeyi vermeye iktidarın müsait değil ise redde mecbur olduğundan dolayı izhar-ı teessüf eyle ve bari elinden geldiği kadar teselli ver. (s.59)

İtalyanların bir darb-ı meseli bu mebhasta şayan-ı tezkârdır.

"Tatlı sözün kıymeti az ise de tesiri çoktur."

Ashâb-ı servetten biri amcazâdesinin bir cinayetinden dolayı mahkûm olduğu idam cezasından affını 4. Henri'den niyaz eyler. Kral nazikâne bir surette demiş ki: "Ricanızı kabul edemediğimden dolayı izhar-ı teessüf ederim. Siz bir amca olduğunuz için size amcalık borcunu eda etmek düştüğü gibi bana da bir krala vacip olan vazifeyi icra etmek düşer. Binaenaleyh ricanızı kabul edemediğim için beni mazur tutmalısınız ve bu lütfu benden talep eylediğinizden dolayı da ben sizi mazur görürüm!"

Kalbi pâk bir adam başkalarından gördüğü iyilikleri hiçbir vakit unutmaz. Fakat diğerlerine ettiği iyilikleri ferâmuş eder ve kendi iyiliklerini zikretmez. Zira iyiliklerini başkasının yanında beyan etmek onları icra edenin değil, onlara nail olanın şerefini muciptir. Zâkir-i nimet olanlara iyilik etmek lazımdır.

Fâzıl ve kerim bir adam etmiş olduğu lütfu mukabil hiçbir şey beklemez ve kabul etmez ve nankörün sözlerinden asla müteessir olmaz. Zira iyilik etmek, fukaraya muavenet eylemek ancak vazife-i insaniyeyi icra içindir. Başka bir şey için değil!

Kütüb-i İslamiyede muharrer olan şu fıkra pek güzel bir misaldir:

Tüccardan bir oğluna daima şöyle nasihat ederdi: (s.60)

"Kerimlerin sohbetine râğbet et. Le'imlerle mücâlesetten ihtiraz eyle. Kerim olan zat seni tekdir etse bile güvenme." Tacir vefat ettikten sonra oğlu pederinin nasihatine tevfi ken kerim addettiği bir zat ile dost oldu. Bir müddet sonra hasbelkader tacir-zâde bütün emvalini kaybeyledikten istiane için dostuna müracaat eyledi.

Fakat dostu kendisini bir libas-ı köhne ve fersude içinde görünce ihtifa edip evde olmadığını ihbar ettirdi.

Tacir-zâde ise dostunun evinde olduğunu bildiği için bu muameleden pek ziyade mükedder olarak hanesine avdet eyledi. Birkaç saat sonra hanesine üç dört adam gelip dediler ki: “Biz seyyar tacirlerdeniz öteden beri bu hanenin sahibine birtakım cevâhir-i girân daha getirip satmak ve esmânını almak için bir müddet mahal vermek âdetimizdir beğenirseniz şu cevâhiri alınız bunlar nadir elmaslardır.”

Tacir-zâde bir dakika kadar tereddüitten sonra getirilen cevahirden bazılarını alıp şerâit-i lazime tayin olundu. Ertesi gün tacir-zâdenin hanesine bir kadın gelip dedi ki: “Ben halifenin sarayındam geliyorum. Halifenin kerimesi için daima bu hazinenin sahibinden cevâhir mübâyâ’a ederim. Nadide şeyleriniz varsa gösteriniz.”

Delikanlı derhal bir gün evvel bırakılan cevâhiri irâe (s.61) etti. Kadın cümlesini beğenip her ne istedi ise verdi. İşte bu parayı sermaye ittihaz ederek delikanlı az vakit içinde iade-i itibar ve servet eyledikten sonra güzelce giyinip eski dostunun hanesine gitti.

Dostu kendisini bu halde görünce hemen kabul edip “Canım, hayli vakittir nerede kaldın? Hiç görünmedin. Bu kadar vefasızlık olur mu?” deyince deilkanlı “Geldim efendim. Lakin hasbelkader duçar olduğum fakr ve zaruretten dolayı elbisem fersude idi. Bu hali gördüğünüz için beni kabul etmediniz. Böyle bir muamele tab’-ı kerim ashabına yakışır mı?” gibi birtakım muahezâta kalkışması üzerine dostu sabredemeyerek dedi ki: “Beni denâetle itham ettiğin için tahammül edemeyeceğim. Hiçbir vakit ifşa etmemek niyetinde bulunduğum bir sırrı söylemeye mecbur ediyorsunuz! Evet! Mahcup olmamanız için sizi o halde kabul etmedim. Siz benden para isteyecek idiniz. Ben de verecek idim. Bu halde siz bana minnettar olacak idiniz. Ben bunu kabul etmeyip etmeyip size başka suretle muavenet etmeyi düşündüm. O gün hanenize cevâhir getirenler benim adamlarım idi. Ertesi gün o cevâhiri mübâyâ’a eden kadın ise validem idi.”

Tacir-zâde dostunun bu muamele-i alicenabânesinden mütehayyir olarak beyan-ı teşekkür ve hakkındaki su-i zannından dolayı itizâr eyledi.

Hakikaten fâzıl ve kerim olan adam iyiliklerine insanlardan mukabele (s.62) beklemeyip Allah’tan intizar eyler. Biz yalnız iyilik etmeyi düşünelim. İyiliklerimizi mümkün mertebe hüsn-i istimal etmeye sa’y edelim. Minnettarlığı ise iyilik ettiğimiz admalara terk edelim. Hatta minnettar kalacaklarını asla hatırıma getirmeyelim.

(La bervir) nam hekim diyor ki: “Nankörlüğü nazar-ı affa almak sefillere hiç iyilik etmemekten iyidir. Bunun için başkalarının nankör olacaklarından havf ile sefillere muavenet etmekten elimizi kapamak caiz değildir.”

İnsanların Cenâb-ı Hakk’a minnettar olmaktan ziyade bize minnettar olmalarını zan ve ümit edebilir miyiz?

Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve inayetlerine bile çok defa insanlar tarafından nankörlükle mukabele olunmuyor mu?

Bu niam ve eltâf pek çok adamları dalalete düşürmüyor mu?

İnsanların ettikleri nankörlük, çok defa minnettar kalmalarından ziyade bize belki faydalı olur. Zira faziletlerimizi tezyide sebep olarak bizi Cenâb-ı Hakk'a daha ziyade mukarin eder.

Vakıa nankörlük insan kalbinde tevellüt eden bir canavardır ki ve ondan ancak a'mâl-menfure neşet eder. Bu cümle ile beraber şunu da itiraf etmelidir ki o kerim fâzıl adamın efkârını bir defa nazar-ı iman ile tetkik edecek olur isek talep ettiği minnettarlık ne kadar vâhi ise nankörlükten dolayı ettiği teşekkîlerin de o kadar asılsız olduğunu görürüz. (s.63)

Pek çok adamlar vardır ki teşekkî ettikleri nankörlüğün sebebi yine kendileridir. Hakiki minnettarlık ne kadar az ise hakiki iyilik de o kadar nadirdir.

Bununla beraber nankörleri ta'yib etmemek elden gelmez. Bir adam bize ne sebebe mebni iyilik eder ise etsin, biz daima şâkir-i nimet olmaya borçluyuz.

Mamafih şu da var ki hakiki şükran-ı nimet bulmak için istekle ve başkalarına mucib-i mahzûziyet olmak fikriyle iyilik et. Sen başkalarına hürmet ve gayret göster ki onlar da sana minnettar kalsınlar. Bahusus bir iyiliği gerek etmezden akdem, gerek ettiğin vakit ve gerek ettikten sonra semeresini kaybetmemek için dikkat eyle. Azarın, iştikânın faydası olmaz. Ale's-seviye edeni muhakkir eyler.

Ettiği hizmet ve iyiliklerini sayan adam onları menfaat-ı şahsiyesi veya şöhreti için etmiş olduğunu beyan eder. Hakiki iyilik muhtefi olmayı sever. O büyük ve derin ırmaklara benzer ki geçtikleri memleketleri feyiz ve bereketleri ile doldurmakta oldukları halde sessizce geçer giderler.

İyiliği, eğer mümkün ise, öyle bir tarzda icra eylemelidir ki kabul eden ona vakıf olmamalıdır.

İskender-i Kebir birine bir şey ihsan edeceği vakit hem kendisini mahcup etmemek, hem de yanında bulunanlara bildirmemek için "Al! Sana olan borcumun şimdilik bir miktarını veriyorum. (s.64) Bakisini de inşallah ileride tesviye ederim. O kadar tehirde kaldı ki şimdi belki hatırınızdan çıkmıştır." diyerek bir de mazeret beyan ederdi.

İyilik etmeyi kendilerine medar-ı terakki ittihaz edenler gibi olma. Onlar kerem ve ihsanlarını âleme ilan için büyük bir tantana icra ederler.

Gurur ve hırs-ı şan insanın iyiliklerini kabul edenlere bile nefretle telakki ettirir.

Böylelere ibret olmak üzere atideki hikâyenin nakline lüzum gördük:

Meşhur (Grimaldi) nam ressam Sicilya zadegânından birinin duçar-ı sefalet olduğunu işittikte hafiye odasına girip para atar idi. Zavallı sefil ise velinemetinin kim olduğunu anlamak için bir yere gizlendi. Gelip para attığı vakit çıkıp li-eclit-teşekkür ayaklarına kapandı.

Ressam çocuğu derhal ayağa kaldırıp der aguş ettikten sonra dedi ki: "Ah! Bana arz-ı teşekkür etmek vazifesinden seni halas edebilseydim san muavenet edebilirdimden dolayı mahzûziyetim iki kat olacak idi."

Bununla beraber iyilik semerelerini her vakit perde-i hafadan bırakmak da cazi değildir. Bahusus sairlerine ibret ve ıslah-ı nefse medar olmak üzere bazı kere kendi kendine zahire çıkmasına müsaade etmek caizdir. (s.65)

Roma askerlerinden biri davasını arz için imparatorun huzuruna çıkmış idi. Esna-yı mükâlemde "Efendimizin hatır-ı nişanınız olmak gerektir ki bir asker siz su getirmek için hayatını tehlikeye koymuş idi." deyince imparator "Evet biliyorum ama sen asker değilsin." cevabını verir. Asker ise "Bendenizi tanıyamamakta mazursunuz. Zira ondan sonra uğrunuzda bir muharebede bulunarak gözümü de kaybettim." diye mukabele edince imparator dikkatle bakarak merkumu tanıdı ve mazhar-ı mükâfat eyledi.

Lakin âlime, fâzıl, sahî, kerim görünmek hevesinden gayet ihtiraz lazımdır. Zira böyle bir arzu-yı sehaveti ne zaman meydan-ı aleniyete çıkarmak ve sefillerin bir muavenet gördükleri anda hissettikleri hicaptan kendilerini ne vakit esirgemek lazım olduğunu asla nazar-ı mülâhazaya almayarak her şeyi ilan ve işâ'a etmekle müftehir olmayı intaç eder. Elhasıl ihsan ve iyilik etmenin yolunu bilmek ister misin? Kendini lütfedeceğin adamın yerine koymalısın.

(Dömülen) nam tabip manstırda bulunan bir hasta kızı tedavi için davet edildi.

Kız zâdegândan olmakla beraber gayet fakir idi. Ücretini veremediği cihetle bir daha viziteye gelmez havfıyla fakir halinden bahsederek tabib-i mumaileyhe i'tizâr eyledi. Tabip ise bunda bir beis olmadığını beyan etti. Tekrar ziyaretine geldi. Fakat bu defa gider iken derununda on altın mevcut bir çıkın (s.66) bıraktı. Kızın müreb-biyesi odada böyle bir çıkın bulunduğunu söyleyince zavallı kız fevkalade mesrur olarak bu paralar ile tabibin ücretini tesviye etti.

İnsan kendi iyiliklerinden dolayı hakkında medh ü sena işitmeyi arzu eder ise de mümkün mertebe bu arzuya galebe etmeye çalışmalıdır.

İyilik eden adamların çoğu kendi iyilikleri minnettarlığının cüzi olsun mukabilini görmek isterler. Bir şey kendilerinden diriğ edildiğini gördükleri vakit bazı kere ondan dolayı ıstikâ da ederler.

İmam Gazâlî hazretleri demiştir ki: "Verdiği şeyi başa kakmak, kişi nefsinin büyük görmek ve velinimet zannetmekten neşet eder. Hâlbuki veren kimse kendisini değil, alan fakiri in'âm ve ihsan etmiş tanımak lazım gelir. Çünkü o fakir zengininin mucib-i necatı olacak Hakk-ı İlahi ala-tariki'l-niyâbe ahz u kabz etmiş oluyor. Bu cihle veren kimsenin necatına hizmet ediyor."

Faziletin düşman-ı hafisi olan hırs-ı şân çok defa faziletlerimizi ifsat ve ihlal etmek üzere hissedemeyeceğimiz bir suretle a'mâl-i hasenemize müdahale eder. Fi-sebili'l-lah ettiğimiz iyilikleri âleme ilan ve işâ'aya bizi sevk eyler. Hafî surette edilen iyilikleri bize kaybolmuş gibi gösterir. (s.67)

Kütüb-i İslamiyede okunan şu fıkra da bu bapta güzel bir misal olur:

Zürefâ-yı eshiyâdan biri ihsana müstehak olan fukarayı arayıp bulduktan sonra vereceği ihsanı bir zarf-ı derununa koyup üzerini temhir ve tahrir ederek bir mutemedi ile evine gönderirdi. Kimin tarafından olduğunu sorarlarsa “Bilmem bana da böyle vasil oldu!” demesini tembih ederdi.

Bu suret, hem ihsanı kabul edeni hicaptan ve bâr-ı minnet altında kalmaktan kurtarır. Hem de kendi faziletinin meziyetini kat kat artırır.

Hüseyin Kâşîfi demiştir ki: “Ebnâ-yı cinsinden birine ihsan ettiğin şeyin muti-i hakikisi Cenâb-ı Hakk’tır. Beyhude minnet etmek hatadır. Her ne verirsen ver, minnet etme. Verdikten sonra pişman olacağı şeyi de hiç verme.”

“Yani muhtaç ve fakir olan adama “Ben sana şu iyiliği ettim.” diye ettiğin iyiliği başa kakma. Çünkü bu suretle edilen iyiliğin, verilen sadakanın eciri yoktur. Hatta bazı ulema bu veçhile muameleyi vebalden addetmişlerdir.”

İyilik güzel kokulu yağlara benzer ki ağzı açık bırakıldığı halde berhava olarak mahvolur.

Sa’id ibni Âs (r.a.) hazretleri dahi kibâr-ı kerimân olmakla her gün sabah akşam fukarayı it’âm etmek âdeti (s.68) idi. Akşam taamının birinde halk dağıldıktan sonra Şam ahalisinden garibü’l- diyar genç bir adam gitmeyip kalmış idi. Müşarünileyh “Oğlum! Hacetin mi var?” diye sual ile beraber ifadede hicap etmemesi için yanan mumu söndürmekle mumailleyhe cesaret verdi. Garip yiğit dahi pederinin medyûnen vefat ettiğini ve kesirü’l-‘iyâl olmasından hali pek perişan olduğunu ve binaenaleyh kibâr-ı Şam’dan bazılarına iaşe-i ‘iyâl edecek bir işle kayırılmaklığını tavsiye istid’asında bulunduğunu arz eyledikte müşarünileyhe on bin altın bahş ederek “Oğlum devr-i ebvâb-ı kibâr zilletine düşmekliğini reva göremem var bununla kesp ve ticaret eyle. Memuldür ki Cenâb-ı Hakk rızka vüsâat ve bereket ihsan buyurur.” demişlerdir.

Ettiğin iyiliğin daha ziyade iyi olmasını ister misin? Gizli tut! Kimseye ifşa etme! Allah ile senin aranda vuku bulan bir işe saireleri vakıf olmasın.

(Görena)’lı (Leopold) nam kral, ihsanlarına kimsenin vakıf olmasını istemez idi.

Zarurette olduğu halde bunu müşarünileyh krala söylememiş olan zadegândan biri bir gün kendisiyle oyun oynar iken o kadar çok kazandı ki kemâl-i taaccüple “Efendim! Bu oyunda talihiniz pek fena! Hep ben kazanıyorum. Bu bir müsaade-i inayetkârene olmasın?” demesi üzerine kral “Hayır! Şimdiki gibi bahtımın bana yaver olduğu yoktur.” cevabını verdi. (s.69)

EFENDİLİK VAZİFELERİ

Hizmetkârlarının pederi makamında ol. Kendilerine evlat nazarıyla bak. Onlara karşı üç vazifen vardır.

Birinci: Onları iâşe etmek. İkinci: İstihdam eylemek. Üçüncüsü: Terbiye etmek.

Eğer hizmetkârlarını terbiye etmeye, münasip surette yani hal ve mevkiye göre takdir eylemeye, haklarını adilâne tediye, iyi beslemeye muktedir değilsen bu halde hizmetkâr kullanma.

Hizmetkârına lüzumundan ziyade ne para ver, ne de iltifat et.

Eğer onları iâşe ve haklarını layıkıyla tediye etmez isen onlardan iyi hizmet beklemeye hakkın olmaz. Şu halde kendilerinin haklarını senden sirkat ile istifadan ve muktedir oldukları vakit hiç olmazsa seni terk etmekten çekinmezler. Onları daima bir işle meşgul et. Zira atalet onları sefih ve tembel eder.

Boş duran hiçbir meşguliyeti olmayan adam çabuk fenalığa alışı. Ağır işten ve hizmet-i askeriyeden ve saireden kaçarak hafif bir iş olmak üzere hizmetkârlığa giren adamın kendilerinin ekmeğini veren efendilerine de sadık ve muti olmayacağı şüphesizdir. (s.70) böyle tembel ve sefih hizmetkârın efendisine karşı küstah ve sadakatsiz olmaması kabil midir?

(Sirak) der ki: “Meşguliyet daima hizmetkârı mütevazı ve vazifelerini icraya teşvik eder. Binaenaleyh onlara daima bir hizmet göstermeli. Boş tutmamalı. Zira atalet isâeti talim eder.”

Bir hizmetkâr ne kadar serbest bırakılsa o kadar ziyade serbestlik arar. Meşguliyeti ne kadar az olsa ondan daha ziyade az olmasını ister. Bütün gün kendisini bir işle meşgul etmeye muktedir değil isen bir adamı hizmetkâr olarak alma. Bir saat boşluk üzerine bir saat daha vakit hali zamm etmek hizmetkârlara çalışmamak arzusunu tevhit etmeye ve boş hizmetkâr bulunduran bir efendinin kendi hanesinde bir düşman beslemekte olduğunu kendisine öğretmeye kâfi olur.

Hizmetkârın dindar ve terbiyeli olmasına ve vazifelerini hakkıyla ve layıkıyla eda etmesini dikkat lazımdır.

Hizmetkârlara iyi nezaret edebilmek için ve hatta menâfi’-i şahsiyen için hizmetkârlarını azlatmaya çalış. Hizmetkârların ne kadar çok olursa hanenin hizmeti o kadar fena bir halde bulunur. Hizmetkârların kesreti beyhude bir nümayiş ve debdebe ve dârât içindir. Sanat ve ziraati terk ile hizmetkârlıkla ta’yiş eden nice adamlar, fık ve fesat ve atalet ve batalet (s.71) içinde imrar-ı eyyam edenler hizmetkârlığa girseler bile hizmet değil, haneyi ifsat ve ihlal ederler.

İyi hizmetkârlar o kadar azdır ki lüzumu kadar bulmak pek müşküldür. Bunun için en lüzumlu olanlarla iktifa etmek lazımdır. Hizmetkârların içinde bir kötü adam bulunsa cümlesini ifsada kifâyet eder.

Mervidir ki (Pusen) nam ressam Roma’da bulunduğu esnada (Masimi) namında bir rahip - ki sonra kardinal oldu - mumaileyhin ziyaretine gitti. Aralarında cereyan eden mükâleme yarı geceye kadar mümted oldu. Rahib-i mumaileyh avdet edeceği zaman ressam kandili eline alarak arkasından inip arabaya girinceye kadar refakat etti. Bu hal rahibin gücüne giderek kendisine “Teessüf ederim ki bir hizmetkârın yok.” dedi. (Pusen) de “Ben de müteessifim ki zat-ı âlinizin pek çok hizmetkârlarınız vardır.” cevabını verdi.

Hizmetkâr intihabı hususunda itina lazımdır. İkide bir de hizmetkâr değiştirmekten muciz bir hal olamaz

Hizmetkârları mütemadiyen tebeddül eden bir hanede nizam ve intizam bulunamaz. Zira bu husus hizmetkâr sahiplerinin televvün-i efkâr ve hiddet meşreplerinin bir alametidir. İyi hizmetkârlar böylelerin hizmetine râğbet etmezler.

Hizmetkârlar mülâyemet ve hilm ile istediğimizi yaparlar. İyi (s.72) efendi olur isen iyi hizmetkâr bulabilirsin hadidü'l-mizaç ve gayr-i müşfik bir efendinin yanında bulunan hizmetkârlar hâhişle vazifelerini icra ederler.

Hizmetkârlar zaruretlerinden nâşi hizmete girdikleri cihetle bir an akdem-i halas olmayı arzu ederler.

Hem iyi ve hem çok hizmet etmek güç olduğundan ve fena hizmet etmekten korktuklarından doğrudan doğruya mesul olmadıkları vazifeleri icra etmekte bî-kayd olurlar.

Hadidü'l-mizaç ve tiz-meşrep olan efendilerden biri her sabah hizmetkârına o günün hizmetini tayin eder idi. Derdi ki: “Şu ve şu hizmetleri layıkıyla icra etmeyi unutma yoksa seni döverim!”

Bu efendi bir gün küheylan atıyla bir mahale gitmek üzere yola çıktı. At serkeşlik ederek yolda kendisini bir çukura düşürdü. Hizmetkâr da beraber bulunmakla çukurdan çıkmaya muavenet etmek üzere merkumu çağırды ise de hizmetkâr: “Bu sabah bana böyle bir hizmette bulunacağımı söylememiş idiniz.” diyerek savuştu.

Hizmetkârlarını ne kavlen ne de fiilen ta'zîr etme. Zira onlar da senin gibi insandır.

(Sirak) der ki: “Hanende hizmetkârlarına ‘unf ile muamele etme. Zira bu hal onları terbiyesiz ve hizmetlerinde tebrîd (s.73) eyler. Eğer hizmetkârın sana yaramaz ise bir an akdem-i tatlılıkla yol ver. Zira bu hal daima seni muazzeb eder. Islah-ı nefis etmeye kabiliyeti olanları terbiye etmek efendilik şanından olduğunu da tahattur eyle.”

Ara sıra nasayih-i nâfi'a ile kendilerini takdir etmek caiz ise de daima nasihatlerini hilm ve mülâyemet ile karıştır. Müstahak oldukları halde mücazat etmek de caiz ise de hadden ziyade hiddet ve şiddet göstermek layık değildir.

(Monteyn) der ki: “Gazaba gelmiş olan bir hâkim tarafından hiçbir kimse adilâne mahkûm olamaz.”

Cehaleti, kadersizliği hamiyetsizlik ve tembellikten tefrik eyle. Evvelki kusurlar mazur tutlabilir. Affı caiz olur. Lakin sonrakilere sabır ve tahammül olunamaz.

Mehdi halife bir gün hatadan hali bulunmadığı cihetle hazzetmediği bir hizmetkârını “Ne kadar hatadan hali kalmayacaksın!” diye takdir edince o da “Cenâb-ı Hakk velinimetimizin ömrünü bizim iyiliğimiz için muhafaza ettikçe bize hata, size de af düşer.” dedi.

Muti, sevgili ve sadık hizmetkârların küçük hataları sezâ-vâr-ı aftır. Zira bu zamanda böyle hizmetkârlar azdır. Hususiyle kibar hanelerinde daha azdır.

(Sirak) der ki: “Bir sadık hizmetkârın var ise nefsin gibi sev ve onu kendi bira-
derin makamında tut.” (s.74)

Cenâb-ı Hakk insanı sair ebna-yı cinsinin hizmet ve muavenetine muhtaç ey-
lemiştir. Bu cihetle muavenetine muhtaç olduğun hizmetkârlara muamele-i gayr-i
layıkada bulunmak asla caiz olmayıp aileni ve hanenin işlerini ona tevdi ederek
yalnız kendisine nezaret ve muamelatına dikkat etmelisin. Eğer dikkatte kusur eder
isen onlar da vazifelerini ifada tekâsül ederler.

Umûr-ı beytiyede hadden ziyade onlara salahiyet vermek de caiz değildir. Çün-
kü su-i istimal ederler.

Her hususta sana müracaat etmek şartıyla kendilerine serbestlik ver. Zaaf ve
aczini göstermekten be-gayet sakın. İstiklalini, zemmâm-ı idare ve iradeni ellerine
vermemeye dikkat et. Zira bir defa ellerine verecek olur isen bir daha istirdâd ede-
mez ve çok mutazarrar olursun.

Hanende başkaları ne kadar mütebassırâne hükmetmeler ve işlerini ne de-
rece iyi idare eyleseler onlara tabi olmak daima muhataradan hali değildir. Her
kim hizmetkârının güzel hizmetlerini ve emektarlığını gözeterek ona tabi olur ise
nev'an-mâ ondan havf eder ise hukuk ve menâfi'-i hakikiyesini tehlikeye ilka etmiş
olur.

Eğer hizmetkârın âkil ve sadık ise idareni her ay veyahut sene başında muhas-
besini rüyet etmek üzere ona tevdi ve teslim edebilirsin.

Bir hanenin umuru bütün bütün kendisine teslim edilen bir (s.75) adam dikkat
ve nezaret edilmez ise çok sürmez serkeş ve hanenin amir-i mutlakı kesilir.

En küçük hizmetkârına varıncaya kadar sana gelip arz-ı iştikâ edebilmesi için
kendilerine mezuniyet ver. Esbâb-ı iştikâlarını güzelce tetkik ederek adilâne ica-
bına bak. Zira taht-ı himayende bulunanların peder ve hâkimi sensin. Bu cihetle
cümlesini müsavat üzere istima' etmek ve icabına göre kabahatlıları mücazat ve
şayan-ı af olmaların kusurlarını affetmeye borçlusun. Haksız ve ehemmiyetsiz şey-
ler için onları tekdir etme. Esbâb-ı meşrua olduğu halde bir kimseyi incitmemek
asla caiz değildir.

Haksızlık herkesçe mucib-i nefrettir. Hizmetkâr kısmına edilen haksızlık ise
mucib-i mazarrattır.

Tevbihâtın müfit ve müessir olmasını ister isen mümkün mertebe az olmasına
dikkat et. Çok olursa buna da alışarak arsız olurlar.

Daima sade ve ciddi ve az sözle icra-yı tenbihât eyle. Lakin ihtarât vakıa ne pek
hâkimane, ne de pek acizâne olmamalıdır. Mutedil bulunmalıdır.

Azizi unvanını alan (Lui) mahdumuna şöyle nasihat edermiş:

“Hizmetkârlarına az söyle. Onlarla hadden ziyade ülfet etme ki seni sayınsınlar
ve sevsinler.” (s.76)

Bir efendiye vakarını muhafaza etmek ve layıkıyla hizmet gördürmek için en
salim tarik hizmetkârlarına hiddet ve şiddet üzere muameler etmek değil, müm-

kün mertebe onlar ile az söyleşmek ve ağır davranmaktır. Onlardan ne kadar uzak dursan o kadar ziyade hicap ederler. Sen onların ettiklerini bil fakat onlar senin ef'âl ve niyetine vakıf olmasınlar.

Bir efendi hizmetkârlarının ne yaptıklarını bildiği halde bir şey söylemezse hizmetkârlar onu severler ve kendilerine söyler diye hazer ederler ise bu hal onları vazifelerini suret-i muntazamada icra etmeye mecbur eder.

Hizmetkârlara medar-ı şevk ve teselli olmak üzere ara sıra iltifat etmek ve daima mülâyimâne söz söylemek lazımdır. Bu hususta kıyas-ı nefis edilmelidir.

Onları duçar-ı zaruret olmuş bir dost gibi telakki etmek mukteza-yı insaniyettir. Bazı adamlar hizmetkârlarını birer esir makamında tutup her keyfiyetlerine hizmet etmek üzere yaratılmış zannederler. Bu ise asla reva değildir.

Öyle adamlara demeli ki: "Ey merhametsiz efendiler! Siz kimsiniz? Düşününüz ki her adam müsavi doğar. Mebde ve müntehası birdir. Hizmetkârlık hal-i idbar ve mesâ'ibden neşet eder. Ve insanın kıymet-i hakikiyesinden hiçbir şey eksiltmez. Zaruret, sefalet ve esaret hep arızı şeylerdir."(s.77)

Nice amirler vardır ki maiyetlerinde bulunanlara daima hiddet ve şiddet gösdermek mutatlarıdır. İyi bir efendi hademesini kendi keyfinin hâdimi değil, saadetinin refik ve şeriki olmak üzere telakki eder. Böyle olunca herkes de kendisini sever. Bazı kere kendi hamiyetini su-i istimal edenlerce şefkat-i kalbiyesinden zuhura gelen müsavinin önünü yine kendisi almaya çalışır. Herkes kendi ettiğinden pişman olur.

Bir gün Hz. Osman kölesinin kulağını şiddetle çeker. Köle "Ya seyyidi! Ahiretten havf etmez misin?" der. Hz. Osman kendi kulağını arz ederek "Sen de benimkini çek." der. Köle de çeker. Hz. Osman "Biraz daha çek." deyince "Ya seyyidi! Sen Allah'tan korkar isen ben korkmaz mıyım?" demiştir.

Elhasıl iyi efendi olanlar iyi hizmetkâr bulurlar.

Hizmetkârlarının bazı kusur ve kabahatlerini affet. Zira sen az çok terbiye görmüş bir efendi olduğun halde bile bazen az çok kusurlardan azade olamıyorsun. Hizmetkârlar lüzumu kadar kâmil ve terbiyeli olmuş olsa idiler hizmetkâr olmazlar idi. Biz de onlar gibi kusurlu ve aciz ve fakir olsa idik bi'z-zarure hizmetkâr olurduk. Buralarını düşünmeliyiz de ona göre muamele etmeliyiz. Bundan kat'-ı nazar kendilerinin kusurları olmak üzere yüzlerine vurduğunuz kabahatlerin çoğu kendi hanende alıştıkları ve emsalini görüp imtisal eyledikleri şeyler değil midir? belki de senin (s.78) ef'âl ve akvâlini taklit ediyorlar. Buraları da hiç varit-i hatır olmuyor mu?

Siz bu ef'âl ve akvâlinizde asla ar ve vakar göstermediğiniz için onlar da sizi o halde görüp hayâ ve hicapları münselib olur.

Elhasıl siz onlara ne ve nasıl olduğunuzu, yani şayan-ı takbih bulunduğunuzu gösterdikten sonra artık size hürmet etmediklerinden hatta tahkir bile ettiklerinden dolayı iştikâya hakkınız olur mu? Bahusus efendilere bir hastalık arız olup da hizmetkârların ziyade muavenetine muhtaç oldukları sırada asla tiz-meşreplik et-

meyip nakiâne muamele etmek mürüvvet ve insaniyet iktizasındandır. Bir de hizmet ve muavenetlerinden bahs ile istihsâl-i hoşnûdilerine çalışmak lazım iken bazı adamlar bunun hilafını iltizam ederler.

Vaktiyle Roma'da mer'i bir adet mucibince her sene kanun-i evvelde esirler kendi sahipleri hakkında istediklerini söylemeye mezun idiler.

Bu adet eğer bizim günlerimizde devam etmiş olaydı acaba ne manzaralar, ne esef-engiz haller meydana çıkacaktı! Acaba hizmetkârlar kendi sahiplerinin ve efendilerinin fena fena tabiatlarını nasıl müessir surette tasvir ve tahrir edecekler idi!

Hizmetkârların şimdi bu kadar mezuniyeti yok ise de başka bir suretle yani hafî ve celi surette istediklerini söylerler. (s.79) Efendileri tarafından izaç olundukları ve duçar-ı zulm edildikleri halde onların her bir kusurunu ilan ederler.

Devlet-i İraniyenin müessisi buluna büyük (Kûrûs) daima der idi ki: "Her kim nizam ve intizam vermek istediği halktan ziyade bir nizam ve intizam üzere bulunmaz ise emir ve hüküm etmeye layık değildir." Eğer böyle olmuş olaydı nice efendiler ve hanımların, nice malik ve meliklerin kendi azimetlerinden hebût ve sukûtları lazım gelir idi.

Ekser adamlar hizmetkârlarının kendilerini zemmeylediklerini makam-ı şikâyetle beyan ederler ve hanelrinde hizmetkâr değil, adeta düşman beslemekte olduklarını söylerler.

Bulara şunu sual ederiz ki: "Siz kusurunuzu aczinizi ketm edemediğiniz kusurdan, hatadan hali kalmadığınız halde ne hakla onların kusursuz olmalarını ve size hizmet ve riayette kusur etmemelerini talep ediyorsunuz?"

Bu hizmetkârın efendisinden ziyade kâmil olması kabil olur mu?

Bize lazım olan bir hizmet ve muaveneti hiddet ve şiddetle talep etmek ne kadar haksızlıktır! Bu hal silah-bedest olarak sadaka talep etmeye benzer."

14. Lui'nin hademe-i hassasından biri bir gün kundura getirmek üzere bir mahale gitmiş ve geç gelmiş idi.

(Muntuzya) nam duka bunun için merkumu tekdir etmek (s.80) isteyince kral "Bırak! O zaten geciktiği için hayli mükedder görünüyor." dedi.

Abdullah bin Cafer'in cariyelerinden birisi efendisine takdim etmek üzere elinde bir kâse tirit taamı olduğu halde acele ile gelirken kâse elinden düşer. Tirit efendisinin ve ehîbbâsının üzerlerine sıçrar. Cariye öyle mahcup olur ki tarif kabul etmez.

Abdullah bin Cafer cariyenin bu hal-i ye's-i iştimalini görünce pek müteessir olup der ki: "Ya cariyeler! Şu hacaletin sebebiyle seni Allah rızası için azat ettim."

Bir defa da (Versay)'daki hayvanat muhafızı, kralın sayd ve şikâra çıkıp muhafızı bulunduğu kapıdan geçeceği kendisine evvelce ihbar olunmuş iken, nasıl ise orada bulunamamış, kral ise mahall-i mezkûra muvasalat ederek merkumu orada hazır bulmadığından taharrisini emretmiş. Biraz sonra merkum koştuktan nefesi

kesilmiş olduğu halde gelince karinası biçareyi tekdire kalkıştıkları sırada kral men ederek “Biçareyi niçin tekdir ediyorsunuz? Zanneder misiniz ki beni bekletmiş olduğu için zaten haylice mükedder olmamıştır?” demiş.

İbn-i Abbas (r.a.) dahi der ki: “Velid bin Atabet bin Ebi Süfyan” Medine-i Münevver’e vali olarak gelince fukrayı iğnâ ve medyunların deynlerini eda edip herkese lütuf ve kerem ile nazar ve bizleri hayattan tatlı kelamına mazhar eylemişti. Ahlak-ı hasene (s.81) ile mütehallik idi. Müşarünileyh ile bir gün taam ederken sofrada hizmet etmekte olan kölesinin ayağı bir yastığa dolaşarak elindeki sahan düşüp içindeki taam Velid’in üzerine sıçradı. Köle kemâl-i havfından yere kapanıp meyit gibi yıkıldı kaldı. Müşarünileyh hemen sofradan kalkıp ve hareme duhul edip esvâbını tebdil ile tebessüm ederek gelip sofraya oturdu. Ve köleye iltifat ederek dedi ki: “Zannederim seni ihâfe ettim. Havf etme. Seni azat eyledim.”

(Burgonya) dukası (Montenun) da şu güzel nasihati vermiştir:

“Hizmetkârlarınızı seviniz. Tarik-i Hakk’a irşat ediniz. Meslek-i nâ-hem-varlarını tebdil ve ıslah eyleyiniz. Onlar hakkında atiyeleriniz hadden efsun olmasın. Onların tama’ ve hevâ ve heveslerini icra etmeyiniz.”

Hizmetkâr sahiplerinden çokları hizmetçilerinin emektarlıklarını tanımak ve onlara mükâfat etmek istemezler. Bazıları da bade’l-vefat bir iyilik etmeyi tasmin ederler. Bu ise asla caiz değildir.

Efendiler ber-hayat iken vakt-i münasipte bendegânına ihsan ve mükâfat etmelidirler.

Ashâb-ı servetten biri mühlik bir hastalığa duçar oldu. Tanzim ettiği vasiyetnamesinde şayet iade-i sıhhat edecek olursa tediye ita edilmek şartıyla hizmetkârlarına bir miktar meblağ tahsis (s.82) eyledi. Hizmetkârlar bu meblağı kazanmak emeliyle o kadar iyi hizmet ve efendilerine o kadar dikkat ettiler ki efendi az zaman içinde iade-i sıhhat ederek vasiyetnamesindeki şartı ifa eyledi. Bir iyiliği böyle tekmil-i enfâs edecek bir zamana talik etmek başkalarının nevân-mâ vefatımızı arzu eylemelerine sebebiyet vermez mi?

Bununla beraber mademki insanız, za’ik-i mevtiz ve hizmetkârlar efendilerinin hastalıkları hengâmında fevkalade zuhura gelen hizmetlerine bedel mazhar-ı mükâfat olmaya layık ve haklıdırlar. Bade’l-vefat onlara bir mükâfat tayin ve temin etmek de lazımdır. Hizmetkârına bir hastalık arız olduğu halde sen de onlara güzelce bak. Cüzi miktar ellerinde bulunan servetlerinin tezyidine veya zayi olmamasına yardım et. Bu veçhile muhabbet-i kalbiyelerini celp eyle ki onlar da sana her veçhile hizmet ve muavenet etsinler.

Elhasıl hizmetkârların hakkında öyle bir muamele-i lütufkâride bulunmalısın ki hanene girdikleri günden itibaren hoşnut ve hanende oldukça sadık ve mesut olsunlar. Çıktıkları vakit de ellerinde bir miktar geçinecekleri bulunsun.

İnsan, hal ve sıfat ve mahal ve mevkice yekdiğerden ne kadar farklı olsa yine fitraten müsavi olduğunu bilen bir dindar gibi muaşeret etmelidir. Hâlikına itaat eden adam kadar efendisine sadık kul yoktur. Evvel-be-evvel buna dikkat et. Onla-

rın adap ve ahlakına, hüsn-i terbiyelerine kemâl-i dikkat ile nezaret eyle. Kendilerine eza etme. Etrafımızda (s.83) bulunanları mesut etmek ve onların mesudiyetlerini görmek gibi safa ve saadet var mıdır? Âlemde en büyük saadet sairlerini mesut edebilmekten ibarettir.

Bununla beraber sözümüzün, nefsimizin haysiyet ve mukadderini tanımak ve hizmetlerini hakkıyla ve layıkıyla icra ettirmek için hizmetkârlara hadden ziyade yüz vermek de caiz değildir. Hizmetkârların ahval-i gayr-i marziyyelerine mümâşât o yoldaki cesaretlerini tezyit edeceğinden efendilerin bu hususa da pek ziyade dikkat eylemeleri elzemdir.

HOŞ GEÇİNİŞ

“Bilmeyiz halimizi ukbada
Hoş geçinmek iyidir dünyada”
Sünbülzâde Vehbî

Âlemde her türlü meşrepte bulunan adamlarla mümkün mertebe imtizaç etmek lazımdır.

Sairlerini kendimize uydurmaya çalışmaktan kendimizi onlara tatbik daha kolaydır.

Sairlerinin kabil-i af olan kusurlarına sabır ve tahammül edemeyen adam tabiatsız, yahut fena tabiatlı addolunur.

Hiçbirimiz hatadan hali değiliz. Nefsini kusursuz zanneden adam akılsızdır. Kusuru mümkün mertebe az olan adam bahtiyardır. (s.84)

Mademki herkesin az çok kusuru, acz ve zaafı olduğu derkârdır, biz dahi muhtaç olduğumuz muamele-i affı başkalarından niçin diriğ etmeliyiz? Hâlbuki hoddinliğimiz her nevi kusurumu bize mazur gösterdiği gibi başkalarının kusurlarını dahi bize sabır ve tahammül olunmaz derecelerde ağır gösterir.

Hükemâ-yı kadimeden biri daima şakirdine şu güzel sözü söyler idi:

“Başkalarının her kusurunu affet. Lakin nefsinin hiçbir kusurunu affetme.”

Nefsimizin ahval ve harekâtına atf-ı nazar-ı dikkat edecek olur isek kendimizi hatîât ile memlu bulacağımız şüphesizdir.

Bu halde başkalarının affolunmaz ve mazur tutulmaz zannettiğimiz kusurlarından dolayı kendilerini mazur tutmakta ve şayan-ı af ve mürüvvet saymakta asla güçlük çekmeyiz. Yalnız ıslah-ı nefslerine memur olduğumuz adamların kusurlarına karşı her vakit af ile muamele olunmayıp bazen af ve bazen muamele-i tedbiyede bulunmak icap eder. Ancak âkil olan adam asla muamele-i şedide icra etmeyip kemâl-i itidal ile halimâne ve mülayimâne surette ihtiyat ve basiret üzere

ıslah-ı nefis eder. Kendisinin de sairlerinin şayan-ı af olan kusurlarını nazar-ı ef ile görür. Lakin af ile muamele etmek fazileti insanda o (s.85) kadar az bulunur bir haslettir ki insanlar pek güç ile yekdiğerinden hoşnut ve memnun olurlar.

İnsanlar o kadar efkâr-ı hod-perestâne ile memludurlar ki her şeyde yalnız nefislerinden hoşnut olurlar da alelumum en büyük bir haksızlık olmak üzere kusurlarına hiç sabır ve tahammül etmedikleri ve etmek istemedikleri adamların kendi kusurlarına sabır ve tahammül etmelerini talep ederler.

İnsan kendi kusurlarına vakıf olmak âlimlerin iktizasından olduğu gibi başkalarının kusurlarını setr etmek de mürüvvet ve insaniyet icabındandır.

Eğer sairlerinin kusurlarına iğmâz-ı ayn edemez isek görelim. Fakat bizim de bize göre az çok kusurumuz bulunduğunu dahi görmeliyiz ki sairlerinin kusurlarına nazar-ı af ile bakmak lüzumunu öğrenebilelim.

Hal ve hareketinden hoşlanmadığın bir adama tesadüf eylediğin halde onun hilafında asla adem-i hoşnûdi eseri gösterme. Zira mürüvvet ve edep ve terbiyeye mugayirdir. Âlim, âkil, terbiyeli, edip adamlarla görüş ve onları sev! Lakin birtakım cahil, namert, muacciz adamlara da sabır ve tahammül eyle. Zira başkalarının acz ve kusurlarına sabır ve tahammül edememek ondan daha büyük bir acz ve kusurdur.

Başkalarının uyûb-ı tabiiye ve arızaları ve çirkin veya gayr-i münasip (s.86) endamda olmaları bahanesiyle gülmek, istihza etmek, hiffet ve cehalet alametidir.

Bu hal alelumum çocuklarda daha ziyade müşahede olunmakta olup büyüklerce asla caiz olmadığı gibi çocuklar için dahi kabil-i af olan kusurlardan değildir.

İnsanda görülen uyûb-ı maneviye ve nakâyis-i akliye ve fikriye dahi bu kabil-den değil midir? Akıl ve fikir noksanı ve edep ve terbiye kusuru total ve kambur olmaktan fena değil mi?

İşte böyle uyûb-ı tabiiye için insan insanı ta'yib ve takbih etmek caiz olmadığı gibi ma'yûbât-ı manevîyesinden dolayı dahi tahkir ve tezlil eylemek asla caiz olamaz. Şu kadar var ki kabil-i ıslah bir kusur olup da insan ıslah-ı nefisine sa'î olmadığından dolayı ta'yib olunmak caizdir. İslah-ı nefis maddesi ise gayet güç bir maslahat olup her adama müyesser olmadığından bu cihetle dahi insan yekdiğerin kusuruna çokluk bakmamak icap eder.

Elhasıl ne kadar insan var ise o kadar efkâr, o kadar tabiat olduğundan insan yekdiğerin kusuruna sabır ve tahammül etmek muhabbet ve hatta adalet iktizasındandır.

Mademki bu kadar ihtilaf-ı tabâyi' içinde mükemmel bir ittihâd-ı efkâr ittîrâd etvâr husule gelmek kabil olamıyor bari muhabbet ve mürüvvet (s.87) gibi revâbit-ı insaniye ile yekdiğerimiz tekarüb ve tevafuk etmeye ceht edelim.

İmam Ali buyurmuş ki:

“Halk ile bir surette ihtilat ediniz ki ölürseniz size ağlasınlar. Kalırsanız sizi müştakâne sevsinler.”

Mademki insanlar için gerek aile ve taallukat, gerek yârân ve ehîbbâca, elhasıl her nevi muamelatı nasça ehem olan şu muamele-i insaniyetkârânenin, yani yekdiğerimize af ile muamele etmek faziletinin şiddet-i lüzumu tahakkuk ediyor. Bunu bir vazife sırasına geçirip ifa etmek hem adap ve terbiye iktizasından, hem de “el-insanü mürekkebün mine'l-hata ve'n-nisyân.” Yani “insan hata ve nisyandan terkîp etmiştir.” Kelâm-ı hikmet beyan-ı icabatındandır.

(Sokrat)'ın zevcesi gayet hadidü'l-mizaç idi. Sokrat bunun her vakit hiddet ve şiddetine tahammül eder durur ve kat'an mukabele etmez idi. “Buna her vakit nasıl tahammül ediyorsun?” diye sual edenlere hiddet ve şiddetine sabır ve tahammüle alışayım da herkese de sabır ve af ile muamele edebileyim diye bunu ihtiyar eyledim.” cevabını verir idi.

Mezbure bir gün birtakım tahkir-âmiz sözler söyledikten sonra Sokrat'ın başına bir kap da su döktü. Müşarünileyh ise asla eser-i tehevür göstermeyerek yalnız “Bu kadar gök gürledikten sonra elbette yağmur yağması tabiidir.” dedi. (s.88)

Bu misillü hilm ve mülâyemet ve sabır ve tahammül erkeklerden ziyade kadın tafesine elzemdir ki kendi erkeklerinin kusurlarına, tiz tabiatlarına tâb-âver ola-bilsinler.

Kadınlar erkeklerin bazı muamele-i baride ve şedidelerine tahammül etmeye borçludurlar. Bu fazilette bulunan âkile bir kadın elinden geldiği kadar kocasının fena tabiatlarına hiddet ve muamele-i şedidesine katlandığı halde yine kendisine yaranamaz ise bu faziletten bi-behre olan kadınların hali artık nereye varacağı mülahaza olsun.

Böyle zevci tarafından daima izaç olunup da sabır ve tahammül eden hüsn-i halinin, iffet ve azimetinin kadir ve kıymeti bilinmedikten başka kendisine edilen ihaneti setr ile halini kimseye beyan etmemeye mecbur bulunan velhasıl her veçhile halinden hoşnut ve kani ve her hususta zevcine muti ve tabi olan bir kadın ne kadar kıymetli ve sevgili olur! Acaba o derece hadidü'l-mizaç bir erkek o kadar duygusuz bir zevç tasavvur olunabilir mi ki böyle bir kadının faziletleri karşısında nihayet huşûneti sükûna tebdil etmesin?

Cenova asil zâdegânından (Veneknedya Lumelli) namında bir kadın işte buna güzel bir misal-i müşahhas olup zevcinin fevkalade hiddet ve şiddetini ruûnet ve huşûnetini nihayet derecede teskine muvaffak oldu. Zevci (Stefâni Kendûrî) namında biri olup her ne kadar kendisini sever idiyse de kendisi gayet tiz (s.89) tabiatlı ve huşûnetli olduğundan daima asılsız yere darılır, hırslanır, hiddet ve şiddet eder durur idi. Sonra teskin olunduğu zaman asılsız, haksız yere hiddet ve şiddet etmiş olduğunu fakat kendi tabiatından hoşnut değil ise deeline olmadığını itiraf eder idi.

Zevcesi o kadar sabır ve tahammül ve o derece tevazu ve tenezzül eder idi ki nihayet zevcinin bu hali yavaş yavaş mübeddel-i sükûnun oldu. Ondan sonra daima zevcesine arz-ı mahcubiyet ederdi.

Zevç ve zevceden her birinin kusuruna mukabil diğeri sabır ve tahammül etmeye borçlu olduğu halde evladın ebeveynden zuhur edecek bazı kusurlara nasıl

bir nazar-ı af ile bakmaları ve onlara ne kadar hicap ve vakar ile muamele etmeleri lazım geleceği muhtac-ı beyan değildir.

Bir yüzbaşı oğlunu “Filozof (Zenon)’un mektebinde bir şey öğrenmemişsin.” diyerek daima tekfir edermiş. Oğlu daima sabır ve sükûtu iltizam eylermiş. Bir gün hiçbir kabahati olmadığı halde darılıp dövdüğünde dahi yine kemâl-i itaat ile sabır ve tahammül etmiş. Fakat pederinin hiddet ve şiddeti sükûn bulduktan sonra bir sırasını getirerek “Başka bir işi öğrenemedim ise de pederimden haksız yere dayak yemeye bile sabır ve tahammül etmeyi öğrendim.” demiş.

Zevcin yekdiğere ve evlat ebeveyne nasıl af ile muamele etmeye (s.90) borçlu iseler herkesçe de o veçhile muamele edilmek vaciptir. Bu suretle hem hüsn-i muâşeret husûl bulur. Hem de herkes yekdiğerden hoşnut olur.

Biz başkalarının kusurlarına nazar-ı af ile bakacak olur isek elbette onlar dahi bizim kusurlarımıza sabır ve tahammül ederler. Bu veçhile hem rabîta-i muhabbet ve insaniye bir takvîyet, hem de bu vazifemize temşit vermiş oluruz.

Cümlemiz heyet-i ictimaiye-i beşeriyenin menâfi’i ve hatta kendi faydamız için zapt-ı nefse kadir olmaya ceht etmeliyiz ki temayülâtımızı mümkün mertebe sairlerinin temayülâtına tevfiq etmeye muktedir olalım. Zira eğer her şeyde efkâr ve meramımızı terviç etmek ve başkaları tarafından hiçbir eser-i infial müşahade etmemek ister isek bu suret asla kabil olmadıktan başka sairlerini hoşnut etmek şöyle dursun er ve geç başkaları tarafından dahi aynıyla o muameleye mazhar edilirdi. Bunun için daima başkalarının kusurlarına sabır ve tahammül etmeye kendimizi amade bulundurmalıyız. Ceht etmeliyiz ki sabır ve tahammül faziletini kendimizce bir tarik-i selamet olmak üzere adet edinip ve hatta bir vazidfe hükmüne koyup icra edelim.

Sabır ve tahammül ne kadar büyük bir fazilet ise o kadar da iktisabı güç ve gay-bubeti kolaydır. Faizlet ağacının kökü ne kadar acı ise meyvesi de o kadar tatlıdır. Bu sıfat bizi başkaları nazarında sevgili (s.91) ettikten başka ömr-i beşerin çekmek-te olduğu mihnet ve meşakkatin merâretini tadil eder. Sabırsızlık ise merâreti tezyit ve bize daha ziyade tesir eyler. Şöyle ki o meşakkatleri çekmek istemediğimiz halde yine ister istemez çekmeye mecbur olduğumuzdan bu veçhile bir kat daha onları teşdid etmiş oluruz. Bu halde hem herkesle hüsn-i muâşeretten ve onun faydalarından dâr, hem de böyle büyük bir faziletten mehcûr kalırız. Bunun için sair faziletler gibi bunun dahi istihsaline gayret ve icrasına gereği gibi dikkat edilmelidir.

VUKÛF-I TAM VE KEMÂL-İ BASİRET ÜZERE MUHAKEME EYLE!

Öyle adamlar vardır ki iktidarlarının mafevkinde olan bir şey hakkında çarçabuk karar verirler. Bir şeye vukufu ne kadar az ise ona dair o kadar çabuk karar verir.

Bu husus mevâd-ı diniye ve mübâhasât-ı ilmiyede her gün görülmektedir. Malumat-ı sahihaden hali olan sebük-mağzânın nümâyîş-i malumat-fürûşâneleri cüzi bir cesarettten ibaret olduğu halde en müşkül maddelere dair küstahâne hüküm verirler. Hâlbuki o maddeler layık-ı veçhile teftiş ve tetkik edilecek olsa “şudur” demek için ne kadar itab-ı zihn edilmek lazım geleceği tahakkuk eder.

(s.92) Her şeyde derhal hüküm vermek akıl ve basiretin icap ettiği veçhile esbâb-ı muhakemeyi ariz ve amik tetkik etmekten elbette asandır.

Bir madde ne kadar mühim ve ondan husûle gelecek netice ne kadar azimse o madde hakkında o kadar ziyade vukuf ve ariz ve amik-i tetkikât lazımdır.

Ey hukuk-ı ibadî muhafazaya memur olan hâkimler! Ariz ve amik tahkik ve tetkik etmeksizin hiçbir maddeye hüküm vermemelisiniz. Bilmiş olunuz ki bir maddeyi etrafıyla anlayıp dinlemeksizin ve delâil-i muknî'a hâsıl olmaksızın eğer bir karar verecek olur iseniz dünya ve ahirette inde'l-Hakk ve inde'n-nas siz de müttehem. Zira günahkârların ve bî-günahların hâkim-i mutlakı olan Cenâb-ı Hakk huzurunda isticvâb olunacaksınız. Ne kadar hâkimler vardır ki bir maddeyi laubaliyâne surette istimal ederek çok defa sathice tahkikatta bulunur (hükmi karakuşi) kabilinden tesadüfî karar verirler. Bu bî-kaydıklarında zuhura gelecek mazarratın önünü almaya da sa'y etmezler. Bu bapta ber veçh-i ati iki misal irat edeceğiz:

İngiltere meclis-i kebiri müsteşarı baron (Falyor) bir davaya hâkim tayin olunmuş idi. Verdiği bir hükmi-i zalimâne ile dindar ve nauskâr bir aileyi bütün varidatından mahrum eyledi.

Fakat bu hükmi verdikten birkaç ay sonra hatasını an(s.93)layarak kendilerini nezdine celp ile kaybetmiş oldukları servete mukabil bir meblağ atâ' etmiştir.

Asla rüşvet kabul etmeyip kemâl-i adalet üzere hüküm veren hâkimlerden ma'dûd olan (Keyudi lâ Raytiras) meclis-i mahkemede hata etmemek için son derece de intibah ve ihtiyat üzere bulunur idi. Müddet-i ömründe bir defa esna-yı muhakemede kendisini bir kesâfet bâsârak uyukladı. Vakta ki reis azanın reyini talep eyledi. Uyanıp hatasını tashih etmek üzere hükmi olunacak madde hakkında her veçhile kesb-i malumat etmeye çalıştı. Reis işi muhtâsarca beyan ettikten sonra (Keyu) dahi reyini verdi.

Reyler yekdiğere müsavi gelip galibiyet yalnız bir kurada kaldı. Hâkim-i müşârünileuh bade'l-hükmi reyunin savâb olup olmadığına tereddüt ettiğinden tekrar evrak-ı davayı tetkik ettikten sonra şüphesi esassız olmadığını ve reyunin haksız tarafı takviye etmiş olduğunu anladı. Bunun üzerine davasını kaybeden adamı çağırıp mahkûm olduğu mâsârif-i muhakeme ile zarar ve ziyânını tazmin eyledi.

(Sirak) demiştir ki:

“Kimseyi iyice anlayıp dinlemeden tekdir etme. Bir adamı bizzat istima' etmek sizin hükmetmekten ihtiraz et. Bilâ-tahkik hiçbir şeye karar verme. Bir işi mazur tutmadığın halde (s.94) bari onun esbabını mazur tut. Refikinın mazarratını mucip olmaktan ise menfaati için aldanmış ol.”

“Hal-i ihtizarında nefsin vicdanının hüsn-i şehadeti ne büyük teselli olacaktır.”

Bir hayır-hâh adam hal-i ihtizarda taaccüp olunacak derecede izhar-ı sürur etmesi üzerine sebebini sual edenlere “Hiçbir kimse hakkında fena bir şey söylediğimi ve kimse hakkında zalimane hükmettiğimi der-hatır edemiyorum da onun için seviniyorum!” cevabını vermiş.

Vakıa her zaman adilane düşünmek ve hata etmemek güzel şeydir. Lakin bizim küstahane muhakemelerimiz adi maddeler hakkında olsa, bari hatamızın mazaratı büyük olmaz. Hâlbuki çok defa muhakemelerimiz refikimizin namusu, itibarı ve diyanet, ahlak ve muamelat-ı nâsa müteallik en mühim maddeler üzerinedir. Bunun için ekseriya bizi iğfal etmekte olan esbabı anlamak ve iğfal olunmamak için daima dikkat üzere bulunmalıyız.

Bizim yanlış muhakemelerimizin başlıca menbalarından biri de şüphesiz muhabbet-i şahsiyemizdir.

Ekseriya bir şeyi bulunduğu hal üzere değil, bize taalluku bulunan cihetini der-piş ederek muhakeme ederiz. Muhabbet-i şahsiyemiz bize başkalarından ziyade malumat ve muhakematımız olduğunu zannettirmekte (s.95) olduğundan efkâr ve malumatımıza muvafık düşmeyen şeyleri ne beğenir ne de kabul ederiz.

Efkâr ve mütalaamızca şayan-ı intihâb gördüğümüz zatlardan başkasına bir mesnet ve mertebe isabet edecek olsa rüesâ-yı umûrun vaki olan intihâbâtını müsib görmeyiz.

Zanniyât ve efkârımıza muvafık surette iş görmeyen evliya-yı umûru tayîb ederiz.

Bu âlem-i vâsi’ içinde biz bir zerre hükmünde olduğumuz halde nizam-ı âlemi efkârımıza uydurmaya çalışırız. Her işi muradımızca idare etmek isteriz.

İzzete mütalaa edenlerden biri bir gazetede kendi a’mâl ve efkârına muvafık olmayan bazı bendleri okunduktan sonra tavr-ı infial ile “Eğer kral bu minval üzere hareket eder ise ben artık umûr-ı devlete müdahale etmem.” demiştir.

Asla aklımızın ermediği ve eremeyeceği umûr-ı düveliyyeyi ta’yîb etmeyi de kâfi addetmeyip küstahlığı evvel derecelere vardırız ki Allah’ın işine ve nâs üzerinde olan idare-i mutlaka ve nazaret-i müstakilesine bile karışırız.

Şöyle ki umûr-ı diniye ve mezhebiyede bile efkârımıza muvafık gelmeyen şeyleri tebdil etmeye kalkışırız. Bazı erbâb-ı bataletin efkâr-ı batıllarını ta’yîb ve reddettiğimiz halde hoşumuza gitmeyen sair efkârı da beraber reddetmek isteriz. (s.96)

Başkaları üzerine ettiğimiz muhakemelerin çoğu bizim onlar üzerinde olan hüsn-i teveccühümüze göredir ve ona göre tebdil olunur.

Sevgilimiz olan bir adamda türlü kemâlât görürüz. Lakin ona -bir sebeple- adavetimiz olduğu, efkârımıza, menâfi’-i şahsiyemize mugayir görüldüğü halde evvelki gördüğümüz kemâlâtın hiçbirini görmeyiz. Bilakis pek çok kusurlar gö-

rürüz. Hâlbuki adam yine evvelki adam olup bizim yüreğimiz, fikrimiz tebeddül etmiştir.

Hevesât-ı nefsanîyemiz elvan-ı muhtelifle ile mülevven camlar gibidir ki gördüğümüz şeyleri olduğu gibi göstermeyip rengârenk gösterir. Bunun için bir şeyi, bir adamı eğer hakkıyla, yani adalet ve hakkaniyet üzere muhakeme temek ister isek hevesât-ı nefsanîyemize asla iltifat etmemeliyiz.

Hız. Mevlana hevesât-ı nefsanîyeyi elvan-ı muhtelifle ile mülevven camlara teşbih ile bunların hiçbirisiyle bakan gözlerin idrak-i mahiyet-i eşyaya muvaffak olamayacağını beyan eylediği sırada:

“Bişiken ân şişe-i kebûd u zerd râ

Tâ şînâsî gird râ u merd râ”

Buyurmuştur ki: “Gözünün önündeki türlü renkli şişeleri kır da öyle bak ki manzurun olan şeyin ne olduğunu anlayabilesin.” demek olur. (s.97)

Hevesât-ı nefsanîyemizin her biri birer düşman-ı dâhilidir ki akıl ve basiretimizi bağlayıp bizi şaşırtmaya çalışır. Eğer onlardan içtinap etmez isek her bir kararımız bir (Hükm-i karakuşi) olmakta karar kılar.

Bu düşmanlardan biri hod-binliktir. Bu hal bizim her şeyde hakkımız olduğu ve bizim gibi düşünmeyenlerin yanılmakta olduğu zannına bizi zâhib eder.

Binaenaleyh keyfiyetin sahihen öyle olup olmadığını tahkik ve tecessü etmek sizin onları gafil, müte’annid, küstah ve haksız addederiz. Hiç düşünmeyiz ki biz onların efkâr ve mütalaasında bulunmadığımız ve beğenmediğimiz gibi onlar da bizim efkâr ve mütalaamızı beğenmezler ve bizim gibi onlar da kendilerini haklı görürler.

Bu hod-binlik başkalarının efkâr ve mütalaasına muvafık olmayan birşeyi ele’l-amyâ kendimiz için bir şeref addetmeye bizi sevk eder. Ne kadar adamlar vardır ki yeni bir şeyi kabul ve hususi bir fikri iltizam etmeyi büyük bir âlimlik adderler. Bu cihetle böyle bedâat ve televvün-i efkâr ile mütelevvin ve müzeyyen olan her şeyi kabul etmeye amadedirler. Bu efkârda bulunan adamlar mevâd-ı diniyede bile bir şeyi başkalarının düşündükleri gibi düşünmek ve kabul ettikleri gibi kabul etmek istemezler. Hod-binlik başkalarına ittiba etmemek üzere böyle mühim maddelerde dahi başka türlü düşünmeye kendilerini teşvik eder ve avam nâsın itikat ettikleri (s.98) şeylere itikat etmeyi ayıp sayarlar. Bu cihetle bazıları bu bedbahtlıklarıyla şöhret buldular. Lakin ne şöhret-i kâzibe ya!

Öyle ahmaklar da bulunur ki onlara pey-rev olup onlar gibi düşünmeyi kendilerine bir şân sayarlar. Herkesin salık olduğu tarik-i istikamete gitmekten ise onlara pey-rev olup dalalet yoluna sapmayı arzu ederler.

Vakıa her şeyden az çok karışıklık mevcut olup ve bizim de yanlış muhakemelerimizin başlıca bir menbâ bu ise de hakikati kezbiyattan fazâ’ili rezâ’ilden tefrik etmek de muhal olmayıp erbâb-ı akıl ve basiret indinde mümkündür.

Sevgilimiz olan zevâtın hasâil-i memduhası onların kusurlarını dahi bize Memduh gösterir. Sevmediğimiz zevâtın kusurları ise onların kemâlâtını da bize mazmûm gösterir.

Dindar olanlarda görülen bazı noksanlar dindarlığı bize haşa istihkâr ettirir. Bu cihetle içine bazı fesatlar karışmış olması muhtemel bulunan a'mâl-ı fâzile ve mukaddeseyi ve sair muhtermât ve mukaddesâtı da takbih ederiz. Hâlbuki her şeyi bu yolda muhakeme etmek büyük haksızlıktır. Hikmet ve adalet hayır ve şerri, nef' ve zararı yekdiğere karışmış zannolunan şeylerin birbirinden güzelce tefrikini icap eder. İnsanın akıl ve basireti, iffet ve istikameti asıl bunda görünür. Bunun gibi sair çok şeylerde iki üç derece (s.99) vardır ki onlardan daima içtinap etmek vaciptir. Bunlardan biri hemen her şeye bi'l-suhule inanmak istidadı, diğeri de hemen hiçbir şeye inanmamak küstahlığıdır. Bunların evvelkisi cehalet ve akl-ı kasîrdir, ikincisi fikir fesadından ve gururdan tevellüt eder.

Bakalım bir şeye itimat ve itikat etmeyenler acaba ol şeye inananlar kadar it'âb-ı zihn ve ta'mîk-i fikr etmişler midir ve edebilirler mi? Böyleleri yalnız hevâ ve heveslerine ve zevk ve sefalarına tabi olarak akdâm-ı tam ile tahkik ve taharriye borçlu oldukları şeyi kemâl-i dikkatle tetkik ve tecessüs etmeye çalışmazlar da eshel-i tarik olmak üzere hiçbir şeye inanmamak meslek-i sakimini tutarlar. Lakin âkil ve basîr bir adam bu iki ucun vasatında durabilir. Kayıtsızlık ve dikkatsizlik ile mevsukiyyeti meçhul olan şeylere itimat ve itikat etmek akl-ı kasîr ve basîr-i tezlik alameti olduğunu bildiği gibi mevsukiyyeti delâil-i kaviyye ve berâhin-i muknî'a ile musaddak ve müsellem olan şeyleri de reddetmeyi büyük küstahlık, dinsizlik ve edepsizlik addeder.

İnsanların kısm-ı azamı bir şeyi kendi efkâr ve malumatına göre muhakeme eder. Birtakımı da sairlerin fikir ve mütalaasına nazaran bir şey hakkında hüküm verir. Âlemde her gün zuhura gelmekte olan hadsiz hesapsız yanlış muhakemelerin bir menbaı da şudur ki başkasının söylediği şeyin sıdk ve kizbini asla tahkik ve tetkik etmeyi kaydetmeksizin kemâl-i cesaret ve emniyetle itimat ve kabul ederler.

Feraset, fetanet ve daha doğrusu bir kuvve-i muhayyile-i muş'aşa'adan (s.100) neşet eden ve her şeyi suhuletle zapt eyleyen kuvve-i muhteri'a ve fikr-i mucid her şeyi kemâl-i süratle zapt ve tahayyül eylediği muhakeme hususunda dahi öylece acûl ve serî'ül-harekedir.

Güzel bir kuvve-i hâkime ise bilakis her şeyi iyice mülâhaza ve muvazene ve tahkik ve tecessüs ve arzi ve amik mütalaa etmedikçe hiçbir şeye hüküm veremez. Şöyle ki fikr-i mucid veya kuvve-i muhteri'a acele ile koşmakta olduğu halde kuvve-i hâkime kademe kademe tekaddüm eder.

Bu cümleden istintâc olunduğu üzere kuvve-i muhteri'a ashâbı ekseriya büyük büyük hatalara düşerler. Lakin iyi ve ağır muhakemesi olanlar nadiren hata ederler.

DOSTLARLA MUAMELE-İ İHTİYATKÂRÂNEİNİN LÜZUMU

Eğer dostların kâffesi lüzumu kadar sadık dostluğa layık olsa idiler dostlarla muameleyi ihtiyatkârâneye lüzum kalmazdı. Lakin hakiki dostlar ne kadar nadir ise ve ihtiyatkârâne muamele etmek icâb-ı halindedir. Bunun için meşhur (Sirak) bir şahsi iyice tecrübe etmeden dost diye telakki etmemeyi nasihat sırasında der ki: “Dost vardır ki bilahare gizli düşman olur. Dost vardır ki açıktan açığa adavetini ilan eder. Husumetle öyle şeyler söyler öyle şeyler yapar ki seni bed-nam eder.” (s.101)

Böyle nice dostlar görülmüştür ki dostluklarını düşmanlığa tebdil ederek kendi menfaatleri ve onların mazarratları için dostlarının emniyetini su-i istimal etmişlerdir.

Bir adem-i hoşnûdî, ber-hiddet, ber-hırs kendilerini tahrik ederek dostlarının ısrarını ilan ve namuslarını şikest eylemişlerdir.

Yunan meşâhir-i hükemâsından (Tales) “Dostların ile bir gün düşman olcalk gibi muamele et ki düşman olurlar ise mutazarrır olmayasın.” demiştir.

Bu ihtar-ı hakimâne daha ziyade siyasiyuna ait olduğundan alelumum dostlar hakkında cari olamaz. Çünkü mücerrebü’l-etvâr bir dosta her halde emniyet-i caiz ve lazımdır.

Az çok mücerrib olan bir dost ile teklifsiz görüşmek kavi bir dostluğu intaç edebilir. Muteber dostlarını teksire çalış!

Birçok aziz dostlar edinmeye arzu-keş olmayan veya olmaya liyakat ve maharet bulunmayan iyi adam hiç yoktur. Lakin hakiki ve samimi dost birden ziyade bulunamaz.

Ebu Sa’id Sûrî hazretleri der ki:

“Bir adam ile görüşmek ve dost olmak ister isen evvela onu hiddetlendir. Sonra senin nasıl adam olduğunu sormak üzere nezdine birini gönder. Eğer hakkında hayır söyleyip esrarını (s.102) ketm ederse onu kendine dost ve musahip ittihaz eyle. Aksi haline ise ondan uzak dur!”

Hükemâdan bazıları: insanın kalbi müzeyyen elbise-i resmîyeye benzer. Cümleye hoş görünmeli fakat yalnız birine mahsus olmalıdır.” demişlerdir.

İnsana yakışacak surette kemâl-i mürüvvet ve insaniyeti ibraz ile memdûh âlim ol! Hazinelerini çoklarına yüreğini ise yalnız birine aç. Eğer onun müstahak olduğuna emniyetin ber-kemâl ise yalnız ona itimat eyle mutemedin yalnız o olsun. Bunun için öyle kâmil bir adamı dost ittihaz eyle ki şayet nâgâh senin dostluğundan dûr olsa bile o vakte kadar kendisine olan emniyetini su-i istimal edemesin!

İmam Gazali’nin beyanına göre “İki kişi arasında akd-i uhuvvet tıpkı zevceyn beyninde akd-i nikâh gibi bir rabita olup nikâh nasıl eda ve ifası vacip ve lazım olan birtakım hukuki mukteza ise akd-i uhuvviyetle de dosttan malını esirgememek, dostun bi’n-nefs işini görmek, aleyhinde bulunmamak, kusurunu ihtar etmek, kusurlarını affeylemek, kişi nefisine nasıl dua ederse dostuna da hayat ve mematında

öylece dua etmek, dostun sağlığında muhabbete hâlel vermekten başka vefatından sonra dahi dostluğa noksan getirmeyip evlat ve asdikasını kemâ-kân sevmek, gibi birçok hukuka muktezidir.”(s.103)

Tarif ettiğimiz gibi bir dosta mülaki olabilirsen bahtiyarsın. Böyle bir adam bulduğun vakit bütün emniyetini kendisine hasr etmekten asla havf etme.

Öyle bir dosta emniyette kusur etmekten hâsıl olacak mahcubiyet, iğfal olunmaktaki ma'yûbâtta ziyade olduğunu iyi bil!

Mamafih emniyet ettiğin iş kendilerinin de istifade edebilecekleri bir şey ise en aziz, en hakiki bildiğin dostlara bile tevdi ve itimat etmek caiz değildir. Zira menfaat-perestlik ağır dostluktan kavidir.

Masumiyet gibi dostluk için dahi ihtiraz olunacak tehlikeli dakikalar vardır.

Gayetle zengin bir tacir Paris'e gitmek üzere (Ruan)'dan hareket ettiği esnada veda için bir dostunun yanına gider. Sebeb-i seyahatini ona beyan ile yanında bazı poliçeler ile bir miktar meblağ bulunduğunu söyler. Kalbi fasit olan dostu ise bu güzel fırsattan istifade etmeyi kurar ve “Ben de gideceğim. Beraber yola çıkarız. Esna-yı seyahatte canımız sıkılmaz.” diyerek azimetini tehir etmesini rica eyler.

Tacir ise bu teklife ru-yı rıza göstermediğinden dostu kendisine bir mektup teslim eder. Gayet mühim ve müstacel olduğundan bahs ile Paris'e vüsûlunda mahlliline isâlini rica eyler. Tacir mektubu alıp yola revan olur. Paris'ten iki fersah mesafe baîd (s.104) olan (Sen Duyunesyus) nam mahalle muvasalat edince polis arabasını tevkif ile başka arabaya binmesi için kendisini icbara başlar. Biçare tacir polise itaate mecbur olarak mezkûr arabaya nakil olunur. Biraz sonra Paris polis müdürü (Arjansun)'un huzuruna çıkarılır.

Polis müdürü “Sende bazı evrak-ı muzırre olacak, onları bana teslim etmelisin. Eğer benden bir şey ketm edersen mücazat-ı şedideye duçar olursun.” demesi üzerine tacir yanında bulunan poliçeleri birer birer müdüre irâe eyler. Lakin (Arjansun) “Sende daha başka evrak olacak menfaatin için doğru söylemelisin.” deyince tacir dostunun vermiş olduğu kâğıdı tahattur ederek onu da ita eder. (Arjansun) mezkûr kâğıdı açmasını emredince merhum “Dostumun emniyetini su-i istimalden ise mahbese ilka olunmayı evla addederim.” diyerek muhalefet eyler. Lakin nihayet töhmetli düşmemek için itaat ederek açmaya mecbur olur.

Mektubu açıp atideki sözleri kıraat eyler: “Hamilini tut ve derhal öldür. Ben de çabuk geleceğim. Malı beynimizde taksim ederiz.” Tacir bunu okur okumaz bayılır düşer. Orada hazır bulunanların muavenetiyle kendini toplayınca “Ya Rab! Artık bundan sonra ben kime itimat edebilirim?” diye feryada başlar.

(Arjansun) kendisine “Korkmayınız dostum! Mektubun muhatabı (s.105) zaten ahiz ve girift edilmiş olduğu gibi sahibi de mahbestedir. Senin o kâzib dostunun itimat etmiş olduğu bir adamdan kâffe-i esrarına vakıf oldum.” diyerek taciri teskin eder.

Erbab-ı fışk u fücurun kurmuş oldukları tuzakları parça parça etmek ve hiç ummadıkları bir zamanda kendilerini hâkimlerin yed-i adaletine teslim eylemekten bir an hali kalmaya adalet-i ilâhiye şu vakada dahi rû-nüma olmuştur.

Fransa'da vilayet ahalisinden biri memuriyet olmak üzere Paris'e gideceği cihetle bir dostuna elli bin Frank emanet bırakır. Biraz sonra avdet edip de emaneti talep edince dostu izhar-ı taaccüple beraber "Ben sizden emanet almadım." diye inkâra kalkışır. Zavallı adam meyas olarak polis idaresine müracaat eder.

(Sartin) namında bulunan polis müdürü "Senedin bir şeyin var mı?" diye sual etmesi üzerine "Dostumdan asla şüphem olmadığından imza, senet, bir şey almak hatırımdan bile geçmedi. Akçeyi verdiğim vakit dostumun yanında bulunan zevcesinden maada bir şahidim de yoktur." deyince (Sartin) biraz düşündükten sonra "Şu yanımızdaki odaya giriniz de biraz orada aram ediniz." der. Memur irsal ederek akçeyi alan zatı celp eder. "İşittim ki elli bin Frank emanet almışsınız. Şimdi onu sahibine iade etmiyormuşsunuz." demesi üzerine merhum cesurane bir tavır ile "Öyle emanet almadım." diye tekrar inkâr eder. (Sartin) (s.106) ise "İnanırım lakin daha ziyade emin olmak için sen akçeyi alırken yanında bulunmuş olduğu söylenmekte olan zevcene imla edeceğim sözleri yazmaklığın lazım gelir." Der. Herifin muvafakatı üzerine şu sözleri imla eder:

"Benim sevgili zevcem! Senin yanında falan barondan emaneten almış olduğum elli bin Frank'ı hamil-i varakaya derhal teslim etmenizi rica ederim."

(Sartin) bir memur ile varakayı merhumun hanesine gönderir. Zevcesi yazıyı tanıdığından meblağ-ı mezkûru tamamen ita eder.

Bunun üzerine münkir-i merhum artık inkâra mecal kalmadığını görünce hemen (Sartin)'in ayağına kapanarak istifa-yı kusur eyleser de mücazat-ı kanuniyeden kurtulamayacağı müdür tarafından beyan olunur. Akçenin sahibine de bir daha böyle ihtiyatsız harekâta bulunmaması tembih edilir.

HEM-NEVİNE SAADET-BAHŞ OL

Hissiyat-ı insaniye içinde insan ile beraber tevellüt eden hiss-i evvel-i tabii saadet arzusudur.

İnsanı cemiyet üzere yaşamakla mecbul eden Cenâb-ı Hakk saadetimiz diğerlerin saadetine vabeste eylemiştir. Hubb-i nefsi kalbimize vaz eden kudret-i ilâhiyeye hemcinsimize şefkat ve merhamet hissini dahi (s.107)yüreğimize ilkâ buyurmuştur. Bunun içindir ki kalb-i rahim ashabı başkalarına iyilik ettikleri zaman bir zevk-i azim hissederler. Binaenaleyh insan başkalarını mesut etmeye gayret eder ise kendisi de mesut olur. Başkalarını mesut etmek bir yüreği hoşnut ve mesut eylemek insan için bir zevk-i azimdir. Filhakika insanın muhtacına muavenet ve kalplerine ilkâ-yı meserret etmek suretiyle hisseylediği zevk, kabil-i tarif değildir. Hatta serir-i saltanatta dahi başkalarına lütuf ve kerem etmekten ziyade hiçbir şeyden zevk alınamaz.

İmam Ali Hazretlerinin şan ve şöhretini mucip olan amel-i hasenesinden biri bulunan fıkra ber-vech-i ati nakil olunur:

Bir gün hanelerin geldiklerinde karınları aç olmak mülabesesiyle yemek istedilerse de yemek olmadığı ve çocukların da aç olduğu haber verildi. Müşarünileyh hazretleri zevce-i mutahharalarında olan sekiz akçeyi alıp eve levazım almak üzere dışarıya çıktıklarında iki kişinin mücadelât-ı ânîfânede bulunduklarını gördü. Sebeb-i nizalarını sordu. Birinin diğerinden sekiz akçe alacağı olduğunu duyunca akvât-ı yevmiyelerini temine medar olacak olan on sekiz akçeyi alacaklıya vererek hem men-i muarıza ve hem de kalplerini tesir buyurmuştur.

Ümera ve küberâ başkalarını mesut etmeye çalışırlarsa yüreklerinde bir zevk-i salim hissederler. (s.108)

Ashab-ı iktidar servet ve azimetlerin sairlerini mesut etmekten daha leziz ve latif bir tarz ile istimal edebilirler mi? Servet ve azimetlerini hod-perestliğin icat edebileceği şeylerde ne kadar istimal etseler yine bir zevk-i sahih hâsıl edemezler.

Kendilerini şayan-ı gıpta eden bir azimet-i hakikiye var ise o da yalnız budur.

(Maria Teresa) nam imparatoriçe bu hakikate vakıf ve bu azimete nail oldu.

Müşarünileyhe hem nefsinı tevazuya alıştırmak hem de muhtacına saadet-bahş olmak üzere her sene Paskalyada Hristiyanlık ayin ve âdeti üzere (gasl-ı kadem) merasimi icra olunan Perşembe günü birtakım fukara ve zayıfı sarayına topladı. Onlara ikram ettikten ve mesullerini is'âf eyledikten sonra kemâl-i tevazu ile onların önünde oturarak ayaklarını gasil eder idi. Bunların meyanında yüz sekiz yaşına balığ olmuş bir koca karı var idi ki bir sene hasta olup gelemediği için kemâl-i teessüfünü beyan etmek üzere birini tevkil ve irsal eyledi.

Vekâleten gelen kadın Viyana'ya karib (Lüksemburg)'daki sarayda imparatoriçenin huzuruna dâhil olarak mükâlesinin ifâdât-ı vakasını arz etti. İmparatoriçe bundan pek müteessir olarak derhal mezbûrenin yanına azimet ve biçare kadını ber-sefil yatakta yatmış olduğu halde "Beni görmediğinden dolayı keder ve teessüf ettiğin için işte (s.109) ben seni görmeye geldim. Müteselli ol muhibbem!" diyerek teselli-bahş oldu. O anda fakirenin ne derece memnun olduğunu tarif iktiza etmez. Biçarenin gözleri eşk-i meserretle doldu. Hayretinden hisseylediği meserreti nasıl beyan edeceğini bilemezdi. Titremekte olan ellerini imparatoriçeye doğru uzatarak hissiyât-ı müteşekkîrânesini ancak lisan-ı hal ile arz edebildi. İmparatoriçeyi kendisinin çektiği elemeleri unutturup kalbini sevinçle doldurmak için Cenâb-ı Hakk'tan gönderilmiş melek kıyas ederdi.

Bu manzaradan imparatoriçe gayet müteessir olup bir hayli müddet mülakat ettikten sonra yarıldı. Hin-i müfârekatında külli bir meblağ dahi ihsan eyledi. Ne büyük tevazu! Ne büyük ibret! Keremkârlığa meyil ve râğbetleri ziyade olan efâzıl Hz. İsa (as.)'ın "Vermek almaktan iyidir." kelim-i hikmet-binânını güzel anlamışlardır.

Evet! Taş yürekli hasis adamlar her ne derlerse desinler, keremkârlıkta öyle bir lezzet vardır ki ihsan-didelikte o lezzet hiss olunamaz. Yani daima alandan veren daha ziyade zevk ve haz duyar. Hangi zevk birinin mesut edilmesindeki his olunan zevke muadil olabilir?

Ona bir millet ve ashab-ı servet yalnız minnettar yüreklerden nebeân eden medâyih-i sahih olarak kabul etmekte haklıdırlar.

Onlar bu medâyih-i kabul etmekle hiçbir vakit aldanmış olmazlar. (s.110) Zira başka yolda olunan medh ü senaların cümlesi kendi bahtlarına bu ise kendi nefislerine râcidir.

Âlemde bir adam kendinin söylediğini bilmek ve görmek gibi mucib-i zevk ve şevk bir şey var mıdır? Bu manzarada her ne görse ve derununda her ne duysa ondan kendine bir zevk hâsıl olur.

Bu şefik ve fazıl, ruhun müstahak olduğu zevkiyâta sen de malik olmak ister misin? Yalnız kendin için değil, sairleri için dahi yaşa da gör! Sairlerin âsâr ve a'mâlîni mazhar-ı mükâfat, iffet ve adaleti muhafaza ve muhtacına muavenet etmek için yaşa!

Duçar-ı musibet olan yürekleri meserrât ve teselliyât ile tenşit ve tefrîh eyle!

Açlıktan helak derecesine gelmiş olan biçaregânın imdatlarına yetiş. Onların sefil ve hakir kulübelerine gir. Bir avn-i Allah ol da onları varta-i helâkten tahlise çalış. Daima ya birine iyilik etmeye vesile-cû ol veya birini bir keder ve hatardan kurtarmaya sa'y et.

Talep olunmazdan evvel sen kendi iyiliklerini hal ve mevkîe göre neşr eyle.

Bu suretle bilmiş ol ki senin zevkin iyiliğe nail ve mazhar olan adamın zevk ve şevkinden ziyade olur.

Lakin eğer böyle bir zevk duymayıp da etmiş olduğun iyiliği zikredince bir merâret bile hissedersen bu halde sen de (s.111) kendi ettiğini beğenmemiş olacağından o iyiliği asla zikretmemekliğin icap eder. Bu yolda ettiğin iyiliği iyilik bile addetmeye hakkın yoktur.

İnsan kendi mesudiyetine alışmış olduğundan onu çokluk hissetmez. Lakin başkasının mesudiyetini mucip olmak zevki daima his olunur. İnsan her türlü zevk ve şevkten usanır bu zevk ise günden güne mütezayit ve lezzet-bahş olur.

Fransa'nın küçük bir şehrinde zengin bir adam var idi. Bu adam artık hayatından usanmış ve eyyam-ı sefaleti hitam bulmaya karib bir hale gelmiş zannolunduğu halde bir gün mecmu'-ı nâs olan bir mahalleden geçtiği zaman rastgele bir hanenin kapısı üzerinde Latince yazılmış bir muhtıra gözüne ilişti. Bu muhtıranın müfâdı atideki sözlerden ibaret idi:

“Ya hu! Hayr-hahlık etmeye ceht eyle, yani iyilik et. Bu fazilet üzerinde ağırlaşmış bir yük olan ömrü nazarında sevgili eder.” Bunu okumasıyla orada durdu. O civarda bulunan dülgeri hatırına getirdi. Bu adam salah-ı hal ile maruf ve fakat zevcesinden mahrum ve evlatlarıyla sefil ve fakir kalmış idi. Bunu der-hatır ederek “Eğer mal ve mülkümü yalnız akılsızlığıma güldürmek için varislerime bırakır isem gerçekten şaşkınlık etmiş olurum. Varidatımı iyi bir şeye sarf etmeliyim.” diyerek o fakir dülgeri çağırttı. Ona hitaben “Ben senin (s.112) hal-i sefaletine bakarak müteessir oldum. İşte sana bin adet altın! Bunu sermaye edip ‘iyâl u evladını

beslemeye çalışman için bunları sana veriyorum.” dedikten sonra onun evlatlarının talim ve terbiye mesârifini deruhte eyledi. Bu iyiliklerle çocukların hüsn-i terbiye ve terakkilerinin âsârını görerek kendisi de müteselli ve mahzûz oldu. Öyle bir iyilikte bulunduğu için bir zevk-i azim hisseder idi. Çok kere “Ömrümde başka hiçbir şey bu kadar büyük bir zevk duymadım ve başkasının memnun ve mesut etmekte bu kadar zevk olduğunu asla memul etmezdim.” derdi.

Bunun üzerine merhum bir hayli daha yaşayıp bakiye-i ömründen memnun kaldı.

O adam şâyeste-i servettir ki sairlerini de varidatından vâyedâr etmeyi sever.

Hasâil-i cemilesiyle bütün Fransa’nın hürmet ve riayetine mazhar olan (Munmurans) dukası 2. (Hanri) de dahi işte bu hasâil-i memdûha mevcut idi. Müşarûnileyh taht-ı idaresinde bulunan (Langostok)’da geşt ü güzâr etmekte iken bir ovada bir çift duvarın gölgesi altında dört nefer köylünün oturup ekmek yemekte olduklarını görünce yanında bulunanlara tevcih-i kelimeler ederek: “Hele şu adamlara takrib edelim de kendi hallerinden hoşnut ve mesut olup olmadıklarını sual eyleyelim.” dedi. Vaki olan sual üzerine o adamların üçü birden cevaben “Efendim! Bizim (s.113) saadetimiz Cenâb-ı Hakk’ın bize bahş eylediği bazı esbâb-ı ta’yîş ile yaşamaktan ibarettir. Âlemde ondan ziyade bir şey arzu etmeyiz.” dediler. Dördüncüsü saf derun olduğundan “Efendim! Tamamen mesut olmaklığım için bir şey eksiktir. Vaktiyle anamızın dedemizin malı bulunan bir küçük mal ki tekrar malik olur isem mesudiyetim tamam olur.” demesi üzerine müşarûnileyh tekrar: “Eğer o malına malik olur isen mesut olur musun?” diye sual etti. “Mümkün olduğu kadar.” cevabını verdi. Duka “Ne kadar değeri var?” deyip köylü “İki bin Frank” deyince duka “Öyleyse o meblağ bu adama ita olunsun ki ben de müddet-i ömrümde bari bir adam mesut etmiş olayım.” dedi.

Miralay (Beyar)’ın terceme-i halinde okunan bir vaka bundan daha güzeldir. Zira (Munmurans) dukasının ne serveti ne de esbâb-ı lâzimesi onda mevcut değil idi. Bu miralay İtalya muharebeleri hengâmında bir sandık eminin külli bir meblağı düşman ordusuna kaçıracağını iştirip tutmayı kurdu. Yirmi beş kişi ile gidip onun geçeceği melhuz olan bir ormanda ihtifa eyledi. Çavuşların birini de yolunu kesmek üzere yirmi beş neferiyle başka bir tarafa sevk etti. Sandıklar (Beyar)’ın olduğu yerden geçmekte iken (Beyar) öyle bir hücum etti ki herif hayret içinde kaldı. Bir aralık kendini toplayıp kaçmaya başladı. Takip olunarak (s.114) tutulup şehre celp edildi. Sandıkta on beş bin dukât bulundu. Ötede beklemekte olan (Tardiyö) nam çavuş da arkasından yetişti. Altınların parlaklığından gözleri kamaşarak nasıl kendisinin eline düşmeyip de (Beyar)’ın eline düşmüş olduğuna azim-i teessüf eyledi ve ona hitaben “Arkadaş! Bu altınlarda benim de hissem vardır. Zira benim de bu işte müdahilim var.” diye hisse talep eyledi. (Beyar) cevaben “Vakı işte müdahilin var ama herifin ahz ü giriftinde dâhil değilsin. Hatta dâhil olmuş olsan bile sen benim emrim altında değil misin?” diye kendini takdir etmesi üzerine Tardiyö hiddetlenerek gidip Fransız generaline arz-ı şikâyet eyledi. General hakk (Beyar)’ın yedinde olduğunu görerek davayı onun lehine hükmetti. Bunun üzerine (Beyar)

mezkûr altınları (Tardiyo)'nun gözü önüne dizerek bir latife olmak üzere "Arkadaş! Şu şekerlemeler güzel değil mi?" dedi.

Öteki de cevaben dedi ki: "Evet, pek güzel! Lakin çi fayda ki ben onun lezzetinden mahrum kalacağım. Hâlbuki onların yarısı müddet-i ömrümde beni mesut etmeye kâfi idi." (Beyar) dahi: "Öyleyse ikbâlin bana layık gördüğü bu meblağın nisfını hüsn-i rızam ile işte sana bahş ediyorum." diyerek yarısını ona verdi.

İyilik etmek arzusu öyle zevk-âver bir istidattır ki iyiliklerimizden istifade edemeyenler nezdinde bile bizi sevgili eder.

(s.115) Zikr-i cemilleri âlem-i insaniyetçe o kadar sevgili olan ekârim ve e'azımın isimlerini kim bilâ-teessür okuyup geçebilir? Hatem-i Tâilerin Yahya-yı Bermekilerin (Didus'ların) (Margus Origus'ların) (12.Lui) gibilerin (Ömer bin Abdülaziz) ve (Ahnef) hazerâtı, 4. Hanri, Stanislav, (Leopold), (Muin bin Zâide) ve (Fazıl bin Yahya) gibi şîme-i kerime ashabının nam ve şanlarını demek isteriz.

Vefatlarından sonra âlem-i insaniyetin bu kadar sevgilisi olan bu zatlar acaba hayatlarında ne kadar sevgili imişler! Bunlar tebaalarını can u dilden sevdikleri gibi ahali tarafından dahi hürmet-i hakikiye ile sevilirler idi.

Ahali kendilerini sebeb-i saadetler olmak üzere telakki ettikleri gibi kendileri de ahaliyi vediatu'llah olmak üzere kabul ve muhafaza ederler idi. Kendilerinin bütün devlet ve saltanatları bir hane veya bir aile hükümünde idi. Şöyle ki: gerek emir gerek itaat hususlarında hüküm-ferma olan muhabbet idi.

Danimarka kralı (Kanatus) nam hükümdar-ı keremkâr hakkında tevârihte "Bir peder evlatlarıyla nasıl muamele eder ise, bu hükümdar da tebaasıyla öyle muamele eylerdi." diye yazılan medh ü sena, yukarıda zikri geçen kerimlerin her biri hakkında dahi söylemek caizdir.

Lorena dukası (Leopold) - ki hadsizi hesapsız iyilikleri var idi- öyle kanaat hâsıl etmiş idi ki bir hükümdar mahza (s.116) ahalisini mesut etmek üzere sandali-i hükümdariye suûd etmelidir.

Birisi bir hükümdarın ahalisine ettiği iyilikleri tatad ile onu medh ü sena eylediği sırada kral cevaben "Öyle etmeye borçlu idi. Ben de bugün bir iyilik etmeye muktedir olmasam yarın hükümdarlığımı terk ederim." Başka bir defa da vükela-sından biri bu yolda fart-ı cûd ve sehasına tarizen "Böyle gider ise ahali sizi duçar-ı zaruret edecek." deyince kendisi "İyi ya! Bu halde ben de onların mesudiyetleriyle zengin olurum." cevabını verdi.

CENÂB-I HAKK'TAN SERVET VE AZİMET DEĞİL, İLİM VE HİKMET İSTE

Çok admlar servet ve azimete mail ve münhemiktirler. Lakin bu arzu ettikleri şeylerin mahiyeti ne olduğunu bilmiş olsaydılar o kadar hahiş göstermeyecekler idi.

Cah, mesnet, servet, azimet gibi parlak şey yoktur. İnsan o sayede başkalarına faik görünür. Emsal ve akranına amir olur. Herkesten hürmet ve riayet bulur. Lakin hele o parlak perdeyi (s.117) bir kere çark edelim. O vakit görürüz gözlerimizi kamaştıran o parlaklıkların her biri ağır yükler ve ciddi hizmetkârlıklardan başka bir şey değildir. Yahut (Senega)'nın dediği gibi "meşâk-ı mutebere"dir.

Binaenaleyh itibar ve iktidar cihetiyle başkalarının mâ-fevkinde bulunanları herkesten ziyade bahtiyar zannetmek asla caiz değildir.

Küçük (Tenodos) nam imparatorun itiraf ettiği veçhile serir kralı üzerinde bile saadet nadiren bulunur.

Müşarünileyh bir gün sayda çıktığı esnada nasılsa yanında bulunanlardan uzaklaşarak gide gide yorgun argın kendisini bir münzevinin kulübesi önünde buldu. Münzevi müşarünileyi imparatora mensup birisi zannederek kemal-i hürmet ve riayetle kabul eyledi. Oturdular.

İmparator kulübenin dört tarafına atf-ı nazar etti. Bir sepet gördü. Bu sepetin içinde bir miktar ekmek ile bir kap su vardı. Münzevi bir miktar yiyecek getirip takdim etti. İmparator kemal-i rağbetle kabul ve tenâvül eyledi. Ba'de kendisinin kim olduğunu beyan edince münzevi derhal ayağına kapandı. İmparator onu kaldırarak "Ah peder! Terk-i tekellüf-i âlem ederek inziva halinde yaşadığın için ne kadar mesutsun! Ah! Saadât-ı hakikiye büyük yerlere girmez. Senin ekmeğini yiyip suyunu içmekle duyduğum lezzeti ömrümde duymamıştım." dedi.

5.Şarl dahi bir gün taç ve tahtını mahdumu bulunan 2. Filipe (s.118) teslim eyleyeceği sırada rical-i devlet ve e'azım-i saltanat mevcut oldukları halde "Evladım! İşte şu çiçekleri sivri dikenlerle memlû ve nazar-rübâ bir parlaklıktan ibaret olan müzeyyen tacı senin başına koymakla sana bir ağır yük tahmil ediyorum. Bütün müddet-i saltanatımda bir dakika rahat yüzü görmedim. Zehir ile memlû addolunamayacak bir zevk de duymadım." diyerek terk-i saltanat eyledi.

İnsan saltanatından, cah ve mesnedinden, rakiplerinden ve her şeyden usanır. Hoşnut edeceği zannolunan şöhretler, meziyetler, cah ve mesnetler, hep kendisini bî-zâr ve bî-huzur eder. Elhasıl servet ve azimet ve cah ve mesnet bizi çok şeylere muktedir edebilirse de saadetimizi tezyit edemez.

İnsan ehil olmadığı bir mesnedi kabul etmemelidir. Zira mesned-i âliye üzerinde iş'â-pâş uyun-ı âlem olan o parlaklıklara o mesnetlere kesb-i liyâkat etmiş olmazlar ise kendileri için mucb-i âr olur.

Akılsız bir zengin azimetinde içinde yüksek bir mevkide duran adama müşabihtir ki alçaklarda duranlar kendisinin gözüne ufak görünürler ise de kendisi de alçakta duranların gözüne ufak görünür. Haddizatında müstehak olmayan bir adam ne kadar büyük mertebe ve mesnetlere nail olsa, ne kadar yüksek bir hal ve mevkide bulunsu o kadar ziyade tezlil ve tenzile müsait olur.

Mansıp, mesnet, servet ve azametler asıl öyle zatlara sezâ-vardır (s.119) ki haddizatlarında büyüktürler. Lakin öyle zatlar haris-i mesnet olmayıp onu kendilerinden ziyade layık olanlara terk ederler. Bununla beraber mesânid ve merâtibi takbih

ve tahkir etmek değil, onlara gerçekten kesb-i liyakat etmiş bulunmak lüzumunu imâ eylemek isteriz.

Çok defa insanı nice nice mesânid-i âliyeye isâl eden hırs-ı şan tarik-i fazilet ve refik-i istikametten dūr ve nice nice mesâlik-i muzlime ve sakimeye sâlik etmeye mecbur eder. Binaenaleyh bunu mûlahaza eden âkil adam o mesnetlere haris olmasından dolayı müteselli olur.

Böyle adam nail-i mesnet olmamak için namusunu, faziletini paymal ve bünyân-ı azimetini fazilet harabelerinin üzerine tesis ve a'lâ etmek lazım geleceğini düşünerek istifa eder.

Bunun için birtakım liyakatsiz ve semeresiz adamların teâlî ve terfi eyledikleri merâtib-i âliyeye bizi 'âlâya ikbâl yaver olmaz ise teessüf etmemeliyiz. Bu hal bizim hakkımızda hayırlıdır. Yani bu suretle baht bize gaddarlık değil, iyilik etmiş olur.

Avrupa hükümdarlarından birinin maliye nazırı varidât-ı emiriyeden ihtilâs-ı emvâl ederek azim bir servete malik olmuş idi. Merkum bir gün ulemadan birine musahabet arasında şu sözü söyledi:

“Serveti tahkir etmek için zannederim ki insanda büyük bir kuvvet-i kalp lazımdır.”

Alim de cevabında “Aldanıyorsunuz Mösyö! Bu sözünüz hatalıdır. (s.120) Bi-hakkın bunu böyle demek için servetin ale'l-umûm kimlerin yedinde bulunduğu-na dikkat etmek kâfidir.” dedi.

Fazilet ve sadakat sayesinde cem edilen cüzi bir servet zulüm ile toplanan birçok hazinelerden evladır.

Büyük (Tevren) Almanyâ'nın (Mark) kontluğunda bulunduğu zaman bir gün kraldan gizli olarak açıktan bir vergi tarh edecek olursa yüz bin kalkanlı altın ele geçirebileceğini kendisine ihtar ettiler. (Tevren) da cevaben elime çok büyük fırsatlar geçti. Lakin asla irtikâp etmedim. Bu sinnimde ise meslek ve tabiatımı tebdil edemem.” dedi.

Filakika müşarünileyhin hin-i vefatında sandığında ancak beş yüz altın zuhur eyledi.

Malikini duçar-ı ızdırab-ı kalp eden servetin ne muhsenatı olabilir?

Filhakika i'tisâf ile iktisâb olunan servet serü'z-zevâl olduğunu ve serian zevâl bulmasa bile ondan pek az istifade olunduğunu evlattan evlada intikal etse de üç zürriyete güç ve nadiren geçebildiğini kim bilmez?

Vakıa insanın istidadı müsait ve tâlî'i yaver olur ise cem-i emvâl ile temevvül etmek şer'an ve aklen memnû' değil ise de hadden aşırı cem-i emvâle râğıb olmak bhusus zulüm ile kazanılmak şer'an (s.121) memnû' ve aklen dahi merduttur. Temevvül etmek arzusu ekseriya fazilete îrâs-ı sekte ve tehlike eder bir şeydir.

Hükemâ-yı kadime-i İbraniye'den (Sirak) der ki: “Kesb-i servete ifrat mertebesinde haris olan ve ona isti'câl eden herhalde günahattan arı olamaz. Altın çok kimseyi duçar-ı sefalet etti ve onun parlaklığı nicelerin mahvını mucip oldu.”

Vakıa insan serveti hüsn-i istimal etmeye muktedir olsa servet büyük bir ni-met addolunur ise de buna ekser eşhâs muktedir olamadıklarından çok defa insana muris-i mazarrat olduğu tecârib-i adide ile müsbettir.

Filvaki insan çok defa serveti sebebiyle hem kendisi duçar-ı dalâlet ve sefâlet olur ve hem de enva-ı fîsk u fücûrun icrasına kudret ve sesaret bulur. Binaenaleyh böyleler sahib-i iktidar olmaktan ise olmamaları hayırlıdır.

Âlemde nice adamlar vardır ki servetleriyle muhtacına muavenet mükedder kalpleri teselliyet ve âsâr-ı fazileti mazhar-ı mükâfat edecek yerde fukaraya zulüm, zevk ve sefâhetlerini teksir ve bilcümle heva ve heveslerinin icrâsına istimâl ederler.

Lüzum-ı hakikiyemiz için bir servet-i mutedile kâfidir. Bundan ziyadesi ise adeta nümayiş-perverlik ve şân-peretlik alametidir.

İnsan faydasız ve beyhude şeylerden sarf-ı nazar edebilse az şey ile de ganî ve kâni' olabilir. (s.122)

Bir adam havâyic-i zaruriyeden sonra bir de levâzım-ı hakikiyeye malik olur ise artık bundan ziyadeservete talip olmak hırs ve tama' ve belki de divanelik eseri-dir. Zira insanın ne kadar serveti tezâyüd eder ise masârif ve hevesleri de o nisbette tezâyüd eder ve onları icra etmeye mecbur olur.

Lüzumu zaruri olmayan nice şeyler vardır ki insan onları zaruri hükmünde tutarak edinmek arzusunda bulunur. Hâlbuki insan aza kanaat edecek olsa az şey ile ganî olabilir.

Hükemâ-yı kadime-i Yunaniye'den (Diyojen) bu hususta hadd-i itidali tecavüz etmiş idi. Fakat yine de suret-i mutedileden olarak onun ahvalinden ibret alınabilir. Atideki vaka bu söylediğimizi ispat eder:

Hâkim-i müşarünileyhin mâ-meleki içinde sakın olmak için bir fıçı, içine me'kûlat vaz' etmek üzere bir dağarcık ile bir çanak su ve içmek için de bir tasta ibaret idi. Bir gün esna-yı seyahatinde bir çoban çocuğunun iki avucu ile su içtiğini görünce "Bu tasın da lüzumu yok imiş." diyerek kaldırıp attı.

İskender-i kebir-i Rûmî bir gün kendisini ziyaret arzusuyla nezdine gittikte "Dile benden ne dilersin?" diye kendisine ibram edince Diyojen o sırada kendi fı-çısı içinde güneşlenmekte (s.123) olduğundan onun iltifat ve ihsanını red ile ancak gölgesiyle güneşin hararetini kendisinden men etmemesini rica eyledi.

(İskender) (Diyojen)'in bu istiğnası üzerine kemal-i teaccüp ile "Eğer İskender olmamış olaydım (Diyojen) olmak isterdim." kelim-i hikmet beyanını söyledi.

İskender vakta ki Yunanistan ile bir muharebe etmek azminde bulundu Atinalı (Puğyun) vatani bulunan Yunanistan ile muharebe etmeyip silahlarını İran'a karşı çevirmesini nasihat eyledi. İskender de onun bu nasihatini dinleyerek İran'a karşı bir sefer açıp azm-i fütuhât ile avdet ettikten sonra bir eser-i minnettari olmak üzere Puğyun'a vafir meblağ irsal eyledi.

Mumailiye meblağ-ı mezkûru getirenlere İskender'in niçin yalnız kendisine böyle bir ihsan-ı belîğ ile iltifat ettiğini sual eyledi. Onlar da cevaplarında "Atina-

lılar içinde yalnız sizi iyi bir adam buldu.” deyince mumaileyh cevaben “İskender beni hal-i fakrda iyi bulmuş ise beni evvelki halimde bıraksın ki iyi kalayım.” dedi. Bu cevabı verdikten sonra kalkıp kendisi kuyudan su çekmeye, zevcesi de ekmek yoğurmaya başladı.

İskender’in haleflerinden biri bulunan (Antibadrus)’un azim-i ihsanlarını yine bu veçhile reddeyledi. Bir defasında ihsanı götüren zatlar “Kendin için almaz isen çocukların için kabul et.” diye ibarm eylediklerinde Puğyun şu cevab-ı bâ-savâbı verdi: (s.124) Eğer evlatlarım âkil iseler benim varidatım onlara da kifâyet eder. Yok eğer akıllı değil iseler bu da kendilerine ziyadedir.”

İşte şu misallerden müstebân olduğu üzere ale’l-umum servet insana lüzum-ı hakikisi olmayan ve belki de mazarrat ve dalâleti mucip olan bir zinettir.

Bir de câ-yı mülhazadır ki o büyük büyük servetler ne kadar endişe ve ne kadar gavâ’il-i müdhîşeyi mucip oluyor!

“Sad Kelime”si Mısır valisine hitap ettiği “Ahidname”si ve “Emsal-i Ali” gibi eserlerde münderiç hikmet-âميز sözleriyle meşhur olan İmam Ali hazretlerine bir gün sekiz kişi bi’l-ittifak “İlim mi efdaldır, mal mı efdaldır?” dediler. Hazreti Ali sekizine de ayrı ayrı cevap vererek dedi ki:

“1- İlim efdaldır. Zira dünya yaratıldığı günden beri bâkîdir.

2- İlim efdaldır. Zira sahibini saklar, zengin malını saklar.

3- İlim efdaldır. Zira âlime herkes hürmet eder, maldârın düşmanı çok bulunur.

4- İlim efdaldır. Zira ne kadar sarf olunursa o kadar ziyadeleşir. Hâlbuki mal ziyâde sarf olununca biter.

5- İlim efdaldır. Zira ilim sahibine dinir. Mal sahibine ne denir?

(s.125) 6- İlim efdaldır. Zira çalınır ilim çalınmaz.

7- İlim efdaldır. Zira mal durdukça zayi olur. İlim durdukça mayedâr olur.

8- İlim efdaldır. Zira mal kalbe kasvet verir. İlim nur verir.”

Çok defa sahib-i servetin güzel günlerini aziz ve leziz ömrünü acıtır. Bahusus ömrünün son dakikalarında ve halet-i nez’inde ne kadar duçar-ı havf ve dehşet eder!

Bu gibilerin malik olduğu servet ne kadar büyük ise onu terke mecbur olduğu zaman o kadar kendisine girân gelir. Olanca emvâl ve amlâkını terk ile rû-be-râh-ı ahiret olduğu zaman kemal-i yeis ve figan eder.

Filhakika insan gönül bağladığı şeylerden mahrum olmak ne kadar acı ve faciadır!

Ömür kendisine ne kadar aziz ve leziz idi ise ondan mahrum olması da o kadar müşkül ve meraretlidir.

Selâtin-i cihanın en âlimi bulunan Hz. Süleyman (a.s.) servetlerin ne kadar vâhî şeyler ve bir ta’yiş-i kanaatkârânenin bütün servetlerden ne kadar ziyade me-

sut bir hal olduğunu cümleden iyi bildiğinden Cenâb-ı Hakk'a ber-vech-i âti niyaz etmiştir.

“Yâ Rabb! Bana ne zaruret ver, ne servet. Yalnız emr-i ta'yîş için zaruri olan şeyi ihsan eyle ki ne servet içinde Seni (s.126) ferâmuş edecek kadar mağrur, ne de zarurettten nâşi halkın eşyasını almaya mecbur olayım.”

Zira bi-hakkın düşünür idi ki insana zaruret-i şedide muceb-i mazarrat olduğu gibi mufarrite dahi çok defa muris-i mefsedettir. Bundan başka zaruret insana muceb-i iştikâ ve küfrân olur ve ashâb-ı servetin keyiflerine veya ağrâz-ı nefsanîyelerine hâdim ve esir omaya mecbur kılar.

Servet ve azimet, çok defa insanı mağrur edip Hâlikını ve vezâifini ferâmuş ettirdiği gibi zaruret dahi - eğer din-i mübini kendisine muayyen olup da onu ta'zîz ve teselliyet etmez ise - duçar-ı mezellet ve denâet ve giriftâr-ı pençe-i cürüm ve cinayet eyler.

Binaenaleyh en müstakim tarik servet ve zaruret meyanında bir hal-i itidal ile ifrat ve tefritten tebâüd etmektir. Filhakika hikmet ve saadet de ancak bu iki ucun ortasında bulunabilir.

Servet ve azimet ile zirve-i ikbâl ve iclâle teâlî edenlerin halleri gibi bir hal-i vahim var mıdır?

Muhtacına muavenet etmek, hayrât ve hasenâtta bulunmak onlar için ne kadar âsân ise o baptaki mevânî' ve müşkülât da o kadar çoktur. Ya huzûz ve meyliyât-ı nefsanîyemizi icra edebilmekteki suhulet o kadar muhataralıdır ki bizi öyle büyük tehlikelere ilkâ (s.127) edecek olan serveti bize vermemesini Cenâb-ı Hakk'tan temenni eylemek evladır.

Binaenaleyh biz de Hz. Süleyman gibi Cenâb-ı Hakk'tan niyaz edelim ki bize ne servet ne de zaruret, ancak ilim ve hikmet ihsan buyursun.

Hz. Süleyman (a.s.) câlis-i serir-i saltanat olacağı zaman Cenâb-ı Hakk'a etmiş olduğu münacatın sureti ber-vech-i ati derc-i sayfa ibret olunur.

“Mademki câlis-i serir-i saltanat olmaklığımı buyuruyordun, ya Rab! Dilerim ki kemal-i adalet üzere idare-i saltanat etmek için iktiza eden şeyleri bana ihsan buyurasın. Bana bir fikr-i salim, bir hükm-i adalet ver ve her şeyden ziyade ilim ve hikmetin esası ve birinci semeresi olan mahâfetu'l-lahı kalbime ilkâ eyle. Selâtin-i cihan ancak ilim ve hikmet ile idare-i memalik edebilirler.”

“Ya Rab! Sen ki kudret ve azimet-i gayr-i mütenâhiyeyi irâe ve ispat eden bu kâinatı ilim ve hikmetle tekvin ve tezyin buyurdun. Görüp taaccüp etmemek mümkün olmayan ve kudret-i ezeliye-i ilâhiyeni suret-i vazihada beyan eden hikmetle bu kâinatı kemal-i intizam üzere bunca asırlardan beri idare ediyorsun o hikmetin bir cüzünü de bana ihsan buyur ki bu zulmet içinde beni tenvir eylesin! Muhât olduğum bu girdap içinde benim hutuvât-i hatakârânemi takvîm eyle! Elhasıl senin rıza-yı Rabbanini tahsil etmek için her ne lazım ise onları bana tefhim et.” (s.128)

Cenâb-ı Hakk da onun bu mesulünü is'âf edip ilim ve hikmet verdikten başka mesulünün gayrı olan her nevi nimet ve bereketle mâl-â-mâl eyledi.

İşte sen de ilim ve hikmet olur isen sana da aynı hal vaki olur. Zira her nevi muhasenât-ı ilim ve hikmet tahtında mevcut ve müstedîrdir.

Hikmet âlemde mesut yaşamak için iktiza eden şeyleri tedarik eder ve kusurlarının da yerini doldurur.

Kütüb-i mukaddesenin akvâline göre ehl-i hikmet bir meserret-i daime olan huzur-ı kalbe mi malik değildir? Faziletin semere-i lezize ve latifesi olan rahat-ı vicdan ve itidal-i meyelâne mi malik değildir? İnsanı mesut eden haller de işte bunlardır.

Elhasıl servetin verebileceği hiçbir şey hâkimin malik olduğu hikmete mukabil gelemmez. Dünyanın her bir nimeti hikmete nispetle hiç mesabesinde kalır. Hz. Süleyman aleyhi's-selam buyurur ki: "Cahilin, ilim ve hikmeti satın almaya muktedir olmayan hazineleri ne işe yarar!"

(Sirak) da der ki: "Evladım! Küçük yaşında tahsil-i ilme muhip ol ki hikmete mazhar olasın. Zira hikmet sinn-i pîriye kadar sana refakat eder."

"Can u dilden ilim ve hikmete tabi ol! Kemal-i dikkatle onu (s.129) taharri eyle! Bunu edecek olur isen her halde hikmet sana müzahir olur."

İlim ve hikmet sahibi dünya ve ahirette feyiz ve felah bulur. Mecusiler bile bu hakikati nevr-akl ve basiretleriyle tanıdılar. Nasıl ki Eflatun tarikatı sâlikânından (Grandur) nam hâkim tasnî' edildiği atideki güzel fıkra ile bu hakikati izah etmiştir.

Hâkim-i müşarünileyh der ki: Bir gün servet, şöhret, sıhhat ve fazilet ilahları ulema-yı Yunaniye meclisine çıkıp insanların saadetleri üzerine vaki olan nüfuzlarına göre kendilerine birer mevki tahdîd edilmesi lüzumunu beyan ettiler.

Evvela servet kendi şan ve şöhret ve câh ve celâletini dermeyen ederek hâkimlerin gözlerini kamaştırdı. Öteden şöhret hemen ileri atılıp dedi ki: Servetin gaye-i mücerredesi mahza insanların şehvât-ı nefsanîyelerini icraya hâdim olmaktır. Beriden sıhhat dedi ki:

"Bensiz en büyük zevk ve sefaların bilcümle meserret ve saadetlerin lezzeti kesb-i merâret eder. Her bir meserret mübeddel-i küdüret olur.

En sonra fazilet kelama âğâz ile "Eğer ben mevcut olmasam servet, şöhret, sıhhat hep devamsız olup onları basiret üzere istimalde muktedir olmayanlar için mucib-i enva-ı mefsedet ve sefalet olur." diyerek cümlesini iskât eyledi. Bunun üzerine her birine (s.130) bir mevki tayin olunarak birinci mevki fazilete, ikinci mevki sıhhate, üçüncü mevki şehvete, dördüncü mevki de servete tensip edildi.

Filhakika birinci mevkii ihraza müstahak olan ancak fazilettir. Zira dünya ve ahirette insanı mesut eden mahza odur.

Serveti hüsn-i istimal etmeyi, her şeyi hadd-i itidal üzere kullanmayı ve bir şey servet ve kudretimiz taalluk etmediği halde o şeyden bilâ-şikâyet mahrum kalmayı bize talim eden fazilettir. Fazilettir ki esbâb-ı kederi bizden teb'îd eder. Hal-i sabıkamızın meraretini, hal-i hazıramızın kederini bizden def ile bizi halimizden

hoşnut eder. Arzularımızı daire-i iktidarımız dâhilinde tahdîd ve derecesini tayin eyler. Husûl-i saadetimiz vazifelerimizin hüsn-i icrasına menû olduğunu ispat eyler. Faziletten daima vicdana refakat eden meserret-i kalp ve selamet-i efkâr husûle gelir ki gerek vakt-i ikbâlde, gerek zaman-ı idbârda bizden asla mufârekat eylemezler. Binaenaleyh hikmet ve fazileti elde edebilen adam gerçekten bahtiyardır.

İnsan fazıl ve kâmil bir adamın vazifelerini tanıyıp icra etmek ve şimdiye kadar mevzu-bahsimiz olan hakikatleri fiilen ispat eylemek hususlarını ancak fazilet mektebinde tahsil edebilir. Bu veçhile talim ve terbiye gören adamın bütün etvâr ve mişvârı bir hikmet-i mücessimenin bir tasvir-i hakikisi olmuş olur. (s.131)

HADEME VE AMELE HAKKINDA OLUNACAK MUAMELE

Meşâhir-i hükemâ-yı kadimeden Dupit oğluna şu nasihati vermiş:

“Oğlum! Sana hizmet eden bir adamın hakkını, ücretini çabuk eda eyle. Bir dakika bile tevkif ve tehir etme. Amelenin ücretini inkâr veya kat’ ve tenzil etmek şöyle dursun cüzice tehir bile adalet-i insaniyete mugayirdir.”

Meşâhirden (Sîrâk) demiştir ki:

“İnsan kanı dökenler ile amelenin ücretini kesenler yahut diğer suretle onlara gadir ve zulüm edenler müsavidirler. Bu makule eşhasın müntakimi Cenâb-ı Hakk’tır. Adalet-i Rabbaniye böyleleri dünyada bile pek az mücâzâtsız bırakır.

Ey zalim! Ey gaddar! Ne vakitten beridir, o sefil sanatkâr senin kapını çalıp ücretini, hakkını talep ediyor. Senden alacağı meblağı ‘ıyâl u evladının def-i ihtiyacı için istimal edecek. Borcunu onunla tediye eyleyecektir. Lakin sen onun ricasını istima’ etmezsin. Zira senin derece-i hal u şanın onun mertebe-i ihtiyacından pek âlidir. O biçare seni gücendirip de intikamına duçar olmamak için kanuna müracaat etmek istemez.

Sen dâyinlerine görünmezsin veyahut yalan vaatlerle onları iğfal edersin. (s.132)

Ashab-ı matlubu haftadan haftaya, aydan aya ve seneden seneye bırakırsın. Bazı kere de hiddet ve şiddet gösterir, tehdidât ve tevhîd ile tard ve teb’id edersin.

Salah-ı hal ile âreste ve Sandali-i Kraliye bi-hakkın şayeste olduğu halde krallığı güç hal ile kabul etmiş olan 4. Hanri bu bapta güzel bir misal ibraz eylemiştir.

Baron (Nev)’nin dâyinlerinden bazıları kendisinin eşyasına vaz’-ı yed ederek zapt etmişler idi. Mumaleyle huzur-ı kraliye çıkıp bundan dolayı gayet mükedder ve müteessir olduğunu beyan ve dâyinleri hakkında muamele-i şedide icrasını rica eyledi. Karl ise cevaben – (Nev) düyununu tediye etmeye borçludur. Ben de kendi borçlarımı eda edeceğim – diyerek mumaleyleyi gizlice bir tarafa çekti ve “Al şu benim mücevheratımı da dâyinlerine terhin et eşyanı kurtar.” deyip mücevheratını verdi.

Eğer dâyinlerin havf ve dehşetle senin yanına takrib ederler ise namus ve hay-siyetinin mükemmeliyetinden beyhude bahsetme! Hizmetkârlarına teâdi eder. Üc-retlerini vermez isen halkın nefretini kazanacağından emin ol!

Bu halde seni ihata eden servet ve azimetin sana layık olmadığı herkes bilâ-tereddüt hüküm eyler.

(Fiyandara) ordusu başkumandanı büyük (Neron) orduya memur olduğu za-man askeri gayet sefil ve fena bir halde idi. (s.133) bütün mücevherat ve gümüş ta-kımlarını fûruht ederek mühimmat-ı harbiye ve melbûsât-ı askeriye sarf eyledi. Dostları kendisine büyük büyük meblağlar ita ve takdim ederler idi. Lakin onların mutazarrır olmamaları için kabul etmez idi. Hatta kendisi nagâh muharebede vefat edecek olur ise herkesin bu yüzden duçar-ı hâsâr olacağından havf ile tüccarın arz ve takdim eylediği mebâliği de kabul eylemedi.

Muharebe meydanında işlettiği amele ve mekâricilerin haklarını tamamen te-diye eylerdi. Herkes gidip hesabını müşarünileyhe takdim ve hakkını talep etmeye mezun idi.

(Vesi) nam kardinalin de eda-yı deyn etmek hususundaki hakkaniyet-perverliği şayan-ı itibardır. Eâzım ve efâhimden hemen hiçbirisi onun kadar masraf etmiş, onun gibi istikraz ve onun gibi herkesin hakkını tediye eylemiş değildir. Mü-şarünileyh bazı umur ve mesâlih-i mühimmenin rüyet ve tesviyesi zımnında son defa Roma'ya azimet edeceği esnada dâyinlerini nezdine celp edip düyunun derhal tediye edemeyeceğini ve fakat bir vakt-i muayyen zarfında ifa edebileceğini bi'l-beyan kendilerinden mühlet talep eyledi. Hazır bulunanlardan biri de teklif ederek ashab-ı matlubu temin etmek istedi. Dâyinler ise cevaben dedi ki: "Biz buraya akçe veya teminat talep eylemek için gelmedik. Yeni bir meblağa ihtiyacınız var ise tak-dim etmeye amadeyiz." (s.134)

Müşarünileyh onların bu muamelesinden feka'l-hadd müteaccib olarak beyan-ı memnuniyet eyledi. Ba'de hazır bulunan bir tacire tevcih-i kalam ile: "Hele cümle-den ziyade şu biçare şapkacıya acırım. Zira pek fakirdir. Kendisine birçok da bor-cum vardır. İstedğim gibi kendisini hoşnut edemeyeceğim demekte utaniyorum." dedi.

Şapkacı ise "Efendim! Eğerçi ben fakirim. Lakin yüreğim başkalarından dün olmadı gibi zatınıza emniyet ve muhabbet-i hüsn-i teveccühüm vardır. Ben siz-den para istemiyorum. İşte üç şapka daha getirdim. Rica ederim bunları da alıp beraber götürünüz." deyince kardinal o kadar müteessir oldu ki ağlamaya başladı.

Bu vakadan sonra çok yaşamayıp vefat eyledi. Lakin âmâl u vesâyâsı öyle kemal ve sadakat üzere icra olundu ki hakkını tamamıyla aldı.

Bu hususta verebileceğimiz nasihatlerin en birincisi herkes kıyas-ı nefis ile mu-ameler ederek kendi menfaatini nasıl gözetir ise karşısındakinin menfaatini de öyle gözetmektir. Bunun gibi kendi zararını istemediği gibi başkasının da zararını iste-memelidir.

Her hususta olduğu gibi bu hususta dahi borçlu kendisini alacaklı yerine Alan, satan yerine Amir, memur yerine koyarak başkasının kendi hakkında nasıl adalet, istikamet, hakkaniyet, mürüvvet ve insaniyet üzere muamele etmesini ister ise kendisi de başkalarına o veçhile muamele etmelidir. (s.135)

Bu veçhile heyet-i içtimaiye içinde bulunan hile ve hada'a, kizb ve iftira, hıyanet ve her nevi müsavi ortadan kalkar. Elhasıl ne zaman herkeste muhabbet-i müteka-bile, sadakat ve emniyet-i kâmile hükmedecek olur ise o vakit mazlumlar, sefiller, mağdurlar ve mücrimler de o nispette azalır.

ZEVCEYNİN VEZÂİF VE HUKÛK-I MÜTEKÂBİLESİ

Erkekler daima iyi kadınların nedretinden, kadınlar da iyi erkeklerin killetinden şikâyet ederler. Bu teşekki bütün bütün de haksız değildir. Kabahat kimde olduğunu tayin etmek hayli müşküldür. Şurası var ki bu şikâyetler pek çok ailelerin bedbahtlığını mucip oluyor.

Bahtiyar görünen ailelerin esbab-ı mesudiyetleri taharri olununca zevcinin yekdiğerine karşı borçlu oldukları vezâîfi kemaliyle ifa etmelerinden başka bir sebep bulunamaz.

İmdi ey zevç ve zevceler! Mesut olmak ister misiniz? Hukuk-ı müteka-bile-yi zevciyeye be-gayet dikkat ediniz.

Ey kadınlar! Zevçlerinizin devam-ı muhabbetini arzu eder iseniz tezevvüçlerinizden evvel zevcelerine hoş görünmek için sarf etmiş oldukları gayreti ba'de'l-izdivaç terk eden kadınlar gibi olmayınız. (s.136)

Kendinizin ve zevcenizin haliyle mütenasip surette esvap giyiniz. Lakin başkalarına ve (moda) denilen divaneliğe tabi olmayıp zevcenizin arzu ve mizacına muvafık surette şeyler iktisâ ediniz. Bir kadın evin içinde zevcinin karşısında üstüne, başına, bakmadığı, pâk durmadığı zevcine hoş görünmeye ceht etmediği halde harice çıkacağı vakit hadden aşırı süslenirse zevcine hoş görünmek kaydında olmadığını ilan eder. Zevci de bunun farkına vararak hiç şüphe oktur ki zevcinin bu hareketi kendisinden ziyade başkalarına hoş görünmek için olduğu zannında bulunarak kendisinden müteneffir olur. Belki de ondan ziyade nazar-rûba bir kadına tevcih ve kendisini terk eyler. Bu halde zevceyn meyanında nefret veya bürüdete en evvel kadınlar tarafından sebebiyet verilmiş olur.

Bunun gibi gerek zevçlerde ve gerek zevcelerde daha pek çok kusurlar bulunabilir. Zira kimse kusurdan hali değildir. Lakin zevceyn her şeyden ziyade yekdiğerine ve birbirini gücendirmemeye çalışmalıdır. Hatta yekdiğerinin akraba ve taallukatına karşı kusur etmemelidir. Zira onlara olunan tevkirât da tahrikât da kendilerine aittir.

Binaenaleyh başkalarının bize hürmet etmelerini arzu eder isek evvela biz onlara etmeliyiz. (s.137)

Yoksa hürmetsizlikten muhabbetsizlik, bundan da nefret veya bir dost zuhura geleceği melhuzdur.

Erkekler! Siz de kendi tarafınızdan vaki olan intihabınızı tasvip ediniz! Düşününüz ki sizinkilerden iyi zannettiğiniz kadınlarda sizin görmediğiniz ve bilmediğiniz nice kusurlar vardır. Eğer onlar ile izdivaç etmiş olaydınız belki zannettiğiniz kadar memnun olmaz idiniz. Zevcelerinizin kusurlarına bakmaktan ziyade kendi kusurlarınızı gözlerinizin önüne getiriniz ve haklarındaki hürmet ve muhabbetinizi tezyit ederek kusurlarınızı affettirmeye ve muhabbetlerini kazanmaya çalışınız. Zevcelerinizin lâ-yuhti olmalarını talep etmek hadden aşırı bir şey değil midir?

Fransa krallarından 12. Lui'nin zevcesi (Anna) nam prenses her hususta iyi ve terbiyeli olduğu halde yalnız mertebe-i gayede bulunan kibir ve gururu kendisini rahatsız ederdi.

Müşarünileyh hem iyi bir kral hem de iyi bir zevç olduğundan daima "Ne çare! Kadınların bedel-i iffet ve ismetlerini bu veçhile tediye eylemek vaciptir." diyerek zevcesini affederdi.

Eğer uygunsuz halleri ve bed muameleleri ile seni mükedder eden bir zevceye düşer isen ağyar yanında ondan teşekki etmekten sakın! Bir kadın ne kadar küstah olsa ne kadar bi-edep bulunsa yine onu bu kusurlarından dolayı itham eden zevci mutazarrır olur. Zira bir kadının rezil ve bed-nam olması zevcinin haysiyetine dokunur. Bir zevç (s.138) zevcesini mümkün mertebe ıslah etmeli. Hastaya hem müessir ilaçlar vermeli, hem de kendisini bağırmaktan men etmelidir. Buna muvaffak olmak için de dirayet ve fetânet lazımdır. Hiddetli zamanlarda verilen nasihatler tesir eder. Bu cihetle nasihat vermek için daima böyle vakitler intihap edilmelidir. Eğer zevcenin ahvalini uzun müddet tecrübelerle nâ-kabil-i ıslah bulur isen bari sen de ona uymamaya çalış. Yahut tabi bulunduğu din ve kanun müsait olduğu halde kendini terk etmek evladır. Lakin rişte-i izdivacı öyle birden bire velvele ve şamatatla değil, aheste aheste kat' etmek lazımdır.

Eğer zevcen kâmile ve fâzıla ise onun akıl ve istidadını takdir ve kendisini bir mevhibe-i ilâhiye olmak üzere telakki et!

Kütüb-i ilâhiyeden birinde mesturdur ki: "Afife bir kadın eltâf-ı ilâhiyenin en büyüğüdür. Dünyanın hazineleri ile mukayese edilemez."

Böyle bir kadına malik olduktan sonra eğer sen uygunsuz mizaç ve meşrebin ve bed muamelelerin ile kendisini çok defa gücendirmiş isen onunla uzun müddet mütelezziz olamazsın. Ya ecel kendisini senin elinden kapar, yahut onun muhabbet ve şefkati senin elinden zail olur. Ondan sonra velev hatanı göreceksin de olsan fayda vermeyip yalnız cezayı çekmek için yaşamış olursun. (s.139)

Nihayet derecede muztarr kalmadıkça bütün kuvvetini zevcene gösterme. Cebbarlık daima menfurdur. Hiçbir kimse cebren iyi bir şey yapmaz. Kendisini iyilikle tatlılıkla iyiliğe sevk eyle. Ona düşman gibi değil dost gibi muamele et. Zira intihâb-ı gerdek olan zevcen senin esirin değil, ancak bir refik-i şefiktir.

(Hazreti Ömer) bir gün arka üstü yatmış. Çocuklar da üzerine çıkıp oynayırlar iken bir memleket valisi huzuruna dâhil olur.

Vali halifenin böyle çocukları ile mülâtafa etmesine tahsîn nazarı ile bakmaz. Bunu Hz. Ömer hissederek “Sen çocukların ile ne haldesin, yani evlâd u ‘iyâline ne yolda muamele edersin?” diye sual eder. Vali de “Ben kapıdan içeri girince kimse lakırdı söylemeye cesaret edemez.” demesi üzerine halife “Seni azlettım. Senin çocukluğuna rahm ve şefkatin olmadığı halde ümmet-i Muhammed’e nasıl merhamet edeceksin?” buyurmuştur.

Hasbelkader bir cebbar veya gaddarın eline düşen kadına acınır. Zira öyle adam insan değil bir canavardır ki yalnız nefs-i emmâresi tarafından idare olunur. Yani vicdan sedasını istima’ edemez. Böyle bir zevce düşmekteki fenalık, yalnız kendi kader ve namusunu şikest etmek üzere ağzını açtığı gibi bed muamele edeceğinden (s.140) havf olunması değil en fenası odur ki bed-huyda bulunan adam zevcesini daima kendisinin taht-ı tahakkümünde tutmak için asılsız yere hiddet ve şiddet ve envai hakareti reva görür.

Bir kadını için bu misillü zevç ile asla imtizaç kabil değildir. Hiç rahat yüzü görmez. Daima kederden hali kalacağına emin olamaz. Zira kendisini zapt ve idare etmek için bir çare-i müessir yoktur. Hadsiz, hesapsız, uygunsuz hal ve kallerinden nâ-be-câ harekâtından kendisini men edebilecek hiçbir vasıta yoktur. Bunları yapmaktan murat ise kendisinin yani hâkimiyetini, onları yapmaya muktedir olduğunu göstermekten başka bir şey değildir.

Hukuk-ı tabiiyeden olan hakk-ı hakimiyyeti muhafaza et. Lakin bu hâkimiyeti akıl ve basiret ve kemal-i intiba ve itina ve daima hüsn-i niyet ile istimal et.

Din, medeniyet, insaniyet, adap ve ahlak, terbiye ve nezaket, cümlesi bu hakk-ı tabii ve meşru’ı tasdik eder.

Bir aile içinde büyük kim olduğu bilinmelidir. Lakin zevcin beyrinde hâkim ve amir kim olduğu zevç olduğu bilinmek kâfidir. Şayet zevce bazen bunu ferâmuş ederse ihtar etmek lazımdır.

Zevcenin zevç üzerine hâkim olmasına da asla müsaade edilmemelidir. Bir evin reisi zevce olur ise daima her şeyde muhalefet eder. Bu surette zevci hâkimiyetini zalimiyete tebdil etmedikçe (s.141) evin içinde tahakküm edemez. Zira mağsubat ancak cebr ile istirdat olunabilir. Bunun için zevcine hâkime olmak isteyen kadın bi-hakkın mahkûm olsa sezadır.

Zevcenin istediği şeyi eğer kabil ise icra etmeye çalış. Lakin kendisini öyle akıl ve tedbir ile zapt ve idare etmelisin ki her şeyden ziyade kendi vazifelerini icra etmekten hoşlansın.

Zevcen üzerinde olan hakk-ı hâkimiyetini daima muhafaza etmekle beraber bu hakka lüzumu kadar da muhabbet ve mürüvvet mezcet ki sana amir olmaktan ise memur ve muti olmayı arzu eylesin, kendi isteği ile itaat etsin.

Üzerinde asla hırs-ı tahakküm ve tekebbür eseri görünmesin. Bu veçhile sana borçlu olduğu itaatini gönül hoşluğu ile ve kemal-i suhuletle kabul eder. Lakin eğer sen bunu kendisinden cebren talep eder isen o da bilakis itaatten imtina eder. İtaat etse bile gönül hoşluğu ile etmez. Bunun için bir zevç kendisinin hakkı ve zevce-

sinin borcu olan itaati cebr ile değil, nezaketle talep etmek lazımdır. Böyle olduğu halde zevce de bu itaati zevcine bir hediye makamında etmiş olacağından sevinir ve hoşlanır. İşte böyle sevinerek ve hoşlanarak olunan itaat de devam eder.

Âkile bir kadını zevcini asla izaç ve icbar etmez. Her şeyi (s.142) kemal-i nezaket ve zarafetle talep ve kabul eder ve zevcinin muhabbetine bi-hakkın layık olur.

Zevceyn meyanında zuhur eden münazaa veya münakaşanın çoğu zevcinin hakkı olan hâkimiyeti cebren talep etmesinden zevcenin de tab'an borçlu olduğu itaati edip etmemekte kendisini muhtar bilmesinden veya öyle zanneylemesinden neşet eder.

Meşhur (Ogüstun)'ün validesi (Monika) küçük yaşatan beri iyi terbiye görmüş, büyüklerine itaat etmeye alışmış olduğundan zevcine itaat etmekte de asla güçlük çekmezdi. Zevci haksız ve vefasız bir adam idi ise de kendisi yine itaatte kusur etmezdi. Asla eser-i muhalefet göstermezdi. Daima kendisini rıfk ile ıslah etmeye ceht ederdi.

Bu veçhile zevcinin muhabbet ve hürmetine layık oldu. Vakıa zevci kendisini çok sever idi ise de hadidü'l-mizaç olduğundan çok defa da öyle hiddet ve şiddet gösterir idi ki tahammül olunur şey değil idi. Lakin zevcesi hal-i hiddetinde hiçbir cevap vermemeyi itiyat etmiş idi. Bunun için zevci asılsız yere darılıp hiddet edince kendisi ağzını açmayıp kemal-i sükûn ile hiddetinin zevalini beklerdi. Zevcinin hiddeti teskin olunca haksızlığını nezaketle ona beyan ederdi.

Bundan az hiddetli zevçleri bulunan bazı kadınlar zevçlerinin hiddet ve şiddetlerinden dolayı müşarünileyhaya iştikâ eder ve üzerlerinde bulunan (s.143) darp eserlerini de gösterirler idi. Kendisi de onlara gülerek der idi ki: "O alametleri dillerinize gösteriniz zira bunlara hep diliniz sebep olmuştur. Zevçlerine muhalefet etmek kadınlara asla yakışmaz. Biraz halime olunuz. Zevcinizi kendinize hâkim addediniz. İşte o zaman onlar ile güzel güzel geçinebilirsiniz."

Kibar-ı kabil-i Arab-ı Arabân (Amr bin Hacer) (Ümm İyas) nam kerimesini Rabiye kabilesi eşrafından Gufa bin Mahtem Şeybani'ye akd-i nikâh edeceği zaman zevcesi (Mama bint-i Haris) kızına atideki nasihati etmiştir:

Bak kızım! Eğer akıllı terbiyeli bir kimseye nasihat edilmek lazım gelse idi gerçi ben de şimdi sana hiçbir şey tavsiye etmeye lüzum görmezdim. Lakin nasihat bilenele ihtar bilmeyenlere de tezkâr demek olmakla sence de faydadan hali değildir. Binaenaleyh sana bazı nasihatler vermeye lüzum görüyorum.

Eğer bir kız ebeveyninin serveti sayesinde zevcinden müstağni olsa idi senin kocaya varmamaklığın hepsinden ziyade münasip olurdu. Lakin biz erkekler için erkekler de bizim için yaratılmış olduğundan tezevvüce lüzum göründü.

Kızım! Sen valideyninin hanesinden beslenip büyüdüğü yuvadan çıkıp hiç bilmediğin bir haneye gideceksin. Hiç bilmediğin bir adama karin olacaksın. Binaenaleyh bu karinini gördüğün ondan bed ile kul gibi onun rızasını gözet ki o da sana kul (s.144) ola. Seni seve rızanı gözete ve hoşnut ede. Sana on tenbihe ve nasihatı vardır. Bunları ezber ve mucibince amel ve hareket eyle ki senin sefa-yı hatırla ta'yışine zahire ola.

1.- Yiyecek, giyecek ve sair levazımat-ı beytiyeden her ne getirirse ez-can u dil kabul et.

2.- Emrettiği şeyi yap, men eylediği şeyi yapma.

3.- Haneni, üstünü, başını her şeyini temiz tut.

4.- Üzerinde kötü ve çirkin bir şey görmemesine, burnu fena koku almamasına, kulağı fena bir şey işitmemesine dikkat et.

5.- Yemeğini ve onun sair hizmetlerini vakit ve zamanıyla yap, hazır et.

6.- Zevcinin malını teleften israftan muhafaza et.

7.- Zevcine hürmeten akraba ve taallukatına riayette kusur etme.

8.- Zevcinin vakıf olduğunu sırrını sakın faş etme.

9.- Zevcinin muvafık-ı akıl ve şeri olan her bir emrine karşı durma.

10.- Zevcinin süruruyla mesrur ve kederiyle mükedder ol. Onun mesrur olduğu vakit sen kederli de olsun kendini mesrur göster.

Ümm-i İyas validesinin bu nasihat ve vasiyetini gûş-i hûş ile (s.145) dinleyip mucibince amil oldu. Hüsn-i muaşeret üzere zevciyle beraber hoş geçinip mesudü'l-hal ve fariğu'l-bâl imrâr -ı eyyam ettiler. Mezkûr hikâyenin meahizi bulunan Müstazraf nam Kitab-ı Müstetâb'ın mütercimi bu nasihati veren kadının methinde der ki:

“Lisan ve tabiat-ı Arap'ta olan hikmete dikkat olsun, şöyle ki: Tedbir-i münzilin hüsn-i muaşeret-i zevceyn hakkında hikmet-i ameliyede yazılan ahlak-ı haseneyi Arap kadını lisanından sudur ederse artık ahkâm-ı Kur'âniyye'nin derece-i ulyası bundan münfehim ola.”

Kütüb-i diniyeden birinde mesturdur ki: “Muti ve muslih bir zevceye malik olan adam pek bahtiyardır. Eğer insanın lâ-yemût olması mümkünâtan bir zevce-nin hüsn-i muaşereti mümkün olurdu veyahut hiç olmazsa iki kat ömür sürerdi.”

Âkile ve fâzıla bir kadının hüsn-i etvârı zevcinin kalbinde şule-i behcet ve meserreti iş'âl eder ve hüsn-i etvârı didarında bedidar olur. Muamelat ve umur-i beytiye üzerine olan himmet ve nezareti zevcini bî-huzurluktan, külfet-i meşâğil-i beytiyeden azade eyler.

Füsehâ-yı sahâbiyâtın Esmâ (r.a.) yine sair sahâbiyât tarafından huzur-ı Peygamberiye çıkıp “Umur-ı diniyyede erkeklere mahsus bazı hizmetler vardır ki kadınlar o gibi hizmetlerden muaftırlar. İmdi kadınlar memur oldukları sair hizmetleri hüsn ifa ettikleri halde erkeklerin ettikleri o (s.146) hizmetlerin hayır ve sevabına onlar da nail olabilirler mi?” diye suret-i fasihânede sual eyledi.

Hız. Peygamber cevabında buyurdu ki: “Ey hatun! Sen de tarafından bi'l-vükela gelmiş olduğun kadınlar da bilmiş olunuz ki bir kadın kocasıyla hoş geçinip onu kendisinden hoşnut edecek olursa erkeklerin ettiği fazâilin cümlesine muadildir.”

Bir zevç için afife zevcesi üzerinde gördüğü meserret kadar meserret-bahşâ bir hal olamaz. Elhasıl bir hanenin sebeb-i saadet ve ömrânı kadın olduğu gibi bâis-i harap ve hüsrânı da yine kadındır.

Hız. Ömer buyurmuştur ki: “Kadınlar üç kısımdır. 1.si afife, halime, salime, kerime ve müdire olandır. Levazım-ı beytiyenin bâr-gîrânını bütün bütün zevcine tahammül etmeyip bazı münasip hizmetlerde ona yardım eder. Havâyic-i zarûriyyeden olan şeylerin lüzum-ı hakikisinden ziyadesini istemez. Bulunana kanaat edip zevcini asla taciz etmez.

“2.si gerek ahlak-ı hasene ve gerek levazım-ı beytiyeye ianede evvelki kadar değil ise de zevcine itaati, evladına muhabbet ve şefkati ve onları beslemeye, terbiye etmeye sa’y ve gayreti olandır.”

“3. s.ü ise evsaf-ı hasene-i mezkûreden hali bed-huyar ile mâli ve sanki boğaza takılan bukağıdır. Her şey için zevcini izaç eder.” (s.147)

Böyle iyi bir zevceye malik olur isen kendini cümleden ziyade bahtiyar v eher-kesten ziyade sahib-i iktidar addeyle. Eğer menba-ı saadetinin daima cari olmasını ister isen huzur ve rahatını bi’l-cümle zevk ve şevkini daima zevcenin nezdinde taharri eyle, zevcene arz-ı muhabbet et. Lakin acz ve meskenet ile eser-i zaaf gösterme. Akıl ve basiretin müsaade eylediği mertebe zevcene âsâr-ı mürüvvet ve insaniyet, şiar-ı şefkat ve merhamet ve bahusus her şeyde kemal-i emniyet göster ve kendisine malumat vermeksizin hiçbir şey yapma. Bu halde kendisi de her hususta sana danışmaya mecbur olur. Bu veçhile rişte-i muhabbetiniz asla münkati olmaz.

Meşhur Madam (Montinun) (Burgonya) düşesine şu ibret-âmiz nasihatleri yazmıştır:

“Suret-i mutlakada hoşnut ve mesut olmak ümidinde olma. Zira bu şey bu âlemde kabil değildir. Ekâbirin öyle kederleri vardır ki nâsın ekdârından ziyade tahammülsüz bir derecededir. Hele taife-i nisvân zükûrdan ziyade mükedder olurlar. Zira başkasının taht-ı hükmünde bulunmaktadırlar.”

“Zevcinin taht-ı hükmünde bulunduğu için müteessir olma, bu hali kendin için bais-i şe’n addetme.”

Cenâb-ı Hakk tarafından takdir olunan şeylerin hiçbirine itiraz etme. Zevcin en aziz, en hakiki ve has dostun olsun. Onun nasihatlerini hoşnudi ile kabul (s.148) ve icabı takdirinde sen de kendisine nasihat eyle. Zevcinle yekvücut olmaya gayret et. İzdivacın sana bir saadet-i sabite getireceğini ümit etme. En iyi en mesut izdivaçlar onlardır ki zevç ile zevce yekdiğerine lütuf ile muamele ve birbirlerinin kusurlarını nazar-ı af ile müşahede ederler.

“Müdâhene et, lakin müdâhin görünme, tab’ ve mizaçtan mübayenet-i efkârdan, tavır ve hareketten zuhura gelen kusurlara tahammül et, zevcine tabi olmak sana vaciptir.

Sen onun hakkında ne kadar hayır-hâh isen kendisinden o kadar hayır-hâhlık talep etme. Bu öyle bir ahz ve itadır ki sen daima verici olacaksın.

İştikalar, sitemler, nâ-marzî sözler ve nâ-be-câ hareketler ile zevcini kendine ram etmeye muvaffak olabildiğini ümit etme. Kendisini celp etmenin çaresi sabır ve mülâyemettir. Zira sabırsızlık yürekleri tebrîd ve teb’îd, hilm ise telyîn ve takrîb eyler. İrâdetini zevcine feda ettiğin halde buna mukabil senin de kendisinin iradeti

üzerinde bir hak ve salahiyetin olur zannına bulunma. Erkekler kadınlardan ziyade kendi iradelerine mail ve münhemiktirler. Zira onlar başkalarının iradetlerine pek az tabi olarak büyümektedirler. Kadınlarla hâkimâne muamele etmek istemeleri tabiatları iktizasındandır. Onlar istiklallerini muhafaza etmek isterler. Kadınlar ise bunu kendilerine vermekten imtina ederler. Onların hukuku âdil ve meşru (s149) olup olmadığını teftiş etmek caiz değildir. Yalnız kendileri için memnu olup olmadığını bilmek kâfidir. Sana layık olan kemal-i sabır ve itaattir.

“Zevk ve sefaya müptela olma. Zira tabiiyetin hal ve şanı bunu icap eder. Binaenaleyh sabır ve tahammül ve nefsin zapt etmeyi öğren, zira bu fazilete de ihtiyacın vardır.”

“Kadınların ale’l-umum erkeklerden ziyade sabûr olmaları iktiza ettiği cihetle kendilerine bir ders-i ibret olmak üzere meşhur Madam (Bumon)’un nasihatlerini de buraya derç etmeyi uygun gördük.

Madam Bumon gerek kemâlât-ı zatiyesi ve gerek meşhur bir avukat olan zevci sayesinde iştihâr etmiş bir kadın idi.

Bazı kadınların kendi cinslerine böyle ibret-âmîz nasihatler verdiklerini görmek ne kadar güzeldir!

Fikirler daima tebeddül üzeredir. Bazı kere tebâyi’-i âliyye malik olan bazı adamlar bile vukuu melhuz olmayan ahvalin vukuuyla nâgâh bozulup bed-huy olurlar. Muhabbetin devam bekası yoktur.

“Âkile bir kadın için sabır ve metanet-i kalbiyeden başka bir tarik ve tedbir bilmem. Yani zevçlerin kalplerini celp etmek için bundan ahsen bir tarik bilmem!

“Bir kadın zevcinin kendi üzerindeki muhabbet ve emniyetinin selp ve başka bir kadın üzerine celp eylediğini görünce zevci (s.150) hakkındaki dikkat ve ihtimamını bir kat daha artırmalıdır. Lakin naz ve nevâzişini de ibzâl etmemelidir. Zira o sırada mucib-i nefret olabilir. Lakin rikkat-engîz ve keder-âmîz bir hal göstermek lazımdır.

Herhangi hususta olur ise olsun zevcine asla sitem ve kin eseri göstermemelidir. Zira sitem ne kadar hafif ve nezaketli olsa yine onun kalbinde nâ-kabil-i teselli bir tesir peyda edebilir. Eğer bu büyük bedbahtlık mütehassis bir kadına tesadüf ederse, yani zevci sair bir kadına gönül verirse kendisi ona karşı ibzâl-i lütuf ve şefkat etmekten başka hiçbir tedbir istimal etmemelidir. Zira onu bu halden geçirmek için bundan ehven ve ahsen tarik yoktur. Bu veçhile tekrar iade-i muhabbet etmeye çalış. Fakat bu halden haberdar olduğunu kendisine asla hissettirmemeye gayret et. Vakia öyle hususlar vardır ki o sırada setr-i keder etmek kabil değildir. Bu halde feryat ve fesat etmeyip yalnız bir eser-i hüznün ve keder göstermek kâfidir.

“Sahib-i fazilet bir kadın böyle sıralarda mükedder olur ama mustarip olmaz. Mahzun ve melûl görünür ama muhabbet ve şefkatine nakısa arız olmaz.

“Bir zevcin ıslahı için bu âsâr-ı tabiiye pek muharrik ve müessirdir. Bunları kendisine irâe etmek kifayet eder. Bundan ziyadesi ekseriya tesirini kaybeder. Kadının zevcine karşı ne bir (s.151) muamele-i şedide istimal etmeli ne de sitem-âmîz sözler söylemeli.

Bazı kadınlar zannederler ki zevcelerinin yüreğine haset ve rekabet düşürmekle onların kalplerini tekrar kendilerine celp etmeye muvafak olurlar. Heyhat! Onların yüreklerinde zaten muhabbet eseri kalmamış olduğundan az çok kadir ve kıymetleri var ise onu da bu misillü hareketlerle kaybetmemeye çalışmak evladır.

Sahib-i fazilet bir kadın için kıskanç bir adam ile yaşamak kadar âlemde müşkül ve nâ-kabil-i tahammül bir hal yoktur. Böyle kıskanç bir zevce tesadüf olunduğu takdirde kadın kemal-i sabır ve metanetle cemiyetlerden tebâ'üd etmeli. Vüsat-i kalp ve azimet-i ruh ile bilcümle zevkiyâtan hâsılı her şeyden mahrum kalmalı. Her şeye sabır ve tahammül etmeli.

Eğerçi böyle bir hale tahammül müşkül ise de bundan başka bir çare-i müessir yoktur.

Madam (Bumon) dahi kerimesine şu nasihatleri vermiştir:

“Bir izdivaç ne kadar mesut olsa ne kadar şaşaalı olsa afak-ı zevciyeti karartacak bazı küçük bulutların zuhur etmemesi imkansızdır. Zevcinin her hususta her şeyde aynı efkâr ve hissiyatta, aynı mizaç ve meşrepte bulunmaları kabil değildir. Her halde mübâyenet-i efkâr ve mişvârdan zuhur eden adem-i hoşnudi saadetlerini ihlal eder.

“Zevcin talep ettiği şeyler zararsız ve akıl ve hikmete (s.152) muvafık ise onu hoş görmek ve o bapta bizim re'y ve efkârımızı itaat ve selametimize feda etmek lazımdır.

“Bir gün tehhül edince kendi şahıslarına malik olacaklarını onların fikirlerine vaz etmek ve terbiye vermek pek muzır şeydir. Bahusus asıl o vakit daha ziyade başkalarının taht-ı hükmünde bulunacaklardır. Bu tabiiyet kendilerine gîrân gelmek için ittihazı lazım gelen tedâbir-i haseneyi talim ve onların rişte-i ittihatlarını onunla tahkim etmek lazımdır.

“Kadınların ihtiyaçlarını zevçlerine beyan etmekten başka hiçbir hakları yoktur. Lakin bu haklarını da hüsn-i istimal borçludurlar.

“Zevcinin emniyetini kazanmış ve o emniyete kesb-i liyakat eylemiş olan bir kadın bi-hakkın iftihar edebilir.

“Erkeklerle ait olan ahvalde cüzi işleri kendilerinin tensiplerine terk edelim. Lakin bazı hususlarda nüfuzumuzu muhafaza edelim. Mesele aklımızın erdiği muzır bir fiile tasaddi eder ise kendisine asla sitem etmeyip kemal-i lütf ile o sevdadan vazgeçirmeye çalışalım. Bize ait hususlarda nüfuzumuzu layıkıyla istimal edelim. İşte bizim hüküm ve nüfuzumuz, bizim hak ve salahiyetimiz bundan ibarettir. Bu hüküm ve nüfuzumuzu idare-i beytiye hususunda istimal edebiliriz. Lakin hanenin haricen emir ve idare ve intizamı zevce ait olup öyle işlere müdahaleye (s.153) salahiyetimiz yoktur. Mesela kendi umûr ve husûsât-ı azimlerinin kısm-ı azamı bize ait olsa ve nef' ü zararı bize de râci' bulunsa bile asla müdahale etmeyip öyle işlerin müstakilen idare ve icrasını bütün bütün kendilerine terk etmeye borçluyuz. Zira bu misillü işlerin mesuliyeti kendilerine aittir.

“Emr-i zevciyet bir hal-i gavâil-i iştimaldir ki daima fedakârlığı icap eder. Her şeyi tahsil eden meziyet-i muhabbet olmasa ne kadar fazıl olsak vezâif-i zevciyeyi hakkıyla icra etmek müşküldür.

“Fi’l-vaki vezâif-i zevciye mukabileten icra olunur. Lakin bizim vazifelerimiz erkeklerin vazifelerinden ziyadedir. Onlara hoş görünmek için tabiat bize onlardan ziyade letafet ve nezaket vermiştir. Kuvvet ve kudret erkeklere, halâvet ve letâfet de kadınlara mahsustur. Hüküm sürmek için evvela itaat edelim. Cüzi zahmet ve meşakkatler çekmeye tab-âver mukavemet olalım ki mukabilinde büyük büyük nimetlere nailiyet tabiidir.

“Elhasıl vezâif-i mütekaile-i zevciyenin icrası bizim fedakârlığımızı icap eder.

“Erkekler hakkımızda daima aynı takayyüdât ve teklifâtta bulunmazlar. Riayetle kusur ederler ise hiç teessüf etmeyelim. Zira onlar buna muktedir değillerdir. Eğer buna da muktedir olmuş olaydılar, bizim onlara faik olacak bir şeyimiz olmaz idi. Biz ancak bu meziyetle kesb-i temeyyüze tefevvuk edebiliriz. Kendilerinin o kadar meşâgil- i mühimme (s.154) gavâil-i azimesi vardır ki bu hususun kemal-i icrasına mani olur. Lakin o derece külfet ve meşâgilden ârî ve beri bulunduğu-muzdan başlıca azmimiz dikkat-i mahsusa ile buna ikdam etmeliğimiz olacaktır. Lakin perestiş derecesinde tavırlar gösterelim demek istemiyorum. Bu şey herkes indinde menfur olduğu gibi bir zevç yanında dahi faha ziyade münasebetsiz olduğunu itiraf ederim.

“Teelhül eylediğim günden itibaren üzerindeki hüküm ve nüfuzum hitam bulur. Bunun için asla keder etme. Kızım! Bu günden itibaren bu validen senin aziz dostlarından biri olur. Lakin en müşfik en müşevvik ve en teselli-bahş ve belki de en müfit bir dostun olurum. Hüküm ve nüfuzumun hiddetini tanımağım senin için büyük bir bahtıyarlıktır. Zevcinin rey ve rızasına muhtelif senden bir şey talep edecek olur isem o sözüme muhalefet etmekte asla tereddüt etme.

“Namus ve faziletin men etmediği ahvalde bana değil, zevcine itaat etmeye borçlusun.

“Bir zevcin bir tarz-ı hâkimiyet-i zalimane takınacağı ahvalde bir kadının istinatgâhı olan bu türlü sabır ve itaate şimdiden alışmaya sa’y eyle.”

İzdivaçtan evvel iyi düşünmeli ne - bir âmâ hükmünde (s.155) olan aşkın - sedasını istima’ etmeli, ne de muhabbet-i altın zincirlerle boğan altın tam’ına düşmeli. Zevcinin hasâis ve fezâil-i zatiyesinden ziyade servet üzerine müessis olan izdivaçların hemen cümlesi muzır addolunur. Vakıa servete de nazar olunmak caiz ve zaruri ise de daima ahlak-ı hamide gözetilmek lazımdır.

Bir zevç, bir kızın cemâlinden ziyade kemâline atf-ı nazar-ı dikkat etmelidir.

Hükemâ-yı Yunaniye’den (Kelon) der ki: “Çok güzel olan ve servet ve necabetle mâ-fevkinde bulunan bir kıızı zevce intihap etme. Zira kendisinin bu tefevvuku yüreğinde bir nevi gurur tevlit eder ki o gurur ile sana refik değil, hâkim olur.”

Öyle bir kadın müsrif olur. Haneni harap eder. Bunun için öyle bir kız al ki idare-i beytiyeyi, muhafaza-i nizam ve intizamı bilsin. Mamafih tama’âr da olma-

sın. Zira tama'kâr kadınlar ale's-seviye fitnekâr- muzır ve şerir olurlar.

Zevcen üzerinde tabiiyetin her istidadını, mümkünâttan olan her iyiliği arama. Zira bu hal-i muhali talep etmektir.

İntihabının divanece olmasını istemez isen ukalâ reylerine müracaat et.

Kâmile ve fâzıla kadınlar ve kızlar zannolunduğu kadar nadirü'l-vücut değildirler. Asıl güçlük onları iyi tanımak ve tefrik etmektedir. (s.156)

Sen teehhüle vasıl olduğun vakit yalnız kendi akıl ve basiretine güvenme. Sana lazım olanı layıkıyla mülâhaza muhakeme etmek için aklın kifâyet etmez. Zira aşk insanın gözlerini bağlar. Çok defa âkil ve âlim adamları bile iğfâl eder.

Meşhur (Sirak) der ki:

“Fâzıla bir kadın Cenâb-ı Hakk'tan havf eden dindar adamların kendi faziletlerine bir mükâfat olmak üzere nasip olsa sezadır.”

İşte bu yolda teehhül eden adamlar bade'l-izdivaç gerek zengin gerek fakir olunsunlar daima yekdiğerinden hoşnut olurlar. Yüzlerinde daima bir bir eser-i meserret müşahede olunur.

İNTİHÂB-I AHBÂB

Mümkün mertebe herkesin sevip hoşnut olacağı bir halde bulun.

Dostlara gelince: Onların mahdut olmasını arzu et. Yani dost intihabında dikkatli davran. Dostların iyi olsun. Az olsun. (s.157)

İtikatsız, sefiş eşhâsın dostlukları muzırdır. Böyle adamlar dostluğa şayeste değildirler.

Kumarbaz ve arbedeci olan adamların dostluğu tehlikelidir. Mağrur ve menfaat-perest adamların dosrluğuna itimat edilmez. Mukallit, hod-bîn ve hezl-gû olan adamların dostluğu menfur olur.

Münafık ve müstehzilerinki mahuf, müdâhin ve müfsitlerinki mühliktir. Mizacı mütelevvin, hadid olanların dostluğu ruhu taciz eder. İnsan beyhude bir şey için darılıp düşman olurlar.

Tiz tabiatlı, kendi cüzi hizmetlerini büyük işler gibi tutan adamlar gaddar ve barbardırlar. Bunların adâvetleri dostluklarından ziyade kabil-i tahammüldür. Mizacı sevdavî

adamların dostluğuna da itimat etme öylelerin hissaiyat-ı dostâneleri az ve o da ancak menâfi'-i şahsiyeleri içindir.

Dost olmak üzere en ziyade şayan-ı intihap erbâb-ı gayret ve hamiyettir. Zira bunların ale's-seviye kalpleri saf ve munsif olur.

Dalkavuk ve mürtekip adamları dost sırasında tutma. Zira onların dostluğu kendi mide ve iştihalarıyla mütenasiptir. Kimin arabasına binerler ise onun türkü-

sünü çağırırlar. Yani sofrâ başında seninle beraber yiyip içtikçe senin mesârifinle zevk ve safâ ettikçe sana büyük dostluk ibraz ederler. Ama sonra hepsini unuturlar. (s.158)

Dostluk ve ittihâd-ı kulûb eğer namus ve fazilet üzerine müesses olmaz ise asla hakiki ve payidar olamaz.

Bunun için dost edinmek istediğin halde ancak âdil ve salih zatları intihap etmeği kendine bir kaide-i lâ-tatgîr ittihaz etmelisin.

Zira bunlardan ziyade sadık dost bulunamaz. Böyle aziz dostlar ise ancak kendi emsaliyle ülfet etmek isterler. İşte daima böyle saf yürekli ve rast-gû adamlarla ülfet ve muhabbet eyle. Bunlar ne müdahinliği ne mürailiği ne de hile ve hada'âyı kabul ederler. Zira bunların cümlesi dostluğun icap eylediği sadeliğin mugayiridir. Bu cümle ile beraber edeceğin dostluktan eğer zevkiyat olmak dahi ister isen halim ve salim me'lûf ve me'nûs olan ve seninle hususi bir münasebet ve hem-efkârlığı bulunan zatları intihap eyle. Zira dostluğu uzun müddet devam ettiren ve baki kılan şey ittirâd-ı mizaç ve ittifak-ı efkâr rabitalarıdır.

Yürekleri tevhit ve dostluğu teyit eden de işte bu rişte-i muhabbettir.

Eğer intihap edeceğin dost hasâis ile beraber hamiyet-i kalbe de malik ise artık havf edecek hiçbir şey yoktur. Bazı zararsız kusurları bulunsa da onlardan sarf-ı nazır ederek ve "Kul kusursuz olmaz." diyerek onu dost intihap edebilirsin. (s.159) Zira sana olsa olsa öyle bir adam dost olabilir. Böyle aziz bir dost ne kadar müfit, ne kadar leziz şeydir!

Süleyman bin Abdülmelik der ki:

"Et'ime-i nefise yedim. Elbise-i fâhireyi giydim. Ala atlara bindim. Hep iyi ve güzel şeylerin tadını aldım. Âlemde muhibb-i sadık gibi aziz ve leziz bir şey buldum. Her şeyin tadı bende zail oldu, yalnız muhibb-i sadığın lezzeti baki kaldı."

Tâli' bizi birçok ihtiyacâtan beri olacak kadar âlâ edebilir. Lakin o mevki-i mürtefi'de bir sadık dosta malik olmak arzusundan müstağni edemez.

Ne kadar bahtiyar olsak o kadar sadık dostlar bulmamız lazım gelir. Başak hiçbir şey için lazım olmasa bile bize iyi nasihatler verip hakikati söylemek bizi kusurlarımızdan haberdar etmek için dostumuz bulunmak zaruridir.

Hız. Ömer:

"Ayıbımızı bize söyleyen kimseden Allah razı olsun!" buyurmuştur.

Baht nâ-binâdır kendisini sevenlerin gözlerini de karartıp görmez eder. Kendisi bir yandan faziletlerimizi def etmeye başladığı halde kusurumuzu nasıl ıslah edebilir?

İnsana bir aziz dostun lüzumunu her ne kadar bilmekte isen de onu kaybettiğimizde bi't-tecrûbe bildiğimiz kadar bilemez. (s.160)

(Ogüst) nam imparator tecrûbe-i zatiyesiyle bunun da hakikatine vakıf olup itiraf eylemiştir. Baht kendisini her nevi ikbâl ve muvaffakiyetlerle mâl-â-mâl ettikten sonra ilaveten azam-ı füyûzât olmak üzere iki sadık dosta nail eyledi. Ne faide ki onlardan mahrum kaldıktan sonra kıymetlerini bildi.

Bir gün imparator mugayir ve basiret olarak bir muamelede bulundu. Sonra hatasını anlayarak kemâl-i teessüfle “Eyvah! Eğer dostlarım sağ olmuş olaydılar bu felakete duçar olmaz idim.” dedi.

Öyle ise sen de bu gibi dostlar taharri eyle ve onları bulduktan sonra kıymetlerini bilip onları bir menba-ı saadet olmak üzere telakki et. Mamafih çok dost edinmek arzusunda olma.

Vakıa “Bir hanennin bahtiyarlığı bir zevce, birkaç evlat, az hizmetkâr ve çok dosttan ibarettir.” denilmiş ise de herkes için çok dostun lüzumu olduğu zannedilmelidir.

Her kim rastgelen adamı bilâ-tecrübe dost ittihaz eder ise onun hiçbir hakiki dostu yoktur, olamaz.

Bir sadık dost bin mürâi dosttan iyidir. Böylelerin pek çok, hakiki dostların pek az bulunduğunu da iyi bil.

Sadık dost bulmak gibi âlemde müşkül şey yoktur. (s.161)

Sadık dost her hususta menfaatimizi arayan kusurlarımıza sabır ve tahammül eden onları suret-i halisânede ihtar eyleyen, meşakkatli günlerimizde imdadımıza yetişen adamlardır. Zira ağız dostu çoktur ama can dostu pek azdır.

Dostların birtakımı da vardır ki dostluklarının devamı olmayıp muvakkittir. Bunlar eyyam-ı baharda sürü ile gelen ve kış esnasında uçup giden kırlangıç kuşları gibi insanın vakt-i ikbâlinde dost görünüp sonra da bu eyyam-ı ikbâlin müruruyla onlar da geçer giderler. Bunlara “iyi gün dostu” derler.

Birtakımı da kendilerine fayda-bahş olduğun müddetçe dostluğu taharri ederler. Bir ihtiyaçları olduğu veya ziyadesiyle fayda-mend olamayacaklarını gördükleri anda hayvanât-ı me’nûsenin ekmek ve yemek için yanına koşup da doyduktan sonra tebâüd ettikleri gibi senden müfârat edip artık hatırlarına bile getirmezler.

Birtakımı da herze-gû adamlar olup çiçeklerle müzeyyen oldukları halde semere-bahş olmayan ağaçlar gibi icap ederse elden gelen hizmet ve muaveneti diriğ etmeyeceklerini vaat ederler. Lakin vakti gelirse ne icra ederler ne de etmek isterler. Elhasıl birtakım haris-şân dostlar da vardır ki bazı süvariler atına benzerler: Üzerinde iken güzel güzel yürüyüp sükût etmesiyle beraber bırakıp kaçarlar. İşte bunun gibi senin dostluğun sayesinde sairlerinden hürmet ve riayet gördüğçe, şöhrat buldukça onunla iftihar ederler. (s.162) Lakin senin vuku-ı sükûtun halinde veya kendi bahtlarının yaver olması sebebiyle senden yukarı bir mertebeye nail oldukları takdirde artık senin ile dostluk etmeyi ayıp ve abes addederler.

Bir adam büyük bir mesnede nail olan dostunun tebrikine gider. Bu zatın nail olduğu mesnet ve azametle gözü perdelendikten dostunu tanımak istemeyip “Sen kimsin?” diye sual eyler. Dostu “Nail olduğun mesned-i ceditten dolayı senin sürurunla mesrur olmak için tebriğe geldim. Lakin kederin ile mükedder olmaya mecbur oluyorum. Zira görüyorum ki nâgâh kuvve-i hâkime ve hafızanı birden zayı etmişsin! Sadık dostlarını hatta kendini bile tanımaz olmuşsun!” cevabını verir.

Baron (Klavil) der ki: “Bir adam tanırım ki kırk sene evvel himayemi talep ediyordu. Benim himayem ise hiçbir şey demek değildi. On sene kadar beni kendisine dost tanırdı. Şimdi hayli servete malik olmuş. Bana selam bile vermiyor.”

“Başka bir adam ile de muarefe peyda eyledim. Ne kadar fazilet ashabından olmak üzere telakki eder idiysem o kadar ötekinde beter olduğu muahhiren zahir oldu. Merhum bir vakit muhlis dostum idi. Nâgâh me’mûlün gayri bir mesene-de nail oldu. Bunun üzerine beni ilk görüşte muarefemiz olduğunu beyan eyledi. İkinci defa tesadüf olundukta aşinalık etmeyi kendisine ar addetti. Sonraları bütün bütün unuttu.” (s.163)

Atideki misal evvelkilerin aksine olup menâfi’-i şahsiyelerini kendilerinin hakiki ve ebedi dostlukları uğrunda feda etmeyi şan sayan kulüb-ı fazıla ashabı da bulunduğunu gösterir.

Papa 14. (Glames) adi bir rahip olduğu esnada hal-i sefalette bulunan İtalyalı bir ressam ile çok görüşür idi. Onun tabiatını pek sever ve kendisiyle ülfet eder idi. Muahhiren mesnedine nail oldu. Bu sebeple zavallı ressam kardinalin nezdine gitmekte müşkilata uğrar. Nezdine çıkıp da himayesini talep etmeye bir türlü cesaret edemez. Lakin kardinal bu dostunu bir zamandan beri görünmediğine taaccüp ederek bizzat ve bi’l-ihitişam onun hanesine azimet eyledi. Biçare ressam me’mûlün gayri olan bu ziyareti ve bahusus kardinalin kendisini der aguş ederek eski dostluğunu unutmamış olduğunu suret-i müşfikânede beyan ve temin ettiğini görünce hayrette kaldı.

Kardinal sözünde devam ile: “Benim hanem sizin için daima açıktır. Benimle görüşmeye geliniz. Daima beni görebilirsiniz. Ben sizi sevmekten hali kalmayacağım.” dedi.

Nihayet kardinal papalık kürsüsüne teâlî ettiği zaman alelade huddâm listesini kendisine takdim eylediler. Listeyi gözden geçirdiği sırada saray müdürünün İtalyalı meşhur ressamlardan birini saray ressamı tayin eylemiş olduğunu gördü. Bunun üzerine papa “Ressamdan mâ’adasını kabul ederim. Benim şeklim müsavvirinin (s.164) şöhretini tezyit edecek bir şey değildir. Bahusus kendisi hayli zengin olup bana ihtiyacı da yoktur. Ben başka bir ressam tanırım ki şöhretçe ondan aşağı ve ondan fakirdir. Lakin daima benim dostumdur. Ben de kendisinin dostuyum. Onu kendim için ressam nasp ederim.” dedi.

İşte bu güzel misale imtisal et. Eğer bahtın seni âlâ eder ise (Sirak)’ın atideki nasihatini muhafaza eyle. Müşarünileyh der ki: “Dostunun hatırasını yüreğinde sakla ve servete nail olduğun vakit zinhar onu ferâmûş etme.”

Hişam bin Abdülmelik hazretleri halife olduğunu tebşir ettikleri zaman secde-i şükranı kapanmış yanında bulunanlar da müşarünileyhe tevfiğ-i hareket etmişler. Yalnız Ebreş nam zat secde etmemiş.

(Ebreş)’in bu hareketi halifenin nazar-ı dikkatini celp etmekle demiş ki: “Ebreş! Sen niçin secde etmedin? Yoksa hilafetimden memnun olmadın mı?” Ebreş “Evet memnun olmadım. Çünkü bu dakikaya kadar gece gündüz sizinle beraber idim.

Bundan sonra ise siz halife olup evc-i bâlâya suûd ettiniz. Ba'de mâ sizi nasıl görebilirim ki hilafetinizden memnun olayım?" cevabıyla mukabele etmiş. Halife ise "Ben yalnız terfi etmem. Sen ve senin gibi dostlarımı da beraber âlâ ederim." De-yince Ebreş "Bu halde ben de bir kere değil bin kere secde ederim." diyerek secde-i şûkrana kapanmış.

Şöhret ve menfaatini hüsn-i rıza ile daima dostluk muhabbetine feda (s.165) eyle. Zikri sebk eden kâzib dostlara mümasil olma. Dostlarıyla kalben ittihat et. Onların müsait ve gayr-i müsait bahtlarına bakma. Tahattur eyle ki biriyle bir defa doatluk akdettiğin zaman artık ömrün her nev'-i tağyîrâtında daima onunla dostluğunu baki kılmak vazifesini deruhte etmiş oldun. Böyle sadık dostluk her sefalet galip olup gerek idbâr ve ger ikbâlde daima hazır bulunur. Bahusus sefalet vaktinde daha ziyade i'tilâ-yı şân ile rû-nüma olur. İkbâl dostlar kazanır idbâr ise onları tecrübe eder. Gerçi idbâr ve sefalet içinde sadakat-ı sabite nadir bulunur, lakin bu hususta dahi bazı güzel misaller vardır. En ziyade nazar-ı tahsinimizi davet eden şu misale irâd edelim:

İngiltere kraliçesinin tabib-i evveli (Frayend) bir mecliste başvekile karşı bir muamele-i nâ-be-câda bulundu. Bunun üzerine nazardan düşüp kendisine birçok töhmet isnat olunarak Londra'da kala-bend edildi. Altı ay mürur ettikten sonra başvekil hastalanıp (Miyed) namında bir tabib-i meşhûri berây-ı tedavi celp eyledi.

Tabip vekil müşarûnileyhin hastalığını anlayıp fakat dostu bulunan (Frayend) nam tabibi kala-bendlikten tahlis edecek olur ise kendisini tedavi edeceğini beyan eyledi. Üzerinden birkaç gün geçip hastalığı iştidâd ettiğini görünce derhal hükümdara bir arıza takdimiyle tabib-i mumaiileyhin halâsını iltimas eyledi. Âzâd (s.166) emri sudur edince başvekil tabib-i mumaiileyhin artık derhal lazım gelen tedâbire mübâşeret ve tertib-i tedaviye teşebbüs edeceği zannında idi. Lakin tabip dostunun ailesi nezdine iade olunmadıkça kendisini tedavi etmeyeceğini musirran beyan eyledi. Başvekil buna da "pekiyi!" deyip icra eyledi. Tabip dahi tedavisini mübâşere ederek az gün zarfında kendisini kâmilten şifayâb etti. Hemen o akşam (Frayend)' e bir kese altın götürüp verdi. Bu altınlar ise tabib-i mumaiileyhin kala-bend olduğu esnada kendisinin terk ettiği hastaları tedavi ederek almış olduğu ücretten terâküm etmiş idi. Frayend kabulde imtina etti ise de dostu olan(Miyed) ibrâm ile kabul ettirdi.

İşte böyle dostlar bulanlar mesutturlar. Eğer sadık ve sabit olur isen sen de öyle aziz dostlar bulabilirsin.

Hız. Ali buyurmuştur ki:

" Âlemde bir can kardeşi candan ahabbı, sadık bir dostu olmayan adam sol eli olup da sağ eli bulunmayan kimseye benzer."

Eski dostu terk etme. Zira yenisi eskisi gibi olmaz. Bununla beraber yeniden yeniye dostluğa şayan adamlar tesadüf ettiği halde dostluklarını reddeyle demek de istemeyiz. Onlardan bazıları sana müfit olabilir. Lakin yeni dostlar için eskilerini terk etme. Hatta eskileri yenilere daima tercih eyle. (s.167)

Nefasânî muhabbet ne kadar eskirse o kadar gevşer. Lakin dostluk ne kadar eskirse o kadar kuvvet bulur.

Dostunla kolay kolay bozuşma. Sana karşı bir kusurda bulunmayacak dost bulunmaz. Şayet, bulunsa bile affolunmaz kusur nadir olur.

(Ebu Zer) Gıffârî hazretleri buyurmuştur ki:

“Kusuru olan ahabptan ayrılmak layık değildir. Herkesi bir iki görüş ve bilişte dost tutmak caiz olmadığı gibi bir veçhile muhabbet edilen adamlardan bir iki kusur vukuunda yüz çevirmek de reva değildir. Sizin gibi onların da sadık ahabba ihtiyaçları vardır. Muhtaçları kendi hallerine bırakmak ise hakimâne, mülâyimâne sözlerle dostunu duçar olduğu bu halden kurtarmaktır.”

Dostluğumuzu baki kılmak ister isek yekdiğerimizin kusurlarımızı affetmeliyiz. Bir defa bir adam ile dost olduğun halde onun ile bozuşmaktan ise kusurlarına tahammül etmek evladır. Dostumuzun yüzünden hiçbir şey çekmek istememek yalnız menâfi’-i şahsimiz için dost edinmiş olduğumuzu ima eder. Bu ise asla caiz değildir.

4. Henri, ser-kâtiplerinden (Vil Reva)’nın bir cevâb-ı küstahânede bulunması üzerine taaccüp ve hiddet ederek “Vil Reva! Velinimetine böyle mi cevap veriyorsun diye tekdir eyledi. (s.168) (Vil Reva) onun gazabından havf ederek kemâl-i mahcubiyetle odasına çekildi. Lakin arkasından giderek “Vil Reva! Böyle hafif bir şey için iki eski dost birbirinden ayrılmak caiz değildir.” dedi.

Vakıa kat’-ı rişte-i dostî etmeyi icap eden hususlar olabilir. Lakin nadir olabilir. En fenası dostluğu muagyir buluna husumet gibi ahvaldır ki bütün bütün kat’-ı münasebât-ı dostâneyi intaç eder.

Ehl-i şeriat ve erbâb-ı hikmet demişlerdir ki: “Dostundan bir emr-i girye veya amle-i kâbih görecektir olur isen ondan rişte-i ülfet ve insaniyeti kat’ etme. Kusurunun ıslahına uyûbunu ahirinden setre sa’y eyle! Lakin fiil-i kâbihine ve su-i ameline de muvafakat etmeyip uzak dur!”

Her kim dostunun ailesine ırz ve namusuna taallukî olan bir ciheti veya kendi ettiği bazı hizmet ve muaveneti yüzüne vurur veyahut onu bir suret-i küstahânede tahkir eder ise onun dostluğunu kaybetmeye sezâvar olur. Bu halde kendisinin yüzünü görebilir ama artık onun kalbini ve emniyetini celp edemez.

(Sirak) der ki: “Lisanından nâgah dostunu mükedder edecek bir söz sadır olur ise zira yine barışabilirsin.”

Eğer dostun âkil ise düşünmelidir ki kendisi de senin gibi (s.169) bir adam olup her adam dahi bir hal-i nâgeh zuhur ile heyecana gelebilir.

İnsan me’lûf-ı acz ve noksandır. O cihetle mazur tutulur. Lakin sen dostuna ona izhar-ı adavet, kendisini tahkir ağır surette tekdir, ısrarını faş eder veyahut zahiren dostluk gözetmekle ona îrâs-ı mazarrat eyler isen elbette senden tebâüd etmeye mecbur olur.

Ancak bir adamın dostluğu manen veya maddeten tehlikeli olup da diyanet ve vicdanımız onun bekasını tecviz etmez ise bu halde revâbit-ı dostânemizi kat' etmeye borçluyuz.

Adam adama her cihetle iyi dost olmaya borçludur. Dostluk suret-i halisânede olmak lazımdır. Lakin dostluğun en iyisi en halisi cehd-i faziletten dolayı akd olunan dostluktur.

Hâkim-i meşhur Volter "Erbâb-ı habâsetin dostlarına dost değil şerik-i fazâhat, hevâ-perestânın dostlarına refik-i sefâhat, istifade-cûyânın dostlarına şerik-i menfaat, ashâb-ı merâtib ve servetin dostlarına müdâhin tesmiye edilip yalnız ashâb-ı faziletin dost ittihaz ettikleri zevata sahih "dost" denilir." sözleriyle bu hakikati teyit eylemiştir. Bir de olabilir ki iki dosttan biri ya ashâb-ı cerâmeden veya erbâb-ı rezâileden bulunduğu zahir olduktan sonra dostlukta devam edilir ise onun şenaât-ı fazâhatı dostlarına da (s.170) münteşir ve müessir olur. Binaenaleyh artık dostluğu terk ve kat' etmek mükteza-yı basirettir.

Bu bapta Volter diyor ki: "Dostluk vakıa ruhun akd-i izdivacı demek ise de lüzum-ı halinde bu rabıta ıtlak olunabilir."

Yine müşarünileh demiştir ki: "Dostluk iki ruh arasında münkâd bir kontrattır ki lede'l-iktiza feshedilebilir."

Şu kadar var ki yeniden kesilip aheste aheste kat'-ı münasebet edilmelidir. Hem de sessizce terk etmek için ihtirâz lazımdır. Zira (Gadu)'nun dediği gibi "Çözmek yırtmaktan iyidir."

Sevmek istediğimiz adamları tecrübe etmek vaciptir. Lakin sevdiğimiz adamları muhafaza etmek de lazımdır. Elhasıl emr-i izdivaçta ne yapmak lazım ise dostlukta dahi o vechile muamele olunmak iktiza eder.

Kütüb-i İslamiye'den iktibas olunduğuna göre eslâf-ı kiramdan bazıları kardeş ve dost ittihaz ettikleri adamların vefatlarından sonra dahi onların 'ıyâl u evlatlarını kırk sene görüp gözetip işlerini tesviye ederler idi. Dostların yetim kalan çocukları babalarından başka bir şey kaybetmiş olmazlar idi. Belki pederlerinin hayatlarında onlardan görmedikleri ikrâm ve it'âmı baba dostlarından görürler idi. (s.171)

Hatta bazıları vefat eden dostlarının hanesine gidip lazım olan şeyleri bi't-tahkik habersizce hanelerine gönderirler idi.

Has ve halis dostlukların nedreti, işte bu gibi hususlarda olunan kusurdan neşet eder.

Sabır ve tahammüle istidadı olmayan adam dostlukta terakki edemez. Adam adam ile dostluk ettiği zaman insaniyetin acz ve kusurdan hali olmadığını da nazar-ı itibara almalı. Dostlardan hangisi ziyade fâzıl ise vaki olan bir kusurda o daha ziyade sabı ve af ile muamele etmeye borçludur.

İbrahim Neha'î Hazretleri buyurmuştur ki:

"Ahbaptan yüz çevirmek mugayir-i insaftır. Zira bu gün ettiği bir kabahatten yarın pişman olmak ihtimali vardır. Bu halde siz de hem mahcup ve nadim olur hem de adaletten çıkmış bulunursunuz."

Dostlarını müddet-i medide muhafaza etmek ister isen daima rıfk ile muamele ve lütuf ile muaşeret etmelisin.

Dostluk, ülfet, insanı lazıme-i terbiye ve nezaketten beri kılmaz. Dostlar meydanında cari olan cesaret ve serbestinin bir hadd-i itidalî olmak lazımdır.

(s.172)

KÖTÜLÜĞE MUKABİL İYİLİK

En güzel intikam kötülüğe mukabil iyilik etmektir.

Ashâb-ı akıl ve fazilet eleyhlerinde vuku bulan harekât-ı nâ-be-câdan müteessir olmayarak hasımlarına sabır ve tahammül ile galebe ederler. Hatta kötülüğe mukabil iyilik ederler.

İsveç hükûmetinin zaman-ı fetretinde devletin bazı hafî düşmanları menfaat-ı şahsiyeleri için menâfi'-i umumiye-i ihlal ederler idi.

Üçüncü (Gustav) makam-ı kraliye ku'üd edince bunlar bu habâsetlerini artık icra edenmez oldular. Bu cihetle kralın tesir ve nüfuzunu nev'an-mâ kırmak maksadıyla hicviyât yazmakta kemâl-i mhareti bulunan genç bir şair bulup kral aleyhinde bir hicviye kaleme aldirdılar. Bu hicviye kralın mesmu'ı olunca şair mu-maileyhi huzuruna celp eyledi.

Şair ceza-yı şedide müstehak bir mücrim gibi titreyerek kralın huzuruna dâhil oldu.

Kral kendisine dedi ki: "Dostum! Sen pek mağrurane yazıyorsun. Başlıca bir kusurun vardır. O da bir ekmek kapısıdır. Seni kendime der-kâtibi tayin edeyim de bu istidadın terakki etsin. (s.173) Şimdiye kadar da her ne yazdın ise cümlesini affettim."

Şair kemâl-i sürur ve iftihar ile avdet etti. Birkaç gün sonra tekrar karlın huzuruna celp olunarak bazı eş'ârını kıraat etmesi talep olundu.

Tarz-ı kıraati kral tarafından tahsin olunarak kıraat memuriyeti dahi evvelki memuriyetine ilave edildi. İşte bu yolda ahz-ı sâr ekâbire yakışır.

Fransa şu'arasından (Burso)'nin birçok âsârı vardır ki gayet edibâne yazılmış şevk-âver, ruh-perver şeylerdir. Lakin her nasılsa üdebâ-yı meşhureden (Depreyo)'nun hoşuna gitmediğinden bazı güne muahezeye kıyam etmiş idi. Fakat o sırada kendisinin sesi kısılarak bera-yı tedavi Burbon sularına azimete ve tahmininden ziyade orada ikamaete mecbur oldu. (Burso) de bu esnada tahsil-darlık memuriyetiyle o taraflarda bulunduğundan âsârını muaheze etmiş olan (Depreyo)'nun (Burbon)'da bulunduğunu, hatta biraz akçeye de ihtiyacı olduğunu haber alınca derhal nezdine gidip iki yüz Lui altınını havi bir kese takdim eyledi.

Edib-i müşarünileyh ise bu muameleden fevka'l-hadd mahcup olup hemen o alicenap şairi der aguş eyledi. Bunun üzerine yekdiğerine dost oldular.

Hız. Süleyman a.s. buyuruyor ki: “Düşmanın aç ise ekmek (s.174) susuz ise su ver. Bu veçhile onun başına ateşler yağdırırsın. Ve Cenâb-ı Hakk onun mükâfatını sana ihsan eder.” Bu halde hasmına karşı “O bana nasıl muamele etti ise ben de ona öyle muamele ve muakbele eylerim.” deme.

Erbâb-ı nifaktan biri vezir Eflatun tedbir-Nizamülmülk hakkında Alp Arslan’a bir arz-ı hal vermişti.

Alp Arslan arz-ı hali Nizamülmülk’e vererek “Şu kâğıdı okuyunuz. Eğer iftira ise affedip intikam davasına düşmeyiniz. Şayet işsizi ise bir iş ile de kayırırız.” dedi.

Vezir herifi mahvetmek iktidarını haiz iken effedip fevka’l-hadd ihsan ve ikramadan sonra bir memuriyetle de bekâm etmiştir.

Sen kötülüğe kötülükle mukabele edecek olur isen beğenmediğin işi de yapmış oluŖun. Takbih ettiğin adama benzersin. Alicenap olanlar düşmanlarını lütuf ve inayetleriyle mahcup ederler.

Bir gün İmam Ali’ye soruldu ki: “Size birisi fenalık etse siz ne edersiniz?” “İyilik” dediler. “Yine fenalık ederse?” “yine iyilik” dediler. “Yine fenalık ederse?” “Ben de gittikçe iyiliğini tezyit ederim.” mukabelesinde bulundular.

(Kin) dukası (Lorin)’li (Françeskus) (Vireyu) muharebesinde Galvini’lere galebeden sonra tahasungâh ittihaz eyledikleri (Rouan) şehrini muhâsâra eylediği sırada Galvini’lerden birini tutup nezdine götürdüler. Merkurumun bir su-i kastı bulunduğ u nasiye-i hal (s.175) ve heyetinden anlaşılır idi. Duka rıfk ve mülâyemetle kendisini isticvaba ibtidar edince, merkurum bî-perva müşarünileyhi telef etmek niyetinde bulunduğ unu ikrar eyledi.

Duka ise hilm ve mülâyemetle “Ben sana ne kötülük ettim ki beni öldürmek azminde bulunuyorsun?” diye sordu. Merkurum “Bana hiçbir kötülüğ ün yoktur. Lakin benim mezhebimin adüvv-i ekberisin.” cevabını verince duka “Eğer senin mezhebin beni telef etmeye yeşvik ediyor ise benim mezhebim de seni affetmeyi emr ediyor. Artık mezheplerimizin hangisi müreccih olduğ unu sen hükmet!” dedi. Ve derhal bir et ile yüz altın verilerek salıverilmesini emr eyledi.

Hilafet ben-i Abbas’a geçtiğ i zaman Emeviye ricalinin her biri bir tarafa çekilip ihtifa etmiş idi.

Bunlar meyanında (İbrahim) nam zat pek fâzıl ve kâmil olduğ u cihetle halife tarafından nail-i af ve eman olmuştu. Bir gün esna-yı ihtifasındaki sergüzeştinin beyanı halife tarafından teklif olununca o da ber-vech-i ati hikâye eyledi:

“Sıra şehrinde sahraya nazır bir mahalde ihtifa etmiş idim. Bir gün Kûfe tarafından bulunduğ um şehre doğru birtakım asker gelmekte olduğ unu gördüm. Beni taharri için geldiklerine zâhib olarak ihtifagâhımı terk ile başka bir yoldan Kûfe’ye gittim.

“Lakin orada dahi ihtifa edecek münasip bir yer bulamayıp (s.176) meyuŖsâne aŖağ ı yukarı dolaşmakta iken önüne bir bunak çıktı. Her ç i bâd-â-bâd diyerek oraya dâhil oldum. Fakat beni müteakip bir süvari zabıtın birçok ma’iyyetiyle beraber o konağ ına girdiğ ini görüp nevmid kaldım.

“Zabıt görünce ne istediğimi sordu. Ben de “Firari bir adamım. Hanenize iltica ettim.” dedim. Hemen beni alıp haremine muttasıl bir odaya götürdü. Sebeb-i firarımı ve ismimi sual etmeksizin hakkımda pek çok hizmet ve riayet gösterdi.

“Kendisi her gün maiyetiyle beraber süvar olarak haneden çıkar, ta akşam üstü avdet ederdi. Her gün böyle nereye gittiğini sual etmeğliğim üzerine dedi ki: “Ricâl-i Emeviye’den İbrahim, pederimi bi-gayrı hak idam ettirmiş idi. Şimdi onun bu taraflarda muhtefi olduğunu işittim. Ahz-i sâr için her gün onu aramaya gidiyorum. Fakat hâlâ izini bulamadım.”

“Pederinin ismini şöretini sual ettim. Aldığım izahat üzerine tanıdım. Filhakika o adamı nasılsa haksız olarak ben idam ettirmiş idim. Şu tesadüften pek ziyade mütehayyir oldum.

“Artık hayatımdan usanmış olduğum için dedim ki: “Delikanlı! Minnettar-ı lütuf ve inayetin olduğum için pederinin katilini ben sana göstereceğim.”

“Delikanlı ayağa kalkıp “Eman, lütfediniz gösteriniz ki (s.177) intikamımı alayım.” demesi üzerine “Pederinin katili benim! İntikamını tehir etme.” dedim.

“Delikanlı” Sen canından usanmış olduğun için kendini telef ettirerek beni günahkâr etmek istiyorsun.” diye inanmadığından izahat verip temin eyledim.

“Bir müddet düşündükten sonra dedi ki: “Elbette huzur-ı ilahide pederime mülaki olacaksın. Hâkim-i Mutlak hazretleri icra-yı adalet eder. Ben de şimdi seni öldürmüş olsam bir mülteciye lazım olan himayet vasiyatında kusur etmiş olurum. Fakat nefsimden emin olmadığım için hemen buradan azimetinizi tavsiye ederim ve şu bin altını da kabul etmenizi arzu ederim.”

“Delikanlının ulüvv-i cenabına hayran oldum. Verdiği altınları kabul etmeyecek müfarekat eyledim.”

Din, adaveti men ve muhabbeti emrediyor, kötülüğe mukabil iyilik etmeyi tavsiye eyliyor.

Düşmanımıza bir kötülük ettiğimiz halde adavetini tezyit etmiş oluruz.

Bazen en küçük bir düşman bile bize en büyük keder ve zarar îrâs edebilir. Lakin iyilik edecek olur isek belki nedameti mucip olur.

Makedonya kralı meşhur (Filip)’e bir gün “Falan adam sizi zemm eyliyor.” diyerek ceza-yı sezâsını vermek üzere kendisini (s.178) teşvik etmek istemişler. Müşarünileyh ise “Hele bir defa iyice düşünelim ki biz bu hale bir sebebiyet vermiş miyiz?” demiş. Muahhiren merkumun hal-i zaruret ve sefaletinde bulunduğunu ve saray tarafından kendisine muavenet olunmadığını bi’t-tahkik ihsan ile merkumu taltif etmiş. Bunun üzerine merkum mahcup olarak zem ü kadhını medh ü senaya tebdil eylemiş.

Bu tebeddül üzerine Filip de şu sözü söylemiştir:

“Gerek mahbup ve gerek merdud olmak hükümdarların kendi ellerindedir.”

4. Henri hakkında dahi bir fıkra nakil olunur.

Cürmünü af ve birçok da ihsan etmiş olduğu ümerâ-yı askeriyyeden birinin millet mütefakkıh binbaşlarından olduğunu ve kendisine hıyanet etme azminde bulunduğunu haber alınca: “Kendisine etmiş olduğum iyilik az gelmiş. Daha o kadar iyilikler edeceğim ki beni sevmeye mecbur olacaktır.” demiş.

Eğer düşmanlarına iyilik etmeye muktedir değil isen atideki cümel-i hükmiyeye ittiba eyle:

“Düşmanlarından ahz-ı sâr etmek ister isen kendilerine hüsn-i muamele et!”

Hâkim-i meşhur (Eflatun) bir gün dostları “(Tersides) seni istihza ediyor. O küstahın ceza-yı sezâsını vermeyecek misin?” demeleri üzerine hâkim-i müşarüni-leyh “Evet! Vereceğim. Âlimler iyilik (s.179) etmeyi severler. Ve zemmâmları tekzip etmekle mücazat ederler.” demiş.

Hasmımızın tahkirâtından pek de müteessir olmayalım. Zira bize verdiği cerihadan müteessir olduğumuzu görmek daima onun arzu eylediği bir şeydir. Müteessir olmak onların tahkirâtına ehemmiyet vermek demektir.

Meşâhir-i hükemâdan (Sokrat) (Aristofan)’ın yazdığı bir tiyatro kitabında kendisi tezyif olunduğu halde yine mezkûr eserin mevki-i temaşaya vaz’ olunduğu gün tiyatrodan hazır bulundu. Asla eser-i infial göstermedi.

İmam Ali Sıffın Muharebesinde hasmının Fırat Nehrini zapt etmesi üzerine susuz kalmışlardı. Hz. İmam askerinin Fırat’tan su almasına mümânaât etmemelerini hasmına teklif etti. Kabul etmediler.

Sonra da onların elinde olan mevâkii harben istirdâd etti. Bu defa susuzluk hasımlarını tazyike başladı. Hazret-i İmamın lütfuna müracaat ettiler. Diriğ buyurmadı. İstedikleri kadar su aldılar. Mukabile-i bi’l-misil edecek olsaydı bu da adalet olurdu. Fakat ihsanı tercih eyledi.

(s.180)

İŞRET

Sekr halinde olan ilk derecesinde mecnun,

İkincisinde mütehevvir, üçüncüsünde mağrûktur.

(Kilvon)

(Şekspir)

Şeran haram aklen dahi merdûd olan işret mühlik bir marazdır ki onda begayet ihtiraz lazımdır.

Meşhur (Sirak) der ki: “İşret ile kadınlar ukalâ ve füzelâyı bile duçar-ı dalalet ve giriftar-ı hakaret ve sefalet eylerler. İşrete müptela olan adamları sakın teşvik etme! Zira işret nice adamların bais-i harabı olmuştur. İşret bâdi-i hiddet ve şiddet olup calib-i mazarrat-ı azime ve ıztırab-efzâ-yı ruhtur.”

Cami’ müstazraf’ta der ki: “Badehu misbahû’s-sürur u mifathü’ş-şürurdur.” Yani sevincin ışığı ve fenalıkların anahtarıdır.

İşret badi-i emirde mucib-i zevk ve neşat ise de ancamlı câlib-i zillet ve melaldir. Bazen efkâr-ı âliye-yi tehyîç ederse de ekseriya hareket-i mudhikeye sebep olur. Zira tabiatın bize bahş eylediği nur-ı akıl ve basireti itfa eder. Kâmilten itfa edemese bile hiç olmaz ise karartır. Bu veçhile akıl ziya-yı basiretten mahrum olarak insanın gözleri müşevveş görür. Ayakları lerzan olup efkârı müşevveş ve muhakemesi yanlış olur. Hevsât-ı nefsâniyesi alevlenir. Elhasıl envâ-yı ma'yûbâta teşvik eder. (s.181)

Şair-i meşhur (Nasîbî) bir ekâbir-i Şam'dan birinin nezdine dâhil olur. O zat-ı âlî-câh şair-i mumailleyhe bir şiir inşadını emreder. Eş'ârından gayet mahzuz olup nail-i ihsan eyler. Taam vakti Nasîbî'yi sofraya davet eder. Beraber yemeğe başlarlar. Meğer o devletlü zatın şaraba itiyadı var imiş. Sofraya şarap getirilince şair-i mumailleyhe "Ey Nasîbî! Neşe-bahş-ı hatır olna şaraptan sen de içer misin?" diyerek teklif-i şarap edince Nasîbî, atideki mealde bir şiir inşat eyler: "Ey emir! Beni zat-ı valanız ile oturup taam etmek şerefine nail eden akıl ve şuurumdur. Sebebi devletim olan aklımın noksanına bâdi olan şeyi içemem." diye itiraz eder.

Emir-i müşarünileyh iş bu itiraz-ı cemil-i Nasîbî'yi gayet tahsin ile tekrar mazhar-ı ale'l-ihsan etmiştir.

Yine bülegâ-yı Arap'tan birine "Niçin bade içmezsin?" diye sorulduktaki "Aklımı içen şeyi içemem." cevabını vermiştir.

Müvverrihîn-i Yunaniye'den (Ksenefon) bir esrinde der ki: "bir takım sarhoşların manzarası Madyan devletinin müessisi birinci Keyhüsrev'in hafidi genç Keykavus'un üzerine fevkalade bir tesiri mucip olmuştur.

Söyle ki genç Keykavus bir gün şerbetdârı taklit etmek isteyip ceddi Keyhüsrev'den şarap doldurmayı istizan etti. Müşarünileyh mezuniyet verince şarabı kemâl-i maharetle doldurup (s.182) verdi. Keyhüsrev "Aferin oğlum! Pek ala hizmet ediyorsun. Ancak mademki şerbetdâr taklit etmek istiyorsun niçin onun gibi evvela kendin şaraptan tatmadın?" deyince Keykavus "İçinde zehir olmasından havf ettim. Zira yevm-i veladetiniz resminde vükelâ ve vüzeraya keşide olunan sakinin cümlelerinizi tesmîm eylediğini gördüm." dedi.

Şah tekrar "Neden bildin?" diye sual edince "Çünkü bu meyden her biriniz birer miktar nûş ettikten sonra hepinizin de başı döndü. Öyle şeyler yaptınız ki bir çocuk bile o hareketten içtinap ederdi. Cümleiniz bir ağızdan bağırıp çağırma-ya başladınız. Asla birbirinizin sözünü anlamıyor idiniz. Cümleiniz de gülünç bir halde teganni ediyordunuz. İçinizden biri yalnız teganni eylediği vakit asla kulak asmadan "Pek güzel teganni ediyor!" diye yemin ederdiniz. Herkes kendi kuvvet ve kudretiyle iftihar ediyordu. Bir de oynamak üzere ayağa kalkmak icap edince bir kadem ileri varamadıktan başka ayak üzerinde bile durmaya mecaliniz yok idi. İşte bu halinizden anladım." cevabını verdi.

Eski İspartalıları çocuklarını işretten men için kendilerine sarhoş bir esir irâe ederler idi.

Filhakika akli başından gitmiş olan bir sarhoşun manzara-i mudhikesini göz önüne koyarak insandan ziyade hayvana benzeyen hal-i kabihini ve sekr halinde

ettiği divanelikleri irâe etmek gibi (s.183) dehşet ve ibret verecek bir hal var mıdır? İmdi işretin akıllı adamlara bile ne gibi divanelikler ettirdiğini göstermek için bazı misaller irat edelim:

(Şapel) ki âsâr ve eş'âr-ı latifesiyle maruf olduğu kadar iptila-yı ayş u işretle de meşhur idi. Bir gün bir Fransız mareşali ile beraber yalnız akşam taamı etti. İyice yiyip içtikten ve kafaları tuttuktan sonra bu fani dünyanın ve sefaletini ve ahiretin hevlânâk olan halini mevkii-i mübahaseye vaz eyledi. Nihayet âlemde dinsiz yaşamak gibi muhataralı bir şey olmadığında ikisi de ittifak ettiler. Mamafih âlemde uzun müddet diyanetkârâne yaşamak da kabil olduğuna imkân veremediklerinden “Ne mutlu şühedaya ki az müddet zarfında cam-ı şehadeti nûş ile nail-i dâr-ı naîm oldular!” diye onların haline gıpta ederler idi. Nihayet (Şapel) “Öyle ise dinsizlerin memliğine gidip din neşrine çalışalım. Elbette orada bizi tutup hapsedecekler, hâkimlerin huzuruna çıkarıp türlü eza ve cefa eyleyeceklerdir. Bin kemâl-i cesaretle cevap veririm. Sen de ey mareşal! Benim gibi cesurane cevap verirsin. Beni alıp kazıklarlar. Seni de benim arkamdan telef ederler. İkimiz de nail-i cennet oluruz.” dedi.

Bunun üzerine mareşalin hiddet ve şiddeti galeyana gelerek (Şapel)'e “Ne dedin? Ben Fransa mareşali ve dukası olayım da şehadetle cennete nail olmakta sana pîr u mey olurum? Evvela huzur-ı hâkimde cevap (s.184) verip cam-ı şehadeti nûş etmek senin gibi fûrumayeye değil ancak bana düşer.” dedi. (Şapel) cevaben “Ben mareşali de dukayı da tahkir ederim.” deyince mareşal hiddet ederek hemen tepsiyi kapıp (Şapel)'in başına fırlattı. (Şapel) mareşalin üzerine hücum edip kavga büyüdü. Sofra, sandalye her şey devrilip altüst oldu. Patırtı, gürültü harice aksedip ahali de işe müdahale etti. Güç hal ile kendilerini ayırmaya muvaffak oldular. Sarhoşlar kavgalarının sebebini beyan edince huzzâr kahkahalarla gülmeye başladılar.

(Şapel) ile sefih bir refiki arasında başka bir defa dahi cereyan eden bir vaka bundan aşağı kalmaz.

(Moliere) Otel nam sayfiyesinde bulunduğu hengâmda dostu olan mumaileyh (Şapel)'i de davet etmiş istediği adamları da getirmesine müsaade eylemiş idi. O da kendi gibi müptela-yı işret ve sefahat olanları davet ederdi. Moliere bir gün ayş u işretten sonra refikasını sofrada terk ile hâbgâhına çekilmiş idi. Birçok bahislerden sonra edebiyata intikal eylediler. Bu sırada (Şapel) “Ah! Ömrümüz ne kadar kasır ve ne kadar sefaletle malidir! Otuz kırk senede bir dakika ârâm ve rahat yüzü görmek, biraz zevk ve safa etmek için ne yapacağımızı bilmiyoruz da yine bulamıyoruz.” yolunda basit makâl ve her biri de o veçhile hasbihal eylediler. Nihayet herkes bu dünyanın mihnet (s.185) ve meşakkatlerini çekmekten bizar olduklarını bi'l-beyan o civarda bulunan bir nehre gidip atılmalarını bi'l-ittifak tensip ettiler. Cümlesi birden ayağa kalktılar. Kemâl-i meserretle mezkûr nehre doğru rû-be-râh azimet oldular. Bunun üzerine orada bulunan bazı ayık adamlar ve hizmetkârlar derhaş bu divanelerin arkalarından koştular. Nehre vasıl oluncaya kadar kendilerini suya atmış buldular. Güç hal ile tutup tahlis eylediler ise de bunlar kendilerinin halâsına muavenet edenlere kılıçlarını, bıçaklarını teşhir ile arkalarına düştüler. Onları telef etmek kastıyla (Otel) e kadar takip ettiler.

(Moliere) de o vakte kadar zaten vuku-ı hale vakıf olunca yatağından kalkmış ve neticeye untazır bulunmuş. Bunlar alayla otele dâhil olunca yetişip arbedenin esbabını ve meramları ne olduğunu sual eyledi. Onlardan bir cevaba şitâb ederek “Bu dünyanın mihnet ve meşakkatlerinden bizar olarak ahirette de rahat bir ömür geçirmeye isticâl eyledik.” dedi.

(Molyer) de “Hakkınız var, lakin size ne ettim ki beni böyle bir güzel mütalaa-ınıza hissedar etmek istemediniz? Bensiz ahirete mi gitmek istiyor idiniz? Ben de sizi dost zannediyordum!” diye tekdir etti.

(Şapel) ise “Molyer haklıdır. Doğru söylüyor. Biz bu hususta kendisine haksızlık etmiş olacak idik. Haydi, mösyö Molyer! Haydi, beraber gidip boğulalım!” dedi. (s.186)

Bunun üzerine Moliere “Arkadaşlar! Durunuz. Hele düşünelim. Bu öyle kolay kolay icra olunacak ehemmiyetsiz bir şey değildir. Bu bizim ömrümüzde icra ettiğimiz işlerin en sonu olacaktır. Bize layık surette icra etmek ve onun kıymet ve ehemmiyetini gasp etmemek lazımdır. İyi düşünelim. Âlem acayıptır. Her şeye fena mana verir. Olabilir ki bunu da sarhoşluğumuza hamlederler. Eğer biz şimdi gidip boğulacak olur isek halk “Bunlar sarhoş adamlar idiler. Sarhoşlukla kendilerini nehre atıp telef-i nefis ettiler.” derler. Bunun için öyle bir vakit tahsis etmeli ki şanlı ve şaşılağı surette icra olunsun. Yarın sabah tulû-i şemsten sonra ağzımıza bir şey koymazdan evvel herkesin muvacehesinde gidip kendimizi nehre atalım. Herkes de gözüyle görsün. Bu daha iyi olmaz mı?” dedi. Cümlesi de Moliere’i tahsin ederek hâba vardılar. Sabaha kadar bi’t-tâb’ ayılıp akşam ki hareket-i mecnunânelerini tahattur ederek kendileri de kakhahalarla güldüler.

Bir vakitler sarhoşluk pek çok revaç bulmuş idi. Çok işret edebilmek adeta bir yiğitlik addolunur idi.

Elhasıl ayş u işret, hadim-i bina-yı vücut ve hadim-i mahv-ı nukûd olup insanı tezlîl ve terzîl ve mekiten olsun istidadât-ı âliyesinden mahrum kılar. Akıbet hayvan menzilesine tenzil eder. Bunun için (Anaharsis) nam hâkim “Bağlarda iki nev üzüm hâsıl (s.187) olur. Biri tatlı diğeri acıdır.” demiş.

Bu bapta Hz. Süleyman da der ki: “Şarabın kadehinde parlak görüldüğüne bakma. Reng-i hoş-nümâ ve nazar-rübâsına aldanma. Tatlı tatlı içeri girer ama yılan gibi sokar. Zehri intişar eder. Şarap iffetsizliğin menbaı ve sarhoşluk hadsiz hesapsız fenalıkların esbâb-ı mucibesidir. Her kim işret ile zevk ve sefa etmek ister ise asla halim ve selim olamaz.” Binaenaleyh ehl-i iffet ve riyazet olalım ve ayş u işretten nefret edelim. Zira şeran haram ukalâ-merdut olduğu gibi menâfi’-i şahsiyemiz dahi onu icap eder. Bu hususta dahi Hz. Süleyman der ki: “Zevk u sefa ve sefahati sevenler akıbet duçar-ı zaruret olurlar ve ayş u işrete müptela olanlar asla servet ü sâmana malik olamazlar. Binaenaleyh müptela-yı ayş u işret ve tabi-i zevk u sefa ve sefahat olanların meclisinde bulunma. Zira vakitlerini ekel ve şarap ile imrar edenler duçar-ı fakr olurlar ve haris-i hâb ve rahat olanlar köhne ve pejmürde esvap iktisa ederler!”

İmdi bu maraz-ı müthişten ziyadesiyle içtinap lazımdır. Zira bir kere itiyat edilecek olur ise insana öyle bir surette müstevli olur ki artık nâ-kabil-i deva bir hale gelir. Bu itiyat aheste aheste insana ikinci bir tabiat olur gider. Bu halde ona galebe edebilmek ise ancak İsviçre krallarından on ikinci (Şarl)'ın metanet ve şecaat-ı kahramanânesi gibi bir fazilete muhtaçtır. (s.188)

Müşarünileyh bir gün ziyadece içtiğinden validesine lazime-i hürmet ve riayeti ifada kusur eyledi. Validesi ise kemâl-i kederinden tebaüd edip ertesi gün de akşama kadar odasından çıkmadı. Kral validesini görmemekle sebebini sual edip vakıf olunca derhal bir kadeh şarap doldurup kadeh elinde olduğu halde validesinin huzuruna dâhil oldu. Ve “Ey benim valide-i muhteremem! İşittim ki dünkü gün işret haliyle size hürmet ve riayette kusur etmişim. Bunun için affınız rica etmeye geldim. Bir daha aynı hataya düşmemek için işte bu son şarabı da sizin aşkınıza içer ve artık müddet-i ömrümde şarap içmekten geçerim.” dedi.

Filhakika o günden sonra artık hiç ağzına şarap koymadı.

Hükemâdan birine “Meyhane nedir?” diye sormuşlar. Cevabında “Ahirete giden demiryolunun istasyonudur.” demiş.

Diğer birine “Meyhane nedir?” diye sormuşlar. “Şişelerle cennet satılan mahaldir.” cevabını vermiştir. (s.189)

VAZİFE

İnsan bilcümle zevk ve sefasını ifa-yı vazife yolunda feda etmelidir. Vazife her şeyde tercih olunmak lazımdır.

Bu âlem bir meydan-ı imtihandır ki bu imtihanda kazananlar bahtiyardırlar. Bir meydan-ı muharebedir ki onunla ruh ile cisim mübareze ederler. Ömr-i insan bir muharebe-i azimedir ki onda kuvve-i ruhaniye kuvve-i cismaniye ile muharip-tirler. Bu muharebede taarruzî ve tedafüî hareketler vakit vakit tatil-i muhâsamât, terk-i silah ve teklif-i sulh, akd-i musalaha gibi haller vuku bulur. Her ne kadar ibtida kuvve-i cismaniye galip görünür ise de nihayetü'l-emr ruh galip ve cisim mağlup olur.

Muzafferiye ise hep fedakârlıkla kazanılır. İnsan vazifeleri bildikten sonra icrasına mümanaat eden şeyleri feda etmedikçe muvaffak olamaz.

Âlemde en büyük zevk ebnâ-yı cinsine iyilik ve bihakkın ifa-yı vazife etmekte olup sair ezvâk feda olunmadıkça istihsal olunamaz.

Kütüb-i münzileden birinde “Matemli bir haneye gitmek bir ziyafet mahalline gitmekten evladır.” meali münderiştir.

Şu kelim-i âliye sathice nazar olunduğu halde ziyafet-i haneye gitmekte bir zevk mevcut, matemli bir haneye gitmekte ise bu zevk (s.190) mefkûd olduktan başka hüzn ve kederde mevcut görünür. Hâlbuki nazar-ı im'ân ile bakılır ise matemli hanede insanın akıbeti ne olduğuna dair bir fıkır-i ibret mevcut olduğu halde

ziyafet hanede böyle bir zevk-i manevi mefkûd olduğu görülür. Bununla beraber meşru olan eğlenceler memnu değildir.

Şu kalam-ı hikmet-beyan herhalde zevk-i manevinin zevk-i meddiye tercih edilmesi tavsiyesini mutazammındır.

Mugayir-i akıl ve hikmet olmayan eğlencelere ilm-i ahlak dahi muahalefet etmez. Lakin ezvâk ve eşvâkıımızın muvafık-ı akıl ve hikmet olmasını ister isek sadetimizi onlar üzerine tesis etmemeliyiz. Onları tasfiye ve tadil ederek her birini birer ilaç makamında istimal etmeliyiz.

Onların ne cümlesini birden ret ne de bilâ-tefrik kabul etmeliyiz. Eğlenceler vardır ki zaruridir. Öyle eğlenceler de vardır muzırdır.

Öyle cazibeli eğlenceler vardır ki bir hadd-i itidalde tutmak fezâil ve vazifemizi onlara feda etmemek müşküldür.

Öyle eğlenceler vardır ki dakik muğfil ve hafî zehirlerle memlu olup hissettirmeyerek bizi tesmîm ederler. Öyle eğlenceler de vardır ki çiçeklerle müzeyyen bir tarik ile bizi çekip götürürler. Müthiş uçurumlar içine düşürürler. Binaenaleyh âkilâne onları tefrik ve itidal üzere istimal etmeliyiz.

Meşru bir eğlence bile hadd-i itidalde olduğu vakit zevk-âver (s.191) olduğu gibi haddi tecavüz ettiği halde îrâs-ı zarar eyler.

En ziyade zevk-âver olan eğlence bilahare ızdırâb-ı kalbi mucep olmayanlarıdır.

Hadden aşırı meserret devamsız olur. Bir adam büyük büyük zevklerin lezzetini alacak olur ise artık küçük zevkler ona tatsız gelir. Bu veçhile kendisine mucib-i meserret olacak bir şey muris-i melal olur.

Îrâhe ve takviyeye mahsus olan bir şey kendisini yorar, üzer, sıhhatini ihlal ve ömrünü rehin-i zeval eder. Zira ömr-i insanî meşâgilden ziyade ezvâk için de üzüldür.

Hükemâ-yı meşhureden (Demokrit) der ki: “Ezvâk-ı cismaniyeye tabi olmaya rak sîn-i pîriye vasil oldum. Tabiatın bizi meserretten ziyade kûdûrete tahsis etmiş olduğunu bilen âkil ve âlim adam bilcümle ezvâk-ı azime-i cismaniyeden geri durur. Onları takip eden müsavi ve müsâibden içtinap etmek için bazı ezvâkı meşrudan bile ihtirâz eyle. Bilâ-tedbir her zevke tabi ve puyan olma.”

“Tecziz ve müsaade edilen zevkiyâta bile ekseriya meyil etme. Ara sıra kendini onlardan mahrum eyle ki onları daha ziyade tatlı bulasın. Nafi’ bir şeye istimâl etme ki borçlu olduğumuz zamanı meşru eğlencelerle bile imrâr edecek olur isek mahdûh oluruz.”

İngilizler, Fransa kralı 7.(Şarl)’ın memâlikini tahribe kıyam (s.192) eyledikleri zaman kendisi sarayın içinde bir nev hora yani raks oyunu icat etmeye çalışıyordu. O sırada nezdinde bulunan vükelâya “Nasıl? Bu icat ettiğim eğlence güzel değil mi?” diye sual edince içlerinden kendisine en sadık olan birisi “Affınıza mağruren derim ki evet! Kimse bundan ziyade bir meserretle krallığını kaybedemez.” dedi.

Kral cevap-ı cesurâneye asla gücenmeyip o dakikadan itibaren ıslah-ı hale teşebbüs ederek umurunu bizzat tanzim etmeye başladı.

(Fular) nam miralay (Bolipivus) nam kitabın şerhinde bundan ziyade şayan-ı istiğrâb bir vaka beyan ediyor:

Tarih-i miladın 1706 senesinde bir muharebede nâgâh Medine şehri taht-ı muhâsârâya alınacak olur ise imdat ve muavenet etmek üzere kendisini oraya izâm etmişler idi. Mumaileyh der ki: “Muhafız şehrin birçok müsteşarı olduğu zaten mesmu’ım olmuştu. Kendisine mülaki olmak üzere konağına gittiğimde nezdinde meşhur bir Yahudi hahamı gördüm.

Muhafız beni görünce nazikâne “Sebeb-i kudumunuz muavememdir. Sizin gibi bir muavinim olduğundan dolayı beyan-ı memnuniyet ederim. Görüyorsunuz ki Yahudice tederrüs ediyorum. Vakıa biraz geç başlamış isem de bunu ve daha sair başladığım çok şeyleri tahsil edebileceğime ümidim ber-kemâldir.” dedi. Ben de cevaben dedim ki: “Vaktinizi böyle nafi’ surette imrâr eylemekte olduğunuz için sizi takdir ederim.” (s.193) Bunun üzerine haham yanından çıkıp biraz tebaüd eder etmez bir raks ustası içeriye girdi. Muhafız bana hitaben “Sabahı kendime nafi’ surette geçirmeye baktığımdan dolayı beni mazur tutunuz. Öğlenden akşama kadar sizinle beraber bulunacağım.” dedi. Ben de “Müsaade buyurur iseniz raksınızı görmeyi arzu ederim.” dedim. Muvafakat etti. Biraz sonra mumaileyh altmış sekiz yaşında olduğu halde istiğrâb olunacak derecede bir hiffet ve süratle raks etmeye başladı. Bunu divanelikten başka bir şeye haml edemediğimden artık buna hitam verildi zannında bulundum ise de aldanmış olduğumu gördüm. Çünkü raks ustası gider gitmez musiki hocası içeriye girdi. Hayretim arttıkça arttı. Bizim muhafız Bülent-âvâz ile teganniye başlayınca bütün bütün kendimi kaybettim. Bundan sonra da bir şair geldi (Taso)’nun âsârından birtakım güzel parçalar okumaya ibtidâr etti. Artık muhafızın bir dakika bile hali vakti olamayacağını anladığımdan kendisini terk ile şehreminin yanına gitmeye mecbur oldum. Meğer ise muhafız bu kadar meşâgil-i zatiyesi arasında meşâgil-i resmiyye ile iştigale vakit bulamadığından şehreminini tevkil etmiş imiş!

Meşru eğlenceler değil, meşâgil-i mühimme ve imâl-ı memduha bile ifâ-yı vazifeye mani olunca mazmum ve merduttur.

Asrımızın müellifin-i meşhurasından (Hüo) nam zat (Avraniş) Piskoposluğuna tayin olduğu halde yine hususât-ı zatiyesiyle (s.194) iştigal eder idi. İdare-i ruhaniyesinde bulunan köy ahalisinden biri kendisiyle görüşmek üzere bi’d-defaet nezdine gitti ise de daima “Mütalaa ile meşguldür kabul edemez.” cevabını aldı. Nihayet bir gün köylünün canı sıkılarak: “Of! Niçin bize ikmal tahsil etmiş bir reis-i ruhani tayin etmediler?” diyerek çıkıp gitti. Bira zsonra müşarünileyh de iştigâlât-ı zatiyesi vezâif-i ruhaniyesinin ifasına mani olduğunu görerek istifa eyledi.

İnsan ya vezâfini hakkıyla icra veya tebdil-i hal u sıfat eylemelidir.

Mütalaa arzusu vezâifimizin icrasına mani olunca şayan-ı takbih olduğu halde vezâif-i mühimmelerini birtakım huzuzât-ı nefsâniyelerine feda edenler hakkında ne demeliyiz?

Bir kadın duçar olduğu gadrden dolayı adaletini talep etmek üzere Makedonya hükümdarı (Filip)'in huzuruna çıktı. Hükümdar-ı müşarüniyleh o gün bir mesireye çıktığı cihetle "Vaktim yok." diyerek husus-ı mezkûrun tetkikâtını yevm-i âhire talik etti. Bunun üzerine kadın tehevvürle "Vaktin yok ise hükümdarlıktan istifa et!" dedi.

Filip bu sözden müteessir ve mütenassih olarak derhal davasını istima' ve meslûnû is'âf eyledi.

O hükümdarlar şayeste-i tebcildirler ki mesnet-i âli-i hükümrânilerinin vezâif-i azimesini takdir ve kendilerini zevkiyâtan mahrum ederler.

Avusturya imparatoru II.Jozef birinci defa (Bohemya)'ya (s.195) geldiğinde Prag şehrinde durduğu müddetçe asla mesirelere temaşa-hanelere gitmek istemedi. Daima kendisini davet edenlere "Çok işlerim var. Vaktimi zevkiyât ile kaybedemem." diye cevâb-ı red verdi.

Moğol hükümdarlarından biri olup asrımızda vefat etmiş olan (Ovungezib) ağır ve uzun bir hastalıktan şifa-yâb olur olmaz hükümetle meşgul olmaya başladı. Vükelâsından biri bu hal-i hayatını tehlikeye ilka edeceğini ve binaenalyh bu kadar meşgul olmamasını rica eyledi ise de hükümdar-ı müşarüniyleh hizmet-âميز ve dehşet-engiz bir nazar-ı atf ederek: "Öyle hususlar vardır ki onda bir hükümdar için hayatını tehlikeye ilka etmek ve hatta icabı halinde muhafaza-i vatan uğrunda ölmek vaciptir. Sen ise tebaamın saadetine hadim olan işler ile iştigal ettiğimi istemiyorsun. Cenâb-ı Hakk'ın beni bu makam-ı âliye o kadar milyonlarca adamların esbâb-ı saadetine istihsal için nail ettiğini unuttum mu zannediyorsun?" dedi.

İmam Ali hazretleri bir gece mesâlih-i ibâd ile meşgul bulunuyordu. Ehibbâsından biri kendisiyle musahabet etmek için geldiklerinde yanan mumu söndürdüler, diğer bir mum yaktılar. Gelen zat mumun sönmesi sebebini sual ettiğinde "Bu mum beytül-malındır. Umur-ı ibad ile iştigal ettiğim zamana mahsustur. Ehibbâ için yakacak mumum ise budur." diyerek def-i şüphe eylemişlerdir. (s.196)

Mesânid-i âliyede bulunanlar işte böyle can-siperâne ve adalet-ikârâne icra-yı vazifeye çalışmalıdırlar. Büyük memuriyetlerin vazifesi de büyük ve müşkilatı çoktur. Böyle mesnetlerde bulunanlar zevk u safalarını feda etmelidirler.

Ey dünyanın en büyük ve en nazik meuriyetini deruhte etmiş olanlar! Mademki ahalinin istihsal-i esbâb-ı huzur ve saadetlerine memursunuz size arz olunan davaları gûş-i hûş ile istima' ederek adilâne hükümler vermeye borçlusunuz. Firifte-i desâis olmayınız!

Umur-ı ciddiye ile iştigal için vaktiniz sizden sirkat eden eğlencelere veda etmelisiniz. Bir nevi meşguliyet hükmüne girmiş olan oyunlarınızı tadil eylemelisiniz. Öteye beriye sıklık ziyarete gitmekten fariğ olmalısınız. Bu cüzi fedakârlıklar gözünüze görünmemelidir.

Ey peder ve maderler, ey ehl u 'iyâl sahipleri, ey veli vü vasiler! Sizin de başlıca vazifelerinizden biri evlâd u 'iyâlinizin, vasisi ve velisi bulunduğunuz sabilerin

hüsn-i talim ve terbiyelerine çalışmaktır. Onları güzelce talim ve terbiye etmelisiniz ki sin-i rüşd ve kemâle vasıl oldukları zaman sin-i sabâvet ve hadâsetlerinde izâ'a vakt etmiş oldukları ve cahil kaldıkları için "Eyvah! Aziz vaktimiz beyhude geçmiş! Büyüklerimiz bizi talim ve terbiye etmemişler." diyerek size lanet-hân olmasınlar. Sinlerine göre onlara insaniyet (s.197) ve fazilet dersleri veriniz. O masum ruhları şaibe-i cehl ve nadanîden muhafazaya sa'y ediniz. İstidâd-ı tabiilerini kemâl-i itina ile terbiye etmelisiniz. Hâsılı ileride vatanlarına nafi adam olmaları için henüz sin-i sabâvet ve hadâsetlerinde iktiza eden terbiyeyi ifada kusur etmeyiniz. Onları terbiye etmek zahmetinden kurtulmak için zaten kendileri terbiye ve talime muhtaç olan birtakım hizmetkârlara veya bu makule adamlara tevdi etmeyiniz.

İSTİHZÂ, LATİFE, TA'RÎZ

Tab-ı beşerin ahvaline nazaran bir adamı gücendirmeksizin istihza etmek mümkün olmayacağından bu yolda muameleyi bütün bütün terk etmek evla görünür.

Haysiyet- zatiye öyle nazik bir şeydir ki, latife latif olmayınca muhatabına dokunmak kâbil değildir.

Latife o derece hürmet ve zarafetle olmalıdır ki ona hedef olan adam incinmekten ziyade hoşlansın ve eğlensin. Latife edeceğimiz adamın hal ve şanını dikkate almamız lazımdır.

Latifeden avam-ı nas daha çabuk incinip gücenirler. Zira bunlar zannederler ki kendilerini tahkir veya tezyif için latife ediyorlar. (s.198)

İşte bunun için (Labervir) daima der ki: "En hafif ve zararsız latifeler bile yalnız akıllı terbiyeli adamlar meyanında caiz olabilir." Her halde latifeyi pek az istimal etmeli. Vakıa hafif ve münasebetli latifeler hüsn-i muâşeret ve musahabetin tuzu makamındadır. Lakin tarafeyn veya huzzâra hoş görünmez calib-i tebessüm olmazsa bir halâveti olmaz. Latifedeki tesir haddini tecavüz ederse hiç olmaması evladır. Elhasıl latifenin haddi tecavüz etmemesi için ziyade dikkat ve ihtiraz lazımdır.

Münasebetsiz ve calib-i iğbirar bir söz söylemek için pek çok akıl ve dirayet ve muhakeme ister.

Her söz için bile kemâl-i dikkat lazımdır ki muhatabı incitecek gücendirecek surette olmasın. Bunun için münasebetli ve hoş surette mülâtefeye müstait olmayan adamlar mülâtefeye girmek ber veçhile caiz değildir. Kemâl-i ihtiyat ile üzere mizacını, vaktini, mahallini, hâsılı her bir hususunu iyice tetkik ve mülâhaza etmeli. Şöyle ki: bu gün burada bir adama hoş gelebilecek bir şaka yarın başka bir mahalde o adama hoş gelmez. Latife medh ü sena ile mezc ve tadil edilmek lazımdır. Zira her kim bir adamın hod-pesendliğine muvafık gelecek söz söylerse her halde kendisini hoşnut edeceğinden emin olabilir.

Hâlbuki bu bapta ekseriya vakıf olan en büyük kusur da budur. Her kim daima mülâtefeyi sever ise kendi haysiyet ve itibatını kayb (s.199) eder. Şakaya istihza dahi

munzamm olur, yani ekseriya vuku bulduğu üzere bir tarz-ı istihzakârânede bulunursa muhatabın adavetini de mucip olur. Şakacı adamın tabiatı her türlü tabiatın fena ve muzırdır. Zira kimseyi dost edinemedikten başka düşman da peyda eder. Dostu var ise onu da kayıp ve hatta dostluğunu adavete tebdil eder. Ekseriya bize karşı bir haksızlık veya bir ihanet edenleri af ve bazen onlar ile olan dostluğumuzu ibka ederiz. Lakin bizi istihza edenleri asla affedemeyiz. Zira istihza aleni bir eser-i ihanettir.

Malta ceziresi süvari zabitanından bazıları bir muharebede yüz bin askerle kendi adalarına hücum etmekte bulunan bir düşman ordumsusunun tehdidâtı üzerine mübahase etmekte idiler. İçlerinden (Samson) namında kısa boylu bir zabite diğer zabitanlardan biri latife olmak üzere tebessüm ederek “Ne korkuyorsunuz biraderler! Öyle bir Samson’umuz var ki yalnızca bütün düşman ordusunu kırabilir.” deyince cümlesi kahkahaya başladılar. (Samson) ise cevaben: “Hakkınız var birader! Lakin dediğinizi icra edebilmek için sizin bir çenenize⁸ muhtacım bu olacak olursa görürsünüz neler yaparım!” deyip onları mahcup eyledi.

(s.200)İstihzanın birincisi fenalığı muhatabın intikam arzusunu tahrik etmektedir.

Fransa krallarından I. Filip Normandiya dukası (Olyelmus)’un haddenden aşırı şımanlığıyla eğlenmekten pek haz eder. Ara sıra gülerек onun karinasından bazılarına muhabbet arasında “Olyelmus ne vakit doğuracak?” diye sual ederdi. Bu söz dukanın sem’ine vasil olunca şu cevabı gönderdi: “Ben de doğuracağım saati bekliyorum.” Ne vakit doğuracak olur isem on bin süngü ile bera-yı teşekkür Paris’e geleceğim.”

Vakıa çok geçmeksizin Paris üzerine hücum ederek birkaç şehri harap eylemiştir.

İşte böyle çok defa şaka ve istihzadan fena neticeler hâsıl olur. Su-i tesiri müstehtezinin kadr u itibarını şikest ve zarar ve ziyanını intaç eder.

İnsan madununda bulunan adamlarla ve akl-ı kasir ashabıyla şakalaşmak caiz değildir. Mafevkinde bulunan e’âzım ile mülâtefe (s.201) etmek ise muhataralıdır. Akran ile mülâtefe caiz ise de gayet dikkat ve ihtiraz olunmalıdır ki daha ağır bir suretle mukabele edilmesin. Zira tir-i istihzasına hedef ettiği adam kendisinden daha ziyade müstait çıkar ise istihza etmek istediği adamdan ziyade kendisinin şayan-ı istihza olduğunu gösterir.

⁸Samson İbranilerin hâkimi olup kuvvet-i fevkaladesiyle meşhur idi. Kendisinin bazı ahvalı birçok ihâmât ve kinâyâta mahal vermiştir. Ez’ân cümle bin kişilik bir düşman müfrezesini tepelemek için topuz makamında istimal etmiş olduğu bir eşek çene kemiği maddesidir. İşte bâlâdaki misalde arkadaşlarının bir istihzalarına hedef olan Samson da onlara “Sizin bir çeneniz lazımdır.” sözünü ihâm ve kinâye tarikiyle zabite mumaileyhi hâra teşbih ettiği vareste-i kayd-ı izahır.

Merkum kable’l-milat 1152 senesinde tevellüt ve 1172 senesinde vefat etmiştir.

(Ebu Mugân) bir mecliste yanındaki adamla yavaşça konuşur iken bir zat “Yine kim bilir ne yalanlar söylüyorsun?” deyince Ebu Mugân da “Zat-ı âlinizi meth ediyorum.” diye mukabele etmiş.

On üçüncü Lui bir gün küçük bir şehre dâhil oldukça ahali tarafından resm-i istikbal sırasında birisi nutuk irat ediyor idi. Bu nutuk gayet mufassal olup pek muciz bir şey ise de kral sabır ile istima’ etmekte idi. Karinasından biri kralı rahatsız olmaktan esirgeyerek bir hizmet etmiş olmak emeliyle gidip nâtıkın sözünü kat’ ederek “Ya hu! Sizin beldede eşekleri kaçsatarlar?” diye sual eyledi. Nâtık da kendisini baştan ayağa kadar güzelce süzdükten sonra “Eğer senin boyunda ve renginde olursa on iskot⁹ eder.” cevabını verdi.

(Despere) nam âlimin bir defa dar’ül-fünûnda yanlış bir teklifte bulundu. Orada hazır bulunanlardan edib-i meşhur (Rasin) güldükten başka muamele-i istihzakâraneyi o kadar ileri (s.202) götürdü ki âlim-i müşarünileyh şu cevabı vermeye mecbur oldu: “Yanıldığımı itiraf ederim. Lakin senin gibi tezyifatı bile bile bu kadar ileri götürerek yanılmaktan ise bilmeyerek yanılmak bence daha ziyade makbuldür.”

Bazı hafif kusurlar vardır ki birisi onlardan dolayı bizi ta’yîb ve istihza eder ise çokluk kaydetmez. İşte bu gibi kusurları mülâtefeye vesile ittihaz etmek caiz ise de bu da öyle bir maharet ve münasebetle olmalıdır ki kimse incinip gücenmesin. Bahusus muhatap hakkında lazıme-i riayette kusur bulunduğu veya bütün bütün ref’-i hürmet eylediği şüphesini dâi olacak bir tarzda olmamalıdır. İşte böyle layık şakalardan iki tanesi burada misal olmak üzere zikrolunur:

Latin müverrihlerinden (Spardiyanus) rivayet eder ki bir ihtiyar imparator-dan ihsan dileyip nail olamadı biçare kendi dileğinin diriğ edilmesini ihtiyarlığına haml ile kralı aldatmak için bir tedbir düşünüp bir gün saçlarını boya ile karartarak huzur-ı imparatoriye dâhil oldu. Müşarünileyh bunun hilesini görünce bir suret-i müstehziyânede “Senin dilediğin şeyi pederin de dilemişti ama almaya muvaffak olamamış idi.” diyerek herifi mahcup eyledi.

(Alfones) nam kralın vükelâsından biri bir gün müşarünileyhin nezdine giderek “Efendim! Bu gece âlem-i menâmda gördüm ki zat-ı (s.203) haşmet-simâtınız bendenize zi-kıymet bir şey ihsan ediyordunuz.” deyince: Kral “Bilmiyor musunuz ki âlimler indinde böyle rüyalara itibar olunmaz.” demekle mukabele eyledi. Böyle kemâl-i nezaket üzere mülâtefe edebilmek zarafet-i fikre mütevakkıftır. Bu is eancak fena veya mazmum bir halin tezlil veya terzili lazım gelen ve hal-i mevkie münasip düşen bir surette icra olunabilir.

İşte böyle hal ve mevkie münasip irat edilen letifeler çok makbuldür. Zira muhataba zim-i tesiri olacağından hem onun ıslah-ı nefsinin mucip olur. Hem de kâlinin zarafet-i fikrini ima eder. Bu yolda edile latifelerden muhatap gücense bile mani değildir. Zira nazaran vera-yı perdeden irâe-i hakikat etmekten ibarettir.

9 Yetmiş beş kuruş kadar.

Ef'âl ve akvâl rezilânesiyle halkın istihzasını davet eden süfehâ ve sebük-magzân hakkında ve daha dorusu evvela kendisi o yolda idare-i lisan eyleyen herze-gû bezle-cû adamlara mukabil istihza ve hicviyât caizdir. Lakin humekâ, zaifa, fukara haklarında tecviz olunamaz. Zira bir adamı uyûb-ı cismâniyesinden dolayı temes-hur etmek ne kadar adilik ve çocukluk ise uyûb-ı maneviyesinden dolayı duçar-ı istihza eylemek dahi terbiyesizlik eseri olmak üzere telakki edilir.

Akılısızın bir âlim bir adamı kulaklarının uzunluğundan dolayı istihza edince âlim "Vakia kulaklarımın bir adam için (s.204) uzun olduğunu ben de itiraf ederim. Lakin seninkiler de bir eşek için pek kısadır." cevabıyla mukabele eylemiştir.

Elhasıl tabii kusurlardan dolayı bir adamı tezyif etmek isteyen adam akıl ve terbiyeden bi-behre olmak lazım gelir. Yoksa istihzadan maksat ancak kabil-i islah olan kusurları ihtardır.

TAHKİRÂTA AF İLE MUKABELE

Ulüvv-ı cenâb-ı ashâbı ahz-ı sâra değil, affa mayıldır. Bir ruh-ı necip asla mün-takim olmaz. Ekser nasın zanneylediği gibi insan duçar olduğu bir tahkire kar-şı muntakim olmamak acz ve zaaf alamaeti olmayıp bilakis büyük bir metanet-i kalbiyeye delalet eder. Zira nefs-i emmâreye galebe ve hırs intikamı zapt etmek muzafferiyât-ı azimeden maduddur.

Sevda-yı intikam, za'f-ı kalp ve denâet-i ruh alametidir. Zira insanı ahz-ı sâra sevk eden ancak nefs-i emmâredir.

Füsehâ-yı Arap'ta ve sadât-ı tabiinden olup fezâ'il ve hasâil-i âliyesiyle ve bahu-sus hilm ve tevazuyla iştihar etmiş olan (Ahnef) hazretlerini teveccüh-i umumiden düşürmek kasdıyla bazı haset-perverler erâzil-i nasdan bir delikanlıyı ikna ederek müşarünileyhin nezdine gönderdiler. (s.205)

Delikanlı aldığı talimata tevfikeyn müşarünileyhin huzuruna dâhil olunca "Validenize talibim. Bana tezviç etmenizi temenni ederim." der. Müşarünileyh ise bu küstahlığa karşı asla hiddet ve şiddet göstermeyip şu suretle mukabele eder:

"Tezvicin talep ettiğiniz validem pek ihtiyardır. Ve der-hayatı temmuz gülü gi-bi sararıp solmuştur. Siz ise hayatın subh-ı safa-yı nev-cevanisinde henüz inkişafa başlamış bir guncasınız. Size layık olan ahlak-ı hamidenizle mütehallik ve fezâ'il ve kemâlâtınızla mütehalli olmaya müstait ve huzuzât-ı şebabiyenize istihsale müsait bir dil-rübâ-yı nazenindir.

Binaenaleyh maatteessüf size veda eder ve sizi gönderenlere şöyle demenizi ri-ca eylerim: "Ahnef öyle bir adamdır ki sikke-i hilm ve tevazu hiçbir vakit mihekk-i tecrübede mağşuş ve kem-ayar çıkmaz."

Ezmine-i kadime Mecusileri bile intikam hakkında böyle düşünürler idi. Müellifin-i kadimeden biri "Sevda-yı intikam, fıkır-i adi ve ruh-ı zaif eseridir." de-miştir.

Avrupa hükemâ-yı meşhûresinden (Dekart) der idi ki: “Bana bir tahkir vuku-unda kendimi o kadar âla etmeye çalışırım ki o hakaret asla bana vasil olamaz.”

İngiltere kraliçesi meşhur (Elizabet) öyle bir azimet-i ruh ve necabet-i kalbe malik idi ki kendini daima bilcümle arzu-yı intikamdan âli tutardı. (s.206)

Atideki hikâye müşarünileyhin bu haline güzel bir meseldir:

(Mari Lamberao) isminde İskoçyalı bir kız (İskoçya) kraliçesi (Mari Stuvart)’in nezdinde bir zaman istihdam olduktan sonra teehhül etti. Kraliçe mezburenin zevcine pek çok atiyeler vermişti. Tarihlerde tafsilatı münderiç olan esbaptan dolayı kraliçenin idam olduğu gün mezbure hizmetçinin zevci de bu vakadan müteessiren vefat eyledi.

(Mari Lamberao) gerek zevcini ve gerek (Mari Stuvart)’i gayet sevdiğinde onların teleflerini mucip olan kraliçe (Elizabet)’ten intikam almayı tasmm eyledi. Erkek elbisesi giyip ve ismini (Andon Spark) namına tebdil edip yola çıktı. Birini kraliçeye boşaltmak diğeriyle de kendini telef etmek için yanına iki tabanca aldı. Bir gün (Elizabet) bahçede gezinmekte iken bir fırsat-ı münasibe aramakta olan (Mari Lamberao) iş bu niyet-i müdhişesini fiile çıkarmak istedi. Bir salvet-i dilirâne ile izdihamı yarıp geçti. Fakat bu sırada tabancaların biri yere düşerek kraliçenin muhafız askerleri görüp kendisini derhal tuttular. Kraliçe onu huzuruna celp ile kim olduğunu sual eyledi. (Lamberao) da bî-perva şu cevabı verdi: “Ben vakıa erkek elbisesi giymiş isem de bir kadını. Çok sene Mari Üstuvaret’in hizmetinde bulundum. Sen onu bî-gayri hakkın idam ettirdin. Zevcem de onun kederinden vefat eyledi. Ben de nefsimi (s.207) tehlikeye ilka ederek seni telef etmekle onların intikamını almayı vecibe-i sadakat addeyledim.” Bu sırada ismini dahi beyan eyledi.

Hazır bulunanların çoğu mezburenin gerek isminden, gerek sesinden ve gerek simasından kendisini tanıdılar. (Mari Üstuvaret)’in nezdinde görmüş olduklarını tahattur eylediler. Bunun üzerine kraliçe: “Mademki beni telef etmekle vecibe-i sadakatini icra edeceğine zannediyorsun. Şimdi benim de sana ne yapacağımı tahmin edersin?” dedi. (Mari Lamberao) “Bu suali bana bir kraliçe sıfatıyla mı yoksa bir hâkime sıfatıyla mı irat ediyorsun?” dedi. Kraliçe “kraliçe sıfatıyla” cevabını verince (Lamberao): “Öyleyse beni affedeceğinizi me’mul ediyorum.” dedi.

Kraliçe tekrar: “Benim affımı su-i istimal etmeyeceğine ve beni ikinci defa telef etmeye kast eylemeyeceğine ne veçhile teminat verebilirsin?” diye sula eyledi. (Mari Lamberao): “Kraliçem! Bu kadar ihtiyat ve ihtiraz ile edilen bir kerem, kerem değildir. Binaenaleyh beni mahkûm edebilirsiniz.” dedi. Bu cevap üzerine kraliçe vükelâsına tevcih-i hitap ederek: “Otuz senelik hükûmetimde kimse bana böyle güzel bir ders vermedi.” dedi.

Müsteşar ve musahibleri ise (Mari Lamberao)’yı mücazât-ı kanuniyeye çarptırmak isterler idi. Fakat kraliçe mezburenin cürmünü bilâ-şart affeyledi. (s.208)

Mari Lamberao da kraliçeye arz-ı teşekkür ederek “Ettiğiniz lütuf ve keremin bana nâfi’ olmasını ister iseniz beni salimen memalikinizin haricine ve Fransa hududuna kadar gönderiniz.” dedi. Mesulü derhal is’âf olundu.

Makedonya kralı meşhur (Filip)'in bazı ef'âlinden kendisine şikâyet etmek üzere Atina ahalisi tarafından bazı mebuslar i'zâm olundu. Hükümdar-ı müşarünileyhe şikâyetlerini bade'l-istimâ: "Size bir hizmette bulunabilir miyim?" diye sual eyledi. Mebuslardan biri "Bize edebileceğin hizmetin en büyüğü selb olunmaklığıdır." dedi. Hükümdar-ı müşarünileyh huzzârın bihakkın tehevür ettiklerini gördüğü halde kendisi gayet halimâne bir tavır ile dedi ki: "Müntehâblarınıza söyleyiniz ki bana böyle hakaret etmeye cesaret edenler kendilerini affetmeye muktedir olandan ziyade mağrurdurlar!"

(Ömer bin İbrahim) namında birisi dahi (Ahnef) hazretlerine sebb etmek için eşhâs-ı rezileden birini teşvik eyledi. Merkum müşarünileyhin hanesine gidip ağzına gelen hezeyanı söyledi ise de Ahnef bunlar kendisine hitaben söylenmiyormuş gibi asla dinlemeyip işiyle meşgul oldu. Herif bu hali görünce "Şimdi işi var benim sözlerime ehemmiyet vermiyor. İşini bitirdikten sonra söylerim." diyerek bir tarafa çekilip oturdu. Biraz sonra hizmetçi gelip "Taam hazırdır." demesi üzerine Ahnef kendisine sebb eden dama teveccüh ederek "Taam vakti geldi buyur (s.209) birlikte taam edelim. Hem taam, hem de istirahat edersiniz. Zira sabahtan beri haylice zahmet çektiniz, yorulunuz." diyerek herifi mahcup etmiş.

Meşhur (Sezar) (Gadillus) nam zatın aleyhinde yazmış olduğu hicviyattan asla müteessir olmadı. Hükümdar-ı müşarünileyh bir muharebe-i siyasiyeden sonra aff-ı umumi ilan eyledi. Bunlar meynında (Gadun) namında bir zat evvelce intihar etmiş olmakla mumailiye de affedebilmek şerefinden mahrum olduğundan dolayı izhar-ı teessüf etti.

Bir kimse düşmanını telef etmeye muktedir olduğu halde onu affeylemekten tatlı bir şey olamaz.

İmam Ali hazretleri "Düşmanına galebe edince bu galebenin şükrünü af ile ifa et." buyurmuştur.

Bir kimse ne kadar büyük olursa o kadar çok affetmeye borçludur.

(Adriyanus) nail-i serir hükümdarı olduğu vakit düşmanlarından birine tesa-düf ederek: "Şimdi imparator oldum. Artık benden korkma!" dedi.

Düşmanından intikam almazdan evvel o adama bir fenalık edip etmediğini güzelce düşün! Eğer sana fenalık etmesini mucip bir harekette bulunmuş isen onu mazur tut, affet!

Meşhur Haccac bile "Mukarr-ı kusur affolunur lakin musirr affolunmaz." demiştir. (s.210)

Hassa ordusu kumandanı (Monteskukul) buğday tarlalarından kimse geçmesini emr eylemiş idi. Neferâtta biri bir köyden geçer iken bu emre muhalif etti.

(Monteskukul) bunu işitince li-eclilmücazât merkumu divan-ı harbe göndemek istediğinden "Ben memnu olduğumu bilmiyordum." diye itiraz eyledi. Monteskukul ise isgâ etmeyip derhal icra-yı mücazâtını emreyledi. Nefer dahi bu haksızlığa hiddet ederek ve "Şimdiye kadar kabahatli değildim. Ama şimdi irtikâb-ı cürme

mecburum.” diyerek tüfeğini ateş etti. Lakin kurşun boşa gitti. (Monteskukul) ise hatasını anladığından neferi affeyledi.

Fransa krallarından 4.(Filip) “Güzel Filip” unvanını almıştı. Müşarünileyh ile papa meyanında tahaddüs eden münâzaya nev’an-mâ Pama piskoposu sebebiyet vermişti. Duçar-ı mücazât edilmesini krala ihtar eylemeleri üzerine kral “Evet! Muktedir olduğumu biliyorum. Lakin böyle şeyleri muktedir olup da icra etmemek de güzel bir şeydir.” dedi.

Küçük (Teotos) daima lütuf ile muamele ettiği için kendisini ta’yib edenlere “Sağları öldürmek değil, elimden gelse ölüleri bile diriltmek isterim.” der imiş.

(Burbon) dukası Lui bir müddet İngiltere’de duçar-ı kayd-ı esaret olduğu halde avdetinde icra ettiği bir hareket-i alicenabânenin emsali tevahihte nadir görülür: (s.211)

Müşarünileyh’in esna-yı esaretinde kendi devleti ricalinden ekseri kendisinin gaybubetinden bila-istifade emval ve emlakını gasp ve gâret etmişler idi.

Esaretten avdet eylediği gün bilcümle ser-âmedân-ı devlet zâdegân-ı memleket etrafına tecemmü’ ettiler. Bu sırada maslahat-güzarı bulunan zat kendisine birtakım evrak takdim eyledi ki bunlarda cümlesinin kabahatleri muharri idi.

Bunlar meyanında kabahati olanlar havflarından çehreleri bozulup duçar-ı meyusiyet oldular. Karl ise maslahat-güzarına hitaben “Bunların bana etmiş oldukları hizmetlerinde bir defter-i mahsusunu getirdiniz mi?” diye sual etti. O da “hayır efendim” deyince kral “Öyle ise bunun da lüzumu yoktur.” diyerek kendi eliyle evrak-ı mezkûreyi ateşe attı.

Müşarünileyh böyle bir lutf-ı alicenabânesinden hazirûnun ne kadar müteessir ve şermsâr oldukları kabil-i tarif değildir.

4.(Henri) bunca muzafferiyâtından ziyade alicenaplığı sayesinde (Büyük) unvanını almıştır. Kimse onun kadar uluvv-ı cenâba malik olmadığı gibi affı da ondan ziyade seven bulunmazdı.

Müşarünileyh bir gün (Mayen) dukasına “Akd-i sulh ve müsâlemet hisseylediğim en büyük lezzet erbâb-ı isyan ve tuğyana bahşeylediğim aftır.” dedi.

Bu duka bir vakitler Hanry’nin kraliyetini gasp etmek emeliyle müddet-i (s.212) medide muharebe etmiş idi. Lakin Hanry’nin bu hareketten asla muğber olmamış olduğu atideki fıkradan anlaşılır:

Duka pek şişman olduğundan ağır yürürdü. Tesadüfen bir gün kral ile beraber yayan mahale gitmekte oldukları halde kral yavaş yavaş hatvelerini tesri’e başladı. Duka da geri kalmamak için süratle yürümeye mecbur olduğundan iyice yorulup kaldı. Biraz tevkif etmesini rica eyledi. Kral da “Biraderzadem! İşte şimdi senden intikamımı aldım.” dedi. Ne güzel intikam!

Kendisinin düşman-ı ebedileri bulunan birtakım eşhasa hadden aşırı iltifat ettiğini görenler bunlar hakkında icra-yı mücaz etmesini nasihate kalkışanlara cevaben “Cenâb-ı Hakk beni affediyor. Ben de onları affetmeliyim. Hak Teâlâ benim kusurlarımı zikretmiyor ben de onların kusurlarını zikretmemeliyim. Her kimin

günahı var ise o nadim olsun! Bundan sonra bana böyle şeyler söylemeyiniz!" demiştir.

Merhametli Yuvan unvanını almış olan bir reis-i ruhani dahi henüz az çok hissiyat-ı dinîyesi bulunan bir adamın kalbinde yalnız böyle bir mütalaayı tahrike muvaffak olmuştur. Şöyle ki: Reis-i ruhani bir adama alenen adavette bulunan ayan beldeden birinin hiddetini bir türlü teskine muvaffak olamayınca o zatı da hasmını da bir gün hanesine davet eyledi. Onlar da icabet ettiler. Papaz efendi evvela misafirlerini hanesindeki ibadet-gâha götürüp bülend-âvâz ile duaya başladı.

Duanın "Ya Rabb! Günahımızı affet biz de bize borçlu (s.213) olanları affedelim." Fıkrasına gelince ayan beldeden olan zata dedi ki: "Rica ederim. Düşün ki şu dakikada ne diyoruz. Cenâb-ı Hakk'tan ne talep ediyoruz bilir misin? Sen de başkasının kusurunu affetmeyi vaat ederek Cenâb-ı Hakk'tan senin günahını affetmesini talep ediyorsun değil mi?"

Papazın bu sözleri üzerine mumailayh bir dakika kadar mütalaadan sonra diz çökerek dedi ki: "Azizim! Bundan sonra ne istersen icra etmeye hazırım!" Papaz da hasmını affetmesini talep eylediğinden hemen hasmını deraguş etti.

Meşhur (Sirak) der ki: "Her kim intikam almak ister ise Cenâb-ı Hakk'ın intikamını kendi üzerine davet eder ve Cenâb-ı Hakk onun günahını ferâmuş etmez."

İnsan insana karşı kin ve garaz bağladığı halde Cenâb-ı Hakk'ın affına mazhar olmayı ümit etmeye nasıl mütecâsîr olur? Kendi gibi bir insana merhamet etmediği hald Cenâb-ı Hakk'ın merhametini nasıl talep eder?"

Cenâb-ı Hakk'ın affını talep eylediğin zaman zımnen sen de sen de refikinin kabahatini affetmeyi vaat edersin. Zavallı adam! Bu veçhile yaptığını biliyor musun? Sen de refikine borçlu olup da eda etmediğin bir şeyi nasıl Cenâb-ı Hakk'tan talep ediyorsun? Bu veçhile kendini bir kat daha günaha sokuyorsun. Hata üzerine bir hata daha etmiş oluyorsun. (s.214) Ağzından çıkan sözlerle kendini mahkûm ediyorsun. O kadar günahların üzerine bir de intikam günahını ilave ederek Cenâb-ı Hakk'ın intikam-ı adilânesini davet etmiş oluyorsun.

Cenâb-ı Hakk'ın adaletine mazhar olmak ister isen evvela sen refiklerinin kusurlarını afta isti'câl eyle!

Diyeceksin ki "Beni tahkir edenleri affedecek olur isem herkes ta'yib eder." Bu özür değildir. Çünkü sabır, hilm, faziletten maduttur.

Roma imparatoru Kayser'in "Bana karşı olunan hakaret ve adavetten başka bir şey unutmam."¹⁰ dediğini Roma hutebâ-yı meşhuresinden Çiçero bir eserinde lisan-ı sitayişle yad etmiştir.

Hz. Süleyman (a.s.) "Sabûr cesura faiktir. Herkes nefesine malik ve kalbine hâkim ise zapt ve feth-i memalik eden adamdan ziyade büyüktür." demiştir.

10 Müşarünileyh fevkalade kuvve-i hafıza ile iştihâr edenlerdir.

Eğer “Müntakim olmaz isem namus ve şanıma karşı gelmiş olurum.” denilirse ben de derim ki: “Cenâb-ı Hakk bu dediğin şeyleri bilmez mi? Allah Azimüş-şan Hazretleri Şan-ı İlahisini muhafazaya muktedir ya! Hâlbuki her gün görülüyor ki güneşini ebrâr ve eşrâr-ı nas üzerine ale’s-seviye tulû’ ettiriyor. Rahmetini salihlerin, şerirlerin tarlalarına müsavaten yağıdırıyor. O’nun kahır ve gazabuna (s.215) müstahak olanlar çok defa nimet ve bereketine mazhar oluyorlar.

Şerir adamların refah-ı hal ile yaşamakta olduklarını gören fasık “Acaba Allah yeryüzünde vaki olan şeylere vakıf mıdır?” diye sual eder. Hatta salih adamlar bile bazı kere Cenâb-ı Hakk’ın adalet ve basiret-i ezeliyesi hakkında girive-i iştibaha düşerler.

Bunlar zannederler ki Cenâb-ı Hakk’ın şanına layık olan, daima gazap ve intikam-ı adilânesini eşrâr-ı nas üzerine yağıdırmaktadır.

Gerçi Cenâb-ı Hakk murat buyurursa yek lahzada bütün eşrâr-ı âlemi yer ile yeksan eder. Bu husustaki imansız ber-kemâldir. Lakin Cenâb-ı Hakk sabır ile murad-ı ilahi günahların mahvı değil, tövbekâr olmasıdır. Zira Zat-ı Zü’l-celal hazretleri rahim-i mutlak ve Rabbü’l-âlemîn olmakla merhameti âleme şamildir.

(14.Lui)’nin validesi (Anna) daima der idi ki: “Bana karşı ihanet etmek isteyen düşmanlarımın husumetlerinden dolayı mükedder olaydım kendi aleyhimde onlarla ittifak etmiş olurdum. Bu halde beni duçar-ı idbar ve sefalet etmek isteyen elleri takviye ve yüreğime saptamak istedikleri kılıcı kendi elimle daha derin sokmak üzere kendilerine yardım etmiş olurdum.”

İspanya’nın (İnfantado) dukası, (Kesimines)¹¹ nam kardinale bir teklifte bulunmuştu. Kardinal tarafından reddolunduğu için hiddetlenerek hakaret etmek üzere ittibaidan birini gönderdi. (s.216) Kardinal hizmetkârın sebeb-i vürudunu anlayınca nazikâne dedi ki “Haydi efendinizin nezdine avdet ediniz göreceksiniz ki sizi böyle bir işe me’mûren i’zâm eylemiş olduğundan dolayı nadim olmuştur.”

Filhakika duka bu fiilinden o kadar nadim olmuş idi ki memur-ı merkurumun avdetinde “Böyle bir fiil-i nâ-marziden beni niçin men etmediniz?” diye gerek kendisini ve ger musahiblerini tekdir eyledi.

İntikam evveleminde her ne kadar bize leziz gelirse de bilâhere meraret ve mazarrat-ı azimeyi intaç eder. Bunun için ateş-i hiddet ve şiddetimizi sevda-yı intikam ile perveriş-yâb etmekten ise âb-ı af ile teskin ve itfa etmek daha hayırlıdır.

Af, âh! O mübarek af, insanı ne kadar belalardan rehâ-yâb eyler! Sevda-yı intikam ile tahrik olunan bir adamın yğreği ne kadar duçar-ı heyecan olur! Hırs-ı hiddet aheste aheste sükûnet-yâb olunca nedamet izhar-ı şiddet etmeye başlar.

Vakıa haksızları af ve haksızlıkları ferâmuş etmek kadar âlemde insanın nefsi-ne güç gelecek bir şey olduğunu biz de mu’terifiz. Bununla beraber deriz ki: Eğer çı bu hal bâd-ı emirde güç görünürse de böyle bir fedakârlık huzur-ı kalb ve bir meserret-i fevkaladeyi takip eder.

11 Müşarünilehy bir köy kethüdası olduğu halde bu mesnede nail olmuştur.

(4. Henri) henüz daire-i itaat etmiş olduğu bir kavim ile şiddetlice muamele etmesini tavsiye edenlere der idi ki: (s.217) “Zevk-i intikam bir dakika devam eder. Lakin af ve merhametin bahş-eylediği safâ bî-nihayedir.”

Sabır ve hilm hakkında söylenen “Kökü acı fakat meyvesi tatlıdır.” Sözleri af ve merhamet hususunda dahi denilebilir.”

Kureyş’ten iki kabile arasında bir kan davası hudûs etmişti. Ekâbir-i Kureyş’ten Ebu Süfyan ortaya çıkıp dedi ki:

-Ey Kureyşliler! Hakkınız mı istersiniz, yoksa ondan daha güzel bir şey mi? “Haktan daha güzel bir şey var mıdır?” dediler.

Ebu Süfyan “Evet, vardır, af!” demesiyle her iki kabile halkı bu rey-i hakimânesine mütâbaatla musâliha eylemişlerdir.

Ahz-ı sâr herkes hür bırakılmış olsaydı acaba ahval-i âlem ne hal kabul eder idi. İnsaf olunsun! Derhal köyler, şehirler, ovalar insan laşeleriyle bir manzara-i müthişe kesp etmez mi idi?

İnsana karşı ika edilen bilcümle hakaret ve ihanet ve her nevi gadir ve hıyanetin intikamı evvel-be-evvel Cenâb-ı Hakk’a aittir. Bu hal hep rıza-yı Bâri’ye karşı olduğu gibi hakk-ı intikam dahi mahza O’na racidir. Biz O’ndan evvel müntakim olduğumuz halde acaba O’ndan ziyade iyi ve güzel bir intikam mı alabileceğiz? Bunu yapamadıktan başka duçar-ı hata olacağız. Kendisi sabreder. Mücrimin mahvını tacil etmez. Zira onun necat ve selametini murat buyurur.

Eğer O’ndan şerirlere, haksızlara, zalimlere ibraz buyurduğu sabır ve merhameti reva görmüyor isen sana da sabır ve tahammül edildiğini (s.218) reva görme! Ahz-ı sâr sevdasında bulunduğu ve kemliğe karşı kemlikle mukabele etmek istediğin ve Hakk Teâlâ Hazretlerinin hakkını gasba kıyam ettiğin halde an-ı vahidde hemen gazab-ı ilahisini yere çarparak parça parça etmiş olsa ne olurdu! Acaba razı olur mu idin?

Sen her gün Cenâb-ı Hakk’a isyan etmekte olduğun halde sabır ve affediyor. Sen de O’nun merhametini su-i istimal etmiyor musun? Evet ben de sana hak veririm ki o senin hasmın elyinde iştikâ eylediğin adam nankördür. Nâ-layıktır. Fûrümayedir. Haksızdır. Zalimdir. Fasıktır. Münafıktır. Çok alçak bir adamdır. Lakin sen nesin? Bu saate kadar seni Bâri Teâlâ lutf u keremiyle perverde etti her an feyiz ve bereketini senin üzerinde neşr ediyor. Lakin sen O’na hakkıyla kulluk ediyor musun? Hatta isyan bile eylemiyor musun? Cenâb-ı Hakk’ın indinde bakalım aleyhinde bulunduğu adam ile senin farkın nedir? Acaba sen ondan iyi misin? Gerek Cenâb-ı Hakk’ın şimdiye kadar sana ettiği lûtf ve kerem ve gerek senin O’na karşı eylediğin cürüm ve isyanın defteri nâgâh gözünün önüne getirilirse derhal seni havf ve dehşet istila etmeyecek mi? O vakit Cenâb-ı Yezdan’ın sana etmiş olduğu iyiliklere minnettar ve senin O’na karşı ettiğin fenalıklardan şerm-sâr olup da hasmını hâlâ affetmeyebilir misin? Hâlâ müntakim olabilir misin? İşte zat-ı ecel ve âlânın senden talep eylediği şey de budur. (s.219)

KETM-İ ESRÂR

Sana tevdi olunan esrârı sırlarından ziyade ketme çalış.

Bir kralın karinasından bazıları bir prence “Bu gün kral size ne söyledi? O sizden bir şey ketm etmez.” diye sual etmeleri üzerine prens öyleyse niçin sual ediyor-sunuz?” demiş.

Sırlar içinde devlet ve hane sırlarını cümleden ziyade itina ile muhafaza etmek vaciptir. Zira onların ifşası netâyic ve hamiye-yi intaç edebileceği gibi bu misillü sırları ketme memur olanlardan sual etmek dahi caiz değildir.

Sultan Mahmud’un kölelerinden birkaç kimse vezir Hasan Meymendi’ye “Sultan bu gün sana falan maslahat hakkında ne dedi?” dediklerinde vezir “Size de gizli kalmaz.” dedi. Köleler “Sen vezir-i memleketsin. Sana söylediği şeyi bizim gibilere söylemeyi cazi görmez.” dediklerinde “Padişah o maslahatı kimseye söylemeyeceğimi bildiğine binaen ancak bana söyledi. Bu takdirce siz niçin soruyorsunuz?” cevabını vermiştir.

(Avlus Kolulus) bu mebhasta güzel bir vaka rivayet eder ki herkes bilmek ve hatırında saklamak üzere buraya nakli münasip görülmüştür.

“Roma’da ihtiyar meclisi azasının on dört yaşlarına kadar (s.220) varan çocuklarının müstaitlerini meclise beraber götürmeleri adet hükmüne girmiş idi. Bir gün mühim bir madde mevki-i tezkire konulmuş ise de o gün bir karar verilemediği cihetle müzakerenin hitamı ertesi güne talik olunmuş mezkûr madde hakkında bir karar-ı kati verilmedikçe hariçte işâ’a olunmaması tenbih edilmiş idi. O gün pederiyle beraber meclise gitmiş olan (Babirus) namında bir çocuk eve gidince validesi “Bu gün mecliste neden bahs olundu?” diye sual eyledi. Çocuk “Söylenmesi memnudur.” Cevabını verdi ise de validesi ısrara başladı. Nihayet çocuk validesini aldatmaya karar vererek dedi ki: “Bu gün tezekkür olunan mesele erkeklerin ikişer karı mı, yoksa karıların ikişer koca almaları hükûmete nafi’ olacağı meselesi idi.” Validesi bu haberden mütehayyir olup derhal haneden dışarıya fırlayarak dostları bulunan bilcümle kadınlara hikâye-i hal eyledi. Ertesi gün birtakım kadınlar ihtiyar meclisini muhâsâra ederek kendilerine sual olunmaksızın bu mesele hakkında bir karar verilmesini feryat ile ricaya başladılar. Meclis bu vaka üzerine izhar-ı teaccüp eylediği sırada (Babirus) ayağa kalkı macerayı hikâye eyledi. Çocuğun bu hareketi meclisçe fevkalade tahsin ve takdir olunarak o günden itibaren Babirus’tan mâ-ada hiçbir çocuğun pederi ile beraber meclise getirilmemesi kat’an karar-gîr oldu.

Kadınlar ve çocuklar sır saklayamazlar. Bunun için onlara (s.221) mühim maddeler hakkında tevdi-i esrar etmek caiz değildir.

Vakia kadınlar içinde ketume olanlar da var ise de ekseri sözlerinin sahibeleri olmadıklarından kendileri bile istemedikleri ve farkında olmadıkları halde ifşa-yı raz eylediklerinden hiçbirisine tevdi-i esrar etmek caiz olmaz.

Nice erkekler de vardır ki bu hususta kadınlara mümasildir. Hatta bazıları kadınlardan beterdir. Binaenaleyh gerek erkeklere ve gerek kadınlara tevdi-i esrar hususunda gayet ihtiyat lazımdır.

Kâtım-i esrar olmak için metanet-i kalbiyeye malik olmak iktiza eder. Her halükârda emniyeti su-i istimal etmemeye çalış. Bir suretteki âlemde hiçbir şey seni iğfal edemesin. Raz-ı derunı kimse keşfe muktedir olamasın. Sana hüsn-i teveccühleri ve emniyetleri bulunan zevata sadık ol. Vefakâr ol. Sana tevdi-i esrar edenlerin sırlarını fedakârâne muhafaza et. Ersrarı mevâd-ı mukaddese ve muhateremeden addetmek vaciptir. Zira ızmarı vacip olan bir şeyi izhar etmemek heyet-i ictimaiye-i beşeriyenin kavânin-i mukaddesinin başlıcalarındandır. Esrar bir vedia hükmündedir. Bunlara hıyanet değil, siyanet vaciptir.

(Sirak)'ın kitab-ı hikmetinde "Dostunun sırrını ifşa eden emniyetini kaybeder. Bu makule adamlar hiçbir vakit dil-hahları üzere dost bulamazlar." diye mesturdur. (s.222)

Dostunun esrarını bir defa ifşa eder isen artık onun dostluğunu celp edebilmeğe ümitvar olma!

Birine hakaret, ihanet eden kimse onunla tekrar barışabilir. Lakin dostunun bir sırrını ifşa eden kimse tekrar onun dostluğunu kazanmak için beyhude yorulur! Kâtım-i esrar olmayan adam ifşa-yı raz etmiş olduğu zevata da yaranamaz. Onlar da kendisine rağbet ve riayet etmezler. Bu hususta edilen en ufak bir kusur bile en büyük bir günah addolunur. Ve öyle ağır bir cezaya duçar olur ki bu ceza kalplerinde az çok hiss-i namus-ı baki olan adamlara bile gîrân gelse revadır.

Bu cezada bir daha bu kusurda bulunmaya bile kendisine meydan verilmeyecek bir nefret-i ebediyeye mahkûmiyetinden ibarettir.

Dostunun sana tevdi etmiş olduğu bir sırrı ağzından kaçıracağın vakit namus ve haysiyetinin de onunla beraber kaçacağını muhakkak bil! Binaenaleyh bir veçhile sırrın keşf olunmasına medar olabilecek bir söz söyleme. Bazı adamlar ihfa-yı esrarı vaat ederler ise de yine lisan-ı hal ile ifşa eylerler de haberleri bile olmaz. Gerçi şifahen hiçbir şey demezler. Lakin raz-ı derunları yüzlerinde gözlerinde nümâyan olur. Bir sırra vakıf olduğunu beyan etmek bile bir kusur addolunur.

Bazılar bir sırrı yalnız bir adama yani faş etmeyeceğine kemâl-i emniyet olunan bir adama beyan ederler ise hıfz-ı sır kaidesine mugayir (s.223) bir şey etmiş olmazlar zannederler. Lakin o sır kendilerine tevdi' olunduğu zaman o adama veya o dosta söylemekte muhtar bırakılmadıkları gibi bu veçhile yani ağızdan ağıza söylenerek daha şayi' olmadığı da nadiren vaki olur.

Ümerâ-yı etraktan (Teksin) bir sırrını nüdemasına faş için bir iki sene kadar tereddüt ettikten sonra nihayet ifşa-yı raz eder. Ve bunu kimseye söylememelerini ekiden tenbih eyler.

Fakat birkaç gün sonra sırrının faş edildiğini işittiğinde cümlesinin idamına kıyam edince nüdemadan biri "Padişahım, bu kabahati siz cümlemizden evvel ifa eylediniz. Siz sırrınızı ketme muktedir olmadığınız halde bizi helak etmekten ne fayda hâsıl olur." demesi üzerine emir hatasını anlayarak cümlesini af ile "Cevahiri hazinedara teslim et. Fakat sırrı kendin muahfaza eyle." mealinde olan şu beyti tekrar eyler:

Cevahir be-gencinedârân süpâr
Veli râz bâ-hîştên pâsdâr

Biri gelip bir şey naklederek “Bunu bana gizli söylediler. Siz de kinseye söylemeyiniz. Söz beynimizde kalsın.” Der ve “Korkmayınız benden sır çıkmaz. Ben de sizin kadar sır saklamaya muktedirim.” cevabını alır. Hâlbuki bu cevap sırrın yalnız kendisinde kalabileceğini temin edebilecek bir cevâb-ı kâfi değildir. İfşa-yı esrar edilmesinden havf olunacak öyle tehlikeli dakikalar vardır ki her vakitten ziyade sırrın (s.224) izharından muhteriz olmak lazımdır. Bizi ifşa-yı esrara sevk ve tahrik edecek şeylerin başlıcası hiddet ve meclis-i muahbbet olup hele muhabbet cümleden ziyade mahuf ve buna müstaittir. Şöyleki hiddet arasında ifşa-yı esrar eden bizzat biz olduğumuz halde muhabbet arasında ansızın sır bizden firar eder.

Muhabbet arasında insan öyle bir halet-i mestîde bulunur ki eğer o sırada mümkün mertebe nefsinden hâbir ve hâb-ı mestîden bidar olmaz ise bu hal insanın basiretini bağlayarak vazife ve kaide-i hıfz-ı razı velhasıl her şeyi ferâmuş ettirir.

(Turen) nam general bu hususta bir ibret-i müessire olmuştur. Ordu başkumandanı bulunduğu zaman kimseyi efkârına esrarına şerik etmedi.

(Luva) haribiye nazırı ise mumaileyhin efkâr ve tedâbirine asla vakıf olamadığından dolayı daima şikâyet eder ve onun harekât-ı harbiyesini ancak gazetelerden istima' eylerdi.

(Turen) tedâbir ve esrarını krala bile beyan etmekten ihtiraz eder ve kimseye emniyet etmez idi. Bir gün Almanya ordusuna gitmekte bulunan bir kumandanına kral dedi ki: “Rica ederim (Turen)’e söyleyiniz ki beni efkâr ve teşebbüsâtından haberdar etsin. Zira işin rehin-i muvaffakiyet olmasını ben de kendisi kadar arzu ederim.”

İşte bu derece kâtm-ı esrar ve efkâr olan bu general bile bir defa madam (Kesak) namında bir mahbubesiyle görüşüyor iken kralın (s.225) bir sırrını faş eylemiştir. Madam da o sırrı Lorina miralayına söylemiş o da kralın o sırrı kendisinden gizli ve muhterem tutmak istediği biraderine ifşa etmiş idi. Nihayet kralın biraderi de kendisine söylemiştir. Mezkûr sır ise kraliçenin İngiltere’ye seyahat ve biraderi bulunan 2.(Jak)’ı ziyaret etmek azminde bulunduğundan ibaret idi. 14. (Lui) bir gün (Turen) ile mülakat ve musahabet ettiği esnada mumaileyh general mezkûr sırrı madam (Kesak)’a beyan ve izhar etmiş olduğunu itiraf edince, kral “O kadına itimat etmeyiniz. Görmüyor musunuz ki sizin bu sırrınızı Lorina miralayına faş etti? Sen ise hâlâ kendisine kurban oluyorsun!” diye nasihat eyledi. (Turen)’in bu hareketi kendisini ilelebet mahcup etmiştir.

İmdi bu kadar kâtim-i esrar olan böyle bir kahraman bile bir kralın sırrını muhafazaya muktedir olmadığı halde bizim esrarımız şuna buna tevdi etmemiz asla caiz olmadığı aşîkârdır.

Bir gece bir baron ile konuşurken bahis bu vakaya intikal edince Turen kemâl-i hicabından “Durunuz şu mumları söndürmeyince o şeyi size beyan edemem.” demiştir.

Bir masumun bir bi-günahın ismet ve berâetine muzır olacak ve haksız bir fiilin failini gizleyecek esrarın ifşası hem caiz hem de vaciptir. Keza bir haksızın haksızlığını, bir zalimin zulmünü, elhasıl bir fasidin fesadını ilan etmek asla takbih olunamaz. (s.226)

Fransa krallarından 3. Henri muahhiren 4. Henri namıyla nail-i serir-i hükümdarı olan (Navara) kralını hapsedmiştir. Kral me'mûl olmayan bir suretle mahpus-tan firara muvaffak oldu. Bunun üzerine (Fervak) nam zat bu firardan haberdar olduğu halde ihbar etmemiş olmasından dolayı maznun oldu. Bu vakadan dolayı kral pek ziyade hiddetlendi. (Fervak)'ın bu müsamahası idamını müstelzem olacağını beyan ve her kim bunu Fervak'a haber verir de firarını mucip olur ise onu idam edeceğini tehdit eyledi. Kralın bu tehdidâtı der-meyân ettiği sırada (Karilon) ile sair nüdemâ ve karinası hazır idiler. Kralın bir bi-günahı idamdan çekinmeyeceğini cümlesi bilirler idi.

Öyle bir seçi' ve kahramanın haksız yerde idamı hakkında kralın eylediği ahdi Karilon işitince pek ziyade müteessir olduğundan onu bu tehlikeden halas etmeyi tasmm eyledi. Derhal gidip biçare (Fervak)'ı bularak ihbar-ı keyfiyet ve firar etmesini nasihat etti. O da firar eyledi. Ertesi gün kral (Fervak)'ın firar ettiğini işitince pek ziyade canı sıkıldı. Evvela bu verdiği kararı işitenlerin cümlesinden şüphe arz eyledi. Nihayet buna (Karilon)'dan mâ-ada kimsenin mütecâsir olmayacağına karar verdi. Mumaileyhe gazabâne bir nazar atfederek: "Karilon! Fervak firar ederek nar-ı intikamımdan kurtuldu. Lakin onun firarına sebep (s.227) olan kim ise pençe-i kahrımdan kurtulamayacaktır. Bunun mütecâsiri kim olduğunu bilir misin?" diye sual eyledi. Karilon bi-perva "Evet! Bilirim! Efendim!" cevabını verdi. Kral "Çabuk ismini söyle!" demesi üzerine, Karilon: "Ben şahsımdan başkası için gammaz olamam. Başka bir bi-günahın gazabına kurban olacağı havfı beni yedinize teslim olmaya mecbur ediyor. Mücâzât etmek istediğiniz mücrim benim (Fervak)'ın haksız yerde idamına dair olan bir karar-ı hafiyi setr etmiş olsa idim onun katili sayılacaktım. İmdi tertip edeceğiniz cezayı çekmeye hazırım." diye muakbele etti.

Kral Karilon'un bu cesaret ve sadakatinden mütehayyir olarak bir müddet sakinâne baktıktan sonra kemâl-i hilm ile "Mademki dünyada böyle bir Karilon'um var imiş o halde benim şefkatim onun hakkında su-i tesiri mucip olmasını istemem." diyerek af ve taltif eyledi.

Mütenebbi hıfz-ı esrarda metanetini beyan yolunda demiş ki: "Sır için bende bir mevki-i mürtefi vardır ki kimse vasıl olamaz ve öyle bir mevki de medfundur ki kimse dâhil olmaz. Hatta nedimlerime bile keşf-i raz etmeyecek kadar ketumum."

Muahharen İngiltere serir-i hükümdarisine câlis olan (Oranj) dukası muharebe etmek üzere bir mahalle gitmekte iken bir binbaşı merak ederek nereye ve niçin gittiğini kendisinden sual eyledi. Duka "Anlayacak olur isen hiç kimseye beyan (s.228) etmeyeceğini vaat ediyor musun?" diye sordu. Merkumun yemin ile temine kalkışması üzerine, duka "İnandım. Fakat sır saklamak istidadını Cenâb-ı Hakk bana da ihsan eylemiştir." diyerek iskât eyledi.

Salih bin Abdü'l-kuddüs der ki "Sır bir emanettir. Emanetin talib-i âhire verilmesi abes olduğu gibi sırrın da râgib-i diğere verilmesi caiz değildir."

İnsan kendi esrarından ziyade sairlerin esrarını saklamaya münhemiktir denilmekte ise de kadın kısmı alelumum kendi sırrını sairinden ziyade muhafaza etmeye münhemiktir.

Fransa krallarından 8.Şarl hıfz-ı esrar hususunu o kadar zaruri sayar ve esrarını o kadar ketm eder idi ki bir defa yarın ne yapacağı sual olundukta "Eğer giydiğim gömlek bile sırrıma âgâh olduğunu bilsem derhal ihrâk ederim." cevabını vermiş-tir.

Meşahir-i şu'âra-yı Arap'tan (Kaysü'l-Hatîm) dahi bir nazmında demiş ki: "Bir kimseye hazine bahş ederim nakdine-i esrarımdan zerre kadar vermem."

İnsanın yüreğinde mektûm tutabildiği bir şey zahir olamaz. Lakin başkasına tevdi edilen bir şey de mektûm kalmaz. Bir sırrın başkasına izharı hiçbir mecburiyet tahtında olmadığı halde onu faş etmek hamakat addolunduktan başka o sırrı büyük bir tehlikeye ilka etmek demektir. (s.229)

Hükemâ-yı Arap'tan Ahnefbenî Kays: "Kişinin sadrını tazyik eden şeylerin en birincisi esrardır ki insan ifşasına meyyaldir. Bu meyyaline mağlup olanlar ez'af-ı ricaldır. İşte itikadımca dünyada en zayıf kalp sırrını muhafaza edemeyen ve en ahmak adam faş ettiği sırrın ketmini âhirden rica edendir." demiştir.

Bizi taciz eden esrar zaten faş olmaya karibdir. Her kim hıfz-ı esrara muktedir değil ise akıl ve hikmetten baiddir.

(Sirak) der ki: "Kalbini kimsye açma. Zira esrarını tevdi ettiğin dostun vefasız olup da muahhiren bunları faş etmesi de muhtemeldir."

Çok defa yüreğimizi emniyet-i kâmile ile rast gelen adama açarız. Bu ise kaide-i ihtiyata mugayirdir.

Ömer bin el-Hattâb der ki: "Ben sırrımı faş eden kimseyi ta'yib ve takbih etmem. Zira kendi sırrıma yüreğim dar gelirse başkasının ki daha ziyade dar gelir."

Bedbahtlar ile sabiler ve tecrübesizler bu hususta alelumum aldanırlar. Kendi sırrını saklamayan adamlar başkalarının esrarını da saklayamazlar. Dikkatsiz, basiretsiz olan adam akıbet herkes tarafından tanınır, tezlil edilir. Bu makule adamlar kendi lisanlarının nefeslerine attığı tir-i zehrâk ile vurulup mecruh olurlar.

Hız. Süleyman der ki: "İşlerini dostun ile beraber gör. Lakin sırrını açma. Zira sana hıyanet etmesi muhtemeldir." (s.230)

İhtiyar-ı sükût edemediğimiz için ekseriya duçar-ı nedamet ve hacalet oluyoruz. Bazı kere gerek kendimizin ve gerek sairinin esrarını min-gayr-i kasdin ifşa ederiz. Bu hususta zinhar kendine güvenme. Çok ihtiraz eyle! Zira bir hareket, bir bakış, bir sükût bile ifşa-yı esrara kâfidir.

Mülûk-ı Emeviyye'den Ömer bin Abdülaziz: "Kalpler, sırrarın muhafazası ağız ve dudaklar o muhafazaların kilididir, diller de anahtarlarıdır. Bu surette hemen herkes miftah-ı esrarını hıfz etmelidir ki cevher-i esrarı zayi olmaz." demişlerdir.

Meskût-ı anı bırakmak istediğini şeyi sükûtundan veya sair bir hareketinden anlatmamaya çalış.

Esrar öyle bir definedir ki mahfi olduğu bilinecek olsa nısfen keşf olunmuş addolunur.

Çok defa insan sırrının bir kısmını söylemek de tehlikelidir. (Labruvir) nam âlimin dediği gibi her emniyet tamam olmayacak olursa tehlikelidir. Zira bir sırrı ya kâmilten söylemek veya bütün bütün söylememek iktiza eder. Hâlbuki kısmen söylenen bir söz söylenmeyen söze de ya şüphe verir veyahut söyletmeye adamı mecbur eder. Bundan kat’-ı nazar, evvelce vaki olan bir derece itimat, sair emniyetlere de sebep olabilir. Binaenaleyh ne kısmen ve ne de kâmilten ifşa-yı esrar caiz olamaz. Eğer biri kendisine olunan emniyeti tam olmayıp nakıs olduğunu keşf veya şüphe eder ise artık her bir emniyet (s.231) kendisi için kaybedilmiş hükmündedir. Bir defa kayıtsızlık etmiş olur ise artık evvelki takayyüdü ile kesp etmiş olduğu bir derece emniyeti de kaybetmemek için her şeyi feda etmeye mecbur olur.

Mülûk-i İraniye’den Nuşirevan-ı adil demiştir ki: “Bir insan sırrını takviye e-derse ona iki fayda hâsıl olur. Biri matlaba zafer-yâb olmak, diğeri tehlikeden salim bulunmaktır.”

Birine tevdi-i esrar edecek olur isen onun sadakat ve vefakârlığını bir veçhile taht-ı temine almaya çalış. Şöyle ki: o sır güya kendisinin imiş gibi muhteriz ve mudakkik olmasını icap etsin ki hiç olmazsa belki bu suretle sana sadık kalmaya mecbur olsun. Senin gibi ondan hâsıl olacak menfaatten mahrum kalmaktan veya bir güne ziyana duçar olmaktan havf etsin de hıfz-ı esrara borçlu olsun.

Geveze zevzek, adamlara, çocuklara, nisvâna.

Zira bu makulelerde esrar nadiren mektûm kalabilir. Eğer söyletmek için sık sık kendilerine ilhâh da vuku bulur ise artık bütün bütün faş olur.

Ketm-i ilâhiyede mestur olduğu üzere (Samson)’un bu husustaki zaafı kendisine pek pahalı düşmüştür.

Muhasib-i meşhur (Gadon) daima der idi ki: “Âlemde üç (s.232) şey vardır ki onları icra ettiğimde pişman olmamak kabil değildir. Biri hiçbir şey öğrenmeden günümü geçirmek. İkincisi karadan mümkün olan yolculuğu denizden icra etmek. Üçüncüsü de zevceme bir sır açmak.”

Bu cümle ile beraber hıfz-ı esrara muktedir olan kadınlar da bulunduğu kabil-i inkâr değildir. Kadınlar için bilâ-istisna “Hıfz-ı esrara muktedir değildirler.” diyenlerin mücerret bazı vakayiden ve bhusus Atina’da vukua gelen bir vaka-i acibeden haberdar olmalarıdır.

Bazı Atinalılar vatanlarını zalimlerin yed-i zulmünden tahlis etmek üzere ittifak ettiler. Bunlar meyanında (Leonya) isminde bir de kadın var idi. Bir zalim bunu der-dest ile erbâb-ı ittifakı haber vermek üzere ne kadar işkence etti ise kadın cümlesine tahammül eyledi. Nihayet aciz kaldığını görünce ağzından bir güne sır kaçırmamak için dilini ısırıp kesti. Düşmanlarını tarumar etmeğe muvaffak oldular. Kalpleri muhabbet-i minnetdârî ile melu olan Atinalılar da mezbure kadının

namına mükellef bir heykel rezk ettiler. Bu heykelin resmi dilsiz bir dişi arslan idi. Üzerinde “Cins-i galibin fazileti” ibaresi hakk olunmuştu.

Esrarını muhafazaya muktedir olmaya çalış. Lakin gizliliğe değmeyen şeyleri de sır makamında hafi tutmak asla caiz değildir. Suhuletle bilinecek şeylerde de sır saklamak hiffet-i akıl ve killet-i zekâ eseridir.

Kırk yaşını tecavüz eden kadının biri otuz yaşına takarrüp (s.233) eylediğini ma'teessüf beyan eylediği sırada mezkûrenin kırk yaşından ziyade olduğunu bilen biri de “Madam! Sevinmelisiniz ki günden güne yaşıınız otuzdan tezayüt ederek kemale eriyorsunuz.” diye kendisini istihza eyledi. Ketm-i sinne yalnız kadınlar münhemik olmayıp bu hal ihtiyar adamlarda dahi görülür.

13. Lui bir gün (Basümir) nam generale “Kaç yaşındasınız?” diye sual edip o da “Elli yaşındayım.” cevabını verdi. Hâlbuki kral kendisinin altmış yaşında olduğunu bildiğinden onu tekzip edince hemen asla kendisini bozmayarak kemâl-i maharetle “Efendim! (Bastil)'de¹²geçirdiğim on seneyi hesaba katmadım. Zira o on seneyi sizin hizmetinizde geçirdim.” diyerek izhar-ı zerafet eyledi.

İnsan ihtiyarlığından niçin utanmalı? Gençlik de ihtiyarlık da tabii bir şeydir. Binaenaleyh sinn saklamak ve bahusus kalem-i tabiatla alnımıza yazılmış olup sühuletle kıraat ve bir buluşta teferrüs olunacak bir şeyin ketmini istemek ise hiffet-i akıl âsârından addolunmaya sezaıdır.

Başkasının sırrına vakıf olmaya münhemik olma. Zira bu büyük bir terbiye-sizliktir.

Gerek erkek ve gerek kadın cinsinin faziletlerini iktisap (s.234) ve kusurlarından içtinap eyle? Lakin raz-ı derununu da mümkün mertebe muhafaza etmeye çalış. Zira bu basiretsizlikten zuhura gelecek mazarratların en küçüğü işe sekte-i âriz olmak ihtimalidir.

(Rişliyö) nam kardinal daima der idi ki: “Esrar umûr-ı azime ve bir devlet-i fehimenin ruhudur. Sır giderse işin canı da gider. Bahusus âmir olan ketm-i esrar hususunda Hallak-i cihana imtisal etmelidir. Zira Cenâb-ı Hakk âlemi öyle kanunlar ile idare eder ki hakikati yalnız kendisinin malumudur. Ferd-i âferide hiçbir sırr-ı ilahinin keşfine kadir olamaz. Şu kadar ki insana mümkün mertebe sairlerinin esrarını reviş halinden keşf ve kendininkini ketm etmeye çalışmak icab-ı haldendir.

Bir işle meşgul olan adam başkalarının işine karışmaya ve onu anlamaya, merak etmeye vakit bulamaz. Lakin işsiz güçsüz adamlar üzerlerine elzem olmayan ve kendilerine hiçbir veçhile ait bulunmayan işlerde merak ve müdahale etmeyi severler. Her şeyi anlamak isterler. İşte böyle her şeyi anlamak ve başkasının hane veya dükkânındaki işlerine vakıf olmak isteyen adamlardan olma!

Onların bu merakları anacak ya kendilerine sermaye-i sohbet ittihaz ederek ötekine berikine söyleyip şayi etmek veyahut ellerinde bir alet- fesat ittihaz ederek

12 14. asırda politika müttehemleri için Paris'te tesis olunmuş bir hapishane idi 1789 tarihinde ahali tarafından tahrip edilmiştir.

su-i istimal eylemek içindir. Bunların ikisi de terbiyeli adam işi değildir. Elhasıl üzerine elzem (s.235) olmayan ve karşındakine nahoş olan şeylere merak ve onları sual etme.

“ÂDEM-İ TEKEBBÜR VE İHANET”

TEVAZU, HÜRMET, RİAYET

Kulüb-ı nâsı celp ve cezb eden şey hürmet ve riayet olduğu gibi tedbir ve tebid eden de hakaret ve ihanettir. Her takdir ve tahsin ettiğimiz adamı daima sevmeyiz. Lakin hürmet ve riayet gördüğümüz zatlari daima severiz.

Hürmet ve riayet başkalarının muahbbetini, hakaret ve ihanet ise adavetini davet eyler. Çok defa insanı nâ-kabil-i sulh olan bir adû-yı ekber eder. İnsan bazikere adaveti affeder. Lakin ihaneti kimse affetmez. Tabir-i âhirle bir kimseye karşı vuku bulan adavet affolunur. Lakin ihanet asla affolunmaz. Eğer insan lazime-i hürmet ve riayette kusur etmemek mümkün olsa idi âlemde adavet denilen şeyin vücudu olmaz ve herkes daima muhabbet üzere bulunur idi.

Şöyle ki heyet-i ictimaiye-i beşeriye meyanında türlü türlü vücuda gelene fenalıkların sebeb-i ekseriya şayan-ı ihanet ve hakaret olmayanlara ve hatta sezavâr-ı hürmet ve riayet olanlara edilen ihanet ve hakarettir.

Adavet, hakaret, tarizât ve tezyifât gibi şeyler ve bilcümle bed muameleler hep ihanetten neşet eder. Bunlar niaheyetsiz adavetlerin (s.236) ve mühlik intikamların menbalarıdır. Binaenaleyh başkalarına ihanet etmekten be-gayet ihtiraz edilmek lazımdır. Zira öyle adamlar vardır ki kendilerine karşı edilen ihanet ve hakareti asla unutmazlar. Gerek kavlen, gerek fiilen her halde mukabele ederler.

Bir adam hal ve şanına yakışmayacak surette müzeyyen esbap giymiş idi. Birisi suert-i tezyifkârânede “Şöyle bir adama böyle esvap yakışır mı!” deyince o zat da derhal “Öyle elbiseye böyle adam ne yakışır?” sözüyle mukabele eyledi.

Avrupa üdeba-yı meşhuresinden (Labruiyer) der ki: “Ne harikulade şeylerdir ki biz başkalarını tahkir, takbih ve ta’yib etmekten asla çekinmediğimiz ve bununla kendimizi haklı gördüğümüz halde başkaları tarafından aynı muameleyi gördüğümüz zaman hemen hiddet ediyoruz. Husumete kalkışıyoruz ve muakbele etmekten kendimizi alamıyoruz. Bir dakika kendi nefsimizi ihanet ve hakaret etmek istediğimiz adamların yerine koymuş olsak bu muameleyi asla reva görmeyeceğimizde şüphe yoktur. Hâlbuki bu güzel mütalaayı unutarak daima nefsimizi sairlerinden iyi zannettiğimizden onlara ihaneti ve her nevi muamele-i bârideyi reva görürüz. Üzerimizde daima büyük bir hüsn-i teveccühümüz olduğundan nefsimizi başkalarıyla bi’l-mukayese kendimizi faik addetmeyi severiz.”

İşte ihanet ve her nevi hakaret bundan neşet eder ki akl-ı kasir ve kibir ve gurur alametidir.

İhanet ettiğimiz adamlar ister mâ-fevkimizde ister mâ-dunumuzda (s.237) olsunlar, ister emsal ve akranımızdan bulunsunlar hiçbir veçhile ihanet caiz değildir. Zira emsal ve akranımıza bir bed muameleyi reva görmek akılsızlıktır. Mâ-fevkimize karşı divanelik ve mâ-dunumuza göre ise gülünecek bir çocukluktur.

Aşağı mertebede hizmet ve ameliyat ve sanatta bulunan adamlara asla ihanet caiz olamaz. Zira kendilerini o hal ve vaziyette bulunduran hikmet-i ezeliyedir. Onların dün mertebe addolunan hizmet ve sanatları kendilerini heyet-i ictimaiye-i beşeriye meyanında itibarsız etmekten başka muteber ve nafi' eder.

12. Lui (Orlean) dukalığında bulunduğu zaman müteallikâtından bulunan zadeğandan birinin bir köylüye ihanet etmiş olduğu mesmu'ı olunca sofrada kendisine ekmek verilmemesini emreyledi. Bunun için asilzade arz-ı şikâyet edince "Hangi şey ziyade mugaddidir?" diye soru eyledi. O da "Ekmek ziyade mugaddidir." cevabını verince, kral "Öyle ise sana ekmek verenleri niçin tahkir edersin?" dedi.

Alelumum ve husûsâ kadınlar beyninde adet hükmüne girmiş bir hal vardır ki çirkin ve endamı gayr-i mütenasip olanları tezyif ederler. Bu ise akl-ı kasir alame-tidir. Vakıa kemâlât-ı insanıyeye feyz-i tabiide inzıam eder ise azim tesiri olacağı derkârdır. Hâlbui ondan mahrum olan kemâlâtın kıymeti kaybolur mu? Kemâlât, füyuzât-ı tabiaatla daima ittihat etmekten başka çok defa da ondan (s.238) tebaüd eder. Zannedersin ki hasut tabiat onları yekdiğerinden ayırmaktan hoşlanır da iki-sini bir yerde cem etmez.

Meşhur (Felison) gayet çirkin çehreli birisi idi. Bu zat hakkında "İnsanda görülen çirkinliklerin niahyet derecesindedir." derlerdi. Hâlbuki bu derce çirkin olan Felison 14. Lui devrinde bulunan meşhur âlim ve hünerver adamlardandır.

Bir cevahir çamura düşmekle kıymetten düşmediği gibi rüzgârın göklere çıkardığı toz dahi zilletten hali olmaz.

Meşhur (Sirak) der ki: "İnsanın ne güzelliği için medh ü sena et ve ne de çirkinliği için ta'yib!"

Arı uçan böceklerin en küçüklerinden olduğu halde meyvesi nefis ve hüneri âlidir.

Bir zabıt fazâ'il-i ahlakiye ve maharet-i askeriyede meşhur olduğu halde kısa boylu ve çirkin çehreli biçimsiz bir şey idi. Bu zat Fransa devleti tarafından Kanada ceziresine şehremini tayin edildi.

O esnada İrulkılar Fransızlar ile meyânelerinde vaki olan ahit-namelerini tecdit etmek üzere zabıt-ı mumaileyhin nezdine bazı vekiller gönderdiler. Bunlar (Kebek) şehrine vasil ve şehremininin huzuruna dâhil oldular. Reisleri şehremini-ne hitaben irat etmek üzere bir nutuk hazırlamıştı. Bu nutukta kemâl-i fesahat ve belagatle onun kuvve bedeniyesini yüksek boyunu ve güzel simasını medh ü sena etmiş idi. Zira bu akvam-ı bedeviye meyanında makbul (s.239) olan sıfatlar bunlar idi. Lakin nâtık-ı muamileyh şehremininin eşkâl ve endamı kendi tasvirinin bütün bütün mugayirinde bulunduğunu müşahade edince artık o nutku bertaraf ederek atideki sözleri irat eyledi:

“Görünür ki zatınız azimet-i ruh eshabındansınız. Zira Fransa kralı sizi bu küçük vücudunuza rağmen bu büyük memuriyete nasb eylemiştir. Çok defa küçük kaplara zi-kıymet şeyler vaz’ edilir.”

Meşhur prens (Konda) Dışmen ordusunun hal ve hareketi hakkında kendisi-ne doğru bir haber getirmek için sevk etmek üzere bir binbaşidan bir nefer ister. Mumailayh bu hizmeti ifa etmek üzere çirkin bir neferi prensin huzuruna çıkarır. Perns onu bu hizmetin ifasına muvafık bulamayarak bir başkasını talep eyledi. Binbaşısı bu defa güzel ve mütenasip endamlı iki asker irsal eyledi. Bunlar kendilerine emir ve ihale olunan mezkûr hizmeti layıkıyla icra edemediler. Bunun üzerine tekrar evvelki çirkin nefer gönderildi. Avdetinde öyle doğru ve etraflı malumat verdi ki prens gayet mahzuz ve hoşnut olarak neferi mazhar-ı mükâfat etmek istedi. Fakat merkum kabul sureti göstermediğinden dolayı prens Konda izhar-ı taaccüple beraber neferi binbaşılığa terfi etmek istedi. Lakin nefer-i merkum nasılsa o teklifi dahi kabul etmemiştir.

İnsanı böyle suret-i zahiresiyle muhakeme etmek ekseriya nedameti intaç eder. Zira pek çok defalar gördüğü bir şahsı (s.240) esvabına bakarak taltif veya istihkâr eder. Hâlbuki müzeyyen bir esvap altında hiç akılsız insanıyetsiz bir adam bulunamaz mı? Fazilet, kemâlât adi ve sade bir libas altında gizlenmiş olamaz mı? Bu bapta müellif-i Gülistan Şeyh Sadi Hazretleri buyurur ki:

Çi dâned merdûm ki der-câme kîst
Nüvisende dâned ki der-nâme çîst?

Manası, “İnsan ne bilir ki esvapta kim var? Yazan bilir ki mektupta ne var?”

Âkil ve fâzıl adamlar ise bir kimseyi esvabundan değil, hal ve hareketlerinden tanırırlar. Bu bapta Rusların güzel bir darb-ı meselleri vardır ki ber-vech-i ati zikrolunur:

“İnsan esvabına göre mazhar-ı kabul olur, aklına göre de yola konur.”

Biz bu mes’elede bundan ziyade te’amik fikretmeyip ancak şunu demekle iktifa ederiz ki insan ahsen-i takvim üzere halk buyurulmuş bir mahlûk-ı muazzezdir. Bunun için yekdiğerini beğenmemek, tezlil etmek, asla caiz değildir.

Bunun için daima yekdiğerimize hürmet ve riayet-i müteakabileye borçluyuz. İşte küfran-ı nimet ve inkâr-ı hakkaniyet etmek istemez isek yekdiğerimize lazime-i hürmet ve riayeti diriğ etmemeliyiz.

Bu yolda olan muhakemelerimiz fasit olduğu gibi tek mil bir kavim, (s.241) bir millet hakkında dahi böyle efkâr-ı batıla-i ihanetkârânede bulunmak asla caiz olmaz.

Efrâd-ı milletin bazısında görülen bir fenalığı umumuna isnat etmek büyük hatadır. Bir kavim ve millete isnat olunan bu yolda ihanetler akvâm-ı mütemeddi-ne ve milel-i münevvere indinde pek büyük taassup ve terbiyesizlik alameti sayılabileceğine şüphe yoktur.

Bir Atinalı, İskütalı bir filozofu kendi kavminin bazı bazı kusurlarını tadat tahkir etmek iseteyince filozof “İyi kötü ben kavmime bir medar-ı şeref olmaya çalışıyorum. Sen ise bu yolda muamele etmekle kendi milkinize bir zillet oluyorsun!” cevabını vermiştir.

Bazen terbiyeli adamlar arasında kadın taifesi hor görülür. Mesela “Saçı uzun, akli kısa” gibi sözlerle tahkir edilir ve bu hal kendilerince bir medar-ı iftihat ad-dolunur. Hâlbuki bundan da büyük terbiyesizlik ve akılsızlık olamaz. Onlar acaba iffet-i ruh ve saffet-i kalp gibi fezâ'il-i âliye-i ahlakiye ve hasâ'il-i hasene-i insaniyeden mahrum yaratılmış? Bu faziletler yalnız erkelere mi bahş edilmiştir? Bu hal adeta kendi kendimizi horlamaktır. Zira kadınların erkekler üzerinde öyle hakları vardır ki onları münker olmadıkça böyle farz olunamaz.

Bir adam huzur-ı Hazreti Peygamberiye dâhil oldukta kemâl-i muhabet-i ne-beviyelerinden nâşi dizleri tir tir titremeye başladı. Cenâb-ı Peygamber merkumun bu halini görünce kemâl-i tevazularından “Ey adam! Niye böyle (s.242) muzdarip oluyorsun! Ben melek değilim. Ancak kadidât ekl eden Kureyş kabilesinden bir hatunun oğluyum.” mealinde dürer-endâz hadis olarak ibraz-ı tevazu buyurmuşlardır.

Başkalarına kendini sevdirmek ister isen muamele-i lütufkârâne ile hüsn-i muâşeret et. Ciddi bir fazilet, meziyet ve azimetin olsa bile onunla iftihar ve başkalarını istihkâr etme. Malik olduğun zekâvet, dirayet, liyakat, ehliyet, servet ve asalet gibi meziyeterin bunlara malik olmayan adamlara girân gelir.

Bu gibi adamlar öyle hasselerden mahrum kaldıklarından dolayı zaten mahzun ve mükedder oldukları halde öyle nümâyişlerle bir kat daha onların sıkletini tezyit ve yüreklerini tebrîd eyleme. Bu meziyetler zaten aleyhinde hayli hasutlar ve gıpta-keşler peyda edebilirler. Artık böyle muamele-i ihanetkârâne ile onların adavetini tahrik eyleme. Zira bu hal daima halkın adavetini davet eder. Bu veçhile başkalarının haysiyet-i zatiyelerini cerihadâr etmiş olacağımızdan nefsimizi tehlikeye bile ilka etmiş oluruz. Lakin herkesle muamele-i lütufkârâne ile muâşeret etmekte bir zararımız olmadıktan başka bilakis faydamız dahi olur.

“Her kim kendini müstahak olmadığı mevki ve makama terfi eder ise âlemin kendine buğz ve adavetini bi-hakkın câlib ve nefretini mucip olur.” sözü de kelim-i hikmet-i ilam-ı kibâr-ı İslamiyedendir. (s.243)

Ebu Müslim Horasanî de der ki: “Tekebbür ve tefahürü ancak edânî-i nas eder. E'âzım ve eâli ise ancak tevazu ile iftihar eyler.”

Tekebbür ekseriya zillet ve sefaleti intaç eder. “Mütekebbir için zillet ve hakaret muhakkaktır.” diye kütüb-ı ilâhiyede varit olmuştur.

Ahval-ı âleme medd-nazar ibret edecek olur isek bir kelim-i hikmet-i encamın icrasını her saat gözümüzün önünde görebiliriz.

Hız. Ali (kerremu'l-lahi vecheh) de tevazu hakkında buyurmuştur ki: “Ey ci-vanmert! Zaman-ı ikbal ve idbarda kibâr ve sigâra tevazu eyle! Zira tevazu, erbâb-ı fazl ve kemâlin hal ve şanıdır.”

Mütekebbirler dünyada her zaman duçar-ı zillet olurlar. Başkalarından yüksek bir mevkide bulunmak isteyenler, tenzil ve tevazu etmedikçe bu maksatlarına vasil olamazlar. Hâlbuki bilcümle fenalıklarımızın menbâi olan kibir, öyle müte'assirü't-tedavi bir illettir ki onu bütün bütün yüreğimizden mahv edebilmek, mahza diyanet sayesinde kabil olur. Hiçbir terbiye diyanet kadar bizi kemaliyle o hastalıktan şifayâb edemez. Eğer hodbinlik, hodpesendlik ve hodperestlik alametleri olan gurur, malik olduğun istidadât-ı tabiiyenden neşet eder ise, mülâhaza eyle ki o bahşâyışler bir feyz-i kesbî olmayıp ancak Cenâb-ı Hakk'ın sana ihsan buyurduğu eltâf ve a'tâf-ı ilâhiyedir.

Elhasıl gerek kezbi ve gerek fitrî bulunan meziyetler için tekebbür etmek asla caiz değildir. Bizde olan meziyetlerden hiçbirisi müktesebatımız olmayıp hep Cenâb-ı Vahibü'l-atâyâ olan Hakk Teâlâ ve Takaddes (s.244) Hazretleri tarafından ihsan buyurulmuştur. Şu halde bunlara bizden az nail olanları ne hak ile tahkir edebiliriz. Hatta çok defa bu atâyâ ve füyuzât-ı ilâhiyeyi su-i istimal etmekle onlara malik bulunmamız bize faydadan ziyade mazarrat-ı mucip olur. Bu hal ise onlardan mahrum kalmaktan ve mahrum olanlardan ziyade acınacak bir haldir. Bunlar bizim gururumuzu mucip olmaktan ziyade onların su-i istimaliyle taht-ı mesuliyette kalmaktan havf etmeliyiz.

Kur'ân-ı Kerim'de "Cenneti (Firavun) ve (Haman) gibi mütekebbirler için değil, mütevazılar için halk ettim." mealinde bir ayet-i münife varit olmuştur.

"Tevazu ibadetlerin efdalidir." diye ehâdis-i şerife de varit olmuştur.

Belki başkalarından ziyade malik olduğun zekâvetten akıl ve dirayetten ve sair kabiliyet ve istidad-ı tabiidan dolayı başkalarını bilâ-istihkâr nefsinin böyle füyuzât ile mâli ve âli zanneder isen, aldanırsın.

(Labervir) nam âlim-i meşhur der ki: "Nefsinin hadden aşırı akıllı ve zekâvetli zannetmek kasır-ı akıl veya fikdân-ı fikir alametidir."

İnsana büyük bir şan ve şeref olan fikr-i muhtera', çok defa türlü türlü batalet sebebiyle bilakis mucib-i ar ve hacalet olur. Şöyle ki çok defa inat ve ısrar ve nâ-be-câ mütalaalar hâh nâ-hâh fikrimize târî olur. Boş bir şey fikrimizi ifsat ve ihlal (s.245) edebilir. Bu küstahlığımızı azimetimizi teskin edecek bir şey var ise o da büyük büyük âlimlerin akıl ve şuurlarına hiffet ve hâlel getirmeleri mülâhazası olabilir.

Meşâhir-i mühendisinden ve efkâr-ı muhtera'ya malik olan zevattan (Paskal) daima sol tarafında bir uçurum veya girdap var zannederdi. İçine düşmekten emin olmak üzere o tarafa bir sandalye vaz' ettirir idi. Ehibbâsı bu hal kendisinin mütalaa ile it'âb-ı zihn etmesinden neşet etmiş olduğunu temine çok çalışırlar idi ise de bir türlü muvaffak olamazlar idi. Bir defa "Evet! Öyle olmak gerektir." der ve bir çeyrekten sonra aynı hal vaki olurdu.

İnsan akıl ve fikr-i muhtera'sını hüsn-i istimal etmeyi bilmeyecek olur ise makbul olamaz. Efkâr-ı mucide ahabından nice adamlar vardır ki avam-ı nas kadar bile isabet-i efkâra malik değildirler. Ekseriya malumat ve müktesebatımız öyle sat-

hi ve öyle yanlış ve karmaşıktır ki bizi hatadan hataya ilka etmekten başka bir şey yapamazlar. Henüz bilmediğimiz nihayetsiz şeylere nispetle hiç makamındadırlar.

Hal böyle iken hiç nevinden olan malumatımızla iftihar etmek neden geliyor? Çok bilip de fena bilmek, az bilip de iyi bilmekten büyük şey midir? Bu tekebbür bilakis cehalet eseri değil midir? Asıl ve ciddi âlimlik, insan bildiğini iyi bilmekte ve iyi amek etmektedir. Zira (s.246) birtakım karma karışık ve yalan yanlış malumatlarla müftehir olmak, bir biri üzerine yığılmış olan taşları güzel bir bina tasavvur etmeye benzer.

Malumat-ı beşeriyenin ne kadar kusurlu, ne kadar mahdud ve hatalı olduğunu herkesten ziyade bilenler, herkesten ziyade âlimdirler. Ciddi ve hakiki âlimler pek çok meselelerde kendilerini öyle muzlim bir çâh-ı cehalet içinde buluyorlar ki bin müşkilata tesadüf etmedikçe ve hezerân mümanaata galebe eylemedikçe bir hatve bile ileri varamazlar.

Taharriyât-ı ilmiyede vaki olan en büyük mesailerinin semeresi bilmedikleri şeyleri öğrenecek yerde, henüz bir şey bilmediklerini veya bildikleri sathi ve yalan yanlış malumattan ibaret bulunduğunu anlamaktan öteye geçmez.

Binaenaleyh asıl âlimler herkesten ziyade mütenezzil ve mütevazı olanlardır. Cahiller kendi cehaletlerini bilmediklerinden küstahlık ve şöhrat-perestlik ederler. Âlimler ise pek çok şeylerde cahil olduklarını setr etmekten başka ilimlerini de kemâl-i ihtiraz ve ihtiyat üzere idare hüsn-i istimal ederler.

Hükemâ ve ukalânın en ziyade sakındıkları şey kibirdir.

Eflatun-ı ilahi, kendini beğenen bir cahili görüp demiş ki: “Sen hakikatte azim ve âlim olmadığın halde kendini azim ve âlim zannediyorsun. Ben ise nefsü’l-emrde âlim ve azim olmak isterim.” diye nasihat ve hem de ibraz-ı tevazu etmiştir.

(Vüsyüs) nam âlim meşhur malumat-ı vâsi’ası her eserinde (s.247) lem’a-pâş sahâ’if-i rüzgârdı. Bir adam bir gün âlim-i müşarünileyhe “Zannederim ki ulûm ve fûnûna dair meselelerde bilmediğiniz şey yoktur.” deyince “Çok yanıyorsunuz. Zira birtakım adamların bilirim zannettikleri şeylerin rub’ını bile bilmem.” cevabını verdi.

Bilakis âlim olmaktan ziyade cehl-i merkep ashabından bulunan (İskalçer) gayet şöhrat-perest ve hod-pesend bir adam idi.

Daima mutadî olan atideki sözü söylemekten dûr olmaz idi. “Âlede üç şey vardır ki bilmem. Birinci sıtmanın aralık kesilmesi neden neşet ettiğini, ikincisi, unuttuğumuz şeylerin nasıl fikrimize geldiğini ve üçüncüsü deryanın med ve cezirinin sebep ve hikmeti ne olduğunu hâlbuki daha ne kadar bilmediği şeyler var idi.

İşte bizim zahiri meziyetlerimiz hakkında olan zan ve zehabımız da tıpkı bunun gibidir. Bunlar bizim kadr ü kıymetimizi artırmaktan başka kibir ve küstahlık getirirler. Nasıl ki her nevi servet haddizatında fena değil ise de büyük ve ciddi bir şan ve şeref de değildir. Bahusus çok defa bunların mübâdi ve menâbi’lerini taharri ve suret-i istimallerini teftiş edecek olur isek bunları mucib-i ar ve hacalet olan hırs-ı şan ve şöhratten ibaret buluruz. Lakin ashab-ı servetten çoğu işin bu cihetine

medh-nazar-ı itibar ve ta'mîk-i fikr etmediklerinden kendilerine arz olunan hürmet ve riayet-i suveriyeyi kendi meziyetlerine layık bir hediye olmak üzere telakki ederler.

Hız. Peygamber (a.s.vs.) ashab-ı kiramın biri (s.248) ile bir ağaçlıkta gezmekte iken misvak koparmışlar idi. Bunlardan doğru olanını refakat-i hümayunlarında bulunan zata ita ederek biraz eğri olan misvakı nefis-i akdesleri için intibah buyurdular.

Sahabi doğru olan misvakı Hız. Peygamber'e verip de eğrice olanını kendisi almak istedi. Halde Cenâb-ı Fahr-i Âlem, bu hal hukuk-ı refikâneye müsait olmadığını ima ile bu mübadeleye rıza göstermemişlerdir. "E't-tevazu sülleme e's-şeref" yani "Tevazu izz ü şerefın nerdbanıdır." sözü de akvâl-i kibâr-ı İslamiyedendir.

Servet insanın asıl kadrini tezyit edemez. Ancak meziyeti hakkında olan efkâr ve zannıyyâtını teksir ve terviç edebilir. Bu veçhile insan, sairlerinin kendisine takdim eyledikleri hürmet ve riayet ile nefsinı eazâm eder. Henüz servete malik olan adamlarda ekseriya görülen görülen gurur, hırs-ı şân, hod-pesendlik, hep bundan neşet eder. Lakin eğer daima kendilerini medh ü sena eden mürailer bulunmaz ise bu alametler de yavaş yavaş mahvolur gider. Zira servetleri halkın nazar-ı itibarından sâkit olduğunu görünce kendi nazarlarında dahi azimetini kaybeder.

Evlad-ı hanedân-ı mühâbdan biri mütekebbirâne yürüyüp gitmekte iken (Malik bin Dinar) Hazretleri rast gelir. Ona bir nasihat olmak üzere der ki: "Oğlum! Bu eser-i kibri terk etsen hakkında pek hayırlı (s.249) olur." Merhum da cevaben ve tarizen "Sen beni tanımaz mısın?" deyince Bin Dinar "Hay hay! Pek iyi tanırım. Evvelin nutfе, ahırın cife, sen ise bu iki şey arasında mekruhâtla içi dolu bir kapsın." dedi. Bu söz merkuma o derece kâr-gîr tesir oldu ki filhakika bu bed-huyunu terk etmeye mecbur oldu.

Sahib-i müstazraf der ki: "Kibir bilcümle fezâ'il-i selp ve kâffe-i rezâ'ili celp eder. Cümle-i rezâilden biri de terbiye ve nasihat kabul etmemektir. Taşım ve terbiye kabulüne mani olan şey kibirdir. Kibir ise halkın hüsn-i ülfet ve muaşeretini selp ve nefret ve adavetini celp eder. Bu takdirce kibir kâffe-i rezâil-i ahlakın olduğu gibi sahibine en ziyade zararı bulunan bir huydur."

"Kalbinde bir habbe kadar kibri olan kimse cennete dâhil olamaz." sözü ehâdis-i şerifede varit olmuştur.

Elhasıl, insan-ı kâmil her ne hal ve mezkide bulunsa gerek mâ-fevkinde ve gerek mâ-dûnunda olanlarla kendisini seyyân ve yeksan bilir. Burada "Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz." mısraını der-hatır etmekle iktifa olunur.

NAMUS

Namus, hoş-bû çiçeklerin özü gibi faziletlerin esasıdır. Öyle naziktir ki en hafif en ufak leke bile parlaklığını (s.250) izale edebilir. Hayat, cism-i insana nasıl lazım ise, ruh da namusa öylece muhtaçtır. Bircümle hissiyatımızı tadil ve faziletlerimi-

zi tekil eden namustur. Namus, kalbimizde fezâ'îli ihya ve rezâ'îli imha eder. Her fazilete takviyet verir. Namus öyle bir fazilettir ki fezâ'il-i saireye nezaret ve onları lekemizce ve kusursuzca muhafaza etmeye memur ve mecburdur. Namus, rezâ'îli imha ve fezâ'îli ibkâ ve ihya etmeye çalışır. İnsana teselliyet-bahş olur. Elhasıl her hal ü kârda ona ihtiyaç aşîkârdır. Namus, bir devletin hükûmet-i saniyesi ve ruhu makamındadır. Namus, ulema ve fûzelâyâ nezafet, cengâverlere şecaat, hükkâma adalet, erbâb-ı zekâyâ şevk ve gayret, ehl-i sanayiye çalışmak, kadınlara iffet ve tavsiye eder. Ticaret ve ahz ve itada sadakat ve dostlukta vefakârlık lüzumunu ihtiar eder. Askeri muharebeye davet eyler.

Mükâfatı, şân olması iktiza eden bir şeyi altın ile mükâfat etmek asla caiz değildir. Bir kahraman için bir aferin bir tac-ı zaferdir. Namus gayretini güden bir adam için bir teşvik-i manevi bir mükâfat-ı maddiye makamındadır. Namus pek mukaddes ve muteberdir. Binaenaleyh onu lekedâr etmekten be-gayet ihtiraz lazımdır. Bazıların zannettikleri gibi namusun gayesi ahalinin hüsn-i zannına mazhar omaktan ibaret değildir. Namus, âlicenap bir ruhun en mukaddes bir sıfat-ı mahsusasıdır. Erbâb-ı namusun hüsn-i teveccüh-i umumiye mazhar olması ise bir mükâfat mesabesindedir. (s.251)

(Mayen) dukası kont (Turini)'yi kendine taraf-gir etmek üzere bir mektup yazar. Birlikte bazı hediyeler de gönderir. Müşarünileyh kont da cevabında der ki: "Ben Fransa'da (Turini) namında yalnız bir kimse var zannederdim. Görünüşe nazaran bu namda başka biri daha olmalıdır ki mektubunuzu ona hitaben yazıyorsunuz. Ve kendisine takdim etmekte olduğunuz parlak hediyelere namusunu kurban etmeye kandırmak ümidinde bulunuyorsunuz. Zannetmem ki beni ona kıyas etmiş olsanız."

Servet ve sıhhat birer ciddi ve hakiki nimet olduğu gibi namus, ar, vakar dahi ciddi ve hukuki bir nimettir. Hatta onların fevkinde bir nimettir. Binaenaleyh namus dahi servet ve sıhhat gibi ve belki daha ziyade mergup ve mahbup olmak lazım gelir.

"Namus bilcümle hazâ'in-i âlemden ziyade daim ve kaimdir. Zira ba'de'l-vefat vaki kalan şey insanın namus ve faziletidir." diye Sirak'ın kitab-ı hikmetinde mes-turdur. Binaenaleyh insan namus-ı azizini lekedâr etmekten daima hazer etmek lazımdır. Namuslu bir adam namus ve faziletin mücerret bir semeresi demek olan hüsn-i teveccüh-i umumiye mazhar olmak için vazifelerini icrasında kusur etmez. Kemâl-i adalet ve hakkaniyet üzere hareket eyler. Ta'yib ve takbih olunmayacak surette herkesle hüsn-i muamele eder. Herkesi hoşnut etmeye sa'y eyler. Vadinde half etmemek, kâtım-i esrar olmak, kimseyi iğfal etmemek, elhasıl emniyet ve sadakat ve istikamete mugayir hiçbir hal ve harekette bulunmamak cihetlerini (s.252) iltizam eder. Her fazileti kendisine bir vazife-i mukaddese addeyleyler.

Mülûk-ı İraniye'den Dârâ-yı meşhur (Yebâminunet)'e pek çok hazâ'in hediye eyledi. O âlicenap zat da atideki cevap ile mukabele etti: "Eğer Dârâ, tepelilerle dost olmak isterse benim dostluğumu satın almak iktiza etmez. Şayet başka bir maksadı varsa bilmiş olsun ki beni ızlâl edebilecek kadar hazinelere malik değildir."

Namus-ı mukaddesini seven adam vazifesini o derece sever ki vazifesinin icrasında kusur etmemek için icap ederse nefsinı büyük tehlikelere ilkâ eder ve ölümlünü bile göze alır.

Ümerâ-yı askeriyeden birini tehlikeli bir iş zımnında bir mahalle gönderdiler. Envâ-ı esbap î'zâr ile o işten istifa etmesi için ehıbbâsı kendisine pek çok nasihatler verirler ise de kendisi şu atideki cevap ile mukabele eder:

“Vakıa bu veçhile ben tahlis-i can edebilirim ama namus-ı mukaddesimi kim tahlis edebilir?”

İşte namuslu adam böyledir. Her sınıf ve her hal ve sıfatta bulunan adam kanun-ı namusa tabi olmak lazımdır. Namus öyle bir devlettir ki hükmü dünyanın bilcümle eâzım ve hükümdarına varıncaya kadar hüküm-ferma olur. Namusun herkeste az çok hüküm ve tesiri vardır. Namus amirlerin de amiridir. Kavânin-i mülkiyeye tabi olmayanlar bile ondan ne kadar âli görünürler ise görünsünler yine kavânin-i namusu muhafaza etmeyi ve namusun birinci tabileri olmayı kendilerine medar-ı (s.253) iftihar bilirler. (Tervinden) muharebesinde (Lüksemburg) nam mareşal müttefikin ordusuna galebe ettiğı zaman düşman tabyası içinde bir geçit açmak iktiza etti. Bunda çok müşkilat çekildi. Nihayet geçit açıldı ise de oradan hayatını tehlikeye koymaksızın geçmeye kimse cesaret edemezdi. Lakin (Şarter) dukası öteden ileri atılıp mezkûr geçide doğru hareket etti. O esnada mareşal (Lüksemburg) dukayı men etmek maksadıyla onun muallimi bulunan (Arsi)'ye men etmesini emretti. Lakin muallim atideki cevap ile mukabele eyledi: “Niçin men edelim? Büyük adamlar gerek muharebede ve gerek sair mevkilerde güzel emelleriyle kesb-i şan ve şöhrat etmek, hüsn-i hareketleriyle askere numune-i imtisal olmak için doğmuşlardır. İmdi bu genç duka şimdi kesb-i şan etmeye fırsat-yâb olmuştur. O halde men etmekten başka teşvik bile ederim. Mademki onun muallimi bulunmak şerefiyle müşerrefim, kendisini kesb-i şan ve şöhrat etmeye muktedir olabileceğı her yere saldırırım.”

İşte namus-ı hakiki böyledir. Çi fayda ki insanlar ekseri fazilet-i namusu gereğı gibi bilmezler. Lakin gereğı gibi bilmedikleri halde dahi şeref-i namusu az çok severler.

Vaktiyle Roma'da “namus” namına rehz olunmuş bir heykel var idi. Lakin “fazilet” namına merkûz olan heykele girilmedikçe oraya girilmez idi. Romalılar bu veçhile şunu ima etmek isterler idi ki faziletsiz kesb-i namus-ı hakiki etmek kabil değildir. Şöyle ki tarik-i fezâ'il-i sairede hayli kat-ı mesafe edilmedikçe kasr-ı âli-i namusa vüsûl ve dühûl mümkün değildir. Elhasıl namus bir mir'ât-ı mücellâ-yı fazilet ve bir saray-ı saadettir ki ona vüsûl ancak tarik-i faziletten mürur edenlere müyesser olur.

DÜELLO¹³

“Düello” düelloocuların zan ve iddia ettikleri gibi öyle namus muaherebesi değildir. Bazı akvâm-ı vahşiyeenin icat ve ihdas ettikleri bir barbarlıktan, bir hareket-i vahşiyaneden ibarettir. Düello adet-i merdûdesi iptida eski Almanya’nın karanlık ormanları ve mümteni Elmrur dağları içinde zuhura geldi. O esnada teşekkül eden bazı gayr-i muntazam hükûmetler henüz kavânin-i mülkiyeden mahrum idiler. Bu cihetle efrâd-ı ahaliye silah ile muehfaza-i hukuk salahiyetini verirler idi. (s.255)

Bu hükûmetler, namus namı altından insan kendi hukuk ve haysiyetini ve şan ve şöretini müdafaa etmek için zorbalığı eslem-turuk olmak üzere meşru addeder ve buna bir müsaade-i gayri mahdude verirler idi. Düello fazâhatı da bundan neşet etmiştir.

İşte eski Almanya’da düelloyu tevlit eden esbâb-ı hakika bunlardır. Vakta ki sakın oldukları mahaller gibi akvâm-ı vahşiye, İtalya, İspanya ve Fransa’ya doldular kendi vahşet ve dehşetlerini ve huşûnet-i tabiatlarını terk etmeyip girdikleri mahallere düello âdetini ithal ettiler.

İnsanların gördükleri cüzi bir hakaret ve adavet için vahşi hayvanlar, yırtıcı canavarlar gibi birbirlerini katl ve telef etmeleri bir barbarlık değil midir? Böyle cüzi sebeplerle hemcinsini öldürmek ne büyük vahşet!

İnsan kendi gözü önünde ve kendi eliyle hemcinsinin telef olduğunu görmek veyahut telef-i nefis etmeyi bir namus ve şan saymak hakikaten insana dehşet getirir. Kanun-ı namus dedikleri kanun bu mudur? Heyhat! İnsan hemcinsinin veyahut kendi nefsinin celladı olmak ne müthiş ve esef-engiz haldir?

İmdi nev-i insana mucib-i zillet olan ve akıl ve hikmete mugayir görünen şu âdet-i kabiha böyle bir asr-ı münevverde nasıl devam ediyor? Vaktin nezaket ve medeniyeti ile nasıl tevafulk eyliyor? (s.256) Burası hakikaten insana dehşet ve a-kıllara hayret veren ahvaldendir. Kim me’mûl ederdi ki bu düello bu kadar uzun müddet devam edecek ve bazı hükûmdarân onu himaye ile hatta huzurlarında icra ettirecektir.

Fransa krallarından 2.Henri’den evvel Fransa’da düello adi ve umumi bir şey idi. (Şabujarnak) ile (Vivun Şatniyer)’in düelloosu Fransa’da (bir vakit için) olsun düelloya hitam verdi. Mezkûr düello tarih-i miladın 1547 senesinde (Sen Cernanus) kalesi içinde vuku buldu. Şöyle ki: (Jarnak), (Şatniyer)’in bu sözünü tekziib etmiş olduğundan dolayı düelloya davet olundu. Mübarezeye kral da müsaade edip hatta reyü’l-ayn müşahade etmek istedi.

13 Avrupa’da mahal-be-mahal az çok cari olan ve namus namı altında icra olunan “düello” adet-i kabiha ve merdûdesi hamd olsun bizde yoktur. Lakin Avrupa’nın bazı güzel adetleri ile beraber birçok da adet-i kabiha ve merdûdesi refte refte milletimize dühûl ve halkımıza sirayet etmektedir. Herkes iyisini fenasından fark ve temyize muktedir olmadıklarından hemen ne olsa alafrangadır diyerek kabul ve imtisale meyyal ve münhemik bulundukları nazar-ı teessüfle müşahade olunuyor. “Düello” adet-i kabiha ve illet-i müthişesi ise bu kabilden bulunduğu mülâhazasına mebnî halkımızı bu bapta dahi ikaz eylemek üzere kitabımızda bundan da bahsetmeyi münasip gördük. Li-müessese

Kral bu düelloda daima hayır-hâh bulunduğ u (Şatniyer)'in galip geleceğ i-ni me'mûl ederdi. Lakin (Jarnak) her ne kadar zaifü'l-bünye idi ise de bir darbe ile hasmını yere serdi. Bunun üzerine mübarizeler birbirlerinden ayrıldılar. Fakat mağlup olan taraf huzur-ı kralide böyle bir mağlubiyet ve mahcubiyetten dolayı gayet müteessir ve duçar-ı hü zün ve keder oldu. Bu darbeden hâsıl olan cerihasını tedaviye razı olmayıp birkaç gün içinde vefat eyledi. Kral da bu vakadan o derece müteessirve mükedder oldu ki bir daha böyle bir düelloya müsaade etmeyeceğ ini alenen ilan eyledi. Hâlbuki yine düello beliiyesinin kâmil en önü alınamadı. (s.257)

4. Henri serir-i hükümdariye ku'üdundan itibaren yirmi sene zarfında yedi bin düelloya müsaade eylediğ i hesap olunmuştu ki bu düellolarda iki taraftan biri da-ima telef olmuştur.

13. Lui'nin ibtida-yı cülusunda düello âdet-i kabihası o kadar meydan bulmuş, o kadar çoğalmış idi ki vukuat-ı yevmiye sırasına geçmişti.

Nihayet müşarünileuh bu düello beliiyesini yalnız melike, avama değ il, havasa muzır olduğ u cihetle katiyen men eyledi.

(Maria Tereza) nam imparatoriçe de ona ittiba ederek düelloyu ş ediden men eyledi. Az vakit sonra rical-i devletten iki zat düelloya cüret etmişler ise de nail-i muafiyet olamayarak hemen oldukları yerde idam olundular.

İsveç kralı (Gustavus Adolfus) nam hükümdar-ı namdar kendi ordusunda dahi düellonun büyük büyük hâsârât ikâ' etmekte etmekte olduğ unu iş itince düelloyu idam cezasıyla men eyledi. Bunun üzerine biraz müddet mürur ettikten sonra sevgili ümerâ-yı askeriyesinden iki zat meyanında bir arbede zuhur etti. Bunlar kraldan düello için müsaade talep eylediler. Vakıa (Gustavus) ol emirde mümanaat etti ise de ısraklarına binaen müsaade edip kendi de hazır bulundu.

Vakit ve saat ve mahali tayin edildi. Maiyetine küçük bir bölük asker verilip mahal-i mübareze ye gidildi. Askerler bu iki düello (s.258) delisinin etrafına dizildi. "Haydi göreyim sizi! Dilir olunuz! Vuruşunuz. İkinizden biriniz ölünceye kadar mübareze ve mudarabeye devam ediniz." dedikten sonra. Ordu cellâdını çağırıp ona da "İkisinden biri öldüğ ü anda ötekinin de derhal başını keseceksin." diye emir ve tembih eyledi. Bu söz üzerine mübarizler cüzi müddet sakinâne durduktan sonra kabahatlerini anladılar. Kralın ayaklarına kapanıp affını istirham etmeye başladılar. Fi-mâ-ba'd yekdiğ eriyle akd-ı revâbıt-ı dostiye ahd u peyman ettiler. Bunun üzerine artık İsveç ordusunda düello namı nâ-bedid oldu.

İşte böyle vahşilik eseri olan bir adet sonraları hayliden hayli kesb-i sükûnet etti ise de yine vakit vakit baş göstermeye başladı. Hâlâ Avrupa'da ara sıra vuku-ı vasil-ı sem'-i teessüfümüz olmaktadır.

Avrupa'da hemen her devlet ve hükümet düelloya henüz müsaade ettikleri zamanlarda İtalya'da (Osterokot)lular kraliyetinin müessisi ve vaktinin âlim bir kralı bulunan (Teotoryus)kendisi memleketinde düelloyu ş ediden men eyledi. Bir de Macaristan'da meskûn Romalılara ber-vech-i ati bir emirname gönderdi:

“Kılıcınızı düşmana doğru çeviriniz. Yekdiğerinize karşı istimal etmeyiniz. Çok defa boş şeyler için aranızda zuhur eden muaraza ve münazaalardan dolayı içinizde öyle bir cinayete cüret edenler bulunmasın. Mahza adaletle razı olunuz ki âlemin saadet ve selameti ona tevfiik eder.

Devletinizin düşmanı olmadıkça elinize kılıç ve silah almayınız. Zira muhafaza-i (s.259) mülk ve müdafaa-i ahali uğrunda feda-yı can etmek kadar memduh ve şanlı ise bir adam hemşerilerine karşı el kaldırmak dahi o kadar makduhtur.

Kanunun herkese hüküm-ferma olacağı ve herkesin ancak kavânînine riayet etmesi lazımeden bulunduğu bir zamanda yekdiğerimizle muharebe ettiğimiz halde asayiş-i hal nerede kalır?”

Düelloyu icap eden namus acaba hangi namustur. Düelloya çıkanlar acaba hangi namus için çıkarlar? Namus nam-ı muakddesi tahtında icra ettikleri düello bir cinayet ve intikam-ı aleni olmasına nazaran hiçbir veçhile meşru olamaz. Meğerki bir cinayet-i aleni olmakla meşru olabilsin! İnsan, aleyhinde vuku bulan bir hakaret ve ihaneti kabul edemediği halde kendisi nasıl bu fazâhat ve cinayeti sairleri ve hatta nefsi için kabul edebilir?

Rezâ'ilin mahyası fazâ'ilin hamisi makamında bulunan namus, rezâ'ilden neşet eden efâlin en dehşetlisi bulunan bir fiilin icrasını hiçbir vakit icra edebilir mi?

Binaenaleyh ahlak bozukluğundan maada hiçbir sebep-i meşru olmayan düello namus-ı hakikiyi bilenler indinde daima merdut ve menfurudur. İnsanın hissiyât-ı âliyesinden bulunan namus-ı hakiki öyle vahşiliğe ve cüzi bir hakaret gölgesinden derhal alevlenen zayıflığa benzer.

Bir bina-ı Allah'ın hedm ve tahribini bilâ-izn-i şeri' hiçbir vakit memduh olamaz. Hiçbir sebep onu meşru kılamaz. Ancak namus-ı hakiki, vatan aleyhindeki hakaretin intikamını aleni surette (s.260) almayı icap eder. Kendi aleyhindeki hakareti ise affeyler. Elhasıl namus a'dâ-yı devlete karşı kemâl-i şecaatle ve kendi nefesine karşı olan adavete ise sabır ve metanetle mukabele etmeyi tecviz eder.

Kim ne derse desin biz yine tekrar ederiz ki Cenâb-ı Hâkim-i Mutlak'ın ve meşru hükümdarların hukuk-ı mukaddsesini ihlal eden heyet-i ictimaiyenin menâfi'ne, kavânîn-i mevzuaya ve kanun-ı tabiiye mugayir ve iki cihanda saadet-i beşeriyeye menâfi' bulunan bir şeyde asla ne şan ve şeref-i ciddi ve ne de namus-ı hakiki bulunabilir.

Düelloya çıkanın kalbinde eğer cüzi hiss-i din mevcut ise onu da mahvetmedikçe bu fazâhate cüret edemez.

Kabil-i inkâr olmayan hakikatleri görmemek, selamet ve menâfi'-i hakikiyesini tahkir etmek için bir adam kör olmalıdır ki kendisine karşı çok defa cüzi ve hafif şeylerden ibaret olan bir hakarete karşı barbarca intikam almak arzusuna düşsün. Öyle adam ne türlüesbap ve delâil dermeyan etse beyhudedir. Zira bu fazâhatin hâkimi ancak Hâkim-i Mutlak Hazretleridir.

Ey intikam almak arzusunda bulunan adam! Bilmiş ol ki bu intikam arzusu sana pek çok pahalı oturacaktır. Zira eğer düelloda telef olur isen büyük ukube-

te muntazır olacaksın! Nefsin ile ecelin meyanında bir hat ve, hayat ve mematın arasında yalnız bir nokta vardır. Belki bir darbe ile cismin mezara canın da dârü'l-mucâzât-ı ebediye ilka olunacaktır. Bu halde muhafaza etmek (s.261) istediğin namus-ı kâzibin o vakit ne işe yarar? Vücuduna, ruhuna zaradan başka ne faydası vardır? Hatta galip geldiğin vakit bile bütün müddet-i ömründe ızdırab-ı kalbe duçar olmaz mısın? İntikam-ı vahşiyânene kurban giden düşmanın hayalini gözünün önünde görmeden acaba bir hatve atabilir misin? Bir lahza rahat yüzü görebilir misin?

Kardeşinin kanıyla ıslattığın rûy-i zemin bile sana karşı “intikam” diye bağırsın! Sen ki kardeşinin bir hareketine dayanamayıp ondan intikam aldın. Dünyada ilâhîrû'l-ömr muzdarip olduktan sonra ahirette dahi cümle insanların kadrini yed-i kudret kahiresinde tutan Cenâb-ı Müntakim-i Mutlak da onun intikamını senden alacaktır.

İmdi eğer hayatın, rahatın, selametın ve ebedi saadetin sana elzem ise namus-ı kâzib tasavvurlarını bu misillü itikadât-ı batılaya terk et! Sana böyle bir hal geldiği vakit mülâhaza eyle ki gerek padişah ve gerek din ve gerek kanun-ı tabiat onu men eder.

Senin şan ve şerefın, namusun ancak bunlara itaat etmektir.

Yalnız müdafa-i nefse mecburiyet hâsıl olduğu zaman hiçbir çare ve tedbir kalmadığı vakit cebrile cebr ile zulme zulüm ile mukabele etmeye bir hak ve salahiyetimiz olabilir. Yoksa hiçbir vakit ve hiçbir sebeple bu fazâhate cüret caiz değildir.

Bunun için daima âherin kusurunu affet! Ve kendi kusurunu ikrar ve itiraf etmekten çekinme! Kemâl-i nezaketle istifa-yı (s.262) kusur ve icap ederse hatırını kırdığın adama tarziye itasıyla hatırını tatyib eyle. Bu veçhile herkes indinde mazmum olmayıp memduh ve dünay ve ahirette nail-i mükâfat olursun.

AŞK VE ALAKA

İşret, kumar ve kadınlar öyle bir seng-i hâredir ki çoklar ona çarpılmakla servet ve faziletini mahvederler.

Oyun bir girdab-ı amiktir ki her gün büyük büyük servetleri yutar.

İşret insanın akılını ihlal ve nefsinı tehlikeye ilka eder, fikrini uyuşturur. Ahlakını bozar.

Hız. Süleyman'ın buyurduğu gibi insanı hadidü'l-mizaç, gaddar ve işehvet-perest eder. Gerçi hevesât-ı şehvâniye daima aleni uygunsuzlukları tevlit edemez ise de neticesi daima mahuf ve mühlik olabilir.

Aşk ve alaka kalbin bir halet-i mesgeresidir ki böyle bir illetin te'sirâtı bütün faziletlerimizden mahrum eder. Edemeyeceği vakit olsa bile o da pek nadirdir.

Şehvet-perestlik vücudu duçar-ı zaîf, ruhu tesmim eder. Bir aile içine sadakatsizlik, emniyetsizlik, tohumları saçar. Nifak ve şikak bırakır. Ekseriya bir aileyi bütün bütün mahv ve harap eyler. (s.263)

Sevda bir ateş-i suzan olup her bir hal ü sâlde bulunanlara hükmü cari olduğu ve adap ve ahlak-ı umumiyye tesiri bulunduğu cihetle bu bapta izahât vermek muktezidir.

İnsan bir defa bu illet-i mahûfe ve mülikenin kalbe dühûluna meydan veriri ise ondan tahlis-i giribân etmek düş-vârdır. Bunun için evevla dühûlüne meydan verilmemelidir.

Ey genç eğer aklın var ise ateş-i aşk-ı sevdanın kalbe ilka eylediği ilk şerareleri hemen itfa etmeye çalış. Aşk ateşe benzer. Onunla oynamaya gelmez. Alevlendikten sonra itfa etmeye çalışmaktan ise alevlenmesine meydan verilmemek evladır. Vakt-i şebâb tehlikeli bir zamandır. İnsanın en ziyade düşüneceği zaman o zaman olduğu halde bilakis en az düşünülür. Fasl-ı şebâb ömrün en muahtaralı mevsimidir.

Aşk bir sayyâd gibi o mevsimin vüruduna muntazırdır. O mevsimin vürudunda tir-i şehvetle murg-i dili şikâr etmeye başlar.

Erbâb-ı şebâb iki muhataralı kayalığın arasında kalmış bir sefineye benzer ki onlardan biri gaflet ve alayış-i dünya, biri de şehvettir. Bunlara çarpmaksızın aralarından geçebilmek ise pek büyük dikkat ve maharete muhtaçtır.

Aşk bir seng-i hâredir ki akıllı v edrayetli zatlar bile ona çarpılmakata güç hal ile halas olabilirler. Nice ekâbir ve eâzım bu hususta aciz kalmışlardır. (s.264)

Aşk letafet-i tab' ve hüsn ve cemâl sahibesi olan kadınlar ile kesret-ülfet, ünsiyet, nezaket ve hassaset-i kalbiyesi galip olan adamlar için muhataralıdır.

Âlemde kendi ilmine, aklına, kudret ve kuvvetine güvenenlerin vay haline!

İnsan ne kadar bî-günah olsa, ne kadar hüsn-i terbiye görmüş, ilim tahsil etmiş ve ne kadar kuvvet ve kudrete malik olmuş olsa yine nefesine mağlup olmaz zannetmek caiz değildir. Böyle bir düşman-ı mühlike karşı ne kadar dikkat ve ihtiyat-ı iltizam edilse azdır.

Nefse karşı bulunan bu tehlikeye düşmekten emin olmak için akıllı ve ismetli kadınlar ile gayet edebâne muamele edilmelidir. İnsan zannolunduğundan ziyade aciz ve zayıftır. Nice kavi ve zeki adamlar bile nefs-i emmarelerine mağlup olmuşlardır.

Hız. Davut (a.s.) ile Hız. Süleyman (a.s.) ve sair hadsiz hesapsız zevâtın ahvali en ziyade bî-perva olanları bile duçar-ı havf u haşyet etse sezadır. Nice salih ve füzela birçok hasâ'il-i hasene ve fezâ'il-i müstahseneleriyle beraber akibetü'l-emr şehvât-ı nefsanîyelerine mağlup olmuşlardır.

Binaenaleyh hasâ'il ve fezâ'il-i memduhanı muhafaza etmek ister isen nisa tai-fesiyle ve bahusus kanun-ı ismet ve kaide-i iffeti bilmeyen kadınlar ile ülfet ve ünsiyetten ihtiraz eyle! Zira onlar insanın fikrini ifsat ve adap ve ahlakını ihlal etmeye ziyadesiyle müsaittirler. Onların tatlı ve cazibeli sözlerine (s.265) ve güzel yüzlerine kapılma! Onların çeşm-i fettanlarından, nazik sadalarından havf et! Zira onlar insanın kişver-i dilini fethetmek yollarını pekâlâ bilirler! Onların aşk ve muhabbetle-

ri, bilcümle işve ve cilveleri gayet muhataralıdır. Böyle fitne bir kadının nim-nigâhı bütün fezâ'ilini yani henüz esas-gîr olmayan faziletlerini an-ı vahidde herc ü merc etmeye kâfidir. Onların bir ah-ı serdi, riyakârâne döktüğü göz yaşlarının bir damlası güç hal ile halledebileceğin zincirlerle seni bend etmeye muktedirdir.

Hulefâ-yı Abbasiye ricalinden (Sa'id bin Hamid) nam zat çengi taifesinden bir kıza alaka eder. Sa'id'in mahbubesi bulunan (Fazıl) nam şaire bir kadın bunu duyunca şu atideki mealde bir şiir yazıp kendisine göndermiştir: "Hâlâ çocukluk âleminden halas olamamışsın. Yazık sana ki birtakım çengilere gönül vermişsin. Onlar helak ile hile arasında kurulmuş tuzaklardır. Bunlara gönül verenler helak olmaktan kurtulamazlar. Meyilleri akçayadır. Para madeni ararlar. Parası olmayanlara rağbet etmezler. Derdinden dem vururken para isterler. Her kimi sevseler, gözleri âşikâne ve fakat etvâr ve mişvârları tabasbuskârenedir. Sevdiklerini akıbet münak-ı helaka duçar etmekten hali kalmazlar."

Her ne esbaba mebni olur ise olsun, zevcinden herhangi bir diğerine meyil eder ise her halde büyük bir haksızlık etmiş olur.

Muhabbet-i gayr-i meşruaya mağlup olmak büyük bir kayıp olur. (s.266) Neticesi sefaleti müntic olur. Her kim hedef-i tir-i aşk olmaktan emin olabilir ise bah-tiyardır.

Hikmet nereden kalkar ise sefalet oradan başlar. Aşk daima havf, keder ve ızdırab-ı kalp gibi halleri arkasından çeker götürür.

Esir-i aşk olanlara ve o sayede mesut olacaklarını zannedenlere sual edecek olur isek hep sefası cefasına ve ülfeti külfetine değmez olduğu cevabını alırız. Gerçi aşk evveleminde cazibe-i latifesini ortaya döker ve bir zevk-i daimi vaat eder ise de iptidası bal gibi tatlı, intihası ise zehir gibi acıdır.

Âlemden aşktan ziyade bir hâkim-i zalim bulunur mu? Aşk öyle bir zalimdir ki başkalarının üzerine hüküm-ferma olanları bile istediği gibi tagallübünde zapt eder.

Büyük büyük şecaatler ibraz etmiş olan hükümdarından bazıları şayan-ı taaccüp surette mahbubelerinin ayaklarına düşmeye. Çocuk gibi titremeye, onların en nâ-be-câ arzularını bilir icra etmeye ve her veçhile kendilerine hoş görünmeye çalışmakta oldukları meğer ki görülmemiş mi?

Aşk, vakıa hal u sâlde bulunan adamlara da îrâs-ı ayb ve mezellet eder ise de ona berk-i şanına daha ziyade îrâs-ı şeyn eder. Zira bunlara vacip olan hal, avam-ı nastan ziyade afif ve salim olmaktır. Aşk, insanın şaşaa-ı istidat ve kemâlâtını kararır. Bir adam hal ü şanını ve büyük büyük istidatları ile ne kadar şayan-ı tevkir (s.267) olsa afet-i aşka esir olması ile halka verdiği su-i ibret de o kadar ziyade büyük olur.

Aşk, erkeklerden ziyade kadınlara îrâs-ı şeyn eder. Zira ismet, iffet, hayâ ve hicap kadınların başlıca tezyinâtından iken ondan mahrun-m kalmış olurlar. Âkile ve fâzile bir kadının kendisini iğfale çalışanlara karşı dahi şayan-ı tevkir olduğu atideki fıkradan müstebân olacaktır.

4. Henri (Kerşevin) markizi (Antuanet Punes)'i iğfal etmek istedi. Fakat iffet ve ismetinde sabitkadem görünce "Mademki hakikaten namuslu bir kadınsınız bana serir-i hükümdarîde hem-nişin olacak olan zevceceme arkadaş olmanızı arzu ederim." dedi. O da kabul ettiğinden ta'zim-i umumiye mazhar oldu.

Kendilerini erkeklere sevdirmek erbâb-ı şebabın yüreklerini celp etmek için ne yapacaklarını bilmeyen bazı kadınlar bu fıkradan ibret alıp, hassamend olsunlar.

Ey kızlar ve kadınlar! Delikanlılara görünmeyiniz. Onlar sizi medh ü sena ederler, sizi baştan çıkarmak, ifsat ve iğfal etmek isterler.

Aşkın ilk okları olan vahi sitayişleri kemâl-i hâhişle istima' ederler. Kendilerini tesmîm eden o zehr-nâk çiçek demetlerini kabul ederler. Lakin fazilet çiçeği olan o kıymetli ismetlerini kaybettikten sonra duçar-ı sefalet olduklarını anlarlar. Elhasıl aşk (s.268) kadar mühlik bir illet yoktur. hasiz hesapsız belaları vardır.

Şair-i meşhur Esma'î bir gün çölde gezerken bir taş gördü. Üzerinde şu atideki mealde bir beyit yazılmıştır:

"Ey âşıklar söyleyin." Esma'î de bunun altına yazar ki "O âşık olan civan sabr edip halini ketm etsin ve maşuku tarafından cevren veya lütfen her ne zuhur ederse razı olsun."

Ertesi günü tekrar oradan geçerken görür ki kendi yazdığının altına "Katil-i feta olan aşka sabr olunur mu?" mealinde bir mısra yazılmıştır. Esma'î tekrar bunun altına yazar ki "Hal-i aşka sabr edemeyen âşığa ölüm enfa' ve evlâdır."

Ertesi günü tekrar oradan geçerken görür ki o taşın yanında bir civan meyyiten yere serilmişti.

Ey insanlar! Bir defe nazar-ı iman ile şu âlem-i vâsi'e bakınız! Bu âdetin müstevli olduğu yerde sirkatler, alçakça vefasızlıklar, sadakatsizlikler ve sair halât-ı mulime ve vukuat-ı müessife görürsünüz. İşte bu seyyielerin manzara-i hüzn-âlûdu içinde nice nice alel-i şedide, emrâz ve evcâ-ı adide görülür. Beride kaviyyü'l-bünye bir adamın az vakit zarfında duçar-ı zaif olduğunu, ötede birinin kan bozukluğunu, başka bir yerde şebândan birinin bir ihtiyar halini kesb ettiğini ve sair bir mahalde birinin mevtini görürsünüz. Öyle mevt ki kendi kurbanını gâh ağır ağır kapmaya gelir ve gâh bir ailenin sevgili ümitlerini (s.269) sinn-i sebâvet ve hadâsette kapıp götürmek üzere kemâl-i suret ile koşar.

Aşkın insanı sevk etmediği mesâvî mi var? Giriftar etmediği sefalet mi var? Onu hoşnut etmek her halde kuvve-i maliyeye muhtaçtır. Fena fena arzular ise ancak altın ile iştira olunur. Zira perestîş ettiği maşukunun tezyinatı ve onun divanece mäsârifini tedarik etmeye macburdur.

Bu yolda mahbubeler, âşıklarıyla muhabbet etmekten ziyade hediyelerini ister ve severler.

Bunlar doymaz bir oburlukla daima biçare âşıklarının arkasına düşer ve onları rahatsız ederler.

Böyle âşık-ı fasık ne yapar? Her şeye el atar. Her şeyi irtikâp eder. Her nevi tedabire teşebbüs eyler. Şöyle ki: Evlat babasının hanesini harap eder! Peder evla-

dını ta'yîş ve terbiyeden mahrum bırakır! Efendi hizmetkârlarının hakkını tehir ve iptal eder! Borçlarını vermez veya bütün bütün inkâra kalkışır. Fukaranın hakkını yer! Onları zaruret ve sefaletle duçar eder! Fukaranın feryat ve figanına kulak kapar. Muhtacının imdadına koşmaz! Elhasıl arzu-yı şehvânisini hoşnut etmek için vazife-i insaniyeti, adaleti, hakikati, namusu, itibarı her şeyi pay-mal eder!

Bu kadarla da iş bitmez. Eğer bir âşıkın başka bir maşukası da (s.270) olur ise veya diğer bir rakibi de bulunur ise artık vay haline! İftira zehir, kılıç ve esliha-i saire kendi azgınlığının silahlarıdır. Bu şöhret-i nefsanîyenin dünyayı doldurmuş olduğu bunca telefât ve vefeyâtı kim tarif ve tafsil edebilir? Lakin bunlardan ziyade dehşetlileri ve mahupları da vardır. Nice kadınlar namuslarının suret-i zahiresinin bakiyesini olsun muhafaza etmiş olmak için kabahatlerinin semeresini başka bir cinayetle kapatmak isterler, valide olmazdan evvel katil-i avlat olurlar. Asl-ı iffet ve ismetlerini bir arzu-yı şehvânî için pay-mal eylerler.

Nice adamlar perestîş ettikleri maşukalarına müddet-i ömürlerinde sadık kalacaklarına yeminlerle vaat eylerler. Lakin çokları incâz-ı vaat etmezler.

İnsan nasıl kendi namus ve itibarını gözetir ise başkasının namus ve itibarını da öylece muhafaza etmeye borçludur.

Nisa gibi cins-i zaif üzerine olan galibiyetin hüküm ve ehemmiyeti yoktur. Bu bapta nakl edeceğimiz vukuatı her kim ehemmiyetten düşürmek ister ise o adam muhibb-i fazilet değildir. Zaten biz de bu emsali o gibiler için değil, muhibb-i fazilet olanlar için irat ediyoruz:

Roma Cumhuriyeti ayanından Afrikalı meşhur (İskibyun) İspanya'ya gönderildi. Bu zat dört sene zarfında bütün İspanya'yı zapt ve Roma devletine ilhak eyledi. Bir fütuhât-ı (s.271) esnasında güzellikte yekta bir kız esir düşerek kendisine teslim olundu.

İskibyun bu sırada pek genç idi. Lakin kendisi galebe çaldığı milel ve akvâmdan ziyade nefsine galip olduğu cihetle o kızı yanında tevkif etmek istemedi. Kızın nişanlısını celp ettirip ona teslim eyledi. Fidyeye olarak getirmiş oldukları meblağı da kıza verdi. Nefse karşı ne büyük galibiyet!!!

İnsan fazilet arkasına düşerek vazifelerinin icrasına sadık olmaktan başka hiçbir veçhile ciddi ve hakiki bir zevk duyamaz. Sair her nevi zevkiyât beyhudedir. Bütün zevkiyât-ı maddiye lezzet-i fikriyeye tekabül edemez.

Alçak bir ruha malik olmayan hangi adam fazıl bir adamın a'mâl-i fazilesi sayesinde nail olduğu o meserret-i âliyeye, zevkiyât-ı hayvaniyeye tercih edebilir?

Aşkın en güzel çiçekleri bile yırtıcı ve acıtıcı sivri ve zehirli dikenler ile muhatırdır. Zira zevkiyât-ı şehvânîye daima zehr-âlûd kendi ceza ve cefalarını da arkalarından çekip götürür.

Cenâb-ı Hakk şehvet-perestlerin büyük büyük cürüm ve cinayetlerini bu âlemde dahi cezalandırır. O halleri yalnız ruhlarına değil tenlerine dahi muzır ve mühlik olur. Niceleri o yüzden helak olmuşlardır. Nice sefih ve şehvetleri galip adamlar vardır ki âlet-i tenasülyeleri bir (s.272) çok illetlerle çürür. İmdi ey hadaset-i

sinn ile müftehir ve mübahi olan kâmil gençler! Eğer nâgâh sefih ve refikleriniz veyahut kendi nefsiniz sizi o habis şehvete tahrik edecek olur ise sakın tabi olmayınız. Bu hususta bir pederin oğluna vermiş olduğu şu güzel nasihatleri hatırlınıza getiriniz. Âkil ve dindar bir peder oğlunun kadınlara meyyal olduğunu bildiğinden kendisini her veçhile zapt etmeye ceht eyledi. Lakin bütün ceht ve ikdamını bezl ve sarf ettikten sonra çaresiz kaldı. Nihayet telef-i karib olduğunu görünce kendisini alıp öyle bir hastaneye götürdü ki orada şehvet ve sefahatin semere-i müthişesi olan illetler tedavi olunur idi. Evvela kendisine hiçbir şey demeden mahall-i mezkûrda bir salona soktu. Orada birtakım adamların semere-i sefahatlarının ceza-yı sezâsı olarak müdâvât-ı şedide tahtında feryat etmekte olduklarını müşahede eyledi. Bu manzara-i müthişe ve facia o gencin yüreğini alt üst etti. Kemâl-i havf-ı vahşiyetinden sapsarı kesildi. Üzerine bir baygınlık geldi. O vakit pederi dedi ki: “İşte şimdi yine git de hevâ-yı nefsin tabi ol! Zevkine safana bak! Sen de az vakit içinde işte bu salona gireceksin! Burada evcâ-ı şedidene karşı cenâb çoktan mevtini temenni etmeye mecbur olacaksın.

Bu kısa söz o müthiş manzara ile beraber öyle şedit ve unutulmayacak surette oğluna tesir eyledi ki artık sefahati terk (s.273) etti ve hüsn-i ahlak ile meşhur bir adam oldu. Sinn-i kemâle ve şeyhûhete vardığı zaman bunu nakl ettiği vakit çok kere “Gençliğimde çok kabahatler ettim ama o fena adetlerimi, kötü huylarımı terk edeli fena bir kadının yüzüne duçar-ı dehşet olmadan bakamaz idim.” diye bilâ-iftihar ilave-i makâl ederdi.

Aşk eğer takvîyet bulur ise bütün ceht ve gayretini hep heba eder. Yüreğini deldiği ve seni rûsvay eylediği vakit bile terk edemezsin. Bunun için henüz takvîyet bulmadan zincirleri kır da esaret aşktan kurtul. Nokta-i fazilette karar eyle! Lakin buna muvaffak olmak için evvela mazarratı dâi olan refakat ve cemiyetlerden uzak kaç. Yoksa eğer bir defa tir-i zehr-nâkiyle cerihadâr eden şahıs ile görüşmeye devam edecek olur isen onun zehri aheste aheste kalbine dühûl eder. Akıbet bir gün seni hüsn-i niyetinden çevirir ve yarı sönmüş ateşi tekrar alevlendirir.

Şehvete kâmilan galip olmak için en âlâ tarik Cenâb-ı Hakk’ın muavenetini talep etmektir. Dinin sana bu hususta tertip eylediği devaları sakın elden bırakma! Her kim bir defa aciz ve za’af-ı beşerîyesinin farkına varmış ise bu bapta ne kadar dikkat ve basiret üzere hareket etmiş olsa yine az gerekir. Öyle adam eğer iktidarına itimat ve istinat ederse büyük kabahat addolunur.

Nice âlimler aczlerini tanımadıklarından mahv oldular! Bu misillü halâta (s.274) galebe etmek için ondan korkup kaçmaktan başka bir çare yoktur.

Fazl u kemâlin ne kadar sabit olsa yine ona görünecek olur isen mahv olursun.

İffet-i ismet bhusus kadınların ismeti için çok şedit ve tehlikeli dakikalar vardır. Bunun için sebebiyet vermemek ve sebebiyetten kaçmak, erkeklerden ziyade kadınlara vaciptir. Zira kadınlar erkeklerden ziyade hassas ve tabiateçe ziyade acizdirler.

Sık sık ülfet ve ünsiyet etmek üzere erkeklerin kadınlar ile mülakat etmeleri ne kadar tehlikeli ise kadınların dahi erkekler ile ülfet ve ünsiyetleri o kadar muzırr ve tehlikelidir. Tabiatın kadın cinsine bahş eylediği melahat ve letafet dünyanın her tarafında erkeklere yaranmak içindir. Kadınların bu hali erkekler için o kadar mucib-i mazarrat ve dalalettir ki bir tebessümle onları esir eder. Okşaya okşaya erkeklere hüküm-ferma olabilirler.

Bunun için eğer faziletini muhafaza etmek ister isen onun tehlikelerinden havf eyle. Onuun esbâb-ı muzırrasından daima içtinap et. Böyle hususlarda aciz kalmamak için daima şecaat lazımdır.

Nazarını ve kalbini celp ve cezbetmiş olan bir kadın ile bir mahalde bulunmamaya çalış. Eğer bir kadın sana talibe olur ise kaç ki kurtulasın. Zira iffetini masumiyetini kaybetmekten ise Hz. Yusuf gibi elbiseni kaybetmekliğin evladır. Bu hususta giriştiğin muharebe ne kadar şedit ise bütün dünyanın altınlarından (s.275) ziyade kıymetli olan hazine-i namusunu vikaye etmek üzere o kadar şecaat ve metanetle muslih olmaklığın lazımdır. Lakin eğer kendini daha ziyade temin etmek ister isen meylîyât ve hevesâtına hem-efkâr bulunan düşmandan mümkün olduğu kadar kaç. Masumiyetin muhafızları bulunan her nevi ihtiyat ve ihtirazı ele almaktan dûr olma. Havâssını bahusus gözlerini kemâl-i dikkat ile muhafaza eyle.

Güzel bir kadının cemalinden nazarını çevir. Yabancı bir kadının cemalini nazar-ı müdekkikâne ile müşahede etme. Çok kimseler kadınların güzellikleri yüzünden mahv olurlar. Onların nim-nigâhları bile şehveti tahrîk etmeye kâfidir.

Hz. Eyyup gibi gözlerin ile metin bir mukavele akd eyle ki nef sine şehveti tevlit edecek şelere matuf olmasın.

Şehvet-i nefsanîyeyi ve 'alâ'ik-i aşkı tahrîk edecek surette sefihane yazılmış kitapları okuma! Onları yanına bile uğratma! Bunlar perde-i ar ve hicabı yırtarlar. Adap ve ahlak-ı haseneye mugayir olan şeyleri bir cesaret-i şenia ile tarif ve tavsif eylerler. Edepsizce resimler ve tasvirler ile fikri ifsat ederler. Bu misillü kitapların mündericatı okuyanın kuvve-i muhayyilesi ne kadar saf ise o kadar suhuletle nakş-pezîr oluş. Bunların âsâr-ı amikası kuvve-i hafızasından ebediyen mahv olmaz. Bu gibi şeyleri okumaya münhemik olanların vay hallerine! Bazı sefih müelliflere çok teessüf olunur ki yüreklerinin fesadını başkalarına da ilka etmek veyahut kendileri (s.276) gibi yürekleri ifsat olunan karilere yaranmak için fikirlerine, hayallerine geleni yazarlar. Bunlar şu meslekleriyle nail-i şöhrat ve servet olmak ümit vahisinde bulunurlar.

Böyle müelliflerin istidat ve malumatı üzerine âlem hayran olsa bile şu meslekleri her halde şayan-ı muahezedir. Onların makâlât-ı sefihânelerine iffet ve edep nokta-i nazarından teessüf olunur. Bu misillü türrehatı okuyanlara acıyan ve kendilerine mucib-i esef-i azim olan ukalâ ve füzelâ ise okuyanlardan ziyade yazarlar hakkında beyan-ı teessüf ederler. Onlar parlak parlak çengellerdir ki seni cezbederek nihayet varta-i helake düşürürler. Bunun için o gibi şeyleri -velev eğlenmek tarzında bile olsa- okumak asla caiz değildir.

Bu misillü şeyler velev en güzel ve en parlak surette ve pek ziyade zinetli yazılmış olsalar dahi yine onları okuyan adam için menfaatten ziyade mazarrat-ı mucip olurlar. Zira bu gibi şeyler suret-i gayr-i mahsusada yavaş yavaş kalbe tesir eder. Tatlı ve aheste aheste tesir eden zehirler gibi ruhu helak ederler. Binaenaleyh öyle kitapları okumaktan nefsini şediden men eyle!

Bundan başka gece eğlencelerinden ve erkekler ile kadınlardan mürekkeb bulunan teferrücgâhlardan uzak dur. Zira bunlarda kalbi ve ruhu ifsat etmekten hali değildirler. Bunlar eğer büyük bir fenalığı mucip olmasalar bile bütün gece rahatsız olmayı intaç eder. (s.277)

SULH U SALÂH - NİFÂK U ŞİKÂK

Herkesle sulh u salâh üzere olmak ve yekdiğeriyle bozuşmuş olan akraba ve ehıbbâyı barıştırmak, bir aile içinde zuhur eden münazara ve münazaaları def ve ref ile sulh u salâhı iade ve ibka eylemek ve beyne'n-nas vuku bulan kavga nızaları teskin ve telif-i beyn etmek inde'l-lah ve inde'n-nas amal-ı memduhadandır.

Şiraz atabeylerinden Ebu-Bekr-i adalet-perver ilim ve ulemayı sever bir hükümdar olup otuz sekiz sene devam eden müddet-i hükûmeti sulh u salâh üzere imrar eyledi. Daima her umurunu mizan-ı adl ve hakkaniyete tatbiken icra ettiğinden herkes kendisinden memnun ve hoşnut idi. İlim ve ulemaya olan rağbetini işterek her taraftan koşup gelen erbâb-ı hüner ve maarifin cep ve keselerini ihsan ile doldurur idi. Müşarünileyhin vefatından büyük küçük ağlamayan kalmadı. Şeyh Sadi Gülistan'ını müşarünileyhin namına yapıp hakkında hayli medh ü senalar derc etmiştir.

Daima sulh u salâh ve ittihat ve muhabbetin muhafaza ve iadesine ceht eyle. Eğer muvaffak olur isen bilmiş ol ki müddet-i ömründe etmiş olduğun işlerin en güzel ve en şerefliisini icra eyledin. Bu hususta ne kadar müşkilat ve mevâni'e tesadüf edecek olsan onun kadr ü kıymet ve şan u şerefi de o nispette büyük olur. (s.278)

(Yahya bin Muad er-Râzî) Hazretleri buyurmuştur ki "Kardeşinin senden nâsibi dört haslet-i hasene olsun birincisi nef' ve fayda edemez isen bari ızrâr etme. İkincisi umur-ı meşruadan birisiyle mesrur edemez isen bari mağmûm etme. Üçüncüsü medh ü sena edemezsen bari zem ü fasl eyleme. Dördüncüsü telif-i beyn edemez isen bari tefrika bırakma."

Bazılar yekdiğerinden teberrüd ve tebâüd etmiş olan yüreklerde tekrar muahbet ve sulh u salâhı iade ve ibkâ etmeye çalışacak yerde bilakis münafıklık ederler. Kendi hile ve desiselerini terviç etmek isterler. Bu veçhile onları daha ziyade teberrüd, cemiyet-i beşeriyenin sulh u salâhını teşviş, fikirlerini ihlal ve zihinlerini tahdiş eylerler. Dostları, aileleri birbirinden tebrîd ve tefrik ederler. İki birader arasına fesat ilka eylerler.

Öteden beri bu sulh u salâh düşmanları âlemde ne kadar şenaatler, cinayetler meydana getirmişlerdir! Böyle afet-engiz hallere sebebiyet veren adamlar kimler oldukları meydana çıkınca herkesin nefret ve lanetini üzerlerine davet ederler. Ale's-seviye bu hainlerin ceza-yı sezâları budur.

Yalan ve iftirayı mürekkep olan adam âlemin menfurudur. Herkesi kendine düşman eder. Böyle adamın encam-ı hali ne olur? Ettiği fenalıklar münafıklıklar hep duyulup herkes pâka çıkar.

Mürur-i zamanla eski dostlar barışırlar. Biraderler tekrar ittifak ederler. Zevç ve zevce iade-i muhabbet eylerler. Bunların miyanelerinde (s.279) adavet ve bürüdet tohumlarını saçan adama karşı da cümlesi birden silah be-dest adavet olurlar ve müttefiken layık olduğu cezayı verirler.

Böyle hakikat ve adaleti tanımayan ve beyne'n-nas nifak u şikâk ilka eden herkesin muhabbet ve ittifakını, huzur ve rahatını bozan gaddar adamların ceza-yı sezâları budur.

Böyle münafıkların ihbarât ve malumatı iyice teftiş ve tecessü edilecek olsa hep yalan yanlış olduğu ve cümlesinin haset, kin, garaz, adavet ve nefsanîyetten ve bazı irtikabâtan neşet etmiş bulunduğu anlaşılır.

Hız. Süleyman buyurmuştur ki: "Bir taraftan ateşe odun koyan olmaz ise çabuk söndüğü gibi ateş nifak u şikâk dahi eğer muayyinleri olmaz ise çabuk teskin olunur."

Akıllı adam söz karıştırmaktan ve nifak u şikâk bırakan adamların sözlerini istimal ve onlara itimat etmekten daima içtinap eyler. Söz karıştıran adam başkalarının huzur ve rahatlarını ihlal eylediği gibi nefsinin huzur ve rahatını dahi selp eyler.

"Eşrâr-ı nas, ahbab arasında nifak u şikâk bırakanlar ile ayıp ve kusurlarını keşif ve izhar eden fasık ve münafıklardır." kelâm-ı hikmet beyanı ehâdis-i şerifede varit olmuştur.

Münafıklardan biri hükemâ-yı kadimeden (Eflatun)'un şakirtlerinden birini müşarünileyhin nazar-ı itibarından düşürmek üzere "Falan şakirdin senin aleyhinde fena söylüyor." dedi. Hâkim-i müşarünileyh (s.280) cevaben "Asla inanmam. Kemâl-i muahbbet-i hakikiye ile sevdiğim bir adam o kadar alçak olup da senin dediğin gibi beni fasıl etmez." dedi. Merhum ise birtakım yeminler ve şartlar ile tekrar temin etmek isteyince Eflatun "Eğer öyle ise aleyhimde söylemiş olduğu sözler haklı ve o kusurlar bende mevcut olmalıdır. Zira sadakatini bana şüpheli göstermek istediğin adam o kusurlardan beni haberdar etmek istemiş olmalı." cevabını verdi.

İsviçre kralı 3.(Gustav) müddet-i hükûmetinde iptidalarında güzel güzel icraat ile iştiyar etmiş idi. Bunlardan birini burada beyan edelim:

Bir adam bi'l-istizân ile müşarünileyhin huzuruna çıktı. Vükelâsından birinin kendi hayatına su-i kasti olmasından dolayı hakkında arz-ı istikâ eyledi. Kral da merhumun o zata karşı husumeti olduğunu cezim ile "Haydi git, evvela hasmın ile

barış da öyle gel ki seni istima' edeyim." diyerek huzurundan def eyledi.

Makedonya kralı Filip ile Yunanlılar meyanında vuku bulan bir muharebe-de Yunanlılar müşarünileyhin bir postacısını tutup mektup paketlerini zapt et-tiler. Bunların içinden muharebeye dair vükelâ ve kumandanlarına hitap olunan mektuplarını açıp okudular. Lakin kral hanedânına mahsus olan mektuplara asla ilişmediler. Zira namus ve basitret-i insaniye düşmanın bile nifak u şikâka sebe-biyet vermesi melhuz olan ailece işlerine vakıf olmak caiz olmamsını icap ediyor. (s.281)

MESUT OLMAK İSTEYEN ADAM ARZULARINI TADİL ETMELİ

Gıpta olunacak iki nimet vardır:

Sıhhat-ı vücut, huzur-ı kalp

(Hadis-i şerîf)

Eğer mesut yaşamak ister isen nakd ü vaktin kıymetini bil. Onu hüsn-i istimal et. Arzularını tahdit eyle. Bir adamın ne kadar çok şeye arzusu olsa o kadar çok şeye ihtiyacı olur.

Nuşirevan-ı adil demiştir ki: "İstediğin olmuyorsa olacağı iste."

Havâyic-i zaruriye ile kani ol. Zira kanaat ve itidal en vâsi' bir hazinedir. Servet saadeti celp etmez. Lakin kanaatli olan gani ve mesut olur.

Bir adam hükemâ-yı Yunaniyeden (Menetem) nam âlime dedi ki: "İnsan arzu-larını icraya muktedir olursa ne kadar güzel şeydir!" Hâkim-i müşarünileyh cevabında "İnsanın nesi var ise ona kani olup başka bir şey arzusunda bulunmasa daha güzeldir." demiştir.

Bu veçhile insan mesut ve huzur-ı kalbe malik olur. Nihayetsiz arzular ise insa-nın istirahatini selp eder.

(Behlül) bu gibiler hakkında demiştir ki: "Ey dünya ve zineti ile müstefit olan ve lezâiz-i dünyeviyyeden göz yummayan adam! Hakikati idrakten aciz olduğun bir şey ile nefsini meşgul ettin. Hâlikının huzuruna çıktığın zaman acaba ne diyecek-sin?" (s.282)

Arzularına tabi olan kimse kendi hırs ve tamahına esir ve bir düziye arzula-rının icrasına haris olur. Ne kadar icra edilse yine kani olamaz. Beyhude ümitle-rine oyuncak olmak birtakım boş arzularla mesut günlerini, ömrünü zehirler. Bu veçhile asla kendinden hoşnut ve kani olmayıp vazifelerini icra etmez. Faydalarını hisseylemez. Dehşetli fırtınaya tutulmuş olan geminin bâziçe-i emvâc-ı derya ol-masından ziyade kendi hevâ ve heveslerine ve yeniden yeniye yekdiğerini te'âkub eden arzularına oyuncak olur.

Bilakis arzularını tadil ve zapt edebilen adam ise ancak ber-hevâda esen rüzgârın önüne düşen bir gemiye benzer ki kemâl-i sürat ve suhuletle sahil-i selamete vasıl olur.

Lakin insan arzularını zapt ve tadil edebilmel gibi güç şey yoktur. Bazılar “Şu arzuma nail olursam başka bir şey istemem.” derler.

O arzularına nail olduktan sonra daha büyük arzulara tabi olarak yine nefislerini üzerler. Hâlbuki arzular ne kadar husûle gelse o kadar tezayüt ve teşeddüt edeceğinden bu arzu belası insanda baki oldukça müsterih ve mesut olamaz.

Fazıl, süfyan ve ibn kerime-i el-Berbu’î hazarâtı bir gün hem-bezm sohbet olup a’mâlin efdali hangisi olduğu hakkında meyanelerinde hayli mübahase ve münazara cereyan eder. Nihayet “Âmâlin (s.283) efdali vakt-i gazap ve hiddette hilm ve zamm-ı hırs u tamahta kanaat ve rızadır.” diye ittifak etmişlerdir.

Âlemde herkes saadet arar. Lakin pek azları bulabilirler. Zira çokları saadettelerini öyle şeylerde ve öyle yerlerde aralar ki onlarda asla saadet yoktur ve olamaz. Hatta saadet zannettikleri şeyler ayn-ı sefalettir. Ale’s-seviye saadet kendisine haris olanlardan uzak kaçır.

Ahnef Hazretleri “Dünyada her ne istedimse nail oldum.” demesi üzerine “Bu nasıl mümkün olur?” diye sual edenlere “Çünkü muhal bir şey istemedim.” cevabını vermiştir.

Saadetin başlıca mevânî’ ve müşkilatlarından biri bitmez tükenmez dünyevi arzulardır. Şöyle ki: Ne kadar çok şeylere malik olsak o kadar çok şeylere arzu-keş oluruz ve ne kadar çok şeylere arzu-keş olsak o kadar saadetten tebâüd ederiz.

Ekâbir-i ulema-yı İslamdan bazıları demişler ki: “İnsan bu fani dünyada bir düğün veya ziyafete med’uvv gibi davranmalıdır. Önüne gelen taamdan ne i’râz etmeli ve ne de itiraz.”

Cenâb-ı Hakk’ın verdiği nimetlere kani olmayıp daha ziyadesine talip ve başkalarının malına haset ve ragıp olan çok defa elinde bulunan azı da kaybeder. Zira aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz.

Tataristan’ın Behl şehrinden üç adam yoldaş oldular. Yolda azim bir hazine bulup beynlerinde taksim eylediler. Yolda bu serveti (s.284) ne işte istimal edeceklerini düşünüyorlar idi. Bir aralık yiyecekleri tükendi. İçlerinden en küçüğünü yiyecek almak üzere civarda bulunan bir şehre gönderdiler. Merhum yolda giderken kendi kendine “Epeyce bir servete malik oldum. Lakin şu hazineyi ben yalnız bulsa idim daha iyi olacaktı. Şimdi iki hissesini arkadaşlarım aldılar. Acaba onların hisselerini de bir yol ile kendime mal edemez miyim?” diye düşünmeye başladı. Nihayet arkadaşlarını zehirlemeye karar verdi. Aldığı zâdek içine zehir kattı ve “Ben şehirdedim, karnım toktur.” diyerek arkadaşlarına yalnız yedirmeyi kurdu. Hâlbuki arkadaşları da bir gölgede oturup “Arkadaş! Gel şu delikanlıyı öldürelim de onun hissesini de biz alalım. Nasıl bunu bize arkadaş ettik de bu mala kendisini hissedar etmeye mecbur olduk?” diyerek bi’l-ittifak silahlarını ele aldılar. Delikanlı o sırada avdet etmekte idi. Kurşun menzili uzakta iken silahlarını çekip vurdular. Getirdiği

yiyecekleri alıp yediler. Yedikleri zehirli olduğundan kendileri de orada düşüp kaldılar. Bu veçhile mezkûr hazine hiçbirine mal olmadı üçü de helak oldular.

Tamahkâr adam kendi hazineleri içinde yine fakr u zarurettedir. Zira ne her arzusuna nail olabilir ve ne de arzularını zapt ve tadil edebilir. Lakin âkil ve kanaatkâr olan adam fakr u zaruret içinde dahi zengindir. (s.285)

Tabaka-i rabi'a ricalinden (Avn bin Abdullah) der ki "Bir müddet agniyâ ile ihtilat ettim. Benden ziyade mağmum ve mükedder kimse yok idi. Sonra fukara zümresiyle refakat edince benden ziyade müsterih yok idi."

Hükemâ-yı kadimeden biri de bu bapta demiş ki: "Asıl servet ve saadet aza kanaat etmektir. Hiçbir şeye ihtiyacı olmayan adam mesut olmayıp illa mesut o adamdır ki çok şeylere ihtiyacı olduğu halde dahi refah-ı hal ve refah-ı bal üzere yaşayabilir."

İlk arzularına galebe etmek onları icra etmekten kolaydır. Bunun için insan ya her şeyi arzu etmemeli veyahut arzu eylediği şeylerin çoğundan sarf-ı nazar etmeli, yoksa dünyada saadet-i hakikiye yoktur. Asıl saadet ahirette mahfuzdur. Bu dünya ancak dert ve bela, cevr ü cefa, mihnet ve meşakkat ve her nevi felaket dünyasıdır.

Şöyle ki terkiât-ı bedenimiz, zayıf tabiatımız, anasırın cismimiz üzerine olan tesirâtı, mevsimlerin tağyirât ve tebdilâtı, beraber yaşamaya mecbur olduğumuz adamların ihtilaf-ı meşrepleri ahlak ve etvârları âgrâz-ı nefsanîye ve menâfi'-i şahsiyeleri elhasıl her şey bize saadet-i tamme ile mesut olmaya manidirler. Bu hal ise Cenâb-ı Hakk'ın bir cilvesi olup ezelden böyle mukadder buyurmuştur ki insan bu hali nazar-ı nefretle baksın da bu fani dünyanın hiçbir şeyine bel bağlamasın ve bütün arzularını müşahade-i Cemalullah'a hasr eylesin. Âlemde O'ndan başka arzularımızı ikmal edecek hiçbir şey olmadığını bilelim. Dünyada çekeceğimiz mihnet ve meşakkatleri mümkün mertebe tadil ve tahfif (s.286) edecek bir şey var ise o da mahza arzularımıza galebe veya şiddetini teskin edebilmektir. Zira dünyada yalnız bu veçhile mümkün mertebe mesut olabiliriz. Gölge gibi gelip geçen bir yalan saadeti, saadet-i sahiha-i uhreviyenin bir nümunesi makamında telakki ederek bu saadet-i mevcuteye saadet-i tamme-i ebediye ile değişmeyelim.

Bu fani dünyada nazar-ı hayretle müşahade olunan azimet, servet, şan ve şöhrat ve câlib-i kulûb-ı beşeriye bulunan bilcümle iyilikler ve güzellikler nimet ve saadet-i uhreviyemize nipetle hiç mesabesindedir. Bunların hiçbirisi sabit olmadığını rana bildiğimiz halde ne acayip ki kemâl-i gayret ve süratle arkasından koşar dururuz.

Ziya paşa merhumun şu beyitleri bu hali pek hekimâne surette tasvir eder.

Zâhirde görüp bizleri sanma ukalâyız

Biz bir sürü âkil sıfatında budalayız

Âkil denilir mi bize kim hâli bilirken

Dildâde-i âlâyî-i nireng-i hevâyız

Bu temaşahane-i âlemde perde perde oynanmakta ve nazar-ı hayretimizi câlib olmakta bulunan bunca lu'biyât-ı âlem ne olacak? Bir gün hepsi hitam bulacak. Son perde inip gözden nihan olacak eseri bile kalmayacak. Dünya dahi feza-yı bî-nihaye-i ebediyette nâ-bedid olacaktır. Gerek müddet-i ömrümüzde ve gerek ahirrette bizimle baki kalacak bir şey var ise o da mücerret hayırlı a'mâlîmiz, iyiliklerimiz ve faziletlerimiz (s.287) olacaktır. Bizi mesut edecek yegâne şey fazilet olduğu halde kaydımızda bile değildir.

Şuara-yı kadime-i Arap'tan biri şu mealde bir beyit söylemiştir:

“Âlemde mükemmel surette yaşamak, her arzularına nail olmak isteyen kimse rahat yüzü göremez. Ey âkil! Eğer dünyada ğaniyen yaşamak ister isen her halinden hoşnut ve kani ol. İfrat üzere olan arzularını tadil eyle! İşte o zaman rahat edersin.”

Fazileti vazifemizden hariç zannederiz. Hâlbuki her bir vazifemiz onun dâhilindedir. Onun haricinde hiçbir vazife mutasavver bile değildir. Tabir-i ahirle fazilet dahi insana bir vazifedir ki onu kabul ve icra eden dareynde makbul ve mesut ve reddeden ise menfur ve emerdut olur.

Harun bin Caferü't-Tâlebi dahi meal-i atide bir beyit söylemiştir:

“Kudret-i maliyem olmadığı halde bana servet gelince himmet gitti. Artık fiilim kavlime uymaz olup va'd-i himmetimi incâz edemez oldum. Kanaat esvabı gibi âlâ esvap yoktur. Mecbur olanlar muhakkak bilirler ki ben ekdâr-ı âlem üzerine sabr ederim. Elbise-i fahra bana setr-i avret edecek bir don kâfidir. Servet çok defa insanı bed-huy eder. Lokma-i kanaat helvadan, aba da kabâdan evladır.”

Hız. Süleyman (a.s.) nübüvvet ve saltanatı cami olup âlemde hemen her nevi nimet ve servete nail ve hemen her arzusunun icrası kendine mev'ûd iken nihayetinde Cenâb-ı Hakk'a hulus-ı kalp ile ubudiyyet (s.288) etmekten başka âlemde hakiki bir şey olmadığını ve cümlesi tehi, vahi, mihnet ve meşakkatten ibaret bulunduğunu itiraf ediyor.

FELAKETLERE SABIR VE MUKAVEMET

İnsanın müddet-i ömründe âlâm ve ekdâr-ı dünyeviyyenin esbabı o kadar çoktur ki onlardan başını kurtarmaya kimse ümitvar olamaz. Bunu ancak akılsız adamlar ümit edebilir.

İnsan sabâvetinde henüz tecrübe görmemiş bir halde bulunduğundan bir gülzar içinde geşt ü güzâr etmekte olduğunu zanneder.

Her şey kendisine tebessüm etmekte, her şey kendisine güzel görünmekte olduğundan böyle bir saadetin devam edeceği zannında bulunur.

Lakin bu tatlı itikat uzun müddet devam etmeyip âlâm ve meşâkk yavaş yavaş kendisini ihata eyler.

Bunun için evvelden kendimizi her şeye amade bulundurmalıyız. Hadâset sininde mümkün mertebe ilim ve edep tahsiline sa'î ol ki bir gün mesâ'ib-i kevnîyeye sabır ve tahammül etmeye kolayca muktedir olasın.

Ansızın bir haksızlık zuhur ederek icrasını tasdim ettiğin şeyi ihlal ve ifsader. Rakibin liyakati olmadığı halde rütbeten sana tefevvuk eyler, malik olduğun şeyi senden gasp eder, namus ve haysiyetine halel getirir ise evvelden haksızlığın ne olduğunu öğrenmiş (s.289) ve anlamış bulunacağından öyle bir hal vukuunda müteessir olmazsın.

İnsan öyle mesâ'ib ve felaketlerin tehlikeleri içinde bulunur ki en âlim ve hâkim bir adamın bile akıl ve dirayeti öyle halete tesadüf eylediği zaman temelinden sarsılır. Lakin âlemde hiçbir şeye güvenmemeyi öğrenmiş ve sadakat ve istikamet daima insanların me'lûf oldukları faziletler olmadığına kanaat hâsıl etmiş ve tali'-i nasâzın ve ömrün meraretlerine karşı kendisini evvelden amade bulundurmuş olanlar öyle olur olmaz rüzgârların tesiriyle durulmazlar. Hatta büyük büyük sefaletlere duçar olsalar bile mümkün mertebe müteessir olmamaya çalışarak tahfif-i mesâ'ibe muvaffak olurlar.

Müddet-i ömründe neticesi gayr-i müsait olabilecek her türlü vukuatta kendini idbâr ve mesâ'ibe hazırlayarak kederini evvelden tahfif eyle ki bu surette eğer işlerin de rast gider ise meserretin tezayüt eder. Muvaffak olamadığın halde ise elem ve kederin hafif olur. Bu veçhile muharebeye hazır olarak meydana çıktığın halde baht-ı vârun dan insanların haksızlıklarından dolayı mükedder olmayıp mukavemet edebilirsin.

İmdi vuku-yı muhtemel olan âlâm ve ekdâr-ı kevnîyenin envaını tatad ve tezkâr edelim ki akıl ve din onlara galebe etmek vesâit ve vesâilini bize irâe eder.

Hükemâ-yı şarkiyeden meşhur Şeyh Sadi der ki: "Hikmet-i ilâhiye, ehl-i dalâletten birini erbâb-ı züht ve takvadan bulunan bir cemiyetin içine (s.290) sevk eyledi. Merkum onların etvârı hasenesini göre göre müsavi-i ahvalini terk ile onların meslek-i faziletlerine ittiba eyledi. Adil, afif, sabur, gayur velhasıl fazıl bir adam oldu.

Âmâl-i hasene ve ef'âl-i hayriyesini kimse inkâr edemez idi ise de cümlesini alel ve esbab-ı manzumeye ile daima kendisini sonraki bulunduğu hale nazaran değil eski haline bakarak muhakeme eylerlerdi. Bu haksızlık ise kendisinin gece gündüz yüreğini ezer idi. Nihayet bir gün kemâl-i kederinden bulunduğu cemiyet içinde en adil, an fazıl bir pir münzeviyenin nezdine giderek eşk-rîz olduğu halde hikâye-i hal eyledi.

Pir Rûşen Zamir "Evladım! Cenâb-ı Hakk'a şükür eyle ki sen kendi şöhretinden iyisin. Ne mutlu o adama ki kendi kendine şu sözü söyleyebilir "Benim düşmanlarım bende olmayan şeyleri iftira ediyorlar." Binaenaleyh eğer sen iyi adam olduğun halde başkaları seni zemmediyorlar ise müteessif olma, iyi amellerinin iki şahid-i sadıkı bulunan vicadanın ile Yezdan'ın seni müteselli etmeye kâfi değil midir?" diye nasihat ve teselli eyledi.

Hükemâ-yı kadime-i Yunaniyeden meşhur (Sokrat) bazılarının kendisini zemmettiklerini işitince der idi ki: “Eğer aleyhimde söylenen sözler sahih ise ıslah-ı nefsimde hadimdir. Değil ise bana ait olamaz. Zira o zemmettikleri adam ben değilim.

Hâkim-i müşarünileyhin idamına hüküm olunduğu vakit zevcesi (s.291) ve bazı ehibbâsı kendisini nâ-hak yere mahkûm etmiş olduklarından dolayı şikâyet etmekte olduklarını işitince “Ya haklı yerde mahkûm olmaklığımı mı isterdiniz?” diye mukabele eylemiştir.

Cülyus kayser ile Ogust aleyhlerinde (Piragul) ile (Gadul) nam kimselerin küstahâne ve müfteriyâne yazmış oldukları hicviyeye sabır ve tahammül ederek onlardan ahz-i sâr etmeyi şanlarına düşürmezler idi. Bu vakayı rivayet eden bir müverrih der ki “Bunların şu hali kendikerinin alicenaplıklarına mı yoksa hâkim olduklarına mı delalet eder?”

Böyle şeylere ehemmiyet verilmez ise çabuk unutulur gider. Lakin ehemmiyet verilecek olur ise teessüf olunur. Çünkü bu veçhile onların sıdk u sıhhatini zımnen mu’terif olmuş oluruz. İftiraya duçar olduğum vakit Cenâb-ı Hakk’a mütevekkil ve silah-ı sabır ve tahammülle müsella olmalısın. İftira beliiyesine karşı en müessir tedbir budur.

Zaman er veya geç hakikati izhar eder. Hak zahir oluncaya kadar intizar edecek olur isen bütün âlem aleyhinde ittifak etmiş olsa vicadın sana esbâb-ı teselli bulur.

Şan ve şöhetten sonra en büyük sefalet mal ü menâlin servet ve sâmanın kaybedilmesidir. Zira takdir-i ilahiden müteşekki ve duçar-ı yeis ve keder olmaksızın öyle darbeleri pek az adam kabul edebilir. Bu surette vaki olan zayıat daima göz önünde görünür. (s.292) Böyle fani eşya ve tecemmülâta insan-ı ehemmiyet vermek ve onlara esir olmak asla caiz olmadığını düşünmeyiz.

Latin şuara-yı meşhurasından (Hatazaru) nam zat bu hususta duçar-ı zaaf ve keder oldu. Bir ordu kumandanı bulunan kont (Nasus) şair-i müşarünileyhin hanesini tahrip ve derununda bulunan eşyasını müsadere eyledikten zavallı şair bu vakadan müteessiren vefat eyledi.

Ehemmiyetçe hayattan bin mertebe dün olan emval-i dünya için ölmek büyük bir divaneliktir. Lakin insanların kısm-ı azamı böyle para canlı, mal divanesidirler. Eğer akıl ve din kendilerini takviye etmeyecek olsa malca zayıattan mütevellit tesirâta karşı tâb-âver mukavemet olamazlar.

Herkese malum olduğu gibi Hz. Eyüp (a.s.) emval ve varidatının telef edildiğini işitince ne kadar kahramanâne sabır ve tahammül etmiş ve asla duçar-ı yeis ve fütur olmamıştır. Bu kudret-i ilâhiye kendisinin üzerinde ağırlaştığı zaman o darbelerini kabul eylediği elleri takdis eder ve Cenâb-ı Hakk’tan mazhar olduğu nimetlerden dolayı hamd ü sena eyledi ve “Hakk verdi, Hakk aldı” diyerek rıza-yı Bâri’ye teslim olurdu. Bütün servetini kaybetti. Lakin Cenâb-ı Hakk’a olan kemâl-i ubudiyetine asla hâlel getirmedi.

Üzerine çöken mesâ'ib, tevâlî eylediği vakit kendini herkesten bedbaht zannetme, düşün ki âlemde senden ziyade bedbaht ve sefil nice (s.293) adamlar vardır. Hâlbuki insan daima başına gelen felaketi büyütüp gözüne öyle görünür ki âlemde kendisi kadar bedbaht adam yoktur. Lakin bu husus sefalet ve felaket içinde öyle sevimli gelir ki bu bu yolda teşekkîlerimizi hep haklı gösterir.

Müstazref'te nuharrerdir ki:

"Felaketler beni tedip, sabır da terbiye etti. Akvât-ı kalile-i yevmiye bana kanaat verdi. Kanaat de beni çok şeylerden müstağni kıldı. Ahval-i âlem beni tecrübekâr etti. Nail olamadığım arzulardan vaz geçtim. Feleğin kahrına katlanıp sabrın sonu selamet olduğunu muhakkak bildim. Bu veçhle yükse mertebelere nail oldum. El-hasil acı sabrın tatlı semeresini yedim."

Herkesin sefalet ve felaketlerimizden müteessir olmasını isteriz. Az çok mazhar olduğumuz saadeti görmeyip halkın ciddi veya suri saafetini görürüz. Hâlbuki onların çoğu bizden ziyade bedbaht olduklarını veya olacaklarını ve bulunduğumuz halden daha fena ve sefil hallere giriftar olabileceğimizi düşünecek olsak sefalet-i hâzıramızı daima hafif buluruz. O vakit sefalet içinde bile bir nevi saadete mazhar oluruz.

(Muhammed bin el-Hasan) der ki: Ben Kûfe şehrinde mahpus idim. Bir gün pek canım sıkıldı. Biraz teferrüç ederek avdet etmek üzere ruhsat aldım. Bazı müvekkiller ile dışarı çıktım. O kadar mükedder ve muzdarip idim ki dar-ı dünya başıma zindan kesilmişti. Şu halde (s.294) serseri gezmekte iken yolda üzerinde âsâr-ı ibadet nümâyân olan bir zat zuhur etti. Bana tevcih-i nazar ederek hal-i ızdırabımı müşahede ve sebebini sual eyledi. Ben de ifade-i hal edince "Sabret, sabır! Zira Nebi-i zi-Şan Hazretlerinden "Sabır âlâm ve ekdârın setri ve husûl-i emel ve matlabin muavinidir." mealinde hadis-i şerif varit olduğu mervidir." dediler.

Keza Hz. Ali de buyurmuştur ki "Sabır öyle bir binek atıdır ki asla râkibini düşürmez. Öyle bir sefihtir ki asla kesmemezlik etmez. Ben de böyle kabul ederim." diyerek atideki mealde bir kıta söyledi:

"Kulun şedâid-i dehre sabrı, ind-Allah ne güzel şeydir zira bir kul ekdâr-ı kevnîye karşı sitem-i iştikâ etmeyip ellerini sabır riştesiyle bağlasa, muhkem bir ipe bağlamış olur ki asla munkatı' olmaz."

Ravî-i fıkra der ki "O zat-ı melek-simâtın bu kelâm-ı metnini işitince kalbim münferih ve münşerih oldu." "Hakk Teâla sizleri mübarek etsin. Kelâmınızla bana rahat-ı kalp hâsıl oldu. Bir şey daha söyleyin." dedim. Ehâdis-i şerifeden hatırıma bir şey gelmeyip ancak şu geliyor ki "Sabrın tadı acı velakin meyvesi tatlıdır." diyerek müfarekat eyledi. Çok sürmeksizin ben de mahpustan ihraç olundum. Kederlerim bütün bütün mübeddel-i sürur oldu.

Bir fakirin yalnız bir abası olup kışın soğukta yarısını (s.295) altına yarısını üstüne alır yatar imiş. Soğuktan titremekte olduğu halde "Yâ Rabb! Şükür! Hamdolsun! Şimdi zindanlarda ne kadar zengin adamlar vardır ki ayakları prangada olup en küçük hareket-i şahsiyyeden bile mahrum oldukları halde ben hür ve serbest

yaşamaktayım. İstedğim yere gidebilirim.” diyerek kendi kendini teselli eder durur idi. Biz ise küçük bir sıkıntı bile çekmek istemeyiz. Hâlbuki bizim gibi aciz ve kâsır bir mahlûk için saadet-i mutlaka tasavvur olunabilir mi?

Mülûk-i İraniyeden meşhur Dârâ en sevgili zevcesinin vefatı üzerine o kadar mükedder olmuş idi ki hiçbir şey kendisine medar-ı teselli olamaz idi. Müşarünileyhin bu halini gören hükemâ-yı Yunaniyeden (Timukrit) bir gün huzuruna çıkıp eğer bütün memleketi içinde gamsız, dretsiz üç kimse bulunacak olur ise zevece-sini ihya edebileceğini vaat eyledi. Pek çok taharriyattan sonra öyle bir adam bile bulmak muhal olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine müşarünileyh şu atideki mütalaa ile müteselli oldu.

“Âlemde sabir ve mükemmel bir saadete asla intizar etmemeliyiz. Zira bu âlem yalnız pek az insanlar için bir dar-ı sürurdur ki onlar da cüzi bir müddet nail oldukları huzûzâtın bedelini bir gayet ağır ve fena bir surette eda etmeye mecbur olurlar.”

Hiç sefalet yüzü görmemek gibi büyük bir sefalet olamaz! (s.296)

Daimi bir saadet insanı kuşatır, kibir ve gurur ile doldurur. Her veçhile dalalete düşürür.

(Arvet bin el-Zebir) Hazretleri gayet sabur idi. Şöyle ki:

Müşarünileyh bir gün devlet-i Emeviyeden (Velid bin Yezid)’in ziyaretine giderken yolda ayağına bir kemik saplanır. Ağrısı vücudun her tarafına yayılır. Güç hal ile Şam’a vasil olur. O halde huzur-ı Velid’e dâhil olunca Velid etibbâyı cem ile tedavisini emreder. Onlar da tedavisinden aciz kalıp ayağının kat’ından başka çare olmadığına ittifak ederler. Kendisi de razı olur. Ancak kesildiği vakit acısını duymamak için kendisini bayıltacak bir şey içirmek lüzumunu beyan ederler. Müşarünileyh “Ben bir an zikr-i Allah’tan gafil olamam kesecekseniz öylece kesiniz.” diyerek ibâ’ eder. Ne hal ise öylece testere ile keserler. Bu halde asla âsâr-ı vecâ göstermeyip zikr-i Allahla merşgul olur. Sonra kesilen ayağını önüne koydurup “Şükür yâ Rabb bir azanın kat’ıyla mahrum oldum ise diğerlerinin ibkâsıyla memnun kaldım.” diyerek beyan-ı şükreyledi.

Bu sırada evladından biri duvardan düşüp ölmüş olduğu haberini alınca “El-hamdülillah aliyy-yi küll hal birini aldı ise diğerlerini ibkâ eyledi.” diye arz-ı şükran eyledi.

Bir şey kaybettiğin veya felakete duçar olduğun vakit kemâl-i sabır ve meta-netle mukavemet et. Zira teessüf etmek hiçbir faydayı mucip olmadıktan maada ekseriya büyük büyük fenalıkları dahi davet (s.297) eder. Fikrimizi fesada düşürür. Vücudumuzu kurutur. Kalbimiz aşındırır. Hatta mevtimizi bile mucip olabilir.

Aksi halde ona çare-sâz olmak kabil ve bu bapta cüzi bir ümit mevcut ise müsait bir istikbale intizar ederek takviye-i ümit etmelidir. Çok defa aksi görünen işler mürur-ı zaman ile mazhar-ı tevfiât olagelmıştır. Evvel emirde nice muzırr görünen şeylerden bilahare fayda hâsıl olduğu görülmüştür.

Felaketler bir kasırgaya müşabihtir ki çabuk gelir geçer. İnsan ona tutulduğu vakit çabuk geçeceğini mülâhaza ile takviye-i ümit etmelidir. Felaketlerin müddet-i devamında daima fazileti siper etmelidir.

Şeyh Sadi der ki: “Saadetini inkâr etme! Hayır ve şerrin menbaları bize hafidir. Hayatımızı ıskâ edecek olan menbalardan hangisinin bize perde-i hafâdan rû-nümâ olacağını bilmeyiz. Ey kâri! Sefaletler ve felaketler içinde sabur ve ümitvar ol. Sefil ve bedbahtların en büyük dest-giri ümittir. Ümit gözyaşlarını siler. Kalbe kuvvet ve metanet verir. Sabır ve meserret hâsıl eder.”

Sefalet sana yetişmezden evvel sen ondan mümkün mertebe sakın. Basiret ve ihtiyat üzere hareket eyle. Lakin bir kere gelip yetiştikten sonra onu mümkün mertebe çabuk unutmalıdır. Mamefih sefaleti hissetme demek istemiyorum, bu tabiatın fevkinde bir şeydir. Lakin ilk günlerini hâl-i uzlette biraz hüzn ve keder ile geçir. Sonra hâl-i uzletten (s.298) çıkarak öyle dostlarına ve öyle şenliklere müracaat eyle ki onlar def’-i gam etmeye muktedir olsunlar.

İnsan bütün bütün kendini gam ve kedere teslim etmekten ise mümkün mertebe ondan azade ve ser olmaya çalışmak lazımdır. Zira uzun müddet devam eden hüzn ve keder bir fazilet olmayıp bir neva’ riyakârlık veya bir za’f-ı kalp eseridir.

14. Lui yegâne mahdumunun vefatından dolayı pek ziyade mahzun ve mükedder oldu ise de yine kendisini bütün bütün dest-i meyusiyete teslim etmedi. Hatta bir gün bir prensesin hüngür hüngür ağlamakta olduğunu görünce “Madam! Kederini tadil eyle! Benim kaybım seninkinden büyük olduğu halde sabrediyorum. O feryatların ne faydası vardır?” dedi. Ertesi sene bir ay zarfında biraderzâdeleri ile en büyük torununun vefatını gördü. Sonra 15. Lui tesmiye edilen en küçük torunu da o sırada hasta oldu. İşte bu kadar kedere kemâl-i metanetle mukavemet etti. Ve bütün milletin yegâne ümidi olan veliahdının şifa-yâb olduğunu görünce metanet-i kalbiyesiyle beraber hüzn ve kederini ima etmekte olan şu sözü söyledi: “İşte benim ilk evkadım budur.”

Kral kendi hastalıklarında dahi o veçhile sabır ve metanet ibraz eyledi. Uzun müddet duçar olduğu matya illeti kendine mucib-i keder-i azim olmuş idi ise de kemâl-i sabır ile tahammül etmekte idi. (s.299)

Bir defa hastalığında bayılıp kendini o kadar kaybeyledi ki yanında bulunanlar hayatından kat’-ı ümit eylediler. İade-i hayat ettiği vakit hademe-i hassasından ikisinin ağlamakta olduğunu görünce “Ne ağlarsınız? Beni ölmeyecek mi zanneder idiniz? Ben asla kendimi öyle zannetmemiş olduğum gibi siz de beni çoktan kaybetmeye amade olmalı idiniz.” dedi.

Âkil adam âlâm ve ekdâra kendisine mucib-i mevt olacak kadar tabi ve esir olmaz. Hüzn ve keder kendisine takrip ettikçe kendi de zaaf-ı teb’id etmeye çalışır ve asla rahat-ı huzur-ı kalbini teşviş etmez. Bir şeyi kaybettiği zaman şaşırılmaz. Zira kendisini evvelden her şeye hazırlamış ve alıştırmıştır. Ümit-i kavi metanet-i kalp ile her şeye sabır ve tahammül eyler. Zira büyük büyük mihnet ve meşakkatlere katlanmak büyük büyük işler yapmaktan ziyade şerefli olduğuna evvelden beri kanaat hâsıl etmiştir.

Aziz unvanını almış olan kral Lui, kayd-ı esarete duçar olduğu zaman kadr-i taaccüp olunacak hiçbir hal göstermemiştir. Şöyle ki (Masür) muharebesinde her şeyden ve hatta hürriyet-i şahsiyeden bile mahrum kalarak duçar-ı kayd-ı esaret ve zencir-bend olduğu esnalar da imanı ve irfanına hâlel getirmedir. Zindan içinde olduğu zaman güya kendi sarayında imiş gibi kemâl-i huzurla mutadî olan vezâ'if-i diniyesini, ibadetini icra eder idi.

Namus ve vicdanına mugayir görünen her nevi teklîfâtı kemâl-i metanetle (s.300) reddeyleydi. Düşmanları bile Lui'nin metanet-i kalbiyesine vesair faziletlerine taaccüp ederek kendilerine bile krallık etmesini arzu ederler idi.

İşte fazilet-i hakikiye bu derece güzel bir şeydir. Her vakitten ziyade hal- sefalette azimeti görülür. Ashâb-ı fazilet düşmanlarını bile kendine hayran ederler. El-hâsıl insanın gerek azimet-i ruhu ve gerek za'f-ı kalbi her vakitten ziyade hengâm-ı mesâ'ib ve idbârında görülür.

Roma zabitanından biri, bir muharebede fena surette cerihadâr olduğu halde esir düştü. Mihrdâd namında büyük bir kumandanın nezdine gönderdiler. Kumandan esire "Ömrünü bahş edecek olur isem bana dost olacağına emin olabilir miyim?" diye sual eyledi. Esir de "Evet! Fakat Romalılar ile ald-ı musalaha etmek şartıyla! Yoksa barışmaz dümanın olacağım." dedi.

Bu sırada orada bulunanlar bu cevab-ı küstahâne üzerine kemâl-i tehevvür ile merkumun derhal idamı için kumandanı teşvik etmişler ise de müşarünileyh "Duçar-ı sefalet olan fazilete riayet lazımdır." diye teşvikât-ı vakayı reddeylemiştir.

Mostar emirinin Melik namında bir kumandanı Yunanlılara galebe edip (Aleksi Gumamenuş) nam imparatorlarını esir eyledi ve onu kendi çadırına celp ile "Kalbinden ne dilersen ki sana bahş etsin?" diye sual edince imparator "Bir padişah gibi muharebe ediyor isen (s.301) beni salver. Bir tacir gibi muamele ediyor isen sativer. Kasap gibi ediyor ise kesiver." dedi.

Melik de bu cevaptan müteessir olarak kendisini bilâ-fidye ve bilâ-tazminat azat eyledi.

Mağriplerin İspanya'ya hükmettikleri esnada bir İspanyol genç Mağribî ile mübareze eder. Onu helak ettikten sonra kendisini takip edenlerin ellerinden fîrar ile ilk açık bulduğu bir Mağribînin kapısından içeri girdi ve onun muavenetini talep eyledi. Mağribî de kendisine bir yarım şeftali takdim ederek "Bu meyveyi ekl et. Ağzına koyduğün vakit misafir perverlik hakkını senden dirîğ ve reddedemem." dedi. İspanyol muvafakat etti. Merkum da kendisini bir çadır altında hıfz ile anah-tarını aldı. Biraz sonra kendi evladının öldürülmüş olduğunu ve öldüren de İspanyol bulunduğunu duydu. Gece oluncaya kadar intizar ettikten sonra İspanyolun yanına gidip "Kalk! Kalk! Senin helak ettiğün adam benim oğlum imiş. Kendisini çok sever idim. Onun vefatı beni meyuseyledi. Akrabam bedbaht evladımın naşını kemâl-i teessüfle bana getirdiler. Onların ettikleri tariflerden onu öldüren adamın sen olduğunu anladım. Eğer intikam sadasını dinleye idim duçar-ı mücazat etmeye muktedir olurum. Lakin ben sana mihmandarlık vaat etmiş ve mihmandarın olmuş olduğum için vaadimi incaza mecbur oldum. Var, git! Seni taharri ve takip

edenlerin ellerinden firar eyle. İşte (s.302) gecenin karanlığı da sana yaverdir. Sen oğlumun kanını döktün o darbe benim yüreğimi pare pare eyledi. Lakin Cenâb-ı Hakkkerim ve adildir. Gazabına galebe ve vaadimi incaz edecek kadar bana kudret ve kuvvet ihsan buyurmasından dolayı memnun ve müteşekkirim.” diyerek mer-kumu salıverdi.

Ahval-i müeessife içinde bize en ziyade tesir eden şey me’mul olmayan adamlar yüzünden gelen kederlerdir.

Bizi cerihadâr eden el ne kadar sevgili olsa onun açtığı ceriha o kadar ziyade bize acı gelir.

En ziyade şayan-ı teessüf olan ömrümüzün lezzet ve letafeti olacak olan adamlardan bile büyük büyük kederler görmekliğimizdir. Afife bir kadın, daima muslih bir erkek bulamaz. Ve uslu bir erkek daima sevgili olmaz. Muhabbetli şefkatli bir peder ekseriya hayırsız evlatları için çalışmış çabalamış olur. Ekseriya sadık bir dost müfsit ve bî-vefa bir dostun dâm-ı iğfalât ve ifsadâtına giriftar olur.

Böyle hallere duçar olduğun zaman sabır ve tahammül etmelisin. Öyle küstahlıklara karşı hilm, alicebap ile muavenet eylemelisin. Bir kötülük etmekten ise kötülüğe giriftar olmak evladır.

Eğer kederine başkaları sebebiyet vermiş iseler mağdursun. Şayet sebep sen olmuş isen cezayı çekmeye borçlusun. Bu veçhile kabahatini anlayıp nefsini ıslaha çalışmalısın. Bu (s.303) mütalaa ve mülâhazalarla müteselli ol. Lakin her şeyden ziyade kederlerini i’zâm etmemeye çalış.

Mervidir ki kabileden bazı kimseler arz-ı mesâlih zımında Velid hazretlerinin huzuruna dâhil olurlar. İçlerinde gözleri ama bir pir de bulunmakta imiş. Velid müşarünileyhe mecbur edip gözlerinin ama olmasının sebebini sual eder. Merhum da der ki “Kabilemiz meyanında benden ziyade ehl-i servet kimse yok idi. Bir gün bütün evlâd ü ‘iyâlîm ve emval ve eşyamla beraber bir çöl ortasında bulundum. Nâgâh bir azim sel zuhur edip cümlesini alıp götürdü. Yalnız bir küçük çocuğum bir devenin üzerinde olup deve firara yüz tuttu. Eğer üzerinden düşmezse halâs olur ümidinde idim. Devenin firarını görüp ardından gittim. Meğer deve çocuğu düşürmüş imiş. Çocuğun feryadını işitip yanına vardım. Baktım ki onu da bir kurt yemektedir. Ondandır ümidi kat’ ile devenin yanına gittim. Tutmak üzere uğraşmakta iken iki ayağıyla tutup iki gözlerimi birden çıkardı elhasıl ihşâm-ı ten-dürüst. Sahib-i evlâd ü ‘iyâl ve malik-i nükûd ü emval iken sabahısı cümleden mahrum kaldım. Elhamdülillah alâ külli hal.”

Velid hazretleri bunu işitince “alın bunu (Urve)’ye götürün. Görsün de müteselli olsun bilsin ki kendine isabet eden beladan azimi var imiş.” buyurmuştur.

Kendisini ziyade sefil ve bedbaht zanneden en ziyade bedbaht ve sefildir. (s.304)

Beyhude hayalât ile sefaletini artırma. Çok adamlar vardır ki keder edecek hiçbir şeyleri olmadığı halde bile daima mükedder olurlar. Hâlbuki mesudiyetlerine mukteza olan sıhhat ve afiyet servet ve şöhret velhasıl hiçbir şey eksik değil iken yine daima hallerinden hoşnut olmayıp şikâyet ederler. Beyhude mülâhazalar ve

nâ-be-câ endişelerle bî-huzur olurlar. Saadetlerinden istifade edemezler. Bir mehlîk basiretsizlik bütün ömürlerini tesmîm eder. Bedbahtlıklara duçar olabilmek havfıyla cidden bedbaht olurlar.

Vukui muhtemel olan şeyler için evvelden keder etme. Cüzi bir şeyi i'zâm ederek habbeyi kubbe yapma ki sonra onun azimetinden havf etmeyesin.

Her şeyi iyi nazarla gör. Her şeyi selamet fikir ile muhakeme eyle nefsin o yolda sev ki beyhude yere kendi teessüfünü mucip olmayasın. Vakıa müddet-i ömrümüzde öyle günlere tesadüf ederiz ki biz de sebebinin bilmeksizin mahza olur. Kendimizi rahatsız hissederez.

Bazı kere akıllı ve şen yürekli adamlar bile esbabını bilmedikleri hüzn ve kederle duçar olurlar. Fikirlerini bir kara duman kaplar. Canları sıkılır. Bu ise bazı cismanî tağyirâtta neşet eder.

Vakıa bu meselli hastalık ve bu dâhili tağyirât-ı yevmiye bir sıtma kabilinden ise de bizi haylice izaç eder.

Böyle bir hal vukuundan bir tarafa çekil. Öyle adamlar ile görüş ki bu mizaçsızlığını senden def ü ref'e muktedir veya (s.305) senin kederinle mukadder olsunlar lakin eğer mümkün ise cemiyetlere dâhil olmak ve dostlar ile görüşmek ve eğlenmek evladır. Zira çok defa öyle elem-nâk bir halde muaşeretten ve ülfet ve insaniyetten dür olmak muzırrdır. İnziva-nişin olmak hüzn ve kederi teskin ve tahfif değil, bilakis onu teşdit eder. Bahusus iştigâlât-ı zihniye ile bu hali izale ve ona galebe etmeye çalışmalı. Bu öyle bir kusurdur ki ıslah ve tashihi mümkündür.

Vakı her ne kadar bu halin menşei tabiat ise onun amelîyat ciheti serbesttir. Yani o bize galip gelmezden evvel ceht eder isek biz ona galebe edebiliriz. Eğer biz ona ittiba ederek kendi haline bırakır isek o bize galebe eder ve nâ-kabil-i deva bir hale gelir. İnsana böyle bir hal vaki olur ise derhal önünü almaya çalışmalı hiç olmazsa zahire ihracını men etmeli. Bu halde her vakitten ziyade halim ve selim olup rıfk ve mülâyemet ile muamele etmeli. Bu hususta din dahi ziyadesiyle bize muındır. Zira başkalarına karşı bize sabır ve tahammül etmeyi öğrettiği ve emir ve tenbih eylediği gibi nefsimizin dahi tağyirât-ı dâhiliyesine tâb-âver olmaya teşvik ve ruhumuzu karartan buharın kuvvetini teskin eyler. Diyanet herkese bahş eylediği letafet ve halavet-i ruhaniyesiyle ruhumuzu o kadar tefrih kalbimizi o mertebe tenşit eder ki hiçbir şey onu ihlal edemez.

İmdi fikrini karartan o kara bulutları bütün bütün def (s.306) ve ref'e muktedir olmak için bazı iştigâlât-ı nafî'a ile fikrini meşgul et. Her kim muttasıl bir şey ile meşgul olur ise kendisine usanç getirecek bir vakit bulamaz. Öyle gel geç kederler vardır ki onları uyuşturmadıkça azade-ser edemez. Bunun için gam-nâk olduğun zaman derhal eğlenceli bir işe mübaşeret eyle. Fenalıkları daha ziyade arttıran hazine hazin endişeler içine gark olmaktan ise bir faydalı meşguliyet ile fikrini iştigâl etmeye çalış. Bu misillü fırtınalar uzun müddet devam etmez. Keder ve hüzn ruhun hastalığı, sürür ise sıhhatidir.

Hız. Süleyman der ki: "Meserret-i ruh, bedene taravet verdiği gibi, küdür-i kalp de kemikleri kurutur." Bunun için sana bir hüzn geldiği zamanlarda bir hayır işlemeye müsâra'at et. Zira amel-i hayr insana büyük bir tesellidir.

Fazr edelim ki senin hüznü ve kederlerinin haklı sebepleri olmuş olsun. Bunun için duçar-ı yeis ve fütur olmak mı icap eder? Vakı bu da bir fenalık ise de murat edecek olur isen ondan da sana bir fayda hâsıl olabilir.

Sıhhatin kıymeti hastalıkta bilindiği gibi ömrün meserretleri de merâretleriyle bilinir.

Bir düziye ve aynı surette bahtiyar olur isek mesut olduğumuzu duymaz ve me-sut değiliz zannederiz. Lakin böyle tesellileri dünyevî adamlara bırakalım. Zira bir mümin için öyle kavi teselliyât sebepleri vardır ki (s.307) onları diyanette aramak lazımdır. İdbar ve ekdârın yed-i kudret-i ilâhiyede bizim için menba-ı eltâf-ı bî-payan olduğunu bize talim eder ve onların kıymetini iyi tanıtan mahza dindir.

Din rıza-yı Bâriye teslimen sabır ve tahammül ve hatta muhabbet bile etme-yi ve Cenâb-ı Hakk tarafından çok defa azizler üzerinde ibraz olunduğu veçhile dindârâne bir kahramanlıkla evvel idbar ve ekdârı ayn-ı eltâf-ı Rabbaniye olmak üzere telakki ettirir.

Vakı muzdarip ve mükedder olanların çoğu bu şeye biraz güç kanarlar. Lakin âlâm ve ekdârda bulunan büyük faydaları da nazar-ı dikkat ile mülâhaza etseler bizimle ittifak ederler. İş bu faydaların birincisi bizi iyiliğe sevk etmektir.

Bir adam eğer bir hal-i mesudiyette yaşayacak olsa çokluk fazilet-perver ola-maz. Huzûzât ve telezzüzât-ı kesire, şöhet-i azime, sıhhat ve afiyet-i kâmile ve ik-bal ve muvaffakiyet-i daim buların cümlesi kendisini iğfal eder. Bunun için iyiliğe dönmek ve iyilik yoluna gitmek kendisine girân gelir.

Hatta çok kere de bizi dalalet düşürür. Müsavi ve rezâ'il, zaman-ı ikbalde teza-yüt etmeye daha ziyade fırsat bulur.

Çok defa Cenâb-ı Hakk'ın dünyada mesut eylediği kulları daha ziyade nankör olurlar. En ziyade lutf-ı ilâhiye mazhar olanlar kensini en az zikir ve fikir ederler. Lakin duçar-ı idbar ve ekdâr olduğumuz vakt-i nazar mütalaamızı zikir ve fikrimi-zi kendisine daha (s.308) ziyade tevcih ederiz. Vazifelerimiz tanır ve terk ettiğimiz tarik-i fazilete salık oluruz.

Cenâb-ı Hakk bizi su-i ahval ve a'mâlimizden geriye çevirip tarik-i istikamete sevk etmek için iktiza eden esbap ve vesaitin eslemi olmak üzere âlâm ve ekdâr-ı kevnîyeyi istimal etmekte olduğunu hatırimızdan dūr etmemeliyiz.

Vücudumuz duçar-ı emraz olduğu, itibardan düştüğü vakit anlarınız ki o kadar zîb ü ziynetlerle tezyin ettiğimiz, nefis taamlarla beslediğimiz vücut o kadar nazar-ı hayretimizi calip olan hüsn ü an, bir şukufe-i seri'z-zeval imiş. O kadar haris ol-duğumuz servet ve azimet ve alayış-i dünya, yalan ümitlerle aldanmış olduğumuz şeylerin cümlesi vahi şeyler imiş.

İdbar gözlerimizi açar. Nur-ı iman ile tenvir eder. Elem ve kederlerimiz içinde seyyiatımızın cezasını ve Cenâb-ı Hâkim-i Mutlakın adaletini görürüz. Çektiğimiz mihnet-i dünya bir merâret-i necat-bahşâdır ki ondan evvel bize en aziz ve leziz görünen şeylerin cümlesini merârete tebdil eder. Bu veçhile yüreğimizi onlardan tebrid, ciddi ve hakiki iyiliklerin arkasına düşmeye teşvik eyler.

Âlâm ve ekdâr-ı kevnîyenin büyük bir fazileti de budur ki ondan geçici şeyler olup tasfiye-i kulûb ve teksir-i fazâile ebedi bir şeref ve saadete nail olmaya vesile-i hasene olurlar.

(s.309) İmdi onlara nazar-ı imân ve im'ân ile bakacak olurs isen âlemde mihnet ve meşakkat çekenler mesut ve bahtiyardırlar!

Bilâ-teşekki çekilen mihnet ve meşakkatler mûsil-i tarik-i saadettir. Lakin sen kendini herkesten ziyade bedbaht, herkesten ziyade acınacak bir halde zanneder-sin. Ta'yib olunacak ahlar çekersin. Mazmum şikâyetler edersin. Felaketin için göz-yaşları döker ve feryat edersin.

Mukadderat-ı ezeliyeye karşı o haksız ve hadsiz gözyaşlarını teskin eyle. Çektiğin mihnet ve meşakkatten dolayı teşekki etmekle ne yapıyorsun, bilir misin? Cenâb-ı Hakk'ın sana olan muhabbetinin bir deliline karşı küfrân ediyorsun.

Duçar-ı mihnet olan evliyaullahtan birini melaîke-i kiram "Allah'ın sevgili kulu olduğun için bu mihnetle imtihan olmaklığın iktiza eyledi." dediler.

Lakin ben senin bu ah-ı serdini bütün bütün men etmem. Ondan dolayı seni bütün bütün ta'yib eylemem. Birtakım mağrur âlimler gibi taş yürekli olmaklığını da istemem. Onlar bu duygusuzluklarıyla iftihar ederek fazilet binalarını insaniyetin harabe-zârları üzerine tesis etmek isterler! Ben senin insan olduğun ve insanı kısmi mihnet ve meşakkate güç tahammül eylediğini bilirim. İnsanın tabiatı zayıf olup vakit vakit elem ve kederlerinden nâşi duçar-ı dehşet olduğun ve ah u figan edip ağlamaktan kendini alamadığını itiraf ederim. (s.310) Bunları bildiğim için sana biraz müsaade ederim. Ağla! Ağla! Lakin bir dindar gibi gözyaşlarını Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna dökecek surette ağla! Bu veçhile ağlayacak olur isen senin merâretlerin kesb-i halâvet eder. Kararsızlığın mübeddil-i huzur ve rahat olur. Ekser evliyaullah üzerinde görüldüğü gibi bu elem ve kederlerin sana sevgili ve makbul olur. Bunun için kemâl-i sabr ve metanet ile rıza-yı Bâriye teslimen âlâm ve ekdâr-ı kevnîyeye tâb-âver mukavemet olmak lazımdır. Hâlbuki sen ne yapıyorsun? Bu felakete duçar olduğun vakit rıza-yı Bâriye teslim olacak yerde ve duçar olduğun elem ve kederi hâh ve nâ-hâh çekmeye mecbur olduğun halde çok defa o emr-i ilâhiyeye muhalefet ediyorsun.

Nice adamlar vardır ki bir mihnet ve meşakkat çektikleri zaman ahz-ı sâr etmeyi kurar ve güya kendisinin bu sefaletine sebep olduğunu zanneylediği adamı mahvetmeye çalışırlar. Niceleri de vardır ki kendilerini yakıp yandıran elem ve kederlerinin alevini harice izhar ile bir suret-i vahşiyânede ve kemâl-i şiddetle yanar tutuşurlar.

Bazı kere de elem ve kederlerinin tahfif ve tadil olunacak yerde daha ziyade teşeddüt ve tezayüt ettiğini görünce fena ve meysûâne surette küfürler ederler.

İmdi sen ne kadar bedbaht ve sefil isen sana o kadar ziyade acırım. Bu sabırsızlık ile, rıza-yı Bâriye itaatsizlikle sana ne fayda hâsıl olur? Söyle! Bu veçhile servet ve azimetini, (s.311) itibar ve şöhretitini iade mi edebileceksin? Bu azgın heveslerin ile ona bir çare mi bulabileceksin? Bir intikam mı alabileceksin? Yok yok! Bunları asla yapamadıktan başka seni cerihadâr eden tir-i kazayı daha ziyade yüreğine saplamış olursun.

Bu veçhile Cenâb-ı Hakk'ın sana bir deva olmak üzere gönderdiği ilacı zehre tebdil etmiş olursun ve şimdiden kendini nar-ı cehime attıktan başka ahirette daha şedit surette bir cehennem azabı hazırlamış olursun.

Bir adam eğer zevkiyâta hevâ ve hevesâtına tabi olarak mahvolur ise cüzi bir zaman için telezzüz etmiş olur. Lakin o zevkiyât fani ve fasittir. Sen ömrünü feryat ve figanla geçirdikten sonra ahirette de azaba duçar olacak olur isen senin halinden ziyade acınacak bir hal olabilir mi? Ve bu halde senden ziyade akılsız ve bedbaht kimse bulunur mu?

Öyle ise âfât-ı dünya veyahut seyyiat-ı insan varsın senin izzet ve azimetini, servet ve şöhretini tahrir etsinler. Ağır ve uzun hastalıklar senin üzerinde kendi kuvvetlerini tecrübe etsinler. Zalim eccl gelip senin en sevgili ümitlerini alsın götürsün. Bunun için asla fütur getirme. Duçar-ı meyusiyet olma. Kendini Cenâb-ı Hakk'ın rızasına teslim eyle!

Akl-ı beşerin verebileceği bilcümle silahlardan ziyade kavi ve müessir olan din silahlarıyla kendi kendini teslih ve teşci' eylemeye bak!(s.312)

Akl-ı beşer çok defa bizim ağrılarımızı sağaltmayıp ancak cüzi bir müddet için teskin ve tadil edebilir.

Akl-ı beşer hafif sıkıntıları def eder ise de ağır kederlerimizin şiddet ve merâretlerini teskin edemez. Elem ve kederlerimiz ne kadar büyük olsa yine onları teskin edebilecek bir şey var ise o da mahza diyanettir.

Âlâm ve ekdâr-ı kevnîye içinde duçar-ı ızdırıp ve sefalet olan bir adam için tesliyet-i diniyeden ziyade tatlı bir teselli tasavvur olunabilir mi?

BALO¹⁴

Balo, ekser nasın gözüne sade, zararsız ve hatta faydalı bir eğlence görünür ise de mazarrattan hali olmadığında ahlakiyyûn müttefiktirler. Bu bapta mevcut olan delâil-i müteaddideden bazılarının iradıyla iktifa edelim: (s.313)

14 Balo denilen oyun dahi Avrupa'dan milkimize girmiş en muzır adetlerden biridir.

Mekâtib ve sair tesisat-ı Hayriye olarak resmen ve gerek menâfi'-i şahsiye için suret-i gayr-i resmiye-de verilmekte olan baloların günden güne çoğalmasına bakılınca bu adet gide gide o kadra tevsî' ve ta'ammüm edecektir ki artık önünü almak muhal derecesine vasil olacaktır. Vakıa milkimizde müte-vattın gayr-i müslimeye nispetle millet-i İslamiyeden baloya devam ve iltifat edenler az ise de kitabımı-zın bâlâsında dahi beyan olunduğu üzere şu eser umum için yazıldığından balonun mazarratına dair bir makale bulundurmaya da faydadan gayr-i hali addeyledik. Mamafih İslam delikanlılarından bazı-larının az çok baloya heves ve devam ettikleri de maatteessüf görülmemiş hallerden değildir. Tekrar deriz ki iyi ve kötü her şey böyle azdan başlayıp yavaş yavaş tevsî' eder. En ziyade teessüfe şayan olan ciheti ise mekâtib ve sair tesisat-ı hayriye namına olarak balolar verilmesi ve bu suretle ömründe balo yüzü görmeyen ve belki göreceği de olmayan adamlara bilet gönderilerek halkımızın baloya gitmeye teşvik ve icbâr edilmesidir.

Balo zükûr ve inâs hakkında gerek ahlaken ve gerek sıhhaten muzırdır. Bunun tafsilatına girişmek sadedimizin haricinde olup ancak balo müdaviplerinin ifrat arzularını tadil ve henüz alışmayanları da ikaz etmek ve mümkün mertebe bu illet-i müthişe ve sariyeden sakındırmak için biraz izahat tasına lüzum görülmüştür. li-müessese

Balonun mazarratını bizzat tecrübe etmiş olan (Busi Rabuten) nam kontun haiz olduğu hal-i mevkie nazaran böyle eğlenceleri ta'yib ve takbih etmemesi lazım gelir idi. Fakat bu bapta bir zat tarafından vaki olan suale şu cevab-ı mukanna'ı ita eylemiştir: "Ben baloyu adap ve ahlak-ı umumiye nokta-i nazarından daima muzır görürüm. Bunu yalnız aklen ve naklen değil tecârüb-i zatiyemle anladım. Vaki bu bapta ruhani pederlerimizin birçok delâ'il-i kaviyesi var ise de bu hususta rical-i devletten bulunan bir adamın sözleri daha müessir olacağını zannederim. Gerçi bazı adamlar vardır ki böyle manzaralarda (s.314) sairlerinden az mazarrat görürler. Lakin onda tab' ve mizaçları en ziyade barid olanlar bile kesb-i hararet ederler.

Öyle manzaralar alelumum erbâb-ı şebâbdan müteşekkil bulunur. Bunlar ise zaten kendiliklerinden tecrübelerle karşı mukavemette güçlük çekmemekte oldukları halde gazlar içinde birtakım peri peykerânın manzarası çalgıların sada-yı halâvet edası, rakkaslar ile rakkaselerin hareket ve cünbüşleri onları daha ziyade teşvik ve hatta münzevileri bile tahrik etmeye kâfidir. İhtiyarlar vicdanlarına sıklet vermeyerek bu manzaralara gidebilirler ise de onlar da gidecek olurlar ise duçar-ı ta'yib ve tezyif olurlar. erbâb-ı şebâb ise kendilerini büyük tehlike ve muhataralara ilka etmeksizin veya iğfal olunmaksızın öyle cemiyetlere gidemezler."

Mösyö (Kalavil) gençler için birçok eğlencelere müsaade etmekle beraber baloya gelince der ki: "Evladını ne kadar tehlikelere ilka etmiş olacaklarına bakmayarak onları balolara götüren peder ve valideler kendi zevkiyât ve huzûzâtını evladının iyiliklerine tercih eylediklerini gösterirler. Öyle manzaralar serbest gençlerin ve bahusus şehvete meyyal olan genç kızların ve kadınların acaba ne kadar şevk ve arzularını tahrik eder!"

Çocukların hüsn-i talim ve terbiyeleri hakkında güzel bir eser yazmış olan madam (Bumun) gerçi raksetmeyi zararsız add (s.315) eder ise de baloya gitmeyi şediden ve delâ'il-i kaviye ile takbih eder ve kendi terbiye-kerdesi olan kızlara hitaben der ki: "İyi istima' ve dikkat ediniz. Serbestçe söyleyelim cümlemiz aciz ve fenalığa meyyal olarak doğarız. Yüreğimizi istila eden arzuların içinde ve birtakım fasit meyyaliyât meyanında en kuvvetlisi kendimizi başkalarına sevdirmek arzusudur. Kadın taifesinin muhibb-i zib ve ziynet ve haris-i şan ve şöhrat olmaları işte bundan neşet eder."

Bu arzular balolarda daha ziyade kesb-i kuvvet eder. Eğer iyice teftiş edecek olur isek görürüz ki balolara yalnız bunun için gidiliyor. Câlîb-i kulûb olmaya sa'y olduğumuz o kadar nas içinde sizin de nazarınızı ve kalbinizi celp edebilecek adamlar bulunmayacağından emin misiniz? Bir zaman gelir ki baloya adeta müptela olursunuz. Sık sık baloya gitmek için yüreğinizde bir arzu peyda olur. Bundan da ne neşet eder bilirsiniz? Orada kanınız hararetini artırır. Uykunuzun vakti geçer. Sıhhatiniz muhtell olur. Siz uykuya vardığınız vakit evladınız ve hizmetkârlarınız fırsat bulup işlerine ve hizmetlerine bakmazlar. Hanenizin nizam ve intizamına nezaret edemeyip başkalarına terk etmeye mecbur olursunuz. Hanenizde bu yüzden vaki olacak bilcümle uygunsuzlukların mesuliyeti hep size raci' olur.

Balolara pek çok ahali ile beraber son derece de bir serbestî girer. Ekser nas

daha ziyade serbestçe eğlenmek için yüzlerini maskeyle setr ederler. Bu sayede her türlü rezâ'il serbestçe icra (s.316) olunur. Erkekler başka yerlerde söyleyemeyecekleri sözleri orada serbestçe söylemeye cesaret ederler. Zira orası keyfe-mâ yeşâ ve laubaliyane hareket etmeye mahsustur.

Balonun musiki sadalarından ve raks ve rakkaselerin ayak seslerinden hissiyât-ı şehvânîye işti'âl eder. Ne kadar uygunsuz sözler, ne kadar fena hal ve hareketler varsa irtikâp edilir. Vakıa bunları birden bire duyamazsınız ve bir iş yerine koymazsınız, lakin hiç hayal ve hatırınızdan bile geçmeyen bir çirkin ruhun orada kurmuş olduğu tuzakların birine düşmeyeceğinizi kim temin edebilir? Ve siz de başkalarını dâm-ı mefsedetinize duçar etmeyeceğinizden emin olabilir misiniz? Elhasıl tarik-i tehlikeye salık olan nihayet mağâk-ı helaka düşer.

Bununla beraber haddizatında bir riyazet-i bedeniyeden ibaret olan ve gençliğe yakışır zevkiyattan ma'dûd bulunan ve cism-i insana bir yakışıklık getiren raksı bütün bütün men etmek istemeyiz. Zira uslu, namuslu bir eğlenceyi edep dahi men etmez. Şu kadar var ki ondan neşet edebilecek bazı fenalık ve su-i istimalâtın önünü almak lazımdır.

Lakin umumi baloların çok defa türlü türlü uygunsuzluklara, su-i ibretlere hatta büyük büyük günahlara sebebiyet vermekte olduğunu kim inkâr edebilir? Bir eğlence ne kadar muhrik olsa o kadar (s.317) ziyade insanı iğfal ve ızlâle müsait olacağı tabiidir.

İşte bu tehlikelerden ari ve her mazarrattan beri olmak üzere raks, evvela gündüz ve aleni surette, valideyn ve sair mer'ıyyü'l-hatır ve muhterem zevat muvacehesinde icra olunmak, sâniyen en yakın akraba ve taallukattan maada hariçten adam bulunmamak, sâlisen hadd-i itidali tecavüz etmemek şartıyla caiz olabilir.

Bu misillü ihtirazât ve takayyüdât icra olunmaz ve bhusus erkek ve kadın birlikte oynarlar ise raksın da aynı balo gibi iffet ve ismete mazarratı olacağı derkârdır.

TİYATRO

Tiyatronun ibtida-i ihdasında ondan ziyade zevkli, faydalı bir şey yok idi. Tiyatro "mekteb-i fazilet" unvan-ı âlisine bi-hakkın sezâ-var idi. Zira o vakit bütün tiyatro ve oyunları daima bir maksada hizmet etmek üzere telif olunurdu.

Facianın gayesi fikr-i insanı meratib-i âliye âlâ ve kalbini faziletle imlâ etmek idi. Komedyadan maksat da adet hükmüne girmiş olan rezâ'il-i ahlakiyenin mazmumiyetini göz önüne koyarak halkı onlardan tenfir ve teb'îd ve ahlakını ıslah etmek idi. Lakin hayfa ki zamanımızda tiyatro oyunlarının ekseri bu maksad-ı asliyeden hemen bütün bütün tebâ'üd etmiştir. Bunlar şimdi öyle muzır olmuş, insanı (s.318) eğlendirmekle beraber o kadar dalaletle düşürmüştür ki zamanımızın tiyatroları bi-hakkın "rezalet ve dalalet mektebi" itlakına şayan bir hale gelmiştir.

Bu cihetle ashâb-ı namus ve faziletin nefretlerini kazanmıştır. Zira zamanımızın tiyoları alelumum halkın şehvât ve nefsanîyelerini galeyana getirmektir. Arzu-yı intikam ve hırs şanlarını ve aşk ve sevdâyı tertîv etmekten başka bir şey değildir.

Vakıa tiyatro taraftarları derler ki: "Sahne-i temaşaya vaz' ve icra olunan âşık ve maşuk oyunları alelumum meşru olanlardır. Gayr-ı meşru olanlar ise her vakit ta'yib ve takbih olunur. Yani muâheze tarikiyle sahne-yi temaşaya vaz' edilir." Lakin bu yolda olsa yine orada aşkın ve âşık ve maşukun her türlü hissiyatı ciddi ve hakiki gibi gösterilmiyor mu? Bunları görüp de heyecan ve galeyana gelmeyen kalpler pek az bulunur. Orada masum ve bi-günah kızlar ve erkekler taaşşukun tariklerini talim ederler. Bu veçhile yüreklerinde dahi onlara yol ve mahal bulurlar. Çok sürmez aşk kuvveden fiile çıkar. Böyle manzaralar gayet musanna surette tertip olunan zehirlere benzer. Tesirleri de o nispette şedit olur. Böyle manzaralarda mevcut olan zehir aheste aheste insanın yüreğine tesir eder. Güneşte çok durulduğu halde insanın yüzü yavaş yavaş karardığı gibi bu da insanın kalbini tedricen ifsat eder. Vakıa pek çok meşhur ve muteber zatlar tiyatrolara devam ederler ise de bununla tiyatroların mazarrattan hali olduğuna hüküm edilemez. (s.319)

Tiyatroların vakıa bazı cüzi faydaları var ise de onları der-meyan etmek beyhudedir. Zira hayır ve menfaatten ziyade şer ve mazarratı derkâr olan bir şeyin aklen ve şeran terki lazım gelir.

Tiyatroya devam etmekten ise bilcümle lezâ'iz-i dünyeviyeden tatlı olan ezvâk-ı fikriye ve eşvâk-ı ruhaniye ile zevk-yâb ol. Onlar gerçi bizim sefaletimizi tadil, ta'ab ve meşakkatimizi bir müddet tatil ve muvakkaten bizi mesrur ederler ise de sonra suret-i kâzibesi olup asıl saadet değildirler. Saadet-i hakiki ise ancak fazilet içinde bulunabilir. Tekrar ederiz ki bunları söylemekten maksat meşru eğlenceleri men etmek değildir. Ancak onların ciddi eğlenceler olmasını ahlak-ı umumiyeye muzır olmamasını kalbimizi ifsat, fikrimizi ihlal ile vazifelerimizi bize ferâmuş ettirmemesini isteriz.

Latif, hassas bir ruh günahsız zevkleri tatlı eğlenceleri daima kendi ailesi nezdinde namuslu ve faziletli ehlibâsı refakatinde ve ulûm ve fûnûn tahsilinde bulur.

Bir ruh ne kadar âli olsa, bir insan ne kadar fâzıl ve kâmil bulunsa kendisine o kadar ziyade latif zevkler ve âlâ eğlenceler bulabilirler.

Filhakika hangi manzara mağdur olan biçare-gânın hal-i sefalet iştimâllerini tahfif ve onlara teselli vermekteki zevk gibi bir eğlence ile insanı eğlendirebilir? Hangi gözyaşı fukara zaifâ ve muhtacını (s.320) ziyaret ve onlara muavenet eylediği zaman insanın döktüğü eşk-i tesir kadar kendisine tatlı gelebilir? İnsan servet ve azimetini bulanlardan ziyade nasıl büyük ve âli şeylere sarf edebilir ki insaniyete o kadar şan ve şeref getirsin?

Balo ve tiyatrodan ziyade insana ve insaniyete yakışan eğlenceler işte bunlardır.

Tekrar ederiz ki müştâk olduğumuz balo, tiyatro ve sair manzaralar ancak bizim şehvât-ı nefsanîyemizi tahrik etmekten başka bir şeye yaramazlar. Çokları-

mızın bunları arzu ve oralara devam edişlerinin sebebi de bundan başka bir şey değildir. Binaenaleyh mümkün mertebe ondan hazer etmek lazımdır.

İmdi sen ki arlı, namuslu ve terbiyeli bir adamsın. Böyle mazmum olan mel'abeleri muzır ve mühlik manzaraları böyle adi eğlenceleri yine adi adamlara terk eyle! Nefsini âli ve nâfi' eğlencelerle eğlendirmeye bak! Zira öyle eğlenceler insanın tabiatını tezlil ve kendisini terzil eder. Onlar nev-i beşerin meziyet ve ulviyetinden ziyade acz halini gösterirler. İnsana ve insaniyete mucib-i ar olan şeyleri bir şan ve şöhrat addetme! Mazarratı derkâr olan şeyde menfaat arama! Eğlenmek ister isen başka zararsız eğlenceler eksik değildir. Daima faydalı şeyler ile gönlünü eğlendir. Eğlencelerin en güzeli mütalaadır. Temaşaların en iyisi fazilettir. Hiçbir eğlence (s.321) insanın kalbini fazilet kadar eğlendiremez. Binaenaleyh fazileti sev! Fazileti öğren ve daima onunla eğlen.

İşte Avrupanın olur olmaz şeylerine taklit edişimizi ve gerek zamanımızdaki tiyatroların faydadan ziyade mazarratı mucip olduklarını Ziya Paşa merhum dahi ebyât-ı atıye ile pek güzel tasvir etmiştir:

Bilmem ki neden her işte mutlak
Avrupalıya mukallid olmak

Anlarda bu fikir fasit olmaz
Yekdiğerine mukallid olmaz

Şairleri müzlere taparlar
Sanatlı tiyatrolar yaparlar

Bir vakayı anda derc ederler
Mahsûl-i kuvvayı harç ederler

Eylerken o halini tasavvur
Elbette eder kişi tesir

İcra etse anı hususâ
Üstâd oyuncuları ne 'alâ

Lakin böyle eserlerin hep
Ahlak-ı umuma sanma mektep

Yüzde biri maksada musadif
Doksan dokuzu ana muhalif

OYUNLAR

Oyun pek çok adamlar için eğlenceli bir meşguliyettir. İştigâlât-ı zihniye ve bedeniyeden mutahassıl yorgunluğu tadil eder. Binaenaleyh böyle bir maksatla oynanan oyunlar caizdir. Lakin oyun, adeta makamında istimal olunmak lazımdır. Mesela bir dostumuzu veya misafirimizi eğlendirmek üzere bazı kere oyun oynamak iktiza eder.

Meşâhir-i hükemâ-yı Yunaniyeden (Çiçeron) yalnız müddet-i medide (s.322) umur-ı mühimme ile iştigal edenler için biraz da oyun ile eğlenmeyi tensip ediyor. Fakat bütün vakitlerini oyunlar ile veya daha doğrusu aziz ve kıymetli vakitlerini zayi edenlerin bahusus umur-ı mühimmelerini ve vazife-i mukaddeselerini bile oyunlara feda eyleyenlerin haline ne kadar acısa sezâdır.

Akıl ve hikmet ki her bir şeyin su-i istimalini men eder. Hadden aşırı oyuna inhimâkı, izâa-i evkâtı, ihmal-i vezâifi ve neticesi vahim olan bilcümle lu'biyâtı asla tecviz edemez. Eğlenecek kadar oyuna müsaade eder. Fakat onu bir vasita-i menfaat ittihaz etmeyi ke'tiyen men eyler.

Bir masanın etrafına toplanıp da kumar oynayanların haline bak! Çehrelerini hazin bir renk kaplamıştır. Bu adamlar bazen günler geceler geçer de yerlerinden bile kıvıldamayarak oyunlarında devam ederler. Vakitlerini hep böyle geçirirler. A'mâ olan ve tâlî' gece gündüz onların meclisine riyaset ve her birinin ikbal ve idbarını, menfaat ve mazarratını tayin eder. Meserret o mecliste mefkûd olup orada ancak kazanmak veyahut kaybedebilmek endişesi mevcuttur. Bazen mesrur olanlar bile muahhiren mahzun olacaklarını düşünürler.

Artık bu sefihâ meclisini terk edelim de salihâdan bir zatın hanesine gidelim: Bu hanede ahlak-ı hamide ashabından bazı zevât tecemmü ederek bir meclis-i muhabbet akd etmişler. Bunlar bütün gün umur-ı mühimme ile iştigal ettikten sonra biraz da eğlenmek üzere bir oyun ile (s.323) meşgul oluyorlar. Bunun için bu mecliste bir meserret-i daime hüküm-ferma oluyor.

Sen de işte böyle eğlenmelisin, bunlar gibi meşru eğlencelerle gönlünü eğlendirmelisin. Münasip eğlencelerden kendini bütün bütün mahrum etme.

Akıl ve hikmetin hal ve vaktin icabına göre bazen tatil-i meşâgil ile seni en ziyade mahzuz ve mütelezziz edecek oyunlarla iştigal edebilirsin. Lakin oyun yalnız tenşit-i kalp için meşru olduğunu da asla ferâmuş eyleme. Para ile kumar ve emsali oyunlardan be-gayet ihtiraz et. İçinde kazanmak arzusu veya kaybetmek korkusu mevcut olan oyun def-i gama ve tenşit-i kalbe medar olabilir mi? Bir yandan kazanmak arzusu talip, diğer taraftan kaybetmek korkusu galip oldukça insanın kalbini tefrih edemedikten başka pek ziyade bir gönül azabı olacağı aşikârdır.

Para ile oynan kumar oyunu nice nice mazarratı mucip olmuştur. Ez-cümle atideki fıkra güzel bir misal-i ibrettir:

Fransa krallarından I. Fransuva Madrit şehrinde duçar-ı kayd-ı esaret oldu. O esnada bir gün kibâr beldeden bir İspanyالی ile kumar oynayıp hayli parasını aldı.

İspanyalı kaybettiği akçeyi krala verdiği zaman kemâl-i hiddet ve meyusiyetinden “Bunu al da fidyen (s.324) için sakla.” demesi üzerine kral gayet hiddetlenerek hemen kılıcını çekip merkumu telef eyledi.

Maktulün akrabası davaya kıyam ile 5. Şarl’dan taleb-i adalet ettiler. Müşarü-nileyh vuku-ı hale vakıf olunca “Bir kral her yerde kraldır. Binaenaleyh maktul haksızdır.” diyerek def-i dava eyledi.

Lakin hasebe’l-icap para ile de bir oyun oynayacak olur isen mümkün mertebe az olmasına bak ki şayet kaybedecek olur isen ne kesene dokunsun, ne kanına! Oyuna başlamazdan evvel ne kadar para kaybetmeye muktedir olduğunu hesap et. Yani evvela kaybetmeyi göze aldıracağın miktar-ı akçeyi ortaya vaz’ edip ona göre oynamak lazımdır. Bahtın yaver olmayıp da senden kaçarsa asla müteessif olma. Eğer bir defa bahtın yaver olup da kazanacak olsan bile sakın ona güvenme! Baht bir yar-ı mekkârdır ki onun dostluğuna asla güvenilmez. Yüzüne gülse bile akıbet seni ağlatacağından şüphe yoktur.

Oyunu kumarı kendilerine medar-ı kâr ve kesp ittihaz etmiş olan oyuncular akıbet perişan olurlar. Oyun ile kesb-i servet eden nadiren görülür ise de akıbet “Çaydan gelen çaya gider.” darb-ı mesel-i meşhurunca daha çok kazanmak sevda-sıyla bir gün cümlesini birden kaybederler.

Oyun, baht-ı bî-kararın bir manzara-i muğfilânesidir ki meftunlarını (s.325) bu gün servet ile mâl-a-mâl, yarın hepsini çalarak duçar-ı perişanî ve izmihlal eder.

Oyun bir rüya-yı hayret-fezadır ki manzarası ne kadar latif olsa uyandıktan sonra insanı o kadar mucib-i teessüf olur. Kazandığın zaman duyduğun meserret kaybettiğin vakit duyduğun mazarrata asla tekabül edemez. Kumar yüzünden nice haneler harap ve nice adamların kalbi duçar-ı ızdırap olmuştur.

Oyun kadar insanın cibilliyetini izhar edecek bir şey yoktur. İnsan perde-i namus ve hicabını her şeyden ziyade oyunda çâk eder. Mizacı her şeyden ziyade onda malum olur. Bunu için kendine malik ol! Başkalarının hakkında vaki’olan az çok hürmet ve teveccühlerini bir anda mahvetme! Hasbe’l-icap oynamaya mecburiyet hâsıl olduğu halde şayet kaybedecek olur isen asla mükedder ve muzdarip olma kazandığın vakitte sakın ve sakit bir halde bulunmak, zarar ettiğin zaman da aynı hal ve hareketi göstermek lazımdır.

Ne kimseye hiddet ve şiddet göstermeli ve ne de kimseyi ta’yib ve takbih etmeli. Gerek oyunun muvaffakiyetinde ve gerek aksi hal zuhurunda ikisine de aynı nazar ile bakmalısın. Gerek oyunun muvaffakiyetinde ve gerek aksi hal zuhurunda ikisine de aynı nazar ile bakmalısın. Her halde yüzünde beşayış nümayan olmalı. Oyunu kaybettiğin zaman paradan ziyade kıymnetli bir şeye, yani kazananın hüsn-i teveccühünü kazanmaya çalış. Bununla beraber oyunda bütün bütün kayıtsız durmak da caiz olmayıp (s.326) telaşsız ve mutedil bir halde durmak iktiza eder. Zira oyunda fevkalade çâlâklık tama’ alamet olduğu gibi hadden aşırı kayıtsızlık da akılsızlığa delalet eder.

Oyunda ne kayıtsız dur ne de fikrini başka şeylerle iştigale et. Kemâl-i teen-ni ve basiretle oynat! Bir halde yenmek de yenilmek de indinde müsavi olduğunu

göster! Ne kendinden ve ne de refiklerinden şikâyet eyleme ve oyun hakkında asla mücadele etme! Hasbe'l-zarure istesen bile naikâne et ki herkes sana hak versin. Eğer yanlış oynadığını sana haber verirler ise sen de itiraf et ve icap ederse muarazaya meydan vermemek üzere hakkını terk eyle! Bu veçhile oyunu kaybetesen bile refiklerin hüsn-i teveccühlerini celp etmiş olursun.

Oyun vakıa memnu değildir. Bahusus insan hem kendi eğlenmek ve hem de başkalarını eğlendirmek için bazı oyunlar bilmeye muhtaçtır. Hatta oyun talim-i adap ve ahlak aksanından biri addolunsa sezadır. Zira insan çok defa o sayede bazı cemiyetlere dâhil olabiliş istidadını tanıtarak nüfuzlu hamiler, lüzumlu dostlar kazanıp onlardan pek çok istifade edebilir. Bunun için hâkimler ve hükümetler suret-i meşruada oynan oyunları men etmeyip yalnız çok defa oyunlara dâhil olarak netâyic-i vahimeyi mucip olan iki büyük şeyi men ederler. Bunların biri kumardır ki bazıları sanat ittihaz ederek ötekini berikini (s.327) iğfal ve servet ve ahlak-ı umumiyenin şiraze-i nizam ve intizamını ihlal ederler. Diğeri de bu kabilden olup pek çok uygunsuzlukları mucip olan bazı nâ-meşru oyunlar ve eğlencelerdir ki bunlara müptela olanların harap oldukları daima görülmektedir.

Oyunlardan bazıları sırf baht işidir. Bunlar tenşit-i kalp için değil, mahza menfaat için oynanılır. Öyleleri de vardır ki yalnız izhar-ı maharet için oynanılır. Mesela satranç ve dama gibi.

Bu misillü oyunlar oyun olmaktan ziyade birer hüner ve marifettir. Öyle oyunlar da vardır ki kısmen baht işidir ve kısmen ibraz-ı marifet ve maharet içindir. İşte en ziyade zevk-âver olan oyunlar bunlardır. Bu gibi oyunların müstelzem olduğu dikkat-i zihnimizi itap etmeden fikrimizi işgal eder oyuncunun mahareti sayesinde baht mağlup olarak cidden tenşit-i kulûbu müstelzem olur. Böyle oyunlarda büyük bir ümit ve menfaat mevcut olduğu halde uzun müddet devam edilebilir. Terbiyeli ve nezaketli adamların öğrenip icra eylemeleri caiz olan oyunlar bunlardır. Zira onlarla güzelce ve zararsızca eğlenilir. Lakin sırf baht işi olan oyunlar böyle olmayıp çok defa netâyic-i vahimeyi intaç eder. Binaenaleyh eğer aklın var ise bu gibi oyunları asla oynamamayı iltizam et. Bir de herhangi oyun olur ise olsun hadden aşırı müptela olmaktan içtinap eyle. (s.328)

Eflatun şakirtlerinden birinin oyuna pek müptela olduğunu görünce takdir ve ta'zîr eyledi. Şakirdi şaibe-i ta'yibden tebriye-i nefis etmek için az para ile oynamakta olduğunu beyan etti ise de hâkim-i müşarûnileyh "Böyle küçük bir oyunda göstermekte olduğun gayret-i fevkaladeyi az şey mi zanndiyorsun?" diyerek tekraren takdir eyledi.

Ateş yavaş yavaş kesb-i şiddet eylediği gibi oyun oynamak sevdası da tedricen teşdit eder. Cüzi bir oyun hevesi gide gide bir iptils hükmüne girerse artık önu alınamaz. Her şey azdan ufaktan başladığı gibi oyun da azdan başlar ise de kaybet-tiğimiz halde acısı ve kazandığımız takdirde menfaat arzusu bizi tekrar-be-tekrar oynamaya sevk eder. Menâfi'-i cüziye için mâsârif-i külliyyeye duçar oluruz. Zaiyatımızı tekrar ele getirmek için evvelce oyuna koyduğumuz meblağın iki mislini vaz' ederiz. O da kaybolur ise kederimiz kat kat artar. Bu yüzden çok defa düyûn-ı kesi-

reye duçar olarak başka borçlardan mukaddim-i tediyesi lazım gelen oyun borçları bizi tazyik ve bunların serien tediyesi için elde bulunan emvâl ve eşyamızı fûruhta mecbur eder ve ekser ashâb-ı servetin nâgâh duçar-ı harabiyet olmaları da bundan neşet eyler. Bu oyun afeti öyle bir darbe-i müthişedir ki nice büyük evleri harap ve yebab eder. Oyun ile kesb-i servet ve azimet etmiş bir fert var mıdır? Halbuki bilakis o yüzden duçar-ı zaruret ve sefalet olanlar (s.329) pek çoktur. Kazanmak ümidiyle oynayan, malını denize döktükten sonra tekrar onu bulmak emeliyle denizin kıyısına gidip ona muntazır olan adama benzer!

İnsanın lüzumu olmayan malını kaybetmesi tehlikeye ilka eylemesi çocukluk ve akılsızlık alametidir. Hele ziyadesini kazanmak ümidiyle lüzumu olanını tehlikeye koymak ise bütün bütün divanelik eseridir. 'İyâl ü evladının medar-ı ta'yîşi bulunan malını kör bahtının eline teslim etmek divanelik değil de nedir? Her kim olanca malını kaybederse kazanacağı ancak ızdırab-ı kalptir.

Baron (Sallu) bir oyunda bütün serveti demek olan yüz bin (iskot)u kaybettiğinden müteessiren vefat eyledi.

Nice adamlar vardır ki bunun gibi nükût ve emvalini irat ve akarını ve hatta hanelerini bile oyunda kaybederek telef-i nefis eylemişlerdir. Akıllı adam böyle divanece ümitlere kapılmaz. Böyle cisim ve külliyetli mebâliğ vaz' etmekle oyun oynamak kâr-ı akıl olmayıp belki cahil ve gafil işidir. İyi adam böyle bir oyuna dâhil olsa uzun müddet dayanamaz. Zira oyunda insan için her iyiliğini muhafaza edebilmek muhal kabilindendir. Oyuna her halde hile ve desise girer. Hilesiz oyun olmaz. Kazanmak ümidi ve kaybetmek korkusu insanı herhalde hile ve hud'aya sevk eder. Ne kadar iyi ve haklı adam olur ise olsun hilesi meydana çıkmayacağından emin olacak olur ise onu irtikâp eyler. Zira alelumum oyunda (s.330) hile bir marifet ve maharet addolunduğundan iyi adam dahi çok defa bu tecrübeden salim olamayıp mağlup olmak ihtimali vardır. Bu veçhile iyi adam dahi oyunda bilahare kötü adam olmakta karar kılar. Binaenaleyh insan iyiliğini kâmil muhafaza etmek ister ise hemen her nevi oyundan içtinap etmek veya mümkün mertebe az oynamak iktiza eder.

HATİME-İ MEKTEB-İ EDEB

ÂKİL VE İYİ ADAM

Âkil ve kâmil olan bir adam Hâlık-ı kâinat olan Zat-ı akdesin varlığına kail olur. Kâffe-i mahlûkat onun azamet ve celalini ilan etmekte olduğunu görür. Reis-i hikmet mahafetullah olduğunu bilir. Mugayir-i rıza-yı bâri olan bilcümle ef'âlden içtinap eder.

Hazreti Aişe-i sadıkanın "Mekârim-i ahlak on şeydir:

Birinci: Halkla hoş geçinmek

İkinci: Nas ile sulh ve salah ve ülfet ve ünsiyet edip nifak ve şikâk üzere muamele etmemek.

Üçüncü: Emanete hıyanet etmeyip sıyanet etmek.

Dördüncü: Sıla-i rahm etmek.

Beşinci: İyilik etmek.

Altıncı: Muhtacına bezl ihsan etmek.

Yedinci: Herkesin hukunu tanımak.

Sekizinci: Komşu ve mukarinlerin uyûb ve kusurlarını setr etmek.

Dokuzuncu: Misafiri (s.331) it'âm ve ikram etmek.

Onuncu: Hicap yani utanmaktır. Bu haslet ise cümlesinin başıdır. Zira hicap eden adam her fenalıktan ihtiraz ve içtinap eder. Ar ve hicabı olmayan kimse ise her fenalığı irtikâp etmeye müsaittir.” sözünü kendine bir meslek eder.

Cenâb-ı Rabb izzetten ve diyanetten bahs olunmak lazım geldiği halde kemâl-i hürmet ve tazim ile bahs eyler. Mugayir-i şeriat hal ve hareketlerde bulunan adamlardan müteneffir olur.

İman onun dudaklarında değil kalbinde bulunur. İbadetini mümkün mer-tebe halktan gizlemeye çalışır. E'âzım-ı âlemden ziyade padişahlar padişahı olan Cenâb-ı Hakk'a hizmet-i ubudiyyet etmeyi en büyük şan ve şeref addeyler.

Bir nehr-i seriü'l-cereyan içinde bulunan bir taş emvâc-ı mütevâliyeye karşı göğüs gerip mukavemet eylediği gibi âkil ve kâmil olan adam da her taraftan üzerine hücum eden şedâ'id-i dehrin seylâb-ı muharibine karşı tâb-âver mukavemet olur.

Hakikati menâfi'-i şahsiyesinin hiçbirine feda etmez. Padişahlardan birinin mahdumuna daima söylediği şu “Murden bih ez dürûğ goftenest.” yani “Yalanı irtikâp etmekten ölmek evladır.” sözünü asla unutma.

Fısk u fücuru, fitne ve şüru' u eslâf- nasa terk eder. Her hal ve hareketini sadakat ve istikametle tanzim ve ıslah eyler. Sözünü kemâl-i adalet ve hakkaniyetle tertip ve izah eder. Vaat ettiği zaman (s.332) nasıl muhteriz ise incaz-ı vaatte dahi öyle sadıktır. Vazifelerini icradan imtina etmek için istima-i hile ve hud'a etmez. Sıfat-ı insaniyete yakışmayan hiçbir hal ve harekette bulunmak istemez. Daima muhtacına muavenet etmeye hazırdır. Nefsini zelil etmeyecek kadar mütevazıdır. Yani izzet-i nefsinin muhafaza edecek surette tevazu eder. Nazikâne etvârın meziyet-i zatiyeye daha ziyade şeref-bahş olduğuna kanaat hâsıl ederek herkes rıfk ile muamele eyler. Etvâr ve mişvârında bir hal görülmez ki mucib-i nefret olsun. Alın açıktır. Daima latif ve sakın bir hali vardır. Yüzünde daima sevimli bir beşâset mevcuttur ki daima ismet ve huzur kالبine daldır. Gerek dâhil ve gerek haric-i hanede eşkâl ve ahvali Sokrat gibi lâ-yetegayyedir. Her hal ve hareketi mukannen ve muntazamdır.

Menfaat-i zatiyesiyle beraber cemiyet-i beşeriyenin menâf'ini düşünür ve evzâk-ı gayr-ı meşruaya galebe etmeye çalışır.

Hükemâdan birinin “Nar-ı hikmet bir şerareye müşâbihtir ki serien itfa olunmazsa sonra önü alınmaz.” demiş olduğu tahattur ederek hiddetini teskine sa’y eder. Kendisine deyni olan fakirlere merhamet ederek tazyik etmez. Hatta başkalarının sefaletlerini görmekten ise kendisinin her nevi sefaletle duçar olmasına razı olur. İş yaptırdığı amelenin ücretini tehir ile intizarda bırakmaz. Deynini serien tediye ederek hiçbir dayenine medyun kalmamayı ister. Vazifesini (s.333) güzelce tanıır ve tamamıyla icra eder. Hizmetkârı olsa da az olur ve onlara hizmetkâr nazarıyla değil, evlat nazarıyla baktığı cihetle hizmetkârları da kendisine hizmet ettikleri için kendilerini bahtiyar addederler. Hizmetlerini sadıkâne eda ederler.

Her ne kadar hizmetkâr iseler de onların yine insan olduklarını bilir. Ebevey-nine riayette kusur etmez. Nail-i servet olarak akraba ve müteallikâtını tanımaktan ar eden küstahlardan müteneffirdir. Birisi tarafından gördüğü kötülükten ziyade kendisine vaki olan iyilikten müteessir olur. Fırsat-yâb oldukça ibraz-ı âsâr-ı minnetdâri etmeye çalışır.

Muktedir olursa gördüğü iyiliğe hüsn-i mukabele eder. Sahidir, keremverdir. İnsaniyet-perverdir. Başkasını her veçhile hoşnut etmeye sa’y eyler.

Derece-i vasi’ ve iktiarına göre herkese iyilik etmek arzusunda bulunur. Bir şeyi istenilmeden vermekten pek ziyade haz eder. Hediyeilerini nazikâne verir.

Şöhret ve menfaat için iyilik etmez. Kerem ve ihsan eder. Lakin kerim ve Muh-sin görünmek istemez. Kendisini kendi iyilikleri içinde asla göstermek istemez. İftihar etmek için hiçbir iyilik etmez. İbret için ne kadar göstermek caiz ise ancak o kadarını gösterir. O büyük nehirlerle benzer ki feyiz ve bereket verdikleri memalikten sessizce geçerler. Muhtacına ikrâz suretiyle, yani nazikâne muamele etmek ister, hîn-i hacette kendisinin de isteyebileceği (s.334) şeyleri başkalarına itada tereddüt etmez. Başkaları tarafından kendisine edilen inayetlerin minnettarıdır. Elinden gelirse hüsn-i muameleye şitâb eder.

Menfuru olan hırs ve haset onun kalbine asla duhul edemez. Kendisine husu-met ve rekabet edenler hakkında iyi söyler ve onların hal ve şanlarını karartacak yerde hakları var ise evvela kendisi hak verir. Başkalarının ettikleri iyiliklerden daha iyi ve büyük iyilikler etmek arzusundan başka hiçbir hevesi kendince meşru addeylemez. Her şeyden ziyade iyilik etmekte zevk hisseder.

Dostluk sırlarını ve esna-yı musâhabette başkalarının ağızlarından kaçan fena sözleri gizler. Sözleri sade olduğu gibi tarz-ı tekellümü dahi ne pek cebinâne ve ne de hadden aşırı cesuranedir. Şu kadar var ki bazen küstah görünmekten ise cebin görünmeyi evla sayar.

Cahil ve nâ-ehillere mahsus olduğu üzere ifadesi kat’i değildir.

Bir şey ne kadar zahir olsa başkasının namusuna intikal edeceği, itibarına dokunacağı melhuz olduğu halde iyice muhakeme etmeden hüküm vermez zira hüküm ve kararı hatadan salim olmayacağını bilir. Bir kimseyi isticvâb etmeden leh ve aleyhinde hüküm vermez.

Bu hususta İskender-i Rûmî'ye imtisal eder ki müşarünileyh bir tarafın davasını istima' ederken bir kulağını kapayarak "Bunu da öbür tarafı dinlemek için saklıyorum." demiştir.

Âkil adam diyaneti bir vazife-i asliye ve evveliyye olmak üzere tanır (s.335) ve her ilimden ziyade zaruri ve cümleden eşref addeder. Akaid-i diniyeye tabi olur. Lakin zevâid ve bevâtılina da esir olmaz. Dininin hem mümini hem de mutemedidir. Yalnız ismen hâkim-i tesmiye olunanlardan ziyade âlim ve hâkimdir. Mebâhis-i diniyede akli ermediği şeyleri reddetmek caiz olmadığını bilir. Terbiye ve tecrübe görmüş olduğu için daima kendi faydasını sairlerinin menâfi'ine hıdmet etmekte bulmaya ceht eder. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsan etmiş olduğu nimetlerden muhtacını da hisse-mend etmedikçe ondan bir zevk duymaz. Ancak başkalarını memnun etmekle kendi de memnun olur.

Duçar-ı fakr olan ulemâ ve fuzelâyı, nâ-mizaç olan ihtiyarları biles kalan sıbyanı velhasıl bütün biçare-gânı kendisinin nimetleriyle mütena'im olmaya müstehak görür. Vüs' ve iktidarı taalluk ettiği mertebe muhtacına muavenet etmeye çalışır.

Akvâl-ı ulemâ ve fuzelâ-yı İslamiyedendir ki "Hırs ve tama' ve haset gibi â'mâl-i nefsanîyye ve ahval-i şehvâniye tab'-ı insanda merkûzdur." Yani cibilli ve fitridir. Her adamda az ve çok bulunur. Ancak "Âkil olan kimse onları kendi hallerinde bırakmayıp mücadele ile zapt ve ihfa mahallinde sarf ve icra eder. Cahil ise dizginini salıverip alabildiğine koşturur. Mahallin gayride sarf ve zihar eder. Yoksa bunları kâmilan mahv ve istisâl etmek her adama müyesser değildir. Marifet onları hadd-ı itidalde tutmak ve mahallinde sarf edebilmektedir." (s.336)

Bu hususta "Af kulun gayretini, tevazu rif'atini, şükür nimetini, kanaat ve sadaka servetini artırır. Binaenaleyh affedin ki izzet bulasınız. Tevazu edin ki rif'at bulasınız. Şükredin nimetiniz artsın. Kanaat ve tasadduk edin ki servetiniz tezayüt etsin." mealinde hadis-i şerif varit olduğunu sahib-i Müstazraf zikir ve beyan ediyor.

(Mahmud Raki) dahi "Mesâ'ib-i dehr ancak azâ'im-i sabr ile mündefi' olur. Şedâid-i dehre karşı sabrı siper hadsiz arzulara karşı kanaati kale edip ona iltica ve tedariki müşkül olan şeylerden de terk-i râğbet etmemekle selameti buldum." demiştir.

Âkil ve kâmil adam yed-i muavenetini, dest-i sehavetini onlara uzattığı zaman mağrur ve zenginler gibi mütena'im olacak şahsı tahkir edecek her türlü harekâtın içtinap eder. Birinin mes'ûlünü is'âfa muktedir olduğu halde gayet nazikâne reddeder. Şöyle ki onların ekdârıyla mükedder olduğunu göstermekle kendilerine matlûb olan muaveneti etmiş kadar onları memnun eyler.

Başkalarına ne verebilirse yalnız onu kendisine menfaat-ı hakikiye addeder. Nî'am-ı faniye ile füyûzât-ı bâkiyeyi mübadele edebildiğinden dolayı kendisini bahtiyar sayar. Olur olmaz tahkirâta ehemmiyet verip hiddet etmez. İntikam sevdasında bulunmaz. İcap ederse selamet-i nefsiçün izzet ve şöhret-i faniye-yi dünyeviyeyi feda eder.

Bir izzet-i nefis, bir namus-ı mukaddes daha vardır ki o da bir âkil-i kâmilin kemâlâtıdır. Her ne kadar cahilin nazarında büyük bir şey değil (s.337) ise de âlim ve âkilin indinde her şeyden büyük ve muakkaddes sayılır.

Müstakim, rıyasız ve âdildir. Bir kimseyi iğfal etmek istemez. Kendisinin iyiliği daima lâ-yetegayyedir. Zira onun esası dine müstenittir. Halimdir, asla hiddet etmez ve nefesine galebe etmeyi en büyük bir şan ve şeref addeyleyler. Haksızlıkları ve hakaretleri affetmenin kadir ve kıymetini bildiğinden kendisine gadir ve eza edenleri daima affeyler. Hakaret ve ihanetine iğmâz-ı ayn edr.

İstihza yolunda söylenen sözlere asla ehemmiyet vermez ve bu sayede daima mazhar-ı hürmet olur. Eğer nâgâh bir düşman zuhur eder ise onu daire-i muhabbette davet eder. Yalnız iyilik etmekle ahz-ı sâr eyler. Kötülüğe karşı iyilik etmekle hem başkalarının hürmet ve muhabbetine mazhar, hem de mükâfat-ı uhreviyeye nail olur.

Âlim ve âkil olan adam çok söylemez. Zira bilir ki gevezeler can sıkar ve cahillerden başka kimsenin nazar-ı dikkatini celp edemez.

Meclis-i musâhabette vaktine göre söyler ve vaktine göre sükût eyler. Lakin söylemekten ziyade dinlemeyi sever. Vakıa ifrat ve tefritten ihtiraz eder ise de her halde çok söylemekten ziyade az söylediği için ta'yib olunur ise bunu evla sayar. Faydasız mübahaselerden içtinap eder. Zira bilir ki mübahasâtta çok defa hakikatin zuhurundan ziyade muhabbetin kaybolması zarar-ı mucip olur. Gerek nefsinin ve gerek sairenin tecrübeleriyle mücerrep olarak insan kolayca sözünde çok hataya düşebileceğini bildiğinden söyleyeceği (s.338) sözü iyice düşünür. Ağzından halk ve Hâlîkı gücendirecek veya nefesine ve başkalarına îrâs-ı mazarrat edebilecek bir şey kaçırmamaya çalışır. Söyleyeceği sözleri evvelce mizan-ı akl ve hikmete vurup biakahare "Ben böyle zannetmezdim. Bunu düşünemedim." gibi söylenmesi adet olan sözleri tekrara mecbur olmaz. Sözleriyle kendisini sevdirebilir.

Vazifesinin ve hal ve mevkiin müsaade ettiği mertebe herkesin hal u kâline, mizacına muvafık hareket eder.

Başkalarını rahatsız edip de kendi rahatını aramaz. Başkalarının iyi sözlerini takdir eyler. Her hal ve hareketinde daima bir tarz-ı latif ve tavr-ı zarif ibraz etmiş. Tarz-ı ifadesi zarifâne ve nazikânedir. Zira herkes tarafından sevilmenin çaresi bu olduğunu bilir.

Başkaları hakkında daima güzel düşünür. Onların zayıf hallerini ve ondan neşet eden kusurları mazur görür ve faziletlerini i'zâm eder. Kendisi rezâ'ilden azade olduğundan başkalarının müsavisine de kolay kolay kani olamaz. Bununla beraber rast gelene emniyet edecek kadar da basiretsiz değildir. Bhusus setri lazım olan şeyi de yüreğinde muhafazaya muktedirdir.

Başkasının muamelatına müdahale etmediği gibi kendi umuru hakkında dahi kimseye bir şey söylemez. Menâfi'-i zatiyesini sairinden gizler. Lakin setri caiz olmayan (s.339) şeyi de ketm etmez. Zira bilir ki çok ketm olmak başkalarına girân gelerek ekseriya setri lazım gelen şeyin de zahire ihracına bâdî olur. Alın açık, fakat ağzı kapalıdır.

Ne kadar serveti, ne kadar necabeti bulunsa kibri olmaz. Âlimde kibir gibi menâfi'-i hakikiyeye mugayir bir şey olmadığını bilir. Lakin hîn-i hacette vakarın kandi hukuk ve namusunu muhafazaya medar olduğuna da kanidir. Ne hasep ve neseple ve ne de servetle iftihar etmez. Nefsini metheylemez. Âsâr ve â'mâlini fikrine bile getirmez. Hatta onları unutmak ister. Şöhreti ne kadar çok olsa, umûr ve hususu ne kadar mazhar-ı muvaffakiyet bulunsa ondan dolayı iftihar ve hadd-i itidalden ser-mû udûl etmez. Kendisi ne kadar büyümüş olsa hırs-ı şân asla kendisine tekarrüb edemez. Bunun için herkes onun muvaffakiyetlerinden mahzûz olur. Mazhar olduğu muvaffakiyetlerin şaşaalarından gözleri kamaştığı halde iknalin o kadar yaverliği içinde yine kendi meşrebinin sadeliğini, etvârının letafetini, her husustaki itidalini asla kaybetmemiş olduğunu görüp hayrette kalır ve onun bu faziletinden ibret alır. nâgâh kendisine bir keder arız olsa ve hatta büyük bir kedere ve nâ-kabil-i tamir-i ziyana uğrasa tesellisini fazilet içinde bulur ve daha büyük bir kedere dayanacak kadar kuvvet kesp eder.

Hükemâ-yı meşhureden (Sinega)'nın tarif eylediği âlem gibi şedâid-i dehre mukavemetle beyne'n-nas bir mevki-i mümtaz ihraz eder.

Ekdâr-ı şedide bedenini mütezelzil etse bile hedm edemez kendisi (s.340) her türlü idbâr ve ekdârın fevkindedir. Zira cümlesine mütehammil olabilir. Takdir-i ilâhiyeye münkâd olur. Onu bir nimet-i mahza olmak üzere telekki eyler.

İnsanların haksızlıklarından ne muzdarip olur, ne müteacib, kendi hal-i sefalet iştimali içinde başkalarının şefkatini talep ve taharri etmez. Hatta başkalarını taciz etmemek için ekdârını kimseye söyleyemez. Zira halinden teşekkî ettiği zaman sâmi'inin rahatsız olacağını bilir. İnsan başkalarının şefkatlerini tahrik etmek istemekle çok defa matlûb olan muavenetten ziyade mazhar-ı ta'yib olacağından da gafil değildir. Yalnız Cenâb-ı Hakk'ın lûtfuna ve inayetine sığınarak sebat eder. Bunun için kederiyle başkalarını mükedder etmeyi reva görmez. Beraber yaşamaya mecbur bulunduğu adamların küçük kusur ve kabahatlerine iğmâz-ı ayn eder. Kendisi de kusurdan hali olmadığını ve binaenaleyh başkalarının affına muhtaç olduğunu itiraf eyler.

Başkalarının adem-i hoşnudisini mucip olabilecek kusurlarını ıslah etmeye çalışır. Kendisini mümkün mertebe onların tab' ve mizaçlarına uydurmaya ceht eder. Kimsenin mizacına uymayı istemediği halde herkesin kendi meşrebine uymalarını talep etmek gibi âlemde mucib-i hande olacak bir şey olmadığını bilir.

Hiçbir kimsenin salim olamadığı ekdâr-ı kevnîye kendisini de halkın felaketinden hissedar olmaya teşvik eyler. Bunun için (s.341) bütün biçareler ve bahusus kendi ehibbâ ve akrabası kendisinin teselli-yâtıyla müteselli olurlar. Vüs' ve iktidarının telakki ettiği mertebe herkese iyilik etmeye çalışır.

Çâh ve mesnedini servet ve sâ mânânını velhasıl her gûne nüfuzunu erâmil ve eytâmı üryan ve gıryan etmekte, fukara ve zaifayı ızrâr eylemekte, sefilleri, hakirleri ayak altına almakta istimal etmez. Bilakis onlara daha ziyade muavenet edebilmek için miktar-ı kâfi servet ve kudrete malik olmayı arzu eder. Kendi kusurlarını

ıslah etmek için kemâl-i dikkatle teftiş ve tecessü eyler ve başkalarından ziyade kendi nefsinı ıslah etmeye sa'y eder.

Birini takdir veya mücazat etmeye mecbur olur ise bunu kemâl-i hilm ve itidal ile icra eyler hatî'ât-ı beşeriye kendisini müteessir eder.

İnsan kendi kalbini yoklayacak olursa acaba kendisini başkaları üzerinde görüp ta'yib eylediği eylediği kusurlardan hali görecektir kim vardır? Bunun için onun tarz-ı takdiri şiddetli değildir. Zira takbihât-ı şedide mücrimi daha ziyade azdırmaktan başka bir şeye yaramayacağını bilir. İcabına göre fevkalade bir metanet ibraz eder. Lakin asla hiddet ve şiddet göstermez.

Âlim adam şayan-ı medh ü sena olan şeyleri medh eder. Lakin medâyihi beziemez. Yalnız kendi yüreği gibi sade ve bî-riya olan âsâr ve fezâil şayan-ı tahsin görür.

Tabiatın kendisine bahşettiği istidattan mütekebbir olmadığı (s.342) gibi kendisinden az istidatları olanları da tahkir etmez. Yalnız rezâ'ili ta'yib ve sahibini takbih eyler. Lakin zaif-i hal-i beşerden neşet eden kabahatleri de mazur görür. Nazar-ı ekâbirde hoş görünmek için çalışırsa da bu yolda sairlerini incitmemeye de be-gayet itina eyler.

Tarziât, tezyifâtın müteessir olmaz. Zira kendisinin kalbi saf olmakla her şeyi iyi olmak üzere telakki eder. Başkalarının a'mâl ve ahvaline kötü mana verip de beyhude yere kendini mükedder etmez. Ya işitmemezliğe verip hiç üzerine mal etmez veyahut kemâl-i maharetle reddeder.

Âlim ve âkil olan kalbini teşviş, zihnini tahdiş edecek tehlikeli cemiyetlere dâhil olmaktan be-gayet hazer eder. Adap ve ahlakı bozuk adamların musâhabeleri ne kadar zevk-âver, ne kadar safa-bahş görünse yine ehemmiyet vermez. Zira onlarla sık sık mülakat ve musâhabet arasında kendilerinden mahsusumuz olan zevkiyât aheste aheste onların müsav-i hallerini de bize mergûb etmekte karar kılar. Bu cihetle kendilerini tarik-i fazilete sevk edebilmek ümidinden ziyade kendisi onların su-i hallerinden müteessir olarak ahlakı bozulmasından havf eder. Çürük meyveler sağlamları da çürütebilir ama sağlamlar çürükleri de sağlamamaz. Bu sebeple kendisine usanç gelmekten ve sabır ve tahammül edememekten de havf ederek hodbin ve müteâlim adamların mürâfakat ve musâhabetlerinden uzak (s.343) durur. Hodbinlik sadelikte mugayir-i halâtın olmakla kendisine pek ziyade şayan-ı hân-de görüldüğünden ve onu görmek de istemediğinden onlardan içtinap eder. Âkil ve mütebassır adam dostlarının intihabında fevkalade iltizam-ı dikkat eyler. Çok dostlara malik olmaya bakmayıp az ve fakat hakiki ve sadık dostlar edinmeye bakar. Dostluk gayet girân-baha bir hiss-i ulviden ibaret olduğunu bilerek çok dostu olanın az dostu olacağını bilir. Binaenaleyh yalnız şayan-ı muhabbet olanlarını intihap ederek uzun müddet onları tecrübe etmedikçe kendilerine itimat etmez. Zira emniyetini onlara uzun müddet için vereceği ve dostlarını gayet güç edindiği gibi öyle de geç ve güç terk etmek ister.

Dostlarının zayıf hallerinden neşet eden bilcümle kusurlarını mazur görür.

Âkil ve kâmil olan adam mazhar-ı hürmet ve riayet olmak için ancak şayan-ı tazim ve tekrim olan zevat ile muâşeret etmek lazım olduğuna kanaat hâsıl etmiş olduğundan daima iyi adamların refakatlerini talep ve taharri eyler ve akran ve emsalini kendisinin pek fevkinde veya pek madununda bulunanlara tercih eder. Zira madunundakilerin dostluğu kendi şan ve namına îrâs-ı halel edebileceği gibi mâ-fevkinde bulunanların dostluğu da kendisini duçar-ı hakaret ve giriftâr-ı kayd-ı esaret edebilir. Bunun için daima akran ve emsaliyle mürâfakat ve müsâhabet etmeyi sever. (s.344)

İyi adamlar başkalarının aleyhinde bulunmaktan ve onun nam ve namusu-na ve şan ve şöhretine îrâs-ı halel edebilecek sözler söylemekten be-gayet hazer eder. Zira bilir ki bazılarının netâyicini mülâhaza etmeyerek lakaydâne söyledikleri fena sözler çok defa nâ-kabil-i deva derin yaralar açar. Düşmanların çoğu böyle zemmâmlıktan neşet eder.

Bunun için başkasının aleyhine ne kadar iyi bir şey bilir ise onları sözyler ve eğer fenalığı da beyan edecek esbâb-ı mecburesi yok ise sükût eyler. nev-i beşerin rezâ'il ve nekâ'isinden bahs etmek icap ederse faillerinin isimlerinin isimlerini vermekten ihtiraz eder. Lakin nam ve şanları, namus ve itibarları alenen bozulmuş ise yalnız onların ismini vermeyi caiz görür.

Düşmanları aleyhinde de daima iyi söyler. Hatta düşmanları hakkında başkalarının da iyi söylemelerini arzu eder.

Kendisi kimsenin aleyhinde bulunmadıktan başka nezdinde başkalarının da bir kimsenin aleyhinde söz söylemelerine müsaade eylemez ve bu veçhile kimsenin kendi aleyhinde bulunmamasına da bi-hakkın sezâ-vâr olur. Ne gâipte olanları olanları fena söyler ve ne de hazır bulunanları tezyif eder. Bulunduğu cemiyette herkesi tesrir etmek için bazı latifeler söyler ise de kimseyi gücendirmez. Onun istihzası bütün bütün farklıdır. Bazı müstehziler gibi hezeyanlarıyla halkı gücendirmekten hayâ eder.

Hüner ve marifetinin cümlesini göstermemek onun çoğuna malik (s.345) bulunduğuna delalet ettiğini rana bildiğinden malumat-fürûş olmaz. Ne kimse ile istişare ve ne de kimsenin nasihatini kabul etmeyen akılsızların hodpesendliklerini asla takdir etmez. Müdebbir ve mütebassır adamlarla istişare etmeksizin umûr-ı mühimmeye teşebbüs eylemez. Lakin dostlarıyla meşveret edeceği zaman iğfal olunmamak için sadık dostu riyakârdan tefrik etmeye çalışır. Onlardan aldığı nasihati iyice tetkik eder. Zira bilir ki istişare daima kâr- akıl ise de her nasihate ittiba da kâr-ı akıl değildir. Nasihat vermekten ziyade almaya meyyaldır. Zira bilir ki nasihat vermekten ziyade kabul etmek evladır. Bahusus de'âvide ashâb-ı tecrübeden olan zatlar ile meşveret etmeyi iltizam eder. Olur olmaz davaya tutulmaz. Zira bilir ki davaya kıyam etmek kolaydır ama itmam eylemek güçtür. Mümkün mertebe davadan ihtiraz eder. Lakin ondan havf ettiğini de göstermez. Her adaömi ve bahusus tanımadığı adamları sezâ-vâr emniyet addetmez. Lakin onların indinde şüpheli ve emniyetsiz de görünmez.

Tecârüb-i adide ile itimadına şayan olduklarına emin oluncaya kadar dostları ile de mütebassırâne muamele eder.

Cümlesinin dostluklarını da takdir eder. Lakin vehleten hiçbirine de itimat etmez. Zira içlerinde muavenete muktedirleri pek azdır.

Aşkın tir-i zehr-nâkından havf eder ve ona galebe etmek için daima ondan firar eyler. Böyle bir düşmana galebe için Cenâb-ı Hakk'ın muavenetini talep eder. Zira yalnız kalacak olur ise mağlup olacağını bilir. (s.346) A'kal selâtin-i âlem olan Hz. Süleyman'ın ve sefine-i akıl ve hikmetleri bu senin mehlike çarparak parça parça olan sair sevda zedelerin hal-i hüzn iştimalini gördüğü halde kendisi nasıl bi-bâk ve bi-perva kalabilir?

Ayş u işret de kendisine mahûf görünür zira şehvet de onun refikidir. İşret ve şöhrat ise kendisine tabi olan divanenin pâ-yı lerzânı altında aheste aheste hazır etmiş olduğu mezara doğru arkasından çeker götürür ve çok defa vaktinden evvel içine düşürür.

İşret etse de akli kaybedecek kadar değil, ta'ab-ı zihni giderecek kadar içer.

Bazı kere oyun da oynar, lakin maksadı kendi arzusunu icra etmek olmayıp belki başkalarını hoşnut eylemektir. Mamamfih vaktini, varidatını ve faziletini oyun sevdasına feda edecek kadar da akılsız değildir. Baht işi olan oyunların cümlesi de şediden memnu ve gayr-i meşru olduğunu bilir ve mücrim ve nadim olmadan ve bir güne merâret duymadan böyle oyunlar oynamak kabil olmadığını pekâlâ bilir.

Uyku ve taamı da mutedildir. Zira hadd-i itidali tecavüz etmiş olsa sıhhatinin muhtell olacağında şüphe etmez. Sefahatten be-gayet ihtiraz eder. Zira hadden aşırı taamın it'ame-i nâfi'ayı da zehre tebdil edeceğini bilir.

Bazı kere zararsız oyunlar da oynamak ister. Zira fazilet (s.347) zararsız zevkiyât lu'biyâtın düşmanı değildir. Asla hiddet ve şiddet etmeyerek oynar. Oyunu tağyirâtıyla kendisi de mütegayyir olmaz. Yüzünde asla eser-i tağyir görünmez. Oyunu kaybetse de kazansa da kendisi için müsavidir.

Hîn-i hadasetinde israftan hazer eder. Müddet-i hayatında refah-ı hal ve asayiş-i bâl ile geçinmek için vakit ve nakdini beyhude telef etmez. Sinn-i şeyhûhatında da iddihâr-ı nükûd için gam yemez.

Vaktin kıymetini iyi tanır ve fevkalade bir tama' ile her bir dakikasını kendisine nâfi' surette geçirir. Daima bir işle meşgul olur.

Kendisinin tavır ve hareketi ne mükedder ve ne de mütekebbirdir. Daima bir karar üzere mesrur ve mütevazıdır. Lakin öyle divanece izhar-ı sürur etmez. Ezvâk ve eşvâkını zayıf ve aciz beşerisinin takviyesi için tabiat tarafından verilmiş bir ilaç makamında istimal eder. Vazifelerini kâmilan eda etmedikçe ezvâka meyil eylemez.

Daima vazifelerinin icrasına münhemiktir. Kâmilan ifa-yı vezâif etmedikçe yüreği rahat olmaz. Huzur-ı kalbi kendi kalb-i safının, vicdan-ı pâkinin şehadetinden neşet eder. Bu suretle kendini rahatsız edecek bir şey olmadığından daima büyük

bir meserrete maliktir. Bir mukteza-yı hal-i beşer bazı kere asl-ı vazifesi bulunan bir şeyi ferâmuş, ya ihmal edecek olsa öyle çokların ettikleri gibi asla nefisini mazur tutmaz. Derhal tamir-i kusur etmeye istimal (s.348) eyler. Her ne hal ve mevkide olsa zât-ı Zülcelâl'i tebcil eder ve her halde arzularına bir hadd-i itidal-i tayin eyler. Bu ise fâzıl bir adamın bir hassiyet-i asliyesi ve âlemde mazhar olabileceğimiz saadet-i hakikiyenin de bir menba-ı yegânesidir. Bir şeye hadden aşırı müptela ve arzu-keş değildir. Meşâhir-i hükemâdan biri gibi "Ah! Ne kadar şeyler var ki benim onlara ihtiyacım yoktur." diye nida eyler. Servet ve azimetin şaşaası âlim ve âkil adamın gözlerini kamaştıramaz. Zira ahval-i beni beşerin kıymet-i hakikiyesini tanır ve onların hep vahi olduğunu bilir.

Hırs-ı şandan ba'îd ve bulunduğu hal içinde gani kanidir. Büyümek arzusuyla ekâbirin kapılarına gidip sürünerek duçar-ı zillet ve hakaret olmaz.

Haris-i cah olmaz ve kendi kemâlâtıyla müstehak olmadıkça veya büyükler tarafından kabule mecbur edilmedikçe bir mesnet talep ve kabul etmez. Öyle büyük mesnetlere arzu-keş olmadıktan başka onlardan içtinap da eder. Onlardan me'mûl olan faydalar da iğfal olunmaktan ziyade içlerinde bulunan mehâlikten havf eyler. Pek çok servete malik olmak arzusunda bulunmaz. Zira insan çok defa o sebepten büyük büyük mesâ'ib ve mehâlike duçar olur. Servet-i azimet kendilerini istihsale uğraşan adamı bi-huzur eder ve kesp olunduktan sonra da onu hoşnut edemedikten maada kayboldukları zaman sahibini mükedder ve müteessif eder. Böyle bi-karar olan şeyleri âlim ve âkil nasıl arzu edebilir? Servetin vaat edip de veremediği şey kendisinde (s.349) yok mudur? Lakin bu cümleyle beraber servet ü sâ mânâ tahkir ve tezlil de etmez. Zira servet çok defa iyidir ve iyiliğe hizmet edebilir. Lakin servetin bütün kıymet ve meziyeti onu iyiye sarf etmekte olduğunu bilerek yalnız servetle bahtiyar olabileceğini de etasavvur eylemez. Âlim ve âkil adam böyle düşünür. Kâffe-i mevcudatı iyi olmak üzere telakki eder. Hisseyler ki Cenâb-ı Hakk kendi ruhunu bir emr-i azam için halk etmiş.

Böyle mütalaa ve arzularını dergâh-ı Hakk'a kadar isal ederek âlemi idare eden hikmet-i bâliğa-i ilâhiyesinin bir şulesini de kendisine ihsan ve inayet buyurmasını Cenâb-ı Hakk'tan temenni eyler. Zira muzlim ve muhataralı derya-yı hayatta seyir ve seyahat eden sefine-i ruhunu sahil-i selamete çıkarabilmek için her halde yed-i kudret-i ilâhiye ve inayet-i Rabbaniyeye muhtaç olduğuna kanaat-ı tam'a hâsıl etmiştir. Fezâ'il-i âliye ve a'mâl-i hayriyesi vasıtasıyla saadet-i ebediyeye mazhar ol-maya ceht eder.

Şeyh Muhyiddin Arabî hazretlerinin oğullarına nasihatı:

"İnsan rahat geçinmek ve yüreğinde sevinç duymak için daima taat ve ibadeti iltizam ve mahârimden içtinap ile mekârim-i ahlaka ihtimam etmelidir. Ana ve babaya itaat, hürmet ve muhabbet ve onlara duayı adet ederek kendi isimleriyle çağır-mamalıdır. Vasiyet ve nasihatlerini hüsn-i kabul edip gönlünü onlara mail ve rızalarını tahsil etmelidir."

“Sözde, gülmede, eğlenmede, şakada haddi tecavüz etmemeli, kardeş ve arkadaş haklarında kötü zanda ve bed muamelede bulunmamalıdır. (s.350)

Zira bu hal onların nefret ve adavetini davet eder. Lakin bu cümle ile beraber arkadaşlara bütün bütün emniyet ve itimat da etmeyip ihtiyat üzere olmalıdır. Yürüdüğü vakit ayaklarını şiddetle yere vurmamalı ve iki tarafa sallanıp meyil etmemelidir. Dört tarafa çokluk bakmamalı. Sokaklarda durup oynamamalı. Sefihlerin, arsız ve edepsizlerin bulunduğu yerlere gitmemeli ve onlarla mümkün mertebe ülfet ve ünsiyet peyda etmemeli, halk ile ülfet ateş ile ülfet gibi olmalı. Ehibbâ ve asdikâyı ziyaretten geri durmamalı ve halkın nazarından kendisini gizlememelidir.”

“Oturulduğu zaman bağdaş kurup oturmamalı. Mecliste ekser sözü işitenlere ba’is-i istifade olmalıdır. Her yere yüzuyu dökmemeli. Namusunu siyanet etmeli. Her işini esbâb-ı zahiresine teşebbüsle beraber Cenâb-ı Hakk’a havale etmelidir.”

“Mükâlemede büyüklerle güzel söylemeli. Bir kimsenin ehl ve evlat ve ittibâ ile kendi beynine girmemeli. Eğer sözü dinleneceğini aklı keserse hayra sevk etmeli. Ve kimse indinde yalan çıkmamalı. İcra edemeyeceği şeyi vaat etmemeli. Esna-yı kelamda sözüne bir şataf ve bir revnak vermek, izzet-i nefsin vîkaye etmek için yalan katmamalı. Sağırılarla konuşurcasına yüksek ses ile söylememeli ve bir maddeyi birine naklettikte güzel ise kimden işittiğini dahi ilaveten beyan etmemelidir.”

“Halkın vicdanı kabul etmeyip inkârda bulunacağını bildiği (s.351) sözü doğru dahi olsa söylememeli. Kelamda mesela “evet evet” ve “yok yok” gibi bazı elfâzı tekrar etmemeli, hukuka riayet, dostluğa hürmet etmelidir.”

“Halka karşı pek ihtiyaç göstermeyip istiğna ile davranmalı ve hırs ve tamaa müptela olmayıp iffet ve kanaat ehli olmalı. Zira iffet kerim, mal cesimdir. Kişi kendi haddini bilip ona göre hareket etmek zikr-i cemile sebeptir. Haddini tecavüz etmek ise mucib-i zillet ve mazarrattır.”

İşte fâzıl ve kâmil ve âkil ve iyi olan adamın evsâf-ı cemilesi bunlardır. İşte ahval ve harekâtı tasvir olunan böyle adamlara ittiba ve imtisal edenler dareynde mesut ve muhterem olurlar.

SON

(s. 352)

FİHRİST

	<u>Sahife</u>
TEŞVİKÂT - MÜKÂFAT	3
DAVADAN İCTİNÂB.....	8
MÜŞAVERE.....	11
ITTİRÂD-I MEŞREB.....	18
MEDYUNLARA MERHAMET	23
KEREMKÂRLIK yahut İYİLİK ETMEK.....	26
SAHİB-İ FAZİLET VE MÜSTEHAĞ OLAN FUKARAYA YARDIM	41
ADÂB-I LUTF ve KEREM	55
EFENDİLİK VAZİFELERİ	69
HOŞ GEÇİNİŞ.....	73
VUKUF-I TAM VE KEMÂL-İ BASİRET ÜZERE MUHAĞEME EYLE	91
DOSTLARLA MUAMELE-İ İHTİYATKÂRÂNENİN LÜZUMU	100
HEM NEVİNE SAADET BAŞ OL.....	106
CENÂB-I HAKK'TAN SERVET VE AZİMET DEĞİL, İLİM VE HİKMET İSTE	116
HADEME VE AMELE HAKKINDA OLUNACAK MUAMELE.....	131
ZEVCEYNİN VEZÂİF VE HUKUK-I MÜTEKÂBİLESİ	135
İNTİHÂB-I AHBAP	156
KÖTÜLÜĞE MUKABİL İYİLİK	172
İŞRET	180
VAZİFE	189
İSTİZÂ, LATİFE, TARİZ	197
TAHKİRÂTA AF İLE MUKABELE.....	204
KETM-İ ESRAR	219
“ADEM-İ TEKEBBÜR VE İHANET”	
TEVAZU, HÜRMET, RİAYET.....	235
NAMUS	349
DÜELLO	254
AŞK VE ALAKA.....	262
SULH VE SALAH, NİFAK VE ŞİKÂK	277
MESUT OLMAK İSTEYEN ADAM ARZULARINI TADİL ETMELİ.....	281

FELAKETLERE SABIRVE MUKAVEMET.....	288
BALO	212
TİYATRO.....	317
OYUNLAR.....	321
HATİME-İ MEKTEB-İ EDEB	330

KAYNAKÇA

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986) “Arakel Kütüphanesi” 2. Cilt, s:743

DEVELLİOĞLU, Ferit (1970) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğu Matbası, Ankara

İŞLİ, Nedret (2006) “ Babıalide Yayınevleri” Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 42. Kütüphane Haftası Etkinlikleri.

PARLATIR, İsmail (2007) Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara

Türkçe Sözlük (2005) Türk Dil Kurumu, Ankara

SÖZLÜK

'alâ'ik-i aşk: Aşk ilgileri, ilişkileri
'ânûd: İnatçı
'ârız: Gelen, tesâdüfî vak'a, yanak
'udûl: Sapma, yoldan çıkma, vazgeçme, adil
'unf: Şiddet, sertlik, kabalık
a'dâ-yı devlet: Devlet düşmanları
a'zâr-ı meşrua: Şer'an caiz olan özürler, engeller
a'lâ: Yüksek
a'mâl: İşler
a'mâl-i fazile: Erdemli işler
a'tâf-ı ilâhiye: Allahın çok merhameti
abdü'l-i kelb: Köpeğin kölesi, kulu
âb-ı af: Af suyu
ab-ı sükût ve sükûn: Sükût ve sükûn suyu
acûl: Aceleci, içi dar
âdâb: Terbiyeler, usuller, kaideler
adalet-ikârâne: Adaletlicesine, adaletle yapılan iş
adalet-perver: Adaleti koruyan, uygulanmasını sağlayan
adât-ı müstahsene: Güzel adetler, alışkanlıklar
adavet: Düşmanlık
adavet-i daime: Daimi, sürekli düşmanlık
add: Sayma, sayılma, itibar etme
adem-i hoşnudi: Hoşnutsuzluk
adem-i takayyüd: Kayıtsızlık, üzerine iş edinmeme
âdet-i kabiha: Çirkin, ayp alışkanlıklar
adet-i merdûde: Geri döndürülmüş, çevrilmiş adetler
adû-yı ekber: En büyük düşman
adûv-i ekber: En büyük düşman
afak-ı zevciyet: Eşlik (karı-kocalık) görüş sırırları
âfât-ı dünya: Dünyanın müsibetleri, felaketleri, belaları
âferide: Yaratılmış, yaratık

afet-engiz: Felaket yaratan, bela karıştıran
agniyâ: Zenginler
agrâz-ı nefsanîye: Nef se ait maksatlar
ahd u peyman: Yemin, and
aheste: Yavaş
ah-ı serd: sert, soğuk ah
ahit: Söz verme, yemin, devir, zaman
ahiz-i malumat: Bilineni kabul etme, alma
ahkâm-ı Kur'âniyye: Kur'an hükümleri
ahlak-ı hasene: Güzel huylar
ahlâk-ı hamide: Övülecek huylar
ahlak-ı memduha: Övülmüş huylar
ahlak-ı mezmûme: Yerilmiş, beğenilmemiş huylar
ahlak-ı reddiye: Reddedilmiş ahlak
ahsen: Pek güzel
ahsen-i takvim: en iyi, en güzel kıvamda mec: insan
ahval: oluşlar, durumlar, haller
ahval-i gayr-i marziyye: Hoşa gitmemiş, beğenilmemiş haller
ahval-i ıstırap-alud: Kederli, elemli kederli haller
ahval-i müessif: Keder verici haller
ahval-i mürüvvetmendâne: İnsaniyetli, cömertçe ve merhametlice haller
ahz: Alma, kabul etme
ahz u kabz: kendine mal etme, istimlak
ahz ü girift: Yakalama, ele geçirme, esir etme
ahzen: Çok hüznü, kederli
ahz-ı sâr: Öç alma
akaid-i diniye: Dini inanışlar ve bu inanışlardan bahseden kitap
akdem-i halas: İlk kurtuluş
akd-ı revâbit-ı dostî: Dostluk bağınıkararı, sözleşmesi
akd-i meclis: Meclis kurma, konuşmak için toplanma
akd-i nikâh: Nikah bağı, nikah sözleşmesi

akd-i sulh:Barış sözleşmesi
akd-i uhuvvet: Dostluk bağı
akıbet-i meziyet-i mektûme:Gizlenmiş vasıf-
 ların sonu
akıbet-i meziyet-i mektûme ve meknûzesi:
 Gizlenmiş ve gömülmüş vasıfların sonu
akıbetü'l-emr:Bir işin sonu
akıde-i düşvar-küşade: Zorluğu çözen inanış
âkil:Akıllı
akilane:Akıllıca
akit-i izdivaç: Evlenme bağı, nikah
akl-ı beşer:İnsan aklı
akl-ı kasır: Aklı kısa, kıt
akvâl-ı ulemâ: Alimlerin, bilginlerin sözleri
akvâl-i hekimâne:Filozofca sözler
akvam-ı âlem:Dünyanın kavimleri
akvam-ı sâlîfe:Geçmiş kavimler, uluslar
akvâm-ı vahşiye:Merhametsiz, vahşi kavim-
 ler
akvât-ı kalile-i yevmiye:Günlük az yiyecekler
âlâm: Kederler, acılar
âlâm ve ekdâr-ı kevnîye:Dünyanın keder ve
 üzüntüleri
ala-tariki'l-niyâb:Bu nimetler karşılığı üzere
 alayış:Bulaşıklık, bulaşma, tantana , gösteriş
alayış-i dünya:Dünyanın gösterişi, depdebesi
ale'd-devam:Daimi surette, sürekli olarak
ale'l-amyâ: Körü körüne
ale'l-eksen:Çok vakit, çokluk
ale'l-umum: Umumiyetle, genel olarak
ale's-seviye:Müsavat üzere, aynı boyda
alelhusus:Hususiyile, hele, en çok
alelittlak:Umumiyetle, genel olarak, mutlaka,
 rastgele
alel-i şedide: Şiddetli
âlem-i vâsi': Geniş dünya
aleni:Açık, gizli olmayan
alet- fesat:Bozukluk vesilesi
âli-kadr:Yüksek kıymette olan, çok kıymetli
aliyy-yi küll hal:Bütün halin üstünü, en üstün
 hal

amal-ı memduha: Övülmüş, beğenilmiş işler
amâl-i hasene: Güzel işler
amel-i ağleb:Çok kuvvetli niyet
amel-i hasene: Güzel niyet
amelîyat-ı saire-i bedeniye: Bedenin diğer
 yaptığı işler
amik:Derin
amik-i tetkikât:Derin inceleme
amele-i kâbih: Çirkin, kötü işçi
an-ı vahid: Tek vakit
aram: Dinlenme, huzur, karar kulma
ârâmgâh-ı saadet:Mutluluğun huzur yeri
ârây-ı sâibe:Doğrunun süsü
arazi-i münbîte:Bereketli arazi
arız: Sonradan ortaya çıkan
arızı: Sonradan ortaya çıkan, gelip geçici
âri: Arınmış, boş
ariz: Semiz, geniş
arz-ı didar: Yüz gösterme
arz-ı hizmet: Hizmet gösterme
arz-ı iştikâ: Yakınma, şikayet gösterme
arz-ı itaat: Söz dinleme, itaat gösterme
arz-ı mahmîdet:Şükür, hamd gösterme
arz-ı mesâlih: Çalışma, uğraşmalar gösterme
arz-ı şadmani: Neşe, sevinç gösterme
arzu-keş: İstekli, hevesli
âsân: Kolay
âsâr: Eserler, alametler, nişanlar
âsâr-ı amik: Derin eserler
âsâr-ı cemile: Güzel eserler
âsâr-ı ibadet: Allah'ın emirlerini yerine getir-
 menin eserleri
âsâr-ı mürüvvetkârâne: İnsaniyetçe davran-
 manın eserleri
âsâr-ı pâyende: Devamlı olan, ayakta duran
 eserler
âsâr-ı şefkat: Şefkat eserleri
âsâr-ı tabîiye: Tabiat eserleri
âsâr-ı vecâ: Acı eserleri
asayiş-i bâl: Kalbin huzuru
asdikâ: Samimi dostlar

ashab: Sahipler, peygamberimizi görmek ve sohbetine katılmak şerefini kazanmış limseler
ashâb-ı cerâime: Suç, kabahat sahipleri
ashab-ı fikir: Fikir sahipleri
ashâb-ı iktidar: İktidar sahipleri
ashap-ı basiret: Öndengören , sezgi sahipleri
ashap-ı şenaat: Kötülük sahipleri
asl-ı iffet: Namusun, temizliğin aslı
asr-ı münevver: Parlak asır
âşık-ı fasık: Günah işleyen, kötü âşık
atâ': Bağışlama, bahşiş
atalet: Tenbellik, hareketsizlik
ateş-i suzân: Yakan ateş
ateş-i sûzân-ı hiddet: Hiddetin yakan ateşi
atf-ı nazar-ı dikkat: Dikkatli bakışla bakma
ati: Gelecek, önde , aşağıda
âtîyy'üz-zikir: Aşağıda zikrolunan, anlatılan
atiye: Hediye, bahşiş
av'ave: Havlama
avam-ı nas: Herkes
âvâz: Ses, sada
âvâz-ı bülend: Yüksek ses
avdet eylemek: Geri dönmek, dönüş
avn-i Allah: Allah'ın yardımı
ayet-i münife: Büyük ayetler
ayn-ı eltâf-ı Rabbanîye: Allah'ın lütfunun kaynağı
ayn-ı sefalet: Yoksulluğun kendisi, aynısı
ayn-ı vech: Aynı sebeple
ayşu işret: yaşama, yeme içme, eğlence
azâ'im-i sabr: sabrın sebatı
azade: Hür, serbest
azade-ser: Başında gaile olmayan, rahat
azam-ı füyûzât: Büyük bolluk
azimet-i gayr-i mütenâhiye: Sonsuz, sonu olmayan yol
azim-i taaccüp: Büyük şaşkınlık
azim-i teessüf: Çok eseflenme
azmet-i hakikiye: Doğru yol
azimet-i kâzibe: yalan , doğru olmayan yol

B

ba'de'l-ikmâl: Tamamladıktan sonra
ba'de'l-izdivaç: Evlendikten sonra
Ba'de'l-vefat: Ölümünden sonra
ba'de't-tahkik: İnceledikten sonra
ba'de-mâ: Bundan sonra, bundan böyle
ba'is-i istifade: İstifade sebebi
ba'zgüne: Birkaç çeşit
bab: Kapı, dergah, tür, geçit
bad'e'l-halas: Kurtuluş tan sonra
bad'e'l-vefa: Vefadan sonra
bâd-ı hevâ: Parasız, bedava
bâdi: Sebep, başlangıç, Hakk'ın tecellisi
badi-i emir: İlk emir
badi-i şükran: Teşekkür etme sebebi
badiye nişin: Çölde veya kırdan yaşayan
bahis-i diğer: Diğer sözü edilen konu, kitabın diğer bölümleri
bahş: Bağışlama, af, kısım, bölüm
baht-ı bi-karar: Kararsız talih
baht-ı vârun: Ters talih, makûs talih
bahusus: Özellikle
baid: Uzak
bâis-i harap: Harap sebebi
bâis-i hayat: Yaşama sebebi
bâis-i şan ve şeref: Şan ve şeref sebebi
bais-i şe'n: İş sebebi, yeni oluşan durum sebebi
bâlâ-ter: Daha yüksek çok yüksek
balig: Olgunluk çağına girmiş, erişmiş, meblağ
bar-ı girân: Ağır yük
bâr-ı minnet: İyilik yükü
barid: Soğuk
bârîka-i hakikat: Gerçeğin eydınlanması
basir-i tezlik: Çabuk görüş
bast-ı makâl: Sözün açık anlatılması
batalet: Yiğitlik, kahramanlık
bâzice-i emvâc-ı derya: Deniz dalgalarının oyunu

be-avn-ı Allahu Tealâ: Allahu Tealâ'nın yardımını ile

bed': Başlama, başlayış

bed-baht: Talihsiz, bahtı kara

bedel-i iffet: Namusun bedeli

be-dest: Eliyle, elinde

bed-huy: Kötü huylu, huysuz

bedidar: Görünen, zahir, ayan

bed-nam: Adı kötüye çıkmış

be-gayet: Son derece

be-gayet ihtiraz: Son derece çekinerek, sakınarak

be-gayr-i hak: Doğru olmayana, doğru olmayanla

behâim: Hayvanlar, hayvani nefisler

behre: Pay, hisse, hasip

beis: Engel, uyuşmama, kötülük, zarar

belâhet: Güzellik, zerafet

bela-yı kaht u galâ: Kıtık ve pahalılık belası

beliyye: Bela, felaket, musibet

benî: Oğullar, veledler

berâet: Temize çıkma, aklanma

bera-yı tedavi: Tedavi için

ber-hayat: Canlı, hayatta olan

ber-hevâ: Havaya gitmiş, boşuna gitmiş

ber-hırs: Kızgınlık üzere

ber-hiddet: Hiddet üzere

ber-hordâr: Sağlık ve mutluluk içinde

berî'ü'z-zimme: Suçsuz, ilişkisiz

ber-karar: Karar üzere, kararlı

berk-i şan: Şan pırıltısı

ber-mutat: Her zaman olduğu gibi, alışılagediği gibi

ber-nizam: Düzen üzere, düzenli şekilde

ber-vech-i ati: Aşağıda, gelecekte olduğu gibi

ber-vech: Gereği gibi, olduğu gibi, alışılagediği gibi

bevâtıl: Batıl olanlar

bey' ü şirâ: Alım satım, alış satış

beyan-ı taaccüp: Şaşkınlığını gösterme

beyn: Ara, aralık, arada, araya

beyne'n-nas: Halk arasında

beytü'l-mal: Devlet hazinesi

bezl: Esirgemeksizin verme, bol bol sarfetme

bezle-cû: Latif, güzel söz arayan

bi'd-defaet: Sık sık, tekrar tekrar

bi'l-ahire: Daha sonra, sonradan

bi'l-beyan: açıklayarak

bi'l-istizân: izinli olarak

bi'l-ittifak: Oy birliği ile, anlaşarak

bi'l-mukayese: Karşılaştırarak

bi'l-mûlahaza: Ayrıntılı düşünerek, dikkat kesilerek

bi'l-münasebe: Yeri ve sırası gelerek

bi'l-müracaa: Başvurarak, yardım isteyerek

bi'l-suhule: Kolaylıkla, rahatlıkla

bi'l-vükelâ: Vekiller ile

bi'q-nefs: Kendi kendine

bi't-tabî: Tabiatıyla, doğal olarak

bi't-tahkik: İnceleme yoluyla

bi't-takrip: Yaklaştırmak, ilgi kurmak yoluyla

bi't-tecrûbe: Tecrübe ederek, tecrübe yoluyla

bi-atiye-i uzmâ-yı ilâhiye: Büyük Allah'ın armağanı olmaksızın

bi-bâk: Korkusuz

biçare-gân: Zavallılar, çaresizler

bidâr: Uyanık, uykusuz

bi-edebâne: Edebe aykırı olarak, edepsizce

bi-esas: Temelsiz, bünyadsız

bi-gayrı hak: Doğrudan gayrisiz

bi-günah: Suçsuz, günahsız

bi-hakkın: Hakkıyla

bihterin: En iyi, çok güzel

bi-huzur: Huzursuz, hahatsız

bi-ilaç: İlaçsız

bi-kaydâne: Bağısız, ilgisiz

bikes: Kimsesiz

bilâ intihap: Seçimsiz, seçmeksizin

bilâ ivaz: Tavizsiz, karşılıksız, hazırlanmamış

bilâ-fidye: Fidyesiz

bilâ-iftihar: Övünçsüz, kıvançsız

bilâ-istisna: İstisnasız, ayrı tutmaksızın

bilâ-itirâf: İtiraf etmeksizin
bilâ-izn-i şeri': Şeri' izin olmaksızın
bilâ-mukabele: Karşılık olmaksızın
bilâ-tahkik: İncelemeksizin
bilâ-tazminat: Tazminatsız
bilâ-tecrübe: Tecrübesiz
bilâ-tefrik: Ayırım olmaksızın
bilâ-tereddüt: Tereddütsüz
bilâ-teşekki: Şikayet etmeksizin
bil-ihraç: Dışarıya çıkararak
bil-istifade: İstifade ederek , yararlanarak
bil-muâşere: Birlikte yaşayarak ve hoş vakit geçirerek
binaen: Dayanarak, istinad ederek
binaenaleyh: Bundan dolayı, bunun üzerine
binân-ı cihan: Dünyayı görenler
bi-nihaye: Sonsuz, nihayetsiz, tükenmez
bi-perva: Korkusuz, gözü pek, pervasız
bi-riya: Riyasız
bi-vefa: Vefasız
bi-zâr: Bıkılmış, usanmış
butlan: Haksızlık, hükümsüz olma, geçerliliğini yitirme, batıl
bülegâ-yı kadime: Eskiden güzel söz söyleyenler
bünyân-ı azimet: Büyük bina, yapı

C

câlib-i kulûb-ı beşeriye: İnsanların gönülleri-
ni çelen, cezbeden
calib-i mazarrat-ı azime: Büyük zararların
calibi, cezbi
calip-i iştiha: İstek ve arzuların calibi
calip-i kulûb: Kalplerin calibi
câlis-i serir-i saltanat: Saltanat tahtına otu-
ran
câm-ı zehr-alûd-ı memat: Ölüm zehri karış-
mış kadeh
can-siperâne: Canını verircesine
câ-yı mülâhaza: Düşünme vakti, irdeleme za-
manı
cedit: Yeni

cehil-i mürekkep: Bilmezliğinin farkında ol-
mayış, katmerli cahillik
cehl-i merkep: Eşek cahili, eşek gibi cahil
ceht: Çalışma, gayret
celb-i hatır: Gönülüne çekme
celb-i memnuniyet: Memnuniyet celbetme
celb-i münasib: Uygun davet
celle şâne: Şanı büyük , yüce
celp eylemek: Çekmek , kendine çekmek, ge-
tirmek
cemadat: Cansız varlıklar
cem-i hazâin: Hazine topluluğu, hazineler
yığını
cemiyet-i beşeriye: İnsan topluluğu
Cenâb-ı Muntakim-i Mutlak: Tek olan Allah
cerh: Yaralama, çürütme
ceriha: Yara
cerihadâr: Yaralı
cesim: İri, büyük ve ehemmiyetli
cevab-ı bâ-savâb: Doğru, sağlıklı cevap
cevab-ı küstahâne: Küstahça cevap
cevab-ı mukanna': Örtülü cevap
cevâhir-i girân: Ağır, pahalı mücevher
cevânânî: Delikanlılık
cevf-i arz: Yeryüzünün boşluğu, içi , ortası
cevher-i saf: Saf mücevher
ceza-yı sezâ: Uygun ceza
cezire: Ada
cila-bahş-ı uyûn: Parlaklık veren gözler, kay-
naklar
cinayet-i aleni: Açık cinayet
cinayet-i müthişe: Dehşet veren cinayet
cühela: Cahiller
cühela-yı sebükmağza: Hafif beyinli cahiller
cümel: Cümleler, takımlar
cümel-i hükmiye: Hüküm veren cümleler
cüzîyât: Önemsiz, ufak tefek şeyler

Ç
çâh: Kuyu
çâh-ı cehalet: Cehalet kuyusu

çâlâk: Hızlı, çabuk, hırsız, makam sahibi kim-se

çare-i müessir: Tesirli çare

çare-sâz: Çare bulan

çar-gûne: Dört çeşit

çaryek: Dörtte bir, çeyrek

çend: Kaç, birkaç

çesm-i tahkir: Aşağılayıcı, hakir görücü bakış

çi: Ne

D

dağdâr: Yaralı, yaralanmış, acılı, kederli

dahl-ı azim: Büyük dahili

dâi: Dua eden, duacı, davet eden

daire-i iktidar: İktidar dairesi

dâm-ı iğfalât ve ifsadât: Gaflete düşüren, aldatan ve düzeni bozan tuzak

dârât: Büyük tören, gösteriş

darb-ı mesel: Atasözü

darb-ı mesel-i meşhur: Meşhur atasözü

dârü'l-mücazât-ı ebediye: Hapishane

darüş-şura: Konuşmak için toplanılan yer, meclis

davet-i meşrûa: Uygun, yasal davet

dâyin: Borç veren, alacaklı

def: Uzaklaştırma, ortadan kaldırma

def-i gam: Üzüntünün bertaraf edilmesi

def-i cû: Açlığın ortadan kalkması

define-i mezkûr: Adı geçen gömü, define

delâil: Deliller

delâil-i kaviye: Kuvvetli deliller

delâil-i mukni'a: İkna eden, inandıran deliller

delâil-i müteaddide: Sıkça olan deliller

delil-i kavi: Kuvvetli delil

denâet: Alçaklık, adilik

denâet-i ruh: Ruhun adiliği, adi ruh

der-âgûş: Kucaklama, sarma

derc: Toplama, biriktirme

derc etmek: Yazmak, kaydetmek

der-dest: Elde etmek, elde bulunan, yapılmakta olan

derece-i ihtiyaç: İhtiyaç derecesi

derece-i matlûb: İstenilen derece, alacak derecesi

derece-i safvet: Safılık, paklık derecesi

derece-i ulya: Yücelik derecesi

derece-i vâsi': Genişlik derecesi

dereke: Aşağı inilecek basamak, en aşağı kat

der-hatır: Hatırda

der-hayat: Hayatta

der-kâr: İşte bulunan, aşikar, işin içindeolan

der-kâtib: Yazıcıda, yazanda

der-meyân: Ortada, arada

der-piş: En önde, göz önünde bulunan

ders-i ibret: İbret dersi

deruhte: Üstüne alma yüklenme

derya-yı mevvac: Aşırı dalgalı deniz

dest-i sehavet: El açıklığı, cömertlik eli

deva-yı müessir: Etkili ilaç

devr-i evbâb-ı kibâr: Büyük kapıların devri

deyn: Borç, borçlanma

deyn-i sened: Borç senedi

didar: Yüz, çehre, mülakat, ilahi güzellik

dilâni: Gönüllere ait, gönüllere göre

dildâde-i âlâyiş-i nireng-i hevâ: Arzunun bü-yüsüne bulaşmış aşık

dil-gir: Kalbe sıkıntı veren, gücenik, kırgın

dil-hâh: Gönül arzusu, dileği

dil-hûn: Yüreği kan ağlayan

dilir: Kahraman, yiğit, cesur

dil-rübâ-yı nazenin: Gönül alan nazlı, işveli

dil-şiken: Gönül kıran, kırıcı

din-i Mübin: İyiye kötüyü ayıran, belli din

diriğ: Esirgeme, kıyamama, yazık

divan-ı harb: Askerî mahkeme

dost-dârân-ı hikmet: Hikmet dostları

duçar: Tutulmuş, yakalanmış, hedef

duçar-ı batâ'et: Yavaşlığa, ağırdavranmaya yakalanma

duçar-ı fakr ve zaruret: Fakirlik ve ihtiyaca yakalanmak

duçar-ı hacâlet: Mahcubiyete tutulmak

duçar-ı havfu haşyet: Korkuya tutulmak

duçar-ı hafv ve dehşet: Dehşet ve korkuya tutulmak

duçar-ı hezimet: Bozguna uğramaya yakalanma

duçar-ı ızdırab-ı kalp: Kalp ızdırabına yakalanma

duçar-ı idbar ve ekdâr: Talihsizlik ve kedere yakalanma

duçar-ı idbar ve sefalet: Talihsizlik ve yokluğa yakalanma

duçar-ı kayd-ı esaret: Esarete yakalanma

duçar-ı meskenet: Miskinliğe yakalanma

duçar-ı meyusiyyet: Ümitsizliğe yakalanma

duçar-ı mezellet: Alçaklığa yakalanma

duçar-ı musibet: Kötülüğe yakalanma

duçar-ı mücazât: Cezaya yakalanma

duçar-ı nedamet ve hacalet: Utanma ve pişmanlığa yakalanma

duçar-ı yeis ve keder: Üzüntü ve kedere yakalanma

duçar-ı zillet: Ayakalanma

duhûl: İçine girme, dahil olma

dun: Alçak, soysuz, bayağı

dûr: Uzak, ırak

dûr-bîn: Dürbün

dûr-endiş: İleriyi düşünen, tedbirli, akıllı

dürer-endâz: İnci atan

düsturü'l-amel: Gereği gibi uygulanacak kânun

düşman-ı hafi: Gizli düşman

düşman-ı mühlike: Tehlikeli, öldürücü düşman

düşvâr: Zor

düyûn-ı kesire: Çok borç

E

e'âli: Büyükler, itibarlı kimseler

e'âzım: Büyükler, saygın kimseler

e'âzım-i saltanat: Saltanatın büyükleri

ebeveyn: Anne baba

ebnâ-yı beşer: İnsanoğlu, insan

ebnâ-yı cins: İnsan, insanoğlu

ebnâ-yınev': Çeşitli insanlar

ebyât: Beyitler

ecânib: Yabancılar, ecnebler

ecir: Ücret, mükafat, sevap

edâni-i nas: Deni ve alçaklar

edib-i müşârün-ileyh: Adı geçen edip

ef'âl: Fiiller, hareketler, davranışlar

ef'âl-i hayriye: Hayırlı davranışlar

efâhim: Saygıdeğer kimseler

efkâr: Fikirler, sıkıntı, üzüntü, tasa

efkâr-ı batıla: Boş düşünceler

efkâr-ı efrâd: Bireylerin düşünceleri, askerlerin düşünceleri

efkâr-ı hod-perestâne: Kendini beğenmişçe-sine fikirler

efkâr-ı muhıkka: Doğru fikirler

efkâr-ı selime: doğru, salim fikirler

efrad: Fertler, bireyler

ehâdis: Hadisler

ehâdis-i şerife: Kutsal hadisler

ehem: Daha mühim, daha ziyade dikkat ve özene layık

ehibbâ: Dostlar, sevgililer

ehil-i salip: Haçlılar

ehil-i tâmah: Açgözlüler

ehl-i basiret: İleriyi görenler

ehl-i servet: Zenginler

ehl-i şariat: Allah'ın emrine uyanlar, doğru yolda olanlar

ehven: Daha hafif, pek ucuz

ekâbir: Büyükler

ekel: Yeme

ekser: Daha çok

elbise-i fâhire: Kıymetli elbise

elbise-i fahra: Erdem, övünç elbisesi

elem-nâk: Kederli, elemli

elfâz-ı teşni'ye: Ayıplama kelimeler, lafızlar

eltâf: Lütuflar, güzellikler, daha latif daha hoş olan

eltâf-ı ilahiye: İlahi lütuflar

elvan-ı muhtelif: Çeşitli renkler

elzem: En gerekli

emerd: Bıyığı terlememiş, toy, genç

emniyet-i kâmile: Tam emniyet

emraz: Hastalıklar

emrâz ve evcâ-ı adide: Pek çok ağrı ve hastalıklar

emr-i girye: Ağlama emri

emr-i ilâhiye: İlahi emir

emr-i ta'yiş: Besleme, yedirme emri

emsal: Benzerler, örnekler, hikayeler, kıssalar

emsal-i hasene-i zatiye: Kişisel güzel örnekler

emsal-i selimân: Doğru örnekler

emvâc-ı mütevâliye: Devam eden dalgalar

emval: Mallar

emval ve varidat: Mallar ve gelirler

en'ân: Nimetler

encam-ı münazaa: Münakaşanın sonu

endâhte-i câh-ı mezellet: Zillet kuyusuna atılmış

enfâ: Çok faydalı

enfâs-ı zehr-nâk: Zehirli nefesler

enva: Türler, çeşitler

enva-ı elvan: Çeşitli renkler

envâ-ı esbap: Çeşitli sebepler

enva-ı et'ime-i nefise: Nefis yiyecek çeşitleri

enva-ı fîsk u fûcur: Ahlaksızlık ve eğlence çeşitleri

enva-ı kelimât-ı tahkirye: Aşağılayıcı kelime çeşitleri

enva-ı müskirât: Sarhoşluk yapan içki çeşitleri

enva-ı nas: İnsan çeşitleri

enva-ı tezyîfât: Alaya alma çeşitleri

envâr-ı akl ufîkr: Akıl ve fikir ışıkları

envâr-ı maarîf: Maarif ışıkları

envâr-ı meknûze: Gizli nurlar, ışıklar

envâ-yı ma'yûbât: Kusur ve noksan çeşitleri

enzâr: Nazarlar, bakışlar

enzâr-ı amme: Halkın bakışı

erâmil: Bekarlar, dul kadın

erâzil: Reziller

erâzil-i nas: Halkın rezilleri

erbâb-ı cehl: Cahil kimseler

erbâb-ı dikkat: Dikkatli kimseler

erbâb-ı hikmet: Hikmet sahipleri

erbâb-ı hüner: Hüner sahipleri, sanatçılar

erbâb-ı isyan ve tuğyan: Azgın ve asi kimseler

erbâb-ı ittîfak: Anlaşmış kimseler

erbâb-ı kalem: Yazarlar

erbâb-ı mütâla'a: Okuyucular

erbâb-ı nîfak: Ayırimcılık yapanlar

erbâb-ı şebâb: Gençler

erbâb-ı zühht: Kendini ibadete verenler

ercâh: Daha çok tercih edilen

esâfil: Sefiller

esas-gîr: Temel tutan

esbâb-ı hakîka: Doğru sebepler

esbâb-ı mecbure: mecburi sebepler

esbâb-ı meşrua: Şer'an uygun olan sebepler

esbâb-ı muhikka: Doğru, haklı sebepler

esbap: Sebepler, vasıtalar

esb-sûvâr: Ata binen, at binici

esef-engiz: Keder, üzüntü yaratan

eser-i cemil: Güzel eser

eser-i infiâl: Gücenme, darılma eseri

eser-i rehavet: Gevşeklik, tembellik eseri

eser-i tehevîr: Öfke kızgınlık eseri

esirân: Esirler

eslaf: Bir görevde önce bulunmuş olanlar, önce gelenler

eslâf- nas: İlk insanlar

eslâf-ı kiram: Önce gelen ulu, cömert kişiler

esliha-i saire: Diğer silahlar

esmâ: Adlar, kulak, kulak işitmeleri

esna-yı ihtifa: Saklanma ve gizlenme anı

esna-yı muhakeme: Hüküm verme anı

esna-yı musâhabet: Sohbet anı

esna-yı mübahase: İddialaşma, konuşma anı
esrâr: Sırlar
eş'âr: Şiirler
eşcâr-ı müsmire-i terakkiyât: Yükselen mey-
 veli ağaçlar
eşhas-ı kibir: Kendini beğenmiş, kibirli kim-
 seler
eşhâs-ı rezile: Rezil kimseler
eşkâl: Şekiller , suretler, tarzlar
eşk-i meserret: Sevinç gözyaşı
eşk-i şefkat: Şefkat gözyaşı
eşk-riz: Gözyaşı döken, ağlayan
eşrâr-ı eşrâf-ı nas: İnsanların şeref ve itibar
 sahibi olanlarının kötülükleri
et'ime-i nefise: Çok güzel yemekler
etvâr: Hal ve hareketler, tavırlar, işler
etvâr-ı âlempesendâne: Herkesin beğendiği
 işler, hareketler
etvâr-ı insaniye: İnsanların işleri, hah ve ha-
 reketleri
etvâr-ı müstahsene: Beğenilen iş ve hareket-
 ler
etvâr-ı nâ-pesendide: Beğenilmemiş iş, hal
 ve hareketler
evâmir: Emirler, buyruklar
evâsıt: Ortadakiler, ortada bulunanlar
evc-i bâlâ: En üst derece
evham-ı hod-perestâne: Kendini beğenme
 kuruntusu
evkât-ı azize: Muhterem vakit
evla: Daha iyi, üstün
evliya-yı niam: Nimetlerin verilmesini sağla-
 yan
evliya-yı umûr: İş başında bulunan kimseler
evsaf-ı medh ü sena: Medh ve övgünün sıfat-
 ları
evsat: Ortalar
eytâm: Yetimler
eyyam-ı cevâni: Gençlik günleri
eyyam-ı ikbâl: Saadetli , talihli günler
ez-can u dil: Can ve gönülden
ezcümle: Hepsinden

ezmine-i kadime: Eski zamanlar
ezvâk: Tatlar, zevkler, hazlar
ezvâk-ı bi-şumâr: Sayısız zevkler
ezvâk-ı cismaniye: Bedene ait zevkler
ezvâk-ı saire-i dünyeviye: Dünyanın diğer
 zevkleri

F

fahşiyât: Duyurma, meydana çıkma, açığa
 vurma
failk: Üstün
fariğ: Vazgeçmiş , çekilmiş, işsiz, işini bitir-
 miş
fariğü'l-bâl: Başı dinç , rahat
fart-ı cûd: Aşırı cömertlik, cömertliğin aşırısı
fart-ı neşât: Sevincin, neşenin aşırısı
fasık: Allah'ın emirlerini tanımayan, günah
 işleyen
fasit: Fesatlık yapan, fesat
fasl-ı harif: Sonbahar mevsimi
fasl-ı şebâb: Gençlik mevsimi
faş etme: Meydana çıkarmak, duyurmak
 fayda-mend: Faydalı
fayda-yı mucib: İcabeden fayda
fazâil: Güzel vasıflar, erdemler, faziletler
fazâil-i ahlakiye: Ahlaki faziletler
fazâil: Güzel vasıflar, erdemler
fazilet-i sükût: Susmanın fazileti
fazilet-perver: Fazilet sahibi, fazilet sever
feda-yı can: Canı feda etmek
fen-i mühim: Önemli ilim
ferah-yâb: Ferah bulan, ferah bulmuş
ferâmuş: Unutma, akıldan çıkma
ferda: Yarın
fersude: Eski, eskimiş
fesat-ı bûri: Fesat üreten, fesatlık yapan
fevâid-i azime: Büyük faydalar, kazançlar
fevka'l-hadd: Haddinden fazla, pek çok
fevka'l-me'mûl: Umulandan çok, umulanın
 üstünde
fevt: Kaçırma, elden çıkarma, kaybetme

feyzân: Bolluk, çokluk, ilim, irfan
feyz-i kesbî: Kazancın feyzi, bereketi
feyz-yâb: Feyiz bulan, feyiz bulucu
fezâ'il-i âliye-i ahlakiye: Üstün ahlakın faziletleri
fezâ'il-i müstahsene: Övülmüş, güzel işlerin faziletleri
fezâ'il-i saire: Diğer faziletler
fezâ'il-i selp: Gidermenin , menfileştirmenin faziletleri
fezâ'il-i ahlakiye: Ahlaki faziletler
fezâ'il-i insaniye: İnsani faziletler
feza-yı bi-nihaye-i ebediyet: Ebediyetin sonsuz boşluğu, genişliği
fıkarât-ı hükümiye: Hükümle ilgili kıssalar, hükmi kıssalar
fıkarât-ı müfide: Faydalı kıssalar, hikayeler
fırsat-yâb: Fırsat bulan, fırsat bulucu
fitraten: Yaratılıştan, fitri olarak
fi'l-vaki: Hakikaten, gerçekten
fi-hıfzü'l-lisan selametü'l-insan: İnsanın selameti dilini korumasındadır
fiil-i nâ-marzi: Arzuya, isteğe uygun olmayan iş
fikdân-ı fikir: Fikir darlığı
fikir-i haşir: Toplu fikir
fikir-i mevcude: Mevcut olan fikir
fikir-i mucidâne: Yeni icadedilmişcesine olan fikir
fikir-i musırrâne: Israr ve inatçı fikir
fıkr-i mucid: Mana yaratan fikir
fıkr-i muhtera': Uydurma, uydurulmuş fikir
filhakika: Hakikatte, doğrusu, gerçekten
fi-mâba'd: Bundan böyle, bundan sonra, bir daha
firifte-i desâis: Hileyle aldatılmış
fi-sebil-illâh: Allah yolunda, karşılık beklemeksizin
fukara-perverlik: Fakirleri besleyen, gözeten
fuzelâ: Faziletli , erdemli kimseler
füc'eten: Birden bire, aniden
fünûn: Fenler

füruht: Satma, satış
fürûhte: Satılmış
fürumaye: Mayası bozuk, soysuz, aşağılık
fütur: Zayıflık, gevşeklik, usanç, keder, ümitsizlik

G

gadr: Hainlik, vefasızlık, merhametsizlik, zulüm
gaflet: Boş bulunma, dalgınlık, ihmal, endişesizlik
garibü'l- diyar: Memleketin yabancıları
gasil: Ölüyü yıkama, temizleme
gavâil-i azime:Büyük sıkıntılar, felaketler, belalar
gaybubet: Yokluk, kaybolma, göz önünde olmayış
gaye-i mücerrede: Tek amaç, tek gaye
gayr-i münasip: Uygun olmayan
gayr-i müşfik: Şefkatli olmayan
gayr-i mütenasip: Uygun olmayan, denk olmayan
gazab-ı ilahi: Bela, musibet
germâ: Sıcak, yaz
geşt ü güzâr: Gezme, gezip tozma, geçme
gipta-keş: Gipta eden imrenen
gîrân: Ağır, fena, kokmuş, usandırıcı, sert
gîrân-baha: Kıymetli, değerli
girdab-ı amik: Derin girdap
girdap-ı sefalet: Sefalet girdabı
giriftar: Tutulmuş, esir, düşkün, tutkun
giriftar-ı pençe-i cürüm ve cinayet: Suç ve cinayet pençesine düşmüş
giryân: Ağlayan, ağlayıcı
gûne: gidiş, tarz, tür, yol
gûşîş: Çalışma, çabalama
gûş-i hûş: Dikkatle dinleme
güftâr: Söz

H

hâb: Uyku, rüya

habaset: Habislik, kötülük, alçaklık
habbe: Taneler, arpa ve buğday gibi yuvarlak ve küçük şeyler
hâbgâh: Uyunacak yer
hâb-ı gaflet-i sabâvet: Çocukluk ve gaflet uykusu
hâb-ı rahat: Rahat uyku
habis-i merkum: Adı geçmiş aşağılık, adı kimse
hacer-i hikmet: Hikmet taşı
hada'a: Hileciler, aldaticılar
hadâset-i sinn: Yaş küçüklüğü
hadd: Sınır, bir şeyin sonu, değer
hadd-i itidal: Ölçülülük sınırı, orta
hademât: Hizmetçiler, hizmet edenler
hademât-ı memlûkâne: Köleye yakışır şekil-de hizmet edenler
hademe-i hassa: Özel hizmetçi
hadid: Öfkeli, hiddetli, titiz, şiddetli
hadidü'l-mizaç: Sert tabiatlı, asabi, keskin
hadika-i fikr: Fikir bahçesi
hâdim: Yikan, yıkıcı
hadim-i bina-yı vücut: Vücut binasını yikan, vücudu mahveden
hadim-i mahv-ı nukûd: Paranın mahvının yıkımı
hadisât-ı sâr: İntikam hadiseleri
hafiyen: Gizliden, gizlice
hâhiş: İstek, isteyiş, arzu
hâiz: Malik, sahip, taşıyan
hakikat-i keyfiyet: Bir işin veya şeyin hakikati
hakikat-i Müslime: Müslümanın gerçeği, mahiyeti
hakikat-şinâs: Hakikatı, gerçeği tanıyan ve bilen
hâkim-i zalim: Zalim Hakim
hakir: İtibarsız, değersiz, aşağı, adi
hakkaniyet perverlik: Adalet severlik
hakk-ı iltizam: Gerektiren, icabettiren hak
hakk-ı sarîh: Açık ve belli olan hak

hak-şinâs: Doğruyu bilen ve tanıyan
hal ü sâl: Durum ve yıl
halâs: Kurtulma, kurtuluş
halât-ı mulime: Elemli, kederli haller, ruhi zevkler
halavet-i ruhaniye: Ruhla ilgili zevkler
halet-i mesgere: Gülünç, gülünecek çirkin haller
halet-i mesti: Sarhoşluk hali, mestlik hali
half-i ahit: Yemin sözü
half-i vaat: Söz verme yemini
hâlık: Yaratıcı, yaratıcı, Allah
hal-i fakr: Fakirlik, yoksulluk hali
hal-i hüzn: Hüzün hali
hal-i ızdırab: İztirab hali
hal-i idbar: Talihsizlik hali
hal-i ihtizar: Can çekişme, ölüm hali
hal-i mutedil: Uygun, orta hal
hal-i müzayaka: Sıkıntı, yokluk, parasızlık hali
hal-i nâgeh: Vakitsiz, ansızın olan hal, durum
hal-i sefalet: Yokluk hali
hal-i şeyhuhat: Yaşlılık hali
hâl-i uzlet: Yalnızlık hali
hal-i vahim: Sonu tehlikeli, korkulu hal
hamakat: Ahmaklık, beyinsizlik
hami: Himaye eden, koruyan
hamil-i varaka: Kağıt, evrak taşıyan
hamiyet: Milli onur ve haysiyet
hamiyet-i kalb: Kalbin onur ve haysiyeti
haml: Gebe olma hali, isnat, yük, yükleme
hane-i dil: Gönül evi
hâr u haşak: Çör çöp
harabe-zâr: Viranelik, yıkık yer
hareket-i basiretkârâne: İleriye, doğruyu görerek yapılan hareket
hareket-i irtikâp: Kötü iş işleme, rüşvet yeme hareketi
harf-i vahit: Hiçbir harf, hiçbir söz
haris: Hırslı, bir şeye lüzumundan fazla istekli

haris-i cah: Makam, rütbe düşkünü
haris-i şan ve şöhret: Şan, şöhret düşkünü
hasâ'il-i hamide: Övülmeye değer huylar, hasletler
hasâ'il-i hasene: Güzel huylar
hasâ'is-i memdûha: Övülmüş kötü huylar
hasâil-i cemile: Güzel huylar
hasâil-i memdûha: Övülmüş güzel huylar
hasâil-i mezkûre: Adı geçen hasletler
hasâis: Kötü, fena, alçak tabiatlar, huylar
hâsârât: Zarar, zıyan
hasâs-i zatiye: Kişisel ihtiyaç
hasbe'l-beşeriye: İnsanlık icabı olarak
hasbe'l-icap: Durum icabı olarak
hasbe'l-iktiza: Gerektiğinden dolayı, ötürü
hasbe'l-zarure: Zaruriyetten dolayı
haset-perver: Kısırcağı seven, besleyen
hasım-ı hânegî: Evdeki düşman
haslet-i mezmûme-i atalet: Gizli tembellik yaratılışı
hasr: Sıkıştırma, hareketten menetme, mahsus kılma
hissemend: pay alan, hisse, alan, ibret alan
hasut: Kısırcağı, çekemeyen
haşyet: Korku, korkma
hatır-mânde: Hatırı kalmış, gücenmiş
hatî'ât: Yanlışlar, kabahatler, suçlar
hatî'ât-i beşeriye: İnsanlık suçları
hatip-i belîğ: Açık ve güzel konuşan hatip
hatt-ı evsat: Orta çizgi
hatt-ı hareket: Davranış, davranma yolu
hatve: Adım
havale-i sem': Kulağın manisi
havariyyûn: Havariler, İsa peygamberin oniki kişiden ibaret olan yakın dostları, yardımcıları
havas-ı celile: Büyük keyfiyetler
havâyic-i zaruriye: Giderilmesi gereken ihtiyaçlar, zaruri
havâf: Korku
hayat ve memat: Hayat ve ölüm

hayfa: Yazık ki, heyhat, haksızlık, zulüm
hayır-hâh: Herkesin iyiliğini isteyen, iyilik sever
hayrû'l-halef: Hayırlı evlat
hayvanât-ı me'nûse: Evcil hayvanlar, ünsiyet olunmuş hayvanlar
hayyen: Diri, canlı olarak
hazâ'in: Hazineleler
hazarât: Hazır olma, yakınında bulunma
hazer: Sakınma, kaçınma, korunma
hazret-i ârayış-bahş: Süsleme, bezek bahşeden hazret
hedef-i tariz: Dokunaklı söz hedefi, taşlama hedefi
hedef-i tir-i aşk: Aşk okunun hedefi
hediye-i naçiz: Değersiz, çok küçük hediye
hedm: Yıkma, harabetme
hel yestevi'llezine: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?(Kur'an-ı kerim, Zümer suresi 9. Ayet)
hem-bezm: Aynı meliste oturan
hem-efkâr: Aynı fikirlerde olan
hemîşe: Devamlı, sürekli
hem-nev: Aynı cins, aynı şekil
hem-nişin: Birlikte oturup kalkan, teklifsiz arkadaş
hengâm: Zaman, sıra, mevsim
hengâm-ı mesâ'ib: Felakerlerin olduğu uğursuz zaman
herze-gû: Saçma sözler söyleyen
hevâ-perestân: Nefsine, zevkine düşkünler
hevesât-ı nefsâniye: Nefis düşkünlükleri
heyâkil: Heykeller
heyet-i içtimaiye-i beşeriye: İnsani toplanti heyeti
heyet-i mecmua: Toplanmış heyet
hezeyan: Sayıklama, saçma sapan konuşma
hezl-gû: Şakacı, latifeci
hıffet-i akıl: Akıl hafifliği
hıfz: Saklama, ezberleme
hıfz-ı esrar: Sırları saklama
hıfz-ı hak: Doğruyu saklama

hıfz-ı lisan: Dili koruma
hırs-ı şan: Şan hırsı
hırs-ı tahakküm: Önde gelme, ileri gelme hırsı
hısâl-ı 'âliye: Yüksek ahlaklar
hıyan-ı israfât: İsraflar zamanı
hicviyât: Hicivle ilgili şiir ve manzumeler
hiffet: Hafiflik, hoppalık
hikmet-âmiz: Hikmetli, hikmetle karışık
hikmet-fürûs: Hikmetli söz söylediğini zanneden, hikmet satan
hikmet-i ameliye: Pratik bilgi
hikmet-i bâliğa-i ilâhiye: Allahın son mertebeyi bulan hikmeti
hilaf-girân: Aleyhte bulunanlar
hilaf-girânî: Aleyhte bulunur şekilde
hilaf-ı vaki: Vaki olmayan
hilkat: Yaratılış, tabiat
hilm: İnsanın tabiatında olan yumuşaklık, yavaşlık
hîn-i hacet: Gerektiği zaman
hîn-i müfârekat: Ayrılma zamanı
hin-i vefat: Vefat zamanı
hisâbü'l-meslek: Meslek hesabı
hisse-mend: Hissesi olan, pay alan, ibret alan
hiss-i namus-ı baki: Daimi namus duygusu
hiss-i ulûviyye: Yüce duygu
hissiyât-ı âliye: Yüksek hisler, duygular
hissiyat-ı fazilâne: Faziletli duygular
hissiyât-ı rakika: İnce duygular
hissiyat-ı ulvi: Yüce duygular
hitam: Son
hod-bîn: Kendini beğenmiş, bencil
hod-binlik: Kendini beğenmişlik, bencillik
hod-pesend: Kendini beğenmiş
hoş-bû: Güzel kokan, güzel kokulu
hoş-gû: Dili tatlı, tatlı dilli
hubb-i nefis: Nefis sevgisi
huddâm: Hizmetçiler
hukuk-ı ibad: İnsan hukuku
hukuk-ı mağsube: Gasbolunmuş hukuk

hukuk-ı mukaddese: Mübarek, kutsal hukuk
hulefâ: Halifeler
hurûf: Harfler
husul-ı terakki: Yükselmenin, ilerlemenin ortaya çıkışı
husûl-i kemâl: Olgunluğun ortaya çıkışı
huşûnet: Kabalık, katılık, inatçılık
huşûnet-i tabiat: Tabiat, mizaç sertliği
hutebâ: Hutbe okuyanlar
huzur-ı kralî: Kralın huzuru
huzûz: Zevkler, sevinçler, memnuniyetler
huzûzât-ı nefsâniye: Nefse hoş gelen şeyler
huzuzât-ı şebabiye: Gençliğe ait zevkler
huzzâr: Huzurda, meydanda, bizzat bulunanlar
hükemâ-yı kadime: Eski hakimler, alimler, bilginler
hük-m-i karakuşi: Mantiğa uymayan, hesaba kitaba uymayan hüküm
hüküm-ferma: Hüküm süren
hüküm-i icbar: Zorlama hüküm
hüs-n ü an: Güzellik
hüs-ne-i istimal: Güzel kullanma, yerine kullanma
hüs-n-i ahlak: Ahlak güzelliği
hüs-n-i etvâr: Güzel tavırlar
hüs-n-i ibret: Bir meseleden çıkarılan güzel ders
hüs-n-i idare: İyi idare, iyi kullanma
hüs-n-i istimal: İyi kullanma
hüs-n-i muaşeret: İyi geçinme
hüs-n-i muaşeret-i zevceyn: Eşlerin iyi geçinmeleri
hüs-n-i rıza: Güzel memnunluk
hüs-n-i talim ve terbiye: Eğitim ve öğretimin güzelliği
hüs-n-i terbiye: Güzel terbiye
hüs-n-i tesir: Güzel etki
hüs-n-i teveccüh: Sevgiyle karışık beğenme
hüs-n-i teveccüh-i umumiye: Herkesin sevgiyle karışık beğendiği

İ

ısgâ: Dinleme, söz tutma

ıslah: İyileştirme, yeniden düzenleme

ıslah-ı nefis: Nefsi düzeltme, iyileştirme

ıstırab-ı şedit-kalp: Şiddetli kalp ıstırabı

ittirâd-ı meşrep: İçki içilecek yerlerin birbirini izlemesi, huyun birbirini izlemesi

ittirâd-ı mizaç: huyun birbirini izlemesi

ıyâl: Aile

ızdırâbât-ı kalbiye: Kakp sıkıntıları, acıları

ızlâl: Gölge etme, gölgelendirme

izmâr: Saklama, gizleme

ıztırab-efzâ-yı ruh: Ruhun artmış ıstırabı

İ

i'la: Yükselme, yücelme, şan ve şöhrati artırma

i'râz: Yüz çevirme, yüzüne bakmama

i'tilâ-yı şan: Şanın yücelmesi

i'tisâf: Doğru yoldan sapma, yolsuzluk

i'zâm: Gönderme, yola çıkarma, olduğundan büyük gösterme

i'zâr: Yanak, ruh, ruhsar

iade-i itibar: Onurunu kurtarma, yetirilen itibarı yeniden kazanma

iade-i muhabbet: Sevgiyi kazanma

iâne: Yardım, destek, yardım amaçlı toplanan para

ibâ': Kabul etmeme, kaçınma, tiksindirme

ibadullah: Allaha inanana, Tanrı'nın kulları, çok, pek çok

ibdâ': Yoktan var etme, yaratma

ibkâ: Ebedi kılma, kendi haline bırakma, ağlatma

ibkâ-yı nam: İsmi'nin ebedi kılınması

ibram: Çok ısrar etme, aşırı derecede üsteleme

ibramât: İsrar etmeler

ibrâz: Gösterme, ortaya çıkarma

ibraz-ı âsâr-ı keremkâr: Çömertlik eserlerinin gösterilmesi

ibraz-ı âsâr-ı minnetdâri: Minnetdarlık eserlerinin gösterilmesi

ibraz-ı maharet: Becerinin, ustalığın gösterilmesi

ibraz-ı marifet: Bilginin gösterilmesi

ibraz-ı muhabbet: Sevginin gösterilmesi

ibrâz-ı rû: Yüz gösterme

ibraz-ı sehâvet: Çömertlik gösterme

ibraz-ı şecaat: Yiğitlik, cesurluk gösterme

ibraz-ı tevazu: Alçakgönüllülük gösterme

ibret-âmiz: İbret verici, gariplik ve tuhaflıklarla dolu

ibret-i müessir: Birini etkileyerek onun ders almasını sağlayan durum veya olay

ibtida-i ihda: İlk ortaya konan, ilk sunum

ibtidâr: İşe hızlı başlama

ibzâl: Esirgemenen bol bol verme, saçma

ibzâl-i lütuf: Lütuf çokluğu

icbar: Zorlama baskı yapma

icmal: Özet, kısaltma, hülâsa

icra: Uygulama, uyarılma, yapma

icra-yı mücaz: Uygun görülenin yerine getirilmesi

icra-yı mücazât: Uygun görülenlerin yerine getirilmesi

icra-yı tenbihât: Tenbihlerin yerine getirilmesi

icra-yı vazife: Vazifenin yerine getirilmesi

icthâat: Gücünün yettiği ölçüde çalışıp çabalaması

icthâp: Tereddüt etme, çekinme, uzaklaşma

idare-i lisan: Dilin idaresi

idbâr: talihsizlik

iddihâr-ı nükûd: Nakit paraların, kıymetli eşyaların depolanması

idhâr: Hakir görme, aşağılama

ifâdât-ı vaka: Vakanın anlatımı

ifade-i çâh: Kuyunun , çukurun anlatımı

ifade-i kâzibe: Yalancının ifadesi, yalan anlatım

ifâte-i fırsat: Fırsatı elden kaçırma

ifa-yı hükm: Hükmün yerine getirilmesi

ifâ-yı hürmet: Hürmetinyerine getirilmesi
ifa-yı hüsn-i hizmet: Güzel hizmetin yerine getirilmesi
ifa-yı vazife: Vazifenin yerine getirilmesi
İfa-yı vazife-i minnetdârî: Minnetdarlık vazifesinin yerine getirilmesi
ifa-yı vezâif: Vazifelerinyerine getirilmesi
İfa-yı vezâif-i müttekâbile: Karşılıklı vazifeleri yerine getirilmesi
İffet-i ismet: Temiz namus
İfna: Bitirme, yok etme, tüketme
İfrat: Aşırı gitme, ölçüyü kaçıрма
İfsat: Fesat karıştırma, düzeni bozma
ifşa-yı raz: Sırrı açıklama, yayma
iftihar: Övünme, kıvanç
igfal: Gaflete düşürme, aldatma
igâmâz-ı ayn: Ayıplama, görmemezlikten gelme, göz yumma
igvâ: Baştan çıkarma, azdırma
İhâfe: Korku verme, gözdağı verme, korkutma
ihale kılınmış: Artırma ve eksiltme yoluyla satılmış
ihâle-i sem': Uygun görüleni kabul etme
ihanet: Hainlik, ihanet
ihata: Kuşatma, çevirme
ihdas: Ortaya çıkarma, kurma, yeniden oluşturmak
ihfâ: Gizleme, saklama
ihlal: Bozma, halelverme, yerleştirme
ihlât-ı ratbiye: Vücudun ratbiyesi
ihmal: Gereken ilgiyi göstermeme, yükletilme
ihraç: Çıkarma, dışarıya atma
ihrâk: Yakma, ateşe verme, yangın
ihraz: Kazanma, elde etme
ihsan-dide: İhsan görmüş, bağış ve hediye almış
ihsan-ı beliğ: Çok ihsan
ihhtar: Uyarma, dikkat çekme
ihthârât: Uyarmalar, dikkat çekmeler

ihthârât-ı hayr- hâhâne: İyi isteklerle uyarmalar
ihhtar-ı hakimâne: Hakimcesine ihtar
ihtifâ: Saklanma, örtünme
ihtilaf-ı meşrep: Tabiat ayrılık, uyuşmazlık
ihtilaf-ı tabâyi': Farklı yaratılış
ihtilâs-ı emvâl: Para ve mal çalma, hırsızlık yapma, aşırma
ihtilat: Karışma, katılma, karşılaşp görüşmek
ihtira: Yeni bir şey bulma, yaratma, türetme
ihtirâz: Çekinme, sakınma, tereddüt etme
ihtirazât: Çekinmeler, tereddüt etmeler
ihtisar-ı kelam: Sözü kısaltma
ihtiyar: Yaşlı, kocamış olan kimse, seçme, tercih etme, üstün tutma
ihtiyar-ı sükût: Susmayı tercih etme
ihtiyar-ı uzlet: Yalnızlığı, bir köşeye çekilmeyi tercih etme
ihtiyat: İleriyi düşünerek ölçülü davranma, sakınma, her an savaşa girebilecek biçimde hazır bulundurulmuş birliklere verilen ad.
ihtiyat-ıiltizam: Gerekli tedbir
ihya: Canlandırma, diriltme, çok iyi duruma getirme, geliştirme, güçlendirme
ikâ': Yapma, etme, oluşturma
ikâb: Ceza, azap, eziyet
ikame-i dava: Dava açma
ikbâl: Baht açıklığı veya yüksek bir makama, yere erişmiş olma durumu
ikdam: Sürekli çalışp didinme, ilerleme, gelişme gösterme
ikmâl: Eksik bir şeyi tamamlama, daha iyi bir duruma getirme, bitirme, sonuçlandırma
ikraz: Borç veya ödünç verme
iktibas: Ödünç alma, geçici olarak edinme, alıntı
iktifa: Yetinme, yeterli bulma
iktisap: Kazanmak, edinim
iktitâf: Devşirme, toplama, bir çalışmanın ürününü alma
iktiza: Gerekli olma, gerekme

ila-âhirü'l-ömr: Ömrün sonuna kadar
ilam: Duyurma, elem ve keder verme, düğün yemeği
ilave-i makâl: Söze ilave, sözün ilavesi
ile'n-nihayetü'l-ömr: Ömrün sonuna kadar
ilhâh: İsrar etme, üsteleme
ilim-i hendese: Geometri ilmi
ilkâ: Kovma, bırakma, defetme
ilkâ't-ı garazkârâne: Düşmanca davranarak, haincesine kovmalar
ilkâ-yı meserret: Sevincin defi
illet-i mahûfe: Tehlikeli, korkunç hastalık
iltica: Güvenilir bir yere sığınma, korunmak için bir yere girme
iltifat-âmiz: İltifatlı
iltimas: Haksız yerekayıрма, arka çıkma, ayrıcalık tanıma
iltizam: Görev edinme veya sayma, destekleme, gerekli bulma, kesinti, vergi
İltizam-ı sükût: Susmayı tercih etme, konuşmama
İlzam: Devletin gelir getiren bir mülkünü işletmeye vermek, susturma
imal-i kerde: imal etmiş olduğu, imal edilmiş
imhâh: mühlet verme, sonraya bırakma
imlâ: Yazım, doldurma
imrâr: Gönderme, sevk etme, geçirme
imrâr-ı eyyam: Günleri geçirmek
imsâk: Bir şeyden el çekme, rehiz, oruca başlama zamanı, cimrilik
imtina: Kaçınma, sakınma, imkansızlık
imtisal: Bir örneğe göre iş yapma, verilen emre bütünüyle uyma
imtizaç: Karışabilme, karışma özelliği olma, uygunluk, iyi geçinme
in'âm: Nimetlendirme, bağışlama, ihsan etme
inâs: Kadınlar, alıştırma, öğrenme
inbisat-ı ruh: Ruhun ferahlaması
incâ: Kurtarma, selamete erdirmeye
incaz: Yerine getirme eda etme
incâz-ı vaat: Va'din yerine getirilmesi

incizâb-ı deruni: İçden cazibeye tutulma, büyülenme
inde'l-halk: Halka göre, halkın yanında
inde'l-lah: Allah yanında
ind-Allah: Allah yanında
inde'l-ukala: Akıllılar yanında
inde'n-nas: İnsanlara göre
inhimâkât: Ahmak gibi görünenler
inhiraf-ı mizaç: Huyun doğru yoldan ayrılması
inkâr-ı hakkaniyet: Doğruyu saklama
inkıraz: Batma, dağılma, yok olma
inkışaf: Açılma, açığa çıkma
inkizâ-pezir: Sona eren
insaniyetperverlik: İnsanlığı sevmek
inşat: Şiir okuma
inşirah-ı kalp: Kalbin ferahlaması, açılması
intaç: Neticelendirme, bitirme
intibah: Uyanma, uyanış
intifâ': Meydanda görünmeme, faydalanma
intihâb: Seçme, seçip toplama
intihap: Talan etme, yağmalama
intikam-ı aleni: Açıktan intikam
intizar: Bekleme, beddua
inzar: Geciktirme, korkutma, tenbihte bulunma
inzâr-ı evliya-yı ni'âm: Lütüfta bulunan kimselerin tenbihi
inzimam: Zam olunma, katılma
inziva: Bir köşeye çekilme, dünya işlerinden vazgeçme
İnziva-nişîn: Bir köşede oturan
iptila-yı ays u işret: Zevk ve eğlenceye düşkün olmak
irâd: Getirme, söyleme
irâe: Gösterme, tayin etme
irâe-i hakikat: Hakikati gösterme
irâs: Verme, verilme, sebeb olma, gerekme, getirme
irâs-ı ayb: Ayıplama
irâs-ı halel: Bozmaya, eksikliğe sebeb olma

irâs-ı mazarrat: Zarar ziyana sebeb olma
irâs-ı sekte: Kesilmeye, bozmaya sebeb olma
irâs-ı şeyn: Ayıba, kusura, lekeye sebeb olma
irâs-ı şüphe: Şüpheye sebeb olma
irat: Tehlikeye düşürme
irşat: Doğru yolu gösterme, uyarma
irtihal: Göçme, göç etme, ölme
irtikâb: Bekleme, kötü iş işleme, rüşvet yeme
irtikâbât: Beklemeler, kötü iş işlemeler, rüşvet yemeler
is'âd: Yükseltme, yukarı çıkartma, mesut etme, kutlu kılma
is'âf: Birinin isteğini kabul edip yerine getirme
isâf: Eseflendirme, darıltma
isâ'et: Kötülükte bulunma, kötü iş işleme
isâl: Vardırma, vardiırılma, ulaştırma, ulaştırılma
isâr-ı maziye: Geçmiş bağ, esirlik
iskât: Düşürme, düşürülme, susturma, kaldırma, razı etme
ismet: Günahsızlık, temizlik
ispat-i müddeâ: Davanın isbatı
istîcâk: Sonraya bırakılmasını isteme, acele etme, çabuklandırma
isticvâb: Cevap alma maksadıyla söyletme, sorgu
istidadât-ı âliye: Yüksek kabiliyetler
istidâd-ı tabii: Doğal yetenek
istidat: Doğrulama, alışma
istidat-ı fitri: Yaratılıştaki yetenek
istifade-cûyân: Fayda arayanlar, kazanç arayanlar
istifa-yı kusur: Özür dileme
istiğrâb: Garip bilme, şaşma
istihrâc: Çıkarma, çıkarılma
istihkâr: Hakir görme, hor görme, hor görülme
istihlâk: Harcamak, tüketmek
istihsal: Hasıl etme, üretme, ele geçirme, ele geçirilme
istihsal-i esbâb-ı huzur: Huzur sebeplerini elde etme

istihsâl-i hoşnûdî: Hoşluğu elde etme
istihsal-i müsaade: İzin ele geçirme
istihsal-i ruhsat: İzin elde etme
istihza: Biriyle eğlenme, alay etme
istihzar: Hazırlama, huzura getirme, çağırma, hatırlama
istikraz: Ödünç para alma, alınma, faizle para alma
istimâ': Dinleme, işitme
istima-i hile ve hud': Hile ve dalevereye kulak verme
istimal: Kullanma
istimdad: Medet, yardım isteme
istinatgâh: Dayanacak, güvenccek, sığınacak yer
istinbât: Bir şeyden gizli bir mana çıkarmak, dolayısıyla anlama
istintak: Birini söyletmek isteme, sorguya çekme
istirdâd: Geri alma, alınma, geri isteme
istizah: Açıklama isteme
iş'âl: Alevlendirme, şiddetlendirme, parlatma
iş'a-pâş uyun-ı âlem: Alemin gözlerine ışık saçan
işâ'a: Haber yayma, herkese duyurma
işret: İçki, içki içme, yaşama
işti'âl: Alevlenme, tutuşup yanma
iştigalât-ı nafi'a: Faydalı meşgaleler, çalışmalar
iştigalât-ı zatiye: Şahsi işler, meşgaleler
iştigalât-ı zihniye: Zihni meşgaleler
işti'hâr: Meşhur olma, şöhret bulma
istikâ: Şikayet etme, yanıp yakılma
it'âb: Azarlama, darılma, yorma yorulma
it'âm: Yemek yedirme, yemek verme
it'âme-i nâfi'a: Faydalı yemekler
itâ: Verme, verilme, ödeme
itâ'at: Dinleme, boyun eğme
ita-yı muattala: Boş verilmiş
itfa: Söndürme, söndürülme
itham: Suçlama, kabahat yüklem

itibar-ı insaniye: İnsani değer
itidal: Aşırı olmama hali, ölçülülük
itikâdât-ı deniye: Alçak inançlar
itikâd-ı ‘âcizâne: Acizane inanç
itilaf-ı efkâr: Fikirlerin uyuşması
itirazât-ı vaka: Olayın itirazları
itiat: Alışkanlık, adet edinme
ittibâ’: Tabi olma, uyma, ardı sıra gitme
ittifak: Birleşme, sözleşme, uyuşma
ittifak-ı efkâr: Fikirlerin uyuşması
ittihâd: Birlik, bir olma, aynı fikirde olma
ittihâd-ı kulûb: Kalp birliği
ittihaz: Edinme, kabul etme, itibar etme, kul-
 lamnma
izâ’a: Açığa vurma
izâ’a-i vakit: Vakti açıklama
izâa-i evkât: Vakitleri açıklama
izaç: Yerinden koparma, rahatsız etme
izale: Giderme, yok etme
izâle eylemek: Gidermek, yok etmek
izhar: Gösterme, meydana çıkarma
izhar-ı adavet: Düşmanlık gösterme
izhar-ı malumat: Açıklama, geniş şekilde gös-
 terme
izhar-ı sürur: Sevinç gösterme
izhar-ı taaccüp: Şaşkınlık gösterme
izhar-ı teessüf: Üzüntü gösterme
izhar-ı zerafet: İncelik gösterme
izlâl: Hakir görme, alçaltma
izmihlal: Parıldama, surat asma, kışın şiddetli
 olması
K
ka’id: Oturan, oturmuş, yedeğine alan
kab-ı dakik: İçinde un olan kap, un kabı
kabil-i inkâr: İnkârı mümkün olan
kâbil-i kıyas: Mukayesesi mümkün olan
kabil-i tamir-i ziyân: Zararının tamiri ve ona-
 rılması mümkün
kabil-i tarif: Tarifi mümkün olan
kable’l-vefat: Ölmeden önce

kadh: Çekiştirme, zemmetme
kadr u itibar: Ehemmiyet ve değer
kadr-i kitab: Kitabın değeri
kâffe: Hep, bütün, cümle
kâffe-i mahlûkat: Yaratılmışların hepsi
kâffe-i mevcudat: Varlıkların hepsi
kâffe-i rezâ’il: Rezillerin hepsi
kâfir-i nimet: Nankör
kaht u galâ: Kıtlık ve pahalılık
kahtzedegân: Kıtlık ve pahalılığa maruz kal-
 mışlar
kaide-i basiret: Öngörüşün esası
kaide-i hıfz-ı raz: Sırrın korunma esası
kaide-i lâ-tatgîr: Değişmez kaide, kural
kala-bend: Kaleye bağlanmış, kale içinde ya-
 şamaya hüküm giymiş olan
kâmkâr: İsteğine ulaşmış, mutlu
kanun-ı ittihaz: Kullanılmakta olan kanun
kâr: İş, güç, kazanç
karar-ı hafi: Gizli karar
kâr-ı akıl: Akıllı iş
kari’: Okuyan, okuyucu, köy
karib: Yakın, yakın olan, soyca yakın
karin: Yakın, bir şeye sahip olan, hısım arka-
 daş komşu gibi yakınlardan biri
kariyin-i kirâm: Büyüklerisoyluların , cö-
 mertlerin yakını, yanı
kasr-ı âli-i namus: Yüksek namus sarayı
kat’: Kesme, kesilme, bitirme
kat’-ı münasebât-ı dostâne: Dostluk ilişkisi-
 nin kesilmesi
kat’-ı nazar: Bakmama, bakışı kesme
kat’-ı rişte-i dosti: Dostluk ipinin (bağının)
 koparılması
kat’-ı ümit: Ümidin kesilmesi
kat’â: Asla
katil-i feta: Genç katili
kâtım-i esrar: Sırları tutan
katl: Öldürme
kavaid-i hüsn-i muaşeret: Güzel ilişki kural-
 ları

kavânin: Kanunlar
kavanin-i celile-i tabiye:
kavânin-i mülkiye: İdari kanunlar
kavi: Güçlü, kuvvetli, güvenilir
kavl: Söz, lakırdı
kavm-i necib: Soyu sopu temiz insan topluluğu
kayd-ı esaret: Esirlik bağı
kayd-ı hayat: Hayat bağı
kesb-i malumat: Bilgi edinme
keder-âmiz: Kederli
kelâl: Yorgunluk, bıkkınlık
kelam-ı âliye: Yüce, büyük söz
kelam-ı hikmet-binâ: Hikmetli söz
kelam-ı nâfi': Faydalı söz
kelb: Köpek
kelimât-ı maşuka: Sevilenhoşa giden sözler, kelimeler
kelimât-ı muzlime: Karanlık, üstü kapalı kelimeler
kemâ-kân: Eskisi gibi, evvelen olduğu gibi
kemâlât: İnsanın bilgive ahlak bakımından olgunluğu
kemâlât-ı insaniye: İnsani olgunluk
kemâl-i adap-ı mihman nevâzi: Misafir seveliliğin usulünün olgunluğu
kemâl-i basiret: Öngörüşünson derecesi
kemâl-i beşâset: Güler yüzlülüğün son derecesi
kemâl-i fakr ve zaruret: İhtiyaç ve fakirliğin son derecesi
kemâl-i hâhiş: İsteğin son derecesi
kemâl-i hilm: Yumuşaklığın son derecesi
kemâl-i hürmet: Hürmetin son derecesi
kemâl-i ihtiraz: Çekinme, korkmanınson derecesi
kemâl-i ihtiraz ve ihtiyat: Korku ve tedbirin son derecesi
kemâl-i itaat: İtaatin son derecesi
kemâl-i kibir: Kibirin kendini beğenmişliğin son derecesi
kemâl-i meserret: Sevincin son derecesi

kemâl-i mesrûriyet:Sevincin son derecesi
kemâl-i sebat: Sözünde durmanın son derecesi
kemâl-i sehâvet: Cömertliğin son derecesi
kemâl-i sükût: Susmanın son derecesi
kemâl-i sürat: Hızın son derecesi
kemâl-i sürur: Sevincin son derecesi
kemâl-i şecâat: Cesurluğun, yiğitliğin son derecesi
kemâl-i tazim: Saygı göstermenin, ikram etmenin son derecesi
kemâl-i teenni: Yavaş hareket etmenin son derecesi
kemâl-i teessüf: Eseflenme, kederlenmenin son derecesi
kemâl-i tehevvr: Öfkelenmenin son derecesi
kemâl-i tevazu: Alçak gönüllülüğün son derecesi
kemâl-i ubudiyet: Kulluğun son derecesi
kem-ayar: Ayarı doğru olmayan, ayarı bozuk
kerimâ: Kerem sahibi, cömert, ulu, büyük
kesb-i emniyet: Emniyet kazanma
kesb-i hararet: Sıcaklık kazanma
kesb-i hilm: Yumuşaklık kazanma
kesb-i liyakat: Değerlilik, fazilet kazanma
kesb-i melâlet: Bıkkınlık, usanç kazanma
kesb-i merâret: Acılık, tatsızlık kazanma
kesb-i server: Başkanlık kazanma
kesb-i sükûnet: Sessizlik edinme
kesb-i şan: Şan kazanma
kesb-i şiddet: Şiddet edinme
kesb-i şöhret: Şöhret edinme
kesb-i temeyyüz: Kendini göstermeyi edinme
kesb-i vukuf: Haberdar olmayı edinme
kesirü'l-'ıyâl: Aile fertleri kalabalık olan
kesirü'l-vuku: Çok ve sık vuku bulan
kesret-i kelam: Söz çokluğu
kesret-i meşâgil: İş, çalışma çokluğu
kesret-ülfet: Dostların, alışılmış kişilerin çokluğu

ketm: Bir sözü veya sırrı saklı tutma
ketm-i râz: Sırrın saklı tutulması
ketm-i sinn: Yaşın saklı tutulması
ketum: Sır saklayan, ağzı sıkı
kevâkib: Yıldızlar
keyfe-mâ yeşâ: Nasıl isterse, istediği gibi
killet: Azlık, kıtlık
killet-i zekâ: Zeka kıtlığı
kıraat: Okuma, devamlı ve düzgün okuma
kıyas-ı nefis kaide-i külliye: Tüm kaideleri kendine benzeterek hükmetme
kıyas-ı nefis nokta-i nazar: Kendi görüşüne bezeterek hükmetme
kıymet-nâ-şinâs: Kıymet bilmeyen, değer takdir edemiyen
kişver-i dil: Gönül ülkesi, gönlün ülkesi
Kitab-ı müstetâb: Güzel kitap
kitap-ı fevâid-i nisap: Asıl faydalı kitap
kizb: Yalan; yalan söyleme
kizbiyât: Yalan olan hususlar, işler, sözler
ku'ûd: Oturma
kudret-i ezeliye-i ilahiye: Ezeli Allahın kudreti
kudret-i kelâmiye: Sözün gücü, kudreti
kudret-i maliye: Maliyenin kudreti
kudret-i muhakeme: Görüşmenin, yargılamanın gücü
kulûb-ı fazıla: Faziletli, erdemli kalpler
kulûb-ı nâs: İnsanların kalpleri
kurb: Yakın
kuvve-i fikriye: Fikir gücü
kuvve-i hafıza: Hafıza kuvveti, unutmama kuvveti
kuvve-i muavene: Yardım kuvveti
kuvve-i muhayyile-i muşâ'şâ'a: Gösterişli hayal kuvveti
kuvve-i muhterî'a: İcadedenin gücü
kuvve-i müessire: Tesir eden, etki bırakan güç
kuvve-i natîka: Düzgün, dokunaklı söz söylemenin gücü
kuvve-i şevk: Şevkin gücü

kuvvet-i lâ-yemût: Ölmezliğin kuvveti
küberâ: Büyükler, ulular
küdurât: Üzüntüler, sıkıntılar
külfet-i meşâğil-i beytiye: Ev işlerinin külfeti
küllî: Umumi, bütün
kürsi-i sefahat: Zevk ve eğlence yeri, tahtı
kütüb-i ilâhiye: Allahla ilgili kitaplar
kütüb-i İslamiye: İslami kitaplar
kütüb-i mukaddes: Kutsal kitaplar
kütüb-i müfide: Faydalı kitaplar
kütüb-i münzile: İndirilmiş kitaplar
kütüb-i mütenevvia: Değişik, çeşitli, türlü kitaplar
kütüb-i sâire: Diğer kitaplar
kütüb-imuhtelif: Çeşitli kitaplar

L

lafzen: Geveze, övünen, lafız itibariyle, yazılı olmayarak
lakaydâne: Kayıtsısca, ilgisizlikle
lanet-i ilâhi: Allahın laneti
latif: Yumuşak, hoş, nazik
lâ-yemût: Ölmez
lâ-yetegayyer: Değişmez, bozulmaz
layık-ı vecih: Uygun layığı, layığına uygun
lazime-i riayet: Saygı gereği
lazime-i terbiye: Terbiye gereği
lazime-i hürmet: Hürmet gereği
le'im: Bayağı, adi, alçak, cimri
lede't-teftiş: Teftiş sırasında
leke-dâr: Lekeli, kirli
lerzan: Titreyen, titrek
letafet: Latiflik, hoşluk, yumuşaklık, tatlılık
letafet-i tab': Yaratılışın güzelliği, doğal güzellik
levazımat-ı beytiye: Evin gerekli olan her türlü ihtiyacı
lezâiz-i dünyeviye: Dünyaya ait zevkler, tatlar
lezzet-bahş: Lezzet bahşeden
lezzet-i fikriye: Fikre ait lezzet

lezzet-yâb: Lezzet bulmuş, lezzet bulan
libas-ı köhne: Eski elbise
li-eclit-teşekkür: Teşekkür için
lisan-ı kâzib: Yalan, yalancı dil
lisan-ı münasib: Uygun dil
lisan-ı sitayiş: Öven, metheden dil
lu'biyât-ı âlem: Dünyanın oyunları, eğlence-leri
lu'biyyât: Oyunlar, eğlence türleri
lütuf-i Huda': Allah'ın lütfu
lüzum-ı ifâsına: Yerine getirilmesinin lüzumuna

M

ma'a't-teşekkür: Teşekkür ederek
ma'ada: Başka, fazla, gayrı
ma'âyib: Ayıplar, kusurlar
ma'dûd: Sayılı, tek tek sayılmış, belirlenmiş
ma'e't-teessüf: Üzülererek, ne yazık ki
ma'yûb: Ayıplanmış, kusuru bilinen
ma'yûbât: Ayıplananlar, kusurlular
maasât-ı vafiye: Yeterli maaşlar, aylıklar
madhek: Gülünç durum veya nesne, komik, soytarı
mâ-dun: Alt, bir şeyin aşağısında bulunan
ma-fevkinde: Üst, yukarı, amir
mâ-fi'z-zamir: Gönüldeki, yürekteki şey
mağâk-ı helak: Helak çukuru
mağlup: Yenilmiş, kaybetmiş
mağrûk: Gark olmuş, suda boğulmuş
mağrûs: Toprağa dikilmiş (ağaç, fidan v.s.)
mağuş: Karışık, hileli
mahal: Mahaller, yerler
mahal-i vaka: Olay yeri
mahallât-ı ba'ide: Uzak mahalleler
maâmid: Meth etmeler, övmeler, güzel ve iyi huylar
mahârim: Mahrem olanlar, haram sayılan şeyler
mahbes: Hapishane, zindan, ceza evi, karanlık, sıkıntılı yer

mahbup: Sevgili, maşuk
mahdud: Etrafı çevrilmiş, sınırlı, sınırı olan
mahdum: Oğul, erkek çocuk, hizmet olunan kimse, şeyh, halife
mahkî: Nîkaye edilmiş, anlatılmış, rivayet edilmiş
mahlûk-ı muazzez: Saygın yaratık
mahûf: Korkunç, tehlikeli, korku verici
mahzâ: Yalnız, tek, sade, katkısız
mahzun: Tasalı, kaygılı, kederli
mahzûz: Hazetmiş, hoşlanmış
mahzuziyet: Hazetme, hoşlanma
mail: Bir tarafa doğru eğilmiş, bir şeye yeteneği olan, istekli
mail-i ziyet: Süse hevesli
makâdir: Kudretler, güçler
makal: Söz, kelam, deyiş, söyleyiş
makamât-ı âliye: Yüksek makamlar, huzurlar, meclisler
makasid-i tabiat: Tabiatın istekleri, maksatları
makdûh: Hoş görülme, ayılanan
makis: Kıyasa uygun, benzetmeye yarar
makrûm: Yaklaştırılmış, erişmiş, kavuşmuş
maksad-ı muhakk-âne: Haklı maksat
maksad-itabiye: Doğal maksat
makule: Akla yakın, akıllıca, münasip
mal ü menâl: Varıyoğu, nesi var nesi yok hepsi
mâl-â-mâ: Dopdolu, memlu
malik-i mutlak: Tek sahip, Allah
malik-i nükûd ü emval: Malların ve paraların sahibi
malum: Bilinen, öğrenilmiş, evet, belli
malumat-fûrûş: Bilgi satan, bilgiçlik taslayan
malumât-ı amika ve sathiye: Derin ve sathi bilgiler
malumât-ı hâsıla: Elde edilmiş bilgi
mâ-melek: Nesi varsa varıyoğu herşeyi
mansip: Devlet hizmeti, memuriyet, makam, rütbe
manzara-i hüzn-âlûd: Hüzünlü manzara

manzara-i hüzn-âver: Hüzün veren manzara
manzara-i muğfilâne: Aldatan manzara
maraz-ı müthiş: Korkutan hastalık
marifet-i acizâne: Acizane bilgi
mariz: Hasta, hastalık
markiz: Markinin hanımı (marki: Avrupada asalet ünvanı)
mâsârif: Masraflar, harcamalar
mâsârif-i külliye: Tüm masraflar
mâsârif-i zâide: Artan masraflar, lüzumsuz masraflar
maslahat-güzâr: İşin ehli, uzman, elçi, vekil
maşuka: Sevilen, sevilmiş, sevgili
matbu': Matbaada basılmış, tabolunmuş, güzel, hoş
matlûb: İstenilen, talep olunan, alacak, Allah
maişet-i sefihâne: Zevke düşkün yaşayış
mazarr: Zarar, ziyanlar
mazarrat: Zarar ziyan verme, dokunma
mazarrat-ı mehlike: Tehlikeli zararlar
mazhar: Bir şeyin görüldüğü yer, nail olma, şereflenme
mazhar olmak: Onurlanmak, şereflenmek
mazhar-ı ale'l-ihsan: İhsana, lütufa nail olarak
mazhar-ı hürmet: Hürmete nail olma
mazhar-ı hüsn-i teveccüh: Sevgiyle beğenmeye nail olma
mazhar-ı mükâfat: Mükafata mazhar olma
mazhar-ı itab: Azara mazhar olma
mazhar-ı rağbet: İlgi görmeye mazhar olma
mazhar-ı teveccüh: İlgiye mazhar olma
mazhar-ı tevfikât: Allahın yardımına mazhar olma
me'kulât: Yiyecekler
me'kulât-ı gıda: Gıdalı yiyecekler
me'lûf: Alışılmış, alışmış, huy edinmiş, ülfet edinilmiş
me'mûl: Ümit olunan, emel edinilen, beklenen, ümit
me'mûren: Memurlukla, memur olarak, vazifelendirilerek

me'nûs: Alışılmış, alışık
meâhiz: Bir şeyin arandığı çıktığı yerler, kaynaklar
meahiz-i muteber: Güvenilir, inanılır kaynak
meal: Meydana gelen şey, mana, kavram, mefhum
mebâdi'-i mezhebiye: Gidilen yola ait ilk bilgiler
mebâliğ: Paralar, akçeler
mebde: Evvel, başlangıç, ilk unsur, ilmin ilk kısmı
mebi'-i mezkûr: Adı geçen satılmış şey
meblağ-ı matlub: Talep edilen, istenilen para
meblağ-ı mezkûr: Adı geçen para
mebni: Bina olunmuş, kurulmuş, yapılmış, bir şeye dayanan, den dolayı
mecbûl-i arz: Yaratılmış
meclis-i musâhabet: Sohbet toplantısı, meclisi
mecmu'-ı nâs: İnsan topluluğu
mecnun: Deli, divane, seven, tutkun
mecruh: yaralı, yaralanmış
meçhulü'l-ahval: Neyin nesi olduğu bilinmeyen kimse
medar-ı af: Af vastası
medar-ı dehşet: Korku vasıtası
medâr-ı iftihâr: İftihar vesilesi
medar-ı kâr: İş vesilesi
medar-ı müstakil-i terakkiyât: Kendi kendine ilerleme vasıtası
medar-ı terakki: Yükselme, ilerleme vesilesi
medar-ı teselli: Teselli vesilesi, vastası
medar-ı umur: İş vesilesi
medâyih: Övülmeye layık olan işler ve hareketler
medâyih-i sahih: Gerçek övülmeye layık olan işler ve hareketler
medd-nazar: Uzağa bakma, gözün görebildiği kadar göz alımı
medide: Çekilmiş, uzatılmış, uzun, uzun süren
medyun: Borçlu, verecekli
mefâsid: Fesatlıklar, bozgunculuklar

mefharet: İftihar duyma, övünme, koltukları kabarma

mefkûd: Kayıp, bilinmeyen, yok

mefkûre: Ülkü

meftûr: Yaratılmış, tabii

mehâlik: Helak olacak yerler, tehlikeli yerler ve işler

mehdi: Hidayete eren, doğru yolu tutan

mehd-i zuhur: Meydana çıkma beşiği

mehleke-i fazilet: Erdemin, faziletin tehlikesi

mehlike: Tehlikeli yer veya iş , helak olacak yer

mekârim: Kerem sahibi , cömert, eli açık

mekârim-i ahlak: Ahlak güzelliği

mekhûr: Kahrolmuş, bozguna uğramış, yenilmiş

meknûze: Yere gömülü, hazinede saklı

mekteb-i fûnûn-ı askeriye: Askeri okul

mektûm: Gizli, saklı

mel'abe: Oyun, oyuncak

mel'ûf: Alışılmış, huy edinilmiş

melaïke-i kiram: Büyük melekler

melaî: Usanma, usanç, bıkmak, sıkılma, sıkıntı

melanet: Lanete sebeb olan, lanet edilmeğe değer iş, hareket

melbûsât-ı askeriye: Askeri elbiseler

melhuz: Düşünülebilen, hatıra gelebilen, olabilen

melun: Lanetlenmiş

melûl: Usanmış, bıkmış, mahzun

memalik-i aramgâh-ı ulemâ-yı âlim: Ulema ve alimlerin dinlenme memleketi, toprağı, yeri

memalik-i mütecavire: Komşu ülkeler

memduh: Medholunmuş, övülmüş

memlu: Dolu, doldurulmuş

memnu: Yasak, menedilmiş, yasaklanmış

memurin-i kirâm: Üst makamlı, büyük memurlar

menâbi': Menbalar, kaynaklar

menâfi': Menfaatler, yararlar, çıkarlar

menâfi'-i cüziye: Az miktarda çıkarlar

menâfi'-i şahsiye: Şahsi çıkarlar

menafi-i umumiye: Genel çıkarlar

menafi-i zatiye: Kişisel, şahsi çıkarlar

menba: Kaynak, pınar

menba-i eltâf-ı bî-payan: Sonsuz, sınırsız lütufların kaynağı

menba-ı saadet: Mutluluk, saadet kaynağı

menfa'at-i şahsiye: Şahsi menfaat

menfaat-perest: Kendi menfaatini düşünen, çıkarını gözetan

menfur: Nefret edilen, iğrenç

men-i dava: Davayı önleme

mer'a: Çayırılık, otlak

mer'i: Riayet edilen, saygı gösterilen, yürür-lükte olan

mer'ıyyü'l-hatır ve muhterem: Gönülden saygı duyarak riayet etmek

merâret: Acılık, tatsızlık

merâret-i necat-bahşâ: Kurtuluşun acılığı

merâtib-i âliye: Yüksek dereceler

merdûd: Redd olunmuş, kovulmuş, geri çevrilmiş

mergup: Rağbet edilmiş, beğenilmiş, istenilen, sevilen

merkûm: Yazılmış, adı geçmiş, bayağı, adi

merkûz: Dikilmiş, saplanmış, tabiatında bulunan

mervi: Rivayet olunan, anlatılan

mesâ'ib: Felaketler, uğursuzlar

mesâ'ib-i dehr: Dünya felaketleri

mesâ'ib-i kevnıye: Dünya felaketleri

mesâbe: Derece, rütbe, kadar

mesâbih: Kandiller, lambalar, aydınlatma araçları

mesâlih-i ibâd: İştan uzaklaştırma

mesâlik-i muzlim: Tutulan karanlık yol

mesânid-i âliye: Yüksek rütbeler, makamlar

mesâvi: Meskenler, haneler, evler

mesel-i ibret: Ders alınacak örnek

meserret: Sevinç, şenlik

meserret-bahşâ: Şevinc bağışlayan, sevindiren

meserret-i âliye: Büyük sevinç
meserret-i daime: Sürekli mutluluk, sevinç
mesken-i şehvet: Aşırı istek, nefis evi
meskûn: İçinde oturlan yer
meskût-ı anı: Ondan söylenmemiş, sükut edilmiş
meslek-i mutedil: Orta yol
meslek-i müstakim: Doğru yol
meslek-i nâ-hem-var: Uygunsuz, eğri yol
meslek-i sakimi: Yanlış yol
mesmû: Öğretilmiş, bilgi edinilmiş, haberli
mesned: İsnad edilen, dayanılan şey, rütbe, makam
mesned-i cedit: Yeni paye, rütbe
mesrur: Meramına ermiş, sevinmiş
mestur: Örtülü, gizli, yazılmış, çizilmiş
mesûbât: İyiliğe karşı Allah tarafından verilen mükafatlar
mesûbât-ı celile:: İyiliğe karşı Allah tarafından verilen büyük mükafatlar
mesudü'l-hal: Saadetli, mutlu durum
meşâgil- i mühimme: Önemli işler, uğraşlar
meşâgil-i hadimâne: Hizmetli uğraşlar, işler
meşâgil-i ilmiye: İlmi uğraşlar
meşâgil-i kesire-i muhtelif: Çeşitli çok işler
meşâgil-i meddiye-i 'âdiye: Alışılmış süregelen işler
meşâgil-i mutedile: Olağan uğraşlar
meşâhir: Ünlü kimseler, teşhir olunacak yerler, sergiler
meşâhir-i akvâm: Ünlü kavimler
meşâhir-i hükemâ: Ünlü hakimler
meşâhir-i hükemâ-yı kadime: Eski ünlü hakimler
meşâhir-i şuara: Ünlü şairler
meşâk-ı mutebere: Hatırı sayılır zahmetler, sıkıntılar
meşâkk: Zahmetler, sıkıntılar
meşrep: Yaratılış, huy, ahlak, içecek yer
meşveret: Danışma, müşavere bulunma
metanet: Sağlamlık, dayanıklılık, güçlü olma
mev'ûd: Söz verilmiş, vadolunmuş

mevâ'id: Söz verilen şeyler, sofralar
mevad: Varlıklar, cisimler, işler, hususlar, maddeler
mevâd-ı dini: Dini maddeler
mevâhib-i cemile: Güzel ihsanlar
mevâhib-i ilahiye: İlahi lütuflar, ihsanlar
mevâhib-i latife: Güzel lütuflar
mevâni': Maniler, engeller
mevhibe: Bahşış, ihsan, bağış
mevki'-i intişara: Dağılan yer
mevki-i 'âli: Yüksek mevki
mevki-i ikbâl: Saadetin, isteğin yeri
mevki-i matlub: İstenilen mevki, yer
mevki-i mümtaz: Seçkin yer, mevki
mevki-i müртеfi': Yükselmiş mevki
mevki-i tezkire: Tezkere, pusula yeri
mevsûkiyyet: Gerçeklik, sağlamlık
mevta: Ölüler, ölmüşler
mevt-i haile: Korkunç ölüm
meyân: Ara, bel, orta
meyân-ı râstgûyâ: Doğru söyleyenlerin arası
meydan-ı vasi'-i tahsil: Orta tahsil alanı
meyliyât: Bir tarafa meyleden istekler
meyus: Yeise düşmüş, ümidi kesilmiş, ümitsiz
meyusen: Ümitsizce
meyyal: Çok meyleden, çok istekli, düşkün
meyyiten: Ölü gibi
mezbûre: Adı geçen, yukarıda adı söylenmiş olan
mezç: Katma, karıştırma
meziyet-i mümtaze: Seçkin meziyet
mezkûr: Zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış
mezra-ı fıkır: Fikir tarlası
mezun: İzinli, izin almış, diplomalı
mısbâh-ı ziya-pâş: Işık saçan kandil, meşale
mihekk-i tecrübe: Tecrübenin kazandırdığı
mihmandar: Misafir sahibi, misafir ağırlayan kimse
mihman-nevâz: Misafir seven, ikram eden, ağırlayan
milk: Birinin tasarrufu altında bulunan şey, mülk

min-gayr-i kasdin: Kasıt olmaksızın
mirat-ı mücella: Cilalı ayna
misal-i ibret: Ders alınacak örnek
misal-i irâe: Gösterme, sunma örneği
misal-i müşahhas: Gerçek, somut örnek
misillü: Benzeri
mişvâr: Davranış, tarz
miyar-ı ketm-i esrar: Sır saklamanın uyarı, ölçüsü
mizan-ı adl: Adaletin ölçüsü, terazisi
mu'cizlik: Yaptıklarıyla herkesi hayrette bıraktırmak, yetki vermek, izinli çıkartmak
mu'terif: İtiraf eden, hatasını söyleyen, ikrar eden
muacciz: Sıkıntıya sokan, sıkıştıran, asalak sırnaşık
muahze: Kızma, öfkelenme, eleştiri
muahheren: Sonradan
muâmelât: İşlemler, muameleler
muamelât-ı insaniye: İnsani davranışlar
muamelat-ı nas: İnsani davranışlar
muamele-i baride: Soğuk davranışlar
muamele-i ihanetkârâne: İhanet edercesine davranışlar
muamele-i istihzakârâne: Alaylı muamele, tavır ve davranışlar
muamele-i ihtiyatkârâne: Tedbirli davranışlarına davranışlar
muamele-i lütuflkârâne: Lütuf edercesine davranışlar
muamele-i mefsedetkârâne: Bozgunculuk yaparcasına davranışlar
muamele-i memduha: Beğenilmiş, övülmüş davranışlar
muamele-i şedide: Şiddet, sert davranışlar
muamele-i te'dibiye: Terbiye eden davranışlar
muammer: Uzun yaşayan, uzun ömürlü
muaraza: Karşı çıkma, reddetme, mücadele
muarefe: Tanışma, tanış çıkma
muarifmendan: Tanıtanlar
muâşeret: Birlikte yaşama ve hoş geçinme, görgü, uyum

muâşeret-i insaniye: İnsani uyum ve ilişkiler
muavenât-ı mütekâbile: Karşılıklı yardımlar
muavenet: Yardım destek, katkı
muavenet-i mütekabil: Karşılıklı yardım
muayyen: Belirlenmiş, belirli, tesbit edilen, karar verilen
muazzeb: Azap gören acı çeken
muceb-i ar: Utanma sonucu, gereği
muceb-i mazarrat: Zararlar sonucu
muceb-i şan: Şan neticesi, gereği
mucib: Gereken, sebep
mucib-i ar ve hacalet: Utanma sebebi, gereği
mucib-i enva-ı mefsedet: Çeşitli bozgunculuk sebebi
mucib-i hande: Gülme sebebi
mûcib-i intibâh: Yükselme sebebi
mucib-i keder-i azim: Büyük kederin sebebi
mucib-i mevt: Ölüm sebebi
mucib-i necat: Kurtuluş sebebi
mucib-i nefret: Nefret sebebi
mucib-i zillet: Alçalma sebebi
mucip- servet: Servet sebebi, gereği
mudarabe: Çatışma, kavga, emek ve sermaye ürünü ticari şirket
mufahham: Saygın, itibarlı
mufarrit: Aşırı giden, ekik yapan, kusur yapan
mugaddi: Gıda veren, besleyen
mugayir: Ters, zıt, aykırı
mugayir-i akıl: Akla aykırı
mugayir-i rıza-yı bâri: Allah'ın rızasına ters, aykırı
mugayir-i şeriat: Şeriata aykırı
mugayir-i tabiat: Tabiata aykırı
muğber: Tozlu, Kırılmış, incinmiş, küskün
muhabbet-i gayr-i meşrua: Meşru olmayan muhabbet
muhabbet-i hakikiye: Hakiki dost, muhabbet
muhabbet-i müşfikâne: Sevecenlikli muhabbet

muhabbet-i mütekebbile: Karşılıklı muhabbet
muhafaza-i mülk: Mülkün korunması
muhafaza-i menâfi'-i zatiye: Sahsi menfaatin korunması
muhafaza-i muhabbet: Sevginin, muhabbetin korunması
muhafaza-i nizam ve intizam: Düzen ve intizamın korunması
muhakeme: Dava açma, yargılama, bir sorunu çözmek için çıkar yol arama
muhakeme-i musibe: İsbetli inceleme, irdeleme, yargılama
muhakeme-i sahihe: Gerçek inceleme, irdeleme, yargılama
muhakkir: Aşağılayan, hor gören
muhâlatât: Karışıklıklar, dostluklar, anlaşmalar
muharrer: Kaleme alınmış, yazılmış
muharrir: Yazar, katip, eser sahibi
muhassenât-ı ilim ve hikmet: İlim ve hikmetin hayırlı olanları
muhata: Afet, bela, tehlike, zarar, kayıp
muhayyilât-ı dil-firibâne: Gönül aldatırcasına hayal kuranlar
muhik: Gerçeğe uyan, hatan yana olan, doğru, haklı
muhib: Dost, sevgi besleyen
muhibb-i hakiki: Hakiki dost
muhibb-i sadık: Sadık dost
muhibb-i zib ve ziynet: Süs ve ziynet sevgisi
muhill: Gönderen havale eden, bozan, halel veren
muhill-i sıhhat: Sağlığı bozan
muhrik: Yakan, yakıcı, etkili
muhrip: Savaş gemisi, yerle bir eden, yıkan
muhesenât-ı nadire: Az rastlanan namuslular
muhtâsâr: Kısaltılmış, özetlenmiş, özlü
muhtell: Bozulmuş, halel gelmiş
muhtereât: Yeni yapılanlar, icat edilenler, uydurmalar
muhteri': İcat eden, yeni bir şey yapan, uydurmacı

mukabil: Karşısında bulunan, karşı duran, karşılık olarak yapılan
mukabile-i bi'l-misil: Örnekle karşılık
mukaddem: Sunulan, takdim edilen, ileri giden, saygın
mukadderat-ı ezeliye: Ezelden yazılmış alın yazısı
mukadderât-ı ilâhiye: Allahın yazdığı alın yazısı
mukaddesât: Kutsal değerler
mukallit: Taklit yapan, takip takıştıran
mukannen: Şartlanmış, kurala bağlanmış, deşmiş
mukarin: Bir araya gelmiş, yakınlaşmış, bitişmiş
mukarin-i basiret: Öngörüş yakınlaşması
mukarrerât: Kararlar
mukarr-ı kusur: Eksikliğin kararlaştırılması
mukavemet: Sağlam durma, dayanıklılık
mukayyet: Kaydedilmiş, bağlanmış, kendini bir işe adanmış
mukni'a: İkna eden, inandıran
muktezâ-yı insaniyet: İnsaniyetin gereği
muktezi: Gereken, zaruri, lazım olan
mukteziyât: Gerekli, zaruri olanlar
mumailayn: Yukarıda adı geçen
mûmâ-ileyhâ: Yukarıda adı geçen kadın
munkatî': Kesilen, tükenen, arkası kalmayan, kuruyan
munsif: İnsaflı
muntazir: Bekleyen
murg-i dil: Gönül kuşu, akıl
muris-i sekte: Sekte vuran
muris-i zaruret: İhtiyaca sebep olan
musademe-i efkâr: Fikirlerin çarpışması
musadif: Tesadüf eden, rast gelen
musâhabet: Konuşmalar, sohbet etmeler
musahhih: Yanlışları düzelten, düzeltmen
musahip: Sohbet eden, samimi arkadaş
musâliha: Barışın, barışçı
musanna: Sanat ürünü, Çok süslü gösterişli

musır: Isırcı davranan, üsteleyen
musib: İsbetli
musibet-i nâgehani: Ani kötülük, felaket
mûsil-i tarik-i saadet: Saadet yoluna eriştiren
musirren: Üsteleyerek, tekrar tekrar yineleyerek
muslih: İslah eden, barışçı, iyileştiren
mutâbaat: İzleme, birini takip etme
mutabık: Uygun, muvafık
mutad: Her zamanki gibi, alışılmış
mutantan: Tantanalı, gösterişli, çok parlak
mutazarrır: Zarar görmüş, ziyana uğramış
mutedil: Orta, ılımlı
mutedil-üd-dem: Orta halde, ılıman
muteriz: İtiraz eden, karşı gelen, zorluk çıkaran
muti: Ödeyen, bağışlayan, veren, baş eğen, tabi olan
muttasıf: Vasıflı, kendisinde bir sıfat olan
muvicehe: Yüzleşme, karşı karşıya gelme, ön, ön taraf
muvicehe: Uygun, yerinde, uyumlu
muvekkit: Vakitleri, özellikle namaz saatlerini ayarlayan, ayarlı saat
muvevâneset: Biriyle samimi olma, ülfet, sevgi, muhabbet, alışma
muvevâsalat: Ulaşma, vasıl olma, bitişme, kavuşma
muvevâsılât: Ulaşma, vasıl olma, bitişme, kavuşma
muvevâzene: Denklik, eşdeğerde olma
muvevâtâb: Kıldan eşya yapan
muzır: Zarara sokan, zarar ziyana sebep olan
muzır-ı sıhhat: Sağlığa zararlı olan
muzlim: Karanlık, Bilinmeyen, dehşetli, uğursuz
mübâ'adet: Bir yerden veya birinden uzaklaşma, ayrılma, uzak durma
mübâderet: Bir işe başlama
mübâdi: Bulup çıkaran, gözler önüne seren
mübâhase: Bir konu üzerinde karşılıklı konuşma, tartışma, müzakere

mübâhasât-ı ilmiye: İlmi müzakereler
mübahi: Övünen, iftihar eden
mübareze: İki kişi arasındaki kavga, düello
mübâyâ'a: Satın alma, alım satım yapma işi
mübayenet-i efkâr: Fikirlerin ayrılığı
mübâyin: Aykırı, zıt, başka türlü
mübедdel-i küdüret: Kederlerin, tasaların değişimi
mübeyyen: Açıkça ortaya konmuş, beyan olunmuş
mücâleset: Birlikte, beraber oturma
mücanebet: Korunma, sakınma, uzak durma
mücâzât: Bir suçtan dolayı suçluya verilen ceza, karşılık
mücehhez: Hazırlıklı, hazırlanmış
mücerrebü'l-etvâr: Tavırları, hareketleri denenmiş olanlar
mücerret: Soyut, yalnız, açık, tek, bekar
mücerrib: Deneyen, sınanan, tecrübe eden
mücrim: Kabahatli, suçlu
müdâfaa-i ahali: Halk müdafası
müdahale-i muaheze: Eleştiriye, tenkite kavuşma
müdâhene: Dalkavukluk etme, çıkarı için birini övme
müdâhin: Dalkavuk, yüze gülen
müddet-i medide: Uzun süre
müdebbir: Gerekli önlemleri önceden alan, tedbirli
müdrake: İdrak eden, bulûğa ermiş, akli eren
müellif: Birleştiren, bir araya getiren, eser oluşturan veya kitap kâleme alan kimse
müellifin-i kadime: Eskiden kitap kaleme almış olanlar
müessir: Tesir eden, etkili, dokunaklı, yaratıcı
müessire: Tesir eden, etkili, dokunaklı, yaratıcı
müeyyed: Teyid edilmiş, sağlamlaştırılmış, delil olarak gösterilmiş
müfit: İyi anlatan, anlamlı konuşan, bir işe yaran, hayırlı, faydalı
müftehir: İftihar eden övünen, saygın, gönüllü iş yapan

müftehirâne: İftihar ederek
müfteriyâne: İftira edercesine
mühâb: Heybetli
mühimmat-ı harbiye: Savaş için gerekli şeyler
mükâfat-ı azime: Büyük mükafat
mükâfat-ı uhrevi: Ahirete özgü mükafat
mükâfat-ı uhreviye:: Ahirete özgü mükafat
mükedder: Kederli, sıkıntılı, bulanık, kirli
mükedderü'l hal: Kederli, üzüntülü hal
mülâhaza: Dikkat kesilme, ayrıntılı düşünme, düşünce, fikir
mülâhaza-i dakika: İyi düşünme, dikkat kesilme
mülâhazat-ı hükmiye: Hüküm veren düşünceler, hükme ait düşünceler
mülâhazât: Düşünceler, değerlendirmeler
mülâki: Kavuşma, birleşme
mülâtafa: İltifat etme, şaka yapma, iyi davranma
mülayemet: Uygunluk, muafakat, yumuşak huyluluk
mülazemet: Bir şeye veya kimseye bağlanma, devamlılık
mülhit: Dinsiz, imansız
mültezem: Gerekli görülen, arzu edilen, korunan, himaye edilen
mümasil: Benzeyen, eş, nazir
mümeyyiz: Temyiz eden, iyiyi kötüden ayıran, bir yazıyı okuyup kontrol edip düzelten
mümsik: Hasis, cimri, eli sıkı
mümted: Uzayıp giden, sürekli, devamlı
mün'im-i aleyhe: Nimetlendiren, rızık veren Allah
münafık: Fesatlık çıkaran, nifak sokan
münasib: Uygun, yerinde
münâza: Ağız dalaşı, münakaşa
münbais: Sebep olan, ileri gelen
müncer: Sürgüne gönderilen, sonuçlanan, sonuca ulaşan, bağlı ve ilişkili olan
münc: Kurtaran, kurtarıcı
münc-i Mutlak: Mutlak kurtarıcı, Allah

mündefî: Defedilmiş, baştan savuşturulmuş
mündericât: İçindekiler
mündericât: İçindekiler
münderiç: İçine girmiş, içinde yer alan
münekkit: Eleştirmen, eleştiren
münfehim: Anlaşılan
münferiden: Bireysellik, tek olarak, ayrı ayrı, tek tek
münferih: Ferahlama
münhal: Açık, boş, gevşeyen, yayılan, eriyik
münhasır: Etrafı çevrilmiş, bir kişiye özgü, birisiyle ilgili
münhasıran: Yalnız bir kişi için, tek bir kişiye ayrılarak
münhemik: Israr eden, üsteleymen
münif: Yüce, ulu
münkât: İtaat eden, boyun eğen, bağlanan
münselib: Huzuru kaçmış
münşerih: Mutlu, rahat, ferah, neşeli
müntehi: Sona eren, biten, uç, son
müntic: Sonuç veren, sebep olan
münzevi: İnzivaya çekilen, çevreden kaçan
müptela: Düşkün, aşık, tutkun, düşmüş
müptela-yı kalıt u galâ: Yokluk ve kıtlığa tutulmuş, giriftar olmuş
müptezel: Hor kullanılan, itibarsız, çok bol ve ucuz
mürai: Gösteriş için yapma, iki yüzlü, riyakar
mürebbi: Terbiye eden, eğitmen, yetiştiren, büyüten
müreccah: Benzerinden daha çok beğenilip sunulan, üstün tutulan
müreccih: Üstün tutan, yeğleyen
mürtekip: Haram ve kötü yola giden, yakışsız işler yapan, rüşvet alan
mürur-i zaman: Aradan kanuni bir sürenin geçmesi ve zamanın düşmesi, zaman aşımı
mürüvvet-nam: Mertlik ve yiğitlik adlı
müsaade-i gayri mahdud: Sınırsız, sonsuz yardım
müsaade-i inayetkârene: Lütüf sahibine yakışır şekilde yardım

müşâlemet: Barışmak, biriyle barışık yaşama
müşâra'at: Bir şeye doğru koşma, süratle teşebbüs
müşavat: Eşitlik
müşavi: Eşit
müşavvir: Tasvir, resim yapan, ressam
müşellah: Silahlanmış
müşellem: Teslim edilmiş, verilmiş, doğruluğu herkesçe kabul edilmiş olan
müşeyyeb: Tenbel, üşengen, ihmalci
müşinn: Yaşlı, kocamış, ihtiyar
müstacel: Acele, tez, hemen yapılması gereken
müstağni: Doygun, gönlü tok, çekimgen, nazlı, gerekli olmayan
müstebân: Meydanda, açık, açık olarak anlaşılan
müstedir: Daire şeklinde olan, değirmi
müstefit: İstifade eden, faydalanan
müstehzi: Eğlenen, herkesle eğlenmek adetin-de olan
müstelzim: Gerektiren, gereken
müstevli: İstila eden, ele geçiren, yayılan, her tarafı kaplayan
müşabih: Benzeyen, benzer
müşahede-i Cemalullah: Allah'ın cemalini görme
müşârün-ileyh: Kendisine işaret olunan, adı geçen, adı anılan
müşavere: Danışma, bir iş üzerinde konuşma
müşavere-i umur: İşler üzerinde konuşma
müşâvir: İstişare edilen, kendisine danışılan
müşevves: Belirsiz, karışık, düzensiz
müşevvik: Teşvik eden, şevk ve gayrete getiren, kıskırtan, öneyak olan
müşfik: Şefkatli, merhametli, seven, acıyan
müşkülât: Güçlükler, zorluklar
müşkülât-ı azime: Büyük zorluklar
müşkülât-ı takat-fersâ: Dayanılmaz zorluklar
müştak: Türemiş, türeme, başka bir kelime-den çıkmış

müştehiyât: İstekliler, iştahlılar
mütâbaat: Uyma, birine tabi olma, arkasından gitme
mütâlaa: Araştırma, okuma, ders çalışma, görüş, düşünce
mütalaa-ı kütüb: Kitapların araştırılması, okunması
mütalaa-i mükâşefâ: Ortaya çıkan görüş
müte'âlim: Herkesçe bilinen
müte'allikât: Yakın kimseler, akraba, açıklayan kelimeler
müte'annid: Direnen, dediğinden dönmeyen, inat eden
müte'assirü't-tedavi: Tedavisi zor
müteaccib: Şaşan, hayrette kalan
müteacciben: Şaşırarak, hayrette kalarak
müteaddid: Çok, çoğalan, birçok, türlü türlü
müteallik: Asılı, bağlı, ilişkisi olan
mütebâdir: Birden bire akla gelen
mütebassır: Basiretli, gözü açık, ilerisini gören
mütebassırâne: İyice düşünerek, ileriye görek, basiretle
müte'câsir: Cür'et gösteren, ...kalkan, yeltenen, küstah
müte'câvir: Bir civarda olan, komşu
müteehhile: Evlenmiş, evli
müteessif: Kederlenen, eseflenen
mütefelsif: Felsefe yapan, filozoflaşan
mütefakkuh: Fıkıh alimi
mütehâlli: Süslenmiş, donanmış
mütehammil: Tahammül eden, dayanan, yük altında sesi çıkmayan
mütehayyir: Hayrette halan, şaşmış, şaşırmış
mütehayyiz: Yer tutan, itibarlı, ileri gelen
mütehayyizân: Yer tutanlar, itibarlılar, ileri gelenler
mütehevvir: Birden bire hiddetlenen, öfkeli, kızgın
mütekebbir: Kibirlenen, kibirli, kendini beğenmiş

mütekevvîn: Var olan, hasıl olan
mütelevvîn: Renkli, boyalı, renkten renge giren, bir halde durmayan, kararsız
mütelezziz: Hoşlanan, lezzet bulan, tat alan
mütemadi: Uzayan, süren, arası
mütemeddi: Kendini öven, övünen
mütemerrid: Dikbaşlılık eden, dik başlı
mütena'im: Varlık içinde ve nazlı büyüyen
mütenebbi: Uyanan, uyanık, uslanan, aklını başına toplayan
müteneffir: Nefret eden, öğrenen, tiksinen
mütenevvi: Çeşit çeşit, değişik, türlü türlü
mütercim: Tercüme eden, bir dilden bir dile çeviren
müteşekki: Şikayette bulunan, şikayetçi, şızlanan
müteşekkil: Tesekkül etmiş, şekillenmiş, meydana gelmiş olma
mütevakkuf: Duran, bekleyen, bir şeye bağlı olan
müteveccih: Dönen, yönelen, birine karşı sevgisi ve iyi düşünceleri olan
müteveccihen: Dönerek, bir tarafa yönelerek
müteveffa: Vefat etmiş olan, ölmüş, ölü
mütezil: Titreyen, sallanan, sarsılan
müttefik: Birleşmiş, bağlanmış, fikirce beraber olan
müttehem: Suçlu, kabahatli
müverrih: Tarih yazan, tarihçi
müyesser: Kolaylıkla yapılan, kolayı bulunan, kolay olan
müzakere: Bir iş hakkında konuşma, danışma, öğrencinin dersini hazırlayabilmek için çalışması
müzâyaka-i hal: Yokluk, darlık, sıkıntı, parasızlık hali
müzeyyen: Süslenmiş, süslü, zinetlendirilmiş

N
nâ-be-câ: Yersiz, münasebetsiz, yerinde değil
nâ-bedîd: Görünmez, belirsiz, kayıp
nâ-be-mahal: Yersiz, münasebetsiz, yerinde olmayan, mahalsiz

nâ-binâ: Gözü görmeyen, anadan doğma kör
nadim: Pişman olan, nedamet duyan
nâ-ehil: Ehil olmayan, ehliyetsiz
nafi: Yok eden, menfaatli, karlı, faydalı
nagâh: Ansızın, birden bire
nâ-hak: Haksız, bihude, boş
nahvet: Kibir, gurur, yüklenme, böbürlenme
nâil: Muradına eren, ermiş, ele geçiren
nail-i dâr-ı na'im: Cenneti ele geçiren
nail-i muzafferiyat-ı azime: Büyük zafer, üstünlük kazanmış
nail-i muzafferiyet: Zafer, üstünlük kazanmış
nail-i mükâfat: Mükafat, ödül kazanmış
nail-i serir: Taht ele geçirmiş
nail-i şöhret: Şöhrete ulaşmış
nâ-kabil: Olmayacak, olamayacak, kabiliyetsiz, cahil
nâ-kabil-i deva: İlacı, devası mümkün olmayan
nâ-kabil-i ıslah: Islahı mümkün olmayan
nâ-kabil-i sulh: Barışı mümkün olmayan
nâ-kabil-i tahammül: Dayanılması, tahammülü mümkün olmayan
nakd ü vakt: Para ve vakit
nakısa: Noksan, eksik, tam olmayan, kusurlu
nakısa-i arız: Gelen eksiklik
nâkilân-ı rivâyât: Rivayet edenler, anlatanlar
nakil-i makâl: Sözün aktarılması
nakz-ı vaat: Verilen sözü yok sayma, bozma
nâ-layık: Layık olmayan, layıksız
nâ-meşru': Kanuna, şeriata uymayan
nar-ı cehim: Cehennem ateşi
nas: İnsanlar, halk, herkes
nasayih-i mazarra: Zararlı öğütler
nasâyih-i mukni'a: İknâ edici öğütler
nasâyih-i nafi'a: Faydalı öğütler
nasâyih-i nafia-i lâzime: Lazım olan faydalı öğütler
nasb: Dikme, saplama
nâsih: Nasihat eden, öğüt veren
nasiye-i hal: Kızgın gösterişi, tavrı vaziyet

nâşi: Ötörü, dolayı, sebebiyle, neşet eden, ileri gelen
nâtık-ı muamileyh: Yukarıda adı geçen konuşan kişi
naz ve nevâziş: Naz ve okşama
nazaret-i müstakile: Kendi kendini idare
nazar-ı af: Af bakışı, düşüncesi
nazar-ı ber-zemin-i mahcubiyet: Mahcubiyet üzerine düşünme
nazar-ı kemterâne: Hakirce, acizce bakış
nazar-ı müdekkikâne: Dikkatlice bakma, bakış
nazar-ı tahsin: Takdir ederek, beğenerek bakma
nazar-rübâ: Göz çeken
nâzır: Bakan, nazar eden, vekil
necabet-i kalb: Kalp temizliği
necat: Kurtulma, kurtuluş
nedamet: Pişmanlık
nedret-i kesp u kâr: Kazanç ve karın azlığı
nefâis-i eş'âr: Güzel, nefis şiirler
nefâis-perest: Güzel, nefis şeyleri seven
nefâset-perverân: Güzel şeyi besleyen, koruyanlar
nefer-i merkum: Adı geçmiş, geçen adam
nefs-i akdes: En kutsal can
nefs-i emare: İnsanı kötülüğe sürükleyen nefis
nefsü'l-emr: Emreden nefis
nefy: Sürme, sürgün etme
nehiy: Yasak etme
nehr-i seriü'l-cereyan: Akıp giden nehir
nekâ'is: Noksanlar, eksiklikler
neseb: Nesil, soy
neşet: Meydana gelme, ileri gelme, çıkma, yetişme
netâyic: Neticeler, sonuçlar
netayiç-i vahime: Korkulu sonuçlar, neticeler
nev': Çeşit, türlü, cins
nev'an-mâ: Bir türlü, bir dereceye kadar, bir bakıma

nev'i: Çeşitle, cinsle ilgili
nev'-i ben-i beşer: İnsan çeşitleri, çeşitli insanlar
nev'-i tağyirât: Değiştirme, bozma çeşidi
neva': Ses, sada, makam, ahenk
nevâkıs: Noksanlar, eksikler
nevbahar: İlk bahar
nev-bâve: Hediye, turfanda yemiş, yeni yeşillik
nevbet: Sıra, sıra ile görülen iş, davul
nevbet-i sohbet: Sohbet sırası
nevcevân: Taze, genç, delikanlı
nev-i insan: İnsan çeşidi
nev-i mümtaz: Üstün, seçkin tür
nevr-akl: Akıllı parlak, akıl parlaklığı
nev-residegân-ı hod-perestân: Kendini düşünen, bencil yeni yetişenler
nezaket-i tab': Tabii incelik
nezd: Yan, göre, nazarında, fikrince
nısf: Yarım, yarı
nısfen: Yarıca, yarısı kadar
ni'am-ı celile: Büyük nimetler
niam: Nimetler
nifâk u şikâk: Uyuşmazlık ve bozgunculuk
nihan: Gizli, saklı
nim: Yarım, yarı
nimet-i mahza: Tek mimet
nimet-i nâ-şinâs: İyilik bilmez
nim-nigâh: Yarım bakış, göz ucuyla bakma
nisyân: Unutma
nişane: İz, alamet, belirti
niyet-i memduha: Övülmüş, iyi niyet
niza: Çekişme, kavga
nizam-ı âlem: Alemin düzeni, intizamı
noksan-ı muhakeme: Karşılaştırma, düşünme eksikliği
nokta-i nazar: Görüş
numune-i fevkalade: Fevkalade örnek
numune-i imtisal: Gerekli örnek alınması gereken örnek
nur-ı hakikat: Hakikat nuru, parlaklığı

nûş etmek: İçmek

nukut: Paralar, akçeler

nümâyân: Görünen, meydanda

nümayiş: Gösteriş, gösteri, görünüş

nümayiş-i malumat-fürûşâne: Bilgi satma gösterisi

nüzul: Aşağı inme, konaklama, inme

Ö

ömr-i kasir: Kısa ömür

ömr-imuhakkir: Hakir ve hor görülen ömür

P

pare pare: Parça parça

pây-ı lerzân: Titreyen ayak, ayak titremesi

payidar: İyice yerleşmiş, sağlam, daim, baki

pây-mâl: Ayak altında kalmış, çiğnenmiş

peder-i muhakker: Hakarete uğramış baba

perde-i hafa: Gizlilik perdesi, kapalılık

perde-i muzlim-i cehalet: Cahilliğin karanlık perdesi

perestîş: Şiddetli sevgi, tapınış, gönül akışı

perverîş-yâb: Beslenen, terbiye edilen, yetiştirilen

perver-şayan: Beslemeye değer

peyda: Meydanda, açıkta

peykerân: Güzel suratlar, yüzler

pîr: Yaşlı, ihtiyar, öncü, mahir

pişdar: Önden giden, öne düşen, öncü

pûyân: Koşan

R

Rabbü'l-âlemin: Alemlerin rabbi

rabîta-i muhabbet: Sevgi, muhabbet bağı

rabîta-i münasebet: İlgi bağı

râci: Geri dönen, ilgisi olan, rica eden, yalvaran, ümitli

râgib-i diğer: Diğer istekli

rahat-ı bâl: Kalbi rahat, rahat gönüllü

rahat-ı huzur-ı kalb: Kalbin huzur ve rahatı

rahib-i mumaillehy: İma edilen, adı geçen rahib

rakik: İnce, köle veya cariyeye, yufka yürekli

rakkas: Oynayan, dans eden

rast-gû: Doğru söyleyen

raz-ı derun: İçerideki sır

re'y: Görme, görüş

ref': Yüceltme, kalkındırma, kaldırma, hükümsüz bırakma

ref'-i hürmet: Hürmeti kaktırma

refakat: Arkadaşlık, yoldaşlık

refakat-i hümayun: Kutlu arkadaşlık, padişaha ait arkadaşlık

refakat-i muvâneset: Ünsiyet peyda olmuş arkadaşlık, birlikte yaşama

refika: Kadın, eş

refik-i sefâhat: Zevk ve eğlence arkadaşı

refik-i şefik: Şefkatli arkadaş

refte refte: Gide gide

reha: Kurtuluş, kurtulma

rehabin: Rahipler, papazlar

rehâ-yâb: Kurtulan, kurtulucu olan, yolcu olan

reis-i rahip: Rahip başı, reisi

reis-i ruhani: Papas, piskopos

rekâket: Gevşeklik, zayıflık, sözün kusurlu bağlantısız olması, kekemelik

rekz: Yere saplama, kurma, dikme

reng-i hoş-nümâ: Hoş görünen renk

reside: Ulaşmış, erişmiş, olgunlaşmış

revâbit-ı dostâne: Dostane ilişkiler, bağlar

revâbit-ı müstereke-i insaniye: İnsanlığın ortak bağları, ilişkileri

revnak: Parlaklık, güzellik, tazelik, süs

reyü'l-ayn: Gözün görüşü

rezâ'il-i ahlakiye: Ahlaki rezillikler

rıfk: Yumuşaklık, tatlılık, yavaşlık

rıza-yı Bâri': Allahın rızası

rızk-ı cedit: Yeni rızık

riayetihüs-n-i ifa: Güzel iş yapmayı gözetme, saygıyı güzel yerine getirme

rical-i devlet: Devletin ileri gelenleri, devlet ricali

rif'at: Yükseklik, yücelik, büyük ve büyük rütbe

rîg: Kum, yazı kurutmaya yarayan ince kum

rigdân: İnce kum hokkası

rikkat: İncelik, yufkalık, merhamet, acıma

rikkat-engiz: Acıklı, dokunaklı

rişte-i izdivac: Evlilik bağı, ipliği

rişte-i muhabbet: Muhabbet, sevgi bağı

rişte-i ülfet: Alışma bağı, ipliği

riyaset: Reislik, başkanlık, baş olma

riyazet-i beden: Jimnastik, spor

riyazet-i taam: Yemekten sakınma

rizân: Akan, dökülen

rû-be-râh: Yola koyulmak, yola yüz tutmak

ruh-ı zaif: Zayıf can, zayıf duygu

ruh-perver: Ruh besleyen, ruha ferahlık ve kuvvet veren

rû-nümâ: Yüz gösteren, meydana çıkan, yüz görümlüğü

ruûnet: Bönülük, sünepelik

ruy-ı rıza: Rıza göstermek

ruy-i muvafakat: Uygun görmek, uygunluk göstermek

rûy-i zemin: Yeryüzü

rüesa-yı millet: Milletin başkanları, reisleri

rüyet: Görme, bakma, görölme

S

sâ'i: Çalışan, hızlı yürüyen, haberci

sa'i-i seri'ü'l-hareke: Hızlı gitmeye çalışan

sa'y: Çabalama, gayret, emek, koşma

saadet-bahş: Saadet verici

saadet-i hal: Saadetli hal, durum

saadet-i iktiran: Yakın olma saadeti

saadet-i sahiha-i uhreviye: Ahirete ait gerçek saadet

saadet-i tamme-i ebediye: Ebedi kıyamet saadeti

sabâvet: Çocukluk, sabıllık

sabit-kadem: Sebat eden, devam eden, sürekli

sadakamüvezziliği: Sadaka dağıtıcılığı

sadakat-ı sabite: Sürekli, sabit sadakalar

sada-yı halâvet: Ses talihî, hoşluğu

safa-bahş: Safa veren, eğlendiren, rahatlandıran

safa-yı kalp: Gönül rahatlığı

sâfderun: Kolay aldatılabilen, kalbi saf, içi temiz, bön

saffet-i kalp: Kalp temizliği

sahâ'if-i rüzgâr: Zamanın sahifeleri

sahâbiyât: Hz. Muhammedi görmüş, sohbetinde bulunmuş kimseler

sahib-i evlâd ü 'iyâl: Aile ve evlat sahibi

sahib-i fazilet: Fazilet sahibi

sahib-i rey: Oy, fikir sahibi

sahihül'l-mizaç ve kaviyül'l-bünye: Kuvvetli bünye ve sağlam mizac

sahil-i selamet: Selametın kenarı, kıyısı

sahne-yi temaşa: Seyredilen sanne

sail: Dilenci, saldıran, akan, akıcı

sair: Seyreden, geçen, diğer, başka, ateş, cehennem

sâl: Yıl, sene

salihâ: Yarar, elverişli, uygun, yetkisi ve hakkı olan, dini emirlere uygun hareket eden

salim: Sağ, sağlam, eksiksiz, korkusuz, emin

sâlisen: Üçüncü olarak

sâmân: Servet, zenginlik, rahat, dinçlik, düzen

sâmi'a: İşiten, kulak, dinleyici, dinleyen

sandukdâr: Sandık sahibi

sani: İkinci

sâniyen: İkinci olarak, ikinci dercede

sarf-ı nazar: Vazgeçmek

sarfıyun-ı ecnebiye: Ecnebi gramerciler

sari: Sürücü, süren, bulaşan, bulaşıcı

sârik: Çalan, hırsızlık eden, hırsız

sathı: Yüzeysel, üstünkörü

sâye-i maârif: Bilimin gölgesi

sebeb-i saadet: Saadet sebebi

sebeb-i vürud: Geliş sebebi, gelme sebebi

sebeb-i irâe: Gösterme sebebi, tayin etme sebebi

sebü-k-mağzâ: Beyinsiz, akılsız

sedd-i mümanaat: Önleme, engel olma seddi

sedd-i sedid: Doğru sed

sefâhet: Zevk ve eğlenceye düşkünlük, akılsızlık, har vurup harman savurma

sefalet-i azim: Aşırı yoksulluk

sefalet-i hâzıra: Yerleşmiş yoksulluk

sefâlet-nüma: Yoksukluk, aşağılık gösteren

sefih: Zevk ve eğlenceye düşkün, akılsız

sehv: Yanlış, yanlışlık

sekenât-ı tasni'ât ve taklidât: Takma ve uydurma duruş, davranış

sekr: Sarhoşluk

sekte-i ârız: Gelen bozukluk, durgunluk

selamet-i efkâr: Fikirlerin selameti

selamet-i efkâr-iâsâr: Eselerin fikirlerinin selameti

selamet-i ruh: Can, ruh selameti

selâtin-i cihan: Dünyanın sultanları

selb-i emniyet: Emniyetin giderilmesi

selp: Kapma, zorla alma, kaldırma, giderme, olumsuzlaştırma, inkar etme

sem': İşitme, işitiş, dinleme, kulak verme, kulak

semavi: Semayla ilgili, semaya mensub, Allah'dan olan

semere: Meyva, yemiş, mahsul, verim, netice

semere-bahş: Meyva veren, mahsul veren

semere-i hüsn-i terbiye: Güzel terbiyenin neticesi, meyvası

semere-i müthişe: Dehşetli mahsul

semnâk: Zehirli

semt-i sefalet: Zevk ve eğlence tarafı

senevî: Yıllık, yıla ait, senelik

seng-i hâre: Mermer taşı, çok sert taş

ser-âmedân-ı devlet: Devletin başta bulunanları, ileri gelenleri

ser-fûru: Baş eğme, söz dinleme

sergüzeşt: Serüven, birinin başından gelip geçen şey

seri'ül-galeyan: Çabuk galeyana gelen

seri'ül-hareke: Hızlı giden

serir-i hükümdariye: Hükümdarlık tahtı

seriü'l-mürur: Hızlı geçen

seriü'z-zeval: Çabuk kaybolan, süreksiz

ser-kâtib: Baş katip

serkeş: Dikbaşı, baş kaldıran, inatçı, itaatsiz

sermâ: Kış, soğuk

sermaye-i sohbet: Sohbetin anamalı, bilgisi

ser-mû: Kıl ucu, pek az şey

servet ve sâmân: Valik ve zenginlik

servet-i nakdiye: Para varlığı

setr: Örtme, kapatma, gizleme

setr-i avret: Ayıp yerlerini kapama

setr-i keder: Kederi gizleme

sevda-yı intikam: İntikam sevdası

seyf-i lisan: Dilin kılıcı, kılıç gibi dil

seylâb-ı muharib: Savaşan sel suyu

seylab-ı sefalet: Sefalet seli

seyyat-ı insan: İnsanın kötülükleri, suçları, kötülüğe karşı çekilen sıkıntıları

seza: Uygun, münasip, yaraşır

sezâ-var: Uygun, münasip, yaraşır

sezavâr-ı hürmet ve riayet: Riayet ve hürmete uygun

sezâvâr-ı tazim: Saygı göstermenin uygunluğu, yaraşırılığı

sıbyan: Çocuklar

sıfat-ı mazmûme: Mana sıfatı

sıhhat-bahş: Sıhhat veren

sıklet: Ağırılık, yük, sıkıntı

sıla-i rahm: Anne, baba ve akrabalarını ziyaret vazifesini yapma, hediye, bahşış

sınıf-ı farika: Fark eden sınıf

sıyanet: Koruma, korunma

sifle: Alçak, adi, terbiyesiz

silah-ı bedest: Eli silahlı, elde silah

silah-ı sabır ve tahammül: Dayanma ve sabır silahı

sim: Gümüş

sin: Yaş, diş

sin-i giride: Alınmış yaş
sin-i hadâset: Önceki yaş, gençlik yaşı, yaş tazeliği
sin-i kemâl: Olgunluk yaşı, yaş olgunluğu
sin-i rüşd: Baliğ olma yaşı
sin-i sabâvet: Doğduktan erginlik zamana kadar geçen zaman
sinn-i pîri: Yaşlılık yaşı, zamanı
sirkat: Hırsızlık, çalma
sitem-i iştikâ: Şikayet etme çıkışması
subh-ı kâzib: Fecirden önce, geçici olarak, tan yerinin ağarması
subh-ı safa-yı nev-cevani: Gençlik, sefasının, eğlencesinin sabahı
sudûr: Sadır olma, meydana çıkma, göğüsler, sadrazamlar, kazaskerler
su-i ahval ve a'mâl: İşlerin ve hallerin kötülüğü, fenalığı
su-i efkâr: Kötü fikirler
su-i ibret: Kötü ibret
su-i istimal: Kötüye kullanma
su-i kast: Cana kıymaya hazırlanma
su-i niyet: Kötü, bozuk niyet
sulh u salâh: Barış ve huzur
sunûf-ı salise: Üçüncü sınıflar
suret-i gayr-i mahsusa: Hususi olmayan tarz, gidiş
suret-i halisâne: Saf ve temiz olana yakışacak surette, tarzda
suret-i istimal: Kullanma suretiyle
suret-i lâyuka: Layık, yaraşır tarzda, surette
suret-i meşrua: Şeren caiz uygun tarzda
suret-i müstehziyâne: Alay eder, eğlenir tarzda
suret-i tahrir: Yazma biçimi
suret-i vazîha: Açık tarzda, biçimde
suûd: Yukarı çıkma, yükselme, mübarek sayılan yıldızlar
süferâ: Elçiler
sühulet: Kolaylık, kolaylık vasıtası, yavaşlık, kullanışlı
sühulet-bahş: Kolaylık veren

sükûnet-yâb: Sükunet bulan, duran, durulan
sülûk: Bir yola girme, bir yol tutma
sürur: Sevinç

Ş

şahid-i sadık: Doğru şahit

şahs-ı mahfuz: Gizlenmiş, korunmuş şahıs, alçalmış şahıs

şai-be-i ta'yib: Ayıplanan kusur

şakirt: Öğrenci, çırak, stajer

şamil: İçine alan, kaplayan, çevreleyen

şataf: Gösteriş

şayan-ı cümle: Cümleye yaraşan

şayan-ı ihtiraz: Sakınmaya, korkmaya değer

şayan-ı intihâb: Seçmeye değer

şayan-ı istiğrâb: Garip bulmaya, şaşmaya layık

şayan-ı itibar: Saygı, ilgi göstermeye layık, değer

şayân-ı medh: Övmeye layık, değer

şayan-ı medh ü sena: Övmeye layık, değer

şayan-ı merhamet: Merhamete değer, layık

şayan-ı muaheze: Azarlamaya layık, tenkide layık

şayan-ı ta'yib: Ayıplamaya layık

şayan-ı tahsin: Övgüye layık

şayan-ı takbih: Çirkin görmeye, beğenmemeye layık

şayan-ı tazim ve tekrim: Saygı göstermeye ve ululamaya layık

şayan-ı tevkir: Güzel karşılamaya, ağırlamaya layık

şayan-ı tezkâr: Hatırlamaya, anmaya layık

şayi': Duyulmuş, herkesçe bilinmiş, bölünmemiş ortak hisse

şebâb: Gençlik, tazelik

şecaat: Yiğitlik, yürekli

şecaat-i fâzûlâne: Erdemli yiğitlik

şeci': Cesur, yürekli, yiğit

şeci'âne: Yiğide yakışır şekilde, cesurca, yiğitçe

şedâ'id-i dehr: Dünyanın sıkıntıları, meşak-
katleri

şedit: Şiddetli, sert, katı

şehâvet: Şehvetler, nefis düşkünlükleri, aşırı
istekler

şehvât-ı nefsâniye: Nefse ait istekler

şehir-i mezkûr: Adı geçen şehir

şehr-âyin: Donanma, şenlik

şehr-i mezkûr sekene: Adı geçenlerin oturdu-
ğu şehir

şehvet-perest: Şehvetine, nefesine çok düşkün

şenaât-ı fazâhat: Edepsizliğin kötülüğü, fena-
lığı

şerâit-i lazim: Lazım olan şartlar

şer'an: Şeriata uygun olarak, şeriatca

şerare: Kivılcım

şeref-mend: Şerefli

şerik-i fazâhat: Edepsizlik, alçaklık ortağı

şerm-sâr: Utangaç

şevk-âver: Neşe getiren, neşe veren

şevk-engiz: Neşe , keyif , svinç yaratan, kopa-
ran

şevk-yâb: Neşe bulma

şeyn: Leke, ayıp, kusur

şiar-ı şefkat: Şefkatli

şifa-yâb: Şifa bulma

şihâb: Kivılcım, akan yıldız

şikâk: Uyuşmazlık, anlaşmazlık, bozuşma

şikâr: Avlama, avlanan hayvan, ganimet

şikem-perverân: Boğazına düşkün olanlar

şikest: Kırılmış, kırık, kırılma, yenilme

şime-i kerime: Kızın huyu

şiraze-i nizam: Nizamın düzeni

şitâb: Acele, sürat, çabukluk

şöhret-i azime: Büyük şöhret

şöhret-i kâzibe: Yalancı şöhret

şöhret-perest: Şöhrete düşkün

şukufe-i seri'z-zeval: Çok dayanmayan, ça-
buk geçen çiçek

şule-i behcet: Sevinç alevi

şübbân-ı zadegân: Soyluların, meşhurların
delikanlıları

şükür güzârîde: İyilik bilme

şüru': Başlama

T

ta'ab-ı zihn: Zihin yorgunluğu

ta'lim: Öğrenme, öğretme, ders verme

ta'lim-ı kıraat: Okuma eğitimi

ta'mik: Derinleştirme, araştırma, inceleme

ta'mik-i fikr: Fikir derinliği

ta'riz: Dokundurma, dokunaklı söz söyleme,
taş atma

ta'yib: Ayıplama

ta'yiş: Yaşatma, geçindirme, besleme

ta'yiş-i kanaatkârâne: Kanaat edene yakışa-
cak şekilde yaşatma, yaşama

ta'zir: Tekdir etme, azarlama, esassız özür bil-
dirme, vesile ve bahane arama

ta'ziz: İzzetleme, izzetlendirme, şerefli, kutlu
kılma

taaccüp: Şaşırma, şaşakalma

taaddüt: Birden çok olma, sayısı artma, ço-
ğalma

taalluk: Asılı olma, asılma, ilişiği olma, , sev-
me, ait olma

taam: Yemek, aş

taayyüş: Yaşama, geçinme

tab: Güç, kuvvet, takat, ışıık, parlaklık

tab': Tabiat, huy, yaratılış, mühür, damga bas-
ma, kitap basma

taban: Parlak, basarak, basan

tâb-âver: Güç yetiren, dayanan

tabiat-ı maslahat: İşin tabiatı, düzeni

tabib-ievvil: İlk doktor

tabib-i mumailayh: Adı geçen, adı anılan
doktor

tabii: Tabiatla ilgili, olağan

tabiiyyun: Tabiiyetçiler, tabiatı Allah addeden
zümre, birinin arkası sıra giden, bağlı kalan

tabir-i aher: Başka bir tabir, ifade

tabir-i ahir: Son, sonuncu tabir, ifade

taciz: Rahatsız etme, canını sıkma, sıkıntı verme, tedirgin etme

tadat: Sayma, sayı, birer birer söyleme, sayım

tadil: Doğrultma, doğrulama, değişiklik

tafsil: Etraflı olarak bildirme, uzun uzadıya anlatma, açıklama

tagallüb: Zorbalık, zorla hüküm sürme

tağyir: Başkalaştırma, değiştirme, bozma

tağyirât: Başkalaştırmalar, değiştirmeler, bozmalar

tağziye: Gıdalandırma, besleme, beslenme

tahaddüs: Sezgi, yok iken ortaya çıkma, peyda olma

tahaddüs-i kitab-ı hayat-ı beşeriye: İnsan hayatı kitabının ortaya çıkması

tahakkümât-ı şedide: Şiddetli hükmetmeler, zorbalıklar

taharri: Arama, araştırma, araştırılma, aratma

taharriyât-ı ilmiye: İlmi araştırmalar

tahattür: Hatırlama, hatıra getirme, unutulduktan sonra hatırlanan şey

tahdiş: Kurcalama, tırmalama, tırnakla incitme

tahdit: Hudut tayin etme, sınırlama, sınır çizme

tahfif: Hafifletilme, yükünü azaltma

tahfif-i mesâ'ib: Zor işlerin, müşkillerin hafifletilmesi

tahkik: Doğru olup olmadığını araştırma ve ortaya çıkarma

tahkim: Hakem tayin etme, sağlamlaştırma

tahkir: Hakaret etme, hor görme, küçük görme

tahkir-âmiz: Hakaretle karışık

tahkirât: Hakaret etmeler, hor görmeler, küçük görmeler

tahkir-i tecviz: Uygun görülen hakaret

tahlis: Kurtarma, kurtarıma

tahlis-i giribân: Yakayı kurtarma, kurtulma

tahmil: Yükleme, yükletilme, yükletme, bir işi birinin üzerine bırakma

tahrirât: Bir dairece yazılan resmi mektup

tahsil-i ulûm: İlimlerin öğrenilmesi, elde edilmesi

tahsin etmek: Güzel bulup takdir etme, sağlamlaştırma

taht-ı himâye: Korması, himayesi altı

taht-ı itaat: İtaati altında

taht-ı muhâsâra: Kuşatma altında

taht-ı nüfuz: Nüfuzu altında

taht-ı tahakküm: Tahakküm, zorbalık altında

taht-ı temin: Güvenlik hissi altında

tahvil: Değiştirme, döndürme, çevirme, borç senedi

tahzir: Sakındırma, sakındırılma, menetme

taife-i nisvân: Kadınlar taifesi, güruhu, takımı

tâir-i bala-pervaz: Yüksek uçan kuş

takarrüp: Yaklaşma, yanaşma, vakti yakın olma

takayyüdât: Bağlanmalar, çalışmalar, dikkatli davranmalar

takayyüt: Bağlanma, çalışma, dikkatli davranma

takbih: Çirkin görme, beğenmeme

takbihât-ı şedide: Şiddetle, çok çirkin görmeler, beğenmemeler

takdir: Beğenme, değer verme, verilme, ezelde Allah'ın olmasını istediği şeyler

takrib: Yaklaşturma, yaklaştırılma, tahmin, yolunu bulma

taksim: Bölme, parçalara ayırma, bölüm

takva: Allah'tan korkma, Allah korkusuyla dinin menettiği şeylerden kaçma

takvim: Eğriyi düzeltme, yoluna koyma, biçime koyma, takvim

tâli': Nişangahın arkasına düşen ok, doğan, tulû eden, talih, kısmet, ikinci derecede olan

tali'-i na-sâz: Uygunsuz talih

talib-i âhir: Son talipli, son istekli

talim: Öğrenme, öğretme, öğretim, ders verme, okutma, egzersiz

taltif eylemek: Gönülü hoş etme, yumuşatma. Rütbe, nişan, maaş gibi şeylerle sevindirme

tama': Açgözlülük, doymazlık, çok isteme

tama'kâr: Aç gözlü, cimri
tamîk-i fikir: Derinleştirilmiş fikir
tanzim: Düzeltme, düzenleme, yoluna koyma, nesir veya nazım olarak yazma
tarafeyn: İki taraf
taraf-gir: Bir tarafı tutan, bir tarafı kayıran
tarassudât-ı kevâkib: Yıldızların gözlenmeleri, gözetlenmeleri
tard: Kovma, sürme, uzaklaştırma, vazifeden okuldan uzaklaştırma
tarik: Yol, terk eden, karanlık
tarik-i adalet: Adalet yolu
tarik-i dalalet: Doğru yoldan sapanların yolu
tarik-i fazilet: Fazilet, erdem yolu
tarik-i isâ'et: Kötü iş işleme yolu
tarik-i istikamet: Doğruluk yolu
tarizât: Dokundurmalar, dokunaklı söz söylemeler, taşlamalar
tarizen: Dokundurarak, taşıyarak
tarz-ı müstetâb: Hoş, güzel bulunan tarz, yol, usul
tarz-ı ta'yiş: Geçinme, yaşama şekli
tarz-ı tekellüm: Konuşma tarzı, şekli
tarziât: Şekiller, biçimler, yollar
tarziye: Razi ve hoşnut etme, işlenen bir kusura karşı özür dileme
tâsâruf: Sahibolma idare ile kullanma, tutum
tasfiye: Temizleme, saflaştırma
tashih: Sağlığını iade etme, iyileştirme, düzeltme
tasmim: Tasarlama, kat'i olarak niyetlenme
tasrih: Açık açık söyleme, belirtme, belirtilme
tasvirât: Tasvirler, resmini yapmalar
tatvil: Uzatma, uzatılma
tatyib: Hoş etme, edilme, iyi davranma, gönlünü hoş etme
tazim: Büyükleme, büyük sayma, saygı gösterme, ikram etme
tazir: Azarlama, tekdir etme
tazyik: Sıkıştırma, daraltma, zorlama, baskı
te'âlî: Yükselme, ululanma

te'âtî -i efkâr: Birbirine fikir vermek
te'kid: Sağlamaştırma, kuvvetlendirme, üstelme, tekrarlama
te'min etmek: Elde etme, sağlamaştırma, güven hissi verme
te'sirât: Tesirler, etkiler
te'yit: Kuvvetlendirme, sağlamaştırma
teâlî: Yükselme, yücelme
teamül-i belde: O yerin, memleketin iş, muamele biçimi
teavün: Yardımlaşma, dayanışma, birbirini destekleme
teb'id: Uzaklaştırılma, sürülme, kovma
tebâ'üd: Uzaklaşma, uzak düşme, ayrılma
tebâyi'-i âliye: Yüksek tabakaya mensub
tebdil: Değiştirme, başka bir duruma sokma
tebdil-i kelâm: Sözü değiştirme, sözün değişimi
tebdil-i kıyafet: Kıyafet değişimi, sivil giyme
tebeddül: Değişme, başka bir şekle girme
teberrüd: Soğuma, ayaza çekme
tebeyyün: Açık olarak görünme, aşikar olma, anlaşılma, meydana çıkma
te'bid: Ebedileştirme, ölümsüzleştirme
tebrîd: Soğutma, dondurma, araya soğukluk girme, uzaklaşma
tebrîe-i nefis: Nefsi kurtarma, aklama
tebrîe-i zimmet: Masum olduğunu, bir işte ilişiği bulunmadığını isbat etme
tebyin: Ortaya koyma, açıkça anlatma
tecârib-i adide: Çok, pek çok tecrübeler, denemeler
tecârib-i zatiye: Kişisel tecrübeler, denemeler
tecebbür: Kibir ve tazim etme, kibirlenme
teceddüt: Yenilenme, yeni olma, tazelenme
tecemmû': Her taraftan toplanma, birleşme, birikme
tecemmülât: Her taraftan toplanmalar, birleşmeler, birikmeler
tecessüs: araştırma, yoklama, gizli şeylerini anlamaya çalışma

tecviz: İzin verme, caiz görme, müsaade etme
teçhil: Birini cahil bulma, cahilliğini yüzüne vurma
teçhiz: Gerekli olan şeyleri tedarik etme
tedâbir: Tedbirler
tedarikât-ı mahsusa: Özel hazırlıklar
tedbir-i münzil: Aşağı indiren, indirilen
tediye: Ödeme, borç verme, eda etme
teehhül: Evlenme, ev bark sahibi olma, evcilleşme
tefahür: Şan ve şerefte başkasıyla yarışma, övünme
teferrüçgâh: Gezinme yeri, eğlence yeri
teferrüt: Ayrılıp yalnız bulunma, tek kalma, eşsiz olma, berzeri olmama
tefevvuk: Üstünlük, üstün olma
tefhim: Büyük görme, anlatma, açıklama
tefrih: Ferahlandırma, sevindirme, yavruları olma, korkusuz olma
tefrih-i ruh: Ruhlu ferahlandırma
tefrık: Ayırma, seçme, ayrı tutma
tehevvür: Bir işe düşünmeksizin girişme, birdenbire hiddetlenme
teheyyüç: Heyecana gelme, coşma
tehi: Boş, hali, sebepsiz, maksatsız, beyhude
tehiyç: Heyecana getirme, coşturma
tehzib: Yontma, düzeltme, çocuğu terbiye ve adam etme
tehzib-i ahlak-ı umumiye: Umumi, genel ahlakın düzeltilmesi
tekâpü: Dalkavukluk etme, öteye beriye koşarak araştırma
tekarüb: Yaklaşma, yakınlaşma
tekdîr: Kederlendirme, bulandırma, azarlama, öğrenciye verilen ceza
tekebbür: Kendini büyük görme, kibirlenme
teklifât: Teklifler
tekmil-i enfâs: Son nefesini verme, ölme
tekrim: Saygıyla yüceltme, hürmet etme, büyütme
teksif: Koyulaştırma, şeffaflığını giderme
tekzib: Yalanlama, yalan çıkarma

telâhuk-ı efkâr: Fikirlerin birbirine eklenmesi, katılması
telâkki: Alma, kabul etme, şahsi görüş ve anlayış
telef-i nefis: Nefsi öldürme
televvün: Renkten renge girme, döneklik, sebatlılık, ani değişim
televvün-i efkâr: Fikirlerin değişimi, kararsızlığı
telezüz: Hoşlanma, zevk ve lezzet duyma
telezüzât-ı kesire: Çok hoşlanmalar, lezzet duymalar
telif-i beyin: Uzlaştırmak, aralarını bulmak, barıştırmak
telif-i efkâr: Fikirleri birleştirme, fikirleri kalem alma, yazma, fikirlerin kitabı
telyin: Yumuşatma, gevşetme, yumuşaklık verme
temâyülât: Eğilimler, temayyüller
temayülât-ı meşrua: Yasal eğilimler
temdid: Uzatma
temeddüh: Kendini meth etme, övünme, böbürlenme
temeshur: Maskaralık etme, birini maskaraya çevirip gülme
temevvül: Mal ve servete malik olma, mal edinme
temeyyüz: Benzerlerinden ayrılarak iyi bir yer edinme, sivrilme
temşit: Tarama, taranma
tenâsur: Yardımlaşma
tenezzül: İnme, aşağılama, gönül alçaklığı, kibirsizlik
tenfir: Nefret ettirme, iğrendirme
tenkidât: Tenkitler, eleştiriler
tensip: Uygun görme, münasip görme, tasvip etme
tenşit: Şenlendirme, keyiflendirme
tenşit-i kalp: Gönül şenlendirme, gönlün şenlenmesi
tenşit-i kulûb: Gönülleri şenlendirme, gönüllerin şenlenmesi
tenvir: Aydınlatma, ışılandırma

tenzil: İndirme, aşağılatma, bir peygambere inen vahiy

terahhümen: Merhameten, acıyarak

terakki: Yukarı kalkma, yükselme, ilerleme, bir makamda yükselme

terbiye-kerdesi: Terbiye edilmesi, terbiye edilmiş

tercüman-ı hakikiye: Hakiki tercüman

tergib: Rağbet ettirme, isteklendirme

terk-i dağdağa-i hayat: Hayatın gürültüsünü, kargaşasını terk etme

terk-i tekellüf-i âlem: Dünyanın külfetini, sıkıntısını terk etme

terkibât-ı beden: Bedeni oluşturan unsurlar

tertib: Sırasına koyma, dizme, tanzim, hazırlama, oyun, hile, bölük

tertib-i tedavi: Tedavi düzeni

tertib-i edviye: İlaç düzeni

terviç: İtibarını artırma, revaç etme, kabul ettirme

tesâhub: Birlikte yaşama, dost olma, himaye etme, sahip çıkma

tese'ül: Sadaka isteme, dilenme

teselli-bahş: Teselli veren

tesirât: Tesirler, etkiler

teskin ve telif-i bey: Yatıştırma ve aralarını bulma, barıştırma

teskin-i hiddet: Hiddetin yatışması

tesmim: Zehir verme, ağulama, bir organı mafsallarından kesip alma

tesmimât: Zehir vermeler, ağulamalar

tesmiye: Ad verme, isim koyma, isimlendirme

tesri': Süratlendirme, acele ettirme

tesrîr: Sevindirme, mutlu etme, mesrur etme

teşci: Cesaretlendirme, cesaret verme

teşdit: Şiddetlendirme, kuvvetlendirme

teşebbüsât: Teşebbüsler

teşeddüt: Şiddet peyda etme, azma şiddetlenme

teşekki: Şikayet etme, içinde bulunduğu durumdan yakınma

teşnî': Birinin şan, şöret, ırz ve namusunu ihlal etme, ayıplama

teşvikât-ı mukni'a: İnandırıcı, ikna eden teşvikler

teşvikât-ı vaka: Vakanın teşviki

teşviş: Karıştırma, karmakarışık etme

tetebbu': Derin bilgi edinme, inceleyip araştırma

tetkik: İnceden inceye araştırma, inceleme

tevâbî': Tabiler, boyun eğenler, hizmetliler, aynı görüş ve düşüncede olanlar

tevaful: Yaraşma, uygun düşme, yakışma

tevakki: Sakınma, çekinme

tevâli: Birbiri ardınca takip etme

tevârih-i mezhebiye: Mezheplere ait tarihler, zamanlar, tarih kitapları

tevazu: Alçak gönüllülük, kibirsizlik

tevbihât: Azarlamalar, tekdirlir

tevcih-i nazar: Bakışları çevirme, doğrultma

tevdi: Bırakma, emanet, teslim etme

tevdi-i esrar: Sırların emaneti

teveccüh: Yüzünü bir tarafa döndürmek, gelme, yaklaşma, eğilim, muhabbet

tevellüt: Doğma, dünyaya gelme, doğum

tevfik: Uydurma, muvafık görme, Allahın yardımına kavuşma. Elçi olarak gitme veya gönderilme

tevil: Kapalı olan bir şeyi açma, izah etme

tevil: Vekil tayin etme, birini vekil yapma

tevlit: Doğurma, dünyaya getirme, doğurtma, vücuda getirme

tevsi: Genişletme, yayma, bollaştırma

tezâyüd: Artırma, çoğaltma

tezevvüç: Evlenme

tezkâr: Anma, yad etme, hatıra getirme

tezlil: Zelil ve hakir etme, tahkir eyleme

tezyid: Artırma, çoğaltma, ziyadeleştirme

tezyif: Sahte ve taklit olarak gösterme, çürütme, alaya alma

tezyifât: Sahte ve taklit olarak göstermeler, çürütmeler, alaya almalar

tezyin: Süsleme, süslendirme, ziynetlendirme

tezînat: Süslemeler, ziynetler

tir-i istihza: Eğlenme, alaya alma oku

tir-i şehvet: Şehvet oku

tir-i zehrî-nâk: Zehirli ok

tiz-meşrep: Aceleci, ıvencen

tuğyan: Haddi aşma, zulmetme, coşma, azgınlık, serkeşlik

tûl-i ömür: Ömür uzunluğu, çokluğu

U

ubûdiyyet: Kulluk, kölelik

ubûset: Suratsızlık, somurtkanlık

udûl: Adaletli olanlar, doğruluktan ayrılmayanlar

uhrevî: Ahirete özgü, ahiretle ilgili

ukala: Akıllılar, bilginler

ukala-yı ümmet-i Muhammediye: Hz. Muhammad'in akıllı ümmeti

ukba: Ahiret, öbür dünya

ukubet: İşkence, ceza, acı, eziyet, azap

ulema-yı sâlîfe: Önceki alimler

ulûm: İlimler, bilimler

ulûm ve fûnûn: Fenler ve ilimler

ulüvv: Ululuk, büyüklük, yücelik

ulüvv-i cenab: alicenaplık, kerem, cömertlik

ulüvv-ı cenâb-ı ashâb: Sahiplerin cömertliği, keremi

umûr-ı âliye: Yüce işler

umûr-ı beytiye: Ev işleri, eve ait işler

umûr-ı devlet: Devlet ve hükümet işleri

umûr-ı düveliyye: Deletlerle ilgili işler

umur-ı ibad: Kölelerle ilgili, ibadet edenlerle ilgili işler

umur-ı mühimme: Önemli işler

umur-ı zaruriye: Yapılması zorunlu işler

unfuvân-ı cevâni: Gençlik çağı, tazelik

unvan-ı âli: Yüksek ünvan

usul-i teşrifat: Protokolün usulü, protokol usulü

uyûb: Ayıplar, kusurlar

Ü

üdebâ: Edipler, edebiyat ile uğraşanlar

üdebâ-yı Osmaniye: Osmanlı edipleri

ülfet: Alışma, kaynaşma, görüşme, dostluk

ümerâ: Emirler, beyler, yüksek rütbeli subaylar

ümerâ-yı askeriye: Yüksek rütbeli subaylar

ümerâ-yı etrâk: Türkler'in Emirleri, beyleri, yüksek rütbeli subayları

üns: Alışma, ülfet, alışkanlık, Allahın insana görünmesi

üryan: Çıplak

üstad-ı mâhir: İşini iyi yapan uzman kişi

V

va'd-i 'âli: Yüce, büyük vaat

vabeste: bağlı, ilişkin

vacibü'l-içtinap: Uzaklaşmanın gerekliliği

vacibü'l-Vücut: Allah

vadi-i hazelân: Eğlenceler vadisi

vâhi: Boş, anlamsız, faydasız, önemsiz

vaka-i acibe: Hayret edilecek hadise, olay

vaka-i atîye: Müstakbel, gelecekteki olay

vaka-i tarihi: Tarihi olay

vaka-yı hâki: Olayı anlatan, hikaye eden

vakayî'-i alicenabâne: Yüce yaratılışlığa yakınsır olay

vâkıâ: Vuku bulan hal, macera, rüya, felaket, savaş

vakıa-i atîye: Aşağıda anlatılacak olay, gelecekte vuku bulacak

vakt-i gazap ve hiddet: Hiddet ve öfke zamanı

vakt-i münasip: Uygun vakit, zaman

vakt-i zi-kıymet: Kıymetli, değerli vakit

valideyn: Anne ile baba

vâlih: Şaşakalmış, şaşırılmış, hayran

vali-i belde: Beldenin valisi

vareste: Kurtulmuş, azat edilmiş, serbest, ilişkisz

varidat: Gelirler, içe doğan ani ilhamlar

varidât-ı emiriye: Emire özgü gelirler
varit: Gelen, vasil olan erişen, kulun içine do-
 ğan
varit-i hatır: Gönüle doğan
varta-i helak: Yok eden uçurum
vasita-i 'uzmâ: En büyük aracı
vasita-i neşriyat: Yayın vasıtası, sebebi
vasi: Geniş, bol, rahat
vâyedâr-ı saadet: Saadeti kısmetli, nasipli
vâye-i hazret-i pâdişâhi: Hz. Padişaha özgü
 kısmet, nasip
vaz': Koyma, konulma, tayin etme, duruş, ta-
 vır
vaz-ı yed: El koyma
vazife-i insaniyet: İnsaniyet görevi
vazife-i mukaddese: Kutsal görev
vecih: Yüz, çehre, biçim, sebep, araç, vasıta
vehleten: Birdenbire, hemen, ansızın
velinimet: Birine yaşadıkça bağlı olan ve borç-
 lu olan kimse
vera-yı perde: Perdenin arkası
vesâil: Vesileler
vesaire: Ve başkaları, ve bunun gibiler, ve ben-
 zerleri
vesâit: Vasıtalar
vesait-i hasene: Güzel vasıtalar
vesâtet: Araya girme, müdahalede bulunma,
 fâvâssut etme
vezâ'if-i diniye: Dini görevler
vezâ'if: Vazifeler, görevler
vezâ'if-i mezkûre: Adı geçen vazifeler
vezâ'if-i müteakabile-i zevciye: Eşlerin karşı-
 lıklı görevleri
vikaye: Koruma, kayırma, sahiplenme, hima-
 ye etme
vuku': Düşme, karşı karşıya gelme, geçme,
 olma
vukuat-ı menkule: Naklolunmuş olaylar
vukuat-ı müessife: Üzücü olaylar
vukuat-ı yevmiye: Günlük olaylar
vukûf-ı tam: Tam duruş, tam anlama, öğren-
 me

vuku-ı hal: Halin, durumun oluşumu
vuku-ı sükût: sükutun geçmesi, oluşumu
vuku-ı vasil-ı sem'-i teessüf: Olayın iştilme-
 sinin üzüntüsü
vuku-yı muhtemel: Olması mümkün olan
 hadise
vusul: Varma, erişme, ulaşma, yetişme
vükelâ: Vekiller
vükelâ-yı devlet: Devletin vekilleri
vüs': Güç, kuvvet, zenginlik, bolluk
vüsat: Genişlik, bolluk, rahatlık
vüsat-i kalp: Gönül rahatlığı
vüzera: Vezirler

Y

yâd-ı cemil: Güzel anma
yalan-ı irtikâp: Uygunsuz iş yapmanın yalanı
yar-ı mekkâr: Aldatıcı, hilekar dost
ye's: Ümitsizlik, elem, keder
yed-i hıfz: Koruması, elinin altı, himayesi
yed-i kudret: Gücün, iktidarın eli
yed-i kudret-i ilâhiye: İlahi gücün eli
yed-i maharet: Beceriklilik, ustalık eli
yed-i muavenet: Yardım eli
yegân: Tek
yekten: Ansızın, birdenbire, durup dururken,
 hiç yoktan
yek-vücut: Hep birlikte, tek bir ıssan gibi,
 toplu olarak
yevmi: Günlük, gündelik, her gün
yevm-i ahir: Son gün
yevm-i cedid: Yeni gün
yevm-i veladet: Doğum günü
Yezdan: Allah

Z

za'f-ı kalp: Gönölün akışı, Gönölün zayıflığı
za'ik-i mevt: Ölümlü, ölümü tadan, ölümü
 tadıcı
zaaf-ı teb'id: Uzaklaştırma meyli
zâdegân: Asiller, soylu kimseler

zâdegân-ı memleket: Memleketin soyluları
zafer-yâb: Zafer kazanan, üstün gelen, aradığını elde eden
zâhib: Giden, gidici, bir düşünceye uyan ve bağlanan
zâhir: Görünen, meydanda olan, arka çıkan, hami
zaif-i hal-i beşer: İnsan halinin kuvvetsizi
zaifi'l-bünye: Zayıf bedenli
zait: Artan, artıran, lüzumsuz, gereksiz, boş
zâkir-i nimet: Nimete şükreden
zaman-ı idbâr: Bahtsızlık, talihsizlik zamanı
zaman-ı şebâb: Gençlik zamanı
zamm-ı hırs u tamah: Hırs ve açgözlülüğün artması
zapt-ı nefis: Nefsine müdahale edebilme, nefsi engelleme
zarafet-i akıl ve zeka: Akıl ve zekanın inceliği
zarafet-i fikr: Fikir inceliği
zarar-dide: Zarar görmüş
zat-ı haşmet-simâ: Haşmet simalı kişi
zat-ı akdes: Kutsal kişi
zat-ı âli-câh şair-i mumaileyh: Yukarıda adı geçen yüce şair kişi
zat-ı haşmet-me'âb: Haşmet sahibi kişi
zat-ı melek-simât: Melek simalı kişi
zat-ı Zü'l-celal: Allah
zat-mecûs: Ateş, inek, timsah gibi hayvanlara tapan kimse
zaya': Elden çıkma, yok olma
zayıf-ı târi: Hesapta olmayan zayıflık
zahâir: Zahireler
zemm: Ayıplama, kötüleme, kınama, çekiştirme, hiciv
zemmâm: Çok zemmeden, aşırı hicveden, çekiştirici
zemmâm-ı idare: İdarenin çok zemmedenini
zemmiyât: Ayıplamalar, kötüler, kınamalar, çekiştirmeler, hicivler
zencir-bend: Zincirle bağlanmış, zincire vurulmuş

zer: Altın
zer': Ekme, tohum sepme, tahıl ekilmiş tarla
zevâid: Fazla ve gereksiz şeyler
zevat: Zatlar, kişiler
zevât-ı kirâm: Soylu, ulu, cömert kişiler
zevceyn: Karı ve koca
zevç: Çift, eş, çifti oluşturan iki şeyden her biri
zevkiyât-ı meşru'a: Yasal, doğal zevkler
zevk-yâb: Zevk bulan, tat alan, müteazziz olan
zımn: İç, taraf, dahil, istek meram, sebep
zımn: Açıkta olmayarak, kapalı surette, dalayısıyla
zib: Süs, bezek
zib ü ziynet: Süs ve süsleme, güzelleştirme
zi-kıymet: Kıymetli
zıkr-ı Allah: Allah'ı anma
zıkr-ı cemil: Övme, iyilikle yad etme, okullarda çocuklara verilen mükafat
zillet: Alçalma, alçaklık
zillet-i menfaat-perest: Menfaatini sevenin alçaklığı
zinhar: Aman, sakın
zir-i idare: İdaresi altında
zirve-i ikbâl ve iclâl: Yüksekliğin ve büyüklüğün zirvesi
ziver-bahş: Süs veren
ziyâ': Aydınlık, ışık, nur, uygarlık, gelişmişlik
ziyafet-keşide: Ziyafet vermiş, ziyafet çekmiş
ziya-yı basiret: İleriyi görme ışığı, önsezi ışığı
zu'mi: Zanla ilgili, şüpheli
zuafâ: Zayıflar, dermansızlar, hastalar
zuhur-ı irade: İradenin ortaya çıkması
zulmet-âmiz: Karanlık karışık, karanlıklı
zükûr: Erkekler

